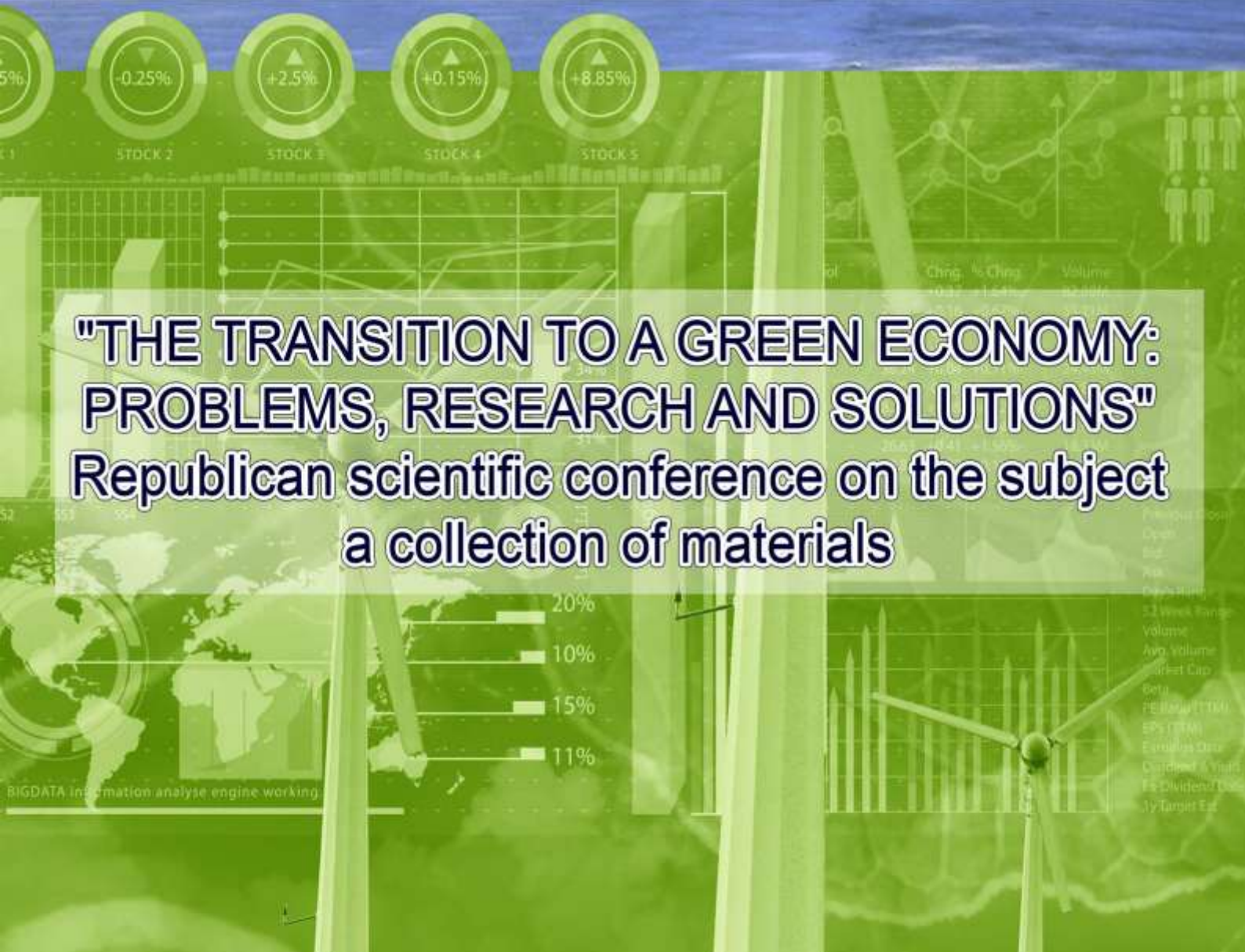

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

**"YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH: MUAMMO,
TADQIQOTLAR VA YECHIMLAR"**
mavzusidagi Respublika ilmiy anjumani
materiallari to'plami

**"THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY:
PROBLEMS, RESEARCH AND SOLUTIONS"**
Republican scientific conference on the subject
a collection of materials

**“YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH: MUAMMO, TADQIQOTLAR VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY ANJUMANI**

○

○ **T A H R I R H A Y ‘ A T I**

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning xalqaro tajribasi va undan foydalanish

imkoniyatlari: i.f.n, dotsent Axmedov Raxmonjon Mamadjanovich, i.f.n, dotsent Narzullayev Nozimjon Sobirjonovich PhD, Yoqubjanova Xulkarkarbonu Yoqubovna

Mintaqa va tarmoqlar barqaror rivojlanishi muammolari: ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik

jihatlar: PhD, Murodxo‘jayeva Feruza Majidovna, i.f.n, dotsent Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich i.f.n, dotsent, Oqboyev Alisher Rasuljonovich

Kichik biznesda ekologik innovatsiyalardan foydalanish va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalaridan foydalanish iqtisodiy samaradorligi: i.f.n, dotsent Kenjayev Ikromjon Ergashovich PhD, Lutpiddinov Shuxrat Zakirjanovich PhD, Baymirzayev Dilmurod Nematovich

Qishloq xo‘jaligida ekologik innovatsiyalarni organik ishlab chiqarishni rivojlantirish

muammolari: i.f.n, dotsent Sirojiddinov Ikromiddin Qutbiddinovich i.f.n, dotsent Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich i.f.n, dotsent Dadaboyev To‘lqin Yusufjanovich

Tadbirkorlik va kichik biznesda "yashil" iqtisodiyot tamoyillarini qo‘llash imkoniyatlari:

Professor v.b I.f.d. Dotsent Sotvoldiyev Nodirbek Jo‘rabayevich, PhD. Urinov Bahrom Jamoliddinovich

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma‘muriy islohotlar doirasida oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2023-yil 4-iyuldagi PQ-200 Qarori 9-bandi beshinchi xatboshisida belgilangan “2024-yilda xalqaro miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasiga”ga muvofiq **2024-yil 20-21-iyun** kunlari Namangan davlat universitetida **“Yashil iqtisodiyotga o‘tish: muammo, tadqiqotlar va yechimlar”** mavzusidagi Respublika ilmiy anjumani o‘tkazildi.

Anjumanda Respublikamizdagi iqtisodiy islohotlar negizida olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarini tahlil qilish, “yashil” iqtisodiyotga o‘tishning afzalliklari, o‘tish jarayonidagi muammolar, mamlakat iqtisodiyotida mintaqaviy rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlari, qishloq xo‘jaligi, tadbirkorlik va boshqa subyektlarning “yashil” iqtisodiyotga ta‘sirini aniqlash va ularni tadqiq etish bo‘yicha olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari keng muhokama qilindi va natijalari umumlashtirildi.

Anjumanda respublikamizda faoliyat ko‘rsatayotgan ilmiy-tadqiqot institutlari, oliy o‘quv yurtlaridagi ilmiy xodimlar, professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, magistrantlar va mustaqil tadqiqotchilar ishtirok etishdi

Manzil: Namangan shahri, Boburshox ko‘chasi, 161-uy +99891 365-99-90 E-mail: urinov.bahrom@mail.ru

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI 2024

YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING XALQARO TAJRIBASI VA UNDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

UDK 330.101

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Эрметов Амирбек Исмаилович
преподаватель
Курбанбаев Жавохир Максуд угли,
НОУ «Университет Мамуна»,
студент экономического факультета.

Аннотация. Целью данного исследования является определить в каких направлениях осуществляются меры «зеленой» экономики в зарубежных странах. Для достижения поставленной цели было дано понятие «зеленой» экономики, изучены национальные инструменты «зеленой» экономики зарубежных стран.

Ключевые слова: зеленая экономика, международный опыт, инновационный подход, окружающая среда, устойчивое развитие.

Abstract. The purpose of this study is to determine in which directions the measures of the "green" economy are being implemented in foreign countries. To achieve this goal, the concept of a "green" economy was given, and the national instruments of the "green" economy of foreign countries were studied.

Key words: green economy, international experience, innovative approach, environment, sustainable development.

В настоящее время проблема повышения эффективности функционирования мировой экономики и экономики отдельных государств неразрывно связаны с решением проблемы устойчивого развития на основе широкого использования принципов зеленой экономики. В данном случае, зеленая экономика как фактор достижения устойчивого развития имеет большое значение как инновационный и устойчивый подход.

«Зеленая экономика – это экономика, обеспечивающая достойный уровень жизни людей без риска для будущих поколений и истощения окружающей среды» [1]. Область задач зеленой экономики определена инклюзивным ростом в части рационального природопользования, сокращения источников углерода, минимизации выбросов в атмосферу и поддержания экосистемы.

Учитывая преимущества зеленой экономики, ее роль в достижении устойчивого развития является неоспоримой, так как обеспечивает охрану окружающей среды, создает новые рабочие места, повышает уровень жизни людей, а также содействует инновационному прогрессу. Стоит отметить, что такая экономика требует взаимодействия всех заинтересованных сторон, к которым относятся: правительство, бизнес, общественность и др. Только при условии, что каждая организация будет взаимодействовать в данном направлении, можно смело утверждать о успешной реализации и переходу к устойчивому развитию.

Основной международной организацией, в компетенцию которой входят проблемы сохранения окружающей среды, устойчивого развития и «зеленой экономики», является Программа ООН по окружающей среде (United Nations Environment Programme, UNEP). Цели и задачи деятельности ЮНЕП, как это определено в ее уставе, состоят в обеспечении руководства и поощрении партнерства в области бережного отношения к окружающей среде путем создания возможностей для улучшения качества жизни государств и народов без ущерба для будущих поколений. На рисунке 1 представлены преимущества зеленой экономики по данным ООН.

Зеленая экономика это конкретные и характерные предложения легко воплощаемые В ЖИЗНЬ

Будучи направленной на увеличение размера природоохранных инвестиций в различных ключевых экономических секторах и секторе природных ресурсов, зеленая экономика способствует экономическому росту, а также созданию рабочих мест. Её ориентация на реформы проводимых политики технологические инновации может помочь в повышении

Зеленая экономика демонстрирует свое важное экономическое значение для бизнеса и потребителей при повышении уровня ресурсоэффективности, а также привлечении инвестиций в программу по сокращению использования углерода

Рисунок 1. Преимущества зеленой экономики по данным ООН [2]

Сегодня развитие зеленой экономики является общепризнанным (для развитых государств) мировым трендом. Успешному переходу к зеленой экономике способствует ряд мер, принимаемых странами на национальном и международном уровне» [3]. Основными и достаточно важными мероприятиями являются мероприятия как отдельной страны, так и международного сотрудничества в целом:

- мероприятия финансового значения;
- мероприятия социальной направленности;
- мероприятия экологической безопасности;
- мероприятия продовольственной обеспеченности.

Кроме того, сравнительный анализ эффективности деятельности различных стран по переходу на модель «зеленого» экономического роста указывает на то, что наиболее результативными являются усилия тех стран (Швеция, Швейцария, Исландия, Норвегия, Финляндия, Германия, Дания) [4], которые рассматривают переход к «зеленой» экономике как эффективный инструмент устойчивого развития. Цели строительства «зеленой» экономики в этих странах, как правило, органично включены в общие стратегии устойчивого развития и стратегии инновационной модернизации секторов экономики.

Общими для их экологической политики являются высокий уровень научного обоснования принимаемых решений, разрабатываемых программ и используемых

инструментов, всесторонняя оценка долгосрочных социально экономических и экологических последствий их реализации. Обоснованность принимаемых решений обеспечивается качественной информационной базой, использованием новейших достижений науки и техники, активным участием всех заинтересованных сторон, включая представителей гражданского общества, в процессах разработки и реализации планов и программ, мониторингом и активным обсуждением процессов и результатов экологизации экономики на национальном и международном уровнях.

Также, основными инструментами стимулирования перехода к «зеленой» экономике, используемыми различными странами, являются:

1. Формирование системы целей и задач по переходу к «зеленой» экономике (разработка стратегий, планов и программ по их реализации: «Europe 2030»; «EU's Eco – Innovation Action Plan; Republic of Korea National Strategy for Low Carbon, Green Growth», «Национальная стратегия высокотехнологичного развития Германии 2020» и др.).

2. Поддержка программ научно исследовательских и проектных работ, формирование технологических платформ перехода к ресурсоэффективной экономике замкнутого цикла (циркулярной экономике).

3. Законодательная жесткая регламентация (вплоть до полного запрета) видов деятельности, процессов и продуктов, наносящих наибольший ущерб окружающей среде и несовместимых с принципами устойчивого развития. Например, разработка и реализация долгосрочных планов отказа от ядерной энергии Италией, Бельгией, Германией, Испанией и Швейцарией. Запрет использования пластиковой посуды, отказ от дизельного топлива и др.

4. Создание системы ограничений и стимулов, активизирующих процессы перехода к «зеленой» экономике, устранение барьеров для «зеленых» инвестиций. Сюда входит вся совокупность институциональных, организационных и экономических инструментов, включающая экологизацию законодательства, налоговой системы, системы кредитования и инвестирования, корректировку рыночных сигналов путем отражения в ценах действительной ценности продуктов и услуг, предоставляемых экосистемами, развитие рынков квот на загрязнение, создание инновационных «зеленых» кластеров и т.п.

5. Развитие систем верификации новых технологий по критерию их эколого-экономической эффективности: создание сети центров тестирования, формирование каталогов наилучших существующих технологий.

6. Стимулирование экологически ответственного поведения бизнеса и населения, в первую очередь, путем широкого информирования об экологических и иных последствиях реализуемой модели поведения, возможностях получения двойного выигрыша за счет внедрения экоинноваций, а также развития добровольных систем сертификации и различных форм партнерства бизнеса и государства[5].

Исходя из вышеизложенного считаем, что странам необходимо будет принимать взвешенные политические и инвестиционные решения, чтобы «озеленить» свою экономику. Варианты, которые открыты для них, и то, как они оценивают альтернативы и выбирают наилучший курс действий, будут варьироваться от страны к стране в зависимости от их уровня развития, структуры управления, институционального потенциала и обеспеченности ресурсами.

В связи с этим не будет единой «зеленой» экономики, а скорее многообразие в этом вопросе. Ряд стран начали брать на себя ведущую роль в разработке национальных стратегий зеленой экономики. Такие стратегии можно рассматривать как дальнейший шаг в эволюции комплексных стратегий устойчивого развития, обещающий новые инструменты и свежий подход к преодолению пробелов и проблем, возникших за последние 20 лет.

Таким образом, опыт приведенных в статье стран можно использовать для развития «зеленого» потенциала других, предпринимая следующие действия:

-дальнейшее развитие природоохранного законодательства и применение наиболее успешной практики в областях обеспечения чистоты воздуха, воды и почвы.

-внедрение мер в сельскохозяйственном секторе по сокращению выбросов парниковых газов. Продвижение решений по экоинновациям, основанных на высоком исследовательском потенциале. Использование законодательных и экономических инструментов для смягчения последствий изменения климата и внедрение мер по повышению энергоэффективности в городах.

Использованные литературы

- 1.Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности: обобщённый доклад для представителей властных структур [Электронный ресурс] URL:http://old.ecocongress.info/5_congr/docs/doklad.pdf (дата обращения 21.05.2023).
- 2.<https://cyberleninka.ru/article/n/rol-zelenoy-ekonomiki-v-dostizhenii-ustoychivogo-razvitiya>
- 3.Жиянова Н.Э. Финансовая поддержка зеленой экономики как главный тренд устойчивого развития // Science and Education. 2023.№4. С. 1227-1232. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-podderzhka-zelenoy-ekonomiki-kak-glavnyy-trend-ustoychivogo-razvitiya> (дата обращения: 21.05.2023)
4. Global Green Economy Index (GGEI) 2018. Data Update – September 18, 2018. [Электронный ресурс] URL: <http://www.greengrowthknowledge.org/resource/2018-global-green-economy-indexggei> (дата обращения: 28.05.2019)
5. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – С. 149-151.
6. <https://msoe.ru/wp-content/uploads/2019/10/37-19.pdf>

UDC: 658.5.011

YASHIL ENERGETIKANI RIVOJLANTIRISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MANBALARI.

Radjabova Sarvinoz Alisherovna,
Magistrant
University of Business and Science

Annotatsiya: Ushbu tezisda qayta tiklanadigan energiya manbalari qanday bo'lishi va nisbatan ekologik tizimga o'tish borasida butun dunyoda va O'zbekistonda qanday ishlar amalga oshirilayotgani borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Qazilma resurslar, ekologiyaga, siyosiy beqarorlik, energiya muqobil manbalari.

Аннотация: В данном тезисе рассматривается вопрос о том, какими могут быть возобновляемые источники энергии и что делается во всем мире и в Узбекистане в отношении перехода к относительной экологической системе.

Ключевые слова: Ископаемые ресурсы, экология, политическая нестабильность, альтернативные источники энергии.

Abstract: This thesis examines the question of what renewable energy sources can be and what is being done around the world and in Uzbekistan regarding the transition to a relative ecological system.

Keywords: fossil resources, ecology, political instability, alternative energy sources.

Kirish

Energiyaning muqobil manbalariga o'tish – asosiy global masalalardan biridir. Qayta tiklanadigan resurslar qanday bo'lishi va nisbatan ekologik tizimga o'tish uchun butun dunyoda qanday ishlar amalga oshirilayotgani borasida qilinayotgan chora-tadbirlar haqida ko'plab ma'lumotlar bor. Qayta tiklanadigan energiya resurslari bugungi kunda dunyodagi elektr energiyasining 26% ni tashkil qiladi, biroq IEA (**Energetika bo'yicha xalqaro agentlik**) ning ma'lumotlariga ko'ra, uning ulushi 2024-yilga borib 30% ga yetishi kutilmoqda. Tiklanish jarayoni 2019-yilda texnologik xarajatlarning pasayishi va atrof-muhit muammolari tufayli global sekinlashuvdan keyin sodir bo'ldi. Kelajakda qayta tiklanadigan energiya manbalari 2024 yilga kelib dunyoda quyosh quvvati 600 gigavattga (GVt) o'sishi, ya'ni Yaponiyaning o'rnatilgan umumiy elektr quvvatidan deyarli ikki baravar ko'p bo'lishi bashorat qilinmoqda.

Muhokama va natijalar

Qazilma resurslar cheklangan va ularni to'ldirish imkonsiz. British Petroleum kompaniyasining baholashicha, dunyodagi ko'mir zahiralarini yana yaqin 100 yilga, neft esa – 500 yilga yetadi. Ba'zi ekspertlar bunday bashoratlarni mubolag'ali deb hisoblashadi, biroq ertami-kechmi odamzod baribir resurslar tanqisligi yoki uning butunlay tugashi muammosi bilan yuzlashadi.

Ekologik zarar. Qazilma boyliklarni qazib olish tabiatga katta zarar yetkazishni taqozo etadi, ko‘pchilik olimlarning fikriga ko‘ra, ulardan foydalanish iqlim o‘zgarishining asosiy sabablaridan biridir.

Xalqaro munosabatlar tizimi hozirgi kunda ko‘p jihatdan qazilma resurslarining mavjudligi hamda ularni sotish yoki sotib olish imkoniyatlariga bog‘liq. Energetika bozoridagi vaziyatdan kelib chiqqan holda global muammolar tizimini sog‘lomlashtirishga – masalan, resurslar sabab kelib chiqadigan nizolar ehtimolini kamaytirgan va energiya tashuvchilar narxini pasaytirishga imkon yaratgan bo‘lardi.

Energiyaning muqobil manbalari – zahiralari tugamaydigan tabiat resurslaridan foydalanish bo‘lishi mumkin. Ushbu resurslardan ko‘pchiligi ancha vaqtlardan beri insonlar tomonidan foydalanib kelinadi, zamonaviy texnologiyalar hamda ilm-fan imkoniyatlarini uyg‘unlashtirgan holda esa muqobil energiya samaradorligi bir necha barobarga o‘shishi mumkin.

Energiyaning muqobil manbalari quyosh, suv, shamol va yerdan chiqadigan issiqlik ko‘rinishida ifodalash mumkin.

Quyosh. Yer yuziga yil davomida tushadigan quyosh energiyasi hajmi bizning ehtiyojimizdan o‘n ming marta ko‘p. Fotoelementlar, quyosh elektrostansiyalari va bulardan tashqari, Quyosh energiyasi avtomobil va mexanizmlarni quvvatlantirishda ham foydalanilishi mumkin, hozirgi kunda esa quyosh batareyalarida ishlaydigan uchuvchisiz samolyotlarni yo‘lga qo‘yish ustida izlanishlar olib borilmoqda. Gelioenergetikaning ehtimoliy kamchiliklari qatorida infratuzilma bahosi hamda ob-havo iqlimi sharoitlariga bog‘liqlik turibdi.

Suv. Hidroenergetika dunyoning ko‘plab mamlakatlarida yaxshi rivojlangan va keng tarqalgan. Masalan, mikro va mini-GESlar (an‘anaviy yirik GESlar ekologik xavf bilan bog‘liq: ularning qurilishi va ishlashi yaqin hududlar ekotizimini jiddiy izdan chiqarishi va qishloq xo‘jaligiga talafot yetkazishi mumkin). Shu bilan birga yerosti oqimlarining imkoniyatlari ham faol o‘rganilmoqda.

Shamol. Shamolning kinetik energiyasi potentsiali Yerning barcha suv havzalarining gidroenergetik potentsialidan yuz baravar yuqori. Dunyoda qadim zamonlardan beri turli xil shamol qurilmalari (masalan, tegirmonlar) dan foydalanilgan bo‘lsa-da, so‘nggi bir necha yil ichida shamol energetikasi sohasida katta yutuqlarga erishildi va endi uni global atom energiyasi bilan taqqoslash mumkin.

Yerdan chiqadigan issiqlik. Geotermal energetika sayyoramiz qa‘rida ishlab chiqariladigan issiqlikdan foydalanish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, vulqon faolligi yuqori va ko‘p miqdordagi issiqlik manbalariga ega bo‘lgan hududlarda dolzarb sanaladi. Geotermal energetikaning afzalligi – iqlimga va kun vaqtiga bog‘liq emasligidir (gelio va shamol energetikasidan farqli o‘laroq). Bioyoqilg‘i insonlar tomonidan ming yillar davomida foydalanib kelinmoqda (bioyoqilg‘ining eng qadimgi turi o‘tin hisoblanadi), ammo uning barcha turlari ham qayta tiklanavermaydi. Bioenergetikaning eng istiqbolli yo‘nalishlari orasiga suv o‘tlaridan foydalanish kiradi. O‘simlik va hayvonot chiqindilarini qayta ishlash esa nafaqat ularni utilizatsiya qilish muammosini hal etishga, balki bu jarayonda energiya ishlab chiqarish imkonini ham beradi.

Bugungi kunda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish bo‘yicha Yaponiya, Xitoy, AQSH, Germaniya, Ispaniya va Hindiston yetakchi davlatlar sirasiga kiradi. 2023 yilda Germaniya va Xitoyda qayta tiklanadigan energiya manbalari ishlab chiqargan elektr

energiyasi jami quvvatning 50 foizidan oshgan. Shuningdek, tahlillarga ko'ra, 2050 yilda quyosh foto elektr stansiyalari global miqyosda yangi elektr energiyasining eng arzon manbai bo'ladi. Barcha davlatlar 100 foiz “yashil” energiyaga o'tishni reja qilgan. Demak, “yashil” energiyadan foydalanish biz uchun energiya barqarorligiga erishish va ekologiya muammosini hal qilish imkonini beradi.

Xulosa

Yurtimizda so'nggi yillarda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish borasida bir qator qonun va qarorlar qabul qilingan va ularning ijrosini ta'minlash bo'yicha amaliy ishlar ketmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 16 fevraldagi “2023 yilda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejavchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorini ta'kidlash zarur. Shuningdek, Prezidentimizning PF-220-sonli farmoni va PQ-57-sonli va PQ-156-sonli qarorlarida bir qator imtiyozlar berilgan. Xususan, quyosh yoki shamol elektr stansiyasini o'rnatganlik uchun BHM ning 7 barobaridan 50 barobarigacha kompensatsiyalar beriladi. 2023 yil 1 apreldan boshlab umumiy quvvati 100 kVtgacha bo'lgan qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalarini o'rnatgan jismoniy va yuridik shaxslar ushbu qurilmalar bo'yicha mol-mulk solig'i, qurilmalar bilan band bo'lgan uchastkalar bo'yicha jismoniy va yuridik shaxslar 3 yildan 10 yilgacha yer solig'idan ozod etiladi. Bundan tashqari, hozirda banklarda quyosh panellari va suv isitkichlarini o'rnatishni moliyalashtirish uchun imtiyozli “Yashil energiya” krediti tashkil etilgan. “O'zbekiston – 2030” strategiyasiga asosan 2030 yilgacha qayta tiklanuvchi energiya manbalari quvvatini 25 ming MVtga hamda jami iste'moldagi ulushini 40 foizga yetkazish reja qilingan. Mamlakatimizda yilning 320 kuni quyoshlidir, bu esa muqobil energiya manbalarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratib beradi.

Manbalar ro'yxati:

1. Vapayev M., Shomurodov S., Patxullayeva M. Yashil energetika kelajak energetikasi. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023.
2. Тошбоева Р.С. (2020). Экологизация экономики Узбекистана: правовой аспект совершенствования инвестирования. журнал правовых исследований
3. Karabanov S.M., Bezrukix P.P., Gordienko G.V., Kuropov M.V. Mamlakatning energiya balansida qayta tiklanadigan Energiya // Muqobil energiya va ekologiya. 2010 yil. №2.
4. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
5. Ryabov A.V. Shamol energiyasi yangi yo'nalish sifatida ko'p qavatli binolarni me'moriy shakllantirishda // Muqobil energiya va ekologiya. 2011 yil. №1.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHGA ERISHISHDA “YASHIL” IQTISODIYOTNING AHAMIYATI

Shomirzayev Abdug'affor Abdujabbor o'g'li

Termiz davlat universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti

Raqamli iqtisodiyot, biznes boshqaruvi va
ekonometrika kafedrasida tayanch doktranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda barqaror rivojlanish va “yashil” iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligi hamda barqaror rivojlanishning asosiy omillari xususidagi fikrlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, “yashil” iqtisodiyot, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlik.

Annotation: In this thesis, the mutual relationship between sustainable development and “green” economy and main factors of sustainable development were identified.

Key words: sustainable development, “green” economy, economic, social and ecologic sustainability.

Аннотация: В данной диссертации были определены взаимосвязь между устойчивым развитием и «зеленой» экономикой, а также основные факторы устойчивого развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, “зеленая” экономика, экономическая, социальная и экологическая устойчивость.

Barqaror rivojlanish hozirgi kunda iqlim o‘zgarishi, ijtimoiy tengsizlik va resurslarning kamayishi kabi muammolarni hal qilishda muhim konsepsiya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi insoniyat kelajagi uchun muhim manba bo‘lib, u BMTning qaror va hujjatlarida o‘z ifodasini topgan. Barqaror rivojlanishning iqtisodiy-ekologik asosi, bu “yashil” iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir. BMTning “Biz xohlayotgan kelajak” konsepsiyasida ta’kidlanganidek, “yashil” iqtisodiyot konsepsiyasi barqaror rivojlanish konsepsiyasi o‘rnini bosa olmaydi, ammo, barqaror rivojlanishga erishishga ko‘p jihatdan yordam beradi¹.

Barqaror rivojlanish va “yashil” iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligi xususida turli adabiyotlarda turlicha keltirilgan. Xususan, M.T. Boltaboyev va E. A. Muminovalarning “Yashil” iqtisodiyot kitobida shunday fikrlar keltirilgan. “Yashil” iqtisodiyot barqaror rivojlanishga erishish vositasidir. “Yashil” iqtisodiyot “yashil” ish o‘rinlarini yaratadi va bandlikka ko‘maklashadi. “Yashil” iqtisodiyot resurslar va energiyalarni tejaydi. “Yashil” iqtisodiyot bu ekologik cheklovlarni buzmaydi. “Yashil” iqtisodiyot taraqqiyotni nafaqat YIM orqali balki ekologik ko‘rsatkichlar bo‘yicha ham baholaydi. “Yashil” iqtisodiyot bu o‘zaro tenglik va mamlakatlar va avlodlar o‘rtasidagi adolatdir. “Yashil” iqtisodiyot bioxilma-xillik va ekotizimlarni himoya qiladi. “Yashil” iqtisodiyot qashshoqlikni kamaytiradi, aholi faravonligini oshiradi va ijtimoiy himoyasini ta’minlaydi².

Barqaror rivojlanish uchta asosiy iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni muvozanatlashtirishni o‘z ichiga oladi.

Iqtisodiy barqarorlik jamiyatning barcha a’zolari uchun iqtisodiy va ijtimoiy farovonlikni ta’minlaydigan barqaror iqtisodiyotdir. Shuningdek, iqtisodiy barqarorlik atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan hamda tabiiy resurslarni tugashiga ta’sir etmaydigan iqtisodiy faoliyat bo‘lib, innovatsiya va samaradorlikni rag‘batlantirishni o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy barqarorlik jamiyatning barcha a’zolari uchun ijtimoiy tenglik va farovonlikni rag‘batlantirishga qaratilgan. Shuningdek, ijtimoiy barqarorlik ijtimoiy

¹ Boltaboyev M.T, Muminova E.A. “Yashil” iqtisodiyot. Darslik. FPI. 2023. 16 bet.

² Boltaboyev M.T, Muminova E.A. “Yashil” iqtisodiyot. Darslik. FPI. 2023. 20 bet

adolatsizliklarni oldini olish, ta’lim, sog‘liqni saqlash va ish bilan ta’minlash imkoniyatlaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Ekologik barqarorlik bu kelajak avlod uchun tabiiy ekotizimlarni, biologik xilma-xillikni hamda resurslarni saqlash va muhofaza qilishni o‘z ichiga oladigan ekologik faoliyatdir. Shuningdek, ekologik barqarorlik ifloslanishni kamaytirish, suv va energiyani tejash, qayta tiklanuvchi energiya manbaalarini rag‘batlantirish hamda iqlim o‘zgarishining salbiy ta’sirlarini yumshatishga qaratilgan faoliyatlarni o‘z ichiga oladi³.

Barqaror rivojlanish hamda yashil iqtisodiyotga doir adabiyotlar va manbaalarda barqaror rivojlanish atamasiga qo‘shimcha holatda fanga barqaror iste’mol va barqaror ishlab chiqarish kabi yangi atamalar ham kirib kelmoqda. Barqaror iste’mol va ishlab chiqarish mahsulot ishlab chiqarish jarayonining to‘liq davri mobaynida resurslar ishlatilishi hamda ortiqcha chiqindilar chiqishini kamaytirish uchun ishlab chiqarish hamda iste’mol qilish jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan. “Yashil” iqtisodiyot investitsiyalar, ish bilan bandlik va yuqori malakali kadrlarga asosiy e’tiborni qaratgan holda barqaror iqtisodiy o‘sishga erishish uchun makroiqtisodiy yondashuvga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Boltaboev M, Muminova E. “Yashil” iqtisodiyot. Darslik. FarPI. 2023.
2. Vahobov A.B., Xajibakiyev X.K. “Yashil iqtisodiyot”. Darslik. Toshkent. Universitet. 2020.
3. BMT rasmiy sayti elektron kutubxonasi
4. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
5. “UNO environment program” internet sayti kutubxonasi.

YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH UCHUN DAVLAT SIYOSATLARI

Toyirov Alijon Yodgor o‘g‘li.

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali

Iqtisodiyot yo‘nalish talabasi

“TKTI Shahrisabz filiali ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrası

katta o‘qituvchisi O.T.Sadullayev,,

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga o‘tishning dolzarbligi, yo‘llari va imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Bu jarayonda to‘sqinlik qilishi mumkin bo‘lgan ekologik va iqtisodiy muammolar, ularning tahlili va yechimlar ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, energiya samaradorligi, resurslar, ekologik muammolar, qishloq xo‘jaligi, uglerod chiqindilari, iqlim, islohotlar, tiklanadigan energiya manbalari.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальность, пути и возможности перехода к зеленой экономике. Также освещены экологические и экономические проблемы, их анализ и решения, которые могут помешать этому процессу.

³ BMT. Atrof-muhit dasturi web-sayti kutubxonasi

Ключевые слова: зеленая экономика, энергоэффективность, ресурсы, экологические проблемы, сельское хозяйство, выбросы углекислого газа, климат, реформы, возобновляемые источники энергии.

Annotation: This article considers the relevance, ways and opportunities of transition to a green economy. Environmental and economic problems, their analysis and solutions, which may hinder this process, are also covered.

Key words: green economy, energy efficiency, resources, environmental problems, agriculture, carbon emissions, climate, reforms, renewable energy sources.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy taraqqiyotga erishish uchun bir qator amaliy ishlarni olib bormoqda. Mamlakat 2016 yilda rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o‘tishni boshladi va “yashil” yondashuv orqali iqtisodiy o‘zgarishlarni joriy etishni asosiy maqsad qilib oldi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2022-yil dekabr oyida imzolangan qarorda davlat boshqaruv organlari tomonidan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan muayyan islohotlar belgilandi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish va yashil o‘sishni ta‘minlash bo‘yicha 2030-yilgacha bo‘lgan harakatlar rejasi qabul qilingan bo‘lib, bu reja yashil, barqaror va inklyuziv rivojlanishga erishish uchun mavjud ekologik va iqtisodiy muammolarni hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi.

Davlat idoralari bilan hamkorlikda tayyorlangan Jahon bankining hisobotida mamlakatning yashil iqtisodiyotga o‘tishdagi muammolari va imkoniyatlari tahlil qilingan. Hisobotda eng dolzarb ekologik va boshqa risklar belgilangan, shuningdek, energiya samaradorligi bo‘yicha chora-tadbirlar va landshaftni tiklash dasturlari iqtisodiyot va atrof-muhitga bir vaqtning o‘zida foyda keltirishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Ushbu maqola hisobotning ba’zi xulosalarini umumlashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasida resurslardan foydalanish samaradorligi Yevropa Ittifoqi va boshqa o‘rtacha daromadli mamlakatlarga nisbatan ancha past. O‘zbekistonda suvdan foydalanish darajasi samarasiz bo‘lib, mamlakatda YaIM birligiga to‘g‘ri keladigan energiya iste‘moli Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasidagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan qariyb uch barobar, qo‘shni Qozog‘istondan esa ikki baravar yuqori [1, p. 32].

Shu bilan birga, sanoat va ishlab chiqarish manbalaridan keluvchi qattiq zarrachalar bilan havoning ifloslanishi yuqori darajada bo‘lib, shamol orqali uchib kelgan qum va changlar bilan yanada yomonlashmoqda. Aholining katta qismi muntazam ravishda sog‘liq uchun zararli deb hisoblangan havo sifatiga duchor bo‘ladi. Yerning tanazzulga uchrashi iqtisodiyotga sezilarli darajada qimmatga tushadi va bu o‘zaro bog‘liq ekologik muammolar tufayli yuzaga keladi.

O‘zbekiston Respublikasi yashil ambitsiyalarini ro‘yobga chiqarish uchun uch davrga bo‘lingan muammolarni hal qilishi kerak: shoshilinch, qisqa muddatli va uzoq muddatli. Mamlakatning qishloq xo‘jaligiga asoslangan iqtisodiyoti va aholi zich joylashgan hududlarda havo sharoitining asta-sekin yomonlashishini hisobga olgan holda, eng dolzarb ekologik ustuvor vazifalari havo sifatini yaxshilash, yer va suvdan barqaror foydalanish bo‘ladi. Bunga landshaftni tiklash, suvni samarali boshqarish va havo ifloslanishini kamaytirish choralari orqali erishish mumkin.

Yerdan barqaror va oqilona foydalanish zarur bo‘lgan muhim amaliyotdir. Iqlimga sezgir qishloq xo‘jaligida boshqaruv usullari yerdan barqaror foydalanishni yanada yaxshilaydi. Uzoq muddatli istiqbolda mamlakat qishloq xo‘jaligidan yuqori qiymatga ega, yuqori maoshli tarmoqlarga o‘tishni ta‘minlashi lozim. Bu qishloq xo‘jaligi ishchi kuchining bir qismini, ayniqsa, eng zaif ayollar va yoshlarni qayta tayyorlashni talab qiladi.

Suv narxini belgilash va sug‘orish uchun investitsiyalar orqali suvdan foydalanish samaradorligini oshirish eng muhim vazifa bo‘lishi kerak, bunda suvdan foydalanishga ma‘lum cheklovlar ushbu yangi ustuvorliklarning bir qismi hisoblanadi. Kam uglerodli siyosatga o‘tish energiya samaradorligi uchun zarur rag‘batlantirishni beradi. [2, p. 156].

Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Jahon bankining uglerod chiqindilarining narxini belgilash vositasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston misolida uglerod chiqindilarining narxini belgilash yalpi ichki mahsulotning 5 foizigacha qo‘shimcha byudjet daromadini ta‘minlashi mumkin, bu “yashil” loyihalarni moliyalashtirish yoki “yashil” iqtisodiyotga o‘tishdan eng ko‘p zarar ko‘rgan sohalarga iqtisodiy ta‘sirni yumshatish uchun ishlatilishi mumkin.[3]

Bundan tashqari, ish o‘rinlarini yaratish va resurslarni qayta taqsimlash strategiyalari yashil iqtisodiyotga o‘tish davridagi ijtimoiy xarajatlarning bir qismini kamaytirishga yordam beradi. Yashil iqtisodiyotga global o‘tish ish o‘rinlarini yaratish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash uchun katta imkoniyatlarni taqdim etadi, mamlakatimiz bu imkoniyatlardan foydalanish uchun qulay sharoitga ega.

Mamlakatning eng yirik bandlik tarmog‘i bo‘lgan qishloq xo‘jaligi va qishloq xo‘jaligida xizmatlar ko‘rsatish sohasi yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan tizimga o‘tish va ekologik xizmatlarni rivojlantirish orqali yerdan foydalanishni optimallashtirish hamda yanada ko‘proq yashil ish o‘rinlarini yaratish va turmush sharoitini yaxshilash salohiyatiga ega. Bundan tashqari, qayta tiklanadigan energiya manbalari va boshqa innovatsion texnologiyalarga asoslangan, xuddi shunday yashil potentsialga ega bo‘lgan tarmoqlarning ulushini kengroq joriy qilish zarur.

Yashil iqtisodiyotga o‘tishning muvaffaqiyatini ta‘minlash uchun davlat sektori va yashil moliyani jalb qilish juda muhimdir. Davlatning siyosiy choralari moliyaviy tafovutni bartaraf etish bilan bir vaqtda yashil sektorlarda yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali ijtimoiy xarajatlarni kamaytirishi kerak.

Yashil Kursni Tuzish: Muammolardan Imkoniyatlarga

O‘zbekiston Respublikasi yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga intilmoqda, chunki bu ko‘rsatkichlar Yevropa Ittifoqi va boshqa o‘rtacha daromadli mamlakatlarnikidan ancha past darajada. Masalan, O‘zbekistonda suvdan foydalanish darajasi samarasiz, YaIM birligiga to‘g‘ri keladigan energiya iste‘moli esa Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasidagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan uch barobar, qo‘shni Qozog‘istondan esa ikki baravar yuqori.

Sanoat va ishlab chiqarish manbalaridan keluvchi qattiq zarrachalar bilan havoning ifloslanishi yuqori bo‘lib, shamol orqali uchib kelgan qum va changlar bu holatni yanada yomonlashtirmoqda. Aholining katta qismi sog‘liq uchun zararli deb hisoblangan havo sifatiga muntazam ravishda duch keladi. Yerning tanazzulga uchrashi iqtisodiyotga sezilarli darajada zarar keltirib, o‘zaro bog‘liq ekologik muammolarni yuzaga keltirmoqda.[4]

Mamlakat yashil iqtisodiyotga o‘tishning jamiyatga ta‘sirini ham hisobga olishi kerak. Yashil sektorlarni qo‘llab-quvvatlash va uglerod va resurslarni ko‘p talab qiladigan faoliyatdan voz kechish sarmoya va ish o‘rinlari yaratish modelini o‘zgartirib, g‘oliblar va yutqazuvchilarni yaratadi. Eng ko‘p zarar ko‘rgan jamoalarga yordam ko‘rsatish muhimdir. Bu qadriyatlar adolatli o‘tishga erishish uchun sa‘y-harakatlarning asosidir.

Ekologik siyosat va islohotlarning to‘g‘ri uyg‘unligini qabul qilish orqali O‘zbekiston Respublikasi yashil, barqaror va inklyuziv kelajakning afzalliklaridan foydalanishi mumkin. Yashil iqtisodiyotga global o‘tish iqtisodiy o‘sinh va rivojlanish uchun ko‘plab imkoniyatlar ochadi, va O‘zbekiston Respublikasi o‘z kelajagini ta‘minlash uchun barqaror siyosat olib borishi kerak.

Adabiyotlar ro‘yxati:

- [1] “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish” konsepsiyasi
- [2] Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Tashmatov Sh.A., Butaboyev M.T.. Yashil iqtisodiyot. Darslik. T.: Universitet, 2020, 156-bet
- [3] Stainer 2017, “The Green Shoots of the Green Economy”, Environmental Conservation, №2 vol 3 2019.
- [4] Urinov, Bakhrom Jamoliddinovich (2020) "EUROPEAN STANDARDS FOR THE QUALITY OF EDUCATION.," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 7 , Article 77. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss7/77>
- [5] Brown L.R. Eco-Economy. Building an Economy for the Earth. Earth Policy Institute. W.W. Norton&Company. New York, London, 2019.

YASHIL IQTISODIYOTNING GLOBAL MIQIYOSIDAGI ROLI VA AHAMIYATI

Toyirov Alijon Yodgor o‘g‘li.

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali

Iqtisodiyot yo‘nalish talabasi

“TKTI Shahrisabz filiali ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrası

katta o‘qituvchisi O.T.Sadullayev,,

Annotatsiya: Maqolada, energetikani yangilash, resurslarni boshqarish, davr-iqtisodiyati va ekologik initsiyalarni kengaytirish kabi turli sohalar kritik e‘tibor qilindi. Muvozanatli iqtisodiy o‘sinh va atrof-muhitni muhofaza qilishning ahamiyati belgilandi, shuningdek, har xil sohalardagi ilmiy tadqiqotlar va amaliy misollar keltirildi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, globallashuv, istiqbollar, tamoyillar, jamiyat rivojlanishi.

Аннотация: В статье критически рассмотрены различные области, такие как возобновление энергетики, управление ресурсами, циркулярная экономика и расширение экологических инициатив. Была подчеркнута важность сбалансированного экономического роста и защиты окружающей среды, а также научных исследований и практических примеров в различных областях.

Ключевые слова: зеленая экономика, глобализация, перспективы, принципы, социальное развитие.

O‘zbekiston Respublikasi yashil ambitsiyalarini ro‘yobga chiqarish uchun uch davrga bo‘lingan muammolarni hal qilishi kerak: shoshilinch, qisqa muddatli va uzoq muddatli. Mamlakatning qishloq xo‘jaligiga asoslangan iqtisodiyoti va aholi zich joylashgan hududlarda havo sharoitining yomonlashishini hisobga olgan holda, eng dolzarb ekologik ustuvor vazifalari havo sifatini yaxshilash, yer va suvdan barqaror foydalanishdir. Bunga landshaftni tiklash, suvni samarali boshqarish va havo ifloslanishini kamaytirish choralari orqali erishish mumkin.

Yerdan barqaror va oqilona foydalanish zarur bo‘lgan muhim amaliyotdir. Iqlimga sezgir qishloq xo‘jaligida boshqaruv usullari yerdan barqaror foydalanishni yanada yaxshilaydi. Uzoq muddatli istiqbolda mamlakat qishloq xo‘jaligidan yuqori qiymatga ega, yuqori maoshli tarmoqlarga o‘tishni ta‘minlashi lozim. Bu qishloq xo‘jaligi ishchi kuchining bir qismini, ayniqsa, eng zaif ayollar va yoshlarni qayta tayyorlashni talab qiladi.

Suv narxini belgilash va sug‘orish uchun investitsiyalar orqali suvdan foydalanish samaradorligini oshirish eng muhim vazifa bo‘lishi kerak. Kam uglerodli siyosatga o‘tish energiya samaradorligi uchun zarur rag‘batlantirishni beradi. Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Jahon bankining uglerod chiqindilarining narxini belgilash vositasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston misolida uglerod chiqindilarining narxini belgilash yalpi ichki mahsulotning 5 foizigacha qo‘shimcha byudjet daromadini ta‘minlashi mumkin, bu “yashil” loyihalarni moliyalashtirish yoki “yashil” iqtisodiyotga o‘tishdan eng ko‘p zarar ko‘rgan sohalarga iqtisodiy ta‘sirni yumshatish uchun ishlatilishi mumkin.

Bundan tashqari, davlat qayta tayyorlash, qayta taqsimlash va eng ko‘p zarar ko‘rganlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga olishi kerak. Ushbu chora-tadbirlar hukumat tomonidan xorijiy hamkorlar ko‘magida ishlab chiqilayotgan uzoq muddatli dekarbonizatsiya strategiyasining bir qismini tashkil qilishi mumkin. [1, p. 28].

Yashil Yo‘nalishni Olib Borish: Muammolardan Imkoniyatlarga

Dunyo barqaror kelajak sari qadam tashlar ekan, global energetika maqsadlariga erishishda yuqori energiya va uglerod intensivligi bo‘yicha jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Bu shartlar mamlakatni tashqi savdo siyosati va uglerod chiqindilarini cheklash uchun soliqlar oldida zaif holga keltiradi. Biroq, O‘zbekiston Respublikasi global miqyosda yashil iqtisodiyotga o‘tish va atrof-muhit va iqlim siyosatini kuchaytirish orqali bu muammoni imkoniyatga aylantirishi mumkin. [2, p. 75].

Zamonaviy O‘zbekiston milliy iqtisodiyotning o‘rta va uzoq muddatli kun tartibiga kiritilgan “yashil” iqtisodiyot tamoyillarini ilgari surishga ustuvor ahamiyat berib, barqaror rivojlanish sari faol o‘tmoqda. “Yashil” iqtisodiyotning mohiyati atrof-muhitga zararli ta’sirlar va resurslar tanqisligini sezilarli darajada kamaytirish bilan birga, jamiyat farovonligi va teng huquqli foydalanishni ta‘minlashdan iborat. Aslida, “yashil” iqtisodiyot kam uglerodli, resurslardan tejamkor va ijtimoiy inklyuziv iqtisodiy tizimlar paradigmasini o‘zida mujassam etgan. U Barqaror rivojlanish kontseptsiasini to‘ldirish bilan birga, barqarorlikka erishishda iqtisodiy tamoyillarning hal qiluvchi rolini ta’kidlaydi.

So‘nggi to‘rt yil davomida O‘zbekiston iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatish va moslashishga qaratilgan turli strategiya va tashabbuslarni ishlab chiqdi, ma’qulladi va amalga oshirdi. Eslatib o‘tamiz, O‘zbekiston 2019-yil oktabr oyida 2019-2030-yillarga mo‘ljallangan “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini qabul qilgan bo‘lib, u 2018-yilda ratifikatsiya qilingan Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha BMT doiraviy konventsiyasi (UNFCCC) va Parij kelishuvi

doirasidagi majburiyatlarga mos keladi. 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan rivojlanishning beshta asosiy yo‘nalishiga qaratilgan Strategiya/Harakat dasturlarini amalga oshirishni davom ettirdi.

“Yashil” iqtisodiyot strategiyasi aniq maqsadlarni, jumladan, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, resurslar samaradorligini oshirish va hosildorlikni oshirish orqali erning degradatsiyasini bartaraf etishda neytral muvozanat bilan birga emissiyani kamaytirishni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, O‘zbekiston Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar markaziga aylantirishga intilib, bu mintaqadagi muammolarni hal qilishga sodiqligini ta’kidlaydi. Ushbu strategiyaga rioya qilish orqali O‘zbekiston o‘zining o‘sish istiqbollari iqlim o‘zgarishi cheklovlaridan himoya qilishni, qashshoqlikni qisqartirish bo‘yicha erishilgan yutuqlarni qo‘llab-quvvatlashni va ayniqsa, zaif qishloq hududlarida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashni maqsad qilgan.

“Yashil” iqtisodiyot atrof-muhit yaxlitligini buzmasdan barqaror rivojlanishni rag‘batlantirish bilan birga ekologik xavf va tanqislikni kamaytirishga intiladi. U amaliy siyosat yo‘nalishi bilan atrof-muhit iqtisodiyotini qo‘llab-quvvatlaydi. UNEP Yashil iqtisodiyot hisobotiga ko‘ra, chinakam yashil iqtisodiyot nafaqat samarali, balki adolatli bo‘lishi kerak, bu ham global, ham milliy darajada adolatlilikni ta’kidlaydi, xususan, past uglerodli, resurslarni tejaydigan va ijtimoiy inklyuziv iqtisodiyotga adolatli o‘tishni osonlashtirishda. Ushbu iqtisodiy paradigma iqtisodiyot va tabiiy muhitning o‘zaro bog‘liqligini tan oladi, natijada mikro va makro darajada o‘lchanadigan natijalar bilan resurslardan samarali foydalanish va qayta ishlash amaliyotlari orqali jamiyat farovonligini saqlashga qaratilgan. [3, p. 60].

Oldinga qarab, sayyoramiz insoniyat kelajagi uchun keng ko‘lamli oqibatlariga olib keladigan ko‘plab ekologik muammolarga duch kelishini inkor etib bo‘lmaydi. Biroq, to‘g‘ri ma’lumotlarni tarqatish va siyosatchilar, biznes va jismoniy shaxslarni shunga mos ravishda yo‘naltirish orqali barqaror o‘tishni rag‘batlantirish uchun faol choralar ko‘rish mumkin. Bunga erishish uchun ba’zi strategiyalar:

Ta’lim va xabardorlik:

Ta’lim dasturlari va xabardorlikni oshirish tashabbuslari orqali siyosatchilar, korxonalar va shaxslarni iqlim o‘zgarishi, atrof-muhitning ifloslanishi va resurslarning kamayishi haqida aniq ma’lumot bilan ta’minlash.

Ekologik strategiyalarni ishlab chiqish:

Siyosat ishlab chiqaruvchilar tabiiy resurslarning barqaror o‘sishi va asrab-avaylanishini rag‘batlantirishga qaratilgan ekologik strategiyalarni ishlab chiqishlari va amalga oshirishlari kerak, shu jumladan qonunlar qabul qilish, zararli chiqindilarni kamaytirish va qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishni rag‘batlantirish.

Korporativ javobgarlik:

Korxonalar o‘zlarining atrof-muhitga ta’sirini tan olishlari va ekologik standartlarga rioya qilish, samarali texnologiyalarni qo‘llash va resurslar iste’molini kamaytirish orqali salbiy ta’sirlarni minimallashtirish choralari ko‘rishlari kerak.

Iste’molchi xulq-atvorining o‘zgarishi:

Odamlar ekologik toza mahsulotlarni afzal ko‘rish, energiya va suv iste’molini kamaytirish va chiqindilarni qayta ishlash tashabbuslarida ishtirok etish kabi iste’molchilarning xatti-harakatlarini o‘zgartirish orqali sayyorani saqlashga sezilarli hissa qo‘shishlari mumkin. [4].

Ko‘p mamlakatlar iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda past uglerodli siyosatni qo‘llayotganligi sababli, uglerodni ko‘p iste‘mol qiladigan mahsulotlarga global talab o‘rta va uzoq muddatli istiqbolda qisqarishi kutilmoqda. Turli siyosiy stsenariylarga ko‘ra, yaqin yillarda jahonda zaharli moddalarning atrof-muhitga salbiy ta‘sirini yumshatish maqsadida nafaqat tabiiy gaz va neft, balki uglerodi ko‘p mahsulotlarga chegara soliqlari solinadigan mahsulotlar eksportini joriy etish muhim.

Keyinchalik voz kechish ancha qimmatga tushadigan texnologiyalar va tizimlarga bog‘lanib qolmaslik uchun zudlik bilan iqtisodiyotini yashillashtirish jarayonini boshlash kerak. Yashil maqsadlarga ustuvorlik berish bozor iqtisodiyotiga kengroq o‘tishga erishish bo‘yicha olib borilayotgan sa‘y-harakatlarning ajralmas qismi bo‘lishi kerak. Resurs samaradorligini oshirish, yashil bandlik va moliyani rivojlantirish kabi boshqa “yashil” choralar ham qisqa muddatli foyda keltirishi mumkin. [5, p. 242-246].

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Georgeson L., Maslin M., Poessinouw M. Global yashil iqtisodiyot: tushunchalar, ta'riflar, o'lchash metodologiyalari va ularning o'zaro ta'siri // Geo: Geografiya va atrof-muhit. – 2017. – T. 4. – №. 1. – S. e00036.
2. Kozar Ł. J., Sulich A. Green Jobs: Bibliometrik sharh // Atrof-muhitni o'rganish va jamoat salomatligi xalqaro jurnali. – 2023. – T. 20. – №. 4. – S. 2886.
3. Sulich A., Sołoducho-Pelc L. Visegrád guruhi mamlakatlarida qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqaruvchilarning strategiyalari //Energiya. – 2021. – T. 14. – №. 11. – S. 3048.
4. Sulich A., Soloducho-Pelc L. Doiraviy iqtisodiyot va yashil ish o'rinlarini yaratish //Atrof-muhit fanlari va ifloslanish tadqiqotlari. – 2022. – T. 29. – №. 10. – S. 14231-14247.
5. Yodgarov, Nodir. "Chizma geometriyaga asoslangan vizual 3D modellarni qurish usullari". O'rta Evropa ilmiy byulleteni 18 (2021): 242-246.
6. N. Dj. Yadgarov, t.f.n., dotsent Buxoro – ochiq osmon ostidagi muzey // Sharq xalqlari san'ati va madaniyati. 2019. №IV (1). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bukhara-open-airmuseum> (ma'lumotlar manzili: 29.04.2024).
7. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.

YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHDA HUDUDLARDA O‘SISH MARKAZLARI VA O‘SISH QUTBLARI RIVOJLANISHI

Abdulkakimov Zuxrali Tursunalievich

PhD, dotsent

Namangan muhandislik-texnologiya instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo xo‘jaligidagi jiddiy, tarkibiy o‘zgarishlar va u orqali tabiatga inson ta‘sirini kamaytirish, yashil iqtisodiyot shakllarini barpo etish bo‘yicha tadqiqot olib borilgan bo‘lib, yashil iqtisodiyot terminiga aniqlik kiritilgan, dunyo mamlakatlarida yashil iqtisodiyotni rivojlanish yo‘nalishlari va istiqbolda rivojlanish strategiyalari ishlab chiqilgan. Shu asnoda O‘zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyot rivojlantirish orqali yangi o‘sinh nuqtalari va qutblarini rivojlantirish yo‘llari va ularni nazariy jihatlarini tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: hududlar, iqtisodiy o‘sinh, barqaror o‘sinh, yashil iqtisodiyot, yashil sektor,. P4G sammiti, iqtisodiyot modellari, o‘sinh markazlari, o‘sinh qutblari, innovatsiya, innovatsion bosqich,

raqobat, ekologik muammolar, antropogen ta’sir, atrof-muhit, atrof-muhit indeksi, postindustrial bosqich, jahon iqtisodiyoti, BRIKS, geoekologiya, tabiatdan ratsional foydalanish.

Annotation: *In this article, a study was conducted on serious, structural changes in the world economy, and through it, reducing human impact on nature, establishing forms of green economy, clarifying the term green economy, ways of developing green economy in countries strategies and future development strategies have been developed. In this context, the ways of developing new growth points and poles through the development of green economy in the Republic of Uzbekistan and their theoretical aspects were analyzed.*

Аннотация: *В данной статье проведено исследование серьезных, структурных изменений в мировой экономике и через них снижения воздействия человека на природу, установления форм зеленой экономики, уточнения термина зеленой экономики, путей развития зеленой экономики в странах, стратегии и будущего. разработаны стратегии развития. В данном контексте проанализированы пути развития новых точек и полюсов роста посредством развития зеленой экономики в Республике Узбекистан и их теоретические аспекты.*

Jahon iqtisodiyotini jadal rivojlanishini ta’minlash va mamlakatlar iqtisodiyotini yangi bosqichga ko’tarish o‘z navbatida raqamli tizimlarga o‘tish, yashil iqtisodiyot elementlarini kiritish orqali iqtisodiy o’sishni barqarorligi ta’minlanadi. Yashil iqtisodiyot - iqtisodiyotni atrof-muhitga ta’sirini minimallashtirish, antropogen ta’sirni salbiy tomonlarini yo‘qotish, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tabiat qonunlaridan kelib chiqqan holda tartibga solishga aytiladi.

Mamlakatlar rivojlanishidagi yashil iqtisodiyotning o‘rni rivojlangan mamlakatlarda raqobatni yuqori darajadali bilan ajralib turadi. Kelgusida istiqbolda barqaror rivojlanish sur’atini ta’minlash, qambag‘allik muammosini hal etish, jamiyat hayotida inson ishtiroki muammolari hal etishda muhim rol o‘ynaydi. Yashil iqtisodiyotga to‘liq amal qilish asosan BRIKS (Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy Xalq Respublikasi, Janubiy Afrika Respublikasi) mamlakatlarida tabiiy resurslardan samarali foydalanish yo‘llari o‘tish orqali ta’minlangan.

Dunyo xo‘jaligidagi “yashil sektor” tushunchasi iqtisodiyotda yashil o’sish (green shoots) tushunchalari shakllanishiga olib keldi. AQSh iqtisodiyotida yashil iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotni 4,2 % ini bermoqda va 600 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan holda u sohada 3 mln kishi band. Yaponiyada yashil iqtisodiyot ulushi YaIMni 3,4 %ini tashkil etib, 1,5 mln kishi band, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida esa uning ulushi YaIMda 2,5 % ini tashkil etib, 3,4 mln kishi band hisoblanadi. Germaniyada esa toza ekologik mahsulotlar eksporti bo‘yicha yetakchilik qiladi va 4,8 % ini tashkil etadi. Buyuk Britaniya YaIM da yashil iqtisodiyot ulushining yuqoriligi bo‘yicha yetakchilik qiladi va 8,8 % ini tashkil etgan holda eksport tarkibida ulushi 5 % ni tashkil etadi. Climate Bonds Initiative tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra 2019 yilda yashillashtirishni halqaro klassifikatsiyalash uchun 254,9 mlrd AQSh dollari sarflandi va bu sohada 2018 yilda 171,1 mlrd AQSh dollari sarflandi, 2019 yilda o‘tgan yilga nisbatan 2,6 % ga yashillik kreditlar o’sdi [3]. Shu sababdan an’anaviy iqtisodiyot modellaridan yashil iqtisodiyotga o‘tish davrini boshlash lozim bo‘ladi. Yoqilg‘i-energetikaning qazilma turlaridan voz kechib, yangi yashil iqtisodiyotga kiruvchi qisqa uglerodli iqtisodiyot yaratish orqali barqaror rivojlanishni ta’minlash hisoblanadi. 2021 yil 30-31 may kunlari Koreya

Respublikasining Seul shahrida tashkil etilgan “Yashil o‘shish va global maqsadlar uchun hamkorlik – 2030” (P4G) sammitidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning ma’ruzasini alohida e’tirof etish lozimdir. Ma’ruzada asosiy e’tibor yashil iqtisodiyotni rivojlantirish, tabiatni sof holda saqlash, transchegaraviy suvlardan foydalanish, bioxilma-xilikni saqlash, iqlim o‘zgarishlari kabi global o‘zgarishlarga e’tibor qaratilgan bo‘lib, yashil iqtisodiyotni rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan [1]. Shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasi iqlim o‘zgarishlari bo‘yicha Parij kelishuvlari doirasida 2030 yilgacha parnik gazlar yuzaga kelishini oldini olish va yashil texnologiyalarni amaliyotga joriy etish, yashil energetika asoslarini yaratish orqali istiqbolida noodatiy energiya manbalaridan energiya olishni 3 marta oshirish rejalashtirilgan.

Jahon iqtisodiyotini jadal rivojlantirish uchun bugunki kunda iqtisodiyotni rivojlantirishning yangi yo‘nalishlarini ishlab chiqishdan iborat. “Yashil iqtisodiyot” g‘oyasi 2008 yilda Yuneptning “Global yashil iqtisodiyot” kursida ko‘tarilgan. 2008 yilda yuz bergan moliyaviy inqiroz va 2020 yilda boshlangan COVID-19 pandemiyasi ta’sirida yuz bergan inqiroz sharoitida yangi rivojlanishni tashkil etish va yangi rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish, xalqaro moliyaviy tashkilotlar tomonidan beriladigan imtiyozlar va mexanizmlarni ishlab chiqish asosiy maqsad qilingan.

Dunyo xo‘jaligidagi postindustrial bosqichga o‘tish uchun bir necha global muammolar yechimini topish, yashil iqtisodiyot mexanizmlarini ishlab chiqish masalalariga e’tibor qaratish zarurdir. Barcha mamlakatlarda olib boriladigan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarda asosiy diqqatni atrof-muhit o‘zgarishlariga hisobga olish kerak. Shu sababdan bir necha tadqiqotlar barqaror rivojlanish konsepsiyalarini ishlab chiqish, atrof-muhitni sof saqlash va antropogen ta’sirni minimallashtirish yo‘nalishlarini takomillashtirish zarur. Shu orqali dunyo xo‘jaligi oldida yangi iqtisodiyotni yaratish ya’ni yashil iqtisodiyotni rivojlantirish geoekologik qonuniyatlar doirasida amalga oshirish mumkin bo‘ladi. Yashil iqtisodiyot – shunday iqtisodiyotki, unda inson faoliyati doirasida ijtimoiy munosabatlarni e’tiborga olgan holda ekologik xatarlarni kamaytirib, ekologik muammolar yechimi topilgan va antropogen ta’sir darajasini pasaytirilgan holdagi xo‘jalik shakllarini shakllantirishdan iborat [4]. Bizning fikrimizcha esa yashil iqtisodiyot – iqtisodiyotni xo‘jalik shakllarida inson ta’siri minimal darajada bo‘lishi, tabiatni sof holda saqlab, faoliyat yurgizish shakllari asosida iqtisodiyotni rivojlantirishdir. Angliyalik olimlar Dj.Atkinson va D. Pirsar tomonidan K.Gamilton va D.Diksonlar ishlab chiqqan Butunjahon banki xulosalarini qayta ishladi. Ular ishlanmalarida makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar va ularni tabiatga bog‘liqlik tomonlari qayta ko‘rib chiqilgan. Birinchidan tabiiy toza mahsulotlar ishlab chiqarishni ko‘paytirish, ularni YaIM dagi ulushini o‘shishini ta’minlash, tabiiy resurslar va atrof-muhitni ifloslanishi miqdorini aniqlash mexanizmlarini takomillashtiriladi.

Dunyo xo‘jaligi barcha sohalarda yashil iqtisodiyot barpo etish uchun qat’iy harakat qilar ekan, shu asnoda O‘zbekiston Respublikasi ham iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda, yangi yo‘nalishlarni tashkil etishda bunday tarkibiy o‘zgarishlarni e’tibordan qochirmasliklari zarurdir. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirar ekanmiz sohaga yangi innovatsion ishlanmalarni joriy etishimiz, tabiatdan foydalanish darajasini tartibga solishimiz kerak bo‘ladi va shu orqali ekologik toza, zararsiz bo‘lgan ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish tizimlarini barpo etish mumkin bo‘ladi. Yashil iqtisodiyot mexanizmlari orqali iqtisodiyotning yangi o‘shish nuqtalarini va o‘shish markazlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Iqtisodiyotda o‘shish

nuqtalari va o‘shish markazlari tushunchasi yanada kengroq anglash maqsadida F.Perruning “O‘shish qutblari” [2] nazariyasiga murojaat qilamiz. Fransuz iqtisodchisi Fransua Perruning g‘oyasi aynan o‘shish nuqta, markaz, qutblariga bag‘ishlangan bo‘lib, bu g‘oya iqtisodiy makon uncha shakllanmagan, katta ishlab chiqarish salohiyatiga ega bo‘lgan hududlarda yaxshi samara beradi. Bunday hududlarga turli omillar va shart-sharoitlar hisobga olingan, qulay iqtisodiy geografik o‘ringa ega bo‘lgan nuqtada aholi punktida yirik sanoat korxonasi joylashtiriladi va o‘shish markazi vujudga keladi. Bu markazlardagi sanoat korxonalari asta-sekinlik bilan turdosh va texnologik yaqin bo‘lgan sanoat tarmoqlari bilan boyib boradi va ularni bu juda yaqin joylashtirishni imkoni bo‘lmaydi, huddi shu paytda juda uzoqlashtirishni ham iloji yo‘q, o‘rtacha masofada bunday korxonalarni joylashtirish o‘z navbatida o‘shish qutblarini rivojlantiradi. Bu o‘shish qutblari rivojlanish davomida o‘shish markazlariga aylanadi va ularni ham qutblari shakllanadi va bu jarayon ketma-ketlikda davom etadi. Tanlab olingan hududni iqtisodiy rivojlantirish imkoniyatlari ochila boraveradi. Yuqoridagi nazariyaga ko‘ra yashil iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida tanlab olingan hududda asosiy o‘shish nuqtalari shakllantiriladi, keyin esa uning markazlari va qutblari rivojlantiriladi. Bunda asosiy e‘tibor tanlab olingan hududni to‘g‘ri ixtisoslashtirish talab etiladi va unda hududning xususiyatlaridan va tabiiy sharoitlaridan kelib chiqqan holda ixtisoslashtirish zarurdir.

Xulosa sifatida shuni alohida ta’kidlash lozimki, dunyo xo‘jaligidagi tarkibiy o‘zgarishlar ta’sirida O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida tarkibiy o‘zgarishlar yuz berish bu tabiiy holdir. Shu bilan yashil iqtisodiyotni rivojlantirish, uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish, yangi innovatsion shakllarini barpo etish orqali iqtisodiyotni turli sohalar va tarmoqlarini jadal rivojlantirish va barqaror o‘shish sur‘atlarini ta’minlashga erishishdan iboratdir.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida yashil iqtisodiyot ta’sirida bir necha o‘zgarishlar bo‘lishi kutilmoqda:

Birinchidan, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini tabiatga bo‘lgan ta’siri pasaytirish;

Ikkinchidan, tabiiy ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish orqali yashil iqtisodiyot ulushi yillar davomida oshirib borish;

Uchinchidan, iqtisodiyotni barcha soha va tarmoqlariga innovatsiyalarni keng joriy qilinishi va tabiatga antropogen ta’sirni minimallashtirilishiga olib keladi.

Shu bilan birga bugunki kunda mamlakat iqtisodiyotini yashil iqtisodiyot shakllariga o‘tkazish, barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlash, atrof-muhitga uglevodorodlar chiqishi kamaytirish, iqlim o‘zgarishlarini oldini olish va anomal iqlim o‘zgarishlarni pasaytirish, ozon qatlami yemirilishini oldini olish va ozon tuynugi muammosini hal etish eng dolzarb masalalardan hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning “Yashil o‘shish va global maqsadlar uchun hamkorlik – 2030” ikkinchi xalqaro sammiti ishida so‘zlagan nutqi, 2021 yil, 30-31 may., <https://oz.sputniknews-uz.com/20210530/mirziyoev-seuldagi-sammitda-ishtirok-etdi-asosiy-fikrlar-18989066.html>
2. Soliev A, Ahmedov E.A, Mahamadaliev R.Y, Nazarov M.I, Tojiev Z.N, Boltaev M.J, Atajanova U.A. Mintaqaviy iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. T-2003,62-64 b.

3. Internet manzili: <https://igtipc.org/ru/news-res/738-ob-jomy-zeljonogo-finansirovaniya-vyrosli-na-50-i-prevysili-250-mlrd-v-2019-g>
4. UNEP's Green Economy Initiative (GEI). URL: <https://www.unep.org/greenconomy> (accessed 02.10.2019)
5. Кенжаев И. Э., Балтабаев М. Т., Абдурахманов Ш. Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.
6. Siddikov A. M., Baltaboev M. T., Abduraxmonov S. S. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 76-80.
7. Abdulxakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.
8. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
9. Abduraxmonov S. S. O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.

“YASHIL IQTISODIYOT”GA O‘TISH MILLIY IQTISODIYOT TARAQQIYOTINING YANGI DAVRI

G‘aniyev M.X.

Namangan muhandislik-texnologiya instituti
“iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada “yashil iqtisodiyot” ning zarurligi, omillari va mavjud imkoniyatlari bo‘lgan quyosh va shamol energiyasi resurslari tahlil qilingan. O‘zbekistonda “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish jarayonini moliyalashtirishning asosiy yo‘nalishlari, “yashil energetika”ni istiqbolda barqaror rivojlantirish mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. “Yashil iqtisodiyot”, barqaror rivojlantirish, davlat iqtisodiy siyosati, uglevodorod energiyasi, “yashil energetika”ga o‘tish, qayta tiklanuvchi energiya, «yashil» iqtisodiy infratuzilma, “yashil» obligatsiyalar”.

Аннотации. В данной статье анализируются потребность, факторы и доступные возможности использования ресурсов солнечной и ветровой энергии. Выделены основные направления финансирования процесса перехода к «зеленой экономике» в Узбекистане, механизмы устойчивого развития «зеленой энергетики» в будущем.

Ключевые слова. «Зеленая экономика», устойчивое развитие, государственная экономическая политика, углеводородная энергетика, переход к «зеленой энергетике», возобновляемая энергетика, «зеленая» экономическая инфраструктура, «зеленые» облигации.

Abstract. This article analyzes the need, factors and available opportunities of solar and wind energy resources. The main directions of financing the process of transition to “green economy” in Uzbekistan, the mechanisms of sustainable development of “green energy” in the future are highlighted.

Keywords. “Green economy”, sustainable development, state economic policy, hydrocarbon energy, transition to “green energy”, renewable energy, “green” economic infrastructure, “green” bonds.

Kirish

Mamlakatimizda iqtisodiyotni 2030 yil va undan keyingi davrlarda “yashil iqtisodiyot” asosida barqaror rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatida ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Boisi, bir tomondan, fan-texnika borasida erishilayotgan yutuqlar ta’sirida iqtisodiy rivojlanish va aholi turmush darajasining keskin o‘ssishi muntazam ravishda atrof-muhitga bo‘lgan yukning ortishiga, ikkinchidan esa talabning ortishi bilan yer osti va yer usti resurslarini qisqarishiga olib kelmoqda. Ayrim mamlakatlarda esa resurslar tanqisligi jiddiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Iqtisodiyotdagi mavjud real talabni qondirish va istiqboldagi ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019 yil 4 oktyabrda tasdiqlangan “2019-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasini “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasi” muhim dasturi amal bo‘lib xizmat qilmoqda.

Asosiy qism. “Energetika tarmog‘i samaradorligini oshirish butun mintaqamiz uchun dolzarbdir. Bu borada mamlakatimizda 28 ta loyiha ustida ishlar davom ettirilmoqda. Biz 2030 yilgacha 20 gigavattndan ortiq qayta tiklanuvchi energiya quvvatlarini yaratish va energetika balansida uning ulushini 40 foizga yetkazishni maqsad qilganmiz. O‘tgan yilning o‘zida 1,4 gigavatt quvvatdagi yirik shamol va quyosh elektr stansiyalarini strategik sheriklarimiz bo‘lgan “Masdar”, “Gezhouba”, “China Energy” kompaniyalari bilan ishga tushirdik. Shuningdek, “ACWA Power” bilan “yashil vodorod” ishlab chiqarish loyihasini ham boshlab yubordik. Eng e’tiborli jihati-ushbu muhim loyihalar davlat-xususiy sherikchilik tamoyili asosida, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hisobidan amalga oshirilmoqda” [1].

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘tishning muhim vazifalari qatoriga iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslarni oqilona iste’mol qilish kiradi. Ushbu belgilangan maqsadli indikatorlarga texnologiyalarni modernizatsiya qilish va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali erishiladi. 2030 yilgacha bo‘lgan davrda strategiyani amalga oshirish jarayonida yalpi ichki mahsulot birligiga issiqxona gazlarining solishtirma chiqindilari 2010 yil darajasidan o‘n foizga kamayadi, aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining yuz foizga qadar zamonaviy, arzon va ishonchli elektr ta’minotidan foydalanish ta’minlanadi. Ekologik jihatdan yaxshilangan motorli yoqilg‘i va avtomobil ishlab chiqarish hamda ulardan foydalanish kengaytiriladi, elektr transporti rivojlanadi[2].

O‘zbekiston uglevodorod energiyasi – neft, gaz, ko‘mirdan foydalanish hisobiga har yili yalpi ichki mahsulotning kamida 4,5 foizini yo‘qotmoqda. Qolaversa, mamlakatdagi energiya ishlab chiqaruvchi quvvatlarning salkam yarmi eskirgan. Ularni tiklash yoki modernizatsiyalash katta mablag‘ni talab qiladi. Buning o‘rniga ham iqtisodiy, ham ekologik jihatdan samarali hisoblangan “yashil energetika”ga o‘tish ming chandon afzaldir. Milliy iqtisodiyotda energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish, tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi 24-maqsadida alohida belgilanib, “...iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20 foizga oshirish, 2026 yilga kelib elektr energiya ishlab chiqarish ko‘rsatkichini qo‘shimcha 30 milliard kvt. soatga yetkazish hamda 2026 yilga qadar qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini 25 foizga yetkazish evaziga yiliga qariyb 3 milliard kub metr tabiiy gaz tejash” [3] vazifasi belgilangan. Bu kabi vazifalar va o‘sh borayotgan ehtiyojlarni qondirishda mamlakatimizda tabiiy holda katta miqdorda qayta tiklanuvchi quyosh, shamol energiyasi, yer harorati (geotermal), suv oqimlarining tabiiy harakati, biomassa energiyasi kabi energiya manbalari mavjud. Ushbu manbalar tarkibida

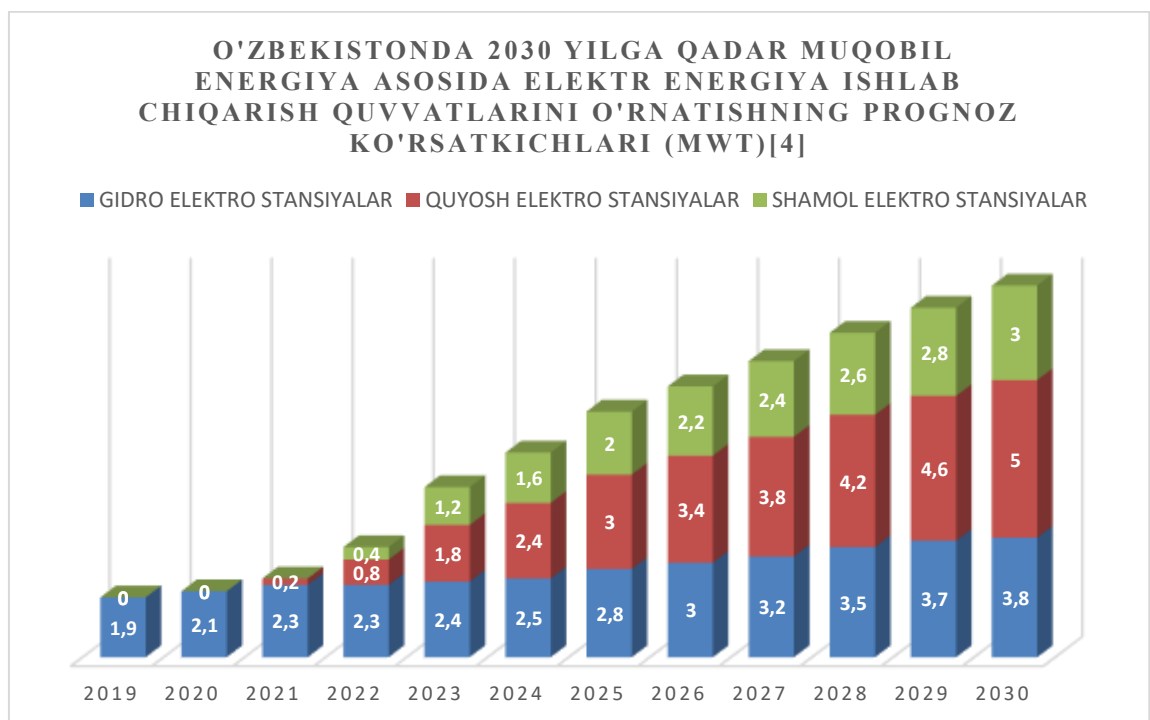
quyosh va shamol energiyasi hududimizda katta istiqbolga ega bo‘lib, “yashil investitsiyalar”ni jalb qilishga imkon beradi. Shamol elektr generatorlari faqat shamol tezligi 5-6 m/s dan baland bo‘lganida ishlab, O‘zbekistonning shamol potentsiali yuqori bo‘lgan hududlarida yiliga o‘rtacha 3200-4300 soat davomida energiya beradi (yilning davomiyligi 8760 soat).

O‘zbekistonning shamol resurslarining energiya imkoniyatlarini, tarqalishini va quvvatini o‘rganish bo‘yicha Germaniyaning Geo-Net va Intec Sora kompaniyalari “O‘zbek-energo” AJ bilan hamkorlikda tadqiqot ishlari olib borishdi va Geo-Net kompaniyasi tomonidan O‘zbekistonning shamol resurslari xaritasi tuzildi. Xarita yer yuzasidan 84 metr balandlikdagi ma‘lumotlarga asoslanadi. Ushbu xaritadagi ma‘lumotlar bo‘yicha shamol tezligi 5,0 m/sek dan 6,5 m/sek va undan katta bo‘lgan hududlar mamlakatimiz umumiy maydonining 70-75 foizini, shamol tezligi 3,0 m/sek dan 5,0 m/sek gacha bo‘lgan hududlar 20-25 foizni va shamol tezligi 2,5 m/sek dan kam bo‘lgan hududlar 5 foizga yaqin hududlarni egallaydi. Ushbu raqamlar respublikaning 95 foiz hududida shamol energiyasidan foydalanish mumkinligini bildiradi⁴.

Quyosh fotoelektr stansiyalari faqat kunduzgi, bulutsiz va kam bulut bo‘lgan holatda ishlab, O‘zbekistonning quyosh potentsiali yuqori bo‘lgan hududlarida yiliga o‘rtacha 1500-2200 soat davomida energiya beradi. Xalqaro moliyaviy institutlarning hisob-kitobiga qaraganda, respublikada muqobil energiya (ayniqsa, quyosh energiyasi)ning yillik zaxirasi 270 million tonna shartli yoqilg‘i ekvivalentiga teng. Bu real ehtiyojimizdan uch karra ko‘p. Boz ustiga, “yashil energetika” sohasidagi loyihalarni amalga oshirish O‘zbekistonda yaqin o‘n yilda qayta tiklanadigan energiya manbalari ulushini 3 barobardan ziyodga ko‘paytirish imkonini beradi. Bu iqtisodiyot uchun mislsiz foydadir.

Bugungi kunda ekologik muvozanatni ta‘minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kabi masalalar Markaziy Osiyoning barcha mamlakatlari uchun ham dolzarbdir. Tabiatda siyosiy chegaralar bo‘lmaydi. Aytaylik, “yashil energetika” tizimi yoki atrof muhitga ziyon yetkazmaydigan ishlab chiqarish quvvatlarini yaratishdan nafaqat O‘zbekiston, qo‘shnilar ham yutadi. Shu nuqtai nazardan umummanfaatli strategik rejalarga tayanib, birgalikda harakat qilganimiz ma‘qul. Biroq “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish o‘tmaslik har qaysi respublikaning mustaqil ishi hisoblanadi. O‘zbekistonda 2027 yilga borib, 15,4 ming megavatt quvvatga ega 24 ta elektr stansiya (11 ta issiqlik elektr stansiyasi va 13 ta gidro elektr stansiyasi) ishga tushiriladi va natijada, aholining energiyaga ehtiyoji to‘liq qondiriladi. Tiklanadigan energetikaning rivojlanish ko‘rsatkichlariga erishish maqsadida 2020-2030 yillarda 3 GVt shamol va 5 GVt quyosh elektr stansiyalarini qurish ko‘zda tutilgan rasm.

⁴ <https://www.uzanalytics.com/iqtisodi%D0%B5t/3622/><https://www.uzanalytics.com/iqtisodi%D0%B5t/3622/>

Ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda O'zbekistonda iste'molchilarga elektr energiyasi va tabiiy gaz uchun 14 trillion so'mdan ortiq subsidiya berilmoqda. Mazkur raqam juda katta bo'lib, uni sohani modernizatsiya qilishga sarflash orqali aholining elektr energiyasi va tabiiy gazga bo'lgan ehtiyojini to'laqonli qondirish mumkin. Ammo hozirgi paytda barcha mablag' tizimni modernizatsiya qilish o'rniga aholini subsidiyalash uchun ajratilmoqda. Buning natijasida esa anomal sovuq va jazirama issiq vaqtda aholini energiya resurslari bilan to'laqonli ta'minlashning imkoni bo'lmayapti. Tarmoqqa bozor mexanizmlarining joriy etilishi esa vaziyatni tubdan o'zgartiradi. Avval subsidiya uchun ajratilgan mablag'lar endi tizimni yangilashga ishlatiladi.

Maqsad va vazifalar. Mamlakatimizda 2024 yil 1 yanvar holatiga elektr energiyasi jami yuqori kuchlanishli 84 ta podstansiya va 11,7 ming kilometr elektr uzatish tarmoqlari hamda past kuchlanishli 1 ming 789 ta podstansiya, 274,8 ming kilometr elektr uzatish tarmoqlari hamda 94 mingga yaqin transformatorlar yetkazib berildi. Shundan 125 ming kilometr uzunlikdagi elektr uzatish tarmoqlari, 912 ta podstansiya va 33 mingdan ortiq transformatorlar 40 yildan ziyod ekspluatatsiya qilib kelinyapti. Shuningdek, 2027 yilga borib, 15,4 ming megavatt yangi ishlab chiqarish quvvatlarini hamda 24 ta elektr stansiyasini (11 ta issiqlik elektr stansiyasi va 13 ta gidroelektr stansiyasi) ishga tushirish rejalashtirilgan. Shunda bu bor ehtiyojni qondirishga yetadi. Ushbu tarmoqlarni to'liq yangilash va qurish maqsadida kelgusi 5 yilda amalga oshirilishi lozim bo'lgan o'ta muhim vazifalar turibdi. Bular:

5,8 ming kilometr magistral elektr uzatish tarmoqlari, 36 ta podstansiya va jami 1 483,8 megavatt quvvatli energiya saqlovchi (batareya) qurilmalarini qurish (dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra, bunga 1,5 milliard dollar mablag' talab etiladi);

56,3 ming kilometr taqsimlash elektr uzatish tarmoqlari hamda 15,8 mingta transformator punktini yangilash (bunga 700 million dollar talab etiladi).

Ammo bularning barchasini amalga oshirish uchun mablag‘ zarur. Yangi tariflarga o‘tilishi har yili narxni subsidiyalashga ajratilayotgan katta mablag‘larni sohaga yo‘naltirib, mazkur ishlarni jadallashtirishga xizmat qiladi.

Albatta, elektr energiyasi va gaz narxlarini shakllantirish mexanizmlarini liberallashtirish vaqti allaqachon yetib kelgan. Yangi tarif tizimiga o‘tish, avvalo, davlat budjetidan narxni ushlab turishga yo‘naltirilayotgan 14 trillion so‘mdan ziyod subsidiya mablag‘larining bo‘shashiga olib keladi. Ushbu mablag‘larni esa 30, 40 yillar, ba‘zi joylarda 50 yildan buyon ishlatilib kelinayotgan va eskirgan infratuzilmani modernizatsiyalash hamda yangilashga jalb qilish imkoni paydo bo‘ladi. Ekspertlar fikriga ko‘ra, 2025 yilga qadar O‘zbekistonda muqobil energiya manbai 12,7 foizdan 19,7 foizga yetishi kerak. Muqobil energiya tarkibida quyosh energiyasi ulushi 2,3 foizga, shamol energiyasi ulushi esa 1,6 foizga yetadi. Shuningdek, ishlab chiqarish uchun sarflanayotgan energiya hisobidan har yili 9,79 mln. tonna shartli yonilg‘i miqdorida energiya tejash kutilmoqda[5].

Biroq energiyadan samarali foydalanish yo‘lga qo‘yilmas ekan, tizim moddiy-texnika bazasini yangilashga qanchalar e‘tibor qaratilmasin, energiya manbalarini ishlab chiqarish nechog‘li ko‘paytirilmasin, ortib borayotgan talabni ta‘minlash mushkul vazifa bo‘lib qolaveradi. Shu bois narxlarni erkinlashtirish siyosati kelgusida energiya sarfi miqdori ustidan fuqarolarning individual nazorati kuchayishiga, loqayd va samarasiz foydalanishga chek qo‘yishga, tejamkorlikka olib kelishi bilan ham ahamiyatlidir[6].

Natija va takliflar. O‘zbekistonda 2030 yilgacha tashqi va ichki “yashil” moliyalashtirish oqimlarini ko‘paytirishda quyidagi ustuvor yo‘nalishlar muhim o‘rin tutadi:

1. «yashil» iqtisodiy infratuzilmaga katta miqdordagi davlat kapitalini yo‘naltirish — davlat kapital mablag‘larini bosqichma-bosqich «yashil» iqtisodiyot infratuzilmasiga yo‘naltirish, shuningdek, infratuzilmaga bo‘lgan ehtiyojlarni va moliyalashtirishdagi bo‘shliqlarni aniqlash;

2. «jigarrang» iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar va subsidiyalardan voz kechish — qazilma yoqilg‘i energiyasini bevosita va bilvosita qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat subsidiyalaridan voz kechish;

3. «yashil» texnologiyalarga va infratuzilmaga investitsiya kiritish orqali «yashil» ish o‘rinlarini yaratishni rag‘batlantirish. Atrof-muhit ifloslanishi uchun belgilangan to‘lovlar tizimini xususiy sektor uchun qulayroq qilish nuqta nazaridan qayta ko‘rib chiqish va shu bilan birga «yashil» texnologiyalarni joriy etish uchun ko‘proq rag‘batlantirish choralari belgilash. Ifloslanishni kamaytiruvchi texnologiyalarga investitsiyalarni kiritishni yanada rag‘batlantirish maqsadida ifloslanish uchun belgilangan yig‘im stavkasini oshirish va ifloslantiruvchi moddalar ro‘yxatini kengaytirish orqali atrof-muhitni ifloslantirganlik uchun yig‘im tizimini takomillashtirish;

4. «ifloslantiruvchi — to‘laydi» mexanizmini takomillashtirish orqali «yashil» texnologiyalarga investitsiyalarni rag‘batlantirish. Soliqlar va davlat xarajatlarining «yashil» iqtisodiyotga muvofiqligi va ta‘siri to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni baholash va oshkor qilish uchun «yashil» budjet metodologiyasini joriy etish — «yashil» ustuvor yo‘nalishlarga ijobiy yoki salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan soliqlar va davlat xarajatlari ulushini baholash uchun «yashil» budjet metodologiyasini joriy etish;

5. «Yashil» obligatsiyalar orqali «yashil» infratuzilmaga xususiy kapitalni jalb qilish — «yashil» moliyalashtirishni yanada kengroq targ‘ib qilish uchun rag‘batlantirish va arxitektura

yaratish orqali xususiy sektorni «yashil» korxonalarga investitsiya kiritishga yo‘naltirish. Davlat korxonalarini «yashil» iqtisodiyot yetakchilariga aylantirish uchun davlat balansidan foydalanish — «yashil» investitsiyalar hamda barqaror standartlar va sertifikatlash bo‘yicha rejalashtirish, qabul qilish yoki hisobot berishni rag‘batlantirish maqsadida davlat korxonalari ustidan davlat nazorati amaliyotini takomillashtirish[7] zarur bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. “Investitsiyalar-iqtisodiy taraqqiyotimizning mustahkam drayveri”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning uchinchi Toshkent Xalqaro investitsiya forumidagi nutqi. “Xalq so‘zi” gazetasi 2024 yil, 3 may, №86.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabrdagi “2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasi tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 4 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoniga 1-ilova.
4. Vaxabov A.V, Xajibakiyev Sh.X. Yashil iqtisodiyot. Darslik. 2-nashr qayta ishlangan va to‘ldirilgan.- T. 2021. -238 b.
5. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.
6. <https://www.uzanalytics.com/iqtisodi%D0%B5t/3622/>
7. <https://bugun.uz/zbekistonda-2027-jilga-borib-11-ta-ies-va-13-ta-ges-ishga-tushiriladi>
8. <https://lex.uz/docs/6303230>

YASHIL IQTISODIY TIKLANISHDA EKOTURIZM IMKONIYATLARI

Yokubjonova Xulkarbonu Yokubovna, PhD

Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiy rivojlanish va ekoturizm masalalariga to‘xtalib o‘tiladi. Xususan, O‘zbekiston uchun yashil iqtisodiy o‘tish va ekoturizmni bir-biriga bog‘liqligini o‘rganish dolzarbligi kabil masalalar ko‘rib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, atrof-muhit, ekoturizm, ekoturizm sanoati, yashil iqtisodiy o‘tish.

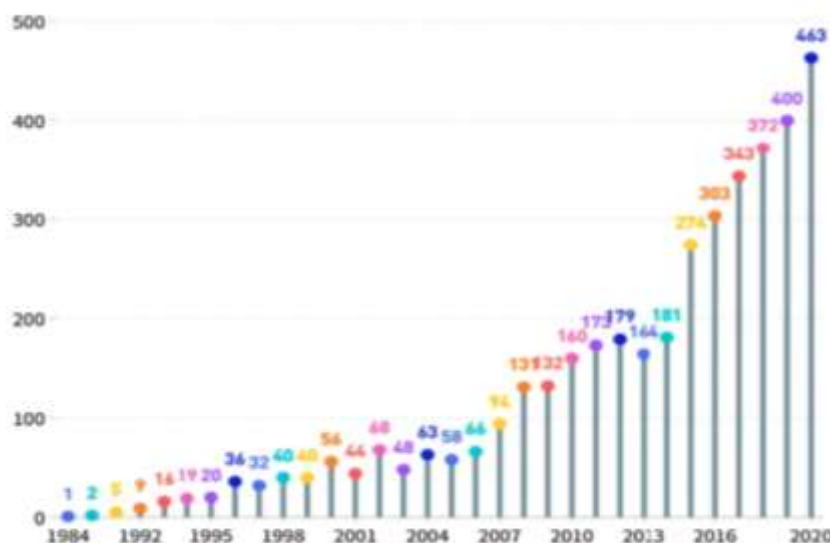
Yashil iqtisodiy tiklanish mamlakatlarning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun muhim siyosat hisoblanadi. Covid-19 jahon iqtisodiyotiga koronadan keyingi davrda yashil iqtisodiyotni tiklash shaklida ekologik muammolarga ko‘proq e‘tibor berish uchun noyob imkoniyatni berdi.

Koronavirusning 2019-yil oxirida paydo bo‘lishi va 2020-yilda global pandemiyaga aylangani xuddi jahon iqtisodiyotiga shunday qattiq iqtisodiy zarba berdiki, dunyo mamlakatlari iqtisodiyoti inqiroz bosqichiga kirdi. Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, Korona kasalligi tufayli yuzaga kelgan iqtisodiy tanazzul juda chuqur bo‘lgan va dunyo Ikkinchi Jahon

urushidan beri bunday tanazzulni boshdan kechirmagan edi.⁶ Shu o‘rinda, ta’kidlash kerakki, Korona kasalligidan zarar ko‘rgan eng muhim iqtisodiy sohalardan biri turizm sanoati bo‘ldi. Turizm sanoati shahar va tumanlar karantini, kasallik tufayli o‘limning ko‘payishi va xalqaro sayohatlarning to‘xtatilishi tufayli ko‘plab muammolarni boshdan kechirdi va COVID-19 tomonidan eng ko‘p zarar ko‘rgan global tarmoqlar qatoriga qo‘shildi. Ijtimoiy masofa hamda har bir mamlakatning geografik chegaralar orqali turizmning harakatchanligini kamaytirish to‘g‘risidagi qarorlari (COVID-19 ning yangi versiyalari kelishining oldini olish uchun) tufayli, mamlakatlarda turistik sektorning faoliyatiga COVID-19 katta salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Ekoturizm COVIDdan keyingi davrda yashil iqtisodiy tiklanishga erishishning asosiy tamoyillaridan biri sifatida ko‘zga tashlanmoqda. Pandemiya davrida turizm industriyasi chuqur iqtisodiy tanazzulga uchraganiga qaramay, soha COVIDdan keyingi davrda atrof-muhitga oid muammolarni ilgari surish orqali rivojlanish imkoniyatiga ega. [1] Barqaror turizmning muhim muvaffaqiyat omillarini aniqlash uchun 2003 yildan 2022 yilgacha bo‘lgan maqolalar mazmunini tahlil qilganimizda, ular ekoturizm shaffof tartib-qoidalarga hamda hukumatning moliyaviy yordamiga muhtojligi aniqlandi. [2] Barqaror turizmning bibliometrik tahlilini o‘tkazilganda quyidagi xulosalarga kelindi. (1-rasmga qarang) Ekoturizm mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi va o‘rta va uzoq muddatli istiqbolda atrof-muhitning ifloslanishini yumshatishi mumkin. [3]

1-rasm. Ekologik turizm bo'yicha yillik nashrlar sonining ortib borishi (1984-2020 yillar)

Pandemiya cheklovlari davridagi ma’lumotlarini tahlil etar ekanmiz, havo va suv sifati hamda shovqin ifloslanishi ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi va atrof-muhit shovqini 75% ga kamaydi. Bu transport vositalari harakatining sezilarli darajada pasayishi, ijtimoiy harakatchanlik, xalqaro sayohatlar va zavodlarning vaqtincha yopilishi bilan bog‘liq bo‘ldi. [4]. (1-jadval ma’lumotlariga qarang)

1-jadval.

⁶ <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020>

COVID-19 davrida havo sifati: dunyodagi eng ifloslangan 10 ta poytaxt shaharlarida PM⁷- 2.5 tahlili

№	Mamlakat	Joylashuvi (poytaxt shaharlari)	PM_{2,5} mkg/m³ (yillik)	Sana (karantin)
1.	Hindiston	Dehli	113,5	25/03/20
2.	Bangladesh	Dakka	97,1	16/03/20
3.	Afg'oniston	Kobul	61,8	28/03/20
4.	Bahrayn	Manama	59,8	*
5.	Mo'g'uliston	Ulan-Bator	58,5	25/01/20
6.	Quvayt	Quvayt shahri	56	9/03/20
7.	Nepal	Katmandu	54,4	24/03/20
8.	Xitoy	Pekin	50,9	29/01/20
9.	BAA	Abu Dabi	48,8	*
10.	Indoneziya	Jakarta	45,3	2/04/20

Bizning fikrimizcha, post-korona iqtisodiy o'sishning tiklanishi atrof-muhit muammolari va uni qayta tiklash asoslarini ko'rib chiqish orqali amalga oshirilishi mumkin. Koronadan keyingi davrda mamlakatlarning iqtisodiy faoliyati ekologik toza va barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiq bo'lishi mumkin. Bu fikr "yashil iqtisodiy o'sishni tiklash" shiori ostida muhokama qilinadi. Yashil iqtisodiy o'sishni tiklash mamlakatlarning iqtisodiy o'sish yo'lining ishlab chiqarish va farovonlik yo'liga qaytishini anglatadi, ammo ekologik nazoratlar tufayli qazib olinadigan yoqilg'i o'rniga yashil energiya iste'molini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar shular jumlasidan. Xususan, jahonda ekologik innovatsiyalar iqtisodiyotni yashillashtirishning muhim ko'rsatkichiga aylanib ulgurdi. [5]

Yashil iqtisodiy o'sish mamlakatlar uchun qiyin bo'lsada, katta imkoniyatlarni ochib beradi. Yashil iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini faollashtirish COVIDdan keyingi davr, chuqur iqtisodiy tanazzuldan keyin iqtisodiy bozorlar va korxonalar faoliyatini tiklash uchun muhimroqdir.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi turizmning barqaror rivojlanish indeksining (ekoturizmning proksi sifatida) tizimidan foydalanish orqali Yashil moliyalashtirish bozorini rivojlantirish, ekoturizmning izchil harakat rejalari, ekoturizm sanoatida kichik va o'rta korxonalarni (KO'B) qo'llab-quvvatlash va mintaqaviy ekoturizm qiymat zanjirini yaratish asosiy amaliy siyosatdir.

O'zbekiston uchun yashil iqtisodiy o'sish va ekoturizmni bir-biriga bog'liqligini o'rganish quyidagi jihatlar tufayli muhim ahamiyatga ega:

⁷ PM - zarrachalar (zarrachalar ifloslanishi deb ham ataladi) degan ma'noni anglatadi: havoda topilgan qattiq zarralar va suyuq tomchilar aralashmasi uchun atama.

- turizm sanoati O‘zbekiston mintaqalari iqtisodiyotida muhim rol o‘ynaydi,
- atrof-muhitning keskin ifloslanishi, salbiy oqibatlarini tufayli mamlakat turli xil siyosat va rejalar orqali turizm sanoatini tiklashga harakat qilishi,
- respublikaga xorijiy turistlar oqimini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida vazifalar belgilanganligi,
- O‘zbekiston ekoturizmni rivojlantirishga intilayotgan davlatlar qatorida harakat qilayotganligi,
- 2019-2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasida Ekologik turizmni amalga oshirish uchun yer maydonlarini aniqlagan holda davlat qo‘riqxonalarida muhofaza hududlarini tashkil qilish vazifalari belgilanganligi.

Mamlakatda pandemiyani nazorat qilgandan so‘ng yashil iqtisodiy tiklanishni rag‘batlantirish uchun barcha talablarga ega ekanligini bildiradi.

Xulosa qilib aytganda, ekologik barqarorlikni rag‘batlantirishdagi ijobiy roli tufayli yashil iqtisodiyotni tiklashga ustuvor ahamiyat berish zarur. Yashil YaIM o‘shirishini ta‘minlash uchun moliyaviy mablag‘lar zarur bo‘ladi. Yetarlicha kapitalga ega bo‘lgan mamlakatlar COVID-19dan keyin yashil iqtisodiy tiklanishga erishish uchun samarali rejalar tuzishlari mumkin. Lekin yetarlicha kapitalga ega bo‘lmagan mamlakatlarchi? Yashil iqtisodiy tiklanishni rag‘batlantirish uchun har bir mamlakat o‘z hukumatini sohani rag‘batlantirish siyosatini chuqur o‘rganishi va tegishli qarorlar qabul qilishi lozim. Yalpi ichki mahsulotning yashil o‘shirish talablarini shakllantirish uchun katta rag‘batlantiruvchi fiskal paketlar zarur. Yashil o‘shirish barcha iqtisodiyot tarmoqlari tomonidan faollashtirilishi uchun muntazam bo‘lmagan yechimlarga va COVIDdan keyingi davrda yashil iqtisodiy o‘shirishni tiklash boshqa iqtisodiy tarmoqlar va resurslarni optimallashtirishga muhtoj.

Yashil moliyalashtirish bozorini rivojlantirish, ekoturizmning izchil harakat rejalari, ekoturizm sanoatida kichik va o‘rta korxonalarni (KO‘B) qo‘llab-quvvatlash va mintaqaviy ekoturizm qiymat zanjirini yaratish asosiy amaliy siyosatdir.

Bizning fikrimizcha, barqaror turizm bir qator nazorat va tamoillarga muhtoj, ulardan eng muhimi yashil turizmni davlat tomonidan keng miqyosida qo‘llab-quvvatlash, talab etuvchilarda va taklif qiluvchilarda ekoturizm madaniyatini yaratish va milliy bog‘larni rivojlantirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Xu L, Ao C, Liu B, Cai Z (2022) Ecotourism and sustainable development: a scientometric review of global research trends. Environ Dev Sustain. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02190-0>
2. Khanra S, Dhir A, Kaur P, Mantymaki M (2021) Bibliometric analysis and literature review of ecotourism: toward sustainable development. Tour Manage Perspect 37:100777. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100777>
3. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
4. Shasha Z, Geng Y, Sun H, Musakwa W, Sun L (2020) Past, current, and future perspectives on eco-tourism: a bibliometric review between 2001 and 2018. Environ Sci Pollut Res 27:23514–23528

5. Rodríguez-Urrego D., Rodríguez-Urrego L. Air Quality during the COVID-19: PM2.5 Analysis in the 50 Most Polluted Capital Cities in the World. Environ. Pollut. 2020;266:115042. doi: 10.1016/j.envpol.2020.115042. [[PMC free article](#)] [[PubMed](#)] [[CrossRef](#)] [[Google Scholar](#)]
6. Ёқубжонова Хулкарбону Ёқубовна, (2022) Эко-инновация тушунчасининг назарий асослари ва етакчи мамлакатлар тажрибаси, https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/18_Yoqubjonova.pdf, 163-168 betlar.

O'ZBEKISTONDA IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASHNING YASHIL OMILI

Siddiqov Anvarbek Mamasolievich

katta o'qituvchi

Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: *Iqlim o'zgarishi va global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz asosidagi o'sish strategiyalaridagi nomutanosibliklar bilan bog'liq muammolarni kompleks echimlarga ehtiyoj paydo bo'lmoqda. Siyosatchilar yashil investitsiyalarga qarshi tsiklik siyosatida etarli joy berishga undashlari kerak, shu bilan oziq-ovqat, suv, energetika, ekotizim va iqlim inqirozi xavfini kamaytiradi. Ushbu maqolada iqtisodiyotning bir necha sohalarini yashil iqtisodiyotning xalqaro mezonlari asosida rivojlantirishning nazariy-uslubiy jixatlari ochib berilgan.*

Аннотация: *Возникает потребность в комплексных решениях проблем, связанных с дисбалансом в стратегиях роста, лежащих в основе изменения климата и глобального финансово-экономического кризиса. Политики должны поощрять предоставление достаточного пространства в своей цикличной политике против зеленых инвестиций, тем самым снижая риски продовольственного, водного, энергетического, экосистемного и климатического кризиса. В*

данной статье раскрыты теоретико-методологические аспекты развития нескольких отраслей экономики на основе международных критериев зеленой экономики.

Annotation: *The need for complex solutions to the problems associated with climate change and imbalances in growth strategies based on the global financial and economic crisis is emerging. Policymakers should be encouraged to give adequate space in a cyclical policy against Green investment, thereby reducing the risk of food, water, energy, ecosystem and climate crisis. This article reveals theoretical and methodological features of the development of several sectors of the economy on the basis of international criteria of the green economy.*

Kalit So'zlar: *yashil iqtisodiyot, yashil iqtisodiyot strategiyasi, qayta tiklanadigan yashil energiya manbalari, energiya auditi.*

So'nggi yillarda mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining keyingi bosqichlarida tarmoqlarni yashil iqtisodiyot mezonlari va talablari darajasiga olib chiqish bo'yicha xukumat miqiyosida qator farmon va qarorlar, bu borada amaliy qadamlar tashlashga turtki bo'luvchi imtiyoz va imkoniyatlar ishlab chiqilib amaliyotga keng tadbqiq etilmoqda.

Yashil iqtisodiyot (yashil iqtisodiyot) – bu insonning yer resurslariga mas'uliyatli munosabatini o'z ichiga olgan va farovonlikning o'sishi va tabiiy resurslarni saqlash o'rtasida oqilona murosaga erishishga qaratilgan iqtisodiy rivojlanish modelidir. Har yili dunyodagi inson hayoti natijasida atmosferaga 20 milliard tonna karbonat angidrid chiqariladi va 300 million tonnadan ortiq plastik chiqindilar ishlab chiqariladi.

2021-yilda O'zbekiston Parij kelishuvi bo'yicha o'zining miqdoriy majburiyatlarini oshirdi va 2030-yilga borib YaIM birligiga to'g'ri keladigan issiqxona gazlarining solishtirma emissiyasini avval ko'zda tutilgan 10 foiz o'rniga 2010 yil darajasidan 35 foizga kamaytirishi kerak. Parij kelishuvi doirasidagi ushbu ulkan majburiyat 2022-yil 22-noyabrda yakunlangan BMTning iqlim o'zgarishi bo'yicha asosiy konventsiyasi tomonlarining 27-konferentsiyasida yana tasdiqlandi. O'zbekiston hukumatining fikricha, bunday iqtisodiy taraqqiyotga yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish orqali erishiladi. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida kam uglerodli rivojlanish va resurslarni tejash, samarali va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish ushbu yo'nalishda ustuvor vazifa sifatida tanlandi. Iqtisodiyotni rivojlantirishga bunday yondashuvni xalqaro moliya institutlari qo'llab-quvvatlab, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlamqda. Aynan ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning rivojlanishining ayrim tamoyillarini, omillarini ko'rib chiqamiz.

Birinchi bosqichda atrof-muhitga zarar etkazadigan ishlab chiqarishga investitsiyalarni kamaytirish kerak. Shunday qilib, Evropadagi ko'plab banklar 2022 yildan beri gaz loyihalarini kreditlashni to'xtatmoqdalar. Bu nafaqat sanoatni imtiyozli davlat kreditlaridan mahrum qiladi, balki xususiy investorlar uchun jozibadorligini pasaytiradi. Yashil iqtisodiyotga o'tishning muhim bosqichi transport chiqindilarini kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va organik qishloq xo'jaligini rivojlantirishdir. Yashil iqtisodiyotning tamoyillaridan biri davlatning barqaror ishlab chiqarish va iste'molni qo'llab-quvvatlashi, shuningdek, kam uglerodli resurslarni tejaydigan texnologiyalarni joriy etishdir. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, yangi iqtisodiy modelga o'tish bosqichma-bosqichlikni talab qiladi. O'tishning asosiy bosqichlari Evropa Ittifoqi tomonidan amalga oshirilgan ekologik tashabbuslar misolida kuzatilishi mumkin. Parij kelishuvi doirasida O'zbekiston 2030 yilga kelib yalpi ichki mahsulot birligiga issiqxona gazlari chiqindilarini 35 foizga kamaytirish

bo'yicha o'z majburiyatlarini tasdiqlaydi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun O'zbekistonda 2019-2030 yillarda yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi qabul qilindi. Amalga oshirish natijasida energiya samaradorligi ko'rsatkichini ikki baravar oshirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini yanada rivojlantirish, ularning ulushini elektr energiyasi ishlab chiqarishning umumiy hajmining 25 foizidan ko'prog'iga yetkazish, sanoat korxonalari infratuzilmasini modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish va toza va ekologik toza texnologiyalar va sanoat jarayonlaridan kengroq foydalanish hisobiga ularning barqarorligini ta'minlash kutilmoqda.

O'zbekiston qayta tiklanadigan manbalardan energiya ishlab chiqarish uchun yuqori texnik salohiyatga ega, shundan 97% ga yaqini quyosh energiyasiga to'g'ri keladi. Quyosh ishlab chiqarish potentsiali 525 dan 760 milliard kVtgacha. Buning sababi shundaki, yiliga quyoshli kunlar soni 320 kun va faol quyosh nurlari soatlari soni o'rtacha 3000 soatni tashkil qiladi.

2026 yilga kelib "yashil" energiya ulushini 8 ming MVt ga oshirish rejalashtirilgan, bu esa karbonat angidrid chiqindilarini 5 million tonnaga kamaytiradi. 2030 yilga kelib iqtisodiyotning energiya samaradorligini ikki baravar oshirish va qayta tiklanadigan energiya ulushini kamida 25% gacha oshirish rejalashtirilgan. Bugungi kunda atmosferaga chiqindilarni kamaytirish dinamikasi haqida gapirish mumkin. Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra, agar 2014 yilda O'zbekistonda atmosferaga zararli moddalar chiqarish hajmi 1 162 ming tonnadan oshgan bo'lsa, 2021 yilda bu ko'rsatkich 909 tonnani tashkil etgan.

Davlat yaratilgan talabni tartibga soluvchi sifatida harakat qilishi mumkin va kerak – aholini ekologik yo'naltirilgan tovarlarni sotib olishga undash, yashil texnologiyalarga asoslangan biznesni rag'batlantirish. O'zgarishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun iqlim o'zgarishini yumshatish choralari, jumladan, qayta tiklanadigan energiya manbalarini (Vei) keng miqyosda rivojlantirish va qurilish va binolarda energiya talab qiladigan sohalarda energiya tejaydigan texnologiyalarni joriy etish zarur.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bu amaliy va energiya tejaydigan barcha narsalarni rivojlantirishning lokomotivi va etakchi kuchi bo'lgan biznesdir. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilning to'qqiz oyi yakunlari bo'yicha O'zbekiston yalpi ichki mahsulotida kichik biznes va biznesning ulushi 52,8 foizni tashkil etdi. Har qanday imtiyozlar berish, dasturlarni joriy etish, tegishli qonunchilikni yashil moliyalashtirishni rivojlantirish orqali kichik va o'rta biznes issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga yordam berishi mumkin. Tadbirkorlar uchun energiya tejaydigan texnologiyalarni joriy etishda foydani tushuntirish, ko'rsatish muhimdir. Masalan, korxonalar ishida energiya xarajatlari xarajatlar moddalaridan biridir. Ushbu resursni sarflashning samarasizligi moliyaviy mablag'lar behuda ketishini anglatadi. Bunday vaziyatdan qochish, energiya tekshiruvini (energiya auditini) o'tkazish orqali korxonaning maksimal energiya samaradorligini ta'minlash mumkin.

Energiya auditini bo'yicha mutaxassis Dmitriy Allautdinovning so'zlariga ko'ra, energiya auditining asosiy maqsadi energiya xarajatlarini kamaytirishdir. Buning uchun bir qator tadbirlar amalga oshiriladi, xususan, energiya isrof qilinadigan va energiya samaradorligini oshirish choralari aniqlanadigan muammoli joylar kuzatiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, xarajatlarni kamaytirish energiya auditini o'tkazish uchun yagona sabab emas. Energiyadan oqilona foydalanish-bu ob'ektning ishlashini va uning texnologik jarayonlarini kamroq miqdorda ta'minlash qobiliyatidir. Ushbu yondashuv korxona xarajatlarini kamaytirishga va

oxir – oqibat ko'proq foyda olishga imkon beradi. Xalqaro moliya institutlarining kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashi nafaqat ularni rivojlantirishda, balki issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishda ham muhim ahamiyatga ega. Turli sohalarida ekologik toza energiya va resurs yechimlarini ilgari surish Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining O'zbekistondagi faoliyatining strategik ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Evropa Taraqqiyot va Tiklanish banki (YETTB) korxonalarining energiya tejash salohiyatini ro'yobga chiqarishga yordam beradi va energiya samaradorligini oshirishga yordam beradi. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki xususiy sektor bilan hamkorlik qilishga urg'u berib, loyihalarga sarmoya kiritadi, davlat siyosati masalalari bo'yicha muloqot olib boradi va ularga texnik yordam ko'rsatadi. O'zbekistondagi kichik korxonalar yashil iqtisodiyotni moliyalashtirish mexanizmidan (GEFF) foydalanish imkoniyati tufayli energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalariga sarmoya kiritishi mumkin. Ushbu mexanizm doirasida YETTB O'zbekistondagi hamkor banklari orqali kichik va o'rta korxonalar va korporatsiyalarga issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytiradigan yashil texnologiyalarga, shuningdek, iqlim o'zgarishiga moslashish va uning oqibatlarini yumshatish texnologiyalariga sarmoya kiritish uchun kreditlar beradi.

Ipak Yuli, Hamkorbank, SQB banklari YETTBning birinchi mahalliy sheriklari bo'lib, xususiy kompaniyalarga kredit berish uchun umumiy qiymati 60 million dollar bo'lgan yashil kredit liniyalarini olishdi. Kreditlar issiqlik izolatsiyasi, fotovoltaiq quyosh panellari, geotermal issiqlik nasoslari va suvni tejaydigan sug'orish tizimlari kabi yashil texnologiyalarga investitsiyalarni qoplaydi. Korxonalar va hamkor banklar YETTB yashil texnologiya selektori yordamida tasdiqlangan energiya tejamkor yechimlarni topishlari mumkin.

Bugungi kunda YETTB 121 ta loyiha doirasida O'zbekiston iqtisodiyotiga 3,8 milliard yevro sarmoya kiritdi.

Iqlim o'zgarishi va uning oqibatlari global iqtisodiyotning global barqaror rivojlanishi va dunyo aholisi farovonligining ustuvor muammolari va tahdidlaridir. Ushbu muammo iqtisodiyotning qishloq xo'jaligi, energetika, infratuzilma va sog'liqni saqlash kabi muhim sohalariga ta'sir qiladi, bu esa o'z navbatida YAIM ishlab chiqarishning o'sish sur'atlariga, iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga va oxir – oqibat mamlakatning ekologik va milliy xavfsizligiga salbiy ta'sir qiladi. Shveytsariya qayta instituti hisobotiga ko'ra, kelgusi 30 yil ichida jahon iqtisodiyoti 18 foizga qisqarishi mumkin. Xususan, haroratning 3,2°C ga ko'tarilishining eng yomon stsenariysida, Xitoy asrning o'rtalariga kelib yalpi ichki mahsulotining deyarli to'rttdan bir qismini (24%) yo'qotishi mumkin. AQSh, Kanada va Buyuk Britaniyada yo'qotishlar taxminan 10% ni tashkil qiladi. Evropa biroz ko'proq zarar ko'radi (11%), Finlyandiya yoki Shveytsariya kabi mamlakatlar, masalan, Frantsiya yoki Gretsiyaga (13%) qaraganda kamroq xavf ostida (6%).

Iqtisodiyotning yashil va barqaror o'sishiga erishish uchun jahon hamjamiyati iqlim o'zgarishi va uning salbiy ta'siriga qarshi kurash strategiyalari va choralari faol ravishda amalga oshirmoqda.

1. Parij kelishuvi. 2015 yil 12 dekabrda Parijda bo'lib o'tgan BM Tning iqlim o'zgarishi to'g'risidagi doiraviy konvensiyasi taraflari konferensiyasining 21-sessiyasi doirasida 196 mamlakat iqlim o'zgarishi mavzusida kelishuv qabul qildi, uning vazifasi global o'rtacha haroratning 1,5 darajagacha ko'tarilishini ushlab turishdir. Bitim 2016 yil 4 noyabrda kuchga kirdi.

2. 2030 yilgacha barqaror rivojlanish kun tartibi. 2015 yilda barcha mamlakatlarning jahon rahbarlari Birlashgan Millatlar tashkiloti tomonidan taklif qilingan 2030 yilgacha bo'lgan 17 ta barqaror rivojlanish maqsadlarini tasdiqladilar. Dastur qashshoqlikni bartaraf etish, tengsizlikni kamaytirish va sayyorani himoya qilishga qaratilgan 17 ta maqsad, 169 ta vazifa va 230 ta ko'rsatkichni o'z ichiga oladi. Dastur uchta asosiy element ob'ektivi orqali ko'rib chiqiladi: ijtimoiy integratsiya, iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni muhofaza qilish; va beshta muhim jihatga asoslanadi: odamlar (odamlar), farovonlik (farovonlik), Sayyora (Sayyora), hamkorlik (shariklik) va tinchlik.

Dunyoning aksariyat mamlakatlari asta-sekin yashil iqtisodiyotga o'tishni amalga oshirmoqdalar, bu erda ekologiya taraqqiyotning dvigateli bo'lib xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi so'nggi yigirma yil ichida paydo bo'ldi va barqaror rivojlanish kontseptsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyotning barqaror o'sishi to'plangan ekologik zararni bartaraf etish uchun daromadlarni ko'paytirish va shunga mos ravishda investitsiyalarning yagona manbai bo'lib, ishlab chiqarishni "yashil" modernizatsiya qilish, asosiy resurslarning mahsuldorligini oshirishga yordam beradi va shuning uchun iqtisodiyotning resurs intensivligini va hayotni qo'llab-quvvatlovchi ekologik ekotizimlarga yukni kamaytiradi. "Yashil" iqtisodiyotning o'zi birinchi marta 1989 yilda ilmiy muomalaga kiritilgan. Yashil iqtisodiyotning yagona ta'rifi bo'lmasa-da, bu ekologik xavf va ekologik resurslarning etishmasligini sezilarli darajada kamaytirish orqali inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni yaxshilaydigan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishga qaratilgan iqtisodiyotni anglatadi degan umumiy tushuncha mavjud.

2019 yil oxirida Yevropa Ittifoqi 2050 yilgacha uglerod neytralligiga erishishni maqsad qilgan "Yevropa yashil kursi" rejasini amalga oshirishni boshladi. Ushbu maqsadga erishish uchun Evropa Ittifoqi iqtisodiyotining barcha tarmoqlari, shu jumladan kelishilgan harakatlar talab etiladi:

- * ekologik toza texnologiyalarga sarmoya kiritish
- * innovatsiyalarni amalga oshirish uchun sanoatni qo'llab-quvvatlash
- * xususiy va jamoat transportining toza, arzon va sog'lom turlarini joriy etish
- * energetika sektorini karbonsizlantirish
- * binolarning energiya samaradorligini oshirish
- * global ekologik standartlarni takomillashtirish bo'yicha xalqaro sheriklar bilan ishlash.

Evropa yashil kursi, shuningdek, 2030 yilga kelib (1990 yilga nisbatan) issiqxona gazlari chiqindilarini 40% dan kamida 55% gacha kamaytirish bo'yicha oraliq maqsadni nazarda tutadi.

Buning uchun yo'l xaritasi qabul qilindi – Evropa Ittifoqining iqlim neytralligiga o'tishning asosiy yo'nalishlari va harakatlarini belgilaydigan asosiy hujjat. U zarur investitsiyalar va mavjud moliyalashtirish vositalarining tavsiflarini o'z ichiga oladi va yashil iqtisodiyotga o'tishdan eng ko'p ta'sirlanganlarga yordam berish uchun adolatli va inklyuziv o'tishni qanday ta'minlashni tushuntiradi. Yashil kurs iqtisodiyotning barcha sohalarini, ayniqsa transport, energetika, qishloq xo'jaligi, qurilishni qamrab oladi.

Xitoy Xalq Respublikasi, jahon kuchlaridan biri sifatida, ekologik masalalarda ham sezilarli yutuqlarga erishdi. So'nggi yillarda Xitoyda atrof-muhit muammolarini hal qilish Qonunchilik, siyosiy, tartibga solish va iqtisodiy tashabbuslar majmuini ishlab chiqqan davlatning ustuvor yo'nalishlarining bir qismidir.

BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida so'zlagan nutqida Xitoy raisi Si Tszinpin Xitoy "2030 yilgacha CO₂ emissiyasining eng yuqori cho'qqisiga chiqish va 2060 yilgacha uglerod neytralligiga erishish" niyatida ekanligini aytdi. Shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda Xitoy dunyodagi eng yirik energiya iste'molchisi bo'lib, har yili barcha uglerod chiqindilarining to'rtidan biridan ko'prog'ini ishlab chiqaradi va bu mamlakatni ifloslanish bo'yicha etakchilardan biriga aylantiradi. Biroq, 2020 yilda Xitoyda karbonat angidrid chiqindilarining intensivligi 2015 yilga nisbatan 18,8 foizga va 2005 yilga nisbatan 48,4 foizga kamaydi. Shuningdek, 2021 – yil oktabr oyi yakunlariga ko'ra, Xitoyda qayta tiklanadigan energiya manbalarining o'rnatilgan quvvati ming gigavatt-bir teravattga yetdi. Bu 2015 yil oxiriga nisbatan ikki baravar ko'p. Qayta tiklanadigan energiya manbalarining milliy energiya ishlab chiqarish tarkibidagi ulushi 43,5% ga yetdi, bu 2015 yil oxiriga nisbatan 10,2% ga oshdi.

O'zbekiston iqlim o'zgarishi sharoitida eng zaif davlatlar toifasiga kiradi. Yaqin kelajakda butun mamlakat bo'ylab va asosan uning g'arbiy qismida harorat ko'tarilishi va qurg'oqchilik boshlanishining tezlashishi kutilmoqda. Mamlakatimizda iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarini modernizatsiya qilish va diversifikatsiyalashga, shuningdek, muvozanatli ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga yo'naltirilgan "yashil iqtisodiyot" ni rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda hududlarni rivojlantirish. Ushbu yo'nalishdagi ishlar 2020 yil boshida, 2019 yil oktyabr oyida "O'zbekiston Respublikasining 2019-2030 yillarga yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" tasdiqlangandan so'ng boshlangan. Strategiyani ishlab chiqishda mamlakatning barqaror rivojlanish maqsadlari va maqsadlariga to'sqinlik qiladigan quyidagi muammolar aniqlandi[1]:

1. Tezlashtirilgan sanoatlashtirish va aholi sonining o'sishi iqtisodiyotning resurslarga bo'lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshiradi, shuningdek, atrof-muhitga salbiy antropogen ta'sirni va issiqxona gazlari chiqindilarining o'sishini kuchaytiradi;
2. Iqtisodiyotning energiya samaradorligi pastligi;
3. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanmaslik;
4. Texnologiyaning sekin yangilanishi;
5. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun innovatsion echimlarni joriy etishda kichik biznesning sust ishtiroki.

Strategiyada O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishining asosiy vazifalari belgilab olindi:

- * texnologik modernizatsiya va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;
- * davlat investitsiyalari va xarajatlarining ustuvor yo 'nalishlariga ilg' or xalqaro standartlarga asoslangan "yashil" mezonlarni kiritish;
- * o'tish yo 'nalishlari bo' yicha pilot loyihalarni amalga oshirishga ko ' maklashish davlat rag 'batlantirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni faollashtirish orqali" yashil " iqtisodiyotga;
- * ta'limga investitsiyaviy investitsiyalarni rag'batlantirish, yetakchi xorijiy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlari bilan hamkorlikni mustahkamlash hisobiga "yashil" iqtisodiyotda mehnat bozori bilan bog'liq kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish;
- * Orolbo'yi ekologik inqirozining salbiy ta'sirini yumshatish choralari ko'rish;
- * "yashil" iqtisodiyot sohasida, shu jumladan ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomalar tuzish orqali xalqaro hamkorlikni mustahkamlash.

Strategiyani amalga oshirish maqsadlari orasida [2]:

- * yalpi ichki mahsulot birligiga issiqxona gazlarining o'ziga xos emissiyasini 2010 yil darajasidan 10% ga kamaytirish;
- * energiya samaradorligi ko'rsatkichini ikki baravar oshirish va yalpi ichki mahsulotning uglerod quvvatini kamaytirish;
- qayta tiklanadigan energiya manbalarini yanada rivojlantirish, ularning ulushini elektr energiyasi ishlab chiqarishning umumiy hajmining 25 foizidan ortig'iga yetkazish;
- * aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining 100 foizigacha zamonaviy, arzon va ishonchli energiya ta'minotidan foydalanish imkoniyatini ta'minlash;
- * sanoat korxonalari infratuzilmasini modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish va toza va ekologik toza texnologiyalar va sanoat jarayonlaridan keng foydalanish orqali ularning barqarorligini ta'minlash.

2021-yil mart oyida "yangi imkoniyatlar sari: O'zbekistonning COVID-19 koronavirus pandemiyasidan yashil tiklanishi" xalqaro onlayn forumi bo'lib o'tdi, unda O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tish mexanizmlari aniqlandi. Forumda BMT taraqqiyot dasturi tomonidan tayyorlangan "yashil tiklanish va O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tishi" tahliliy yozuvining qisqacha sharhi taqdim etildi. Hujjat yashil tiklanish uchun ustuvor tarmoqlarni, ularning imkoniyatlari va muammolarini aniqladi va tahlil qildi. Shuningdek, yashil iqtisodiyotning milliy strategiyasini amaliy amalga oshirishga yordam beradigan ustuvor "yashil" strategiyalar, chora-tadbirlar va amaliyotlar ro'yxati taqdim etildi.

O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning birinchi navbatda e'tiborga olish zarur bo'lgan asosiy yo'nalishlari qatoriga quyidagilar kiradi:

1. "Yashil" iqtisodiyot sohasida Qonunchilik bazasini yaratish. Bugungi kunda O'zbekistonda yashil iqtisodiyot sohasida aniq Qonunchilik bazasi mavjud emas. Ekologik qonunchilikni yanada rivojlantirish va ekologik masalalarda eng muvaffaqiyatli amaliyotlarni qo'llash barqaror rivojlanishga o'tish uchun juda muhimdir.
2. Toza texnologiyalarni joriy etish. "Toza texnologiyalar" tushunchasi beshta texnologiya guruhini o'z ichiga oladi:
 - * qayta tiklanadigan energiya manbalari • fotovoltaik, shamol energiyasi, biomassa, bioyoqilg'i, biogaz, geliotermik energiya) va muqobil energiya;
 - * yashil transport (muqobil yoqilg'i, duragaylar va elektr transport vositalari);
 - * elektr energiyasini boshqarish tizimlari (energiya tejash, aqlli energiya tizimlari, energiya samaradorligi);
 - * chiqindilarni boshqarish, chiqindilarni boshqarish, tashish, yig'ish, qayta ishlash va qayta ishlash;
 - * innovatsion zamonaviy materiallar va texnologiyalar (biologik texnologiyalar, nano - texnologiyalar, ekologik toza materiallar).

Energiya, suv va erdan foydalanishda arzon, arzon yashil texnologiyalarni qo'llash yashil iqtisodiyotni yaratish yo'lidagi dolzarb vazifadir. Yashil texnologiyalarning tarqalishi suv resurslaridan barqaror foydalanish bo'yicha davlat dasturlarini sezilarli darajada soddalashtiradi, tabiiy ekotizimlarga yukni kamaytiradi, aholi xarajatlarini kamaytiradi va aholining hayot sifatini yaxshilaydi. 3. Yashil investitsiyalarni qo'llash. Moliyaviy bozor segmenti sifatida "yashil" moliyalashtirish hali shakllanish bosqichida bo'lsa-da, "yashil" kreditlar, "yashil" obligatsiyalar, fondlar kabi moliyaviy vositalar "yashil" investitsiyalar va

yashil " fond indekslari jadal rivojlanishni namoyish etadi. Ekspert baholariga ko'ra, 2030 yilga kelib dunyoda "yashil" loyihalarni amalga oshirish uchun taxminan 93 trillion dollar yo'naltiriladi, buning uchun tegishli moliyaviy vositalardan keng foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. 2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasini 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-sonli qarori.
2. Порфирьев Борис Николаевич "зеленый" фактор экономического роста в мире и в России // Проблемы прогнозирования. 2018. №5 (170). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zelenyy-faktor-ekonomicheskogo-rosta-v-mire-i-v-rossii> (data obrasheniya: 30.12.2021).
3. The Swiss Re Institute (2021). World economy set to lose up to 18% GDP from climate change if no action taken, reveals Swiss Re Institute’s stress-test analysis
4. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2015.
5. Порфирьев Борис Николаевич "зеленый" фактор экономического роста в мире и в России // Проблемы прогнозирования. 2018. №5 (170). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zelenyy-faktor-ekonomicheskogo-rosta-v-mire-i-v-rossii> (data obrasheniya: 10.01.2022).
6. Аналитическая записка: Зеленое восстановление и переход к Зеленой экономике в Узбекистане. 2021. 8. «Европейский Союз – ТЦентральная Азия: сотрудничество в области водных ресурсов, окружающей среды и изменения климата» (WECOOP). <https://wecoop.eu/ru/glossary/green-deal/>
7. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
8. Пресс-канцелярией Госсовета КНР. Белая книга «Реагирование Китая на изменение климата: политика и действия». 2021. 10. Шермухамедов, А. Т. Развитие зеленой экономики в Узбекистане / А. Т. Шермухамедов, Б. М. Холбоев // Прогрессивные технологии и процессы: сборник научных статей 7-й Всероссийской научно-технической конференции с международным участием, Курск, 24–25 сентября 2020 года. – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2020. – С. 177. 11. Коммуникацион фронт тхе Коммисион. Актион План: Финансинг Сустайнабле Гроувтх. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0097>

ИСЛАМСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ: ПУТЬ К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Мирзаев Шакир. Арипович. к.э.н., и.о. доцента НИУ «ТИИИМСХ» и Университета «ALFRAGANUS». ORCID:0000- 0003-1758-683X.Телефон: +998935476437. Email: 1009shakir@mail.ru Mail.ru

Аннотация: В статье исследуется потенциал совмещения принципов исламских финансов с целями зелёной экономики. В контексте растущей обеспокоенности климатическими изменениями и экологическими проблемами, этот исследовательский труд обращает внимание на возможности, которые могут предложить исламские финансовые инструменты для поддержки устойчивого развития. Авторы анализируют основные принципы

исламского финансового системы, такие как запрет на процентные ставки (*riba*) и принцип справедливости и разделения риска (*mudarabah*), и исследуют их применимость к финансированию проектов в сфере зелёной энергетики, экологической инфраструктуры и устойчивого сельского хозяйства. В результате статья предлагает ряд рекомендаций для развития инновационных финансовых механизмов, основанных на принципах исламских финансов, с целью стимулирования зелёного роста и перехода к более устойчивой экономике.

Ключевые слова. Исламские финансовые продукты, мудараба, мушарака, принципы исламских финансов, Шариатские финансовые инструменты, Зелёные исламские облигации (*sukuk*), Экологический исламский банкинг, финансовые продукты для устойчивого развития, Экологическая этика исламских финансов.

Annotation: The article explores the potential of combining the principles of Islamic finance with the goals of a green economy. In the context of growing concerns about climate change and environmental issues, this research paper draws attention to the opportunities that Islamic financial instruments can offer to support sustainable development. The authors analyze the basic principles of Islamic finance, such as the prohibition of interest rates (*riba*) and the principle of fairness and risk sharing (*mudarabah*), and explore their applicability to the financing of green energy projects, environmental infrastructure and sustainable agriculture. As a result, the article offers a number of recommendations for the development of innovative financial mechanisms based on the principles of Islamic finance, with the aim of stimulating green growth and the transition to a more sustainable economy.

Izoh: Maqolada islomiy moliya tamoyillarini yashil iqtisodiyot maqsadlari bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlari o'rganiladi. Iqlim o'zgarishi va atrof-muhit muammolari bo'yicha ortib borayotgan xavotirlar kontekstida ushbu tadqiqot hujjati barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun islomiy moliyaviy vositalar taqdim etishi mumkin bo'lgan imkoniyatlarga e'tibor qaratadi. Mualliflar islom moliyasining foiz stavkalarini taqiqlash (*riba*) va adolat va risklarni taqsimlash tamoyili (*mudarabah*) kabi asosiy tamoyillarini tahlil qiladi va ularning yashil energiya loyihalarini moliyalashtirish, ekologik infratuzilma va barqaror qishloq xo'jaligida qo'llanilishini o'rganadi. Natijada, maqolada yashil o'sishni rag'batlantirish va yanada barqaror iqtisodiyotga o'tish maqsadida islom moliyasi tamoyillariga asoslangan innovatsion moliyaviy mexanizmlarni ishlab chiqish bo'yicha qator tavsiyalar berilgan.

Введение

В современном мире вопросы устойчивого развития и экологической ответственности занимают одно из центральных мест в экономической политике государств. Поиск эффективных способов финансирования зелёной экономики становится приоритетной задачей на глобальном уровне. В этом контексте особенно актуальным является вопрос интеграции принципов исламского финансирования с задачами экологического устойчивого развития. Исламские финансовые инструменты, такие как сукук (исламские облигации), мудараба (партнёрство на основе прибыли и убытков) и другие, представляют собой не только альтернативу традиционным методам финансирования, но и обладают встроенными механизмами социальной и экологической ответственности.

Цель данной работы — исследовать потенциал исламских финансовых инструментов в качестве стимулирующих факторов для развития зелёной экономики.

Важно выявить, как принципы Шариата, требующие справедливости, прозрачности и этического подхода в бизнесе, могут способствовать формированию экономики, основанной на устойчивом использовании природных ресурсов и минимизации экологического воздействия.

Исламские финансы могут играть ключевую роль в финансировании проектов в области возобновляемой энергии, водосбережения, биоразнообразия, энергоэффективности и других направлений, которые способствуют устойчивому развитию. Эта роль особенно значима в регионах с высокой долей мусульманского населения, где традиционные финансовые подходы могут не соответствовать культурным и религиозным убеждениям.

В данном введении мы установили теоретический контекст и обозначили ключевые направления для дальнейшего анализа взаимосвязей между исламскими финансами и устойчивым развитием. Далее мы более подробно рассмотрим конкретные исламские финансовые инструменты, их применение в различных проектах зелёной экономики и выявим возможности и ограничения, связанные с их использованием.

Для создания исламского финансового стимула для зелёной экономики важно учитывать принципы исламской финансовой системы, которые включают в себя запрет на рибу (проценты), запрет на спекуляции и основу на справедливости и социальной ответственности. Вот как можно разработать этот стимул, начиная с введения и переходя к материалам и методам

Зеленая экономика стремится к устойчивому развитию, минимизации воздействия на окружающую среду и использованию ресурсов эффективно. Исламские принципы также поддерживают устойчивость, сохранение ресурсов и ответственное использование богатств.

В наше время глобальные вызовы, связанные с изменением климата, истощением природных ресурсов и загрязнением окружающей среды, становятся все более острой проблемой для человечества. Достижение устойчивого развития становится приоритетом для мирового сообщества, и зеленая экономика играет ключевую роль в этом процессе.

В контексте зелёной экономики исламский финансовый сектор может представлять значительный потенциал для стимулирования устойчивого развития. Исламские принципы, основанные на справедливости, социальной ответственности и уважении к окружающей среде, способствуют развитию финансовых инструментов, которые способствуют зелёной экономике.

В данном исследовании рассматривается потенциал исламского финансового стимула для зелёной экономики. Оно направлено на анализ методов, средств и инструментов исламского финансирования, которые могут быть эффективно использованы для поддержки проектов и инициатив, направленных на защиту окружающей среды и устойчивое использование природных ресурсов.

Исследование важно не только с академической точки зрения, но и имеет практическое значение для разработки политики, направленной на интеграцию исламского финансового сектора в усилия по достижению целей устойчивого развития. Оно также может предложить новые идеи и перспективы для развития инновационных финансовых инструментов, способствующих зелёной экономике и обеспечивающих

социально-экологическую устойчивость. Путем анализа литературы, проведения исследований и обобщения практического опыта, это исследование стремится предложить новые подходы и рекомендации для интеграции исламского финансового стимула в контекст зеленой экономики.

Материалы и методы

Перечисляем некоторые материалы и методы, которые использованы для изучения данной темы:

Литературный обзор: Проведен анализ существующих исследований, статей, книг и отчетов, касающихся исламской финансовой системы и зелёной экономики. Оценена, какие аспекты уже были исследованы, и определите возможные пробелы или недостатки в существующих работах.

Исламские финансовые принципы: Изучены основные принципы исламских финансов, такие как запрет на процентные ставки (риба), принципы справедливости (адаля) и риска (гарар), а также принципы разделения прибыли и убытков (мударара и мушарака).

Зелёная экономика: Ознакомлены с концепциями и принципами зелёной экономики, такими как устойчивое использование ресурсов, сокращение выбросов парниковых газов, развитие возобновляемых источников энергии и т. д.

Сопоставление: Проанализирована, как исламские финансовые принципы могут быть применены для содействия зелёной экономике. Рассмотрите, какие финансовые инструменты и механизмы могут быть созданы на основе исламских принципов для финансирования проектов, связанных с экологической устойчивостью.

Эмпирические исследования: Проведены эмпирические исследования или анализ данных для оценки эффективности исламских финансовых инструментов в содействии зелёной экономике. Это может включать в себя анализ финансовых показателей зелёных проектов, которые были финансированы с использованием исламских финансовых методов.

Использование комбинации этих методов и материалов позволило получить более полное понимание темы и сформулировать основные выводы и рекомендации.

Полученные результаты.

Актуальность исламских финансов продолжает возрастать как на мировом, так и на региональном уровнях. Вот несколько причин, почему исламские финансы остаются актуальными:

В странах с преимущественно мусульманским населением, таких как страны Ближнего Востока, Северной Африки и некоторые страны Юго-Восточной Азии, исламские финансы имеют большое значение. С ростом численности населения в этих регионах спрос на финансовые продукты, соответствующие принципам шариата, также растет.

Исламские финансы привлекают внимание не только мусульманских стран, но и глобального сообщества. Многие международные инвесторы и учреждения заинтересованы в исламских финансовых продуктах, которые могут предложить альтернативные инвестиционные возможности и соответствовать их этическим и социальным убеждениям.

Исламские финансовые принципы, такие как запрет на проценты (рибу) и запрет на спекуляции и рискованные операции (гарар), могут способствовать созданию более стабильной и устойчивой финансовой системы. Это особенно актуально после глобальных финансовых кризисов, когда востребованы альтернативные подходы к финансовым операциям.

В последние годы в исламских финансах произошли значительные инновации и развитие новых продуктов, таких как сукук (исламские облигации), исламские инвестиционные фонды, исламские страховые продукты и т.д. Эти продукты привлекают как местных, так и международных инвесторов.

Поддержка правительств и финансовых институтов: Многие правительства и финансовые институты в мусульманских странах активно поддерживают исламские финансы, создавая благоприятные условия для их развития и расширения.

В целом, исламские финансы представляют собой важный сегмент мировой финансовой системы, который продолжает привлекать внимание как мусульманских, так и немусульманских участников.

Обсуждение

Исламские финансы основаны на принципах Шариата, или законов исламского права. Они стремятся к обеспечению финансовых услуг в соответствии с религиозными установлениями, такими как запрет на процентные ставки (реба), запрет на спекулятивные операции и инвестиции в недопустимые (харам) отрасли, такие как алкоголь, свинина и оружие.

Основные принципы исламских финансов включают в себя Мудариба (партнёрство), Мушарака (совместное предприятие), Мурабаха (продажа с прибылью), и Иджара (аренда). Эти принципы направлены на создание справедливых и этичных финансовых отношений.[1]

Одной из целей исламских финансов является создание устойчивого и социально ответственного финансового сектора, который способствует экономическому развитию и благосостоянию общества.

Исламская экономика и зелёная экономика представляют собой два различных, но в некоторых аспектах совместимых подхода к устойчивому развитию. Давайте рассмотрим их основные принципы и связи.

Исламские финансы базируются на принципах ислама, в частности на основании шариатского права (шариата). Вот несколько ключевых теоретических основ исламских финансов:

Основным принципом исламских финансов является соблюдение принципов шариата. Это включает в себя запрет на процентные операции (рибу), запрет на спекулятивные и рискованные операции (гарар) и требование, чтобы все сделки были основаны на реальных активах и услугах;

1. Исламские финансы стремятся к справедливости в распределении богатства и доходов в обществе. Это проявляется, например, в концепции заката (обязательного пожертвования части дохода) и в принципе адекватности прибыли и риска;

2. Исламские финансовые сделки обычно основаны на принципе участия и совместных рисков между сторонами. Это означает, что банк или финансовый

институт несет риск вместе с клиентом, а не просто зарабатывает проценты от предоставленного кредита;

3. Шариат запрещает процентные операции, так как они считаются эксплуатацией и незаконным получением прибыли без участия в риске. Вместо этого исламские финансовые институты предлагают альтернативные финансовые продукты, такие как Мудараба (участие в прибыли и убытках) и Мушарака (совместное предпринимательство);

4. Исламские финансовые операции должны соответствовать этическим принципам и способствовать социальному развитию и благосостоянию общества. Это включает в себя поддержку проектов в сфере образования, здравоохранения, жилищного строительства и т.д.

Таким образом, теоретические основы исламских финансов объединяют экономические принципы и социальные ценности ислама, чтобы создать финансовую систему, которая соответствует вероучению и способствует справедливому и устойчивому развитию общества.

Исламские финансовые продукты разнообразны и охватывают широкий спектр финансовых потребностей, соответствуя принципам шариата. Вот некоторые из наиболее распространенных продуктов исламских финансов [2]:

Mudarabah - это форма партнерства, где одна сторона (инвестор) предоставляет капитал, а другая сторона (предприниматель) вкладывает свои усилия и навыки в управление бизнесом. Прибыль делится между сторонами согласно предварительно оговоренным условиям, но убытки несет только инвестор.

Musharakah - это форма совместного предпринимательства, где обе стороны вносят свой капитал для создания бизнеса. Прибыль и убытки распределяются между сторонами пропорционально их доле в капитале.

Ijara - это вид лизинга, где банк приобретает актив (например, недвижимость или оборудование) и сдает его в аренду клиенту. Клиент оплачивает арендную плату за использование актива в течение определенного срока.

Murabaha - это продажа товара с прибылью. Банк покупает товар по запросу клиента и продает его клиенту по назначенной цене с наценкой. Платеж может быть произведен в рассрочку.

Sukuk - это исламские облигации, которые представляют долю в собственности актива или проекта. Доход от сукука может быть представлен как долей прибыли от актива или как фиксированный доход.

Takaful - это исламская система страхования, основанная на принципах взаимной помощи и солидарности. Участники пула вносят взносы в общий фонд, который используется для компенсации потерь тем участникам, которые столкнулись с риском.

Это лишь несколько примеров исламских финансовых продуктов, которые могут быть предложены банками и финансовыми институтами в соответствии с принципами шариата. Каждый из этих продуктов может быть адаптирован для удовлетворения различных потребностей клиентов и обеспечения соблюдения исламских финансовых принципов.

В системе Исламских финансов существуют 60 типов продуктов, которые могут предлагаться исламскими банками.

Кредитные организации проводят сложную работу по внедрению новых банковских или инвестиционных продуктов для мусульман. Каждый продукт или услуга создаются на основе [Шариатских стандартов](#), ААОIFI, под строгим наблюдением и только с одобрения авторитетных теологов и улемов.[3]

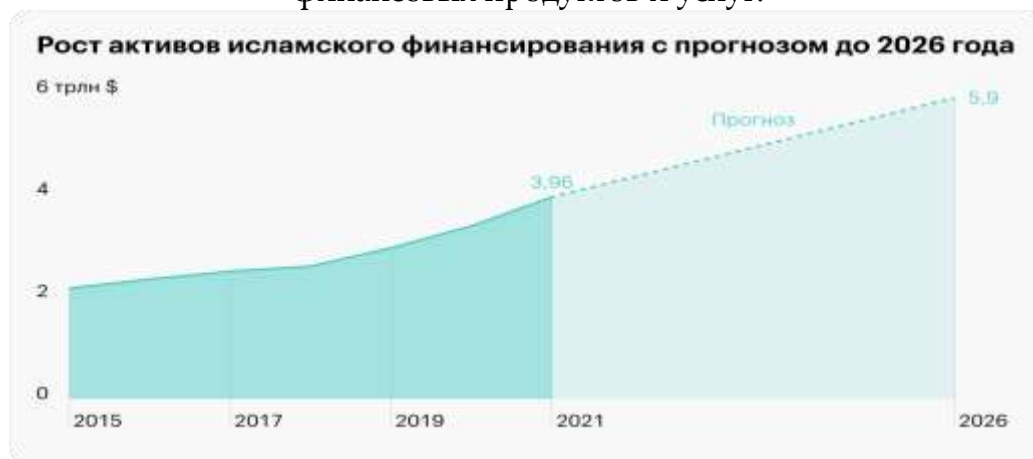
Исламский банкинг предлагает финансовые операции, заменяющие традиционные, с учетом религиозных особенностей. Несмотря на то что мусульманам нельзя брать обычные кредиты и хранить деньги на депозитах, исламский банкинг предоставляет много услуг.

Правовые основы исламских финансов в разных странах могут различаться в зависимости от исторических, культурных и правовых контекстов. Однако существует ряд общих черт и законодательных механизмов, которые поддерживают функционирование исламских финансовых институтов. Вот несколько примеров:

1. Законодательство и регулирование - многие страны с мусульманским населением имеют специальные законы и нормативные акты, регулирующие деятельность исламских финансовых институтов. Эти нормативные акты могут включать в себя установление принципов шариата как основы деятельности, определение правил и процедур для исламских финансовых сделок и контроль соответствия деятельности институтов требованиям шариата.

2. Центральные банки и регуляторы - во многих странах центральные банки и финансовые регуляторы играют ключевую роль в регулировании и надзоре за исламскими финансовыми институтами. Они разрабатывают и внедряют правила и стандарты, которым должны следовать исламские банки и финансовые организации, чтобы обеспечить их эффективное и безопасное функционирование.

3. Во многих странах созданы Исламские финансовые институты - специализированные исламские финансовые институты, такие как исламские банки, страховые компании, инвестиционные фонды и т.д. Эти институты работают в соответствии с принципами исламского права и предлагают широкий спектр исламских финансовых продуктов и услуг.

Источник: [Отчет о развитии 2022 года](#)

Сейчас исламский банкинг функционирует более чем в 75 странах. За последние семь лет мировые активы исламского финансирования выросли в 1,8 раза. [По прогнозам ICD, refinitiv islamic finance](#), к 2026 году объемы активов исламского финансирования вырастут еще в два раза.

По географическому региону, рынок исламских финансов можно разделить на несколько основных сегментов, учитывая различия в правовых, культурных и экономических условиях.

Крупнейшие страны по активам исламских финансов — Иран, Саудовская Аравия, Малайзия, ЮАР и Катар. А самые крупные в мире исламские банки находятся в Малайзии, Индонезии, Бангладеше и Бахрейне.

Источник: ICD — refinitiv islamic finance. [Отчет о развитии 2022 года](#)

В случае возникновения споров или разногласий в сфере исламских финансов, решение может приниматься судебной системой страны на основе соответствующих норм права и принципов шариата. В некоторых странах также могут существовать специализированные суды или арбитражи для разрешения споров в области исламских финансов.

Кроме того, международные организации, такие как Исламская финансовая служба (Islamic Financial Services Board) и Ассоциация развития исламских финансов (Islamic Development Bank), также разрабатывают стандарты и рекомендации для развития и регулирования исламских финансов в масштабах мирового сообщества.[4]

Эти правовые основы и механизмы регулирования содействуют развитию исламских финансов в различных странах и способствуют их интеграции в мировую финансовую систему.

Важно отметить, что с 2022 года интерес к этическим и устойчивым формам инвестирования продолжает расти, включая интерес к ИФ. Это связано с увеличением осознания климатических изменений, необходимостью устойчивого развития и растущим спросом на зелёные инвестиции.

Многие страны и региональные организации продолжают развивать и внедрять меры для стимулирования зелёной экономики, включая финансовые инструменты и стимулы. Это может включать в себя такие меры, как субсидии для зелёных технологий, налоговые льготы для экологически ответственных компаний и регулирование, способствующее устойчивому развитию.

В Узбекистане также наблюдается интерес к развитию зелёной экономики. Страна активно работает над реформами в различных областях, включая экологическую

устойчивость и снижение выбросов парниковых газов. В 2024 году Узбекистан может продолжить инвестировать в проекты возобновляемой энергии, улучшение энергоэффективности и утилизацию отходов.

Относительно исламских финансов в Узбекистане, страна может продолжать развивать этот сектор, привлекая инвестиции из исламских финансовых институтов и развивая собственные возможности для исламского финансирования. Узбекистан также может рассматривать внедрение исламских облигаций (сукук) для финансирования зелёных проектов и привлечения иностранных инвестиций.

Однако, несмотря на положительные тенденции, реализация зелёных проектов и развитие исламских финансов могут сталкиваться с некоторыми вызовами, такими как нехватка опыта и экспертизы в области зелёных инвестиций, а также ограниченный доступ к финансовым ресурсам. Однако с подходящими стратегиями и усилиями узбекский рынок может продолжить развиваться в этом направлении.

Наблюдается появление новых исламских финансовых продуктов и инструментов, которые отвечают на изменяющиеся потребности и запросы инвесторов. Это включает в себя развитие сукуков, исламских инвестиционных фондов, исламских страховых продуктов и других инноваций.

Многие страны внедряют и усиливают правовой и регуляторный фреймворк для исламских финансов, чтобы обеспечить их устойчивое развитие и защиту интересов инвесторов. Это включает в себя разработку специализированных законов и нормативных актов, создание центральных банков и регуляторов, специализированных в области исламских финансов, и проведение обучения исламских финансовых специалистов.

Что касается Узбекистана, страна также проявляет интерес к развитию исламских финансов. Несколько ключевых моментов в этом контексте:

Узбекистан разработал стратегию развития исламских финансов, включающую в себя меры по созданию специализированных исламских финансовых институтов, развитию рынка исламских финансовых продуктов и обучению специалистов в этой области.

В Узбекистане внедряются изменения в законодательство и регуляторный фреймворк, чтобы обеспечить соответствие международным стандартам и требованиям шариата в области исламских финансов.[5]

Узбекистан активно привлекает международных инвесторов и экспертов в области исламских финансов для консультаций, разработки проектов и предоставления опыта и навыков в этой области.

В частности, Евразийский банк развития (ЕАБР) намерен стать платформой для развития исламского финансирования в странах Центральной Азии. Потенциал исламского финансирования в регионе, расширение сотрудничества в проектной деятельности, а также совместные экономические исследования и другие вопросы топ-менеджеры ЕАБР и Исламского банка развития (ИБР) обсудили в рамках серии встреч на полях Ежегодной встречи группы ИБР. [6]

В целом, Узбекистан, как и многие другие страны, признает потенциал исламских финансов для развития экономики и финансового сектора и работает над их внедрением и развитием.

Перспективы развития исламских финансов в Узбекистане весьма обнадеживающие, и власти страны активно работают над их реализацией. Вот несколько ключевых перспектив развития исламских финансов в Узбекистане:

Узбекистан сосредотачивает усилия на развитии инфраструктуры и законодательной базы для поддержки исламских финансов. Это включает в себя создание специализированных законов и нормативных актов, а также разработку центральных банков и регуляторов, специализированных в области исламских финансов.

В стратегии «Узбекистан-2030» поставлена задача по внедрению критериев и порядков исламского финансирования не менее чем в трёх коммерческих банках и формирование законодательных основ исламского финансирования. Законопроект об исламском банкинге уже разработан, который будет внесён в парламент в этом году. Сегодня в 12 банках Узбекистана, включая «Агробанк», «Узпромстройбанк», «Микрокредитбанк», банк «Ипак йули» и другие, оказываются услуги мурабаха за счёт кредитных линий Исламской корпорации по развитию частного сектора. Дочерняя компания «Трастбанка» Trast Muamalat оказывает услуги исламского лизинга.[7]

В условиях растущего спроса на альтернативные финансовые услуги, как со стороны бизнеса, так и со стороны населения, исламские финансовые продукты и услуги могут представлять значительный потенциал для роста и развития.

Эти факторы создают благоприятные условия для развития исламских финансов в Узбекистане и способствуют их интеграции в финансовую систему страны. При правильной реализации стратегий и мер по стимулированию их развития исламские финансы могут стать важным компонентом экономического роста и развития Нового Узбекистана.

Так же, Исламские финансы могут сыграть важную роль в развитии зелёной экономики в Узбекистане, поскольку они поддерживают принципы этичного и устойчивого инвестирования. Вот несколько способов инвестирования:

- Исламские финансовые институты могут обеспечить финансирование различных «зеленых» проектов, таких как возобновляемые источники энергии, управление отходами, очистка воды и энергосберегающие технологии.
- Узбекистан может выпустить Сукук для финансирования проектов зеленой инфраструктуры. Сукук будет соответствовать принципам исламского финансирования и сможет привлечь внутренние и иностранные инвестиции.
- Исламские финансовые институты могут устанавливать строгие экологические стандарты для проектов, которые они финансируют. Это поможет гарантировать, что финансирование будет направлено на проекты, способствующие зеленому развитию.
- Исламские финансовые институты могут разрабатывать образовательные программы и компании по повышению осведомленности о зеленых инвестициях и их важности для будущего экологического благополучия.

Исламские финансы и зелёная экономика представляют собой два различных концепта, которые, тем не менее, могут иметь схожие цели и принципы. Теперь, разберём их сущность и основные различия.

Зелёная экономика направлена на создание устойчивой модели развития, которая учитывает экологические аспекты, такие как охрана природы, энергоэффективность,

использование возобновляемых источников энергии и устойчивое использование ресурсов.

Принципы зелёной экономики включают в себя минимизацию отходов, сокращение выбросов парниковых газов, развитие экологически чистых технологий и инфраструктуры, а также поддержку устойчивых форм производства и потребления.

Целью зелёной экономики является создание экономики, которая способствует экологической устойчивости, сохранению природных ресурсов и улучшению качества жизни, как сегодняшнего, так и будущих поколений.

Различия:

1. Исламские финансы сконцентрированы на принципах религиозной этики и морали, в то время как зелёная экономика фокусируется на экологической устойчивости.

2. Исламские финансы чаще всего относятся к сфере финансовых услуг и инвестиций, тогда как зелёная экономика касается широкого спектра экономических деятельности и политик.

3. Цели исламских финансов включают в себя создание справедливого и социально ответственного финансового сектора, в то время как зелёная экономика нацелена на решение экологических проблем и обеспечение устойчивого развития.

4. Вместе они могут дополнять друг друга, например, путем финансирования экологически устойчивых проектов с использованием принципов исламских финансов, что способствует достижению целей обоих концептов.

5. Узбекистан может установить партнёрство с международными организациями, специализирующимися на зелёной финансовой индустрии и исламским финансированием, чтобы получить техническую поддержку и экспертные знания.

6. В 2024 году объём выработки «зелёной энергии» в Узбекистане достигнет 13 миллиардов киловатт-часов, а её доля в общем энергобалансе страны составит 15 %. По словам президента Узбекистана Шавката Мирзиёева, «зелёная» энергетика становится одним из драйверов экономики страны «и поистине общенациональным движением».[8]

Перспективы развития «зелёной» экономики в Узбекистане включают:

Увеличение объёмов производства электроэнергии на основе возобновляемых источников энергии. В стране реализуются проекты строительства солнечных и ветряных электростанций, а также практика государственных закупок электроэнергии, производимой с использованием солнечных панелей, установленных в домохозяйствах населения.

Сокращение выброса вредных газов в атмосферу. К 2026 году планируется сократить объём выброса вредных газов в атмосферу на единицу ВВП отраслями экономики на 10 %.

Повышение энергоэффективности в базовых отраслях экономики. К 2030 году поставлена задача повысить энергоэффективность в базовых отраслях экономики в 2 раза.

Адаптация и смягчение последствий изменения климата. Необходимо разработать правовую базу для внедрения стандартов на экологически чистые продукты, их регулирования и системы сертификации.

Интеграция принципов «зелёной» экономики в образование и науку.

Создание благоприятной среды для перехода к «зелёной» экономике. Необходимо создать организационные структуры — агентства по поставке технологий, технологические бизнес-инкубаторы, технопарки, кластеры.

Исламские финансы также могут быть полезны для развития «зелёной» экономики в Узбекистане.

Например, инструменты исламского банкинга могут расширять возможности для инвестирования в производственные и инфраструктурные проекты.

В Узбекистане реализуется «Стратегия перехода к зелёной экономике на период 2019–2030 годов».[9] Она направлена на достижение устойчивого экономического прогресса, который способствует социальному развитию, снижению уровня выбросов парниковых газов, климатической и экологической устойчивости.[10]

Приоритетные направления стратегии[11]:

- Повышение энергоэффективности базовых отраслей экономики.
- Диверсификация потребления энергоресурсов и развитие использования возобновляемых источников энергии.
- Адаптация и смягчение последствий изменения климата, повышение эффективности использования природных ресурсов и сохранение природных экосистем.
- Разработка финансовых и нефинансовых механизмов поддержки зелёной экономики.
- В результате реализации стратегии к 2030 году ожидается:
 - снижение удельных выбросов парниковых газов на единицу валового внутреннего продукта на 35 % от уровня 2010 года.
 - увеличение производственной мощности возобновляемых источников энергии до 15 ГВт и доведение их доли в общем объёме производства электрической энергии до более 30 %.
 - повышение уровня переработки образуемых бытовых отходов до более 65 %.

В начале октября 2023 года Узбекистан впервые разместил на Лондонской фондовой бирже зелёные суверенные еврооблигации. Средства, полученные от зелёных облигаций, будут направлены на внедрение водосберегающих технологий, развитие железнодорожного и метрополитена, организацию санитарно-очистных работ и обеспечение чистоты в населённых пунктах, создание экологических лесных насаждений против ветровой эрозии и песчаного затопления водохозяйственных объектов.

Заключение.

В завершении исследования о роли исламских финансов зелёной экономике можно сделать следующие ключевые выводы и рекомендации, основанные на проведённом анализе:

Исламские финансы как драйвер зелёной экономики - Исламские финансовые инструменты и принципы могут стать мощным импульсом для развития зелёной экономики. Они обеспечивают финансовую устойчивость и этичность, сочетая в себе стремление к прибыли с заботой о окружающей среде и обществе;

Финансирование зелёных проектов - Исламские финансовые учреждения могут активно финансировать зелёные проекты, такие как возобновляемая энергетика, устойчивое сельское хозяйство, экологически чистые технологии и энергоэффективные строительные проекты;

1. Принципы участия и справедливости - Исламские финансовые принципы участия и справедливого распределения рисков и прибыли стимулируют развитие инвестиций в проекты, способствующие экологической устойчивости и социальной ответственности;

2. Развитие инноваций: Исламские финансовые инструменты могут стимулировать развитие инноваций в зелёных технологиях и практиках, поощряя предпринимательство и исследования в области экологически устойчивого развития;

3. Необходимость регулирования и стандартизации - для эффективного использования исламских финансовых инструментов в зелёной экономике необходимо разработать соответствующие нормативные и регуляторные рамки, а также стандарты и сертификации для зелёных продуктов и проектов.

4. Сотрудничество и партнёрство - для ускорения развития зелёной экономики важно развивать сотрудничество и партнёрство между исламскими финансовыми учреждениями, правительственными органами, бизнесом и общественными организациями.

В целом, исламские финансы могут стать важным инструментом для достижения целей зелёной экономики, способствуя устойчивому и экологически ответственному развитию. Расширение использования исламских финансовых инструментов в этой области требует совместных усилий со стороны всех заинтересованных сторон и создания благоприятной среды для инвестиций и инноваций.

Конечно, выражаем благодарность разработчикам и исследователям, которые вкладывают свои усилия в изучение и продвижение концепции исламских финансов в контексте зелёной экономики. Их работа помогает расширить горизонты финансовых инструментов и создать новые возможности для устойчивого развития и экологической ответственности. Благодаря их усилиям исследования в этой области продолжают развиваться, что способствует более зеленому и устойчивому будущему для всех нас.

Интернет источники.

1. <https://ac-saljam.pf/finance>.
2. <https://nauchniestati.ru/spravka/islamskij-banking-oczenka-perspektiv-deyatelnosti/>
3. <https://aaoifi.com/standard/sharia-standards-russian/?lang=en>
4. <https://studfile.net/preview/4339322/page:19/>
5. https://ru.wikipedia.org/wiki/Совет_по_исламским_финансовым_услугам/
6. <https://eabr.org/press/releases/eabr-stanet-oknom-dlya-islamskogo-finansirovaniya-v-tsentralnoy-azii>.
7. <https://kknews.uz/184673.html>
8. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/31_Rakhmanov.pdf
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/neobhodimost-i-prioritetnye-napravleniya-perehoda-k-zelenoy-ekonomike-v-uzbekistane/>
10. https://www.iupr.ru/_files/ugd/b06fdc_85922a2874a7407d98e046946639cb26.pdf?index=true

Использованная литература:

1. Зеленая экономика: Учеб. А. В. Вахабов, Ш. Х. Хаджибакиев и другие. – Ташкент.: «Университет», 2020. – 262 с.
2. Исламский банкинг: анализ возможностей и перспектив // Научные Статьи.Ру — портал для студентов и аспирантов. — Дата последнего обновления статьи: 14.09.2023. — URL <https://nauchniestati.ru/spravka/islamskij-banking-ocenka-perspektiv-deyatelnosti/> (дата обращения: 21.05.2024).
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № ПФ158 «О стратегии Узбекистана – 2030».
4. Постановление Президента Республики Узбекистан от 4 октября 2019 года № PQ-4477 «Об утверждении стратегии перехода к «зеленой» экономике Республики Узбекистан на период 2019-2030 годов»
5. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по реализации проекта «Использование инновационных углеродных ресурсов для реформирования энергетики» с участием Всемирного банка» от 8 августа 2023 года № PQ-271
6. Urinov, Bakhrom Jamoliddinovich (2020) "EUROPEAN STANDARDS FOR THE QUALITY OF EDUCATION.," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 7 , Article 77.
6. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss7/77>
7. Сайт Министерства экономики и финансов. imv.uz
8. Экологические проблемы Узбекистана. <https://evolelium.com>. 2021 7. FAYZIEVA S. S. The importance of economic reforms in the modernization and development of the livestock sector //Journal of Contemporary Issues in Business and Government| Vol. – 2021. – T. 27. – №. 2. – C. 4052

MINTAQA VA TARMOQLAR BARQAROR RIVOJLANISHI MUAMMOLARI: IJTIMOY-IQTISODIY VA EKOLOGIK JIHATLAR

OLIV TA'LIMDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA TYUTORLARNI TUTGAN O'RNI

Turdimuhammadova Zarifaoy Shuxrat qizi
Namangan davlat universitetitalabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada tyutorlik tushunchasi, tyutorlik faoliyatining paydo bo'lish tarixi, tyutorning vazifalari, uni maqsadi va talabalarni ta'lim olish jarayonida tutgan o'rni haqida yoritib berilgan

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, talaba, tyutor, tyutorlik faoliyati, o'quv jarayoni, ta'lim-tarbiya.

Bugungi kunda davlatimizda amalga oshirilayotgan oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro ta'lim standartlariga moslashtirish va xalqaro reytingga kirishga qaratilgan islohotlar bevosita ta'lim sifati bilan bog'liq. Ta'limini modernizatsiya qilish yo'nalishlaridan biri sifatida o'quv jarayonini individuallashtirish, har bir ta'lim sub'ekti nafaqat ijtimoiy ahamiyatga ega, balki shaxsga tegishli kompetensiyalarni egallashi uchun sharoit yaratish,

individual ta'lim tizimini yaratish va amalga oshirish imkoniyati hisobga olinadi. Ta'limni rivojlantirish tarixi shuni ko'rsatadiki, tyutorlik nazariyasi va amaliyoti individuallashtirish tamoyilini amalga oshirishning asosiy manbasi hisoblanadi. uchun jiddiy manba bo'lishi mumkin. “Tyutor - bu oliy ta'lim muassasasida faoliyat yuritadigan, tegishli malaka talablarigajavob beradigan, yuksak axloqiy fazllatlarga ega bo'lgan xodim bo'lib, o.ziga birlashtirilgan guruh talabalarining ta'lim olishlarida, shuningdek, darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishlarida ko'maklashadi, ularni insonparvarlik, adolat, mehnasevarlik, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, beshta muhim tashabbus doirasida tashkil etilgan to'garak va klublarga jalb etish, ta'lim olish jarayonida yuzaga keladigan barcha masala va muammoni o'rnatilgan tartibda bartaraf etishga qaratilgan faoliyatni olib boradi”⁸. Tyutorlarning asosiy maqsadi - ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda universitet va talabalar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash, talabalarning universitet hayoti va ta'lim jarayoniga moslashishiga ko'maklashish, ularga uslubiy, ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish va talabalarda tanlagan kasbiga muhabbatni oshirishdir. Shu bilan birga ular yigit-qizlarning dars mashg'ulotlarini muntazam tahlil qilib boradi va sifatini oshiradi, ularning darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishini ta'minlaydi hamda ijtimoiy ahvolidan doimiy xabardor bo'lib turadi.

Rus tadqiqotchisi N.V.Ribalkinaning fikriga ko'ra XVI asr oxiriga kelib tyutor universitet ta'lim tizimida qo'l ostidagi talabalarning tarbiyasiga ma'sul bo'lgan muhim shaxsga aylanadi. XVII asrda tyutor faoliyati ko'lami yanada kengayib, endilikda unga ta'lim berish vazifalari ham yuklanadi. U talabaga qaysi amaliy mashg'ulot va ma'ruzalarga kirishni aniqlab beradi, talabalarni kelib ketishlarini, o'qishlarini, imtihonlarga tayyor bo'lishlarini nazorat qilib boradi. XVII asrdan boshlab tyutorlik tizimi rasman ingliz oliy ta'limi tizimining ajralmas qismi sifatida tan olinib boshlagan.

T.I.Konyanina tomonidan “tyutor - bu mustaqil bilim olish jarayoniga, yakka tartibdagi ta'limga oid izlanishga ko'maklashuvchi, qo'llab-quvvatlovchi, individual ta'lim loyihalari va dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni qo'llab-quvvatlovchi”.

C. A. Shennikov tomonidan “tyutor” o'qituvchi konsultant sifatida ta'lim va mustaqil ta'lim olishni tashkil etuvchi mutaxassis.

Tyutorlar talabalarning o'quv intizomini mustahkamlash, ularda ijodiy fikrlash, halollik, to'g'ri so'zlik kabi xislatlarni shakllantirish borasida tizimli ishlarni yo'lga qo'yadi. Iqtidorli va iste'dodli talabalarni aniqlab ularning turli tanlov va olimpiadalarda munosib ishtirok etishiga hamda talabalarning loyiha va startaplarini amalga oshirishga ko'maklashadi.

Talabalarning darslarini o'zlashtirish darajasini nazorat qilib boradi, ularning innovatsion ta'lim texnologiyalari va o'quv uslubiy materiallar axborot resurslari bilan ta'minlash va ushbu manbalardan keng va unumli foydalanishi uchun zamin yaratadi. Tyutorlar talabalarni o'ylantiradigan qator masalalar, xususan talabalarni turar-joy bilan ta'minlash qoldirilgan darslarni o'zlashtirishga yordam berib boradi. Har bir tyutor o'ziga birlashtirilgan akademik guruhlarining darslarini talaba davomatini va darz sifatining monitoringini olib borish maqsadida kuzatish, talabalarga yuklatilgan majburiyatlarning bajarilishini talab qilish, talabalar turar-joyiga joylashishi uchun e'lon berish va bu boradagi

⁸ Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021- yil 30-sentyabrdagi 412-son buyrug'iga 1-ilova “Davlat oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risida”gi nizom.

komissiya yig‘ilishida talabaning ishtirokini ta‘minlash talabaga tavsifnoma va akademik ta‘til berish masalasini hal qilishda ishtirok etish, ularni rag‘batlantirishi yoki jazolanishi turli stipendiyalarga tavsiya qilishda xulosa va fikrnoma berish huquqiga ega.

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, tyutorlar talabalarni ta‘lim olish jarayonida muhim ahamiyatga bugungi zamonaviy ta‘lim tizimi tyutorlari o‘z kasbini yetuk mutaxasisi, bilimli va dunyoqarashi keng pedagoglardir. Ular talabalarga har tomonlama yaqindan yordam berib, to‘g‘ri yo‘naltirib jamiyat uchun yanada bilimli, salohiyatli kadr yetishishiga xizmat qilishmoqda. Bugungi kunda tyutorlar talabalarni turar-joy, ma‘naviy-ma‘rifiy masalalar hamda besh tashabbus doirasida faoliyat olib boribgina qolmay, faoliyat yo‘nalishida tegishli bilimlarga ega bo‘lishini taqazo etmoqda. Talabalarga tanlov fanlarini tanlashda ham ko‘maklasha oladigan va kelajakda yetuk mutaxassis bo‘lib yetishishlari uchun yo‘nalish bera oladigan mutaxassislar bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligining 2021- yil 30-sentyabrdagi 412-son buyrug‘iga 1-ilova “Davlat oliy ta‘lim muassasalarida tyutorlik faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi nizom.
2. Omonov A. Tyutorlik - talabalar bilan ishlashda innovasion uslub. “Yangi O‘zbekiston” gazetasining 2022-yil 26-martdagi 61 (583) soni
3. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
4. O‘rinova N. Tyutorlik faoliyatining shakllanishi, uning tarixiy va zamonaviy xususiyatlari. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 3 | ISSUE 1 | 2022. – 387-b.
5. <https://tsue.uz/news>

KORXONADA MAHSULOT SIFATINI YAXSHILASH VA SIFATGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

To‘xtayev Zayniddin Egamnazar o‘g‘li
Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti
Korporativ boshqaruv kafedrası
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: *To‘qimachilik korxonalarida mahsulotni tekshirish va tayyorlash. Mahsulotning hayot sikli, Texnik vazifa, Mahsulot sifatini oshirish, mahsulot sifatiga tasir etuvchi omillar yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Sifat, standartlashtirish, realizatsiya, Kompleks standartlashtirish, Texnik vazifa (TV), Mahsulotni tayyorlash, marketing sarf-xarajatlari.*

Аннотация: *Выделены контроль и подготовка продукции на текстильных предприятиях, жизненный цикл продукции, техническое задание, повышение качества продукции, факторы, влияющие на качество продукции.*

Ключевые слова: *Качество, стандартизация, внедрение, Комплексная стандартизация, Техническое задание (ТЗ), Подготовка продукции, затраты на маркетинг.*

Abstract: The control and preparation of products at textile enterprises, the life cycle of products, technical specifications, improving product quality, and factors affecting product quality are highlighted.

Key words: Quality, standardization, implementation, Comprehensive standardization, Technical specifications (TS), Product preparation, marketing costs.

Mahsulot sifatining zarur darajasini ta'minlash uchun mahsulotning “hayot” siklini davom ettirmoq zarurdir. **Hayot sikli** – bu yaratish jarayonining o‘zaro bog‘liqligi va mahsulotlar holatining uning ishlatilishi yoki ehtiyoj davri tugaguncha dastlabki talablarni shakllanishidan mahsulotlar holatining asta-sekinlik bilan o‘zgarib borishidir.

Hayot siklining birinchi darajasini quyidagi bosqichlarga bo‘lish mumkin:

- tekshirish va tayyorlash (ishlash);
- tayyorlash (yasash) va realizatsiya qilish (pullash) hamda muomalaga chiqarish;
- ekspluatatsiya qilish.

Hisoblab chiqilgan bosqichlarni etaplarga, jarayonlarga bo‘lish mumkin. Mahsulotlar sifatini bir xilda doimiy ta'minlash hayot siklida yuzaga keladigan ko‘p omillarga bog‘liqdir. Ularni quyidagicha tasavvur qilish mumkin.

Mahsulotni tekshirish va tayyorlash. Bu bosqichning maqsadi – yangi mahsulot sifatiga perspektiv talablarning shakllanishi, konstruktorlik va boshqa turdagi texnik qarorlar hujjatlarini gavdalantrish, realizatsiyaning bu talablarini ko‘proq iqtisodiy yo‘llar bilan ta'minlash. Berilgan bosqichda sifat omillari mahsulot sifatining shakllanishida katta ro‘l o‘ynaydi.

Amerikalik mutaxassislarning baho berishicha, agar sifatni ta'minlashning hamma o‘lchamlarini 100 % deb qabul qilinsa, unda 75 % konstruktiv qarorga, loyihalash, maket va tajribali namuna asosida qayta ishlanishi, izlanishiga to‘g‘ri keladi; 20 % – ishlab chiqarish jarayoniga; 5 % esa – mahsulotni tamomila qabul qilishga to‘g‘ri keladi.

Ma'lumotlarga ko‘ra sifat bo‘yicha ushbu Yevropa tashkilotining rad qilish (qaytarish) sabablarini baholashda, 70 % rad qilish loyihalash kamchiliklari tufayli; 20 % – sifatsiz ishlab chiqarish va 10 % – ekspluatatsiyaning buzilishini hisobga olgan holda yuzaga keladi, ya’ni “70-20-10” qoidasi mavjud.

Mahsulotni tayyorlash GOST 15.001 “tayyorlash sistemasi va mahsulotlarini ishlab chiqarishga qo‘yish” bilan muvofiq holda quyidagilarni ko‘zda tutadi:

- texnik vazifalarni tayyorlash;
- texnik va normativ hujjatlarni tayyorlash;
- mahsulot namunalarini sinash va tayyorlash;
- tayyorlash natijalarini qabul qilish.

Texnik vazifa (TV) mahsulot tayyorlash uchun boshlang‘ich asosiy hujjat bo‘lib hisoblanadi. Unda mahsulotga texnik-iqtisodiy talablar, qaytarish tartibi va tayyorlash natijalarini qabul qilish ko‘rib o‘tiladi.

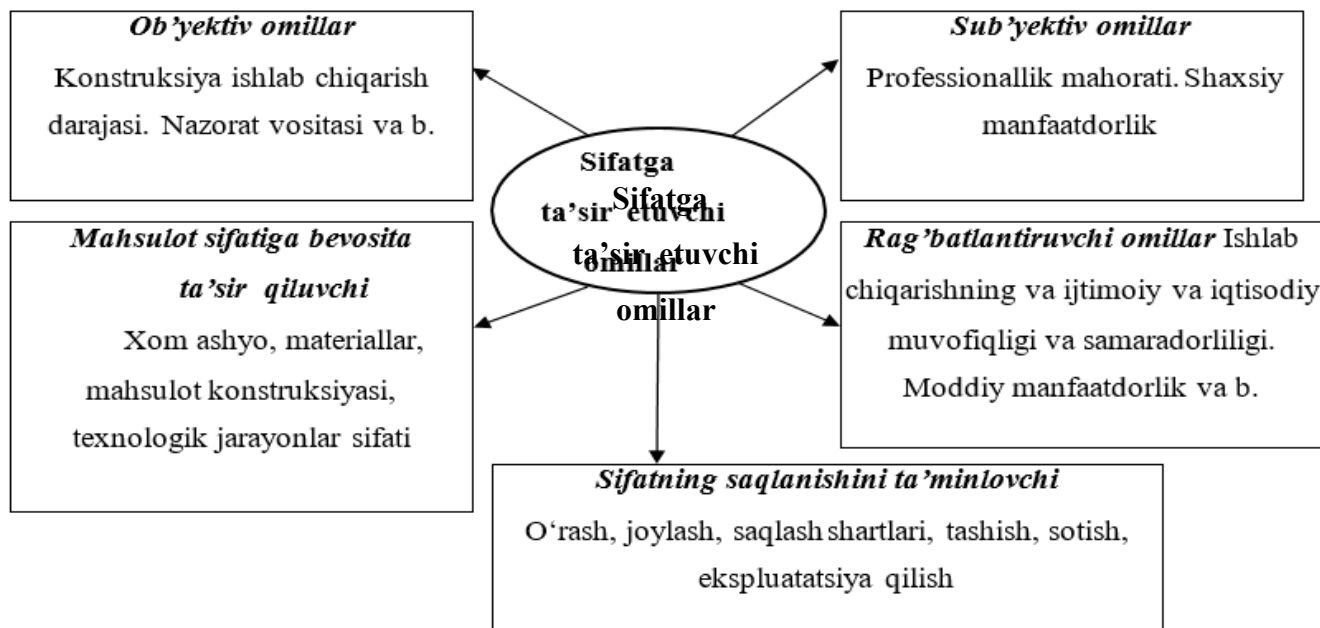
TV talablariga standartga ziddiyatda bo‘lgan qo‘shimchalarga yo‘l qo‘yilmaydi. TV o‘z-o‘zidan bo‘ljak mahsulotning texnik darajasini garovga qo‘yadi. Mahsulotning muhim turlarini tayyorlashda TV sifat ko‘rsatkichini, muvofiq perspektiv darajani, ya’ni sifat darajasini, dunyo bozoridagi eng yaxshi analogik sifatni aniqlashi kerak. Berilgan ma'lumotlarga ko‘ra “sifat zaxirasi” mahsulotni ishlab chiqarishga chiqish vaqtigacha uni muvofiq eng yaxshi yo‘l bilan bir necha yil o‘rin egallab turishini ta'minlash bilan, mahsulotni o‘rganishga imkon beradi.

TV bozorining bo‘ljak mollari marketing metodlarini oldindan o‘rgangan bo‘lishi zarurdir. G‘arb korxonalarida ko‘p hollarda marketing sarf-xarajatlari yangi mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorlashga sarflangan hamma xarajatlarning ko‘proq yarmini tashkil qiladi.

Ishlab chiqarish haqida qabul qilingan qaror va bajarilgan ishni baholashni qabul qilish komissiyasi, ya‘ni buyurtmachi vakili, tayyorlovchi va ishlab chiqaruvchilardan iborat bo‘lgan komissiya o‘tkazadi. Komissiya rahbari qilib buyurtmachi tayinlanadi, u yo‘q bo‘lgan holda asosiy haridor bo‘lishi kerak.

1-rasm. Mahsulotni tayyorlashning umumiy sxemasi

Taqdim qilingan materiallarni ko‘rib chiqish natijasida komissiya quyidagi aktini tuzadi:

- ishlab chiqarilgan mahsulotga qo‘yilgan talab va mahsulotni ishlab chiqarish haqidagi tavsiyaga muvofiq ko‘rsatma;
- mahsulotning texnik darajasini baholash natijalari;
- seriya (seriyali yoki ko‘plab ishlab chiqarish)li ishlab chiqarish yoki uning hajmi haqidagi tavsiya;
- mahsulotlarning kam-ko‘stini ishlash haqida taklif va mulohazalar (agar zarur bo‘lsa);
- etalon namunasini tasdiqlash.

Mahsulot sifatini oshirish. Standartlashtirish ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning tipi va tiporazmerlari nomenklaturasini tartibga soladi. Seriyali va ommaviy ishlab chiqarishda odatda, konstruksiyasi, sifat ko‘rsatkichlari, razmeri standartlashtirilgan mahsulotlarnigina ishlab chiqarishni tashkil etadi. Mahsulotga nisbatan standartlarning bekor qilinishi uni ishlab chiqarishdan olib tashlanganligini bildiradi. Kompleks standartlashtirish usuli agregatlashtirish prinsipini keng qo‘llashga imkon beradi, xom ashyoga, materiallarga, komplektlovchi buyumlarga, texnologik jarayonga, dastgohlarga, o‘lchov asboblarga va boshqa mahsulot sifatini ta‘minlovchi ob‘yektlarga nisbatan o‘zaro bog‘langan shartlarni qo‘yadi.

Mahsulot sifatini oshirishga ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasini, mahsulot sifatini attestatsiyadan o‘tkazish va boshqarish sistemasini,

unifikatsiyalangan, markazlashgan holda tayyorlangan detal va uzellarni, shuningdek loyihalashtirish me'yorlarini qo'llash mahsulot sifatini oshirishga imkon beradi. Standartlashtirish natijasida mahsulotlar nomenklaturasining qisqarishi ixtisoslashtirishning rivojlanishiga, korxonalarning tarmoqlar hamda tarmoqlararo kooperatsiyalashuvning chuqurlashuviga imkon beradi. Ixtisoslashgan korxonalaridagi unifikatsiyalangan detallar va agregatlar yuqori unumdorli dastgohlar yordamida, yana aniq o'lchov asboblariidan foydalanib mehnat unumdorligini oshirish hamda mahsulot sifatini yaxshilash mumkin. Ishlab chiqarishda iqtisod qilishni oshirish. Unifikatsiyalangan va standartlashtirilgan agregatlar va mashinalar elementlarini qo'llash mehnat unumdorligini va ularni loyihalashtirish sifatini oshiradi. Bunda loyihalashtirish ishlariga ketadigan xarajatlar qisqaradi. Ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasini joriy etilganda standart instrument va asboblardan foydalanish hisobiga ishlab chiqarishni tayyorlash muddati qisqarib, xarajatlar kamayadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, standartlashtirish mahsulot sifatini oshirishda yagona davlat tashkiliy texnikaviy siyosatini amalga oshirish imkonini beradi va mamlakatimiz iqtisodini boshqarishning ilmiy-uslubiy birligini ta'minlaydi. Korxona miqyosida standartlashtirish sifatni boshqarishda tarmoq hamda tarmoqlararo standartlashtirish bilan uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi. Standartlashtirish tadqiqot va loyihalashtirish, mahsulotni ishlab chiqish va ishlab chiqarishga qo'yish, muomala va sotish, iste'mol va ekspluatatsiya qilish bosqichlarida ham zarur. U mahsulot sifatini yaxshilab, korxona iqtisodini oshirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.P.Ismatullayev,B.M.Axmedov,P.M.Matyakubova,X.Xamroqulov,Sh.A.Tura-yev. Sifat menejmenti tizimi va uni sertifikatlashtirish.Toshkent-2014
- 2.N.Q.Yo'ldashev, D.Yusupova. Sifat menejmenti o'quv qo'llanma. T-2019
- 3.Yusupova D.T. Standartlashtirish,sertifikatlashtirish va sifatni boshqarish. O'quv qo'llanma.Toshkent-2008
4. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
- 5.Yo'ldoshev N.Q.Yusupov S.SH. Menejment asoslari va biznes reja.Toshkent-2016.
- 6.Yusupova D.T. Badalova M.Mahsulot sifatini boshqarish.O'quv qo'llanma.T-2008.

BUGUNGI KUNDA SAYYORAMIZDAGI ASOSIY EKOLOGIK MUAMMOLAR

Abduraximov Bahtiyor Baxodirovich

Favqulodda vaziyatlar vazirligi, Rejim xizmati boshlig'i

Annotatsiya: Ushbu maqolada butun dunyoda yuzaga kelayotgan asosiy ekologik muammolar, ularni kelib chiqish sabablari ko'rib chiqilgan. Shuningdek ularni atrof-muhit va insonlar salomatligiga ta'siri o'rganib chiqilgan. Muammolarni bartaraf etish va oldini olish bo'yicha kerakli ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ekologik muammolar, atrof-muhit, global isish, utilizatsiya, resurs, issiqxona, chiqindi.

ОСНОВНЫЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ НА НАШЕЙ ПЛАНЕТЕ СЕГОДНЯ

Абдурахимов Бахтиёр Баходирович

МЧС, руководитель режимной службы

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные экологические проблемы, возникающие во всем мире, и их причины. Также было изучено их влияние на окружающую среду и здоровье человека. Содержит информацию по устранению и предотвращению неполадок.

Ключевые слова: экологические проблемы, окружающая среда, глобальное потепление, утилизация, ресурсы, теплицы, отход.

MAIN ENVIRONMENTAL PROBLEMS ON OUR PLANET TODAY

Abdurahimov Bahtiyor Baxodirovich

Ministry of Emergencies, Head of Regime Service

Abstract: This article examines the main environmental problems that arise all over the world, and reasons for their origin. They have also been studied for their impact on the environment and human health. Provides information on troubleshooting and prevention.

Keywords: environmental problems, environment, global warming, disposal, resource, greenhouse, waste.

Kırışh

Atrof-muhitning ifloslanishi bugungi kunda mamlakatimiz va butun dunyo duch kelayotgan eng xavfli muammolardan biridir. Bugungi kunda atrof-muhit muammolari asosan tabiiy sabablar va insonlar ta'sirining kombinatsiyasidan kelib chiqmoqda. Buning natijasida yer ekotizimlarida sezilarli darajada o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Atrof-muhit sog'lom bo'lmasa, barcha tirik mavjudotlar ziyon ko'radi. Afsuski, sanoat inqilobi, kapitalizm va qazib olinadigan yoqilg'iga qaramlik kabi ko'plab omillar yerga jiddiy zarar yetkazdi. Bunga kerakli choralar ko'rish zarurdir. Barqaror rivojlanish maqsadlari iqlimga qarshi kurash kabi ustuvorliklarni o'z ichiga olgan bo'lsa-da, dunyoning aksariyat qismi yetarlicha harakat qilmayapti. Ko'pchilik iqlim o'zgarishidan xabardor bo'lsa-da, ular aniq buning sabablar va ta'sirlari haqida yetarlicha bilimga ega emas.

Muhokama Va Natijalar

Adabiyotlarda keltirilgan manbalarga ko'ra 1880-yildan buyon yerning o'rtacha global harorati sezilarli darajada ko'tarildi. 2022-yilda esa o'tgan yillarga nisbatan dunyodagi beshinchi eng issiq yil bo'ldi. Buning natijasida okeanlardagi muz qatlamlarining erishi tezlashdi, suv toshqinlari ko'paydi. Issiqlik to'lqinlari boshqa xududlarda qurg'oqchilikni keltirib chiqarmoqda.

Zararli kimyoviy moddalarni atmosferaga chiqarilganda yuzaga keladigan havoni ifloslanishi (avtomobil va samolyot chiqindilari, sigaret tutuni, yong'in tutuni) va hokazolar tufayli yuzaga keladi. Bu hayvonlar, o'simliklar va odamlarga jiddiy ta'sir qiladi. Bu shunchalik jiddiyki, 2019-yilda global o'lim holatlarining 11,6 foiziga ichki va tashqi muhitning ifloslanishi sabab bo'lgan. Tadqiqotlarga ko'ra, havo ifloslanishidan eng ko'p o'lim darajasi past va o'rta bo'lgan mamlakatlarga to'g'ri keladi.

Suvga zararli moddalar (kimyoviy moddalar, axlat, parazitlar va boshqalar) tushganda, suv ifloslanadi va xavfli bo'ladi. Ko'pincha ifloslanish, inson chiqindilari, kimyoviy moddalar, yog'lar va boshqalarga to'la tozalanmagan oqava suvlar tufayli yuzaga keladi. Mutaxassislar

ma'lumotlariga ko'ra global oqava suvlarning taxminan 80% tozalanmagan. Odamlar ichish, yuvinish, suzish va ovqat pishirish uchun foydalanadigan suvni ifloslantirish orqali tozalanmagan oqava suvlar vabo, dizenteriya va hatto saraton kabi hayot uchun xavfli kasalliklarga olib kelishi mumkin.

Dunyodagi umumiy suvning 3% ulushi chuchuk suv hissasiga to'g'ri keladi, achinarlisi shu suvning atiga 1/3 qismigina insoniyat uchun foydalanishi mumkin. BMT hisobotiga ko'ra, sayyoramizdagi aholining 2 milliard toza va xavfsiz ichimlik suviga ega emas, 3,6 milliard aholi foydalanayotgan suv manbalari maxsus sanitariya gigiena talablariga ega emas. Qurg'oqchilik, qishloq xo'jalik sanoatini to'g'ri tartibga solinmagani suv tanqisligini yanada kuchayishiga sabab bo'lmoqda.

O'tgan asr davomida dengiz sathi ko'tarilib bormoqda va so'ngi yillarda bu ko'rsatkich har yiliga sezilarli darajada ko'tarilmoqda. Bu juda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning natijasida dengizda sodir bo'ladigan bo'ronlar mamlakatlar ichkarisigacha kiradi va suv toshqinlarini yanada kuchayishiga olib keladi. Bu odamlar va yovvoyi tabiat hayotini, shuningdek, yo'llar, ko'priklar, suv ta'minoti, poligonlar va boshqalar kabi qirg'oq infratuzilmasini xavf ostiga qo'yadi. Dengiz sathining ko'tarilishi, birinchi navbatda, okeanning isishi va muzliklar va muz qatlamlarining erishi bilan bog'liq [1].

Yer yuzida yuzaga kelayotgan yana bir muammolardan biri qishloq xo'jaligida foydalaniladigan sifatli ekin maydonlari va yaylovlarda degradatsiya jarayonlari sodir bo'lmoqda. Buning natijasida dunyodagi erroziya ko'lamini ortib bormoqda. Amerikalik olimlarning hisob-kitoblariga ko'ra, har yili ekin maydonlari erroziya tufayli 25,4 milliard tonnaga yaqin tuproq moddasini yo'qotadi va 6-7 million gektar yer qishloq xo'jaligi yerlari xisobidan chiqib ketadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq ovqat va qishloq xo'jaligi bo'yicha xalqaro tashkilot (FAO) ekspertlarining fikricha har bir gektarning 1/12 qismi uy-joy qurilishi, transport, sanoat va tabiatni muhofaza qilish maqsadlarida foydalaniladi. Bundan xulosa qilsak, 2020-yilga kelib 410 million gektarga yaqin yerlar shu maqsadlarda ishlatilgan [2]. Dunyodagi shudgorlanadigan yerlarning uchdan bir qismini yarmi shunday foydalaniladi va buning natijasida yerning unumdorligi asosan qayta tiklanmaydigan holatga keladi.

O'zbekistonning bazi hududlarida tuproq degradatsiyasining faol jarayonlari kuzatilmoqda. Suv resurslari tanqisligi tufayli o'simliklarni sug'orishda jiddiy qiyinchiliklarga sabab bo'lmoqda. Respublika qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun foydalanilgan suv hajmi 1999-yilda qariyb 61,78 m³ tashkil etdi (1 km hisobida), shundan 56 m³ suv sug'orish uchun ishlatilgan. O'zbekiston hududidan umumiy suv hajmining qariyb 11 foizi, qolgan qismi esa Tojikiston va Qirg'iziston hududidan olingan suv hajmiga to'g'ri keladi [3]. Global iqlim o'zagarishi natijasida Orol dengizi suv sathining keskin pasayishi Markaziy Osiyo mintaqasida xususan, O'zbekiston qishloq xo'jaligida tuproq unumdorligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Orol dengizi o'rnida 4 million gektardan ortiq maydonga ega sho'r - cho'l hududlari ya'ni Orolqum paydo bo'ldi.

Orol dengizining qurishi O'zbekiston qishloq xo'jaligiga katta zarar yetkazdi. Orolida hosil bo'lgan qum va tuzlar shamol yordamida turli hududlargacha tarqalmoqda. Taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra, yiliga Orol dengizidan havoga 75 million tonnadan ortiq tuzli chang ko'tariladi. 1960-yildan hozirgi kunga qadar Orolbo'yida har gektar yerda o'rtacha 550 kg, ba'zi joylarda 1 tonnadan ortiq sho'r hosil bo'lgan. Buning natijada birinchi navbatda, atrof-muhit va tuproqning umumiy sho'rlanish jarayoni sodir bo'lmoqda. Bugungi kunda O'zbekistonning

sho‘rlangan hududlari Qoraqalpog‘iston, Xorazm, Buxoro va Navoiy viloyatlari tashkil etmoqda. Bu holat O‘rta Osiyoning barcha Respublikalarida kuzatilishi muqarrar. Tabiiy ekologik muvozanatning buzilishi natijasida, ekinlarni yetishmasligi va tabiiy yaylovlarning holati yomonlashishi: Turkmanistonda 40%, Qozog‘istonda 30-33%, O‘zbekistonda 30%, Qirg‘izistonda 20% va Tojikistonda 19% kuzatildi, ularning hosildorligi esa 3 marta kamaydi [4].

Soha mutaxassislarining hisob kitoblariga ko‘ra so‘ngi 10 ming yil ichida sayyoramizdagi o‘rmonlarning 1/4 qismi yo‘q bo‘lib ketdi. Achinarlisi shundaki ushbu yo‘qotishlarning yarmi so‘ngi 100 yil ichida sodir bo‘lganidadir. Albatta o‘rmonlarni yo‘qotilishiga bir qancha sabablari bor, jumladan, yog‘ochga bo‘lgan talabni ortishi, qishloq xo‘jaligini kengaytirish, iqlimni o‘zgarishi, tuproq eroziyasi, suv toshqinlari va boshqalardir. FAO ning 2022-yilgi o‘rmonlar bo‘yicha hisobotiga ko‘ra, o‘rmonlarni barqaror boshqarish, mahalliy ishtirokchilarni kuchaytirish va moliyalashtirishni tiklash kabi qadamlar o‘rmonlarni kesishni to‘xtatish uchun zarurdir.

Keyingi navbatda dunyo miqyosida aholi soni va iste‘molini ko‘payishi bilan birga aholi yashash joylari qishloq, tuman, shaharlar xam o‘sib bormoqda. Bu esa tabiiy hududlarni kamayishiga olib keladi. Yani qishloq xo‘jaligi yerlarining yo‘qolishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, o‘rmonlarning tez kesilishi va iqlim o‘zgarishi va yovvoyi tabiatning patogenlarining kamayishi asos bo‘ladi. Evropa Ittifoqi va Buyuk Britaniyaning shahar hududlarida (2012-2018) yerlarni egallashni o‘rganuvchi tadqiqotda tadqiqotchilar shaharlarning kengayishi asosan ekin maydonlari va yaylovlarga ta‘sir qilishini aniqladilar. Bu esa iqlim o‘zgarishi, ekologik xavf xatar, oziq-ovqat tanqisligi kabi insoniyat uchun asosiy muammolar bo‘lishini takidladilar [5].

Hozirgi rivojlanib borayotgan zamonda aholining asosiy istemol maxsulotlari, buyumlar, texnikalar va boshqa barcha sohalarida plastmassalardan foydalanilmoqda. Plastmassani yerga tashlaganingizda, u yo‘qolmaydi; u kichikroq mayda bo‘laklarga parchalanishi mumkin. Mikroplastik sifatida tanilgan bu mayda zarralar suvda, tuproqda, havoda va hatto inson qonida topilgan. Odamlarning sog‘lig‘iga ta‘siri aniq emas, ammo hayvonlarning hayot faoliyatiga zararli alomatlari aniqlangan. Plastmassa ham atrof-muhit ekologiyasi uchun asosiy muammo hisoblanadi.

1950-yilda dunyoda yiliga 2 million tonnadan ortiq plastmassa ishlab chiqarilgan. 2015-yilga kelib, bu yillik ishlab chiqarish 419 million tonnagacha ko‘tarildi va atrof-muhitdagi plastik chiqindilarni ko‘payishiga sabab bo‘ldi.

“Nature” ilmiy jurnalida quyidagicha ma‘lumotlar keltirilgan. Hozirgi kunda dunyoda har yili taxminan 14 million tonna plastmassa maxsulotlari okeanlarga kirib borib, yovvoyi tabiatning yashash joylari va ularda yashaydigan hayvonlarga sezilarli darajada zarar yetkazmoqda. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, agar kerakli choralar ko‘rilmasa, 2040-2050-yillarga borib plastmassa inqirozi yiliga 29 million tonnagacha o‘sadi. Agar bunga mikroplastmassalarni qo‘shadigan bo‘lsak, okeandagi plastmassaning umumiy miqdori 2050-yilga kelib 600 million tonnaga yetishi mumkin.

Ajablanarlisi shundaki, “National Geographic” ma‘lumotlariga ko‘ra hozirgacha ishlab chiqarilgan plastmassaning 91 foizi qayta ishlanmasligini aniqladi, bu nafaqat hayotimizdagi eng katta ekologik muammolardan biridir. Plastmassaning parchalanishi uchun 400 yil kerakligini hisobga olsak, u yo‘q bo‘lguncha ko‘p avlodlar o‘tadi. Plastik ifloslanishning uzoq muddatda atrof-muhitga qaytarilmas ta‘siri qanday bo‘lishini tasavvur qilib xam bo‘lmaydi [6].

Xulosa

Yuqorida keltirib o‘tilgan muammolarni atrof-muhit va aholi salomatligi, yashash tarziga misli ko‘rilmagan zararli oqibatlarni keltirish mumkinligi ko‘rsatib o‘tildi. Shundan kelib chiqqan holda sohaga oid ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar orqali odamlar atrof-muhit muammolarining sabablari va ularning salbiy oqibatlarini cheklash yoki tuzatish yo‘llari haqida ko‘proq ma‘lumotlar berish kerak. Yangi texnologiyalar, jumladan qayta tiklanadigan energiya manbalari va energiya tejamkor texnologiyalar yordamida chiqindilarini kamaytirishga xissa qo‘shish zarurdir.

Ekologiya va atrof-muhitga asoslangan fanlar insonni yashash faoliyati, yerga qanday ta‘sir qilishini yaxshiroq tushunishni taklif qilishi mumkin. Xalq ta‘limi harakatlari va amaliyotlarning atrof-muhitga zararli ta‘siri haqida bilimlarni tarqatadi va atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga qiziqish uyg‘otadi.

Xalqaro hamkorlikdagi sayi-harakatlar ekologik muammolarni yumshatishga yordam beradigan yechimlarni topish va amalga oshirishga harakat qilmoqda. Atrof-muhit, salomatlik va xavfsizlikka ixtisoslashgan tashkilotlar atrof-muhitni ifloslanish va tanazzuldan himoya qilishga e‘tibor qaratadi. Ular inson faoliyati, chiqindilar va xavfli materiallarning ekotizimlarga salbiy ta‘sirini kamaytirish uchun atrof-muhitni boshqarish va muhofaza qilish choralari bo‘yicha tadqiqot va maslahat berishda asosiy ro‘l o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://earth.org/the-biggest-environmental-problems-of-our-lifetime/>
2. Альбатыров И. Место и роль аграрного сектора в мировой экономике // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2005, № 2, с. 28-30.
3. Тимирова М., Мирзаев С., Юсупбеков О., Салохиддинов А. Оценка сточных вод Узбекистана // Сельское хозяйство Узбекистана. – 2000, № 4, с. 43-44.
4. Салимов Х.В. Деградация Арала – проблема глобальная // Материалы междунар. науч.-техн. конф. «Современные техника и технологии горно-металлургической отрасли и пути их развития», 12-14 мая– Навои, 2010, с. 264-266.
5. <https://www.ibm.com/topics/environmental-issues#What+are+the+main+types+of+environmental+issues%3F>

IQLIM O‘ZGARISHINING IJTIMOIIY-IQTISODIY VA EKOLOGIK TASIRLARI

Toyirov Alijon Yodgor o‘g‘li.

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali

Iqtisodiyot yo‘nalish talabasi

“TKTI Shahrisabz filiali O‘quv ishlar bo‘yicha

dekan o‘rinbosari Sh.V.Nasimov

Annotatsiya. Global iqlim o‘zgarishi dunyo bo‘ylab keng o‘rganilmoqda. Bugungi kunda Yer yuzida global iqlim o‘zgarishi kuzatilmoqda. Sayyoramizdagi o‘rtacha harorat so‘nggi o‘ttiz yilda bir darajaga ko‘tarildi. Yangi hasharot va zararkunanda turlari paydo bo‘ldi, bu esa katta muammoga aylanmoqda. Shu sababli, tadqiqotda iqlim o‘zgarishining sabablari ko‘tariladi, bu esa insoniyatning tabiatga uzoq vaqt davomida aralashuvi bilan bog‘liq.

Kalit so‘zlar: Global iqlim o‘zgarishi, ekologik muammolar, Holosen davri, BMT konventsiyasi, sanoat tarmoqlar, iqlim o‘zgarishi.

Аннотация. Глобальное изменение климата широко изучается во всем мире. Сегодня на Земле наблюдаются глобальные изменения климата. Средняя температура на нашей планете за последние тридцать лет выросла на один градус. Появились новые виды насекомых и вредителей, что становится большой проблемой. Поэтому в исследовании поднимаются причины изменения климата, которые на протяжении длительного времени связаны с вмешательством человека в природу.

Ключевые слова: Глобальное изменение климата, экологические проблемы, период голоцена, Конвенция ООН, промышленные отрасли, изменение климата.

Annotation. Global climate change is widely studied around the world. Global climate change is observed on Earth today. The average temperature on our planet has increased by one degree in the last thirty years. New types of insects and pests have appeared, which is becoming a big problem. Therefore, the research raises the causes of climate change, which is related to human intervention in nature for a long time.

Key words: Global climate change, environmental problems, Holocene period, UN Convention, industrial sectors, climate change.

Global iqlim o'zgarishining sabablari va oqibatlarini haqida gapirganda, sayyoramizning geologik yoshi taxminan 4,5 milliard yilni tashkil etishini eslash muhimdir. Bu davr mobaynida Yer tubdan o'zgardi. Atmosferaning tarkibi, sayyoramizning massasi, va iqlim - hayotning boshida hamma narsa butunlay boshqacha edi. Yorituvchi to'p asta-sekin hozirgi ko'rinishimizga aylandi. Asta-sekin sovuyotgan sayyorada dengizlar va okeanlar paydo bo'ldi. Qit'alar paydo bo'ldi va yo'q bo'lib ketdi, ularning shakllari va o'lchovlari o'zgardi. Yer sekinroq aylana boshladi. Dastlabki o'simliklar va keyin hayot paydo bo'ldi. O'tgan milliard yillar davomida sayyoramiz namlik oqimi, issiqlik almashinuvi va atmosfera tarkibida keskin o'zgarishlarga duch keldi. Iqlim o'zgarishi Yerning butun hayoti davomida sodir bo'lgan.

Holosen - Senozoy davrining to'rtinchi davrining bir qismi bo'lib, 12 ming yil avval boshlangan va hozirgi kungacha davom etadigan davrdir. Holosen muzlik davrining oxiri bilan boshlandi va o'sha vaqtdan beri sayyoramizdagi iqlim o'zgarishlari iqlim o'zgarishiga qarshi harakat qilmoqda. Bu davr ko'pincha interglacial davri deb ataladi, chunki sayyoramizning iqlim tarixi davomida bir necha muzlik davri bo'lgan. [1, p. 60].

So'nggi global sovutish 110 ming yil avval sodir bo'lgan. Taxminan 14 ming yil avval butun sayyorani asta-sekin isishi boshlandi. Shimoliy yarim sharning ko'pchiligini qoplagan muzliklar eriy boshladi va kamaydi. Bu jarayon juda uzoq vaqt davomida sodir bo'ldi, sayyora kuchli harorat o'zgarishlari bilan silkinib ketdi, muzliklar rivojlanib, keyin yana qaytib ketdi. Bu jarayon Jahon okeanining darajasiga ta'sir qildi.

Ko'pgina tadqiqotlar davomida olimlar Holosenni iqlimga qarab bir necha davrlarga bo'lishdi. Taxminan 12-10 ming yil avval muzliklar chekinib, postglacial davr boshlandi. Evropada tundra yo'qolib, uning o'rnini qayin, qarag'ay va tog' o'rmonlari egalladi. Bu vaqt Arktik va subarctik davr deb ataladi.

Keyinchalik boreal davr boshlandi, taiga tundrani chetlatdi. Janubiy Evropada keng tarqalgan o'rmonlar paydo bo'ldi. Ayni paytda iqlim asosan salqin va quruq edi.

Taxminan 6 ming yil avval Atlantika davri boshlandi, bu davrda havo iliq va nam bo'lib, zamonaviydan ancha issiq edi. Bu vaqt Holosenning iqlim optimasi deb hisoblanadi. Islandiya

hududining yarmi qayin o'rmonlari bilan qoplangan edi. Evropa ko'plab issiqlik muhabbatli o'simliklar bilan to'lgan edi. Shu bilan birga, mo'tadil o'rmonlar shimolga yaqin edi. Barents dengizi qirg'og'ida qoramtir ignabargli o'rmonlar o'sib, tog'a Cape Chelyuskinga yetib keldi. Zamonaviy Sahara hududida savannah bor edi va Chad ko'li suv sathi zamonaviy 40 metrdan yuqori edi. [2, p. 10-11].

Keyinroq iqlim o'zgarishi ro'y berdi. Taxminan 2 ming yil davom etgan sovuq davr bo'ldi, bu vaqt subboreal deb nomlanadi. Alaska, Islandiya, Alp tog'larida muzliklar paydo bo'ldi. Manzaralar ekvatorga yaqinlashdi.

Taxminan 2,5 ming yil avval zamonaviy Holosenning so'nggi davri - Quyi Atlantika davri boshlandi. Ushbu davrning iqlimi salqin va g'ayritabiiy bo'ldi. Tundra o'rmonlarni chetlab, cho'lga aylantirdi. Taxminan 14-asrdan boshlab iqlim sovishi boshlanib, XIX asrning o'rtalariga qadar davom etgan kichik muzlik davriga olib keldi. Ayni paytda, muzlik buzg'unchilari Shimoliy Evropa, Islandiya, Alaska va Andes tog'larida qayd etilgan. Dunyoning turli burchaklarida iqlim sinxronlashtirilmagan edi. Kichik muzlik davrining boshlanishi sabablari hali ham noma'lum. Olimlarning taxminlariga ko'ra, vulqon portlashlari va atmosferada karbonat angidrid konsentratsiyasi pasayishi tufayli iqlim o'zgarishi mumkin.

Iqlimni shakllantiruvchi omillar

Olimlar ko'plab arxeologik tadqiqotlar o'tkazib, sayyoramiz iqlimi ko'p marta o'zgargan degan xulosaga kelishdi. Bu borada ko'plab farazlar mavjud. Ayrim fikrlarga ko'ra, agar Yer va Quyosh o'rtasidagi masofa bir xil bo'lsa, sayyora aylanishi tezligi va eksa burchagi o'zgarmasa, iqlim barqaror bo'lib qoladi. [3, p. 89-90].

Iqlim o'zgarishining tashqi omillari:[4]

1. **Quyosh nurlanishining o'zgarishi:** Quyosh radiatsiya oqimlarining o'zgarishi iqlimga ta'sir qiladi.

2. **Tektonik plitalarning harakati:** Bu yerning orografiyasi, okean darajasi va uning aylanishini ta'sir qiladi.

3. **Atmosfera gazining tarkibi:** Xususan, metan va karbon dioksid konsentratsiyasi.

4. **Yerning aylanish o'qining burchaklaridagi o'zgarish.**

5. **Quyoshga nisbatan sayyora orbital parametrlarini o'zgartirish.**

6. **Yer va kosmik falokatlar.**

Iqlim o'zgarishining sabablari insoniyatning tabiatga aralashuvi bilan ham bog'liq. O'rmonlarni kesish, yerni shudgorlash va melioratsiya qilish namlik va shamol sharoitlariga ta'sir qiladi. Odamlar botqoqlarni quritish, sun'iy suv omborlarini qurish, o'rmonlarni kesish yoki yangisini ekish, shaharlarni qurish va boshqa o'zgarishlar orqali mikroiklimni o'zgartiradilar. O'rmonlar shamol rejimiga katta ta'sir ko'rsatadi, bu erda qor qoplamining miqdori va tuproqning sovuq darajasi bog'liq. Shaharlardagi yashil maydonlar quyosh nurlanishining ta'sirini kamaytiradi, havoning namligini oshiradi, kunduzi va kechqurun harorat farqini kamaytiradi va havoning changligini pasaytiradi.

Agar odamlar tog'lardagi o'rmonlarni kesib tashlashsa, bu kelajakda tuproqni yuvishga olib keladi. Daraxtlar sonini kamaytirish global haroratni pasaytiradi, lekin bu atmosferadagi karbon dioksid konsentratsiyasining oshishiga olib keladi. Daraxtlar karbon dioksidni so'radi va ularning parchalanishi vaqtida qo'shimcha miqdorda karbon dioksid chiqariladi. Bularning barchasi global haroratning pasayishiga va o'sishiga olib keladi.[5]

Inson faoliyatining ta'siri

Iqlim o'zgarishining sabablaridan biri insoniyat faoliyatidir. Odamlar atmosferada karbon dioksid, azot oksidi, metan, troposfera ozoni, xlorofluorokarbon kabi moddalar konsentratsiyasini oshirgan. Bu esa issiqxona ta'sirining kuchayishiga olib keladi va oqibatlar qaytarilmas bo'lishi mumkin.

Har kuni sanoat korxonalari havoga ko'p miqdorda zararli gazlar chiqaradi. Transport vositalari atmosferani chiqindilar bilan ifloslantiradi. Yog' va ko'mir yoqilganda ko'p miqdorda karbon dioksid hosil bo'ladi. Hatto qishloq xo'jaligi ham atmosferaga katta zarar etkazadi, chunki bu sohada issiqxona gazlari emissiyasining taxminan 14 foizi to'g'ri keladi. Bu yerlarning ishlatilishi, chiqindilarni yoqish, savanna va go'ng, o'g'itlar, chorva va hokazolarni yoqish natijasida yuz beradi. Issiqxona effekti sayyoradagi issiqlik muvozanatini saqlab qolishga yordam beradi, ammo insoniyat faoliyati bu samarani kuchaytiradi va bu falokatga olib kelishi mumkin.

O'tgan asrdagi iqlim o'zgarishining asosiy mohiyati global isishdir. Eng yomon prognozlariga ko'ra, insoniyatning davom etayotgan faoliyati Yer haroratini 11 darajaga ko'tarishi mumkin. Iqlim o'zgarishi orqaga qaytarilmaydi, bu esa ko'plab hayvonlar va o'simliklar yo'q bo'lib ketishiga olib keladi, sayyora aylanishini sekinlashtiradi. Dunyo okeanining darajasi ko'tarilib, ko'plab orollar va qirg'oqbo'yi mintaqalarni suv bosadi. Gulf oqimi yo'nalishini o'zgartiradi va Evropada yangi kichik muzlik davriga sabab bo'ladi. Katta zilzilalar, toshqinlar, tornadolar, bo'ronlar, qurg'oqchiliklar va tsunamilar keng tarqaladi. Arktika va Antarktida muzlari eriy boshlaydi. [6, p. 89-93].

Bu insoniyat uchun juda yomon oqibatlariga olib keladi. Kuchli tabiiy anomalialar sharoitida omon qolish zarurati bilan bir qatorda, yurak-qon tomir kasalliklari, nafas olish kasalliklari, psixologik kasalliklar ko'payadi, epidemiya epidemiyasi boshlanadi. Oziq-ovqat va ichimlik suvi yetishmovchiligi yuzaga keladi.

Iqlim o'zgarishining oqibatlarini kamaytirish uchun, birinchi navbatda, atmosferadagi issiqxona gazlari darajasini pasaytirish kerak. Insoniyat kam energiya talab qiladigan va yangilanadigan energiya manbalariga o'tishi kerak. Ertami-kechmi jahon hamjamiyati bu masala bilan jiddiy shug'ullanishi lozim, chunki hozirda foydalanilayotgan mineral resurslar qayta tiklanmaydi. Olimlar yangi, yanada samarali texnologiyalarni yaratishlari kerak bo'ladi.

Bundan tashqari, atmosferadagi karbonat angidrid darajasini pasaytirish uchun o'rmon maydonlarini tiklash zarur. Insoniyat global haroratni barqarorlashtirish uchun maksimal sa'y-harakatlarni amalga oshirishi kerak. Agar bu muvaffaqiyatli bo'lmasa ham, global isishning minimal ta'siriga erishish uchun harakat qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ochilova B. Tabiatdan foydalanish bu insonning maqsadga muvofiq yo'naltirilgan faoliyati sifatida. Falsafa va huquq №4, 2007, b-60
2. Mustafoev S., O'rinov S., Suvonov P. Umumiy ekologiya. O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. Toshkent-2006, b-10-11.
3. E.Usmonov. Ekologik munosabatlarning globallasuvi. Jamiyat va boshkaruv. Ilmiy-siyosiy, ijtimoiy- iqtisodiy, ma'anviy tarixiy jurnal. Toshkent, 2007, №2, 89-90-bet.
4. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.
5. <https://uz.delachieve.com/>

6.<http://geografiya.uz/ekologiya/10746-iqlim-ozgarishi-yer-yuzi-uchun-xavfli.html>

7. Djo‘Rayeva, L. (2020). O‘ZBEKISTONDA BALIQCHILIKNING XALQ XO‘JALIGIDAGI AHAMIYATI VA UNI TASHKIL ETISH MASALALARI. Scientific progress, 1(1), 89-93.

TA‘LIM XIZMATLARI:UNING MOHIYATI, AFZALLIKLARI VA UNING IQTISODIY-IJTIMOIIY HAYOTDAGI O‘RNI VA AXAMIYATI.

Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot yo‘nalishi magistranti
Karimjonova Madinabonu

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Ta’lim xizmatlari”, “Ta’lim xizmatlari bozori” tushunchalarining mazmuni ochib berilgan. Bugungi globallashuv davrida iqtisodiyotga va insonlarning ijtimoiy hayotiga ta’siri, tobora rivojlanib xilma-xilligi oshishi va uning natijalari rivojlangan mamlakatlar misolida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, ta’lim xizmatlari, rivojlanish, universitet, iqtisodiy-ijtimoiy ta’sir, diplom.

EDUCATIONAL SERVICES: ITS ESSENCE, ADVANTAGES AND ITS PLACE AND IMPORTANCE IN ECONOMIC AND SOCIAL LIFE

Namangan State University
Master's student of economics
Karimjonova Madinabonu

Abstract: This article describes the concepts of “Educational services” and “Educational services market”. In today’s era of globalization, the impact on the economy and people’s social life, its development and diversity, and its results are described on the example of developed countries.

Key words: education, educational services, development, university, economic and social impact, diploma.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ УСЛУГА: ЕЕ СУЩНОСТЬ, ПРЕИМУЩЕСТВА, МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Наманганский государственный университет
Магистр экономики
Каримжонова Мадинабону

Абстракт: В данной статье раскрыты понятия «Образовательные услуги» и «Рынок образовательных услуг». В современную эпоху глобализации на примере развитых стран описывается влияние на экономику и социальную жизнь людей, ее развитие и многообразие, а также ее результаты.

Ключевые слова: образование, образовательные услуги, развитие, университет, экономический и социальный эффект, диплом

Ta’lim xizmati – ta’lim xizmatlari turli xil fanlar va mutaxassisliklarni o‘qitish va o‘qitishni ta’minlaydigan muassasalarni o‘z ichiga oladi.O‘quv mashg‘ulotlari ixtisoslashtirilgan maktab, kollej, universitet, o‘quv markazlarni o‘z ichiga olishi mumkin.[2]

Bugungi globallashuv tobora avj olayotgan bir vaqtda rivojlanish va taraqqiy etishning eng samarali usuli ta'lim tizimini, ta'lim xizmatlarini rivojlantirishdir. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning barchasida ta'lim xizmatlari iqtisodiy-ijtimoiy holat va siyosiy vaziyatga qarab xilma-xillashib, ta'lim xizmatlari bozori va uning ko'lami xam ortmoqda. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ta'lim xizmati jamoat mulki sifatida tavsiflanadi.

Ta'lim xizmatlari bozorida xam talab, taklif, narx va raqobat ularning xususiyatiga ko'ra shakllanadi. Bazi iqtisodiy adabiyotlarda pullik ta'lim xizmatlari bozor xizmatlari, bepul ta'lim xizmatlari esa nobozor xizmat degan nuqtai nazar mavjud. Bepul ta'lim xizmatlari faqat bevosita ta'lim oluvchilar (talabalar) uchundir. Bu uchun esa davlat hisobidan pul mablag'lari ajratilishi zarur.

Ta'lim xizmatlari bozori sub'ektlariga quyidagilar kiradi:

- tabaqalashgan taklif bilan bozorga kiruvchi ishlab chiqaruvchilar (ta'lim tashkilotlar va yakka tartibdagi tadbirkorlar, masalan xususiy oliy ta'lim muassasalari, o'quv markazlari)

- iste'molchilar, biror bir fanni yoki mutaxassislikni o'rganishni xoxlovchilar, asosan talabalar

Ta'lim xizmatlari ob'ektlariga ta'lim xizmatlarini ta'minlash uchun zarur bo'lgan imo-
ishorat va binolar kiradi.[3]

Barcha sohalarda bo'lgani sari ta'lim sohasini rivojlantirishga xam investitsiyalar ajratilda va asosan bu investitsiyalar odamlarga yo'naltiriladi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, AQSH milliy boyligi tarkibida asosiy ishlab chiqarish fondlari (binolar, inshootlar, mashina va uskunalar) faqatgina-19%, tabiiy resurslar -5%, inson kapitali esa 76% ni tashkil etadi. G'arbiy yevropada tegishli ko'rsatkichlar 23%, 2% va 75%, Rossiyada esa 10%, 40% va 50% ni tashkil etadi.

YaIM ga ta'limning ulushi sifatida ma'lum bir yilda mamlakatda ta'limga sarflangan umumiy, davlat va xususiy xarajatlarning umumiy miqdorining YaIM ga nisbatan foizi tushuniladi.[4] Xususiy ta'lim xarajatlari tarkibiga xalqaro agentliklar va boshqa xorijit tashkilotlar kimaydi. Xarajatlar o'qitish va ta'lim jarayoni bilan bog'liq barcha xarajatlarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim, ta'lim xizmatlarining ijtimoiy-iqtisodiy jarayonga ta'siri kattadir. Hususan, qashshoqlik darajasi kamayadi, ta'limga sarflanayotgan xarajatlar natijasida iqtisodiy o'sish bo'ladi va YaIM ko'payadi, hayot sifati darajasi oshadi. Buning natijasida neonatal o'limlar kamayadi, o'rtacha umr ko'rish davri uzayadi.

Global Data hisob-kitoblariga ko'ra, 2020-yilda dunyo bo'ylab ta'limga yillik xarajatlar 3,5 trillion dollarni tashkil etgan. Ta'limga eng ko'p mablag' sarflagan davlatlar qatoriga AQSh, Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Kanada, Fransiya va Avstraliya kiradi. Ta'limga eng kam xarajat qiladigan davlatlar qatoriga Latviya, Xorvatiya, Estoniya, Islandiya, Kipr va Litva kiradi.

2020-yilda AQShda ta'limga yalpi ichki mahsulotga nisbatan xarajat 6,4 foizni tashkil etdi, bu o'tgan yilga nisbatan 3,8 foizga oshgan. 2010-2020 yillar oralig'ida Qo'shma Shtatlarda ta'limga sarflangan yalpi ichki mahsulotning foizi sifatida 16,7 foizga kamaydi. 2020 yilda AQSh ta'limga 1,3 trillion dollardan ortiq mablag' sarfladi, xususiy ta'lim xarajatlari 354 milliard dollar va davlat ta'lim xarajatlari 984 milliard dollarni tashkil etdi.[4]

Kanadada yalpi ichki mahsulotning foizi sifatida ta'limga sarflangan xarajatlar 2020 yilda 11,4% ni tashkil etdi, bu o'tgan yilga nisbatan 10,7% ga o'sdi. 2010-2020 yillar oralig'ida

Kanadada ta'limga sarflangan yalpi ichki mahsulotning foizi sifatida 63,5 foizga o'sdi. 2020 yilda Kanada ta'limga 188 milliard dollardan ortiq mablag' sarfladi, xususiylar ta'lim xarajatlari 40 milliard dollar va davlat ta'lim xarajatlari 148 milliard dollarni tashkil etdi.

Dunyoning eng rivojlangan ikki mamlakatlarida ta'limga, ta'lim xizmatlariga ajratilayotgan xarajatlarni va investitsiyalar natijasi sifatida YaIM ning o'sishini ko'rishimiz mumkin. Ta'limga berilayotgan e'tibor tufayli bu mamlakatlarda o'qishni va ishlashni istovchilar soni ko'pchilikni tashkil etadi. Buning natijasida ta'lim olishda yuqori salohiyatga ega insonlar, ixtirochilar, bir so'z bilan aytganda o'z sohasining yaxshi mutaxassislar va yaxshi mutaxassis bo'lish istagidagilar bu mamlakatlarga oshiqishmoqda. O'z navbatida ushbu jarayon yana ularning iqtisodiy-ijtimoiy hayotining o'sishiga va taraqqiy etishiga olib keladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim tizimini yaxshilash uchun moliyaviy yordam beruvchi Ta'lim Bo'yicha Global Xamkorlik tashkiloti(GPE) ga ko'ra, ta'lim, ta'lim xizmatlari va infratuzilmasini yaxshilash, rivojlantirish va unga sarmoya kiritish mamlakat o'z kelajagi uchun qo'yayotgan eng yaxshi sarmoyadir.

"Ta'lim o'zgarishlarning kuchli agenti bo'lib, salomatlik va turmush darajasini yaxshilaydi, ijtimoiy barqarorlikka hissa qo'shadi va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi".[5]

Boshlang'ich va asosiy ta'lim kishilar uchun juda foydali va muhim bo'lsada, yuqori ta'lim – o'rta maktab, kollej, oliy ta'lim va boshqalar yanada foydalidir. GPE ta'lim, ta'lim xizmatlari, ta'lim jarayonlari va uning aholining ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ta'sirni o'rganishdi va quyidagilarni aniqlashdi:

- 420 million kishi o'rta ma'lumotga ega bo'lsa, qashshoqlikdan qutuladi.

- onasi o'qiy oladigan bolaning besh yoshdan keyin yashashi ehtimoli 50% ga ko'proq.

- qo'shimcha bir yil maktabda o'qish ayolning daromadini 20% gacha oshirishi mumkin.

Yuqoridagi prognozlardan ko'rinadiki ta'lim olishga qancha ko'p e'tibor qaratilib, sarmoyalar kiritilsa u keyinroq bir necha barobar bo'lib qaytadi, kishilar ta'lim olib o'z hayotini rivojlantirish barobarida atrofidagi yaqinlarining farovon yashashlariga imkon yaratishadi va birgalikda butun jamiyat, mamlakatning rivojlanishiga sabab bo'lishadi.

Uzoq yillardan beri ko'p mamlakatlarda ilmiy-tadqiqot institutlari, olimlar YaIM va ta'lim o'rtasidagi bog'liqlikni kuzatib, aniqlashmoqda. Huhusan, YUNESKO ta'limga sardlanayotgan har bir dollar(AQSH dollari) o'rtacha 10-15 dollar bo'lib qaytayotganini aniqlashgan.

Qo'shma Shtatlardagi Milliy Iqtisodiy Tadqiqotlar Byurosi (NBER) tadqiqotiga asoslanib, The Learning Agency tomonidan o'tkazilgan so'nggi tahlil shuni ko'rsatdiki:

Yaxshiroq matematik qobiliyatlar har bir kishining ish haqini yiliga 21 000 AQSh dollariga (AQSh dollari) oshirishi mumkin.

O'qish va yozish ko'nikmalarini yaxshilash, odamning yillik ish haqining 11 000 dollar (AQSh dollari) oshishiga olib kelishi mumkin.

O'rta maktab diplomi bilan bitirish har bir kishining yillik ish haqiga qo'shimcha deyarli \$7,000 (AQSh dollari) tengdir.[5]

Shundan kelib chiqadiki ta'lim butun dunyoda, AQSH, Kanada umuman barcha rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda muhimdir, ammo nega degan savol tug'iladi, ularning ayrim sabablari quyidagilar:

- tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirib rivojlantiradi va muammolarga qanday yechim topishni o'rgatadi
- aholining savodxonlik darajasi oshadi
- kishilardagi ijodkorlik salohiyatini namoyon qiladi va uni rivojlantirishga imkon beradi
- tadbirkorlik qobiliyatini oshiradi
- kishilarning o'z salohiyatlari, imkoniyatlari va kamchiliklarini ko'rishga imkon beradi.

Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotining (OECD) yaqinda e'lon qilingan "Ta'limdagi yo'qotishlarning iqtisodiy ta'siri" nomli hisobotida mualliflar Erik A. Xanushek va Ludger Voessmann COVID-2020 ga javoban dunyo bo'ylab maktablarning yopilishining ta'sirini ko'rib chiqdilar.

Ular orib brogan izlanish natijasida quyidagi xulosalarga kelishdi:

-talabalar pandemiya davrida o'rganishi kerak bo'lgan bilimlarni o'zlashtira olmaganligi tufayli hayotlari davomida 3% kamroq daromad ko'rishadi

-maktablarning yopilishi natijasining YaIM ga ta'sirini kamaytirish ushbu asrning oxirigacha muammo bo'lib qoladi

-ta'limdagi bunday uzilish tufayli YaIM dagi 1,5% kamayish asrning oxirigacha davom etadi.Ya'ni oldingi o'sish tendensiyasi bilan xozirgini solishtirganimizda agar pandemiya bo'lmaganida 1,5% ko'proq YaIM erishilishi mumkin edi.[1]

Ammo ta'lim, ta'lim xizmatlari buni asta sekin bartaraf eta oladi. Global inson taraqqiyoti professori Jorj Psacharopulos va Jahon banki maslahatchisi Garri Patrinos tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, har bir qo'shimcha ta'lim yili inson daromadini 10 foizga oshiradi.Shuningdek ularning fikriga ko'ra oily ta'lim zaxiralarning bir yilga o'sishi YaIM ni 0,24% ga oshirishi mumkin.[5]

Ammo pandemiya davrining xam ta'lim sohasini rivojlantirishga, yangilik qo'shilishiga bir xissasi bo'ldi, hususan, masofaviy, online ta'lim, online ta'lim xizmatlari rivojlana boshladi. Xar doim vaqt, sharoitga qarab talab va taklif xam o'zgaradi. Bozor va uning qonunlari xam shunga moslashadi. Ta'lim xizmati ko'rsatuvchilar xam shu jumladan ta'lim oluvchilar uchun bir qator qulayliklar taqdim eta boshlashdi. Hususan, Wrexham universiteti tarkibiga kiruvchi Shimoliy Uels menejment maktabining 100% onlayn MA Education masofaviy ta'limni taklif eta boshladi. Xulosa qilib aytganda, ta'lim xizmatining rivojlanishiga sharoit yaratish, qo'llab-quvvatlash natijasida uni sotuvchiga xam va oluvchiga xam manfaatlidir. Rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy-ijtimoiy holati va unda ta'lim va ta'lim xizmatlarining o'rni va ahamiyatini ularning YaIM(GDP) dagi o'sish va undagi ta'lim xizmatining ulushini, insonlarning ijtimoiy hayoti va sharoitining tobora yaxshilanib borishida ko'rishimiz mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

- 1)The Economic Impacts of Learning Losses Eric A. Hanushek Ludger Woessmann September 2020
- 2) Ta'lim xizmatlari bozori va uning tartibga solinishi Radjabova Gavxar Umarovna
- 3>About the Educational Services sector <https://www.bls.gov/iag/tgs/iag61>
- 4)Expenditure on Education as a % of GDP in the US <https://www.globaldata.com/data-insights/macroeconomic/expenditure-on-education-as-a-of-gdp-in-the-united-states>Expenditure on Education as a % of GDP in the United States (2010 - 2020, %)

5)Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>

6)What is the relationship between education and the economy? <https://online.wrexham.ac.uk/what-is-the-relationship-between-education-and-the-economy>

O‘ZBEKISTON MINTAQALARIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası stajyor-o‘qituvchisi

Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: *Tadqiqotning ob’ekti sifatida O‘zbekiston Respublikasi fermerlari iqtisodiy faoliyati tanlangan. Iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan o‘zgartirish va diversifikatsiyalash sharoitida O‘zbekiston mintaqalarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish yo‘nalishlarining iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish, boshqaruv mexanizmi samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.*

Kalit so‘zlar. *Qishloq xo‘jaligi, diversifikatsiya, agroklastar, fermer xo‘jaliklari, intensiv, samaradorlik.*

Annotation: *The economic activity of farmers of the Republic of Uzbekistan was selected as the object of the study. In the context of structural transformation and diversification of the economy, it consists in the development of scientific proposals and practical recommendations on improving the economic mechanism of agricultural development in the regions of Uzbekistan, improving the effectiveness of the management mechanism.*

Key words. *Agriculture, diversification, agrocluster, farms, intensive, efficiency.*

Аннотация: *Объектом исследования была выбрана хозяйственная деятельность фермеров Республики Узбекистан. В условиях структурных преобразований и диверсификации экономики она заключается в разработке научных предложений и практических рекомендаций по совершенствованию экономического механизма развития сельского хозяйства в регионах Узбекистана, повышению эффективности механизма управления.*

Ключевые слова. *Сельское хозяйство, диверсификация, агрокластер, фермерские хозяйства, интенсив, эффективность.*

Kirish

Ma‘lumki, har qanday mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda qishloq xo‘jaligi asosiy o‘rinni egallaydi. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari, sanoat sohasini esa xomashyo bilan ta‘minlash agrar soha zimmasidagi asosiy vazifa ekanini inobatga olsak, qishloq xo‘jaligining ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizdagi ahamiyati yaqqol namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlaganidek, biz qishloq xo‘jaligida islohotlarni qat‘iy davom ettiramiz. Yer munosabatlari bo‘yicha katta ishlarni boshlab, shu yilning o‘zida 100 ming gektar ekin yerini aholiga dehqonchilik qilish uchun bo‘lib berdik. Buning hisobidan 1,5 million tonna qo‘shimcha oziq-ovqat yetishtirildi. Eng asosiysi, qishloqlarda 400 mingta yangi dehqon xo‘jaligi tashkil qilindi, 1 million 200 mingdan ziyod

odamlarimiz band bo‘lib, daromad olyapti. Umuman, agrar sohada yuqori qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish loyihalariga 2023 yilda 1 milliard dollar ajratiladi[1].

Bularning barchasi O‘zbekiston mintaqalarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish yo‘nalishlarini chuqur tadqiq qilish va uning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish bo‘yicha nazariy va amaliy jihatdan asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etadi.

Adabiyotlar sharxi. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish bo‘yicha bir qator taniqli xorijiy iqtisodchi olimlardan I.A.Altuxov, I.N.Buzdalov, M.Bakket, V.M.Bautin, L.N.Devyatkina [2,3,4,5,6] va boshqalar katta hissa qo‘shganlar.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar Q.H.Abdurahmonov, M.Sh.Sharifxo‘jaev[7,8] va boshqa bir qator olimlar ilmiy ishlarida qishloq xo‘jaligini boshqarishning nazariy va uslubiy asoslari atroflicha yoritilgan. Shuningdek, B.A.Akramov, B.Berkinov, F.Nazarovalar[9,10] tomonidan agrar soha muammolari, shu jumladan, qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirishning nazariy asoslari hamda tadbirkorlik sohasini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilgan. Ammo, mazkur tadqiqotlarda O‘zbekiston mintaqalarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish yo‘nalishlariga ta‘sir etuvchi omillar, sohani rivojlantirishdagi muammolar hamda sohani boshqarishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish masalalariga etarlicha e‘tibor berilmagan va ushbu muammo alohida ilmiy tadqiqot ob‘ekti sifatida o‘rganilmagan. Mazkur ishning boshqa ilmiy ishlardan farqi shular bilan belgilanadi.

Natijalar

Tadqiqot natijalarining nazariy ahamiyati dissertatsiyada ilgari surilgan ilmiy- nazariy va amaliy g‘oyalar, ishlab chiqilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalardan O‘zbekiston mintaqalarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish yo‘nalishlarini boshqarish usullari hamda unga oid kelgusidagi maxsus ilmiy-tadqiqot ishlarida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar respublikamizda O‘zbekiston mintaqalarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish yo‘nalishlarini takomillashtirish va uning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi rolini oshirish tadbirlarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

Erkin bozor sharoitida agrar bozor faoliyatini davlat doirasidagi iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy jihatdan kompleks muvofiqlashtiruvchi dastaklar orqali mutanosib rivojlantirmasdan turib kutilgan natijalarga erishib bo‘lmaydi.

Bugungi kunda qishloq xo‘jaligining mamlakat iqtisodiyotdagi o‘rni juda katta. Mamlakatda ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulotning 20-25 foizi shu tarmoqning ulushiga to‘g‘ri keladi. 2021 yilda mamlakat jami yalpi ichki mahsulotining 24,6 foizi shu tarmoqda yaratilgan bo‘lsa, 2022 yilda 23,5 foizni tashkil etdi. Mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun zarur bo‘lgan erkin harakatdagi qattiq valyuta tushumining yarimidan ko‘prog‘i shu tarmoq mahsulotlarini eksport qilishdan olinadi. Jumladan, 2022 yilda jami eksportda paxta va oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi 7,0 foizni tashkil etdi. Mamlakatda yetishtiriladigan oziq-ovqatning 96 foizidan ko‘prog‘i qishloq xo‘jaligida ishlab chiqariladi. Aholining 60 foizidan ortiqrog‘i qishloq joylarda yashaydi. Xalqimizning turmush darajasi, inson resurslarining katta bir qismining ish bilan ta‘minlanishi qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq

1-jadval

Respublika qishloq xo‘jaligining malakat iqtisodiyotidagi o‘rni

№	Ko‘rsatkichlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022

1.	Qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotining mamlakat yalpi ichki mahsulotdagi salmog‘i,%	28,9	26,6	24,4	24,9	24,6	23,5
2.	Qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotining o‘rish sur‘ati, %	103,2	104,5	106,1	107,3	110,1	106,2
3.	paxta tolasi va oziq-ovqat mahsulotlarining yalpi eksportdagi salmog‘i, %	22,9	15,9	9,9	8,5	7,9	7,0
4.	Qishloq xo‘jaligi mehnat resurslarining salmog‘i, %	27,2	26,6	26,2	26,4	25,2	24,9

1-jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, qishloq xo‘jaligi O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining eng yirik tarmog‘i hisoblanib, yildan yilga uning ulushi kamayib bormoqda. Bu borada shuni ta‘kidlash lozimki 2017-2022 yillarda qishloq xo‘jaligida barqaror o‘rish yuz berdi. Mamlakat iqtisodiyotida sanoatning, xizmat ko‘rsatish tizimining nisbatan tez rivojlanib borishi tufayli qishloq xo‘jaligining ulushi kamaygan. Bu juda ijobiy jarayon hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyoti jadal o‘rib borgan sari unda qishloq xo‘jaligining ulushi kamayib boradi. Natijada, rivojlangan sanoatlashgan, xizmat ko‘rsatish sohaları taraqqiy topgan mamlakatga aylanishimiz ta‘minlanadi.

Mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy islohotlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan qishloq xo‘jaligining rivojlanish darajasiga bog‘liq. Chunki qishloq xo‘jaligi mamlakatimiz uchun ham siyosiy, ham iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etgan soha bo‘lib, u quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- mamlakatimizni oziq-ovqat fondini shakllantiradi;
- yurtimizning oziq-ovqat sohadagi mustaqilligini, xavfsizligini ta‘minlaydi;
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan sanoat uchun hom ashyo yetkazib beradi;
- aholini ish joylari bilan ta‘minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligi nisbatan ko‘p moliyaviy resurslarni talab qilmasdan katta samara berishi mumkin bo‘lgan tarmoqlardan biriga kiradi. Bu esa o‘tish davri iqtisodiyoti uchun juda katta muhim omillardan biridir. Qishloq joylarda mulkdorlar sinfini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlarini jadvalda ko‘rish mumkin.

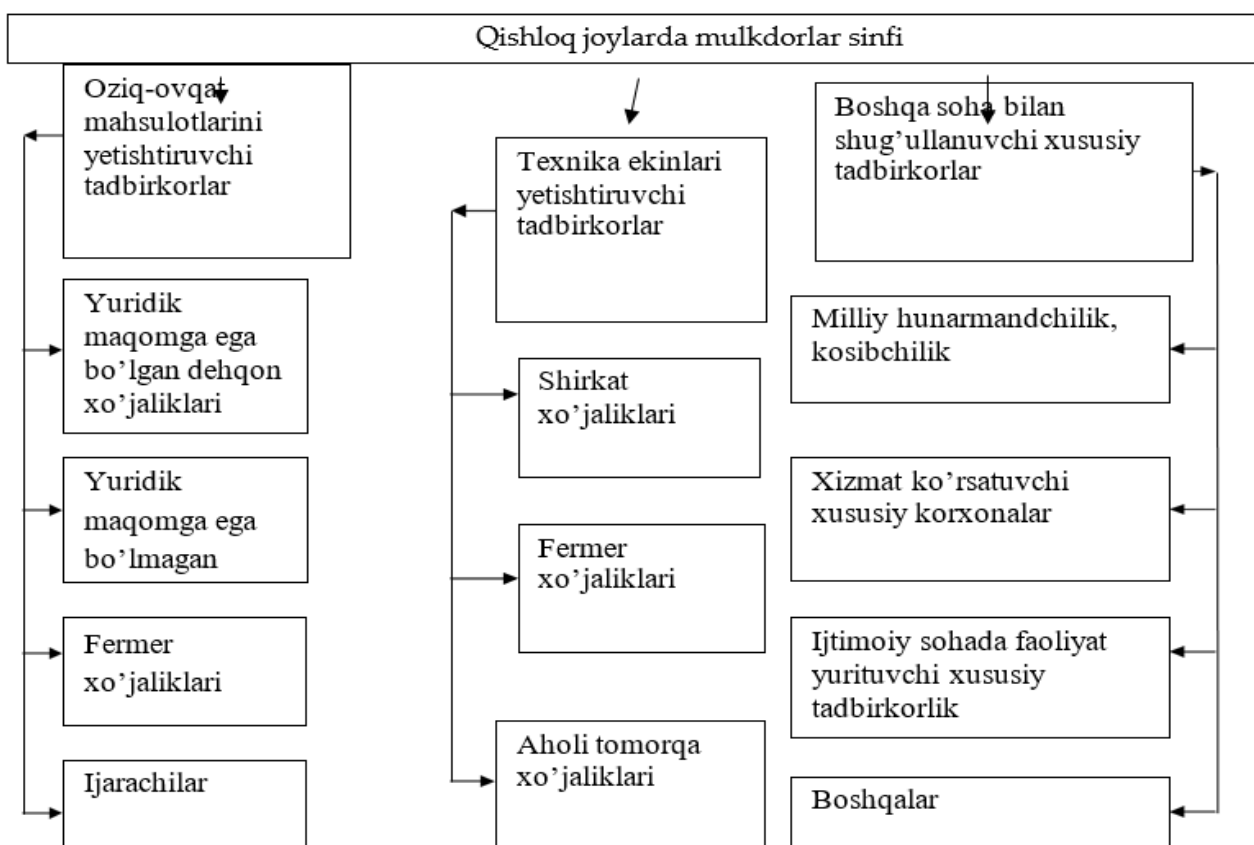
Mustaqillik yillarida olib borilgan islohotlar natijasida O‘zbekiston Respublikasi dinamik holda rivojlanib borayotgan murakkab iqtisodiy tizimga ega bo‘ldi. Qishloq xo‘jaligi Respublika iqtisodiyotining yirik va muhim tarmog‘i sifatida saqlanib qoldi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda olib borilgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy siyosat natijasida qishloq xo‘jaligida chuqur tarkibiy, ijtimoiy va mulkiy munosabatlar o‘zgarishi yuz berdi. Mustaqillik yillarida iqtisodiyotni jumladan, qishloq xo‘jaligini tubdan isloh qilishning nazariy asoslari prezident I.Karimov tomonidan ishlab chiqildi. Prezidentimiz asarlarida iqtisodiy rivojlanishning turli xil kontseptsiyalari tahlil etildi.

Qishloq xo‘jaligida xizmat ko‘rsatadigan infratuzilmani rivojlantirmasdan islohotlardan ko‘zda tutilgan natijalarga erishish mumkin emasligini anglab, bu soha imkon darajasida rivojlantirilmoqda. Natijada “O‘zagrolizing” lizing kompaniyasi, O‘zbekiston qishloq xo‘jalik ilmiy ishlab chiqarish markazi, “O‘zagrokimyota‘minot” birlashmasi, “O‘zagrosug‘urta” kompaniyasi, ixtisoslashgan tijorat banklari kabi xizmat ko‘rsatuvchi tizim tashkil etildi.

Amalga oshirilayotgan muhim ishlardan yana biri urug‘chilikni yaxshilashga juda katta e‘tibor berilayotganidir. Ayniqsa, paxtachilikda urug‘chilikni rivojlantirish maqsadida xorijiy mutaxassislar va hamkorlar bilan katta ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qoshida paxta loyihalari bo‘yicha maxsus agentlik faoliyat ko‘rsatmoqda. Bug‘doyning yangi serhosil “Karlik 85”, “Dobraya” navlari sinovdan o‘tmoqda. Daslabki 3 yillik sinov natijalariga ko‘ra ular hosildorligi, sifati jihatidan hozirgi rayonlashtirilgan bug‘doy navlariga qaraganda 15-20 foizga yuqori pillaning Yaponiya, Janubiy Quriyadan sermahsul urug‘lari olib kelinib ko‘paytirilmoqda, yer resurslarning cheklanganligi, turli sabablarga ko‘ra aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan qishloq xo‘jaligi ekin maydonlarining kamayib borishi sohani intensiv rivojlantirishni talab etadi.

2-jadval. O‘zbekiston Respublikasi qishloq joylarida mulkdorlar sinfini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari

O‘zbekiston Respublikasi “Fuqarolik Kodeksi” ning 39-moddasiga muvofiq: “O‘z mulkida, xo‘jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo‘lgan hamda o‘z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o‘z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo‘la oladiganva ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da‘vogar va javobgar bo‘la oladigan tashkilot yuridik shaxs hisoblanadi”.[□] Yuridik shaxslarning foyda olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan turlari tadbirkorlik sub‘yektlari hisoblanadi.

3-jadval

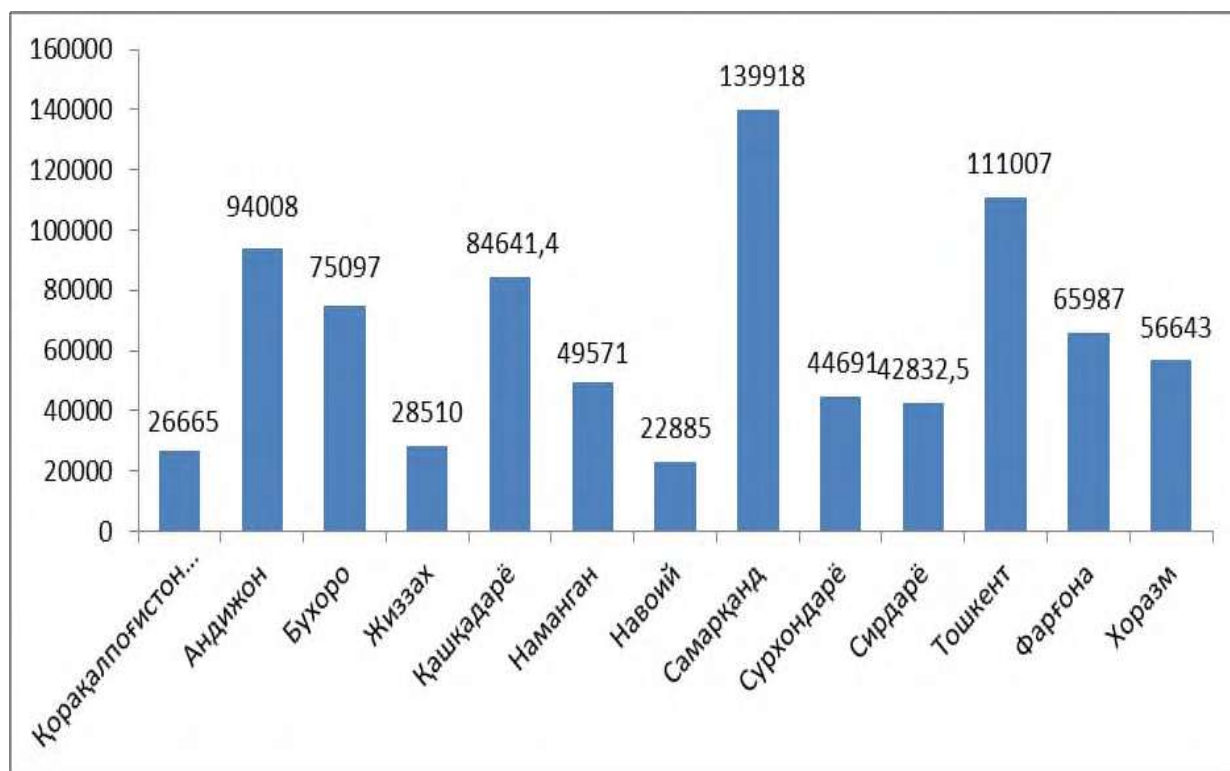
Qoraqolpog‘iston Respublikasi va viloyatlarda ko‘p tarmoqli faoliyatni tashkil etgan fermer xo‘jaliklari soni (2022 yil 1 dekabr holatiga)

№	Hududlar nomi	Jami fermer xo‘jaliklari soni 2022 yil 1 dekabr holatiga	Shundan ko‘p tarmoqli faoliyatni tashkil etgan fermer xo‘jaliklari soni	Jamiga fermer xo‘jaliklariga nisbatan ulushi, %
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	4582	1586	34,6
2	Andijon	8538	3189	37,4
3	Buxoro	5275	1957	37,1
4	Jizzax	10098	3065	30,4
5	Qashqadaryo	12373	4510	36,5
6	Navoiy	2519	1089	43,2
7	Namangan	7443	2411	32,4
8	Samarqand	12641	5124	40,5
9	Surxandaryo	6108	2179	35,7
10	Sirdaryo	5459	1955	35,8
11	Toshkent	9481	3583	37,8
12	Farg‘ona	10420	3376	32,4
13	Xorazm	5945	2147	36,1
	Jami	100882	36171	35,9

Mamlatimizda 2022 yilda ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaligini rivojlantirish uchun sarflangan mablag‘larning o‘z mablag‘lari 594558 mln so‘mni hamda kredit iablag‘lar 244175 mln so‘mni tashkil etgan. 2022-yilda ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish bo‘yicha jami sarflanishi kutilayotgan rejadagi mablag‘ 936901 mln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, haqiqatda 838732 mln so‘m moliyalashtirilgan, 2022 yilda bu ko‘rsatgich 2020 yilga nisbatan 186968,9 mln so‘m ko‘proq mablag‘ni tashkil etgan.

Demak, 2020 yilda sarflangan jami mablag‘larning eng ko‘pi ya‘ni, 15% Andijon viloyatiga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, 13% Jizzax viloyatiga to‘g‘ri kelgan. Ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish bo‘yicha sarflangan mablag‘larning nisbatan kam foizi (3%) Farg‘ona viloyatiga tegishlidir.

1-rasm. 2022 yilda ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklariga ajratilgan jami mablag‘lar (mln so‘m)

Fermer xo‘jaliklarida qo‘shimcha tarmoq faoliyatini yo‘lga qo‘yish yalpi daromadning 50% dan ortiq ko‘payishini ta‘minlashi bilan birga mahsulotlari isrofgarchiligini kamaytirib shu yerning o‘zida uni qayta ishlashni yo‘lga qo‘yish, yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyatini bermog‘da.

Iqtisodiy islohotlar davomida Namangan viloyati qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida islohotlarni chuqurlashtirish dasturining bajarilishini ta‘minlash, mulkdorlar sinfini shakllantirish, qishloqda fermerchilik harakatini kengaytirish ya‘ni jamoa va shirkat xo‘jaliklari o‘rnida dehqon va fermer xo‘jaliklarini tashkil etish, ko‘p ukladli iqtisodiyotni rivojlantirish asosida qishloq xo‘jaligida yangi agrar munosabatlarni qaror toptirish ustuvor vazifa bo‘lib qoldi.

Viloyatda 235 ming gektar sug‘oriladigan yerlar bo‘lib, qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlarning 60,9 foiziga teng. Norin, Mingbuloq, Uychi, Uchqo‘rg‘on, Namangan tumanlari dehqonchilikda foydalaniladigan yerlarning deyarli 100 foizi sug‘oriladigan yerlardan iborat. Pichanzorlar va yaylovlar ulushi o‘rtacha 39,1 % bo‘lgani holda, uning kattaroq ko‘rsatkichlari Pop va Kosonsoy tumanlarida qayd etiladi. Ekin yerlari 196,2 ming ga bo‘lib, Minbuloq, Uchqo‘rg‘on va Norin tumanlarida qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlarining 90%dan ortig‘i ekin yerlarga to‘g‘ri keladi. Viloyatda ko‘p yillik daraxtzorlar 36,1 ming ga ni tashkil etib, bunday yerlar viloyatning Yangiqo‘rg‘on (10,5 ming ga (qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlarning 32,5%i)), Chust (6,2 ming ga (qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlarning 18,4%i)) va Chortoq (4,2 ming ga (qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlarning 18,7%i)) tumanlarida katta maydonni egallaydi. Bo‘z yerlar 3,4 ming ga ni, 987 gektarni esa meliorativ qurilish holatidagi yerlar tashkil etadi.

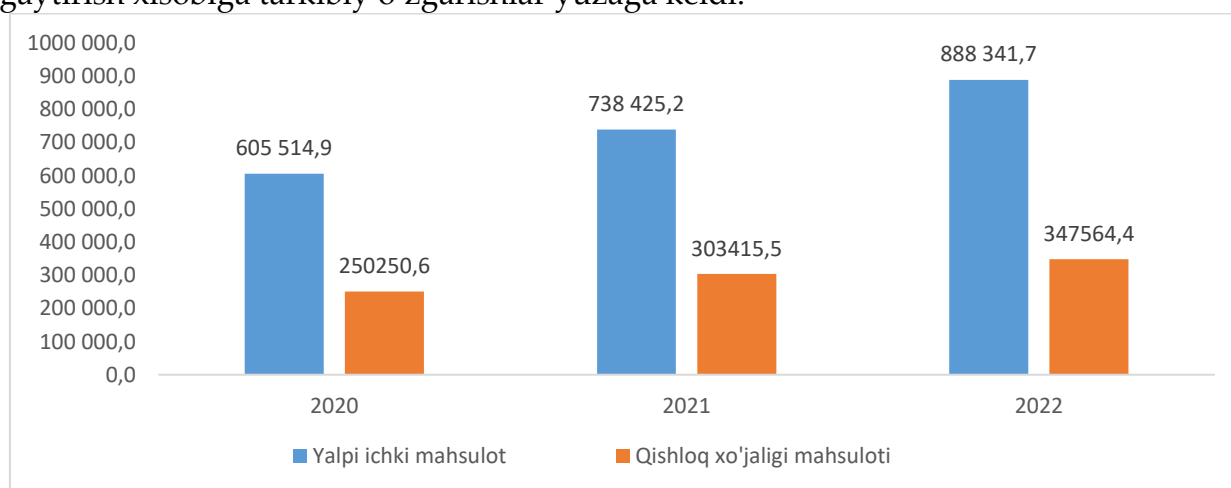
4-jadval

Namangan viloyati qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlar tarkibi (2022 y)

Qishloq tumanlari	Maydoni ming ga	Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlar, ming ga	Shu jumladan, sug'oriladigan yerlar, ming ga	Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlarga nisbatan, foizda			
				ekin yerlar	ko'p yillik daraxtzorlar	bo'z yerlar	Pichanzor va yaylovlar
Kosonsoy	50,8	31,3	20,6	56,3	9,6	-	34,1
Mingbuloq	56,3	36,6	34,7	93,9	2,9	0,5	2,7
Namangan	29,9	17,5	15,2	75,3	10,9	0,4	13,4
Norin	20,7	13,0	13,0	92,4	7,6	-	-
Pop	280,0	147,4	33,4	19,8	2,2	0,7	77,3
To'raqo'rg'on	30,9	17,2	15,0	73,4	11,7	1,9	13,0
Uychi	31,3	17,8	17,8	85,8	13,8	0,4	-
Uchqo'rg'on	30,0	20,7	20,7	94,2	5,8	-	-
Chortoq	36,9	22,7	15,7	49,3	18,7	1,2	30,8
Chust	91,9	34,2	28,1	63,2	18,4	0,8	17,6
Yangiqo'rg'on	49,9	32,4	23,0	38,0	32,5	0,4	29,1
Viloyat bo'yicha	718,1	390,3	237,8	50,8	9,5	0,6	39,0

Yalpi mahsulot ishlab chiqarishda qishloq xo'jaligining ulushi 36,8 foizga teng bo'lib, mintaqada asosan sug'orma dehqonchalik rivojlangan. Paxtachilik, donchilik, sabzavotchilik, bog'dorchilik va polizchilik tarmoqlari shakllangan.

Mustaqillik yillarida qishloq xo'jaligi ekin maydonlari tarkibida g'alla maydonlarining kengaytirish xisobiga tarkibiy o'zgarishlar yuzaga keldi.

2-rasm. 2020-2022 yillar uchun makroiqtisodiy ko'rsatkichlar (mlrd.so'm)

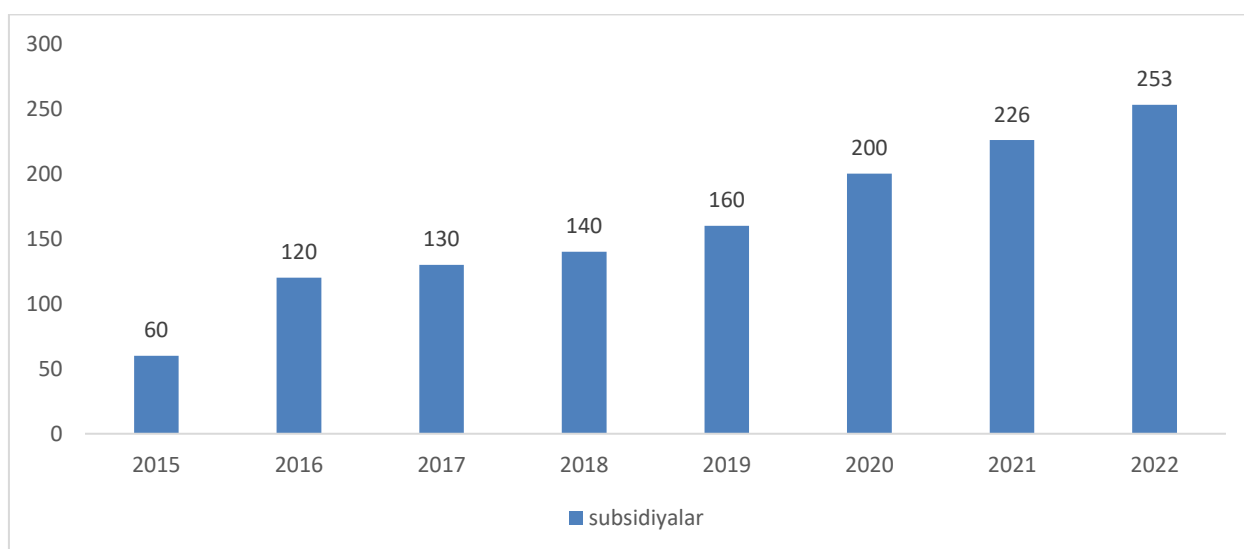
Respublika agrar sohada chuqur tarkibiy o'zgarishlarning amalga oshirilishi natijasida 2022 yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi qariyb 15 foizga oshdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek, – qishloqlarimiz hayotida yuksak natijalarga erishishda, avvalo, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etishning asosiy shakli sifatida fermerlikni yo'lga qo'yganimiz va uning

rivoji uchun keng imkoniyatlar ochildib berganimiz hal qiluvchi rol o‘ynadi. Bugungi fermer xo‘jaliklari samarali faoliyat yuritish uchun o‘z ixtiyorida ijara asosidagi yetarlicha ekin maydonlariga ega bo‘lgan, yuksak samarali zamonaviy texnika bilan ta‘minlangan, ilg‘or texnologiyalarni puxta egallagan yirik xo‘jaliklardir. Muxtasar aytganda, ular qishloqlarimizning tayanch ustunidir.

Qishloq xo‘jaligi xomashyosini chuqur qayta ishlash, yetishtirilgan mahsulotlarni saqlash infratuzilmasini rivojlantirishga ham alohida e‘tibor qaratilmoqda. O‘tgan yili qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan 230 ta korxona, 77 ming 800 tonna sig‘imga ega bo‘lgan 114 ta yangi sovutish kamerasi tashkil etildi va modernizatsiya qilindi. Mamlakatimizda meva-sabzavotlarni saqlashning umumiy quvvati 832 ming tonnaga yetkazildi. Bu esa, yil davomida narxlarning mavsumiy keskin oshib ketishiga yo‘l qo‘ymasdan, aholini asosiy turdagi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan uzluksiz ta‘minlash, ushbu mahsulotlarni eksport qilishni kengaytirish, narx-navo barqarorligini saqlash imkonini bermoqda.

3-rasm 2015-2022 yillarda fermer xo‘jaliklariga davlat byudjetidan berilgan subsidiyalar to‘g‘risida ma‘lumot (mlrd so‘m)

Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligining meva-sabzavotchilik, bog‘dorchilik, uzumchilik va chorvachilik kabi tarmoqlari ham jadal sur‘atlarda rivojlandi. O‘tgan yili 12 million 592 ming tonna sabzavot va kartoshka, 1 million 850 ming tonna poliz mahsulotlari, 1 million 556 ming tonna uzum, 2 million 731 ming tonna meva yetishtirildi.

Muhokama

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining rivojlanishini innovatsion boshqaruvi samaradorligi masalalari bo‘yicha muammoning umumiy tomonlari iqtisodchi olimlarimiz M.Q.Pardaev, Ch.Murodov, N.Xushmatov, T.X.Farmonov, Q.A.Choriev, R.X.Ergashev ilmiy ishlarida o‘rganilgan. Ularning ishlari xo‘jalik yuritishning bozor sharoitida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini samarali yuritish nazariyasi va amaliyotini ishlab chiqishga katta hissa qo‘shdi.

Agroklasterlarning umumiy xususiyatlari

Ko‘rsatkichlar	Mazmuni
Tashkil etishdan maqsadi	Innovatsiya aloqalarini rivojlantirish, ixtisoslashuvi va joylashuvi orqali bozor sub’ektlarini bir-birlariga yaqinlashishlari evaziga alohida tarmoqlaryoki mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish
Aloqalarning turlari va xususiyatlari	Vazifalari, bozor, mintaqaviy va tarmoqlar o‘rtasida
Samarali tizimning shakllanishi (usullari)	Bozor munosabatlari va mexanizmlari ta’sirida, davlat-xususiy korxonalar hamkorligini maqsadli tashkil etish, agroholdinglar va qo‘shma korxonalar hamda alohida iqtisodiy hududlar tuzish
Iqtisodiy asosi	Innovatsion ishlab chiqarish, texnoparklar, yagona texnologik jarayonlarga ega bo‘lgan ishlab chiqarish va tarmoqlar
Institutsional xususiyatlari	Davlat strategiyasi ob’ekti, shu jumladan, innovatsiya sohasida
Tashkil etish va boshqarish usullari	Strategik va indikativ rejalashtirish, maqsadli-dasturiy yondashuv, loyiha usullari
Nazariy asoslari	M.Porter raqobat nazariyasi, tizimli yondashuv asoslari, o‘rish doirasi kontseptsiyasi va boshqalar
Iqtisodiy tizimi	Bozor iqtisodiyoti
Chegaralari	Belgilangan hududi chegaralanmagan, analitik usullar orqali aniqlanadi

Rivojlangan mamlakatlar tajribasining ijobiy natijalariga ko‘ra, agroklasterlarni shakllantirish va ular faoliyatini rivojlantirish qishloq xo‘jaligining raqobatbardosh rivojlanishining samarali omillaridan biri hisoblanadi.

Agroklasterlar o‘z faoliyatida quyidagi xususiyatga asoslanishi mumkin:

- qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish bo‘yicha hududiy ixtisoslashuv va mahalliy lashtirish;
- tarmoqning xo‘jalik yurituvchi sub’ektlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar; turli tarmoqlar o‘rtasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlaridan tayyor.

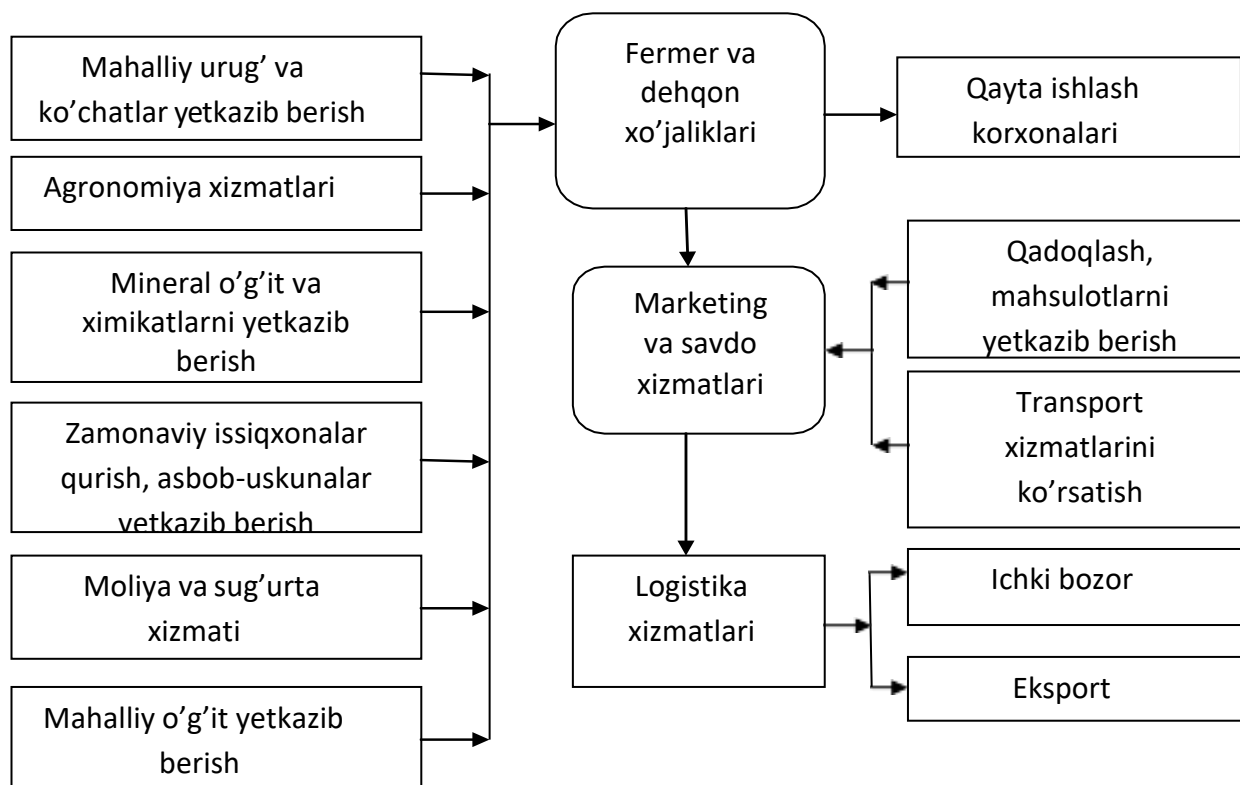
Bugungi kunda qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishi uning raqobatbardoshligiga, modernizatsiyalashni amalga oshirishga bevosita bog‘liqdir. Modernizatsiyalash, o‘z navbatida, qishloq xo‘jaligining istiqbolli raqobatbardosh modelini yaratish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotish jarayonlarida faoliyat yuritayotgan turli xo‘jalik yuritish sub’ektlari bilan o‘zaro hamkorligini mustahkamlash, uning maqbul ijtimoiy tarkibi va qishloq xo‘jaligi sub’ektlarini bozor tamoyillariga mos tashkiliy turlarini shakllantirishni taqozo etadi. Ushbu yo‘nalishda agroklasterlarni O‘zbekistonda barpo etish muhim omil hisoblanadi. Shu sababdan respublika sharoitida yangi institutsional tuzilma hisoblangan agroklasterlarning nazariy, uslubiy jihatlar va xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish muhim omil hisoblanadi.

Agroklasterning markazi o‘z atrofiga strategik o‘zaro hamkorlik to‘g‘risidagi shartnoma asosida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari (fermer va dehqon xo‘jaliklari), turli xizmat ko‘rsatuvchi infratuzilma tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari, mahsulotlarni sotish va reklama qiluvchi marketing xizmatini birlashtirgan qayta ishlovchi korxonalar bo‘lishi mumkin.

4-rasm. Qishloq xo‘jalik mahsulotlari yetishtirishni klaster usulida tashkil etish

Agroklasterning mohiyati A.A. Nastin tomonidan atroflicha asoslangan: “agroklasterning bir

vaqtda va o‘zaro hamkorlikda ishlab chiqarish vazifalarini hal qilish va atrof-muhitni himoya qilishda birlashish maqsadida geografik jihatdan bir joyda joylashgan, o‘zaro bir-biriga bog‘liq va bir-birini to‘ldiruvchi, turli mulk egalari oilaviy ferma, fermerlarning kooperativ korxonalari, ijtimoiy va ilmiy tashkilotlar, ta‘lim muassasalari va maslahat xizmatlaridan iborat bozor sub‘ektlari tizimi” dan iborat. Agroklasterning o‘zining iqtisodiy mazmuniga ko‘ra agrosanoat majmuidagi tadbirkorlik agroklasterni tarzida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

O‘zbekiston mintaqalarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda yuqori malakali mutaxassislarni jalb etishga alohida e‘tibor berish kerak. Bu bilan qishloq xo‘jaligini oqilona boshqarish va ishlab chiqarish resurslarini samaradorligi, ishlab chiqarish rentabelligini oshirishga imkoniyat yaratiladi.

Agroklasterni tashkil etish borasidagi ilg‘or tajribalarni o‘rganish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- agroklasterning meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish – saqlash – qayta ishlash – sotish texnologik jarayonlarini yagona integratsion tizimga birlashtirish orqali mahsulotlar sifati va raqobatbardoshligini nazorat qilish hamda oshirishdan tomonlarning manfaatdorligini ta‘minlaydi;
- agroklasterning mehnat taqsimoti, hududiy va xo‘jaliklararo ixtisoslashuv hamda

mehnat kooperatsiyasi kuchli rivojlangan bo'lib, bu ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga imkon yaratadi;

- agroklastlar qishloq hududlarining asrlar davomida shakllangan hamda avlodlardan avlodga o'tib kelgan tarixiy va milliy an'analaridan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish sohasidagi bilim, ko'nikma va tajribalaridan samarali foydalanishga, ularni kelgusi avlodlar uchun saqlab qolishga imkon yaratadi;

- agroklastlarda davlat – oliy o'quv yurtlari - ilmiy tadqiqot muassasalari – fermer xo'jaliklari – qayta ishlash korxonalari – tayyorlov va sotish tuzilmalarining hamkorlikdagi faoliyati yo'lga qo'yilishi natijasida ishlab chiqarishga yuqori unumli zamonaviy texnologiyalar hamda innovatsiyalarni joriy etish ishlari jadallashadi;

agroklastlar marketing tizimlarini rivojlantirish orqali mahsulotlar eksport salohiyatini mustahkamlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023 yil uchun Murojaatnomasi. Xalq so'zi gazetasi, 2022 yil 21 dekabr, № 272 (8334)
2. Алтухов И.А., Девяткина Л.Н. Становление фермерства в России // Аграрная наука. - М., 2000. - № 8. - С. 2-3.
3. Буздалов И.Н. Аграрная реформа в России (концепции, опыт, перспективы). - М.: «Знание», 2000. - С. 325.
4. Баккет М. Фермерское производство: организация, управление, анализ. - М.: Агропромиздат, 2002. - С. 470.
5. Баутин В.М. Понятие «инновация» как экономическая категория // Развитие инновационной деятельности в АПК: материалы международной научно-практической конференции. - М.: ФГНУ «Росинформагротекс», 2003. - С. 251-253.
6. Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства. - М.: «Дело и сервис», 2005. - С. 56.
7. Abdurahmonov Q.H., Imomov V.A. O'zbekistonda mehnat potentsialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. Monografiya. – T.: Akademiya, 2008. – B. 224
8. Sharifxo'jaev M., Abdullaev Yo. Menejment. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2001. – B. 451
9. Akramov B.A. va boshqalar. Qishloqda fermer xo'jaliklarini yuzaga kelishi va rivojlanishining asosiy tamoyillarini belgilash: uslubiy qo'llanma. – T., 2007. – B. 23
10. Berkinov B., Tashmatov R.X. O'zbekistonda fermer xo'jaliklar va ularga xizmat ko'rsatuvchi bozorinfratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. – T.: TDIU, 2008. – B. 43
11. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
12. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
13. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)

Internet saytlari

1. <http://www.cer.uz> " Экономическое обозрение » jurnalining sayti
2. <http://www.google.com> -Ma'lumotlar qidiruv sayti ||
3. <http://www.uza.uz> -O'zbekiston axborot agentligi || sayti

4. <http://www.stat.uz> Davlat Statistika qo‘mitasining sayti

UO‘K:

TADBIRKORLIK FAOLIYATIDA MAHSULOTLAR ISHLAB CHIQARISHNI MAHALLIYLASHTIRISH MASALALARI

Mirzabayev Xusniddin

tayanch doktorant,

Namangan muhandislik-texnologiya instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatida mahsulotlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish zarurati, mahalliyashtirish tushunchasi va uning iqtisodiy mazmuni, mahalliyashtirish asosida mahsulot ishlab chiqarishga oid imkoniyatlari tadqiq etilib, mahsulotlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish yuzasidan nazariy va amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mahalliyashtirish, raqobatbardosh mahsulot, import, eksport, sanoat kooperatsiyasi, ijtimoiy-iqtisodiy omillar.

Абстрактный. В данной статье исследуются необходимость локализации производства продукции в деятельности субъектов предпринимательства, экономический смысл понятия локализации, возможности производства продукции на основе локализации, а также теоретические и практические предложения по локализации производства продукции. развиты.

Ключевые слова: локализация, конкурентоспособная продукция, импорт, экспорт, промышленная кооперация, социально-экономические факторы.

Abstract. In this article, the need to localize the production of products in the activities of business entities, the economic meaning of the concept of localization, the possibilities of product production based on localization are researched, and theoretical and practical proposals for the localization of product production are developed.

Key words: localization, competitive product, import, export, industrial cooperation, socio-economic factors.

Kirish

Iqtisodiy taraqqiyot va iqtisodiy faoliyat yuritishning barcha muammolari ikki fundamental vazifani xal etish bilan bog‘lanadi. Fuqarolarning ehtiyojlarining chegarasizligi va uni qondirish hamda mahsulot ishlab chiqarish uchun chegaralangan iqtisodiy resurslardan unumli foydalanish vazifasi turadi. Har qanday jamiyat cheklangan resurslarni ishlab chiqarish tarmoqlari o‘rtasida qay darajada samarali, to‘g‘ri taqsimlash hamda turli ne‘matlarning qancha miqdorda ishlab chiqarishi lozimligini anglashi muhim hisoblanadi.

Iqtisodiy ne‘matlar bir-birini o‘rnini to‘ldiruvchi ne‘matlardir, chunki ularning jami hayot davomiyligi uchun zarur. Ehtiyojlar kishilarning yashashi uchun kerak bo‘lgan birlamchi zaruriy ne‘matlardan (oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy) va ikkilamchi xizmatlar (dam olish ehtiyojlari, teatr, sport va x.k.)dan iborat bo‘ladi. Mahsulot ishlab chiqarish uchun iqtisodiy resurslardan foydalaniladi va o‘z navbatida ulardan foydalanish natijasida tovar va xizmatlar yaratiladi. Shunga ko‘ra resurslar moddiy ne‘matlarni ishlab chiqarishning muhim omillari hisoblanadi.

Yurtimizdagi mahalliy xomashyo asosida import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni orqali mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘rishini ta‘minlay olishida sezilarli natijalarga erishilmoqda. Shu nuqtai nazardan jamiyatimizda iqtisodiy o‘rishni ta‘minlashda

ishlab chiqarishni mahalliyalashtirish ko‘lamini yanada kengaytirish ahamiyat molik masala bo‘lib qolmoqda.

Taxlil. Ishlab chiqarishni mahalliyalashtirishda iste‘mol tovarlari hamda talab ko‘p bo‘lgan mahsulotlarni ishlab chiqarishni kengaytirishni rag‘batlantirish tadbirlari alohida ahamiyat kasb etadi. Mahalliyalashtirish dasturi o‘z mazmuniga asosan tadbirkorlik sub’ektlari tomonidan zamonaviy talablarga javob beradigan, raqobatbardosh va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmini oshirish, imkon qadar import hajmini qisqartirish, eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlarni ishlab chiqarish, ko‘plab ish o‘rinlarini yaratish kabi maqsadlarni amalga oshiradi. Mahalliyalashtirish dasturlarini hayotga tadbiq etish orqali to‘plagan tajribalar iqtisodiyotning tashqi omillarga bog‘liqligini kamaytirish, ichki talabni shakllantirish va bozorni zarur iste‘mol tovarlari va butlovchi mahsulotlarga to‘ldirish, valyuta zaxiralarini tejash va ulardan samarali foydalanish, aholi bandligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi.

Bu borada “butun iqtisodiyot tizimida mahsulotlar tayyorlash jarayonini optimallashtirish va ishlab chiqarishni mahalliyalashtirish darajasini muttasil oshirish, import o‘rnini bosish jarayonlarini yanada chuqurlashtirish, sanoat korxonalaridagi uskunalarni zamonaviylariga almashtirish hamda shu asosda, qo‘shilgan qiymat yaratishning yagona zanjirini hosil qilish bilan bog‘liq vazifalar o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda.”[1]

Keyingi yillarda dunyo davlatlari orasida raqobatning keskinlashuvi, xalqaro bozorlarda innovatsiya darajasi yuqori bo‘lgan mahsulotlarga talabning ortishi xususan, jahon bozorlarida fan-texnika sig‘imi yuqori mahsulotlarga ehtiyojning kuchayishi dunyo davlatlarining milliy eksport tarkibida yuqori texnologiyali mahsulotning ulushini ko‘paytirishga bo‘lgan intilishlarini, bu esa milliy iqtisodiyot tarmoqlarini innovatsion rivojlantirish zaruriyatini yanada kuchaytirdi.

Shuningdek, mahalliy iste‘mol bozorlarini sifatli tovarlar bilan to‘ldirish, bozordagi talab va taklif muvozanatni ta‘minlash, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot ishlab chiqarishni mahalliyalashtirish, hozirda muhim bo‘lgan ishsizlikni oldini olish hamda aholi daromadlarini oshirish kabi muammolarni samarali hal qilishning vositalaridan bir bo‘lmoqda. Demak, yuqorida nazarda tutilgan jarayonlar mamlakatlarning ishlab chiqarish jarayonlarini innovatsion tarzda rivojlantirishni talab etmoqda.

“Mahalliyalashtirish - (ingliz tilida “localization” lotin tilining “locus” so‘zidan olingan bo‘lib, “joy, makon” ma’nolarini ifodalaydi) - muayyan bir joyga tegishli bo‘lmoq, tarqalib ketishni cheklash, me‘yor va chegaralarni qurish” degan ma‘noni anglatadi. A.M.Vazyanskiy ishlab chiqarishni mahalliyalashtirish haqida “ishlab chiqarishni mahalliyalashtirish - asl xorijda ishlab chiqariladigan mahsulotlarni boshqa mamlakat hududida ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish jarayoni”. [2] degan fikrni bildirib o‘tgan.

Hozirgi glaballashuv iqtisodiy jarayonda amalga oshiriladigan tarkibiy o‘zgarishlarning yana bir muhim yo‘nalishlari bu import o‘rnini bosuvchi, eksport bop mahsulotlarni ishlab chiqarishlarni tashkil etish va rivojlantirish hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishni amalga oshirish uchun quyidagi bosqichlarda ish tashkil etilishi ya‘ni, mamlakatga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarni jalb qilish, xorijiy hamkorlar ishtirokida qo‘shma korxonalar yoki sof chet el kapitaliga hisobidan korxonalar tashkil etish asosida yangi turdagi, ilgari mamlakatda ishlab chiqarilmagan mahsulotlar ishlab chiqarish tashkil etiladi.

Navbatdagi bosqichda respublika hududlarida ushbu tayyor mahsulotlarning butlovchi qismlarini mahalliy xom ashyo resurslari asosida ishlab chiqarish uchun tadbirkorlik sub’ektlarini jalb etgan holda yangi qo‘shma korxonalar, milliy korxonalar tashkil etilib, import o‘rnini bosuvchi, eksport bop mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yiladi. Bunday mahsulotlar ishlab chiqarish rivojlantirilib, tayyor mahsulot tannarxidagi ulushi kamaytirilishiga erishiladi.

Ushbu yuqoridagi faoliyat mehnat taqsimotining rivojlantirish orqali ishlab chiqarishni ixtisoslashtirilishini asosida uning sanoat kooperatsiya aloqalarining kengaytirilib borishi yo‘li bilan amalga oshiriladi. Natijada mamlakat va uning hududlarida raqobatbardosh, import o‘rnini bosuvchi, eksportga yo‘naltirilgan yangi ishlab chiqarishlarning tashkil etilishiga erishiladi. Bu jarayonlarini ishlab chiqarishni **mahalliyashtirish** deb atash mumkin.

Mahalliyashtirish dasturlari o‘zining majmuaviyligi va keng qamrovliligi bilan xarakterlanib, unda qisqa va o‘rta muddatli davrlarda sanoatni rivojlantirishning kutilgan parametrlari, sanoat tuzilmasini takomillashtirish masalalari, tarmoqlararo kooperatsion aloqalarni rivojlantirish va mahalliyashtirishni yanada kengaytirish, iqtisodiyotni raqobatdoshligini oshirish, eksportga mahsulot chiqaradigan korxonalarni har tomonlama qo‘llab - quvvatlashni kuchaytirish, biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarining eksport faoliyatidagi ishtirokini rag‘batlantirish hamda yangi bozorlarga kirib borish masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi.

So‘nggi yillarda mahsulot ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish, ishlab chiqarishda qo‘shimcha qiymat zanjirini yaratish, ichki tarmoq va tarmoqlararo kooperatsiyani kengaytirish, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda.

Respublikamizda mahalliyashtirish faoliyati bilan shug‘ullanayotgan real sektor vakillariga bir qator imtiyozlar, jumladan, bojxona va soliq imtiyozlari, banklar tomonidan maqsadli kreditlar ajratib kelinmoqda. Jumladan 2024-yil 1-iyuldan boshlab nufuzli xalqaro brendlar bilan ishlab chiqarishni boshlayotgan korxonalarga, uch yil davomida nufuzli xalqaro brendlar ostida ishlab chiqariladigan mahsulotlar uchun zarur bo‘lgan barcha xomashyolar mahalliyashtirish darajasini kamida 60 foizga yetkazish sharti bilan bojxona bojidan ozod etilishi belgilangan.[3]

Mahalliyashtirishni qo‘llab-quvvatlash masalasi ko‘rib chiqilar ekan, bunday loyihalarni amalga oshirishda hukumat tomonidan kafillik berish va kredit foiz stavkasini qisman qoplash tizimidan foydalanish o‘z samarasini berib kelmoqda.

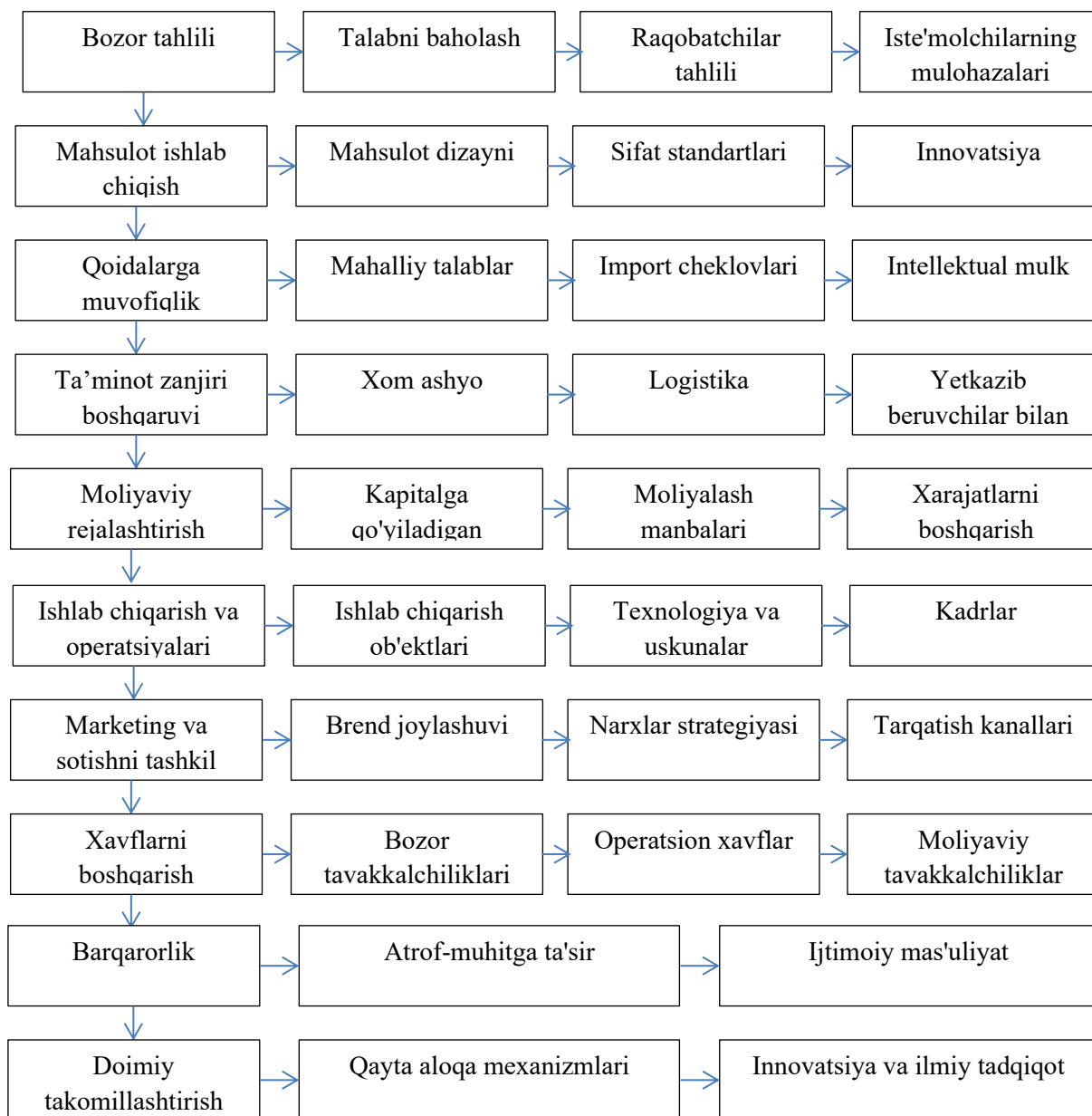
Shuningdek, bojxona to‘lovlarini 120 kungacha uzaytirib to‘lash, ishlab chiqarishni mahalliyashtirgan korxonalarning tayyor mahsulotlarini sertifikatlash va standartlashtirish masalalarida ko‘maklashish tadbirkorlarga qo‘shimcha imkoniyat mavjudligini bildiradi. Shu o‘rinda davlat xaridlarida mahalliy korxonalar ishtirokini kengaytirish va rag‘batlantirish, tashqi savdoni tarif usuli bilan boshqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha ham ustuvor vazifalar belgilandi.[4]

Tadbirkorlik faoliyatida mahsulotlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirishga bir qator ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar mavjud bo‘lib ular quyidagi jadvalda keltirildi. (1-jadval).

1-jadval

Tadbirkorlik subektlari tomonidan mahalliyashtirish asosida mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish bosqichlari

Tadbirkorlik subektlari tomonidan mahalliyashtirish asosida mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etishda quyidagi bosqichlar muhim hisoblanadi. Bu erda asosiy jihatlariga batafsil to'xtalindi.

1. Bozor tahlil qilish; - Talabni baholash: Mahsulotga bozor talabini o'rganish. Mahalliy ishlab chiqarishni oqlaydigan sezilarli talab mavjudligini tahlil qilish.

- Raqobatchilar tahlili: Hozirgi raqobatchilarni, jumladan, import qilinadigan mahsulotlarni aniqlash. Ularning bozor ulushini, narxini va sifatini baholash.

- Iste'molchilarning mulohazalari: Mahsulotga oid iste'molchilarning fikrlari, jumladan xususiyatlar, sifat va narxlarga sezgirlik haqida ma'lumot to'plash.

2. Mahsulot ishlab chiqish; - Mahsulot dizayni: Mahsulot dizayni mahalliy iste'molchilarning ehtiyojlari va afzalliklariga javob berishiga ishonch hosil qilish.

- Sifat standartlari: Import qilinadigan mahsulotlar bilan samarali raqobatlashish uchun yuqori sifatni saqlash. Tegishli sifat standartlari va sertifikatlarini aniqlash va joriy etish choralarini ko'rish.

- Innovatsiya: Import qilingan muqobillarga nisbatan raqobatbardosh ustunlikni ta'minlaydigan har qanday potentsial innovatsiyalar yoki afzalliklarni qo'llash.

3. Qoidalarga muvofiqlik; - Mahalliy qoidalar: Barcha mahalliy qoidalar va standartlarni, shu jumladan xavfsizlik, sog'liq va atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalarini o'rganish va ularga rioya qilish.

- Import cheklovlari: Raqobat muhitiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan o'xshash mahsulotlarni import qilish bo'yicha har qanday tariflar, bojlar yoki cheklovlardan xabardor bo'lish.

- Intellektual mulk: Mahsulotini patentlari, savdo belgilari va boshqa intellektual mulk huquqlari orqali himoya qilish.

4. Ta'minot zanjiri boshqaruvi; - Xom ashyo: Xom ashyo zaxiralarining mavjudligi va ishonchliligini ta'minlash. Mahalliy va import qilinadigan xom ashyoning narxi, sifati va izchilligini baholang.

- Logistika: Materiallarni xarid qilish va tayyor mahsulotlarni bozorga samarali va tejamkorlik bilan yetkazib berish uchun mustahkam logistika rejasini ishlab chiqish.

- Yetkazib beruvchilar bilan aloqalar: Barqaror va ishonchli ta'minot zanjirlarini mustaxkamlash uchun yetkazib beruvchilar bilan huquqiy aloqalarni o'rnatish.

5. Moliyaviy rejalashtirish; - Kapitalga qo'yiladigan talablar: Ishlab chiqarish quvvatlarini, jumladan, asbob-uskunalar, texnologiya va inson resurslarini tashkil etish uchun zarur bo'lgan dastlabki investitsiyalarni aniqlash.

- Moliyalash manbalari: Kreditlar, investorlar, grantlar yoki subsidiyalar kabi turli moliyalashtirish variantlarini o'rganish. Mahalliyashtirish dasturlariga davlat imtiyozlari ham hal qiluvchi omil bo'lishi mumkin.

- Xarajatlarni boshqarish: Ishlab chiqarish, mehnat, marketing va tarqatish xarajatlarini o'z ichiga olgan operatsion xarajatlarni rejalashtirish. Daromadlilikni saqlash uchun xarajatlarni nazorat qilish choralarini amalga oshirish.

6. Ishlab chiqarish va operatsiyalar; - Ishlab chiqarish ob'ektlari: Tegishli ishlab chiqarish ob'ektlarini qurish yoki sotib olish. Xom ashyoga yaqinlik, ishchi kuchining mavjudligi va logistika kabi joylashuv afzalliklarini tahlil qilish.

- Texnologiya va uskunalar: Yuqori sifatli ishlab chiqarish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash uchun zamonaviy va samarali texnologiya va uskunalariga sarmoya kiritish.

- Kadrlar: Malakali ishchilarni yollash va kerakli treninglarni ta'minlash. Mehnat to'g'risidagi qonunlarga rioya qilishni ta'minlash va yaxshi mehnat sharoitlarini saqlash.

7. Marketing va sotish; - Milliy Brend yaratish: Mahalliy mahsulotning yangiligi, milliy qadriyatlarga asoslangan va boshqa afzalliklarini ta'kidlaydigan kuchli brendni ishlab chiqish.

- Narxlar strategiyasi: Iste'molchilarni import qilinadigan mahsulotlardan uzoqlashtirish va rentabellikni ta'minlash uchun raqobatbardosh narxlarni belgilang.

- Tarqatish kanallari: Maqsadli bozoringizga erishish uchun samarali tarqatish kanallarini yaratish. Bunga to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdo, chakana sotuvchilar, ulgurji sotuvchilar yoki onlayn platformalar kiradi.

8. Xavflarni boshqarish; - Bozor tavakkalchiliklari: Bozordagi tebranishlarni, iste‘molchilarning xohish-istaklaridagi o‘zgarishlarni va talabga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan iqtisodiy sharoitlarni oldindan bilish.

- Operatsion xavflar: Ishlab chiqarish kechikishlari, ta‘minot zanjiri uzilishlari va uskunalarining nosozliklari kabi operatsion xavflarni aniqlash va kamaytirish choralarini belgilash.

- Moliyaviy tavakkalchiliklar: Ehtiyotkorlik bilan byudjet tuzish, naqd pul zaxiralarini saqlash va kutilmagan xarajatlar uchun favqulodda rejalar tuzish orqali moliyaviy risklarni boshqarish.

9. Barqarorlik; - Atrof-muhitga ta‘sir: Atrof-muhitga ta‘sirni minimallashtirish uchun ishlab chiqarishda barqaror amaliyotlarni amalga oshirish. Bunga resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni boshqarish va yashil texnologiyalarni joriy etish kiradi.

- Ijtimoiy mas‘uliyat : Milliy hamjamiyatni qo‘llab-quvvatlovchi va korxona obro‘cini oshiradigan faoliyati bilan shug‘ullanish. Bunda turli xil stipendiyalar berish, laboratoriyalar va kutubxonalar, kasalxonalar qurish yoki atrof-muhitni muhofaza qilishga, ijtimoiy muhofazaga muxtojlariga turli yordamlarni tashkil etishda ishtirok etish.

10. Doimiy takomillashtirish; - Qayta aloqa mexanizmlari: Mahsulot va ishlab chiqarish jarayonlarini doimiy ravishda takomillashtirish uchun mijozlar va manfaatdor tomonlardan fikr-mulohazalarni yig‘ish mexanizmlarini yaratish.

- Innovatsiya va ilmiy tadqiqot: Bozor tendentsiyalari va raqobatchilardan oldinda bo‘lgan holda mahsulotni yangilash va takomillashtirish uchun ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga sarmoya kiritish.

Hukumat tomonidan yaratib berilgan sharoitlar hisobiga bugungi kunda Namangan viloyatda jami 73 ta kichik sanoat va 2 ta erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilib, hozirga qadar ushbu sanoat zonalariga qiymati 1,2 mlrd. dollarlik 1 300 tadan ortiq loyihalar joylashtirilgan. Hozirga qadar qiymati 475 mln. dollarlik 835 ta loyihalar ishga tushirilib, 50 mingta yangi ish o‘rinlari yaratildi.[5]

Mazkur sanoat zonalariga birinchi navbatda import o‘rnini bosadigan, mahalliy lashtirilgan mahsulotlar ishlab chiqaradigan loyihalarni joylashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. 2023 yilda sanoat zonalaridagi ishga tushgan loyihalarda jami 4,9 trln. so‘mlik, shundan 513,2 mlrd. so‘mlik mahalliy lashtirilgan mahsulotlar ishlab chiqarilib, 45,4 mln. dollar importning oldi olinishiga erishildi.

Respublikamizda mahalliy lashtirish orqali mahsulotlar ishlab chiqarish, tarmoqlararo sanoat kooperatsiya aloqalarini kengaytirish iqtisodiyotning e‘tibor qaratish lozim bo‘lgan yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Namangan viloyatida 2018-2023 yillarda mahalliyashtirilgan mahsulot ishlab chiqarish dinamikasi[6]

№	Ko‘rsatkichlar	O‘lchov birligi	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2023y. da 2022 yilga nisbatan barobar
	Mahalliyashtirilgan mahsulot ishlab chiqarish hajmi	mlrd.so‘m	19,9	109,7	234,4	569,1	1374,6	1862,2	1,35
		mln.dollar	1,1	4,9	11,0	52,7	121,6	164,7	1,35
	Yangi turdagi mahsulot soni	birlik	7	9	12	20	23	25	1,09
	Loyiha soni	birlik	16	13	46	59	75	80	1,07
	Korxonalar soni	birlik	7	4	28	44	61	62	1,02

Yuqoridagi jadvalda Namangan viloyatida 2018-2023 yillarda mahalliyashtirilgan mahsulot ishlab chiqarish dinamikasi keltirilgan bo‘lib, o‘tgan 6 yil davomida mahalliyashtirilgan mahsulot ishlab chiqarish xajmi 1842,3 mlrd. so‘mga (93,6 barobarga) ortganligini ko‘rish mumkin.

Mahsulot raqobatbardoshligini oshirishda ichki imkoniyatlardan foydalanib, ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi loyihalar evaziga mahsulot turlarini ko‘paytirish, import o‘rnini to‘ldirish bu kabi mahsulotlarni korxonaning o‘zida ishlab chiqarish lozimligini ko‘rsatmoqda. Shu bois, bugungi o‘zgaruvchan sharoitda iqtisodiyotimizning barqaror o‘shishini ta‘minlashning eng samarali yo‘li – ichki imkoniyatlarni ishga solish, ya‘ni mamlakatga import bo‘layotgan tayyor mahsulotlarni yurtimizda ishlab chiqarish va mahalliy mahsulot ishlab chiqarishni yanada rivojlantirishdir. Bu borada sanoat kooperatsiyasi va mahalliyashtirishni yanada kengaytirish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Tadbirkorlik subektlari tomonidan mahalliyashtirish asosida mahsulotlar ishlab chiqarishni tashkil etish va rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotiga quyidagi ijobiy ta‘sirlarni ko‘rsatishi mumkin:

- importga qaramlikning kamayishi: Mahalliyashtirish asosida ishlab chiqarilgan mahsulotlar import qilinadigan tovarlar o‘rnini bosadigan mahalliy ishlab chiqarilgan tovarlardir. Ushbu tovarlarni mahalliy ishlab chiqarish orqali mamlakatning shu kabi import mahsulotlarga qaramligini kamaytirishi mumkin, bu importga ta‘sir qiluvchi geosiyosiy keskinliklar, savdo to‘siqlari jarayonida salbiy oqibatlarni oldini oladi.

- mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish: Mahalliyashtirish asosida mahsulot ishlab chiqarishni ortishi mahalliy tadbirkorlikni rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratadi. Bu bilan resurslardan samarali foydalanishni, yurtimizda o‘tib borayotgan ishsizlikni kamaytirishni, aholini daromadlarini barqarorligini ta‘minlaydi, chunki ushbu sohalarda faoliyatni ta‘minlash uchun ko‘proq ishchi kuchi jalb qilinadi. Bundan tashqari, u innovatsiyalar va texnologik

yutuqlarni rag‘batlantiradi, sababi tadbirkorlar o‘zi ishlab chiqarayotgan mahsulotlar import qilinadigan tovarlar bilan raqobatlashish uchun samaradorlik va sifatni oshirishga intiladi.

- savdo balansini barqarorlashtirish: Importni qisqartirish va mahalliy ishlab chiqarishni ko‘paytirish orqali mamlakat savdo balansini yaxshilanadi. Bu tashqi iqtisodiy havfni va xalqaro bozorlardagi tebranishlarga nisbatan zaiflikni kamaytirish orqali yanada barqaror iqtisodiyotga olib keladi.

- yordamchi tarmoqlarni rivojlantirish: Mahalliyashtirish asosida mahsulot ishlab chiqarish ko‘pincha boshqa tarmoqlardan, masalan, xomashyo, mashinasozlik va xizmatlarni talab qiladi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi, iqtisodiy o‘sish va aholi bandligini yanada rag‘batlantiruvchi yordamchi tarmoqlarning rivojlanishiga olib keladi.

- daromadlarni ortishi: tadbirkorlar tomonidan mahalliyashtirish orqali mahsulot ishlab chiqarish xajmini o‘sishi va raqobatbardoshligi oshishi bilan ular ichki sotish va eksportga chiqarish orqali ko‘proq daromad olishadi. Bu iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shishi va umumiy iqtisodiy barqarorlik uchun foydali bo‘lgan valyuta manbasini ta‘minlaydi.

- uzoq muddatli iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish: mahalliyashtirish asosida mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etishga sarmoya kiritish iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga hissa qo‘shadi. Kengroq sohalarni rivojlantirish orqali mamlakat bir necha asosiy tarmoqlarga bo‘lgan bog‘liqlikni kamaytirishi mumkin, bu esa iqtisodiyotni tashqi ta’sirlarga nisbatan chidamliror va uzoq muddatli istiqbolda barqaror o‘sish uchun qulayroq holatga keltiradi.

Mahalliyashtirish asosida mahsulot ishlab chiqarish mamlakat iqtisodiyotini barqarorlashuviga, yangi ish o‘rinlari yaratishga, mavjud resurslardan samarali foydalanishga va davomli o‘sishiga hissa qo‘shadi, bu esa milliy mahsulotlar ishlab chiqarishini mustahkamlash va importga qaramlikni kamaytirishga intilayotgan mamlakatimiz uchun muhim strategiya hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- 1 Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: . “O‘zbekiston” NMIU, 2022. – 137 b.
- 2 Кузнецов В.П., Вазьянский А.М. Локализация производства как инструмент . повышения экономической эффективности организации / Вестник Череповецкого государственного университета.
- 3 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.02.2024-yildagi “O‘zbekiston-2030” . strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida PF-37-son Farmoni.
- 4 O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 2019-yil . 17-sentabr kuni sanoatni jadal rivojlantirish, mahalliyashtirish darajasini oshirish va ko‘lamini kengaytirish masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishida bildirilgan.
- 5 Namangan viloyat hokimligining matbuot xizmati ma‘lumotlari. .
- 6 O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari. .

- 7 Elov D.A., Ochilov N.Ya. Ishlab chiqarishni mahalliyashtirish omillari va rivojlanish tamoyillari. Iqtisod va moliya ilmiy - amaliy jurnali. №8, 2013 - 47 b., Elov D.A., Ochilov N.Ya. Ishlab chiqarishni mahalliyashtirishning xorij tajribasi. №10, 2013 - 45 b.
- 8 Import o‘rnini bosuvchi mahsulot ishlab chiqarish davlat valuta zaxirasi chetga chiqishi oldini oladi – Mutaxassis bilan suhbat, <https://kun.uz/90673853>
9. Urinov, Bakhrom Jamoliddinovich (2020) "EUROPEAN STANDARDS FOR THE QUALITY OF EDUCATION.," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 7 , Article 77. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss7/77>

O‘ZBEKISTONDA ALOQA VA AXBOROTLASHTIRISH XIZMATLARI SOHASIDA RAQOBATBARDOSHLIK MUHITINI TA’MINLASHDA BOSQICHMA BOSQICH RIVOJLANISH YO‘LLARI: MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot yo‘nalishi magistranti
Qushmatov Azizbek

Annotatsiya: ushbu tezisda mamlakatimizda aloqa va axborotlashtirish sohalarinining rivojlanishida olib borilayotgan islohotlar batafsil ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mavjud kamchiliklar va ular uchun maqbul yechimlar taklif qilinadi.

Kalit so‘zlar: aloqa, axborot, xizmat ko‘rsatish, raqobatbardoshlik, mobil aloqa

Abstract: in this thesis, the reforms carried out in the development of communication and information sectors in our country are considered in detail. Also, the existing shortcomings and optimal solutions for them are proposed.

Key words: communication, information, service, competitiveness, mobile communication

Абстракт. В данной дипломной работе подробно рассматриваются реформы, проводимые в сфере развития сферы связи и информации в нашей стране. Также предложены существующие недостатки и оптимальные пути их устранения.

Ключевые слова: связь, информация, услуга, конкурентоспособность, мобильная связь.

O‘zbekistonda aloqa va axborotlashtirish sohasi so‘nggi yillarda mamlakat telekommunikatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan hukumat tashabbuslari tufayli sezilarli o‘rish va o‘zgarishlarni boshdan kechirdi. Tarixan bu sohada davlat korxonalari ustunlik qilgan, biroq liberallashtirish harakatlari asta-sekin xususiy sektor ishtiroki va investitsiyalari uchun imkoniyatlarni ochib berdi. Bu borada davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilinayotgan turli farmon hamda qarorlar va ular orqali qilinayotgan ko‘plab o‘zgarishlar yuqorida aytilganlarning isboti bo‘la oladi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 7.03.2018-yildagi 185- sonli qaroriga[1] muvofiq, “...telekommunikatsiya tarmoqlarining barqaror va ishonchli ishlashini ta‘minlash, belgilangan standartlar va normativlarga muvofiq

ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish, shuningdek, iste‘molchilar huquqlarining himoya qilinishini ta‘minlash” uchun ko‘plab islohotlar amalga oshirib kelinmoqda.

Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 22.08.2022-yildagi PQ-357 sonli qaroriga[2] muvofiq, mamlakatimizda raqamli texnologiyalar sohasida masofaviy ta‘lim shaklida kadrlar tayyorlash faoliyatini rivojlantirish orqali yiliga 6,5 ming nafardan ortiq yoshlarning axborot texnologiyalari yo‘nalishida ta‘lim olishini yo‘lga qo‘yish hamda davlat organlari, shu jumladan mahalliy hokimlik organlarida va iqtisodiyotning real sektori tarmoqlaridagi korxonalarda 214 ta axborot tizimi va dasturiy mahsulotlarni joriy etish bo‘yicha ko‘plab islohotlar amalga oshirilmoqda.

Yuqoridagilar bilan birga shuni ham qayd etib o‘tish kerakki, so‘nggi yillarda internetga ulanish va yuklash tezligi juda ham sezilarli o‘sishga erishgan. Speedtest.net sayti ma‘lumotlariga ko‘ra, mobil tezlik bo‘yicha 140dan ortiq davlatlar orasida 93-o‘rinni egallagan(yuklab olish tezligi – 28.25mbps).[3] Shu bilan birga stat.uz sayti O‘zbekiston ichki internet tezligining o‘sishi, ayniqsa pandemiya (2020-yil)dan so‘ng ancha yaxshilandi. (1-rasm)

5. O‘zbekiston Respublikasi	6. Qoraqalpog‘iston Respublikasi	7. Andijon	8. Buxoro	9. Jizzax	10. Qashqadaryo	11. Navoiy	12. Namangan	13. Samarqand	14. Surxondaryo	15. Sirdaryo	16. Toshkent	17. Farg‘ona	18. Xorazm	19. Toshkent shahri
20. 1	21. 1	22. 1	23. 1	24. 1	25. 1	26. 1	27. 1	28. 1	29. 1	30. 1	31. 1	32. 1	33. 1	34. 1
2	1	1	1	1	1	1	0	1	2	2	3	1	1	2
0	5	1	7	5	9	5	6	5	0	3	2	5	9	3
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
3	5	0	0	9	7	4	8	3	6	8	4	6	8	0

1-rasm. O‘zbekistonda 2022-yil 2-choragida internet tezligining(%hisobida) o‘shish ko‘rsatkichlari[4]

Har bir sohada bo‘lgani kabi, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari sohasida ham raqobatbardosh muhitni ta‘minlashda ko‘plab muammo va kamchiliklarga duch kelish mumkin. Quyida ularning ba‘zilari keltirib o‘tiladi.

1. Cheklangan raqobat muhiti. Davlatimizda aloqa va internet tezligi uchun kuchli raqobat hukm surmayotganligining o‘ziyoq bir qancha davlatlar orasida internet tezligining pasayishiga hamda o‘smasligiga zamin yaratishi mumkin. [5] Bundan tashqari, bu sohada amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan innovatsiyalarga ham to‘sqinlik qilishi hamda bozor dinamikasiga ta‘sir qilishi mumkin.

2. Infratuzilmaning nomutanosib ravishda tuzilishi. Ya‘ni qishloq hamda shahar hududlaridagi internetga ulanish tezligining bir xilda tashkil etilmaganligi. Qishloq va chekka hududlarda munosib infratuzilma mavjud bo‘lmasligi, raqobatga to‘sqinlik qilishi va xizmatlardan foydalanish imkoniyatini cheklashi mumkin.

3. Iste‘molchilarning mazkur xizmat ko‘rsatish va ularning vakolatlari haqidagi cheklangan xabardoligi. Ko‘pgina holatlarda aholi tezlikning yaxshilanishi bu so‘nggi nuqta sifatida qabul qilishi hamda keyingi rivojlangan variantlardan bexabar qolishlarini kuzatish mumkin. Iste‘molchilar huquqlarini himoya qilishga oid davlat dasturlari ishlab chiqilganiga

qaramasdan, aholining bu borada ogohlantirishsiz qolishi ham raqibat muhitini rivojlanishdan to‘lishi mumkin. [6]

4. Davlat ustunligi. Avvaldan ko‘pgina sohalardagi kabi, axborot xizmatlari sohasida ham davlat aralashuvi va boshqaruvi eng olindigi o‘rinda turgan. Xususiylashtirishga keng imkoniyat berilayotganiga qaramasdan, aloqa va axborotlashitirish xizmatlari sohasi haligacha ko‘p qismi davlat nazoratida qolishi, raqobat muhitini bo‘g‘ib qo‘yishi mumkin.

Xo‘sh, unda qanday yechim va takliflarni amalda qo‘llash mumkin? Eng avvalo, shuni taklif qilish mumkinki, bozorning liberallashtirish, ya‘ni bozor raqobatini rivojlantirishga qaratilgan siyosat olib borish va tegishli qarorlarni qabul qilish – aloqa va axborotlashitirish xizmatlari sohasida eng yaxshi qadam bo‘lishi mumkin. Bu o‘z ichiga xorijiy investitsiyalarni kiritishni rag‘batlantirish hamda monopoliyaga qarshi chora-tadbirlarni yanada kuchaytirishni ham o‘z ichiga olishi mumkin. [7]

Shuningdek, normativ islohotlar olib borilishi ham sohada rivojlanish uchun katta zamin yaratishi mumkin. Ya‘ni me‘yoriy-huquqiy bazani soddalashtirish hamda modernizatsiya qilishi sohada yangi o‘yinchilarning raqobatbardosh muhitni kuchaytirishiga yordam beradi. [8] Va albatta infratuzilmaga sarmoya kiritish bilan bozorga kirishni kengaytirish hamda raqobatni rag‘batlantirishga erishish mumkin bo‘ladi. Yoki davlat-xususiylashtirish sherikchilik taklifini ham ko‘rib chiqish mumkin.

Yana bir muhim takliflardan biri bu – iste‘molchilarni o‘qitish va himoya qilish: iste‘molchilarni o‘z huquqlari to‘g‘risida o‘rgatish, mavjud xizmatlardan xabardorlikni oshirish, narxlar va xizmatlar sifatining shaffofligini ta‘minlash muhim ahamiyatga ega. Iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini yaratish iste‘molchilarga ongli ravishda tanlov qilish va xizmat ko‘rsatuvchi provayderlarni javobgarlikka tortish imkoniyatini beradi.

Qo‘shimcha tarzda yana shuni ham aytish kerakki, xususiylashtirish va diversifikatsiya, ya‘ni davlat korxonalarini bosqichma-bosqich xususiylashtirish va bozorni diversifikatsiya qilish – amaldagi ishtirokchilarning ustunligini kamaytirishi va raqobatni rag‘batlantirishi mumkin.

Texnologik innovatsiyalarni rag‘batlantirish orqali keng polosali internet, mobil xizmatlar va raqamli platformalar kabi yangi texnologiyalarga investitsiyalar xizmatlar taklifini oshirishi va bozorning yangi ishtirokchilari uchun imkoniyatlar yaratishi mumkin. Shuningdek, xalqaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish taklifi. Xalqaro tashkilotlar va hamkorlar bilan hamkorlik – aloqa va axborot xizmatlari sohasida raqobatni rag‘batlantirish uchun qimmatli tajriba, resurslar va ilg‘or tajribalarni taqdim etishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, aloqa va axborotlashtirish sohasida halol raqobatni rag‘batlantirishga qaratilgan me‘yoriy-huquqiy islohotlar soha salohiyatini to‘liq ochib berish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish, iste‘molchilarga ham, tadbirkorlik subyektlariga ham foyda keltirishida muhim ahamiyat kasb etadi. Mavjud me‘yoriy-huquqiy hujjatlarni har tomonlama ko‘rib chiqish, adolatli raqobatni rivojlantirishga qaratilgan yangi siyosatni joriy etish hamda tartibga soluvchi organlar va huquqni qo‘llash mexanizmlarini kuchaytirish orqali O‘zbekiston barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi qulay tartibga solish muhitini yaratishi mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 7.03.2018-yildagi 185- sonli qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 22.08.2022-yildagi PQ-357 sonli
3. www.speedtest.net sayti ma‘lumotlaridan foydalanildi

4. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
5. www.stat.uz sayti ma'lumotlaridan foydalanildi
5. "Journal of science- innovative research in Uzbekistan"Jurnali. Volume 2, Issue 5, 2024. May. Internetning O'zbekistonga kirib kelishi va rivojlanishi. Mualliflar: Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi, Obidova Niluzar Jo'raqo'zi qizi, Xamidullayeva Muxlisaxon Xayrullo qizi.
6. "Xizmatlar sohasida raqobat muhitini shakllantirish yo'llari" Sayfullayeva Dिल्фуза Nuridinova. Sharipov Shuhrat Saidaxmedovich. Journal of marketing, business and research. Factor- 5.57. Volume-2, Issue-2, ISSN: 2181-3000. Page-82
7. "Axborot sohasida milliy xavfsizlikni ta'minlashning omillari va o'ziga xos jihatlari". Sardor Doniyor o'g'li Sultonmurodov. Central Asian Academic Journal of scientific research. ISSN: 2181-2489. Voume 2 | Issue 1 | 2022
8. "Mamlakat raqobatbardoshligini oshirishni ta'minlashda sanoat korxonalarining o'rni va ta'siri". To'rayev Shohrux Halimovich. Mamalakat raqobatbardoshligini oshirishni ta'minlashda sanoat korxonalarining o'rni va ta'siri. Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. Volume2|Issue 4/2. SJIF 2022:5.947. 381-PAGE

SANOAT CHIQINDILARINI KAMAYTIRISH VA QAYTA ISHLASHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Toyirov Alijon Yodgor o'g'li.
Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali
Iqtisodiyot yo'nalish talabasi
"TKTI Shahrisabz filiali O'quv ishlar bo'yicha
dekan o'rinbosari Sh.V.Nasimov.

Annotatsiya. Bu maqolada, bugungi kunda butun dunyo aholisi uchun katta muammo bo'lgan sanoat chiqindilari va ularni qayta ishlash haqida gap qilinadi. Sanoat chiqindilaridan samarali foydalanish energiya tejamkorligi va iqtisodiy samaradorlik uchun muhimdir va bu natijada tabiiy resurslar tejash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Kalit so'zlar: korxona, sanoat chiqindilari, energiya, tabiiy resurslar, atmosfera, ishlab chiqarish, qurilish materiallari.

Аннотация. В данной статье рассказывается о промышленных отходах и их переработке, что сегодня является большой проблемой для людей во всем мире. Эффективное использование промышленных отходов важно для энергоэффективности и экономической эффективности, и в результате можно сэкономить природные ресурсы.

Ключевые слова: предприятие, промышленные отходы, энергетика, природные ресурсы, атмосфера, производство, строительные материалы.

Annotation. This article talks about industrial waste and its processing, which is a big problem for people all over the world today. Effective use of industrial waste is important for energy efficiency and economic efficiency, and as a result, natural resources can be saved.

Key words: enterprise, industrial waste, energy, natural resources, atmosphere, production, building materials.

Bu maqolada, bugungi kunda sanoat chiqindilari va ularni qayta ishlashning dunyo miqyosidagi asosiy ekologik muammolari va ularni samarali foydalanishning ahamiyati haqida gap qilinadi. Sanoat chiqindilarining yillik hajmi katta darajada oshib borayotganligi va ularning turli sohalarda uchun istifodalanilishi muhimdir. Sanoat chiqindilari tarkibida organik moddalar katta qismi mavjud, va ularni qayta ishlash orqali katta miqdorda energiya va yangi mahsulotlar ishlab chiqarish mumkin. Kompleks foydalanish, masalan, sanoat chiqindilaridan qayta ishlov olingan mahsulotlar boshqa sanoat korxonalarida yoki turli sohalarda qayta ishlanishi mumkin. Bu qayta ishlov bilan, chiqindilarning muhim qismlari va resurslari muhofaza qilinishi mumkin, shuningdek, yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarilishi ta'minlanadi. Bu shu kabi, sanoat chiqindilaridan samarali foydalanish quvvati ko'paytiriladi.

Qaysi mamlakatda qurilish materiallari ishlab chiqarishga katta e'tibor berilmoqda? To'g'ri, misol sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qurilish sohasini va qurilish materiallari kompleksini yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilagan qarorni keltirish hamda O'zbekiston Respublikasi va Rossiyaning turli hududlarida sanoat chiqindilaridan samarali foydalanishning misollari ko'rsatilgan. Misol sifatida Rossiyaning tog'-qazilma hududlarida qurilish materiallarining ishlab chiqarilishi va ularning ekologik muvozanatga muammosiz ishlab chiqarilishi ko'rsatilgan. Bu qadam o'z ichiga ekologik muammo va iqtisodiy samaradorlikni birlashtirishni maqsad qilgan.

Yana bir misol Ukrainada chiqindilarning qayta ishlov olinishi va uchinchi tarafda faqat ekologik muvozanatga, balki iqtisodiy samaradorlikka ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ukrainada sanoat chiqindilari turli materiallarni ishlab chiqarishga va ularni boshqa sohalarda qayta ishlashga ahamiyat berilmoqda. Bu, kapital xarajatlarning pasayishi, qo'shimcha ish joylarining yaratilishi va ekologik muhitning saqlanishiga yordam beradi.

Umuman olganda, sanoat chiqindilaridan samarali foydalanish dunyo miqyosidagi ekologik muammolarni yechishda va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu, tabiiy resurslarni tejash imkoniyatini ochadi va ekologik muvozanatni saqlaydi.

Kimyo sanoati qattiq chiqindilari va ularning atrof-muhitga ta'siri

Kimyo sanoati korxonalaridan chiqadigan qattiq chiqindilar har xil fizik va kimyoviy xossalarga ega bo'lib, ular tuproq, er osti va er usti suvlarida, shuningdek, atmosfera havosida ifloslanishni keltirib chiqaradi. Ushbu chiqindilarni uchta asosiy manba bo'yicha tasniflash mumkin:

1. Xom ashyolar va mahsulotlar qoldiqlari:

- Xom ashyolar, yarim mahsulotlar, materiallar va buyumlar, shuningdek qazib olish va boyitish jarayonlarida hosil bo'ladigan chiqindilar.
- Misol: ma'danlarga ishlov berishda hosil bo'ladigan chiqindilar, jumladan, apatitofelin, kaliyli, sulfatli va fosfatli ma'danlar.
- Bu chiqindilar chuqurliklar, xandaklar va kukun yig'gichlarda to'plangan toshqol va kuyqum shaklida qoladi.

2. Gazlar va suvdan ushlab qolinadigan moddalar:

- Gazlarni mexanik usulda tozalash paytida chang ushlagich qurilmalarida paydo bo'ladigan chiqindilar.
- Oqava suvlarni mexanik usulda tozalash paytida hosil bo'ladigan cho'kma va loyqalar.

- Bu chiqindilar mineral va organik moddalarning suvli suspenziyalaridan tashkil topgan bo‘lib, ularni uch guruhga bo‘lish mumkin: mineral cho‘kmalar, organik cho‘kmalar va ortiqcha faol loyqalar.

3. Uy-ro‘zg‘or chiqindilari:

- Ishlatish muddati tugagan, eskirgan, yaroqsiz holatga kelgan plastmassalar, rezinalar, shisha buyumlari, metallar va boshqa materiallar.
- Bu chiqindilarni qayta ishlab turli xil mahsulotlar olish mumkin.

Ekologik va iqtisodiy tahlil

Er aholisi va sanoat chiqindilari miqdori eksponentsial qonun asosida o‘smoqda. Bu chiqindilar atrof-muhitni ifloslantiradi va ko‘ngilsiz hodisalarni keltirib chiqaradi. Masalan, yiliga Yaponiya 25 mln t, Rossiya 70 mln t, AQSh esa 210 mln t chiqindi chiqaradi. Jahon bo‘yicha uy-ro‘zg‘or chiqindilarining miqdori qariyb 3% ni tashkil etadi, ayrim mamlakatlarda esa bu raqam 10% ga yetadi.

Zararsizlantirish usullari

1. Ko‘mib tashlash:

- Bu usul dunyo bo‘ylab keng qo‘llaniladi. Masalan, Buyuk Britaniyada 90%, AQShda 84%, Yaponiyada esa 57% axlat axlatxonalarda saqlanadi.
- Ideal axlatxona - bu murakkab muhandislik inshootlari majmuasi bo‘lib, uning tubi polietilen bilan qoplanadi. Axlatning har bir qavati zichlantiriladi va tuproq bilan yopiladi.

2. Kuydirish:

- Axlatlarni kuydirish usuli Frantsiyada 35%, Yaponiyada 40% qo‘llaniladi.
- Kuydirishning afzalliklari: axlat hajmi 2-10 marta kichiklashadi va ajralib chiqqan issiqlikdan foydalanish mumkin. Kamchiligi: zaharli moddalar, dioksinlar ajralib chiqadi.

3. Biotexnologik usul:

- Ushbu usul chiqindilarni mikroorganizmlar yordamida parchalanishiga asoslangan.
- Bu usul orqali hosil bo‘lgan kompost engil o‘g‘it sifatida ishlatiladi, lekin tarkibida ifloslantiruvchi moddalar bo‘lishi mumkin.

Chiqindilardan qayta foydalanish

Chiqindilardan qayta foydalanish bozorining kengayishi katta iqtisodiy foyda keltiradi. Masalan, 1 mln t qog‘oz chiqindilari 60 gektar daraxtzorlarni kesishdan saqlaydi. Plastik idishlar qayta ishlanib, polimer mahsulotlarni tejash mumkin. Shu bilan birga, chiqindilarni qayta ishlash sanoati ko‘plab rivojlangan mamlakatlarda yangi iqtisodiyot tarmog‘iga aylangan. Chiqindilarning zararsizlantirilishi va ulardan unumli foydalanish muammosi jahon miqyosida dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Buning uchun zamonaviy usullar va innovatsion yondashuvlar talab etiladi.

Zararli chiqindilardan xalq xo‘jaligida foydalanish chora-tadbirlari bir qancha ekologik va iqtisodiy foydali usullarni o‘z ichiga oladi. Bu tadbirlar gigienik qoidalarga amal qilgan holda amalga oshiriladi, shuningdek, chiqindilardan aholi sog‘lig‘iga va atrof-muhitga zarar yetkazmasdan foydalanish imkonini beradi. Quyida ayrim usullar va tadbirlar keltirilgan:

1. Mineral va Organik O‘g‘itlar Tayyorlash:

- **Kimyo va neft sanoati:** Kuyqumlar (shlam) va qoldiq qatlamlar qayta ishlanib, qimmatbaho metallar, masalan, kobalt olinadi. Masalan, 1 million tonna kuyqumdan 4300 tonna kobalt olish mumkin.

○ **Metallurgiya kombinatlari:** Toshqollar (shlak) va issiqlik energiyasi ishlab chiqaradigan korxonalarning chiqindi kullari mineral o‘g‘itlar, tsement va yuqori o‘tga chidamli mineral tolalar ishlab chiqarishda qo‘llaniladi.

2. Qurilish Materiallari:

○ **Tsement ishlab chiqarish:** Metallurgiya kombinatlarining toshqollari va chiqindi kul tsement va boshqa qurilish materiallarini tayyorlashda to‘ldirgich sifatida ishlatiladi.

○ **Izolyatsiya materiallari:** Ulardan kislotalar ta‘sirida chidamli izolyatsiya materiallari tayyorlash mumkin.

3. Sanoat Chiqindi Suvlaridan Foydalanish:

○ **Qishloq xo‘jaligi ekinlarini sug‘orish:** Sanoat chiqindi suvlarini ma‘lum me‘yorlarda qishloq xo‘jaligi ekinlarini sug‘orishda ishlatib bo‘ladi.

4. Zararsizlantirish va Utilizatsiya:

○ **Yo‘qish yoki qizdirish:** Foydalanish imkoni bo‘lmagan sanoat chiqindilari yoqish yoki qizdirish yo‘li bilan zararsizlantiriladi va maxsus poligonlarda ko‘miladi.

5. Organik O‘g‘it Ishlab Chiqarish:

○ **Kompostlash:** Axlatlarni qayta ishlash jarayonida azotli organik o‘g‘itlar ishlab chiqariladi. Masalan, Sankt-Peterburgda yiliga 65 ming tonna axlat qayta ishlanib, qishloq xo‘jaligi uchun azotli organik o‘g‘itlar ishlab chiqariladi. Bu jarayonda axlat tarkibidan temir, plastmassa, toshlar va shishalar ajratib olinadi. Qolgan organik axlatlar biobarabanlarda aralashtirilib, ma‘lum darajada namlanadi. Biokimyoviy jarayonlar natijasida 50-60°C haroratda axlatlar kompostga aylanadi.

Yuqorida keltirilgan tadbirlar chiqindilarning zararsizlantirilishi va qayta ishlanishini ta‘minlaydi, bu esa nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy jihatdan ham foyda keltiradi. Bu usullar chiqindilarni samarali boshqarish orqali iqtisodiyotga yangi tarmoq yaratadi va xom-ashyo tejashga, shuningdek, ekologik barqarorlikni saqlashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “YANGI O‘ZBEKISTON: ILM QALDIRG‘OCHLARI - 2023” II RESPUBLIKA KO‘RIK TANLOVI HAMDA TALABALARNING ILMIYAMALIY KONFERENSIYASI. A. Baxodirov O‘zsanoatqurilishmateriallari uyushmasi boshqaruv raisining ilm-fan va innovatsiyalar bo‘yicha birinchi o‘rinbosari Т.Ф.Д., профессор
2. N.A. SAMIGOV, M.Q. XASANOVA, M.SH.MIRZAYEVA, J.S. ZOKIROV IKKILAMCHI RESURLAR ASOSIDA QURILISH MATERIALLARI VA BUYUMLARI
3. Sanoat chiqindilari asosida qurilishmateriallari ishlabchiqarish.MA‘RUZA MATNLARI
4. Karimova M. et al. YOG ‘OCH CHIQINDILARI VA BOSHQA SANOAT CHIQINDILARI ASOSIDAGI TO‘LDIRUVCHILAR //Journal of ScienceInnovative Research in Uzbekistan. – 2023. – T. 1. – №. 1. – C. 34-37.
5. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
6. qizi Yo‘ldasheva M. A. QURILISH MATERIALLARI ISHLAB CHIQRISH JARAYONLARIDA SANOAT CHIQINDIALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 409-412

UDK indeksi 338.486

TURIZM SOHASINI BARQAROR RIVOJLANISHIDA MADANIY MEROS RESURLARIDAN FOYDALANISHNING ROLI

Shukurov Farux Toxirovich

“Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros
xalqaro universiteti tayanch doktoranti

Email: farukhshukurov90@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolada mamlakatimizda mavjud madaniy meros boyliklari va ularning turizm rivojlanishidagi o‘rni muhokama qilingan. Shuningdek, madaniy meros resurslaridan samarali foydalanish mexanizmining asosiy elementlari va ushbu resurslardan samarali foydalanish tahlili jadval ko‘rinishida ifodalangan.*

***Kalit so‘zlar:** Madaniy meros, barqaror turizm, resurslardan foydalanish, iqtisodiy rivojlanish, infrastruktura, turistik xizmatlar.*

O‘zbekistonning turistik resurslari tarixiy va madaniy resurslarga boy bo‘lib, ular orasida Samarqand, Buxoro va Xiva kabi jahon merosi ob‘ektlari mavjud. Bu shaharlar o‘zaro bog‘langan va "Oltin marshrut" deb ataluvchi turistik yo‘nalishni tashkil etadi. Hozirgi kunga kelib O‘zbekistonda 4000ga yaqin tarixiy va me‘moriy obidlar mavjud va hukumatimiz hozirgi kunda ushbu resurslardan foydalanish imkoniyatini oshirish va ularni targ‘ib qilishga katta e‘tibor bermoqda [1]. Bu shuningdek, O‘zbekistonning boy tarixiy va madaniy resurslarga ega ekanini ko‘rsatadi. O‘zbekiston musiqiy asboblari, musiqa va raqslar kabi noyob nomoddiy madaniy merosga boy bo‘lib, ularning turizmga foydalanilishi hali ham cheklangan. Biz bilamizki ushbu madaniy meroslarimiz Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta‘lim, Ilm va Madaniyat Jahon Merosi Markazi tomonidan ro‘yxatga olingan va O‘zbekistonning noyob xazinasini hisoblanadi [2].

Ipak yo‘li, unda joylashgan mamlakatlar va madaniy merosining ahamiyati uning iqtisodiy, ichtimoiy-madaniy, siyosiy va ekologik ta‘silatlari tufayli G‘arb va Sharqda ortib bormoqda [3]. Yurtimizning tarixiy va madaniy merosi bilan bog‘liq an‘anaviy turizmdan tashqari, mamlakat boshqa turistik resurslarga ega va turli mahsulotlarini diversifikatsiya qilish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Masalan, tashrif buyuruvchilar tabiatda tog‘ sporti, alpinizm, qishloq joylarda tajriba oltirish, agroturizm kabi turli faoliyat turlaridan zavqlanish mumkin. Shuningdek, ziyorat turizmi ham Osiyoda yangi bozorlarni rivojlantirish imkoniyatlariga ega. Ovqatlanish madaniyati ham jozibali turistik resurs hisoblanadi, buni 2018 yilda National Geographic Traveler Awards tanlovida O‘zbekiston gastronomik turizm bo‘yicha birinchi o‘rinni olgani isbotlaydi [4]. Shu bilan birga, Prezident Sh. Mirziyoevning ochiq iqtisodiy siyosat doirasidagi turistik siyosatga oid islohotlar, masalan, turistik vizalardan ozod qilish va investitsiyalarni rag‘batlantirish ham turizm sektoriga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston ko‘plab xalqaro tuzilmalarda faol ishtirok etmoqda va nafaqat o‘z mamlakatida, balki keng miqyosda boshqa a‘zo davlatlar bilan hamkorlikda turizmni

rivojlantirishga harakat qilmoqda. Turistik yo‘nalishlarni kengaytirish, Ipak yo‘li mavzusiga asoslangan va turistik klasterlarni ilgari surish orqali turistik mahsulotlar va bozorlarni diversifikatsiya qilish mumkin [5].

Tarixiy va madaniy meros ob‘ektlaridan tashqari, mamlakatda turizm uchun potensialga ega bo‘lgan ko‘plab turistik resurslar mavjud. Hozirgi vaqtda ularning turizmga foydalanishi cheklangan. Masalan, YuNESKO tomonidan nomoddiy madaniy meros sifatida ro‘yxatga olingan musiqa, raqslar va hunarmandchilik mavjud. Tabiatda bo‘lish tajribasi (chang‘i uchish, alpinizm va h.k.), fermer xo‘jaliklarida va yoki lagerlarda qolish kabi turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish imkoniyatlari mavjud bo‘lib, bular Yevropa bozorida tarixiy va madaniy meros turizmi bilan birgalikda talabga ega. Shuningdek, Janubiy-Sharqiy Osiyodan musulmonlar uchun ziyorat turizmi potentsiali mavjud, masalan, Samarqand yaqinidagi Imom Al-Buxoriy mavzoleyi va Sharqiy Osiyodan buddistlar uchun Termizdagi buddist qo‘rg‘oni kabi ziyoratgahlarni nazarda tutish mumkin.

Madaniy meros resurslaridan samarali foydalanish mexanizmi bir nechta asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi. Bu elementlar o‘zaro bog‘liq va birgalikda ishlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, madaniy resurslardan barqaror va samarali foydalanishni ta‘minlashga qaratilgan. Quyida shunday mexanizmning asosiy komponentlari keltirilgan:

1-jadval

Madaniy meros resurslaridan samarali foydalanish mexanizmining asosiy elementlari

Elementlar	Tavsif
Inventarizatsiya va baholash	Resurslarni inventarizatsiya qilish: Madaniy meros ob‘ektlarini identifikatsiya qilish, hujjatlashtirish va ularning holatini baholash. Qiymat tahlili: Madaniy resurslarning madaniy, ta‘limiy va iqtisodiy qiymatini baholash.
Qonunchilik va normativ bazani rivojlantirish	Huquqiy himoya: Madaniy merosni himoya qilish bo‘yicha qonunlar va qoidalarni ishlab chiqish va amalga oshirish. Normativ hujjatlar: Hududiy rivojlanish rejalari va standartlarini madaniy merosni inobatga olgan holda ishlab chiqish.
Strategik rejalashtirish	Umumiy strategiya: Madaniy merosdan foydalanish bo‘yicha uzoq muddatli strategiya va rejalarni ishlab chiqish. Investitsiya va moliyalashtirish: Madaniy merosni saqlash va rivojlantirish uchun zarur investitsiyalarni jalb qilish va moliyalashtirish imkoniyatlarini izlash.
Ilmiy-tadqiqot ishlari	Tadqiqot va innovatsiyalar: Madaniy merosni saqlash va qayta tiklash uchun zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalardan foydalanish. Ma‘lumotlar bazasi: Madaniy meros ob‘ektlari bo‘yicha ma‘lumotlar bazasini yaratish va doimiy yangilab borish.
Ta‘lim va ma‘rifat	Ta‘lim dasturlari: Madaniy merosni himoya qilish va foydalanish bo‘yicha o‘quv kurslari va seminarlar o‘tkazish. Huquqiy xabardorlik: Aholining madaniy merosga bo‘lgan qiziqishini oshirish va uni himoya qilish zaruriyati haqida ma‘lumot berish.
Turizm va iqtisodiy rivojlanish	Turizmni rivojlantirish: Madaniy meros ob‘ektlarini turistlar uchun jozibador qilish va xizmatlarni yaxshilash. Mahalliy iqtisodiy manfaatlar: Madaniy merosdan foydalanish orqali mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash va yangi ish o‘rinlari yaratish.

Monitoring va baholash	Monitoring sistemasi: Madaniy meros ob’ektlarining holatini kuzatish va baholash tizimini yaratish. Ijro nazorati: Amalga oshirilayotgan loyihalarning samaradorligini baholash va ularni yaxshilash bo‘yicha takliflar tayyorlash.

Bu mexanizm madaniy meros resurslaridan barqaror va samarali foydalanishni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, uning ijobiy ta’sirini maksimallashtirish va kelgusi avlodlar uchun uning saqlanishini ta’minlashga yordam beradi.

Madaniy meros resurslarining ko‘rsatkichlari ushbu resurslarning holatini baholash, boshqarish va rivojlantirish uchun ishlatiladi. Ushbu ko‘rsatkichlar bir necha asosiy toifalarga ajratilishi mumkin, har biri o‘ziga xos tavsiflarga ega:

2-jadval

Madaniy meros resurslarining ko‘rsatkichlarini tahlil qilish xususiyatlari

Toifalar	Tavsif
Konservatsiya va saqlanish:	Saqlanish holati: Madaniy meros ob’ektlarining (me’morchilik, san’at, arxeologik topilmalar) jismoniy holatini baholash. Ta’mirlash darajasi: Ta’mirlangan yoki ta’mirlashni talab qiladigan ob’ektlarning foizi. Muntazam xizmat ko‘rsatish va konservatsiya: Ob’ektlarning holatini saqlab turish uchun muntazam ishlarning chastotasi.
Foydalanish va ochiqlik	Tashrif buyuruvchilar soni: Madaniy ob’ektlar yoki tadbirlarga tashrif buyurganlar soni. Cheklangan imkoniyatlarga ega odamlar uchun ochiqlik: Cheklangan imkoniyatlarga ega odamlar uchun infrastruktura va xizmatlar mavjudligi. Informatsion ochiqlik: Informatsion materiallar, ekskursiyalar, multimedia qo‘llanmalarining mavjudligi.
Jamoat bilan integratsiya	Mahalliy aholining ishtiroki: Mahalliy aholi madaniy merosni boshqarish va saqlashda qanchalik faol ishtirok etadi. Ta’lim dasturlari: Madaniy meros bilan bog‘liq ta’lim va ma’rifiy dasturlar soni. Madaniy almashinuv tadbirlari: Madaniyatlararo dialog va almashinuvni ilgari surishga qaratilgan tashabbuslar soni.
Iqtisodiy hissa	Turizmdan iqtisodiy ta’sir: Madaniy meros bilan bog‘liq turizmdan olinadigan daromadlar. Ish o‘rinlari yaratish: Madaniy meros va turizm sohasida yaratilgan ish o‘rinlari soni. Madaniy merosga investitsiyalar: Madaniy resurslarni saqlash va rivojlantirish uchun yo‘naltirilgan moliyalashtirish miqdori.
Barqarorlik va atrof-muhitga ta’siri	Ekologik amaliyotlar: Madaniy merosni boshqarish va konservatsiyada barqaror usullardan foydalanish. Atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish: Turistik faoliyatning tabiat va atrof-muhitga salbiy ta’sirini kamaytirish choralari.

Ushbu ko‘rsatkichlar nafaqat ichki monitoring uchun, balki davlat organlari, investorlar va xalqaro tashkilotlar oldida hisobot berish uchun ham ishlatilishi mumkin. Ular madaniy

meros resurslarining hozirgi holatini baholash, ularni rivojlantirishni rejalashtirish va amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini baholashga yordam beradi.

Tadqiqot natijalarni tahlil qilsak, Ipak yo‘li hududlarida madaniy meros resurslaridan samarali foydalanishning iqtisodiy jihatlari bir necha asosiy sohalarni qamrab oladi. Birinchidan, Ipak yo‘li madaniy merosi butun dunyodan sayyohlarni jalb qiladi, bu turizmdan tushumning o‘shishiga hissa qo‘shadi. Bu nafaqat turistik ob’ektlarga tashriflardan tushadigan to‘g‘ridan-to‘g‘ri daromadlarni, balki turistlarning joylashtirish, ovqatlanish, transport va suvinerlar xarid qilishga sarflangan xarajatlarini ham o‘z ichiga oladi. Ikkinchidan, turizmni rivojlantirish va madaniy merosni saqlashga xizmat ko‘rsatish, ta‘mirlash, boshqarish va ekskursiya ishi kabi sohalarda malakali ishchilar talab qilinadi. Bu ishsizlikni kamaytirish va mahalliy aholining turmush darajasini oshirishga hissa qo‘shadi. Uchinchidan, doimiy turistlar oqimi va madaniy merosga qiziqish xususiy va davlat investitsiyalarni infratuzilma va hudud rivojlanishiga jalb qilishi mumkin, bu esa transportga kirish imkoniyatini va turistik xizmatlar sifatini yaxshilashga olib keladi. To‘rtinchidan, madaniy turizmni rivojlantirish ko‘pincha ta‘lim dasturlarini yaratish bilan birga olib boriladi, bu nafaqat madaniy meros to‘g‘risida xabardorlikni oshiradi, balki mahalliy aholini turistik industriyada ishlash uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar bilan ta‘minlaydi. Beshinchidan, turizm bilan bog‘liq sohalar, mehmonxona xo‘jaligi, restoran ishi va chakana savdo rivojlanishi Ipak yo‘li hududlarida umumiy iqtisodiy o‘shishga hissa qo‘shadi.

Yurtimiz o‘zining boy tarixi va madaniy merosi bilan, jahon turizm bozorida katta salohiyatga ega. Mamlakatimizda turizm sohasi yanada gullab yashnashi va turistlar oqimini yanada ko‘paytirish maqsadida ko‘plab imkoniyatlar mavjud va quyida ularning bir nechtasini taklif sifatida keltirishimiz mumkin:

1. Turizm infratuzilmasini yanada takomillashtirish;
2. Mamlakatimiz madaniy merosini va turizm salohiyatini boshqa mamlakatlarda faol ravishda targ‘ib qilish;
3. Ijtimoiy tarmoqlar va internetda mamlakatimiz turizm resurslarini ko‘proq yoritish;
4. Xorijiy turizm tashkilotlari bilan hamkorlikni kuchaytirish;
5. An‘anaviy va zamonaviy madaniyatni namoyish etuvchi festivallar va san‘at ko‘rgazmalari tashkil etish va bu tadbirlarda turistlarni jalb qilish va ularning qiziqishini oshirish:

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Uzbektourism. Uzbekistan Travel: Attractions. Looker Studio. Available online: <http://lookerstudio.google.com/reporting/1tgrmJJl82HNyIDwmGsQgCHXG5ty2KxS9/page/yLZn?feature=opengraph> (accessed on 23 May 2023)
2. UNESCO, U.W.H. Silk Roads Sites in Uzbekistan. UNESCO World Heritage Centre. Available online: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5500/> (accessed on 23 May 2023).
3. Winter, T. The Geocultural Heritage of the Silk Roads. *Int. J. Herit. Stud.* 2021, 27, 700–719.
4. National Geographic Traveler Awards 2018. (2018). National Geographic Russia. <https://nat-geo.ru/ng-club/podvedeny-itogi-golosovaniyanational-geographic-traveler-awards-2018/>
5. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.
6. Airey, D.; Shackley, M. Tourism Development in Uzbekistan. *Tour. Manag.* 1997, 18, 199–208

"TOWARDS SUSTAINABLE DEVELOPMENT: HARNESSING THE POTENTIAL OF CIRCULAR ECONOMY PRINCIPLES"

Ataxanov Umidbek Olimovich Lecturer

Namangan State University

Department of “Green Economy and Stable Business”

ataxanov84@namdu.uz

Abstract: *The idea of circular economy has got significant attention in recently as a sustainable alternative to the traditional linear economic model. This thesis explores the potential of circular economy principles in fostering sustainable development and addressing environmental challenges. By exploring previous studies, policy frameworks, and business practices, this study aims to provide insights into the advantages, drawbacks, and prospects related to transitioning to a circular economy model. The study will also investigate the role of governments, businesses, and consumers in encouraging circular economy practices and achieving long-term sustainability goals.*

Keywords: *Circular Economy, Sustainability, Environmental Challenges, Resource Efficiency, Waste Reduction, Sustainable Development, Business Practices, Policy Frameworks, Government Regulations, Circular Economy Initiatives, Extended Producer Responsibility (EPR) Laws, Waste Management, Eco-design, International Collaboration, Climate Goals, Circular Economy Ecosystem, Innovation, Sustainable Consumption and Production*

Annotatsiya: *Aylanma (tsirkulyar) iqtisodiyot g‘oyasiga so‘nggi paytlarda an‘anaviy iqtisodiy modelga barqaror muqobil sifatida katta e‘tibor qaratilmoqda. Ushbu tezis barqaror rivojlanishni rag‘batlantirish va ekologik muammolarni hal qilishda aylanma (tsirkulyar) iqtisodiyot tamoyillarining imkoniyatlarini o‘rganadi. Oldingi tadqiqotlarni o‘rganish orqali ushbu tadqiqot, siyosat asoslari va biznes amaliyotlarini aylanma (tsirkulyar) iqtisodiyot modeliga o‘tish bilan bog‘liq afzalliklar, kamchiliklar va istiqbollar haqida tushuncha beradi. Shuningdek, aylanma (tsirkulyar) iqtisodiyot amaliyotlarini rag‘batlantirish va uzoq muddatli barqarorlik maqsadlariga erishishda hukumatlar, biznes va iste‘molchilarning rolini o‘rganadi.*

Kalit so‘zlar: *Iqtisodiyot, Barqarorlik, Atrof-muhit muammolari, Resurs samaradorligi, Chiqindilarni kamaytirish, Barqaror rivojlanish, Biznes amaliyotlari, Siyosat asoslari, Hukumat tomonidan tartibga solish, Aylanma (tsirkulyar) Iqtisodiyot tashabbuslari, Kengaytirilgan Ishlab Chiqarish Boshqaruvi Javobgarligi Qonunlari, Eco-dizayn, xalqaro hamkorlik, iqlim maqsadlari, aylanma (tsirkulyar) iqtisodiyot ekotizimlari, innovatsiyalar, barqaror iste‘mol va ishlab chiqarish*

Introduction

The concept of circular economy has come to existence as an effective and feasible alternative to the traditional linear economic model. In a traditional model, resources are withdrawn, utilized, and then disposed of as waste. However, a circular economy reconsiders

this process, attempting to maintain products, components, and materials at their highest usefulness and value at all times. At the center of the circular economy there are principles of resource productivity, waste reduction, and the renewal of natural systems. On the other hand, the linear model spreads a "take-make-dispose" approach, causing resource depletion, environmental degradation, and increased waste generation.

The significance of shifting from a linear to a circular economic model is marked by environmental and societal challenges predominant in the current global context. Through implementing circular economy principles, businesses, governments, and societies can achieve sustainability and mitigate the negative impact of resource withdrawal and waste generation. The core of the circular economy is the creation of sustainable consumption and production patterns. This transformational economic approach stresses the need to separate economic growth from the consumption of limited resources, showing a pathway to address critical issues such as climate change, biodiversity loss, and resource scarcity.

Moreover, the circular economy presents a change in mindset, motivating, reconsidering and reforming business models and consumption patterns. It nurtures innovation and creativity, resulting to the development of sustainable, resource-efficient products and services. Through the incorporating eco-design, product durability, reuse, remanufacturing, and recycling, a circular economy helps to create economic value while minimizing environmental impact. The significance of this approach is clear: by shifting from the linear model to a regenerative and restorative circular economy, societies have the chance to save natural resources, lessen pollution, and make positive synergies between economic growth and environmental protection.

Case Studies of Circular Economy Initiatives

The "Uzbekistan - 2030" strategy demonstrates a successful circular economy project by integrating key principles of sustainability, environmental awareness, and economic growth. It focuses on shifting to a green economy, increasing renewable energy sources, and improving ecological sustainability underlines Uzbekistan's commitment to circular business models.

The initiatives shown in the strategy, such as expanding the usage of renewable energy, updating thermal power plants, and applying pollution control technologies, are expected to result a positive environmental impact. By changing to eco-friendly fuels in public transport and improving waste management practices, Uzbekistan intends to cut carbon emissions, enhance air quality, and offer sustainable resource management. Founding eco-clean zones and increasing green spaces will promote biodiversity preservation and generate a healthier environment for both current and future generations.

Through "Uzbekistan - 2030" strategy, the country hopes to gain precious experiences about the significance of incorporating environmental friendliness into all aspects of economic development. Focusing on green energy, ecological sustainability, and environmental protection, Uzbekistan can understand the benefits of resource efficiency, minimal environmental impact, and improved resilience to climate change. The emphasis on regional cooperation and security highlights the importance of collaboration in overcoming shared environmental challenges and encouraging sustainable development across borders.

MAKING IT LAST LONGER. This circular approach entails creating products within a closed-loop system where they are intended to be taken back, reconditioned, or fed back into the production cycle to create new high-value products. It challenges the traditional model of

lots of customers buying individual units by offering higher-value, longer-term products and ensuring they are utilized — this can involve repair and remanufacture, supporting resale markets, or offering upgrades.

Eon: This company offers unique Digital IDs for products to track and manage them across the full life cycle, which makes it easier to extend the life of products and resell them.

Olio: A UK-based mobile app, it connects neighbors for sharing by giving away, getting, borrowing or lending things for free within your community, aiming to reduce household and food waste.

Sojo: This is a direct-to-consumer platform that connects customers to local seamstresses for repair. Items are picked up and dropped off by a bicycle courier, and Sojo offers services to businesses as well.

Policy Frameworks for Circular Economy

Government regulations play a crucial role in promoting circular economy practices by establishing frameworks that incentivize resource efficiency, waste reduction, and sustainable production and consumption. In the context of Uzbekistan, the government may introduce regulations such as extended producer responsibility (EPR) laws, waste management policies, eco-design requirements, and product stewardship programs to encourage businesses to adopt circular economy principles. These regulations can create a level playing field, drive innovation, and guide businesses towards more sustainable practices. Additionally, offering financial incentives, tax breaks, subsidies, and grants to companies that implement circular economy initiatives can further motivate businesses to adopt sustainable practices and invest in circular solutions.

The international community has recognized the importance of transitioning towards a circular economy to address global environmental challenges, promote sustainable development, and achieve climate goals. Countries and organizations around the world are collaborating on initiatives and agreements to advance circular economy principles on a global scale. International efforts often involve knowledge sharing, capacity building, technology transfer, and funding support to facilitate the transition to a circular economy. Partnerships between governments, businesses, civil society, and international organizations are crucial for promoting circular economy development and driving systemic change.

Policies play a fundamental role in fostering a circular economy ecosystem by creating an enabling environment for sustainable practices and innovation. Governments can develop comprehensive circular economy strategies, action plans, and policy frameworks that set clear targets, establish regulatory measures, and provide guidance for businesses and stakeholders. Effective policies should address key areas such as waste management, resource efficiency, sustainable consumption and production, eco-design, and green procurement. By aligning economic incentives, regulations, and infrastructure investments with circular economy principles, policymakers can stimulate market demand for circular products and services, spur green investments, and transition towards a more sustainable and resilient economy.

Circular Economy in Business

Applying circular economy principles in businesses in Uzbekistan would include transforming traditional linear economic models into circular, resource-efficient systems. Strategies for this change could include:

1. Design for Circular Economy: Businesses can emphasis on designing products for durability, repairability, and recyclability from the beginning to reduce waste and encourage reuse and recycling.
2. Resource Efficiency: Finding practices that increase resource usage, such as energy and water conservation, waste reduction, and material recycling, can help businesses lessen their environmental impact and create cost savings.
3. Product-Life Extension: Establishing a culture of repair, refurbishment, and re-use can prolong the lifespan of products, reduce the demand for new materials, and create additional revenue.
4. Collaboration and Partnerships: Businesses can work with suppliers, customers, and other stakeholders to generate closed-loop systems, where resources are continuously used, reused, and recycled within the value chain.
5. Circular Business Models: Exploring innovative business models, such as product-service systems, sharing platforms, and remanufacturing, can help businesses capture additional value from products and materials throughout their life cycles.

The adoption of circular business models in Uzbekistan can bring several benefits, including:

1. Cost Savings: By reducing waste, enhancing resource efficiency, and promoting circularity, businesses can lower production costs and improve their bottom line.
2. Environmental Impact: Circular economy practices can help businesses minimize their environmental footprint, conserve natural resources, and reduce greenhouse gas emissions.
3. Competitive Advantage: Embracing circularity can enhance a company's brand reputation, attract environmentally conscious customers, and create new market opportunities.

However, there are also challenges associated with adopting circular business models in Uzbekistan, including:

1. Lack of Awareness: Many businesses may not be familiar with the concept of circular economy or the benefits it offers, requiring education and awareness campaigns to promote adoption.
2. Infrastructure Constraints: Limited recycling and waste management facilities in Uzbekistan may pose challenges for businesses seeking to implement circular practices.
3. Regulatory Framework: The absence of supportive policies and regulations for circular economy initiatives could hinder businesses from making sustainable choices.

In terms of sustainable supply chains and product life cycle management, businesses in Uzbekistan can focus on:

1. Supply Chain Transparency: Ensuring transparency and traceability in supply chains to promote ethical sourcing practices and environmental stewardship.
2. Product Life Cycle Assessment: Conducting life cycle assessments to evaluate the environmental impacts of products from cradle to grave and identify opportunities for improvement.
3. Sustainable Procurement: Partnering with suppliers that adhere to sustainable practices, such as responsible sourcing, fair labor conditions, and waste reduction.

Challenges and Opportunities in Transitioning to a Circular Economy

Shifting to a circular economy presents both challenges and opportunities for businesses and economies worldwide. Technological innovations play a crucial role in facilitating this transition by enabling resource efficiency, waste reduction, and material reuse. Solutions such as blockchain technology for supply chain transparency, advanced recycling technologies, and digital platforms for sharing and leasing services are revolutionizing how products and materials are managed within circular systems. However, barriers to circular economy implementation include upfront investment costs, regulatory hurdles, lack of awareness, and entrenched linear business models. Overcoming these challenges requires collaboration and partnerships among stakeholders across sectors, including businesses, governments, NGOs, academia, and consumers. By working together, sharing best practices, and co-creating innovative solutions, opportunities for advancing circular economy goals emerge, paving the way for a more sustainable and resilient future.

Conclusion and Future Outlook

In conclusion, the journey towards a circular economy in Uzbekistan and beyond requires a holistic approach that involves innovative business models, sustainable practices, and collaborative partnerships. Key findings highlight the importance of incorporating circular economy principles in business strategies, focusing on resource efficiency, product life cycle management, and supply chain sustainability. Recommendations include raising awareness, investing in technological solutions, and fostering a supportive policy environment to accelerate the transition to a circular economy. The implications for sustainable development and environmental conservation are significant, as adopting circular practices can lead to reduced waste generation, resource preservation, and greenhouse gas emissions, ultimately contributing to a more resilient and regenerative economy. Future research directions in the field of circular economy may include exploring the social impact of circular business models, assessing the scalability of circular initiatives in different industries, and examining the cross-sectoral benefits of circularity on economic, social, and environmental sustainability. By embracing the principles of circularity, countries like Uzbekistan can pave the way towards a more sustainable, circular future for generations to come.

List of references

1. [“O‘zbekiston — 2030” strategiyasi \(gov.uz\)](https://gov.uz)
2. [\(PDF\) Conceptualization Of Circular Economy And Sustainability At The Business Level. Circular Economy And Sustainable Development \(researchgate.net\)](#). International Journal of Empirical Research Methods Volume 1, Issue 2, 81-89
3. [\(PDF\) CIRCULAR ECONOMY: DEFINITION, POSITIVE AND NEGATIVE SIDES \(researchgate.net\)](#). Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. No 75, 2024
4. [Meet 16 Startups Leading the Circular Economy Transformation | by Leyla Acaroglu | Disruptive Design | Medium](#)
5. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
6. [Tadbirkorlar uchun yashil biznes g'oyalar \(unitinal.com\)](#)

BARQAROR INVESTISION MUHITNI YARATISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI

Tojiboyev Dilmurod Mahmudjonovich

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchisi

Аннотация. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi hududlarining, jumladan Namangan viloyatining investitsion salohiyati, hududlarning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishida investitsiyalarning tutgan roli, mamlakat hududlariga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish masalalari yoritilgan. Hududlar investitsion jozibadorlik indeksi, so‘ngi yillarda mamlakatimiz hududlariga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar tahlili va hududlarga investitsiyalarni jalb qilish va samaradorligini oshirish yo‘llari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Jozibadorlik indeksi, hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, investitsion jozibadorlik, investitsiya muhiti, investitsiyalar, xorijiy investitsiyalar, to‘g‘ridan-to‘g‘ri horijiy investitsiyalar.

Annotation. The article highlights the investment potential of the regions of the Republic of Uzbekistan, including the Namangan region, the role of investments in the economic and social development of Regions, the involvement of foreign investments in the regions of the country. Regions Investment Attractiveness Index, analysis of foreign investments attracted to the regions of our country in recent years and ways to attract and increase the efficiency of investments in regions are presented.

Аннотация. В статье освещаются вопросы инвестиционного потенциала регионов Республики Узбекистан, в том числе Наманганской области, роль инвестиций в экономическом и социальном развитии регионов, привлечение иностранных инвестиций в регионы страны. Приведен индекс инвестиционной привлекательности регионов, анализ иностранных инвестиций, привлеченных в регионы нашей страны за последние годы, и способы привлечения и повышения эффективности инвестиций в регионы.

Xalqaro investitsiyalarning global muhiti Ukrainada urush boshlanishi bilan keskin o'zgardi, bu dunyo pandemiya ta'siridan hali tiklanmagan paytda boshlandi. Urush yaqin atrofdan tashqarida ta'sir ko'rsatadi va energiya va oziq-ovqat narxlarining ko'tarilishi, Real daromadlarni kamaytirish va qarz stressini kuchaytirish bilan butun dunyo bo'ylab milliardlab odamlarga ta'sir qiladigan yashash xarajatlari inqirozini keltirib chiqaradi. Investorlarning ishonchsizligi va tavakkal qilishni istamasligi bu yil global to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarga sezilarli pasayish bosimini keltirib chiqarishi mumkin.

2022 va undan keyingi yillarda rivojlanayotgan mamlakatlarga investitsiyalar oqimining oqibatlarini oldindan aytish qiyin. Mintaqada yaqin investitsiya aloqalariga ega bo'lgan Markaziy Osiyo mamlakatlariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilishdan tashqari, boshqa mamlakatlarga ta'sir qilish asosan bilvosita bo'ladi va ularning mojaro tufayli yuzaga kelgan uch tomonlama inqirozga ta'sir qilish darajasiga va natijada ularning iqtisodiy va siyosiy beqarorligiga bog'liq bo'ladi-xalqaro xususiy investitsiyalarning asosiy determinantlari. O'tmishga qaraganda, oziq-ovqat narxлари oxirgi marta juda yuqori bo'lgan-2007-2008 yillardagi oziq-ovqat inqirozi paytida-tartibsizliklar 60 dan ortiq mamlakatlarda sodir bo'lgan.

Makroiqtisodiy dinamikaning uzoq muddatli tendentsiyalari asosan global moliya tizimidagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatadigan hal qiluvchi omil hisoblanadi. So'nggi bir necha o'n yilliklar davomida ekologik iqlim muammolari va vazifalari ta'sir omillarining tobora ko'payib bormoqda, aks holda ular "yashil" deb nomlanadi.

1960-yillarning oxiri va 70-yillarning boshlarida, ayniqsa rivojlangan mamlakatlarda "yashil" omillarning rolining oshishi inson iqtisodiy faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini kam baholash darajasini anglash bilan bog'liq edi, bu esa ishlab chiqarishni texnologik takomillashtirish va infratuzilmani rivojlantirish sur'atlariga ta'sir qilishi mumkin emas edi. Shu munosabat bilan insonning hayot sifati va iste'mol darajasini yaxshilashga bo'lgan tobora ortib borayotgan ehtiyojlari va ularni atrof-muhitga sezilarli zararli ta'sir ko'rsatmasdan qondirish uchun ishlab chiqarish imkoniyatlarining o'ziga xos paritet kombinatsiyasi paydo bo'ldi.⁹

Shu bilan bir qatorda, energiya samaradorligi sohasida global moliya tizimidagi keyingi o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatadigan bir-birini istisno qiluvchi omillar paydo bo'ldi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda va birinchi navbatda ularning shaharlarida ekologik vaziyat keskinlashdi.

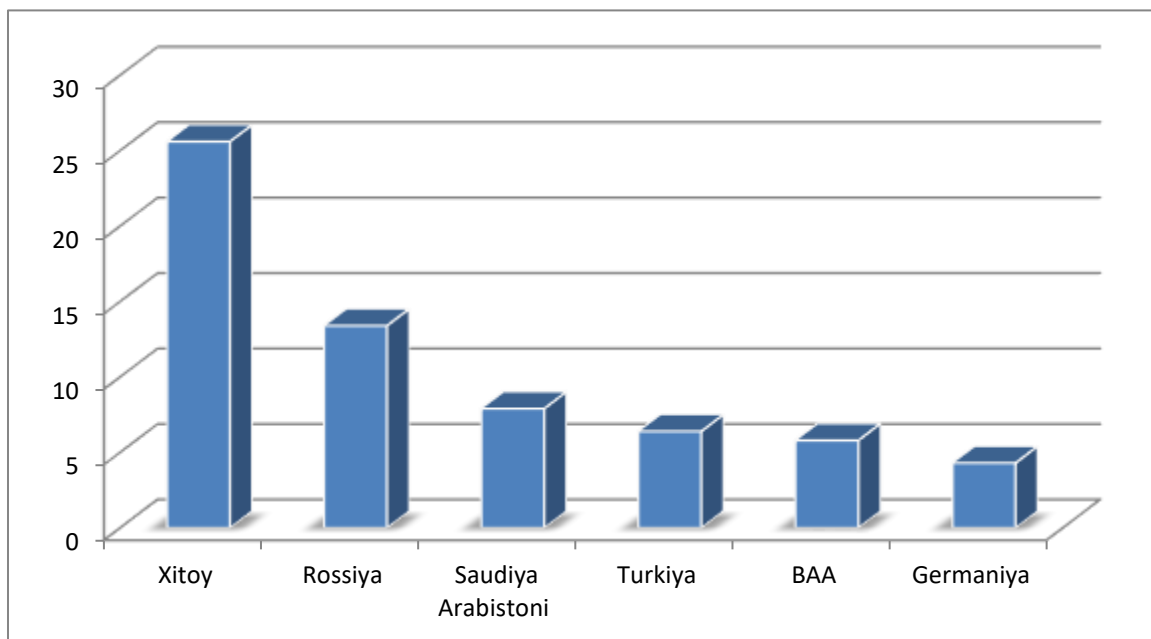
Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarning roli va ahamiyatini tadqiq etishda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishga erishishning asosiy omillaridan biri – respublika iqtisodiyotiga ishlab chiqarish omillari (yer, kapital, ishchi kuchi) hamda ularning tarkibidagi muhim o'ringa ega bo'lgan investitsiyalarning, avvalambor, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning samarali joylashtirilishi hisoblanadi. Shu sababli, investitsiyalarning samaradorligi iqtisodiyotda takror ishlab chiqarishni rivojlantiruvchi asosiy omil ekanligini ko'rish mumkin.

Ta'kidlash lozimki, “Samarali investitsiyalar makro, mezo va mikro darajadagi butun iqtisodiy muammolarni hal qiladi, shuningdek, iqtisodiyotni isloh qilish va uni qayta qurish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Xususan, investitsiyalar mamlakat moliya-kredit tizimining samarali ishlashini ta'minlaydigan elementdir” 1].

Yuqoridagilar asosida mamlakat iqtisodiy rivojlanishida xorijiy investitsiyalarning ham ahamiyatini alohida qayd etish lozim. Milliy iqtisodiyot rivojlanishini jadallashtirish orqali yuqori samarador investitsiyalarni jalb etish, bu orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin.

Hozirgi kunda yashil iqtisodiyotda investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish O'zbekiston davlatining barqaror rivojlanish yo'lidagi sa'y-harakatlarining e'tiborga molik namunasidir. Mamlakat Parij kelishuvi va Barqaror rivojlanish maqsadlari kabi global maqsadlarga mos keladigan, kam uglerodli va resurs tejralgan iqtisodiyotga o'tish muhimligini tan oldi.

⁹ Цены на нефть за 40 лет [Электронный ресурс] // Федеральное государственное унитарное предприятие «Информационное телеграфное агентство России (ИТАР-ТАСС)». – URL: <https://www.tass.ru/infographics/8156> (дата обращения: 10.02.2022).

1-jadval 2023 yil davomida O'zbekistonda o'zlashtirilgan jami xorijiy investisiya va kreditlar hajmi

O'zbekiston respublikasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlili natijasida yashil iqtisodiyotda investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishning ko'p tomonlama yondashuvi ochib beriladi: Jumladan,

1. Siyosat va normativ-huquqiy baza: Hukumat atrof-muhitga qulay investitsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha kompleks siyosat va normativ-huquqiy bazani amalga oshirgan. Bunga qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, maishiy chiqindilarni boshqarish va barqaror qishloq xo'jaligini rag'batlantirish to'g'risidagi qonun va qoidalar qabul qilinishi kiradi.

2. Qayta tiklanuvchi energiyani rivojlantirish: O'zbekiston quyosh, shamol, gidroenergetika kabi muqobil energiya manbalarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berdi. Hukumat qayta tiklanuvchi energiya loyihalariga ichki va chet el investitsiyalarini jalb qilish, jumladan, favqulodda oziq-ovqat tarif rejalari va soliq rag'batlantirishni joriy etish chora-tadbirlarini joriy etdi.

3. Energiya samaradorligi tashabbuslari: Is gazi chiqindilarini kamaytirish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda energiya samaradorligining ahamiyatini inobatga olib, hukumat tomonidan energiya tejarchi texnologiyalar va amaliyotni qo'llab-quvvatlash bo'yicha turli dasturlar amalga oshirildi. Ushbu tashabbuslar sohalar, jumladan, binolar, transport va sanoat bo'yicha energiya sarfini optimallashtirishni ko'zda tutmoqda.

4. Yashil moliya va investitsiyalarni jalb qilish: O'zbekiston yashil moliyaga kirishni yanada kuchaytirish va yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rildi. Bunga yashil investitsion fondlarni tashkil etish, yashil loyihalarni moliyaviy rag'batlantirish, yashil investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik qilish kiradi.

5. Tadqiqot va innovatsiyalar: Hukumat yashil texnologiyalar va innovatsiyalar sohasida tadqiqot va rivojlantirish faoliyatini rag'batlantiradi. Atrof-muhitga qulay texnologiyalar va

amaliyotlarni ishlab chiqish va qabul qilishni yo'lga qo'yish uchun akademiya, sanoat va ilmiy-tadqiqot muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni qo'llab-quvvatlaydi.

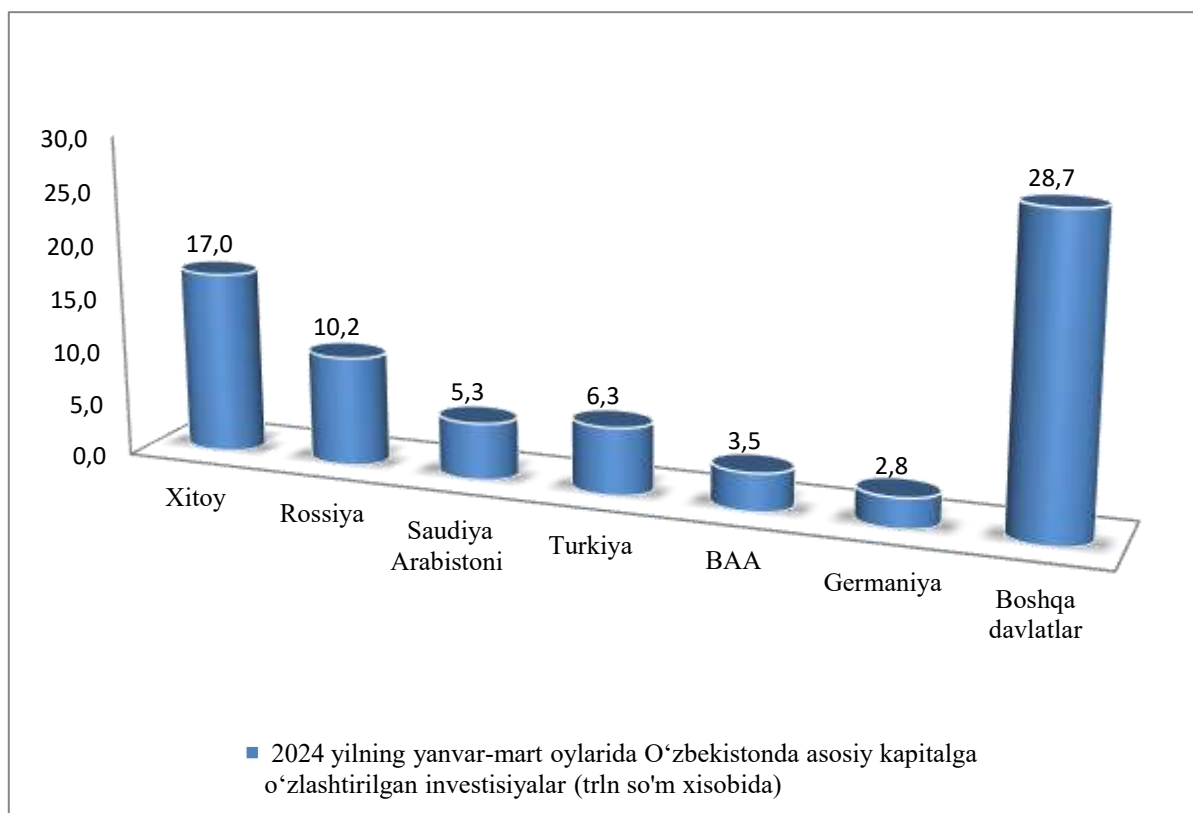
6. Xalqaro hamkorlik. O'zbekiston barqaror rivojlanish bo'yicha bilim va tajriba almashish maqsadida xalqaro forum va sheriklikda faol ishtirok etadi. U BMT Taraqqiyot Dasturi (BMTTD) va Osiyo taraqqiyot banki (ADB) kabi xalqaro tashkilotlar bilan yashil iqtisodiyot loyihalari bo'yicha tajriba, mablag' va texnik ko'mak olish bo'yicha hamkorlik qiladi.

Yana shuni aytib o'tish lozimki Respublikamizda bir qancha tijorat banklar ham ushbu sohani rivojlantirish uchun past foizli kreditlar taqdim etmoqda (1-jadval).

Nomi	Ipoteka Bank	Qishloqqurilishbank	Xalq Banki	Sanoatqurilishbank
Foizi	15 foiz	15 foiz	15 foiz	15 foiz
Summasi (so'm)	90 mln	150 mln	60 mln	150 mln
Muddati	5 yil	5 yil	5 yil	5 yil
Imtiyozli davri	mavjud emas	mavjud emas	mavjud emas	mavjud emas

Yashil iqtisodiyotda investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishga e'tibor qaratib, O'zbekiston atrof-muhitga ta'sirni minimallashtirish bilan birga barqaror iqtisodiy o'sishga erishishni maqsad qilgan.

iyos
at va
strat
egiy
alar
ga
vaqt
i-
vaqt
i
bila
n
o'zg
artir
ishla
r
kiriti

sh bilan bir qatorda investitsiya samaradorligini uzluksiz nazorat qilish va baholash ushbu tashabbuslarning uzoq muddatli muvaffaqiyati uchun juda muhim bo'ladi.

Ekologik tahdidlarning kuchayishiga javob sifatida yashil iqtisodiyotning paydo bo'lishi qayta tiklanadigan energiya, barqaror transport, chiqindilarni boshqarish va yashil infratuzilma kabi ko'plab sohalarga katta sarmoyalar kiritish zarurligini keltirib chiqardi. Ushbu maqola investitsiya oqimiga to'sqinlik qiladigan to'siqlarni ko'rib chiqadi va investitsiya samaradorligini oshirish uchun amaliy echimlarni taqdim etadi.

Boshqaruvning turli darajalariga mos keladigan yaxlit siyosat tizimini ishlab chiqish yashil iqtisodiyotda investitsion jozibadorlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Qayta tiklanadigan energiya maqsadlarini amalga oshirish, uglerod chiqindilarini narxlash va yashil rag'batlantiruvchi paketlarni ishga tushirish investorlarga aniqlik va barqarorlikni ta'minlaydi, yashil loyihalar uchun ishonch va uzoq muddatli majburiyatni oshiradi.

Yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishda moliyaviy institutlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Hukumatlar mavjud kapital va loyiha talablari o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun yashil banklar yoki ixtisoslashgan iqlim fondlari kabi maxsus yashil moliyalashtirish institutlarini tashkil etishlari kerak. Bundan tashqari, yashil obligatsiyalar va barqarorlikka bog'liq kreditlar kabi innovatsion moliyaviy vositalar yashil loyihalarni moliyalashtirishning shaffof mexanizmlarini taqdim etish orqali investorlarning ishonchini oshirishi mumkin.

Yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishda moliyaviy institutlar juda muhim rol o'ynaydi. Ba'zi asosiy fikrlar:

1. Moliyalashtirish imkoniyatlari: Moliyaviy institutlar yashil loyihalar va tashabbuslar uchun maxsus moslashtirilgan kreditlar, obligatsiyalar va yashil investitsiya fondlari kabi turli xil moliyalashtirish variantlarini taqdim etadi.

2. Xavfni baholash va kamaytirish: Ular yashil investitsiyalar bilan bog'liq xavflarni baholaydilar va ularni kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqadilar, investorlarga ishonch va ishonch hosil qiladilar.

3. Tajriba va yo'l-yo'riq: Moliyaviy institutlarda yashil investitsiyalar bo'yicha tajribaga ega bo'lgan maxsus guruhlar mavjud. Ular investorlarga yo'l-yo'riq va maslahat xizmatlarini taklif qilishadi, ularga qulay yashil loyihalarni aniqlashga va murakkab landshaftni yo'lga qo'yishga yordam beradi.

4. ESG Integratsiyasi: Moliyaviy institutlar o'zlarining investitsiya strategiyalariga Atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) mezonlarini kiritadi, barqaror amaliyot va odob-axloq me'yorlariga mos keladigan investitsiyalarni rag'batlantiruvchi.

5. Hamkorlik va hamkorlik. Moliyaviy institutlar boshqa hamkorlar, shu jumladan hukumatlar, korxonalar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilib, yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qiluvchi zamonaviy moliyaviy vositalar va tashabbuslarni ishlab chiqadilar.

6. Hisobot va shaffoflik: Moliyaviy institutlar ko'pincha o'zlarining ESG faoliyati va prognozini oshkor qilib, investorlarga barqaror amaliyotlarga bo'lgan bag'rikengligi to'g'risida shaffoflikni ta'minlaydi.

Davlat va xususiy sektorni birlashtirgan hamkorlikdagi korxonalar yashil investitsiyalar uchun zarur bo'lgan qo'shimcha resurslarni safarbar qilishi mumkin. Hukumatlar xatarlarni bo'lishish, resurslarni optimallashtirish va o'zaro manfaatli investitsiya imkoniyatlarini yaratishni maqsad qilib, yaxshi tuzilgan Ppplar orqali xususiy sektorni faol ravishda jalb qilishlari kerak. Aniq huquqiy asoslarni yaratish, protseduralarni soddalashtirish va tegishli

imtiyozlarni taklif qilish xususiy korxonalarni yashil iqtisodiyotga sarmoya kiritishga undashi mumkin.

Yashil iqtisodiyotga kapitalni jalb qilish uchun qulay investitsiya muhitini yaratish juda muhimdir. Hukumatlar ochiq muloqotni rag‘batlantirishi, shaffof qoidalarni o‘rnatishi va investitsiya xavfini kamaytirish uchun mustahkam huquqiy asoslarni ta‘minlashi kerak. Yashil investitsiya tashabbuslarini ishlab chiqishda davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikning kuchayishi uzoq muddatli majburiyatlarni yanada kuchaytirishi va investorlarning ishonchi va ishonchini kuchaytirishi mumkin.

Investitsiya muhiti deganda ma‘lum bir iqtisodiyot yoki sektorga investitsiyalarning jozibadorligi va maqsadga muvofiqligiga ta‘sir qiluvchi umumiy sharoitlar va omillar tushuniladi. Yashil iqtisodiyotda investitsiya muhitini yaxshilash investitsiyalarni jalb qilish uchun juda muhimdir.

Investitsiya muhitini yaxshilash uchun siyosatchilar quyidagilarga e‘tibor qaratishlari mumkin:

Barqarorlik va bashorat qilish: yashil iqtisodiyotga uzoq muddatli investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlaydigan barqaror va bashorat qilinadigan siyosat va qoidalarni amalga oshirish investorlarning ishonchini oshiradi. Aniq va izchil qoidalar investorlarga xavflarni baholashga va asosli qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Huquqiy va me‘yoriy-huquqiy baza: qo‘llab-quvvatlovchi huquqiy va me‘yoriy-huquqiy bazani yaratish juda muhimdir. Bunga qayta tiklanadigan energiyani qabul qilishni rag‘batlantiradigan, yashil investitsiyalarni rag‘batlantiradigan va atrof-muhitni muhofaza qilishni ta‘minlaydigan Qonunchilik kiradi.

Moliyaga kirish: yashil loyihalar uchun moliyalashtirishga kirishni osonlashtirish juda muhimdir. Hukumatlar yashil banklar yoki fondlarni tashkil qilishi, yashil obligatsiyalarni ilgari surishi yoki kapitalni barqaror investitsiyalar uchun safarbar qilish uchun moliyaviy imtiyozlar yaratishi mumkin.

Infratuzilmani rivojlantirish: qayta tiklanadigan energiya tarmoqlari va ekologik toza transport tarmoqlari kabi zarur infratuzilmani rivojlantirish yashil investitsiyalarning maqsadga muvofiqligi va jozibadorligini oshiradi.

Shaffoflik va hisobdorlik: shaffoflik va hisobdorlik mexanizmlarini yaratish investorlarning aniq va ishonchli ma‘lumotlarga ega bo‘lishlarini ta‘minlashga yordam beradi. Bu ishonchni kuchaytiradi va investitsiya jarayoni bilan bog‘liq noaniqliklarni kamaytiradi. Hamkorlik va sheriklik: davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi sheriklikni rag‘batlantirish, shuningdek xalqaro hamkorlikni rivojlantirish yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni tezlashtirishi mumkin.

Hamkorlikdagi harakatlar bilim, resurslar va tajriba almashishga imkon beradi. Ushbu jihatlariga e‘tibor qaratish va investitsiya muhitini doimiy ravishda yaxshilash orqali mamlakatlar yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishlari, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishlari va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishlari mumkin. Yashil iqtisodiyotdagi investitsiya muhiti atrof-muhit barqaror sohalariga investitsiyalar kiritish bilan bog‘liq imkoniyatlar, xavflar va qoidalarni anglatadi. Muhim ma‘lumotlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. O'sib borayotgan talab: Barqarorlikka global e'tiborning oshib borishi qayta tiklanuvchi energiya, toza texnologiya, yashil infratuzilma va atrof-muhitga qulay boshqa sohalarga investitsiyalarga sezilarli talabni yaratdi.

2. Hukumatni qo'llab-quvvatlash: Ko'plab hukumatlar yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha siyosat va rag'batlantirish choralari amalga oshirmoqda. Bularga soliq imtiyozlari, grantlar, subsidiyalar va qulay qoidalar kiritilishi mumkin.

3. Narx-navo raqobatbardoshligi: So'nggi yillarda quyosh va shamol kabi qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalarining narxi sezilarli darajada pasayib, ularni an'anaviy energiya manbalari bilan narx-navo raqobatbardosh qilib qo'yadi.

Bu jozibali investitsiya imkoniyatlarini taqdim etadi.

4. O'zgaruvchanlik va risklar. Har qanday investitsiyada bo'lgani kabi, yashil iqtisodiyotda ham normativ o'zgarishlar, texnologik yutuqlar, bozordagi o'zgaruvchanlik kabi risklar mavjud. Investorlar uchun ushbu xavflarni samarali baholash va boshqarish muhimdir.

5. ESG Integratsiyasi: Atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) omillari investitsion qaror qabul qilishga tobora ko'proq kiritilmoqda. Kuchli ESG amaliyotlari va barqarorlik va'dalariga ega bo'lgan kompaniyalar ko'pincha investorlar tomonidan afzal ko'rilgan.

6. Innovatsiya va hamkorlik. Yashil iqtisodiyotga biznes, tashkilot va hukumatlar o'rtasida innovatsiya va hamkorlik yo'lga qo'yiladi. Investorlar atrof-muhit barqarorligiga hissa qo'shadigan yangi paydo bo'lgan texnologiyalar va sheriklikka diqqat qilishlari kerak.

Tadqiqot va ishlanmalarga barqaror investitsiyalar (Ar-Ge) yashil iqtisodiyotning o'sishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Hukumatlar texnologik innovatsiyalarni tarmoqlar bo'yicha boshqarish uchun ilmiy-tadqiqot tashabbuslarini moliyalashtirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Akademiya, tadqiqot institutlari va sanoat ishtirokchilari o'rtasidagi hamkorlik zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirishga imkon beradi va investitsiyalar uchun qo'llab-quvvatlovchi ekotizimni rivojlantiradi. Hukumatlar ilmiy-tadqiqot tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va ilmiy doiralar, tadqiqot institutlari va sanoat ishtirokchilari o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirish uchun mablag' ajratishi kerak. Ushbu hamkorlik ilg'or texnologiyalarni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish uchun qo'llab-quvvatlovchi ekotizimni yaratadi. Innovatsiyalar va ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish orqali mamlakatlar barqaror rivojlanishni boshqarishi, raqobatbardoshlikni oshirishi va yashil tarmoqlarga ko'proq investitsiyalarni jalb qilishi mumkin.

Yashil sektorda malakali ishchi kuchining etishmasligini bartaraf etish investitsiyalarni jalb qilish va saqlash uchun juda muhimdir. Hukumatlar va ta'lim muassasalari yashil ta'lim dasturlarini targ'ib qilishlari, kasb-hunar va texnik tayyorgarlikni taklif qilishlari, bilim almashish va salohiyatni oshirish uchun imkoniyatlar yaratishlari kerak. Malakali va bilimdon ishchi kuchi nafaqat yashil investitsiyalar samaradorligini oshiradi, balki barqaror innovatsiya va o'sish madaniyatini rivojlantiradi. Yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish samaradorligini oshirishda ta'lim va ko'nikmalarni rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Ushbu sohalarga e'tibor qaratish orqali manfaatdor tomonlar ishchi kuchining o'sib borayotgan yashil sektor talablarini qondirish qobiliyatini oshirishi mumkin. Ta'lim dasturlari barqarorlik tamoyillarini o'z ichiga olishi va qayta tiklanadigan energiya texnologiyalari, resurslarni boshqarish va ekologik toza amaliyotlar bo'yicha treninglar o'tkazishi kerak.

Malakani rivojlantirish tashabbuslari texnik tajribani shakllantirish va yashil sohalarda tadbirkorlikni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berishi kerak. Ta'lim va malakani oshirishga sarmoya kiritib, mamlakatlar yashil iqtisodiyotning o'sishiga hissa qo'shish va bu jarayonga ko'proq investitsiyalarni jalb qilish uchun tayyor ishchi kuchini yaratishi mumkin.

Moliyachilar tobora kuchayib borayotgan tendentsiyani tezda angladilar va tezda tegishli vositalarni birjalarga olib chiqdilar. Birinchi yashil obligatsiyalar 2007 yilda Yevropa Ittifoqi nazorati ostidagi Yevropa investitsiya banki tomonidan chiqarilgan, to'plangan 600 million yevro shamol parklari va quyosh elektr stansiyalarini qurishga yuborilgan.

Keyinchalik yashil kun tartibi kengaydi: xususiy ESG obligatsiyalari paydo bo'ldi, yangilik tezda qarz bozoridagi investorlar orasida mashhur bo'ldi.

Climate Bonds Initiative (CBI) xalqaro tashkilotining hisob-kitoblariga ko'ra, joriy yilning yanvar oyida 2 trillion dollardan ortiq yashil obligatsiyalar chiqarilgan va 2025 yilga kelib ularning hajmi 5 trillion dollarga etadi, hozirgi vaqtda ularning emissiyasi jahon qarz bozorining 5 foizini egallaydi. Energiya sektori eng ko'p yashil investitsiyalarni oladi, undan keyin kam uglerodli binolar, transport, suv infratuzilmasi va chiqindilarni boshqarish sanoati. ESG obligatsiyalarini chiqarish bo'yicha eng yaxshi 5 mamlakat AQSh, Xitoy, Frantsiya, Germaniya va Gollandiyani o'z ichiga oladi.

Xulosa: Xulosa qilib shuni xulosa qilishimiz mumkinki, hozirgi voqelikda ekologik va iqlim muammolarini sezmaslik mumkin emas, buni tushunish ichki va xalqaro miqyosda sodir bo'ladi va sayyoramizning deyarli har bir aholisiga tegishli.

Inson yashash muhitini yaxshilashning eng muhim yo'nalishlaridan biri bu "yashil" iqtisodiyotga o'tishdir. Ushbu o'tishni amalga oshirishda "yashil" moliyaviy vositalardan foydalanish nazarda tutiladi. Ammo bunday global o'tishlar har doim xalqaro va ichki darajada hal qilinishi kerak bo'lgan ko'plab muammolarga hamroh bo'ladi.

Tegishli moliyalashtirishsiz atrof-muhitni muhofaza qilish choralari shunchaki mumkin emas, shuning uchun alohida - "yashil" moliyalashtirish tizimini shakllantirish zarurati paydo bo'ldi, shu munosabat bilan "yashil" iqtisodiyot, "yashil" moliya, "yashil" investitsiyalar kabi tushunchalar paydo bo'ldi. Yangi "yashil" moliyaviy vositalar nafaqat ulardan foydalanishdan iqtisodiy foyda olish, balki atrofdagi dunyoni saqlab qolish uchun ekologik va iqlim muammolarini hal qilish uchun mo'ljallangan.

2024 yilda dunyo butun insoniyat hayotiga ta'sir qiladigan kutilmagan tahdidga duch keldi-bu yangi yashil investisiya infektsiyasidir. Turli xil cheklovlar sharoitida odamlar va davlatlar hukumatlari insoniyatning rivojlanish yo'li, kelajak avlodlar oldidagi javobgarlik, barkamol har tomonlama rivojlanish va o'rtacha iste'molning ahamiyati haqida o'ylashni boshladilar. Ushbu jarayonlar jahon moliya tizimini o'zgartirish va energiya almashinuvi yo'nalishida tezlashishga majbur bo'ldi.

Shubhasiz, iqtisodiy tartibga solishning eski usullari endi ishlamaydi, miqdoriy yumshatishning pul siyosati endi kutilgan natijalarga olib kelmaydi, ko'plab davlatlarda inflyatsiya barqaror o'sib bormoqda. 2021-yil oktabr oyida boshlangan jahon energetika inqirozi yana bir bor yashil energiya o'tish jarayonlari barqaror, ammo silliq bo'lishi kerakligini aniq ko'rsatmoqda, aks holda har doim mutlaqo kutilmagan salbiy natijaga erishish xavfi mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. “2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish” konsepsiyasi

2. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Tashmatov Sh.A., Butaboyev M.T.. Yashil iqtisodiyot. Darslik. T.: Universitet, 2020, 156-bet
3. A.Stainer 2017, “The Green Shoots of the Green Economy”, Environmental Conservation, №2 vol 3 2019.
4. Brown L.R. Eco-Economy. Building an Economy for the Earth. Earth Policy Institute. W.W. Norton&Company. New York, London, 2019.
5. <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-green>
6. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/ecology-2>
- Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
7. www.uznature.uz

MINTAQALARDA KICHIK INNOVATSION KORXONALARNI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Axmadjanov Ilyosbek Ilxomjon o‘g‘li,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqalarda kichik biznes korxonalari faoliyatini rivojlantirishda yangi innovatsion kichik korxonalarni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari va nazariy tomonlari bo‘yicha ma’lumotlar berilgan bo‘lib, hamda kichik innovatsion korxonalaridagi innovatsion faoliyatni olti bosqichli sxemasi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy o‘rta, mintaqalar, potensial, kichik biznes, yalpi ichki maxsulot, kichik innovatsion korxonalar, globalashuv, yangi texnologiya, modernizatsiya, diversifikatsiya, yangi biznes modellar, integratsiya, raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, Small and Medium Enterprise.

Annotation: This article provides information on the specific features and theoretical aspects of the organization of new innovative small enterprises in the development of small business enterprises in the regions, and a six-stage scheme of innovative activities in small innovative enterprises is proposed.

Аннотация: В статье представлена информация об особенностях и теоретических аспектах организации новых инновационных малых предприятий в развитии предприятий малого бизнеса в регионах, а также предложена шестиступенчатая схема инновационной деятельности на малых инновационных предприятиях.

Dunyo mamlakatlarida iqtisodiyotni barcha tarmoqlarini jadal rivojlantirish, yuqori iqtisodiy o‘rta ta’minlash, aholi bandligini ta’minlash maqsad qilingan bo‘lib, ularni barchasi tanlab olingan hududda amalga oshiriladi. Iqtisodiyotni rivojlantirishda mintaqalar iqtisodiyotini o‘rta yuqoridir, bundan tashqari investitsiyalar jalb qilish va ulardan samarali foydalanishda mintaqaviy iqtisodiyot shakllariga e’tibor qaratishimiz kerak bo‘ladi.

Mintaqaviy iqtisodiyot o‘z navbatida mintaqalarni iqtisodiy rivojlanishini, geografik joylashuvini, tabiiy resurslarini, demografik xolatini, ishlab chiqarish potentsialini o‘rganadi va shu asnda ishlab chiqarish tarkibini aniqlash, aholini ijtimoiy xolatini ko‘tarish va xo‘jaliklarni joylashtirish imkoniyatlarini yaratadi.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes korxonalarini rivojlantirishda bir qator yangicha yondashuvlar talab etmoqda, xorijiy mamlakatlar tajribalaridan shuni anglash mumkinki, kichik biznes korxonalarisiz iqtisodiyotni barqaror rivojlantirib bo‘lmaydi, sababi ko‘plab mamlakatlarda yalpi ichki maxsulot tarkibida kichik biznes 40-50 % ni tashkil etadi. Shu sababdan biz tadqiqotlarimizda kichik biznes rivojlanishi va u bilan bog‘liq muammolariga qaratdik, hamda kichik biznesni mintaqalarda o‘ziga xos xususiyatlarini shakllantirgan holda milliy iqtisodiyot va jaxon iqtisodiyoti doirasida anologi yo‘q bo‘lgan eksportbob mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yishni maqsad qilingan.

Zamonaviy adabiyotlardagi ma‘lumotlardan shuni anglash mumkinki, kichik biznes faoliyati bo‘yicha ko‘plab olimlar o‘z fikrlarini bayon etgan, L.Shapiro esa inson tadbirkor sifatida o‘zining taklifi bilan bozor sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirib boradi va B.Karlof esa tadbirkor ishlab chiqarish omillarini optimal umumlashtiruvchi shaxs sifatida ko‘rgan, mehnat, kapital, resurslardan to‘g‘ri foydalanishda ijodiy yondashuvlarni talab etadigan faoliyat deb atagan.

Mamlakat iqtisodiyotida innovatsiyalar muxim element sifatida qaraladi, “Butun jaxon intellektual mulk tashkiloti general direktori Frensis Garri fikriga ko‘ra innovatsiyalar iqtisodiy o‘sishning markaziy xarakatlantiruvchi kuchi deb hisoblagan, u tomonidan bo‘sh ish o‘rinlari yaratiladi, jaxon bozorida korxonalarni samarali raqobatlashishni ta‘minlovchi kalit sifatida qaragan” [1]. “Bundan tashqari innovatsiyalarga yuqori baxoni Booz & Company konsalting kompaniyasi rahbari Shumit Banerji tomonidan xam berilgan bo‘lib, xar qanday korxonalar faoliyatini jadal rivojlanishi uchun yangiliklar eng muhim elementlar deb qaragan” [2]. “Shu bilan birga Banerji yangi g‘oyalar jamiyat va iqtisodiyot rivojlanishidagi katalizatoridir deb ta‘rif berdi, Alctel-Lucent kompaniyasining ijrochi direktori Ben Vervaayoen esa innovatsiya global muammolarni yechishda insoniyatga yordamchi sifatida ko‘rdi” [3].

Bunday o‘zgarishlar zaminida yangi biznes-modellar, g‘oyalar shakllanishiga olib keladi va an‘anaviy holatda faoliyat yurituvchi kompaniyalarda jiddiy tarkibiy va innovatsion o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Yangi minglik boshlanishida raqamli texnologiyalarni ko‘payishi, mobil internet faollashuvi, kichik hajmli ishlab chiqarish uskunalarni ishlab chiqarishni kuchayishi, sun‘iy ongni ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalariga jadal kirib kelishi fonida yangi ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish tizimlari rivojlandi. “Milliardlab aholining cheksiz ehtiyojlarini bugunki mobil aloqa vositalari orqali ta‘minlash asnosida virtual tizim, virtual iqtisodiyot shakllana boshladi. Bunday o‘zgarishlar zaminida yangi biznes-modellar an‘anaviy kompaniyalar ishlab chiqarishini, transport, iste‘mol, yetkazib berish tizimlarini tubdan o‘zgartirib yubordi. Bu innovatsiyalar eskirib, ishlamay qolgan mexanizmlarni almashtirish, tubdan o‘zgartirish, islohotlarni yangidan boshlashga xizmat qiladi” [4]. Yangi texnologiyalarni jadal rivojlanishi va ularni amaliyotga joriy etilishi orqali uzoq kelajakda yangi sanoat tarmoqlarini shakllanishiga olib keladi.

Raqamli texnologiyalarni rivojlanishi bilan mamlakatlar va korxonalar o‘rtasidagi integratsiyalarni chuqurlashuvi, mamlakatlar iqtisodiyotini global iqtisodiyotga transformatsiyalashuvi rivojlandi.

Kichik innovatsion korxonalar esa kichik, mayda korxonalardan tashkil topgan korxonalardir, asosan ular mustaqil faoliyat yuritadi, shu sababdan sohaga yangiliklarni tez joriy etilishi bilan ajralib turadi, iqtisodiy rivojlanish indikatorlarini faol o‘zgartirib turadi, yalpi ichki maxsulot dinamikasini tez o‘zgarishiga ta‘sir etadi. Kichik biznes – biznesga kirish qismi

faoliyatiga xos bo'lgan belgilarga ega bo'lgan, firma ichki munosabatlariga asoslangan, tashqi muhit bilan uzviy bog'liq bo'lgan tashkilotlar hisoblanadi [5]. “Kichik biznes” iborasi inglizcha so'z bo'lib, g'arbiy Yevropa mamlakatlarida, Yaponiyada, “kichik va o'rta biznes” deb, Hindistonda va Osiyo mamlakatlarida “kichik ishlab chiqarish” nomlari bilan qo'llaniladi [6]. A.N.Azriliyananing katta iqtisodiy lug'atida esa “kichik biznes – xususiy va kichik tashkilotlardan iborat bo'lgan, bitta monopoliya darajasiga chiqmagan va iqtisodiyotning barcha sohalari uchun zarur bo'lgan tashkilot yoki korxonalar hisoblanadi. Bizning fikrimizcha kichik biznes – bu yangiliklarni tez amaliyotga joriy etadigan, ixcham, o'z faoliyatini tez o'zgartiruvchan va tez moslashuvchan, axborotlarni tez qayta ishlaydigan, iqtisodiyotni tez rivojlanishiga ta'sir etuvchi eng muhim hudud drayveridir. Kichik innovatsion korxonalar esa kichik biznes korxonalarini yangiliklarni o'z faoliyatiga qayta-qayta joriy etish orqali ishlab chiqarishda o'ziga xos bo'lgan, ichki va tashqi bozorlarda anologi bo'lmagan mahsulotlar ishlab chiqaruvchilardir.

Shu bilan birga iqtisodiy adabiyotlarda kichik innovatsion korxonalar to'g'risidagi qarashlarda olimlar o'rtasida baxsli tomonlari mavjud, kichik korxonalar faoliyati va samaradorligi, uni iqtisodiyotga ta'siri bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, kichik korxonalar faoliyatini nazariy masalalari bilan M.Veber, Dj.K.Gelbreyt, A.Marshall, M.Porterlar shug'ullanishgan. “Ularni tadqiqotlarini o'rganish orqali kichik korxonalarni asosan ishchilar soni orqali belgilashganliklariga e'tiborimizni qaratamiz, savdoda 15 kishigacha, ishlab chiqarishda 200 kishigacha bo'lgan korxonalarni kichik korxonalar deb hisoblashgan”. Ayrim olimlar tadqiqotlariga e'tibor qaratsak, ular ishlab chiqargan maxsulotlari xajmi va jami xo'jalik aylanma xajmi orqali belgilashgan. Bundan tashqari kichik innovatsion korxonalar ma'lum hududda ishlab chiqarishni rivojlanishiga xissa qo'shishi, bozordagi ulushi oshganligi bilan ko'rinishi kerak bo'ladi. Bevosita mahalliy bozor kon'yukturasiga ta'sir ko'rsatishi lozim, shu orqali hududlarda kichik korxonalarni rivojlantirib, ularga yangiliklarni joriy etish yo'llarini aniqlab olinadi. Bundan tashqari xorij adabiyotlarida kichik va o'rta korxonalar kabi yondashuvlar xam mavjud, ko'p adabiyotlarda “kichik va o'rta korxonalar” degan iboralar uchraydi, Small and Medium Enterprise -SME deb nomlashadi.

Small and Medium Enterprise -SME xalqaro statistikaga ko'ra ishlab chiqarishda 500 kishigacha, mikro tashkilotlarda 10 kishigacha, o'zini-o'zi band etishda 5 kishigacha bo'lgan korxonalarni kichik korxonalar deb qarashgan. Yevropa Ittifoqida esa 1996 yil 3 aprelda qabul qilingan me'yoriga ko'ra esa mikro tashkilotlarda 9 kishigacha, kichik korxonalarda 10-49 kishigacha bo'lishi kerak deb qabul qilingan. “Yu.V.Taraxuna esa kichik korxonalarni innovatsion faoliyatdagi roli oshirishda innovatsiyalarni kategoriyalarga ajratishni taklif etgan”, kichik korxonalarda innovatsiyalar tor ixtisoslashuvni boshdan kechiradi. Tor ixtisoslashuv esa vazifalar taqsimotini aniqlashtiradi, mavjud byurokratik to'siqlarni shakllanishiga yo'l qo'ymaydi, xammani vazifasi aniq, biri ikkinchisini vazifasini bajara olmaydi, ilmtalab kasblar shakllanadi va shu orqali hududda kichik korxonalar rivojlanadi.

Innovatsion g'oyalar kichik korxonalar doirasida shallanadi, rivojlanadi, amaliyotga qo'llab ko'riladi, keyingi bosqichda esa yirik korxonalarga tadbiq etish mumkin bo'ladi, kichik korxonalar qo'llaniladigan yangiliklar yuqori darajadagi daromad berishi bilan ajralib turadi, innovatsion xarajatlarni tartibga solishda sodda mexanizmlardan foydalanish mumkin.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, mintaqalarda kichik biznes korxonalarini rivojlantirishda kichik innovatsion korxonalar misolida tadqiqotlar o'tkazdik, hamda xar bir

xududlarni salohiyatidan kelib chiqqan holda rivojlanishi mumkin bo‘lgan tarmoqni tanlab olib, uning negizida kichik innovatsion korxonalar faoliyatini yo‘lga qo‘yish mumkin bo‘ladi.

Shu bilan birga dunyo xo‘jaligi tizimida so‘nggi yillarda jadal rivojlanish ta‘sirida kichik biznes sohalarining ahamiyati va roli ortib borilayotganligini inobatga olgan holda kichik biznesdan foydalanishni yanada rivojlantirish talab qilinadi. Bu bilan sohani yanada jadal kengayishiga, soha faoliyatini yanada ahamiyatini yanada oshiradi. Mamlakatda kichik biznesni rivojlantirishdan kutilayotgan natija esa aholini ish bilan bandligini oshirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali iqtisodiyotda yangi kasb-hunarlarini shakllantirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Francis Gurry. Why Innovation Is Important. 11 The Global Innovation Index 2011-2012. Accelerating Growth and Development. (Электронный ресурс). - URL: <http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/fullreport/index.html>. P.X1
 2. Shumeet Banerji. Innovation: Increasingly Global, Increasingly Vital. 11 тье. Global Innovation Index 2011-2012.
 3. Accelerating Growth and Development. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/fullreport/index.html> P. УН
 4. Shumeet Banerji. Innovation: Increasingly Global, Increasingly Vital. 11 тье. Global Innovation Index 2011-2012.
 5. Accelerating Growth and Development. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/fullreport/index.html> P. УН
 6. Ахунова Ш.Н. Тўртинчи саноат инқилоби ва унинг дунё хўжалигига таъсири. Biznes-Эксперт журнали. 2020 йил, №2. 22-23 б.
 7. Краснов И. Роль малых и средних предприятий и мировой экономике.- Международный журнал «Проблемы теории и практики управления», Официальное издание Международного научно-исследовательского института проблемы управления, 1/2013, www.uptr.ru, 38 с.
 8. Кенжаев И. Э., Балтабаев М. Т., Абдурахманов Ш. Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.
 9. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
 10. Siddikov A. M., Baltaboev M. T., Abduraxmonov S. S. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 76-80.
 11. Abdulxakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.
- Abduraxmonov S. S. O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.

O‘QUVCHILARNI MATN BILAN ISHLASHGA O‘RGATISHDA MULTIMEDIALI VOSITALARDAN FOYDALANISHNING IJTIMOIIY MOHIYATI

Qurbanova Ziyodaxon Komiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

Gmail:ziyodaxonqurbanova@gmail.com

Annotasiya: Hozirgi kunda boshlang‘ich ta‘limda o‘qitishning eng samarali usullaridan ta‘lim-tarbiya jarayonida multimedia-texnologiyalaridan foydalanish bo‘lib hisoblanadi. Ayniqsa boshlang‘ich sinflarda o‘quv jarayonini tashkil etishda bu usulning ahamiyati kundan kunga ortib bormoqda.

Kalit so‘zlar: ta‘lim sifatii, maorif, ta‘lim muassasalari, savodxonlik, multimedia texnologiyalar, axborot, gipermatn tizimlar, gipermedia tizimlari multimedia.

Jahon mamlakatlarida bo‘lgani kabi O‘zbekistonda ham ta‘lim sifatini yuqori darajaga ko‘tarish masalasi davlatning maorif sohasidagi asosiy siyosatiga aylanib bormoqda. Chunki mamlakatning taraqqiyoti bevosita undagi inson kapitali bilan bog‘liqdir. Mamlakatimiz ta‘lim muassasalarida o‘quvchilarning qobiliyat va iqtidorlarini 1-sinfdan boshlab aniqlash va rivojlantirish, ularning savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro baholash dasturlari va tanlovlarida ishtirok etishini ta‘minlash dasturi ham ishlab chiqildi. Mazkur dastur ta‘lim sifatini oshirish, xalqaro aloqalarni rivojlantirish, o‘quvchi-yoshlarning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish masalalarini nazarda tutadi.

Hozirgi kunda ta‘lim berishning eng samarali usuli bu ta‘lim-tarbiya jarayonida multimedia-texnologiyalaridan foydalanish istiqbolli va mashxur yo‘nalish bo‘lib hisoblanadi. Ayniqsa boshlang‘ich sinflarda o‘quv jarayonini tashkil etishda bu usulning ahamiyati kundan kunga ortib bormoqda. Multimedia-texnologiyalarining asosiy maqsadi – tovush, video, animatsiya va boshqa vizual effektlar (Simulation) bilan ta‘minlangan dasturiy maxsulotlarni yaratishdan iboratdir. Tadqiqotlarga ko‘ra birinchi bo‘lib 1945 yilda amerikalik olim Vanniver Bush "MEMEX" nomli xotirani tashkil qilish konsepsiyasini taklif qilgan, bu esa multimedia texnologiyalarini rivojlanishining asosiy g‘oyaviy sababi bo‘ldi. Bunga ko‘ra, axborot qidirish jarayoni formal belgilar, ya‘ni nomerlar, indekslar yoki alfabet tartibi bo‘yicha emas, balki axborotning mazmuniga qarab amalga oshirilishi ko‘zda tutilgandi. Texnologik taraqqiyot natijasida keyinchalik kompyuterda amalga oshirilganda gipermatn tizimlari, ya‘ni matnli ma‘lumotlar kombinatsiyalari bilan ishlash tizimini paydo bo‘lishiga olib keldi. So‘ngra gipermedia tizimlari, (ya‘ni grafika, tovush, video va animatsiya bilan birgalikda ishlash tizimlari) rivojlanishiga sababchi bo‘ldiki, bulardan ta‘lim tizimida foydalanish o‘z samarasini berdi. Gipermatn va gipermedia tizimlarining birgalikdagi rivojlanishi multimedia yo‘nalishining kelib chiqishiga olib keldi.

Bugungi kun ta’lim jarayonini multimediasiz tasavvur qilish qiyin. Ayniqsa ta’lim jarayoniga nazar soladigan bo’lsak kompyuter grafikasi va dizayn juda ham keng foydalaniladi. Bu usullar amaliyotda anchadan buyon qo’llab kelinmoqda. Lekin yaratilayotgan ko’plab dasturlar, roliklar, dizaynlarning asosiy qismi kinofilmlar, multafilmlar, web-saytlar uchun yaratilayotganligini ko’rishimiz mumkin. Maxsus saytlarda boshlang’ich sinflar uchun mavzulashtirilgan multimediali darsliklarning kamligi, mavjudlari ham aniq bir fanni mavzularini to’la yoritib bera olmasligi boshlang’ich sinflar uchun multimediali dasturlarni tayyorlash va uni sifatini oshirish masalalariga katta ahamiyat qaratishimiz kerak. Lekin boshlang’ich sinflar uchun yangi yaratilayotgan elektron qo’llanmalar ichiga kiritilgan matnli yozuvlar, rasmlardan hozirda grafikaning eng zamonaviy yo’nalishi bo’lgan roliklarning yaratilishi saytlarga va shunga tegishli bo’lgan narsalarga qiziqishni oshiradi. Boshlang’ich sinflarda matn bilan ishlashga o’rgatishda multimediali vositalardan foydalanishning multimedia imkoniyatlaridan foydalanib o’tilishi o’qituvchilarga bir qancha qulayliklar tug’diradi.

O’quvchilarni matn bilan ishlashga o’rgatishda multimediali vositalardan foydalanishning ijtimoiy mohiyati quyidagi eng muhim jihatlari bilan alohida ahamiyatga egadir:

- differensial va individual o’qitish jarayonini tashkil qilishi;
- ta’lim jarayonini baholash, teskari aloqa bog’lashi;
- o’zini-o’zi nazorat qilish va tuzatib borishi;
- o’rganilayotgan mavzularni namoyish etishi va ularning dinamik jarayonini ko’rsatishi;
- mavzularni yoritishda animatsiya, grafika, multiplikatsiya, ovoz kabi kompyuter va axborot texnologiyalardan foydalanishi;
- o’quvchilarga mavzuni o’zlashtirish uchun strategik ko’nikmalar hosil qilishi va hokazo.

Tayyorgarlik bosqichida mavzu matnini yozish, ko’rgazmali va ma’lumotli materiallarni tayyorlash, interfeys eskizlarini va o’quv dasturining ssenariyasini, shuningdek alohida bloklarning ssenariyalarini (animatsion fragmentlar, videofragmentlar, kompyuterli modellashtirishni amalga oshiruvchi dasturlar, bilimlarni tekshirish bloklari va boshqalar) yaratish mo’ljallanadi.

Shuning uchun turli xil usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bularga shriftlar yordamida ajratish, grafika, rasmlar va multiplikatsiyalarni ishlatish kirishi mumkin. Bu maqsadda natijalarni chiqarishni kuchaytirish mumkin: asosiy formulalar ruyxatini keltirish, asosiy qoidalarni yoritish, jadvallar tuzish. Matnga keyinchalik katta o’zgarishlar kiritmaslik uchun mukammal tahrirlanadi.

Hulosa qilib aytganda boshlang’ich sinf o’quvchilarni matn bilan ishlashga o’rgatishda multimediali vositalardan foydalanishning ijtimoiy mohiyati juda katta bo’lganligi sababli bu masalaga jiddiy e’tibor qaratish lozim.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон)
2. Абдуқодиров А.А., Бегматова Н.Х. Мактабгача таълим муассасаларида мультимедиа технологиясидан фойдаланиш услуги (ўқув-услугий қўлланма). – Қарши: Насаф, 2011. - 257 б.

3. Апатова П.В. Дидактические аспекты компьютерного обучения. – М.: Педагогика, 2002. – 168 с.
4. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий-назарий асослари. Монография. – Т.: Фан, 2007. – 160 б.
5. Роберт И.В. Новые информационные технологии в обучении: дидактические проблемы, перспективы использования // Информатика и образование. 1991. – № 4. – С. 18-25.
6. Ғуломов С.С., Алимов Р.Х ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. - Т.: Шарқ, 2000. – 591 б.
7. Ҳайитов А.Ғ. Таълим жараёнини компьютерлаштириш. Услубий қўлланма. – Бухоро: 1999. – 40 б.
8. Мо'минов В.В. Pedagogik dasturiy ta'minot vositalari // Fizika-matematika va informatika. - 2009. - № 5.– Б. 32 - 36.
9. Urinov, Bakhrom Jamoliddinovich (2020) "EUROPEAN STANDARDS FOR THE QUALITY OF EDUCATION.," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 7 , Article 77. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss7/77>

UDK: 334.7

YOSHLAR TADBIRKORLIGIDA QADRIYAT YO'NALISHLARINING O'RNI

Mirzatov Baxtiyor Toxirovich

mustaqil tadqiqotchi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti

Annotatsiya: Bugungi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning asosiy qismi yoshlar masalalariga, xususan, ularning tadbirkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Mazkur maqolada yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda qadriyatlarning o'rni, qadriyatlarning yoshlar tadbirkorlik faoliyatiga ta'siri masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, kichik biznes, tadbirkorlik, qadriyat, iqtisodiy faoliyat, omillar.

Аннотация: Сегодняшний день основная часть социально-экономических реформ, реализуемых в нашей республике, направлена на проблемы молодежи, в частности, развитие ее предпринимательской деятельности. В данной статье рассматривается роль ценностей в развитии предпринимательской активности молодежи, влияние ценностей на предпринимательскую деятельность молодежи.

Ключевые слова: молодежь, малый бизнес, предпринимательство, стоимость, экономическая активность, факторы.

Annotation: Presently, the main part of the socio-economic reforms being implemented in our republic is focused on solving the problems of youngsters, in particular, the development of their entrepreneurial activities. This article examines the role of values in the development of entrepreneurial activity of youth, the influence of values on the entrepreneurial activity of youth.

Key words: youngsters, small business, entrepreneurship, cost, economic activity, factors.

Respublikamizda bugungi kunda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning asosini yoshlar tashkil qilayotganligi, ularga doir masalalarni hal qilish, ayniqsa ularning

tadbirkorlik faoliyatlarini yo‘lga qo‘yish hamda har tomonlama ko‘mak berish ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Bu esa kelajakda iqtisodiy faollik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun yoshlarni foydali ko‘nikmalarga o‘rgatish zarurligini ko‘rsatadi. Inson yoshi ulg‘ayishi bilan qadriyat yo‘nalishlari o‘zgarishi mumkin. Bunday o‘zgarishlar dinamikasini kuzatgandan so‘ng, yoshlar iqtisodiy faolligini baholashda prognozlashdan foydalanish taklif qilinadi. Bunda qadriyat yo‘nalishlarining ustuvorliklari yoshga qarab o‘zgarishi kuzatildi. Bu orqali yosh bilan qadriyatlar o‘rtasida bog‘liqlik zaiflashishi yoki mustahkamlanishi mumkin deb taxmin qilish mumkin.

Iqtisodiy faoliyat turlarining mohiyatini bilish uchun bugungi yoshlarning ustuvor qadriyat yo‘nalishlariga e‘tibor qarataylik. Ish haqi darajasi iqtisodiy hatti-harakatlarning ko‘p holatlarida hal qiluvchi omil (qiymat yo‘nalishi) hisoblanadi. Shuningdek, juda muhim qadriyat omillari - bu ishning qiziqarli mazmuni, martaba o‘sishi istiqbollari, qulay mehnat sharoitlari ekanligi aniqlandi. Agar xodimning ish joyida ish haqining yetarli darajasi, qiziqarli ish mazmuni va martaba o‘sishi istiqboli kabi ehtiyojlari qondirilsa, u holda xodim o‘z ishini o‘zgartirishi haqida o‘ylamaydi. Agar yosh ishchi o‘z kasbiga qiziqsa, rivojlanish istiqbolini ko‘rsa va o‘z ishi uchun maqbul haq olsa, yoshlarning muvaffaqiyatli iqtisodiy faolligi oshadi.

Agar mehnat bozorida yoshlar vakillarining uchta asosiy ehtiyojlari qondirilsa va ish joyining holati, ya‘ni ish joyining obro‘si va uzoqligi amalda ahamiyatsiz bo‘lsa va hatto qulaylik hamda xavfsizlikka bo‘lgan ehtiyoj ham e‘tiborga olinmasligi aniqlandi. Bu shuni anglatadiki, inson tavakkal qila oladi, bu inson hatti-harakatlarini umumiy tushunishda juda kam uchraydigan hodisa. Bundan kelib chiqib, biz insonning iqtisodiy faolligi darajasini chuqur tahlil qilgan holda, ish joyidagi o‘zgarishlarni istamaslik omili biz tomonidan iqtisodiy faollikning past darajasining ko‘rsatkichi sifatida talqin qilinadi, degan xulosaga kelamiz. Bu borada, ishdagi o‘zgarishlarga intilish yuqori iqtisodiy faollik ko‘rsatkichidir [1, p. 187].

Biroq, ma‘lumotlarni chuqurroq tahlil qilishda biz iqtisodiy faollik mehnat bozorida nisbatan inert hatti-harakatlar bilan ham namoyon bo‘lishi mumkinligini aniqlaymiz (bu bir ish joyida ishlash va uni o‘zgartirishni hohlamaslikni anglatadi). Iqtisodiy faoliyatning ushbu turlarini aniqlash uchun biz quyidagi tushunchalarni olamiz: inert turdagi iqtisodiy faoliyat va faol tipdagi iqtisodiy faoliyat.

Faol turdagi iqtisodiy faoliyat - bu jarayonda tubdan o‘zgarib turadigan inson faoliyati turida sodir bo‘ladi, ya‘ni faoliyat turi, kasbi, ish joyining o‘zgarishi; inert turdagi iqtisodiy faoliyat - bu faoliyat bir ish joyining tashqi inert muhitida amalga oshiriladigan va samarali mehnat, bir faoliyat doirasida bosqichma-bosqich va bir xil kasbiy o‘sish tufayli amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyat turi hisoblanadi.

Faol turdagi iqtisodiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun hal qiluvchi bo‘lgan ish haqi darajasi omilini ta‘kidlaymiz. Agar inson yuqori daromadga, moddiy ta‘minotga va yuqori ish haqiga qimmatli yo‘nalishga ega bo‘lsa, unda bunday yo‘nalishning egasi faol turdagi yuqori iqtisodiy faollikni namoyon etishi va uni yaxshiroq topish uchun amalga oshirishi ma‘lum bo‘ladi (1-jadval).

1-jadval

Iqtisodiy faollik turlari bo‘yicha qadriyat yo‘nalishlarining taqsimlanishi

Faol turdagi iqtisodiy faollik vakillariga xos bo‘lgan qadriyat yo‘nalishlari	Inert tipdagi iqtisodiy faollikka hissa qo‘shadigan qadriyat yo‘nalishlari

- ish joyini o‘zgartirishga tayyorlik - ish joyini tanlashda erkinlik - yuqori daromad - mustaqil bo‘lish - moddiy ta‘minot	- ish joyini o‘zgartirishni istamaslik - barqaror daromad - kamroq ishlang, lekin yaxshiroq - pullik ta‘tilga ega bo‘lish (ijtimoiy paket)

Agar ish joyini o‘zgartirish istagi yoki istamasligi iqtisodiy faollik turlarining asosiy belgisi hisoblansa, faol tipdagi iqtisodiy faollikka ega bo‘lgan yoshlar ulushi 36%, inert tipdagi iqtisodiy faollik bilan - 64% ni tashkil qiladi. Faol tipdagi iqtisodiy faollikning o‘sishi umuman mehnat bozorining faolligini jonlantiradi, raqobatni yuzaga keltiradi va bozor mexanizmlarini faol ishga tushiradi, bu esa iqtisodiy rivojlanishning ijobiy mexanizmi hisoblanadi.

“Faol va inert tipdagi iqtisodiy faollikning yosh dinamikasi” natijasi “Yaqin kelajakda ishingizni o‘zgartirishni rejalashtiryapsizmi?” degan savolga “Ha” yoki “Yo‘q” javoblari bo‘lgan shkalalarni hisobga oladi. Faol tipdagi iqtisodiy faollikning eng yuqori darajasi 20-21 yoshda kuzatildi. Yoshi bilan, 22 yoshdan 34 yoshgacha bo‘lgan davrda, odam o‘z ishida biror narsani o‘zgartirishga kamroq tayyor va shunga mos ravishda faol turdagi iqtisodiy faollik darajasi pasayadi. Ushbu ma‘lumotlar, shuningdek, ishni tashkil etish bo‘yicha samarali tavsiyalar berish imkoniyatini berdi va yoshi bilan odamning iqtisodiy faollikni prognoz qilish imkoniyatini beradi.

Respondentlardan moddiy qadriyatlarni tartiblash so‘raladigan uchinchi kichik bo‘limning tuzilishi “Materiallar” bo‘limining qiymat shkalasini o‘z ichiga oladi. Anketaning ushbu qismida moddiy yo‘nalishning qadriyat yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi, ular bizga zamonaviy Viloyatlik yoshlarning ustuvor iqtisodiy qadriyatlarini ochib beradi. Anketaning ushbu blokida o‘nta qiymat ham taklif qilingan, ular muhimligiga qarab “1” dan “4” gacha ball berish orqali tartiblanishi kerak. Tadqiqot uchun o‘nta moddiy qadriyat tanlandi:

- 1) yaqinlaringizning farovonligi;
- 2) moddiy ta‘minot;
- 3) shaxsiy avtomobilingiz bor;
- 4) shaxsiy uy-joyga ega bo‘lishi;
- 5) iste‘mol krediti dasturlarini qo‘llamaslik;
- 6) yuqori daromadga ega;
- 7) boshqalarga qaraganda yaxshiroq yashash;
- 8) yuqori tezlikdagi Internetga ega;
- 9) stipendiya (mukofot) olish uchun yaxshi o‘qish (ish);
- 10) subsidiya olish.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra biz yoshlarning iqtisodiy faolligini belgilovchi qiymat yo‘nalishlarini tizimlashtirishni taklif qilamiz. Yoshlarning qadriyatlarini aniqlash uchun so‘rovnoma tuzilmasida foydalanilgan qadriyatlarni shartli ravishda uchta kichik guruhga, ya‘ni ijtimoiy-iqtisodiy, hayotiy va moddiy guruhlarga bo‘lish tizimli hamda keng qamrovli bo‘lishga xususan, yoshlarning iqtisodiy faoliyati uchun muhim qadriyatlarni taqdim etish imkon beradi.

Anketaning ushbu bo‘limi natijalariga asoslanib, biz eng muhim bo‘lgan bir nechta qadriyat mezonlarini aniqlaymiz. Moddiy xavfsizlik, yaqinlar farovonligi va o‘z uyiga ega bo‘lish – respondentlarning javoblarida mana shu uch yo‘nalish ustuvor bo‘lgan. “Moddiy

ta'minot" bandi o'z moddiy farovonligining biroz umumlashtiruvchi qiymat belgisini o'z ichiga oladi. Javoblarning 58,3 % ga yaqini maksimal ahamiyatlilik balliga ega ("4" ball), ega bo'lib, umumiy natijalarga ko'ra, 86 %ni yoshlar vakillari tashkil etdi.

"Yaqinlarning farovonligi" ham Namangan viloyati yoshlarining ustuvor qiymat vektoridir. Bu o'z navbatida, ta'lim-tarbiya va urf-odat natijasidir (o'rganilgan namuna). Oila a'zolari ko'pincha bir-birlariga bo'lgan mehr-oqibat va mentilitetimizga hos bo'lgan xislatlar bu qarindoshlik rishtalarini yaqin deb hisoblanishidir. Hammasi bo'lib, so'rov ishtirokchilarining 89,7 foizi ushbu qadriyatga maksimal qiymatni belgilab, ushbu qadriyat yo'nalishini muhim deb hisoblaydi.

O'z uyiga ega bo'lish istagi va u bilan bog'liq iqtisodiy harakatlar yoshlarning iqtisodiy faolligi vektorini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin. Respondentlarning 66 foizi ushbu qiymatni o'zlari uchun ustuvor, yana ulardan yoshlarning 82,7 foizi "o'z uyingizga ega bo'lish" qadriyatini muhim deb hisoblaydi. Tegishli javob ballariga ko'ra "yuqori daromadga ega bo'lish" qadriyati yuqori baholanadi, ya'ni maksimal qiymatning 62% va vaznli qiymatning 23%. Jami 85% moddiy farovonlik qiymatini yuqori daromad shaklida yoshlar da'vo qiladilar.

Bizningcha, bu moddiy qadriyat omilining yoshlarning har bir vakili (ko'pchilikda) uchun qanchalik muhimligini tasdiqlaydi. Bu natija mantiqiy va bashorat qilinadigan ko'rinadi. Ukrainada aholining daromadlari Yevropa mamlakatlariga nisbatan ancha past (eng past), shuning uchun iqtisodiy faol yoshlarning aksariyat qismining ustuvorligi yuqori moddiy daromadlardir, bu so'rov natijalari bilan tasdiqlangan. Ushbu ma'lumotlarni yoshlar EAni tartibga solish mexanizmida yanada qo'llash uchun yoshlarning ustuvor qiymat yo'nalishlarini aniqlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

"Yaqinlarning farovonligi" ham ukrainalik yoshlarning ustuvor qiymat vektoridir (o'rganilgan namuna). Oila a'zolari ko'pincha odamga yaqin deb hisoblanadi. Hammasi bo'lib, so'rov ishtirokchilarining 66 foizi ushbu qiymatga maksimal qiymatni, 17 foizi esa muhim qiymatni berdi. Jami 83% "yaqinlar farovonligi" qiymat yo'nalishini muhim deb hisoblaydi. O'z uyiga ega bo'lish istagi va u bilan bog'liq iqtisodiy harakatlar yoshlarning iqtisodiy faolligi vektorini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin. Respondentlarning 66 foizi ushbu qiymatni o'zlari uchun ustuvor, yana 12 foizi muhim deb hisoblaydi. Bizning namunamizning jami 78 foizi ustuvor qiymat yo'nalishiga ega - "o'z uyingizga ega bo'lish". Tegishli javob ballariga ko'ra "yuqori daromadga ega bo'lish" qiymati yuqori baholanadi, ya'ni maksimal qiymatning 62% va vaznli qiymatning 23%. Jami 85% moddiy farovonlik qiymatini yuqori daromad shaklida da'vo qiladi (biz ish haqini ko'rib chiqamiz).

Bizningcha, bu moddiy qadriyat omilining yoshlarning har bir vakili (ko'pchilikda) uchun qanchalik muhimligini tasdiqlaydi. Bu natija mantiqiy va bashorat qilinadigan ko'rinadi. Ukrainada aholining daromadlari Yevropa mamlakatlariga nisbatan ancha past (eng past), shuning uchun iqtisodiy faol yoshlarning aksariyat qismining ustuvorligi yuqori moddiy daromadlardir, bu so'rov natijalari bilan tasdiqlangan. Ushbu ma'lumotlarni yoshlar EAni tartibga solish mexanizmida yanada qo'llash uchun yoshlarning ustuvor qiymat yo'nalishlarini aniqlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Tahlil natijalaridan, shuni ta'kidlash mumkinki, eng yosh toifadagi (15-24 yosh) yoshlarning iqtisodiy faollik darajasi ko'p jihatdan aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YAIM ko'rsatkichlari va o'rtacha ish haqi darajasiga bog'liq bo'lib, qaramlik esa o'ziga xos xususiyatlarga ya'ni, teskari munosabat - o'rganish omili xususiyatlari uchun tanlangan

qadriyatlarining o'sishi ushbu yosh guruhidagi iqtisodiy faollik darajasining pasayishiga olib keladi.

Binobarin, mamlakatda turmush darajasining yuksalishi yoshlarga bor e'tiborini o'qishga qaratib, mehnat bozoriga kirmaslik imkonini bermoqda. 30-34 yosh guruhiga kelsak, biz o'rganilayotgan ko'rsatkichlar o'rtasida sezilarli bog'liqlik yo'qligini shunday izohlashimiz mumkinki, bu yosh guruhidagi iqtisodiy faollik darajasi ko'proq boshqa omillar ta'siri ostida bo'ladi xususan, ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan qadriyat yo'nalishlarini o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, olingan so'rov natijalari yoshlarning iqtisodiy faoliyatini ularning qadriyat yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda tartibga solishning konseptual yondashuvlarini ishlab chiqish uchun asos bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Smith Andy. The Politics of Economic Activity. Oxford University Press. 2016. 187 p.
2. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.

УДК: 330.322

ИНВЕСТИЦИИ В БУДУЩЕЕ: КАК ПОТРЕБЛЕНИЕ И СБЕРЕЖЕНИЕ ФОРМИРУЮТ ЗЕЛЕНУЮ ЭКОНОМИКУ

Автор: Мирзаханова Илнора Рашид кизи,
бакалавр 2-курса, направление «Экономика»
НИУ «ТИИИМСХ».

ilnoramirzakhanova@gmail.com +998970358099

Научный руководитель:

Мирзаев Шокир Арипович,

к.э.н., и.о. доцента НИУ «ТИИИМСХ» и Университета «ALFRAGANUS».

ORCID: 0000-0003-1758-683X.:

1009shakir@mail.ru

Аннотация. Данная статья проводит исследование взаимосвязи между моделями потребления, накоплений и формированием зеленой экономики, обращая особое внимание на их роль в обеспечении устойчивого развития. Через анализ разнообразных аспектов потребительского поведения и финансовых решений, автор оценивает, как индивидуальные действия оказывают влияние на экологическую ситуацию и способствуют переходу к более экологически устойчивым моделям потребления и инвестирования. В статье подчеркивается значимость осознанного потребительского выбора и инвестирования в зеленые инициативы для содействия экологическому росту и эффективному использованию ресурсов.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, экологическое инвестирование, сбережение ресурсов, зеленые инвестиции, экологический рост

Abstract. This article explores the relationship between consumption patterns, savings, and the formation of a green economy, emphasizing their importance in the context of sustainable development. Through the analysis of various aspects of consumer behavior and financial decisions, the author examines how individual actions shape the environmental landscape and contribute to the transition to more

environmentally sustainable consumption and investment models. The article underscores the significance of conscious consumer choices and investment in green initiatives to promote environmental growth and resource conservation.

Введение

В условиях современного мира, где экологические проблемы становятся все более актуальными, концепция зеленой экономики приобретает особую значимость. Зеленая экономика предполагает интеграцию экологически устойчивых практик в экономическую деятельность, направленную на сохранение окружающей среды, снижение углеродного следа и рациональное использование природных ресурсов.

Потребление и сбережения – это два ключевых аспекта, влияющих на экономическую и экологическую устойчивость общества. Осознанное потребление способствует снижению негативного воздействия на окружающую среду и стимулирует спрос на зеленые технологии. Сбережения, направленные на зеленые инвестиции, позволяют финансировать проекты, связанные с возобновляемыми источниками энергии, энергоэффективными технологиями и экологически чистыми производствами.

Цель данной статьи – проанализировать, как потребление и сбережения формируют зеленую экономику, и рассмотреть взаимосвязь между этими аспектами. Особое внимание будет уделено текущим инициативам и перспективам развития зеленой экономики в Узбекистане, а также рекомендациям по улучшению инвестиционного климата и поддержке осознанного потребления.

Исследование этой темы важно не только для понимания текущих тенденций, но и для разработки эффективных стратегий устойчивого развития, которые позволят обеспечить долгосрочный экономический рост и экологическую стабильность.

Материалы и методы

Использованы статистические данные из официальных источников, таких как Государственный комитет по статистике Республики Узбекистан. Эти данные включают показатели экономического роста, объемы потребления и сбережений, а также статистику по экологическим инвестициям. Изучены официальные документы и отчеты, касающиеся государственной политики в области зеленой экономики и устойчивого развития. Важными источниками информации стали материалы Министерства экономики и промышленности, Министерства сельского хозяйства, и Министерства инновационного развития Республики Узбекистан. Использованы результаты научных исследований и публикаций, посвященных вопросам зеленой экономики, устойчивого развития и экологических инвестиций. Это позволило провести сравнительный анализ и выявить общие тенденции и лучшие практики.

Проведен количественный анализ статистических данных для определения текущего состояния потребления, сбережений и зеленых инвестиций. Этот метод позволил выявить ключевые тренды и взаимосвязи между этими факторами. Проведен качественный анализ государственных программ, стратегий и отчетов для выявления ключевых направлений поддержки зеленой экономики и стимулирования зеленых инвестиций.

Результаты

В ходе исследования роли потребления и сбережений в формировании зеленой экономики были получены следующие ключевые результаты:

- Влияние потребления на зеленую экономику
- Воздействие осознанного потребления
- Влияние сбережений на зеленую экономику
- Создание зеленых рабочих мест
- Государственная поддержка

Обсуждение

Потребление играет ключевую роль в формировании и развитии зеленой экономики. Оно непосредственно влияет на спрос на экологически чистые продукты и услуги, а также на инвестиции в экологические технологии. Принимать экологичные решения в повседневной жизни не так просто, как кажется. От каждого человека сегодня ожидается внимательное отношение к воздействию на окружающую среду, и далеко не всегда понятно, как именно нужно действовать, а как – ни в коем случае не стоит. Ошибочные суждения, основанные на здравом смысле, могут иметь разные причины. Одна из них – упрощенный взгляд на проблему, порождающий миф. Нередко встречается утверждение о том, что использование электромобилей способствует сохранению природных ресурсов и уменьшению загрязнения природной среды. На первый взгляд, это действительно так: загрязнение атмосферы при эксплуатации самого автомобиля меньше, чем при использовании автомобилей с бензиновыми или дизельными двигателями. Однако при производстве электромобилей ресурсов тратится больше, чем при производстве автомобилей, использующих углеводородное топливо. Кроме того, емкие и мощные аккумуляторы – важнейший элемент электромобиля – содержат вредные для окружающей среды элементы, а их утилизация после окончания срока службы аккумулятора представляет особую и до конца не решенную проблему, очевидно связанную с негативным воздействием на окружающую среду. Помимо этого, электроэнергия для электромобиля должна где-то вырабатываться. Сегодня нужный объем энергии без использования ископаемого топлива произвести невозможно. Следовательно, атмосфера просто будет загрязняться не в городе, а где-то в другом месте. Переход к электротранспорту в городах улучшит экологическую обстановку в них, однако каково будет интегральное воздействие на природу такого перехода, не ясно.[1,2]

В основе ответственного поведения потребителя, во-первых, осознание собственного влияния и воздействия любой вещи на окружающую среду на всем ее жизненном цикле; во-вторых, бережный образ жизни, ведущий к сокращению индивидуального углеродного следа. Принято, что хлопчатобумажные ткани более экологичны, чем другие виды текстиля. Однако стоит вспомнить, что на производство 1 килограмма хлопка расходуется около 20 тыс. литров воды и что именно из-за стремления радикально увеличить его производство произошла одна из самых страшных экологических катастроф на планете – почти полное исчезновение Аральского моря, а узнав о значительном вкладе животноводства в углеродный след, можно предположить, что переход на одежду из синтетических материалов позволит уменьшить проблему. Но при производстве и утилизации так называемой эकोкожи, например, из поливинилхлорида, вырабатываются устойчивые загрязнители окружающей среды. Вдобавок искусственные материалы разлагаются значительно дольше, чем натуральные. Любое действие имеет свой эффект, и каждый человек может найти свой способ уменьшить негативное влияние

на планету. Например, в Сан-Франциско был одобрен запрет на продажу пластиковых трубочек – во многом благодаря поведению потребителей, отказывающихся от них.[2]

Из-за того, что тема утилизации мусора в последнее время получила широкую огласку, самой распространенной мерой ответственного потребителя стал отдельный сбор отходов. Между тем, сортировка мусора – далеко не единственное решение на пути к более бережному образу жизни. Не является оно и всеобъемлющим: вклад твердых коммунальных отходов в объем парниковых газов по некоторым подсчетам составляет лишь 5%, значительно больше приходится на животноводство, производство и транспорт. Необходимо искать способы, подходящие именно вам, и в этом может помочь подход 5R. Этот подход из пяти шагов, который также называют «ноль отходов» или zero waste, получил известность благодаря француженке Беа Джонсон.

Шаг 1- refuse. Отказаться. Первое, что можно сделать – отказаться от необязательных покупок или действий. Например, не пользоваться пластиковыми пакетами и трубочками.

Шаг 2- reduce. Сократить. Если совсем отказаться от конкретной потребительской привычки невозможно, стоит обдумать, как уменьшить ее влияние.

Шаг 3- reuse. Переиспользовать. Стремление сократить ненужные покупки часто приводит к использованию многоразовых вещей: тканевых сумок, контейнеров для еды, кружек для кофе и т. д. Это касается и долговечности товаров, поскольку многие производители специально делают продукцию недолговечной. Ответственный потребитель должен учитывать этот критерий при покупке. Переиспользование также требует творческого подхода, чтобы найти старым вещам новое применение.

Шаг 4- recycle. Переработать. Ей должно подвергаться то, что не удастся исключить, сократить или переиспользовать. Важно изучить, как правильно готовить отходы к сдаче и куда их сдавать.

Шаг 5- rot. Остатки пищи и другие органические отходы обычно выбрасывают, хотя можно использовать измельчитель в раковине, чтобы направить их в очистные сооружения для превращения в природный газ. Некоторые эоактивисты перерабатывают пищевые отходы в удобрения для растений дома.[2]

Сбережения в зеленой экономике относятся к накоплениям финансовых средств, которые используются для инвестирования в экологически устойчивые и социально ответственные проекты и инициативы. Эти сбережения играют важную роль в переходе к зеленой экономике, поддерживая проекты, которые способствуют охране окружающей среды, снижению углеродного следа и рациональному использованию природных ресурсов.

Виды зеленых инвестиций:

- Зеленые облигации: финансовые инструменты, предназначенные для привлечения капитала на проекты, способствующие охране окружающей среды.
- Возобновляемая энергия: инвестиции в солнечные, ветровые, гидро- и другие формы возобновляемой энергии.
- Энергоэффективные технологии: финансирование разработок и внедрения технологий, которые снижают потребление энергии и уменьшают выбросы.
- Устойчивое сельское хозяйство: вложение средств в агротехнологии, которые минимизируют экологический ущерб и способствуют сохранению биоразнообразия.

В Узбекистане появляться инвестиционные фонды, специализирующиеся на зеленых проектах. Такие фонды аккумулируют сбережения частных лиц и компаний и направляют их на поддержку проектов в области возобновляемой энергии, устойчивого сельского хозяйства и экологически чистого производства.[1]

Рассмотрим несколько примеров успешных зеленых инвестиций, которые были реализованы благодаря сбережениям населения и предприятий:

1. В Ташкенте был реализован проект по строительству завода по переработке бытовых отходов. Финансирование проекта осуществлялось за счет выпуска зеленых облигаций, которые были приобретены частными инвесторами и пенсионными фондами. Это позволило создать новую инфраструктуру для переработки отходов и сократить объемы мусора, отправляемого на полигоны.
2. В регионах Узбекистана были созданы солнечные фермы, финансируемые за счет сбережений частных инвесторов и международных финансовых учреждений. Эти проекты не только обеспечивают устойчивое энергоснабжение, но и способствуют созданию рабочих мест и развитию местной экономики.[5]

В рамках Парижского соглашения Узбекистан подтверждает свои обязательства снизить выбросы парниковых газов на единицу ВВП на 35% к 2030 году. Для достижения этих целей в Узбекистане принята Стратегия по переходу к зеленой экономике на 2019-2030 годы. В результате реализации ожидается двукратное повышение показателя энергоэффективности, дальнейшее развитие возобновляемых источников энергии с доведением их доли до более 25 % от общего объема генерации электрической энергии, модернизация инфраструктуры промышленных предприятий, обеспечение их устойчивости за счет повышения энергоэффективности не менее чем на 20 % и более широкого применения чистых и экологически безопасных технологий и промышленных процессов.

К 2026 году планируется увеличить долю «зеленой» энергетики до 8 тыс. МВт, что позволит сократить выбросы углекислого газа на 5 млн. тонн. К 2030 году энергоэффективность экономики планируется повысить вдвое, а долю возобновляемой энергии — минимум до 25%. [4]

По итогам девяти месяцев 2022 года, удельный вес малого предпринимательства, бизнеса в ВВП Узбекистана составил 52,8 %. Предоставлением каких-либо льгот, введением программ, развитием зеленого финансирования соответствующего законодательства можно сделать так, чтобы именно малый и средний бизнес содействовал снижению выбросов парниковых газов. Предпринимателям важно объяснять, показывать выгоду во внедрении энергосберегающих технологий.[4]

Банки Ipak Yuli, Hamkorbank, SQB стали первыми местными партнерами ЕБРР(Европейский банк реконструкции и развития), получив зеленые кредитные линии на общую сумму 60 млн.долл для кредитования частных компаний. Кредиты будут покрывать инвестиции в зеленые технологии, такие как теплоизоляция, фотоэлектрические солнечные панели, геотермальные тепловые насосы и водосберегающие ирригационные системы. Предприятия и банки-партнеры могут найти проверенные энергоэффективные решения с помощью Селектора зеленых технологий ЕБРР.[4]

Заключение

Переход к устойчивым и экологически чистым моделям потребления и инвестирования является необходимым условием для достижения экологической устойчивости и улучшения качества жизни.

Потребление способствует росту спроса на экологически устойчивые продукты и технологии. Это, в свою очередь, стимулирует инновации в различных секторах экономики и создает благоприятную среду для развития зеленых индустрий. Сбережения обеспечивают финансовую поддержку для экологических инноваций, помогая компаниям и организациям внедрять экологически чистые технологии и практики.

Однако, для успешного формирования зеленой экономики необходимо совместное действие государства, бизнеса и общества. Государственная поддержка в виде налоговых льгот, субсидий и инвестиций в зеленые проекты является ключевым фактором. Бизнес должен активно внедрять экологически чистые технологии и практики, а общество – поддерживать устойчивое потребление и требовать ответственности от компаний и организаций.

Таким образом, только совместные усилия всех заинтересованных сторон могут обеспечить успешное формирование зеленой экономики, способствующей экологической устойчивости и процветанию нашей планеты.

Рекомендации

По итогам изучения и анализа взаимосвязи между потреблением, сбережениями и формированием зеленой экономики могу привести рекомендации по способствованию формирования более устойчивой и экологически ответственной экономики, основанной на осознанном потреблении и сбережениях:

- **Образование и осведомленность.** Важно проводить образовательные программы и кампании для повышения экологической осведомленности среди населения.
- **Стимулирование зеленых инвестиций.** Государство и международные организации должны создавать условия для привлечения инвестиций в экологически устойчивые проекты.
- **Развитие зеленых технологий.** Исследования и разработки в области зеленых технологий должны быть поддержаны и стимулированы. Это включает в себя развитие альтернативных источников энергии, улучшение энергоэффективности, утилизацию отходов и другие инновационные решения.
- **Поддержка малого и среднего бизнеса.** Государственные программы поддержки должны ориентироваться на развитие зеленого предпринимательства (предоставление финансовой помощи, консультационную поддержку, доступ к технологиям и рынкам, а также обучение персонала).
- **Международное сотрудничество.** Важно сотрудничать на международном уровне для обмена опытом и передачи передовых практик в области зеленой экономики. Это позволит ускорить переход к устойчивому развитию на глобальном уровне.

Список литературы.

1. OECD. (2020). Индикаторы зеленого роста 2017 года. Издательство ОЭСР.
2. Модель бережливого потребления «5 R» в условиях развития «зеленой» экономики. Ширинкина Е.В. 2021

3. Направления и инструменты финансирования "зеленых" проектов в концепции устойчивого развития Седаш Т. Н., Тютюкина Е.Б., Лобанов И.Н..2019
4. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
5. <https://anhor.uz/economy/green-economy>
6. <https://stat.uz/uz>

UDK: 332.01

DAVLATNING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich

PhD, dotsent

Namangan muhandislik-texnologiya instituti

Annotatsiya: Ma'lumki, respublikamizda 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasiga muvofiq, qishloq xo'jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravarga oshirish, qishloq xo'jaligining yillik o'sishini esa kamida 5 foizga yetkazish ustuvor maqsad sifatida belgilangan. Ushbu maqolada davlat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishgsha ta'sir etuvchi omillar to'g'risida fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, davlat, xavfsizlik, yer, barqaror, omillar.

Аннотация: Известно, что в соответствии со стратегией развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы в нашей республике, за счет интенсивного развития сельского хозяйства на научной основе, доходы крестьян и фермеров должны быть увеличены как минимум в 2 раза, а приоритетной целью поставлен ежегодный рост сельского хозяйства не менее чем на 5 процентов. В данной статье описаны факторы, влияющие на устойчивое развитие сельского хозяйства в обеспечении экономической безопасности государства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, государство, безопасность, земля, устойчивость, факторы.

Abstract: It is known that, in accordance with the development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026, the incomes of peasants and farmers should be increased at least 2 times in our republic due to the intensive development of agriculture on a scientific basis, and the priority goal is the annual growth of agriculture by no less than 5 percent. This article describes the factors influencing the sustainable development of agriculture in ensuring the economic security of the state.

Key words: agriculture, state, security, land, sustainability, factors.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda qishloq xo'jaligini isloh qilish va bozor mexanizmlarini joriy etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Respublikamizda qishloq

xo‘jaligini rivojlantirish bo‘yicha juda katta salohiyat mavjud bo‘lib, mazkur tarmoqda tabiiy resurslardan samarali foydalanish, mahsulot ishlab chiqarishni ko‘paytirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish, aholi bandligini ta‘minlash kabi masalalar doimiy diqqat-e‘tiborda bo‘lib kelmoqda.

Bugungi kunda mamlakat yalpi ichki mahsulotining 1/4 qismi (2022 yil yakuniga ko‘ra – 25,1 foizi) aynan mazkur sohaga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, respublikamizda band bo‘lgan aholining ham qariyb 1/4 qismi (2022 yil 3-chorak yakuniga ko‘ra – 24,9 foiz) qishloq xo‘jaligi tarmog‘iga to‘g‘ri keladi. Bu esa o‘z navbatida, nafaqat iqtisodiyotning barqarorligini ta‘minlash va aholi farovonligini oshirishda qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining o‘rni g‘oyatda muhim ekanligini, balki bevosita sohada amalga oshirilayotgan islohotlarga ham chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatmoqda [1].

Ayniqsa, mamlakatimizda ekin maydonlarini optimallashtirish va qishloq xo‘jaligi ekinlarini hududlashtirish siyosati, klaster tizimi, zamonaviy issiqxona xo‘jaliklarini yaratish, tomorqa xo‘jaligi amaliyotini kengaytirish qishloqda aholining turmush darajasini sezilarli darajada oshirish imkonini berdi.

Keyingi yillarda tobora avj olib borayotgan global iqlim o‘zgarishlari, suv resurslarining tanqisligi, yerlarning meliorativ holatining buzilishi kabi muammolar sababli, O‘zbekistonda ham ushbu tarmoq qator muammolar va tahdidlarga uchramoqda. Shu bilan birga, jahon bozorida mahsulotlarga qo‘yilgan sifat va xavfsizlik talablarining tobora kuchayib borishi, respublikamizda yetishtirilayotgan mahsulotlarning xalqaro bozorlardagi o‘rnini mustahkamlash uchun qo‘shimcha choralar ko‘rishni talab qilmoqda.

Mamlakatimizda xalqaro standartlar talablariga muvofiq mahsulot ishlab chiqarish, tartibga solish va muvofiqlashtirish tizimlarini rivojlantirish, qishloq va o‘rmon xo‘jaligi mahsulotlarining sifat va xavfsizlik ko‘rsatkichlarini yaxshilash, eksport geografiyasini kengaytirish, shuningdek, mamlakatimizning organik mahsulot ishlab chiqarish salohiyatidan to‘liq foydalanish imkoniyatini oshirish ustuvor vazifalardan hisoblanadi [2].

Qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirish ko‘p sonli omillarga bog‘liq bo‘lib, unga ta‘sir etuvchi barcha omillarni kompleks va ishonchli tarzda baholash maqsadga muvofiqdir. Bunda, ularning orasidan ikkita asosiy guruhni – moddiy va tashkiliy xarakterdagi omillarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Moddiy omillar qatoriga ichki (tabiiy, xomashyo, texnologik, infratuzilma) va tashqi (tashqi bozorlar holati) omillar kiritiladi. Moddiy omillar iqtisodiy o‘shishning potensial imkoniyatlari va bu o‘shishga xalaqit beruvchi to‘siqlarni aniqlab beradi.

Tashkiliy omillar tarkibiga esa iqtisodiy sohada boshqaruv va institusional faoliyat bilan bog‘liq barcha omillarni kiritish mumkin. Bu omillar yoki bevosita xo‘jalik faoliyati jarayonida yoxud iqtisodiy mexanizmlar va huquqiy me‘yorlar yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi. Ular moddiy omillar belgilab beruvchi sharoitlarda sotiluvchi mahsulotlar va mablag‘lar muayyan oqimini belgilab beradi. Tashkiliy omillar iqtisodiyotda tartibga solish funksiyasini bajarishga mo‘ljallangan. Biroq ular shu bilan bir paytda boshqaruv jarayonlari va ob‘yektning jiddiy xususiyatlarini hisobga olinmagan taqdirda inqirozli holatlarga ham sabab bo‘lishi mumkin. Shuningdek, tashqi omillar sifatida: davlatning agrar siyosati, tarmoqning o‘ziga xos xususiyatlari, narx-navo siyosati, eksport-import siyosati, soliq siyosati, iste‘molchilar, raqobatbardoshlik, me‘yoriy-huquqiy baza va boshqalarni keltirish mumkin.

Bu omillar qishloq xo‘jaligining ishlab chiqarish jarayoniga, innovasion, tijorat va moliyaviy faoliyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Qishloq xo‘jaligi sub‘yektlarining daromadlari

shakllanishida subsidiyalar katta ulushga ega bo‘layotgan rivojlangan davlatlarda fermer xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tarmoqning barqaror rivojlantirilishida muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, tarmoqni barqaror rivojlantirishning tashqi omillariga agrar sohadagi oldindan belgilab olish qiyin bo‘lgan o‘zgarishlar, inflyasiya, bozorlardagi mutanosiblik va boshqalarni kiritish mumkin.

Bugungi kunda qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishiga salbiy ta‘sir etayotgan omillarni ob‘yektiv va sub‘yektiv guruhlariga bo‘lish maqsadga muvofiq deb o‘ylaymiz.

Ob‘yektiv omillarga: moliya, pul, kredit va soliq tizimidagi muammolar, tarmoqni isloh qilishdagi me‘yoriy va huquqiy baza, inflyasiya, ishlab chiqarishda oldindan ko‘rib bo‘lmaydigan o‘zgarishlar, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etilishi, ichki xo‘jalik munosabatlaridagi oldindan ko‘rinmaydigan o‘zgarishlar, moliyaviy barqarorlik muammolari, to‘lov qobiliyati va boshqalar kiradi.

Sub‘yektiv omillarga esa bevosita xo‘jalik faoliyatiga bog‘liq kamchiliklarni oldindan ko‘ra bilmaslik va uni bartaraf etish muammolari, talab va taklifni mukammal bilmaslik, reklama va tayyorlov tizimining rivojlanmaganligi natijasida ishlab chiqarilgan mahsulot sotish hajmining kamayishi, raqobatbardoshlik, boshqaruv mutasaddilari va mutaxassislarning bilim salohiyatini yetarli emasligi, shartnoma munosabatlariga amal qilmaslik va uning mohiyatini to‘liq anglamaslik kabilarni kiritish mumkin.

Iqtisodiy taraqqiyotga erishishda ishlab chiqarish kuchlarining sifat jihatidan isloh qilinishi va ishlab chiqarish munosabatlari takomillashuvi, mehnat, moddiy hamda tabiiy resurslarni viloyatlararo, tumanlararo integratsiyalashuvidan, zamonaviy texnika va texnologiyalardan izchillik bilan foydalanish lozim. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ushbu qudratli omillaridan samarali foydalanishga mintqa va tarmoq iqtisodiyotini ilmiy asoslangan boshqarish tizimi amal qilgandagina erishish mumkin.

Albatta, qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishga ta‘sir etuvchi omillarni ko‘plab keltirish mumkin. Bu esa olinadigan yakuniy natijalarni va qaror qabul qilishni qiyinlashtiradi. Shu ma’noda, ushbu omillarni texnologik, iqtisodiy, ijtimoiy, ta’limiy va siyosiy guruhlariga tasniflash maqsadga muvofiq bo‘lib, bu o‘z navbatida omillar o‘rtasidagi bog‘lanish hamda natijaviy omilga qisqa va uzoq muddatli ta‘sirini ilmiy asoslash imkonini beradi. Ushbu beshta omil o‘z tarkibiga ko‘plab subomillarni oladi (1-rasm).

1-rasm. Qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishga ta'sir etuvchi omillarning tasniflanishi

Natijalar shuni ko'rsatdiki, barqaror qishloq xo'jaligining iqtisodiy jihatlariga bo'lgan munosabat ko'p jihatdan ekstremal ta'lim omillariga bog'liq. Bu omillarning barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli to'g'risida fermerlarga ko'proq ma'lumot berish kerak. Hukumat barqaror qishloq xo'jaligi bilan bog'liq dasturlarni rejalashtirish, amalga oshirish va baholashda fermerlarning ishtirokini oshirish yo'llarini o'rganishi kerak. Bu barqaror qishloq xo'jaligining yangi usullarini o'zlashtirishni tezlashtirishi va turli manfaatdor tomonlar o'rtasida fikr almashinuvi hamda hamkorlik munosabatlari oshirishga yordam berishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, bugun mamlakat aholisining qariyb 50 foizi yashayotgan hududlarda, iqtisodiyotning 1/4 qismini tashkil etayotgan mazkur tarmoqqa tegishli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni jadallashtirish, albatta kelgusida mamlakatimiz aholisining farovonligini oshirish hamda barqaror iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://strategy.uz/index.php?news=1767>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sifat va xavfsizlik ko'rsatkichlarini xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PF-5995-sonli Farmoni. 2020-yil. 18-may.

3. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Муродхўжаева Феруза Мажидовна
(НамДУ доценти)

Хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши жамиятдаги ўзгаришлар, технологик тараққиёт ва истеъмолчиларнинг ўзгарувчан эҳтиёжлари билан чамбарчас боғлиқ. Глобаллашув ва рақамлаштириш шароитида инсоният доимий ўзгаришларга дуч келмоқда, бу эса ўз навбатида хизмат кўрсатиш корхоналаридан ана шу ўзгаришларга мослашувчан, инновацион, юқори даражадаги хизматларни тақдим этишни талаб қилади.

Ўзбекистон иқтисодиётининг трансформациялашуви жараёнларида ЯИМ ҳажмида хизматлар улуши ўсиш суръатларининг паст даражаси мазкур соҳада кўплаб иқтисодий ислохотларни амалга ошириш зарурлигини кўрсатади. Хусусан, 2000 йилда бу кўрсаткич 37% ни, 2010 йилда 39% ни, 2023 йилда 41 % ни ташкил этган бўлиб, 23 йил давомидаги ўсиш суръати атига 4% дан иборат. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ЯИМ таркибидаги улуши ўзгаришига нисбатан солиштирганда ҳам 2.5 баробар паст

бўлиб, мазкур кўрсаткич 2010 йилда 14%, 2010 йилда 16% ва 2023 йилда 24% бўлиб, ўсиш суръати 10% га тўғри келади.

Ўзбекистон ЯИМ ва хизмат кўрсатиш ҳажмларининг 2000-2023 йиллардаги тенденциялари (млрд. сўм)¹⁰

	2000	2005	2010	2015	2020	2023
ЯИМ	3 255,6	15 923,4	78 936,6	221 350,9	605 514,9	1 066 569,0
Хизматлар	1 210,9	5 898,5	31 463,8	86 674,5	223 049,8	437 822,2
Саноат	462,4	3 370,9	12 997,3	38 466,6	150 275,1	262 824,2

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш учун қабул қилинаётган ҳар бир стратегик дастурлардан хизматлар соҳасини ривожлантириш ўрин эгаллаётгани бежиз эмас. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги дастурда **иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари қаторида:** “хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматларнинг ўрни ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматлар таркибини, энг аввало, уларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш”¹¹ белгиланган. Шунингдек, 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясидаги **34-мақсадда:** “**Ҳудудларнинг муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма тизимини ҳамда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш**”¹²га урғу берилиб, кутиладиган натижа ҳудудларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш орқали кейинги 5 йилда хизмат кўрсатиш ҳажмини 3 бараварга ошириш ҳамда ушбу йўналишда жами 3,5 миллион янги иш ўринларини яратиш эканлиги таъкидланган. “Ўзбекистон-2030” стратегиясидаги 59 банд ҳудудларда хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш бўлиб¹³, ўрта ва йирик, аҳолиси 300 мингдан кўп бўлган туманларда замонавий бозор хизматлари, таълим, тиббиёт, юридик, санъат, туризм, меҳмонхона ва умумий овқатланиш, транспорт хизматларини ривожлантириш,

¹⁰ Stat.uz Ўзбекистон Республикаси расмий статистика сайти

¹¹ «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида». Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони

¹² “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон Фармони

¹³ Ўзбекистон-2030”. “Ўзбекистон Республикаси 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармони

зарурий инфратузилмаси мавжуд бўлган ва аҳоли гавжум кўчаларда савдо, маиший, сайилгоҳ ва кўнгилочар хизматларни ташкил этиш каби вазифалар кўрсатилган. Шунингдек, “Янги Ўзбекистон” массивларида ва халқаро автомобил йўллари бўйида 6000 та савдо ва сервис объектлари қуриш, бозорларимизни замонавий, қулай барча хавфсизлик талабларига жавоб берадиган савдо мажмуаларига айлантиришнинг амалга оширилиши шубҳасиз, хизматлар соҳасининг янги ривожланиш тенденцияларига туртки бўлади.

Мазкур соҳани ривожлантиришда яшил иқтисодиёт тамойилларини қўллаш масаласи бугунги кундаги долзарб муаммолардан ҳисобланади. Хизматлар соҳаси ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳаларига нисбатан “чиқиндисиз” кўринади, аслида эса атроф-муҳитга зарарини камайтириш бўйича кўплаб ислохотларни амалга оширишни талаб этади.

Фикримизча, улар қўйидаги йўналишларда ташкил этилиши мақсадга мувофиқ.

1. Яшил иқтисодиёт тамойиллари ва унинг афзалликларини ўргатиш, бизнес учун тадбиқ этиш бўйича стратегиялар ишлаб чиқувчи консалтинг хизматларини ташкил этиш.
2. Энергия, сув ва бошқа ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланишни ташкил этиш. Бунинг учун тежамкор хизмат кўрсатиш усуллари ва технологияларини тадбиқ этиш.
2. Экотуризм ва агротуризмни жадал ривожлантириш.
3. Инвестицияларни экологик лойиҳаларга йўналтириш, шунингдек, инвестицияларга оид қарорларни қабул қилишда яшил иқтисодиёт тамойилларини эътиборга олиш.
4. “Яшил” транспорт хизматларини ташкил этиш. Велосипед йўлакчаларини ривожлантириш. Велосипед, электромобиллар ижараси хизматларини йўлга қўйиш.
5. Ресторан, кафе, ошхона хизматларида маҳаллий маҳсулотлардан фойдаланиш ҳисобига транспорт ҳаражатларини қисқартириш ёрдамида атроф-муҳит ифлосланишини камайтириш.
6. Барча хизматларда экологик, қайта ишланадиган ва чирийдиган маҳсулотлардан фойдаланишни ривожлантириш.

Хизматлар соҳасида яшил иқтисодиёт тамойилларини қўллаш нафақат экологик, балки, иқтисодий аҳамиятга ҳам эгадир. Чунки бу орқали ресурсларга ҳаражатлар қисқариб, бизнес самарадорлик, рақобатбардошлик ошади.

UDK indeksi 338.486

TURIZM SOHASINI BARQAROR RIVOJLANISHIDA MADANIY MEROS RESURLARIDAN FOYDALANISHNING ROLI

Shukurov Farux Toxirovich

“Ipak yo'li” turizm va madaniy meros

xalqaro universiteti tayanch doktranti

Email: farukhshukurov90@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolada mamlakatimizda mavjud madaniy meros boyliklari va ularning turizm rivojlanishidagi o'рни muhokama qilingan. Shuningdek, madaniy meros resurslaridan samarali foydalanish mexanizmining asosiy elementlari va ushbu resurslardan samarali foydalanish tahlili jadval ko'rinishida ifodalangan.*

Kalit so'zlar: Madaniy meros, barqaror turizm, resurslardan foydalanish, iqtisodiy rivojlanish, infrastruktura, turistik xizmatlar.

Аннотация: В статье рассматриваются объекты культурного наследия нашей страны и их роль в развитии туризма. Также в виде таблицы выражены основные элементы механизма эффективного использования ресурсов культурного наследия и анализ эффективности использования этих ресурсов.

Ключевые слова: Культурное наследие, устойчивый туризм, использование ресурсов, экономическое развитие, инфраструктура, туристические услуги.

Abstract: the article discusses the cultural heritage assets in our country and their role in the development of tourism. Also, the main elements of the mechanism of effective use of cultural heritage resources and the analysis of effective use of these resources are expressed in the form of a table.

Key words: Cultural heritage, sustainable tourism, use of resources, economic development, infrastructure, tourist services.

O'zbekistonning turistik resurslari tarixiy va madaniy resurslarga boy bo'lib, ular orasida Samarqand, Buxoro va Xiva kabi jahon merosi ob'ektlari mavjud. Bu shaharlar o'zaro bog'langan va "Oltin marshrut" deb ataluvchi turistik yo'nalishni tashkil etadi. Hozirgi kunga kelib O'zbekistonda 4000ga yaqin tarixiy va me'moriy obidlar mavjud va hukumatimiz hozirgi kunda ushbu resurslardan foydalanish imkoniyatini oshirish va ularni targ'ib qilishga katta e'tibor bermoqda [1]. Bu shuningdek, O'zbekistonning boy tarixiy va madaniy resurslarga ega ekanini ko'rsatadi. O'zbekiston musiqiy asboblari, musiqa va raqslar kabi noyob nomoddiy madaniy merosga boy bo'lib, ularning turizmga foydalanilishi hali ham cheklangan. Biz bilamizki ushbu madaniy meroslarimiz Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, Ilm va Madaniyat Jahon Merosi Markazi tomonidan ro'yxatga olingan va O'zbekistonning noyob xazinasini hisoblanadi [2].

Ipak yo'li, unda joylashgan mamlakatlar va madaniy merosining ahamiyati uning iqtisodiy, ichimlik-madaniy, siyosiy va ekologik ta'sirlari tufayli G'arb va Sharqda ortib bormoqda [3]. Yurtimizning tarixiy va madaniy merosi bilan bog'liq an'anaviy turizmdan tashqari, mamlakat boshqa turistik resurslarga ega va turli mahsulotlarini diversifikatsiya qilish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Masalan, tashrif buyuruvchilar tabiatda tog' sporti, alpinizm, qishloq joylarda tajriba oltirish, agroturizm kabi turli faoliyat turlaridan zavqlanish mumkin. Shuningdek, ziyorat turizmi ham Osiyoda yangi bozorlarni rivojlantirish imkoniyatlariga ega. Ovqatlanish madaniyati ham jozibali turistik resurs hisoblanadi, buni 2018 yilda National Geographic Traveler Awards tanlovida O'zbekiston gastronomik turizm bo'yicha birinchi o'rinni olgani isbotlaydi [4]. Shu bilan birga, Prezident Sh. Mirziyoevning ochiq iqtisodiy siyosat doirasidagi turistik siyosatga oid islohotlar, masalan, turistik vizalardan ozod qilish va investitsiyalarni rag'batlantirish ham turizm sektoriga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston ko'plab xalqaro tuzilmalarda faol ishtirok etmoqda va nafaqat o'z mamlakatida, balki keng miqyosda boshqa a'zo davlatlar bilan hamkorlikda turizmni rivojlantirishga harakat qilmoqda. Turistik yo'nalishlarni kengaytirish, Ipak yo'li mavzusiga asoslangan va turistik klasterlarni ilgari surish orqali turistik mahsulotlar va bozorlarni diversifikatsiya qilish mumkin [5].

Tarixiy va madaniy meros ob’ektlaridan tashqari, mamlakatda turizm uchun potentsialga ega bo’lgan ko’plab turistik resurslar mavjud. Hozirgi vaqtda ularning turizmga foydalanishi cheklangan. Masalan, YuNESKO tomonidan nomoddiy madaniy meros sifatida ro’yxatga olingan musiqa, raqslar va hunarmandchilik mavjud. Tabiatda bo’lish tajribasi (chang’i uchish, alpinizm va h.k.), fermer xo’jaliklarida va yoki lagerlarda qolish kabi turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish imkoniyatlari mavjud bo’lib, bular Yevropa bozorida tarixiy va madaniy meros turizmi bilan birgalikda talabga ega. Shuningdek, Janubiy-Sharqiy Osiyodan musulmonlar uchun ziyorat turizmi potentsiali mavjud, masalan, Samarqand yaqinidagi Imom Al-Buxoriy mavzoleyi va Sharqiy Osiyodan buddistlar uchun Termizdagi buddist qo’rg’oni kabi ziyoratgahlarni nazarda tutish mumkin.

Madaniy meros resurslaridan samarali foydalanish mexanizmi bir nechta asosiy elementlarni o’z ichiga oladi. Bu elementlar o’zaro bog’liq va birgalikda ishlashga yo’naltirilgan bo’lib, madaniy resurslardan barqaror va samarali foydalanishni ta’minlashga qaratilgan. Quyida shunday mexanizmning asosiy komponentlari keltirilgan:

1-jadval

Madaniy meros resurslaridan samarali foydalanish mexanizmining asosiy elementlari

Elementlar	Tavsif
Inventarizatsiya va baholash	Resurslarni inventarizatsiya qilish: Madaniy meros ob’ektlarini identifikatsiya qilish, hujjatlashtirish va ularning holatini baholash. Qiymat tahlili: Madaniy resurslarning madaniy, ta’limiy va iqtisodiy qiymatini baholash.
Qonunchilik va normativ bazani rivojlantirish	Huquqiy himoya: Madaniy merosni himoya qilish bo’yicha qonunlar va qoidalarni ishlab chiqish va amalga oshirish. Normativ hujjatlar: Hududiy rivojlanish rejalari va standartlarini madaniy merosni inobatga olgan holda ishlab chiqish.
Strategik rejalashtirish	Umumiy strategiya: Madaniy merosdan foydalanish bo’yicha uzoq muddatli strategiya va rejalarni ishlab chiqish. Investitsiya va moliyalashtirish: Madaniy merosni saqlash va rivojlantirish uchun zarur investitsiyalarni jalb qilish va moliyalashtirish imkoniyatlarini izlash.
Ilmiy-tadqiqot ishlari	Tadqiqot va innovatsiyalar: Madaniy merosni saqlash va qayta tiklash uchun zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalardan foydalanish. Ma’lumotlar bazasi: Madaniy meros ob’ektlari bo’yicha ma’lumotlar bazasini yaratish va doimiy yangilab borish.
Ta’lim ma’rifat va	Ta’lim dasturlari: Madaniy merosni himoya qilish va foydalanish bo’yicha o’quv kurslari va seminarlar o’tkazish. Huquqiy xabardorlik: Aholining madaniy merosga bo’lgan qiziqishini oshirish va uni himoya qilish zaruriyati haqida ma’lumot berish.
Turizm iqtisodiy rivojlanish va	Turizmni rivojlantirish: Madaniy meros ob’ektlarini turistlar uchun jozibador qilish va xizmatlarni yaxshilash. Mahalliy iqtisodiy manfaatlar: Madaniy merosdan foydalanish orqali mahalliy iqtisodiyotni qo’llab-quvvatlash va yangi ish o’rinlari yaratish.
Monitoring baholash va	Monitoring sistemasi: Madaniy meros ob’ektlarining holatini kuzatish va baholash tizimini yaratish. Ijro nazorati: Amalga oshirilayotgan loyihalarning samaradorligini baholash va ularni yaxshilash bo’yicha takliflar tayyorlash.

Bu mexanizm madaniy meros resurslaridan barqaror va samarali foydalanishni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, uning ijobiy ta’sirini maksimallashtirish va kelgusi avlodlar uchun uning saqlanishini ta’minlashga yordam beradi.

Madaniy meros resurslarining ko‘rsatkichlari ushbu resurslarning holatini baholash, boshqarish va rivojlantirish uchun ishlatiladi. Ushbu ko‘rsatkichlar bir necha asosiy toifalarga ajratilishi mumkin, har biri o‘ziga xos tavsiflarga ega:

2-jadval

Madaniy meros resurslarining ko‘rsatkichlarini tahlil qilish xususiyatlari

Toifalar	Tavsif
Konservatsiya va saqlanish:	Saqlanish holati: Madaniy meros ob’ektlarining (me’morchilik, san’at, arxeologik topilmalar) jismoniy holatini baholash. Ta’mirlash darajasi: Ta’mirlangan yoki ta’mirlashni talab qiladigan ob’ektlarning foizi. Muntazam xizmat ko‘rsatish va konservatsiya: Ob’ektlarning holatini saqlab turish uchun muntazam ishlarning chastotasi.
Foydalanish va ochiqlik	Tashrif buyuruvchilar soni: Madaniy ob’ektlar yoki tadbirlarga tashrif buyurganlar soni. Cheklangan imkoniyatlarga ega odamlar uchun ochiqlik: Cheklangan imkoniyatlarga ega odamlar uchun infrastruktura va xizmatlar mavjudligi. Informatsion ochiqlik: Informatsion materiallar, ekskursiyalar, multimedia qo‘llanmalarining mavjudligi.
Jamoat bilan integratsiya	Mahalliy aholining ishtiroki: Mahalliy aholi madaniy merosni boshqarish va saqlashda qanchalik faol ishtirok etadi. Ta’lim dasturlari: Madaniy meros bilan bog‘liq ta’lim va ma’rifiy dasturlar soni. Madaniy almashinuv tadbirlari: Madaniyatlararo dialog va almashinuvni ilgari surishga qaratilgan tashabbuslar soni.
Iqtisodiy hissa	Turizmdan iqtisodiy ta’sir: Madaniy meros bilan bog‘liq turizmdan olinadigan daromadlar. Ish o‘rinlari yaratish: Madaniy meros va turizm sohasida yaratilgan ish o‘rinlari soni. Madaniy merosga investitsiyalar: Madaniy resurslarni saqlash va rivojlantirish uchun yo‘naltirilgan moliyalashtirish miqdori.
Barqarorlik va atrof-muhitga ta’siri	Ekologik amaliyotlar: Madaniy merosni boshqarish va konservatsiyada barqaror usullardan foydalanish. Atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish: Turistik faoliyatning tabiat va atrof-muhitga salbiy ta’sirini kamaytirish choralari.

Ushbu ko‘rsatkichlar nafaqat ichki monitoring uchun, balki davlat organlari, investorlar va xalqaro tashkilotlar oldida hisobot berish uchun ham ishlatilishi mumkin. Ular madaniy meros resurslarining hozirgi holatini baholash, ularni rivojlantirishni rejalashtirish va amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini baholashga yordam beradi.

Tadqiqot natijalarni tahlil qilsak, Ipak yo‘li hududlarida madaniy meros resurslaridan samarali foydalanishning iqtisodiy jihatlarini bir necha asosiy sohalarni qamrab oladi. Birinchidan, Ipak yo‘li madaniy merosi butun dunyodan sayyohlarni jalb qiladi, bu turizmdan

tushumning o‘shishiga hissa qo‘shadi. Bu nafaqat turistik ob‘ektlarga tashriflardan tushadigan to‘g‘ridan-to‘g‘ri daromadlarni, balki turistlarning joylashtirish, ovqatlanish, transport va suvinerlar xarid qilishga sarflangan xarajatlarini ham o‘z ichiga oladi. Ikkinchidan, turizmni rivojlantirish va madaniy merosni saqlashga xizmat ko‘rsatish, ta‘mirlash, boshqarish va ekskursiya ishi kabi sohalarda malakali ishchilar talab qilinadi. Bu ishsizlikni kamaytirish va mahalliy aholining turmush darajasini oshirishga hissa qo‘shadi. Uchinchidan, doimiy turistlar oqimi va madaniy merosga qiziqish xususiy va davlat investitsiyalarni infratuzilma va hudud rivojlanishiga jalb qilishi mumkin, bu esa transportga kirish imkoniyatini va turistik xizmatlar sifatini yaxshilashga olib keladi. To‘rtinchidan, madaniy turizmni rivojlantirish ko‘pincha ta‘lim dasturlarini yaratish bilan birga olib boriladi, bu nafaqat madaniy meros to‘g‘risida xabardorlikni oshiradi, balki mahalliy aholini turistik industriyada ishlash uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar bilan ta‘minlaydi. Beshinchidan, turizm bilan bog‘liq sohalarda, mehmonxona xo‘jaligi, restoran ishi va chakana savdo rivojlanishi Ipak yo‘li hududlarida umumiy iqtisodiy o‘shishga hissa qo‘shadi.

Yurtimiz o‘zining boy tarixi va madaniy merosi bilan, jahon turizm bozorida katta salohiyatga ega. Mamlakatimizda turizm sohasi yanada gullab yashnashi va turistlar oqimini yanada ko‘paytirish maqsadida ko‘plab imkoniyatlar mavjud va quyida ularning bir nechtasini taklif sifatida keltirishimiz mumkin:

6. Turizm infratuzilmasini yanada takomillashtirish;
7. Mamlakatimiz madaniy merosini va turizm salohiyatini boshqa mamlakatlarda faol ravishda targ‘ib qilish;
8. Ijtimoiy tarmoqlar va internetda mamlakatimiz turizm resurslarini ko‘proq yoritish;
9. Xorijiy turizm tashkilotlari bilan hamkorlikni kuchaytirish;
10. An‘anaviy va zamonaviy madaniyatni namoyish etuvchi festivallar va san‘at ko‘rgazmalari tashkil etish va bu tadbirlarda turistlarni jalb qilish va ularning qiziqishini oshirish:

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Uzbektourism. Uzbekistan Travel: Attractions. Looker Studio. Available online: <http://lookerstudio.google.com/reporting/1tgrmJJl82HNyIDwmGsQgCHXG5ty2KxS9/page/yLZn?feature=opengraph> (accessed on 23 May 2023)
2. UNESCO, U.W.H. Silk Roads Sites in Uzbekistan. UNESCO World Heritage Centre. Available online: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5500/> (accessed on 23 May 2023).
3. Winter, T. The Geocultural Heritage of the Silk Roads. *Int. J. Herit. Stud.* 2021, 27, 700–719.
4. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.
5. National Geographic Traveler Awards 2018. (2018). National Geographic Russia. <https://nat-geo.ru/ng-club/podvedeny-itogi-golosovaniyanational-geographic-traveler-awards-2018/>
6. Airey, D.; Shackley, M. Tourism Development in Uzbekistan. *Tour. Manag.* 1997, 18, 199–208

UDK.: 37.014.543

IJTIMOIIY SOHALARNI MOLIYAVIY TA‘MINLASHNING ZARURLIGI

Talapova Nargiza Baxriddinovna
Namangan davlat universiteti

Menejment kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy sohani moliyaviy ta'minlash borasida olib borilgan tadqiqot ishlarini o'rganish natijalari bayon etilgan. Ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlash zarurligi, ahamiyati, mamlakat taraqqiyotida tutgan o'rni hamda aholining yanada to'liq va samarali bandligini ta'minlash, daromadlarini yanada oshirish, mulki va aktivlari qiymatining muttasil oshib borishini ta'minlashda inson kapitaliga investitsiyalar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy soha, ijtimoiy rivojlanish, ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlash, ijtimoiy siyosat, ijtimoiy sug'urta, ijtimoiy xizmat.

Аннотация: В статье описаны результаты исследования финансового обеспечения социальной сферы. Слово о необходимости и важности финансового обеспечения социальной сферы, его роли в развитии страны, инвестиций в человеческий капитал в обеспечении более полной и эффективной занятости населения, дальнейшего увеличения его доходов, обеспечения постоянного роста стоимости их имущества и активов.

Ключевые слова: социальная сфера, социальное развитие, финансовое обеспечение социальных сфер, социальная политика, социальное страхование, социальное обслуживание.

Annotation: The article describes the results of a study of financial support for the social sphere. A word about the need and importance of financial support for the social sphere, its role in the development of the country, investment in human capital to ensure fuller and more effective employment of the population, further increasing their income, ensuring constant growth in the value of their property and assets.

Keywords: social sphere, social development, financial support of social spheres, social policy, social insurance, social services.

Jahon ijtimoiy rivojlanish yakunlarini baholash va aholi farovonligini oshirish tadbirlari tizimida hamda jahon amaliyotida ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlash mexanizmi samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlashning zarurligi, mohiyati va manbalari masalalari ochib berilgan. Aholi bandligini ta'minlash, daromadini yanada oshirish, mulki va aktivlari qiymatining muttasil oshib borishini kafolatlash orqali ular turmush sharoitini yaxshilashning moliyaviy mexanizmi orqali rag'batlantirish muhim hisoblanadi. Bu borada “Ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlash manbalari va imkoniyatlarini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish aholi turmush tarzi hamda mamlakatning ijtimoiy holatini yaxshilash”¹⁴ eng muhim shartlari hisoblanadi. Hozirda aholining yanada to'liq va samarali bandligini ta'minlash, daromadlarini yanada oshirish, mulki va aktivlari qiymatining muttasil oshib borishini kafolatlash ahamiyatining o'sganligi O'zbekiston Respublikasida ham ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlash amaliyotini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Jahonda ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlashning zarurligi, mohiyati va manbalari tizimiga xos muammolar kontekstida: ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlash yangi imkoniyatlari, ijtimoiy sohalarini moliyaviy ta'minlashda davlat-xususiy sherikchiligi, aholi

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 iyundagi PF-5468-sonli “O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida”gi Farmoni. – www.lex.uz

turmush farovonligini ta’minlashning moliyaviy mexanizmi, daromadlarning chegaraviy nafliligi asosidagi soliq yukini aholining ijtimoiy qatlamlari o‘rtasida optimal taqsimlash muammolari, virtual makonga asoslangan biznesdan olinadigan daromadlarning ijtimoiy sohalarni moliyaviy ta’minlash bilan manfaatli bog‘liqligini ta’minlashning tashkiliy asoslari iqtisodchi-olimlar tomonidan o‘rganilmoqda. Yalpi iste’mol talabini moliya mexanizmi orqali rag‘batlantirish, jamg‘armalar va ularni investitsiyalarga transformatsiyalashga moliya tizimining ta’sirini takomillashtirish, kapitallarning transmilliy harakatlanishini individual daromad solig‘i mexanizmi orqali tartibga solish singari masalalar borasida tadqiqotlar olib borilmoqda.

O‘zbekistonda ijtimoiy sohalarni moliyaviy ta’minlash tizimida olib borilayotgan islohotlarda soliqlarning barqaror tushumini ta’minlash, aholi real daromadlarini oshirish orqali iqtisodiy o‘sishga pozitiv ta’sir etuvchi o‘zaro uyg‘unlashgan soliq tizimini shakllantirishga e’tibor qaratilmoqda. Yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasini 2022-yilda amalga oshirish bo‘yicha Yo‘l xaritasida “ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirishning bosh maqsadi sifatida aholining real pul daromadlarini va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta’minlangan oilalar sonini va aholining daromadlari bo‘yicha farqlanish darajasini yanada kamaytirish orqali mamlakatimizda kambag‘allikni qisqartirish”¹⁵ masalasi muhim vazifa sifatida belgilab berilgan.

Bu masalalarni hal qilish uchun respublikamizda ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish mexanizmi samaradorligini oshirishning muhim masalasi sifatida – ijtimoiy sohaga investitsiyalar samaradorligini oshirish, byudjetdan moliyalashtirish va tadbirkorlik asosida topilgan daromadlar ko‘lamini oshirish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Har qanday mamlakat ijtimoiy siyosatining vazifalari davlatni moliyaviy resurslar bilan ta’minlash, butun mamlakat iqtisodiyotini tartibga solish uchun shart-sharoitlarni yaratish, shuningdek, bu jarayonda bozor munosabatlari orqali yuzaga keladigan aholi daromadlari darajasidagi tengsizlikni yumshatishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “...kelgusi yilda tadbirkorlik, biznes uchun yanada qulay muhit yaratish, yangi ish o‘rinlari tashkil etish, aholi daromadlarini ko‘paytirish bo‘yicha ham ko‘p ishlar qilishimiz lozim; “...fuqarolarimiz soliqdan qochish emas, uni vaqtida to‘lashdan manfaaddor bo‘lishi kerak”; 2019-yildan boshlab joriy etilgan yangi soliq konsepsiyasining eng asosiy g‘oyasi soliq yukini kamaytirish, sodda va barqaror soliq tizimini qo‘llashni ko‘zda tutdi”¹⁶. Shu orqali iqtisodiyotimiz raqobatbardoshligini oshirish, tadbirkor va investorlar uchun har tomonlama qulay muhit yaratishga erishildi.

O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonunning 5-moddasiga ko‘ra investitsiyalar mo‘ljallangan ob‘yektiga ko‘ra kapital, moliyaviy va ijtimoiy turlarga bo‘linadi¹⁷:

¹⁵ Yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasini 2022-yilda amalga oshirish bo‘yicha Yo‘l xaritasi - www.lex.uz

¹⁶ Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. - 61 b.

¹⁷ O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va Investitsiya faoliyati to‘g‘risida” gi O‘RQ-598-son Qonuni. Toshkent sh., 2019-yil 25-dekabr. <https://lex.uz/ru/docs/4664142https://lex.uz/ru/docs/4664142>.

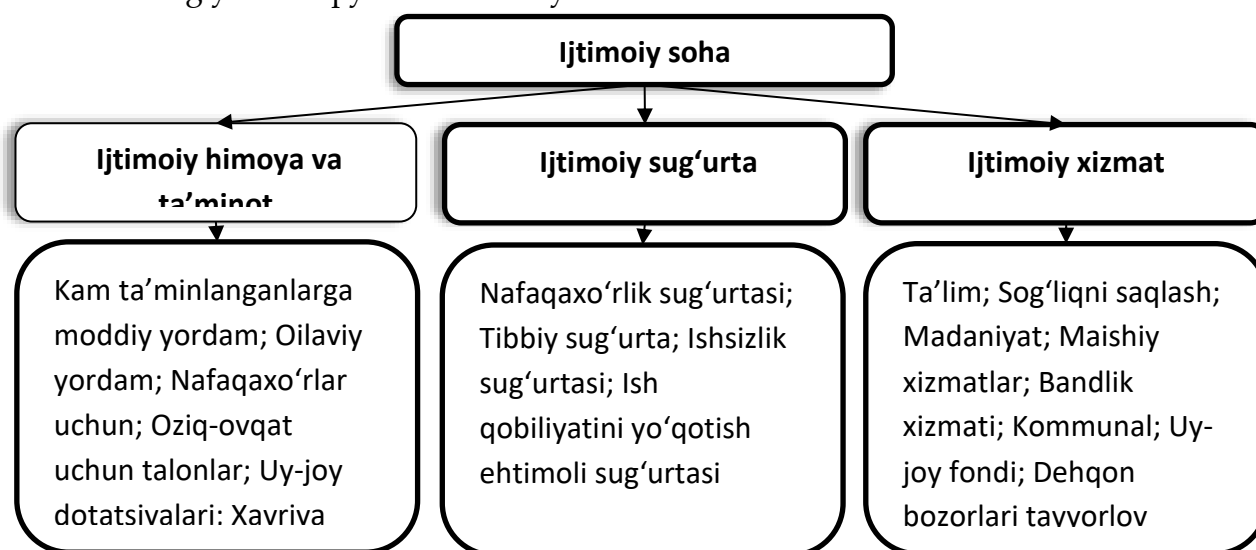

-asosiy fondlarni yaratish va takror ko‘paytirishga, shu jumladan yangi qurilishga, modernizatsiya qilishga, rekonstruksiya qilishga, texnik jihatdan qayta jihozlashga, shuningdek moddiy ishlab chiqarishning boshqa shakllarini rivojlantirishga kiritiladigan investitsiyalar kapital investitsiyalar jumlasiga kiradi;

-aksiyalar, korporativ, infratuzilmaviy va davlat obligatsiyalariga, shuningdek qimmatli qog‘ozlarning boshqa turlariga kiritiladigan investitsiyalar moliyaviy investitsiyalar jumlasiga kiradi;

-inson salohiyatini, ko‘nikmalarini va ishlab chiqarish tajribasini rivojlantirishga, shuningdek nomoddiy boyliklarning boshqa shakllarini rivojlantirishga kiritiladigan investitsiyalar ijtimoiy investitsiyalar jumlasiga kiradi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, yuqoridagi qayd etilgan investitsiya turlari tarkibida ijtimoiy investitsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi ijtimoiy investitsiyalar natijasida insonning bilim, ko‘nikma, tajriba, malaka, iqtidor, qobiliyat va salohiyatda yuksak darajalarga erishuvi uning yuksak qiymatini namoyon etadi.

1-rasm. Ijtimoiy sohaning asosiy yo‘nalishlari¹⁸

Bizning fikrimizcha, inson uchun kerak bo‘lgan barcha ko‘rinishda aqliy bilim va salohiyatning mujassamligi hayotning ijtimoiy-iqtisodiy jabhalarida, nafaqat, texnika va texnologiyalarning yangi avlodlarini yaratish hamda asosiy fondlarni vujudga keltirish va takror ishlab chiqarishni, qolaversa, barcha turdagi investitsiyalarni samarali safarbar etish, ularni boshqarish kabilar orqali jamiyatning moddiy-ma’naviy, ilmiy-texnik taraqqiyotini ta’minlashning muhim asosini tashkil etadi.

Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra inson kapitali hozirgi bozor iqtisodiyotida keng qo‘llaniladigan kategoriya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki inson, uning ilmiy salohiyati jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

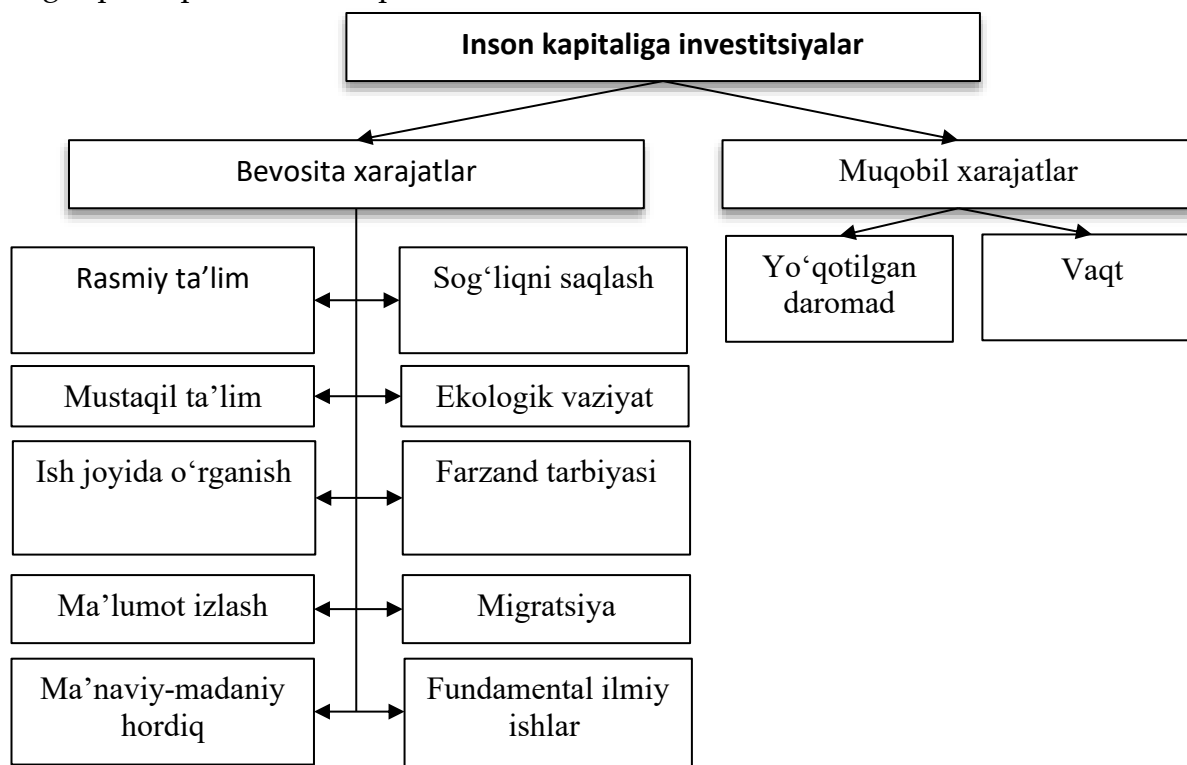
Inson kapitali nazariyasi bilan bog‘liq muammolar jahonning yirik iqtisodchi olimlari G.Bekker, U.Bouyen, M.Blaug, B.Veysbord, Ye.Denison, L.Yurou, M.Fisherlar tomonidan keng o‘rganilgan. 1992-yilda Amerika iqtisodchisi G.Bekker inson kapitali nazariyasi yuzasidan ilmiy faoliyati uchun iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan.

¹⁸ Ishmuxamedov A.E., Kalanov B.Z., Kalanova M. Z., Sunnatov M.N. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti. - T.: TDIU, 2010. asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Olib borilgan tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, e’tirof etish kerakki, inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishning asosiy omili sifatida investitsiyalar maydonga chiqadi. Bu borada, inson kapitali investitsiyasi deyilganda, inson kapitali sifat ko‘rsatkichlarining yaxshilanishini ta’minlovchi, shuningdek, uning amal qilish samaradorligini oshiruvchi chora-tadbirlar va xarajatlar yig‘indisi tushuniladi.

Inson kapitali investitsiyasi manbai sifatida hozirgi kunda davlat, nodavlat jamoat tashkilotlari, alohida firmalar, uy xo‘jaliklari, xalqaro tashkilot va jamg‘armalar, shuningdek ta’lim muassasalari yuzaga chiqishi mumkin. Hozirda bu sohada davlatning roli juda katta hisoblanadi. Bunga inson kapitalini shakllantirishning asosiy sohalaridan bo‘lgan ta’lim va sog‘liqni saqlashni misol qilib keltirishimiz mumkin.

1.2-rasm. Inson kapitaliga investitsiya asosiy turlarining umumlashtirilgan tasnifi¹⁹

Inson kapitali investitsiyasi turli davrlarda amalga oshiriladi, ya’ni uni amalga oshirish davriga ko‘ra uchga bo‘lishimiz mumkin:

Birinchisi, bolalik davrida – ota-onalarning qarori asosida. Bu o‘z farzandining inson kapitali investitsiyasini amalga oshirish yoki oshirmaslik qarori bilan belgilanadi. Ya’ni ota-ona farzandi tug‘ilganidan u voyaga yetgunga qadar uni tarbiyalab, barcha ehtiyojlari uchun mablag‘ sarf etadi.

Ikkinchisi, o‘smirlik va yoshlik davrida – insonning o‘z qarorlari bilan amalga oshirishadi. Ya’ni bu ko‘proq bilim olish davriga to‘g‘ri keladi.

Uchinchisi, mehnat bosqichiga kirgandan so‘ng – ya’ni, mehnat faoliyati boshlangandan keyin, ish joyida o‘rganish shakli hamda bevosita ish jarayoni davomida, shuningdek, ish beruvchi muassasa yoki insonning o‘zi tomonidan alohida investitsiyalash orqali amalga oshiriladi.

¹⁹ Tadqiqot natijasida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Inson kapitaliga investitsiya miqyosi	Natijalari
Mikrodarajada – alohida bir shaxs yoki oila darajasida	daromadning oshishi; ijtimoiy mavqei; yaxshi mehnat sharoitlari; ishdan rohatlanish hissi; inson kapitalini rivojlantirish maqsadida qayta investitsiya qilishga xohish va imkoniyat;
Makrodarajada – mamlakat miqyosida	ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ta’minlanishi; aholi turmush darajasi va hayot sifatining oshishi; ilm-fan, innovatsiyalarning rivojlanishi; jahon bozorida raqobatbardoshlikning ortishi.
Mezodarajada – firma, kompaniya miqyosida	ishlab chiqarish unumdorligining oshishi natijasida yuqori daromad; raqobatbardoshlikning oshishi; xodimlar orasida ijtimoiy muhitning yaxshilanishi

3-rasm. Miqyosiga ko‘ra inson kapitali investitsiyasi natijalari²⁰

Investitsiya kim tomonidan amalga oshirilishiga qaramay, foyda yoki daromad bilan birga ijtimoiy samarani ham ta’minlaydi.

Hozirgi zamon ijtimoiy yo‘naltirilgan davlati quyidagilarni amalga oshirishi bilan belgilanadi:

- jamiyatning barcha a’zolariga ijtimoiy himoyalash tizimiga kirishda teng huquqlarni taqdim qilish yo‘li bilan ijtimoiy xatarlarni qisqartirish, zararsizlantirish va bartaraf etish ustidan javobgarlikni o‘z zimmasiga oladi;
- muntazam ravishda ijtimoiy vazifalarni bajaradi, buning uchun ijtimoiy tartiblashning tegishli huquqiy asoslariga ega bo‘lgan ijtimoiy himoya institutlarini yaratadi;
- muhim ijtimoiy me’yorlar va standartlarni qonunan mustahkamlab qo‘yadi;
- ijtimoiy vazifalarni bajarish uchun sug‘urtalash va qayta taqsimlash mexanizmlarini yaratadi.

Xulosa sifatida, ta’kidlash kerakki, yuqoridagi ilmiy-nazariy va tahliliy mushohadalardan ko‘rinib turibdiki, ijtimoiy sohalarni moliyaviy ta’minlashning zarurligi, mohiyati va manbalari tavsifiga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini yanada jonlantirish maqsadga muvofiqdir. Yangi O‘zbekiston taraqqiyotini ta’minlashning asosiy masalalaridan biri ham ijtimoiy sohani qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Bizning fikrimizcha, ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish, shuningdek rivojlangan mamlakatlarning ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyoti modeli asosida xorij tajribalarni ham hisobga olgan holda istiqbolli davlat dasturlarini ishlab chiqish va hayotga tadbiq etish lozim. Ayniqsa bugungi globallashuv ta’sirida daromadlar notengsizligi, mehnat bozorida talab va taklifning nomutanosibligi

²⁰ Boltayev B. Inson kapitalining rivojlanish xususiyatlari va omillari // Iqtisod va moliya / Экономика и финансы. 2022, 2(150). – B. 73., asosida muallif tomonidan tuzilgan.

ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishga qaratilgan kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 iyundagi PF-5468-sonli “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. – www.lex.uz
2. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. - B. 61.
3. Boltayev B. Inson kapitalining rivojlanish xususiyatlari va omillari // Iqtisod va moliya / Экономика и финансы. 2022, 2(150). - B. 73.
4. Ishmukhamedov A.E., Kalanov B.Z., Kalanova M. Z., Sunnatov M.N. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti. - T.: TDIU, 2010. - B. 55.
5. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
6. Талапова Н. Б. Ижтимоий соҳаларни молиявий таъминлашнинг хорижий тажрибаси //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 1714-1718.
7. Talapova N. B. PROBLEMS IN FINANCIAL PROVISION OF SOCIAL SECTORS AND THEIR SOLUTIONS //" Экономика и туризм" международный научно-инновационной журнал. – 2023. – Т. 2. – №. 10.

UDK: 338.48.:577.4 (575.1)

TURIZM SOHASINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Yunusova Sohiba Abdulmamidova

O‘qituvchi

Namangan davlat universiteti

Shiddat bilan o‘tib borayotgan iqtisodiyotning sohalar tarkibiga kiruvchi, turizm sohasining bugungi kundagi holati va kelgusida barqaror saqlab qolish maqsadida barcha mamlakatlar o‘zining bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Shu jumladan O‘zbekistonda ham turizm sohani mamlakat iqtisodiyotining yetakchi sohalaridan biriga aylantirish va davlat byudjetini salmog‘ini yanada oshirish, sohaning mamlakat YaIMdagi ulishini yanada oshirishni maqsad qilib olindi. Hozirgi kunda turizm sohasi milliy

iqtisodiyotning jadal rivojlanib borayotgan sohalaridan biriga aylanib bormoqda. Bu orqali yangi ish o‘rinlarini yaratish va mahalliy aholining daromadlarini ohrishga qaratilgan. Mamlakat miqyosida barqaror turizmni rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasida 2019-2026 yillarda turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasining qabul qilinishi aynan shu yo‘nalishdagi islohotlarning yangi bosqichga olib chiqdi.

Ayniqsa hududlar kesimidagi ishlab chiqarish sur‘atlarining o‘rtasidagi tofovutning qisqarishiga yordam berdi. Turizm sohasidagi muammolarni va ularni ilmiy yechish masalalarini ko‘rib chiqishdan avval barqaror turizm konsepsiyasi nima ekanligini o‘rganish va tarixga nazar solish kerak deb hisoblaymiz. Barqaror turizm konsepsiyasi asosida mehmondo‘stlik sanoatining rivojlanish sur‘atlarini oshirib borish XX asrning 80-yillar o‘rtalaridan xalqaro miqyosda muhokama qilina boshlagan.

Ushbu davrga kelib tabiat ne‘matlaridan oqilona foydalanish masalalari dolzarb muammolarga aylanib qolgan edi. Shu o‘rinda barqaror rivojlanish va barqaror turizm konsepsiyasiga oid terminalogiyaga aniqlik kiritish lozim deb o‘ylaymiz.

Umuman olganda barqaror rivojlanish deganda, bor resurslardan foydalanishda, ularning kelgusi davr iste‘mol darajalarini ham inobata olgan holda foydalanish imkoniyatlarini inobatga olgan holda foydalanishni hisobga olish tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda bu ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot manfaatlari yo‘lida tabiat ne‘matlarini optimal sarflash va tejab ishlatish demakdir.

Barqaror turizm konsepsiyasi deganda turizmni rivojlantirish va boshqarishning atrof-muhitga, madaniy qadriyatlarga, mahalliy aholi turmush tarzi manfaatlariga zid bo‘lmagan shakllari, usullari va vositalari jamlanmasi tushuniladi. Barqaror turizm konsepsiyasining ilmiy-nazariy tuzilmasi Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan barqaror rivojlanishning 17 ta maqsadlarini jamlagan metodologik yondashuvga tayanadi. Barqaror turizm konsepsiyasi asosida faoliyat yuritishning ustuvor yo‘nalishlari quyidagilarni nazarda tutadi.

Barqaror turizm konsepsiyasini qo‘llashda o‘ziga yarasha bir qator iqtisodiy afzallik jihatlari bor.

- infratuzilma ob‘yektlarining turistlarni qabul qilish quvvati ortib boradi;
- turizm boshqaruvida omillar ta‘siri hisobga olinadi;

Barqaror turizmning o‘ziga yarasha ijtimoiya afzalliklari ham bor bular:

- turoperatorlar va professional kompetensiyasi yuksaladi;
- mintaqaviy rivojlanishda o‘rtadagi tofovutlar yo‘qoladi;
- Barqaror turizm konsepsiyasining strategik afzalliklari:
 - turizmni rejalashtirishda resurslar iste‘molida aniq meyorlar ishlab chiqiladi;
 - strategik rejalar ijrosida sherikchilik munosabatlari o‘rnatiladi.

Barqaror turizm konsepsiyasini qo‘llashning tizimlashtirilgan vriantlarini sihlab chiqish, o‘z navbatida davlat va koorparatsiyalar miqyosida turizmni rivojlanishiga daxldor dasturlar ishlab chiqiladi.

O‘zbekistonning mintaqaviy xizmatlar hududiy bozorlarini sataregik rivojlanishida quyidagi muammolar aniqlangan.

-xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi obyektlari faoliyatida sifat va samaradorlik ko‘rsatkichlari territorial brend taniqliligi ta‘sirida turlicha namoyon bo‘ladi;

-mehmonxona va restoran xo‘jaliklarida turistlarni qabul qilish quvvatlarining istiqbolli o‘shish dinamikasi bilan parallelligini ta‘minlash evaziga xizmatlar diversifikatsiyasiga erishilmagan;

-xizmatlar mintaqaviy bozorlarida raqobat muhitini rag‘batlantirishning tashkiliy-iqtisodiy dastklari (davlat buyurtmasi bo‘yicha strategik tahlillarga tayangan biznes-rejalar ishlab chiqish, maqsadli yo‘nalishlar kesimida territorial turistik xablar tashkil etish)dan oqilona foydalanish sust kechmoqda.

Yuqoridagi muammolarni O‘zbekistonlik olimlarimiz ilmiy faoliyatlari davomida o‘rganilgan.

Yuqoridagi muammolarni yechish uchun bir nechta takliflar keltirib o‘tish o‘rinli deb hisoblandi.

-O‘zbekiston mintaqalari turistik brendlarini ichki va tashqi sotuv bozorlarida faol targ‘ib qilishning marketing strategiyasini tayyorlash maqsadga muvofiq;

-turistik xizmatlar assortimentini kengaytirishga yo‘naltirilgan va turistlar attraktsiyasiga izchil ko‘maklashuvchi animatsion dasturlar majmuini shakllantirish lozim;

-ijtimoiy samarasi yuqori baholangan biznes-rejalarni amaliyotga joriy etishda forsayt-menejment usullarini qo‘llash zarur²¹.

Yuqoridagi fikr va mulohazalardan kelib shuni aytish mumkinki, mintaqaviy xizmatlar bozorining rivojlanish imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun, ma‘muriy iqtisodiyot bishqaruvchilari oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.

Barqaror turizm konsepsiyasi missiyasi, maqsadi va vazifalari²².

Barqaror turizm konsepsiyasi missiyasi.

Barqaror turizm konsepsiyasining bosh maqsadi: turistik resurslardan foydalanishda ijtimoiy mas‘uliyatli munosabatni shakllantirish.

Barqaror turizm konsepsiyasining maqsadlari:

-Turizm rivojlanishini biologik xilma-xillikni asrab qolishda yetakchi omilga aylantirish;

-Turistik resurslarning betalafot saqlanishini ta‘minlash;

-Turizmning mahalliy aholi qadriyatlariga zid holda amal qilishini cheklash.

Barqaror turizm konsepsiyasining vazifalari:

-ekologik inqiroz hududlari bo‘ylab turistik marshrutlarni loyihalashtirish; -flora va fauna noyob namunalari areali kengayishi uchun pitomniklar tashkil qilish; -milliy tabiat bog‘i va qo‘riqxonalar bo‘ylab sayr tanishuv tavsifidagi ekologik tropalarni ko‘paytirish;

-gidrom, fitom, litom, antronom turistik resurslarning o‘z holicha saqlab qolinishiga erishish;

-tabiiy eroziya va favqulodda holatlarda talafot ko‘rgan turistik resurslarning o‘z vaqtida qayta tiklanishiga ko‘maklashish;

-turistik destinatsiyalarda yuqumli kasalliklar va jinoyatchilikni qisqartirish bo‘yicha profilaktik faoliyatni yo‘lga qo‘yish;

-turistik destinatsiyalar tubjoy aholisining madaniy qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish.

²¹ M.Amonboyev, S.Xalilov. Barqaror turizm rivojlanishi. O‘quvqo‘llanma. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaaui», 2021 – 96 b

²² Xorij tajribasi tahlillari asosida mualliflar yondashuvlariga tayangan holda ishlab chiqilgan

Turizm sohasining rivojlanishi, shakshubhasiz, biologik turlarni asrab qolishda yetakchi omilga aylanishi zarur. Turistik ob’yektlar ekotizimi mahalliy va xorij turistlari tomonidan faqatgina ehtiyotkorona munosabatni talab qiladi. Turistlar oqimini qabo’l qilish va unga xizmat ko’rsatishdan olinadigan daromadning muayyan qismi, aynan, ekotizim muhofazasiga yo’naltiriladi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etishda ekologik inqiroz hududlari bo’ylab turistik marshrutlarni loyihalashtirish muqobil yechimlardan biridir. Boisi, tabiiy va texnogen hodisalar oqibatida inqiroz o’chog’iga aylangan hududlar doim turistlar diqqatini tortgan.

Foydalanilagan adabiyotlar ro’yhati

1. M.Amonboyev, S.Xalilov. Barqaror turizm rivojlanishi. O’quv qo’llanma. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 – 96 b.
2. Tuxliyev I.S., Hayitboyev R., Ibodullayev N.E., Amriddinova R.S. Turizm asoslari: O’quv qo’llanma – S.: SamISI, 2010- 247 b.
3. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
4. Абдувоҳидов А. Туризмда ахборот технологиялари. Дарслик. –Т.: ТДИУ. 2019 й.
5. Abdulmamidovna Y. S. TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLAR //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 28. – C. 867-871.

KICHIK BIZNESDA EKOLOGIK INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH VA TABIATNI MUHOFAZA QILISH TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IQTISODIY SAMARADORLIGI

UDK№ 339.564: 924 (575.1)

KBK: 65.5 (5UZB)

SANOATLASHTIRISH VA BARQAROR TARAQQIYOT: O‘ZBEKISTON IQTISODIY RIVOJLANISHI VA EKOLOGIK XAVFSIZLIGI ORASIDAGI MUVOZANAT

Abdujabborov Akmal Alisher o‘g‘li
Toshkent Davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada sanoatlashtirish sharoitida O‘zbekiston iqtisodiy rivojlanishi va ekologik xavfsizligi o‘rtasidagi muvozanat ko‘rib chiqilgan. Sanoatning barqaror taraqqiyotini ta‘minlaydigan va atrof-muhitga salbiy ta‘sirini minimallashtiruvchi ekologik toza texnologiyalarni joriy etishning haqiqiy tendensiyalari, ekologik muammolar va muvaffaqiyatli keyslar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, sanoatlashtirish, barqaror taraqqiyot, iqtisodiy rivojlanish, ekologik xavfsizlik, ekologik toza texnologiyalar, sanoat, atrof-muhitga ta‘siri, innovatsiyalar, ekologik muammolar.

Аннотация: Статья рассматривает баланс между экономическим ростом и экологической безопасностью в Узбекистане в контексте индустриализации. Анализируются текущие тенденции, экологические вызовы и успешные примеры внедрения экологически чистых технологий, обеспечивающие устойчивое развитие промышленности и минимизацию негативного воздействия на окружающую среду.

Ключевые слова: Узбекистан, индустриализация, устойчивое развитие, экономический рост, экологическая безопасность, экологически чистые технологии, промышленность, экологическое воздействие, инновации, экологические вызовы.

Abstract: The article examines the balance between economic growth and environmental safety in Uzbekistan in the context of industrialisation. It analyses current trends, environmental challenges and successful examples of the introduction of environmentally friendly technologies that ensure sustainable industrial development and minimise the negative impact on the environment.

Keywords: Uzbekistan, industrialisation, sustainable development, economic growth, environmental safety, environmentally friendly technologies, industry, environmental impact, innovation, environmental challenges.

Kirish

Jiddiy ekologik muammolarning ajralmas qismi – zamonaviy sanoat va post-sanoat mamlakatlarda barqaror taraqqiyotning ahamiyati tobora ortib bormoqda. O‘zbekiston ham boy tabiiy resurslarga va salmoqli sanoat salohiyatiga ega rivojlanayotgan mamlakat sifatida iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash o‘rtasida muvozanatni saqlash zarurati oldida turibdi.

Sanoatlashtirish iqtisodiy rivojlanish, ish o‘rinlari yaratish, farovonlikni oshirish va texnologik taraqqiyotni rag‘batlantirishning asosiy omili hisoblanadi [1, p. 45]. Shu qatorda, ekologik jihatlarini oqil hisobga olmasa, bu jarayon atrof-muhit yomonlashishiga olib kelishi va o‘z navbatida aholi salomatligi va ekotizimlarning barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi [2, p. 67].

Dunyo iqlimi o‘zgarishi va barqaror taraqqiyot masalalariga e‘tibor kuchayib borayotgan sharoitda O‘zbekiston iqtisodiy rivojlanishni ekologik xavfsizlik bilan uyg‘unlashtiradigan strategiyalarni ishlab chiqishi va amalga oshirishi zarur [3, 23]. Bu sanoatlashtirishning joriy

holatini chuqur tahlil qilish, asosiy ekologik muammolarni aniqlab topish va ularning zararini minimallashtirishning samarali yechimlarini topishni taqozo qiladi.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekistondagi sanoatlashtirish jarayonini ekologik nuqtai nazaridan o‘rganish va barqaror taraqqiyot tamoyillarini mamlakat iqtisodiy siyosatiga integratsiya qilish bo‘yicha yechimlar ishlab chiqishga qaratilgan.

O‘zbekistonda sanoatlashtirish asoslar va hozirgi holati

O‘zbekistonda sanoatlashtirish tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, sobiq ittifoq davrida, mamlakat O‘rta Osiyoning agrar sanoat markazlaridan biri sifatida faol ekspluatatsiya qilingan davrda boshlangan. U davrda asosiy kiritmalar og‘ir va yengil sanoat, mashinasozlik, paxtachilik, kimyo sanoati va energetikani rivojlantirishga qaratilgan. Xususan Toshkent traktor zavodi, Chirchiq elektrokimyo zavodi, NKMK va OKMK kabi yirik korxonalar negizida respublikaning sanoat bazasi shakllandi. Sovet Ittifoqi qulagandan keyin O‘zbekiston jiddiy iqtisodiy muammolarga duch kelishning oldini olish maqsadida, mavjud imkoniyatlar va infratuzilmadan ekstensiv foydalanish tufayli muhim sanoat salohiyatini imkoni boricha saqlab qoldi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda sanoat sohasini rivojlantirish borasida sezilarli yutuqlarga erishildi. Xususan, Jahon Banki ma‘lumotlariga ko‘ra, 2020-yilda sanoat ishlab chiqarishi mamlakat yalpi ichki mahsulotining qariyb 34 foizini tashkil qildi va bu mazkur tarmoqning iqtisodiyot uchun ahamiyatidan dalolat beradi [4, 58].

Asosiy sanoat tarmoqlariga to‘qimachilik, kimyo, neft-kimyo, mashinasozlik va metallurgiya kiradi. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2021-yilda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi o‘tgan yilga nisbatan 8,9 foizga oshgan. Mashinasozlikda, avtomobillar ishlab chiqarish evaziga mintaqada yetakchi o‘rinni egallagan avtomobilsozlik sanoatining rivojlanishi muhim yutuq hisoblanadi. Xususan 2021-yilda O‘zavtosanoat avvalgi yilga nisbatan 20 foizga ko‘p, jami 300 mingdan ortiq avtomobil ishlab chiqargan [5, b. 12-13].

To‘qimachilik sanoati ham barqaror o‘shishni namoyish qilmoqda. 2021-yilda to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish 12 foizga o‘shib, to‘qimachilik eksporti 3 milliard AQSh dollaridan oshdi [5, b. 12-13]. Bu natijaga uskunalar modernizatsiyasi va yangi texnologiyalarni joriy qilinishiga sarmoya kiritish evaziga amalga oshirildi.

Sanoatlashtirish O‘zbekiston iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishining ham asosiy omilidir. Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi ish o‘rinlari yaratish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, 2021-yilda sanoat mamlakatning iqtisodiy faol aholisining 20 foizdan ortig‘ini ish bilan ta‘minladi [6, b. 77].

Tashqi iqtisodiy aloqalarni shakllantirishda sanoat eksporti muhim o‘rin tutadi. 2021-yilda sanoat eksporti hajmi o‘tgan yilga nisbatan 12 foizga oshib, 10 milliard AQSh dollaridan ortiqni tashkil qildi [7, b. 45-46]. Eksport portfeli to‘qimachilik, kimyo va metallardan iborat bo‘lib, 2021-yilda kimyo eksporti 15 foizga oshib, 2 milliard AQSh dollariga yetdi [7, b. 45-46].

Muhim yutuqlarga qaramay, O‘zbekiston sanoatlashtirishida qator muammolar mavjud. Ulardan asosiysiga eskirgan sanoat uskunalarini modernizatsiyalash, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish zarurati kiradi. Xususan, O‘zbekiston iqtisodiyot va sanoat vazirligiga ko‘ra, sanoat korxonalaridagi uskunalarining qariyb 40 foizini almashtirish yoki modernizatsiya qilish zarurati dolzarb bo‘lib qolmoqda [8, c. 32-33].

Sanoat istiqbollari xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan uzviy bog‘liq. Davlat siyosati sarmoyadorlarga qulay shart-sharoitlar yaratish hamda sanoat ishlab chiqarishining samaradorligi va ekologik xavfsizligini oshirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot loyihalarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan [9, b. 23]. Bunga misol sifatida Toshkent shahrida Germaniya va Yaponiya kompaniyalari ishtirokida 2 000 dan ortiq ish o‘rni yaratuvchi va import qilinadigan metallga bog‘liqni kamaytiradigan yangi metallurgiya zavodini qurish loyihasi investitsiyalarning muvaffaqiyatli jalb etilishiga misol bo‘la oladi [7, b. 45-46].

Boshqa muhim masala – ekologik jihatlarni hisobga olish zaruratidir. Sanoat ishlab chiqarishining o‘ssishi atrof-muhit ifloslanishining oshishi bilan birga yuz bermoqda. 2020-yilda sanoat korxonalari chiqargan issiqxona gazlari emissiyasi mamlakat umumiy emissiyasining 25 foizdan ortig‘ini tashkil qildi [10, p. 16-17]. Bu tabiat muhofazasi hamda ekologik yuklamani kamaytirish yuzasidan samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirishni taqozo qilmoqda.

O‘zbekistonda sanoatlashtirishning ekologik muammolari. Iqtisodiy rivojlanish va sanoat ishlab chiqarishining kengayishi atrof-muhit va aholi salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan ifloslantiruvchi moddalar ko‘payishiga olib keladi.

Xususan, eng dolzarb muammolardan biri – havoning ifloslanishidir. Sanoat korxonalari issiqxona gazlari va boshqa zararli moddalarning muhim manbalari hisoblanadi. Asosiy ifloslanish manbalari kimyo, metallurgiya va energetika sanoati korxonalari hisoblanadi. O‘zbekiston sog‘liqni saqlash vazirligiga ko‘ra, 2021-yilda havoning ifloslanishi bilan bog‘liq respirator kasalliklar soni o‘tgan yilga nisbatan 18 foizga oshgani aholi salomatligiga salbiy ta’sir ko‘lamini namoyish qilmoqda [11, b. 28-29].

Ikkinchi muhim muammo – suv ifloslanishidir. Sanoat korxonalarining oqava suvlarni ko‘pincha to‘g‘ri tozalanmasdan chiqarib yuboriladi va bu daryo va ko‘llarning ifloslanishiga olib keladi. Jahon bankiga ko‘ra, O‘zbekiston suv resurslarining 40 foizga yaqini sanoat faoliyati tufayli sezilarli darajada ifloslangan [12, p. 30-31]. 2021-yilda sanoat korxonalari tomonidan tozalanmagan oqava suvlar hajmi 1,2 mlrd. kub.metrni tashkil qilgani ekotizimlar hamda suvdan maishiy va qishloq xo‘jaligi ehtiyojlari uchun foydalanayotgan aholi salomatligiga jiddiy xavf solmoqda [13, b. 18-19].

Bunda sanoat chiqindilarini qayta ishlash muammosi dolzarbligi ham e’tiborga molik. Ishlab chiqarish natijasidagi katta hajmli chiqindilar har doim ham xavfsiz yo‘q qilinmasdan, tuproq va sizot suvlarining ifloslanishiga olib keladi hamda atrof-muhit va aholi salomatligi uchun xavf tug‘diradi. Osiyo taraqqiyot bankiga ko‘ra, O‘zbekistondagi sanoat chiqindilarining qariyb 60% to‘g‘ri qayta ishlanmagan va chiqindiga chiqarilmagan [9, b. 23]. 2021-yilda sanoat chiqindilarining jami hajmi 3,5 mln. tonnani tashkil qilgan bo‘lsa, uning atigi 1,4 million tonnasi qayta ishlangan yoki xavfsiz utilizatsiya qilingan [13, b. 18-19].

Shu muammolarni hisobga olgan holda O‘zbekistondagi ekologik yuklamani kamaytirish strategiyasi va chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish va amalga oshirish ishlari boshlab yuborilgan. 2021-yilda sanoatlashtirishning ekologik muammolarini hal qilishda kompleks yondashuvni nazarda tutuvchi “Atrof-muhitni muhofaza qilish milliy strategiyasi” qabul qilinishi muhim tashabbus bo‘ldi [14, b. 28-29]. Strategiya doirasida zamonaviy ekologik texnologiyalarni joriy qilish va yashil iqtisodiyot tamoyillariga o‘tishga alohida e’tibor

qaratilmoqda. Xususan, 2030 yilga borib issiqxona gazlari chiqindilarini 20 foizga qisqartirish, qayta ishlangan chiqindilar ulushini esa 50 foizga yetkazish rejalashtirilgan [14, b. 28-29].

Chirchiq elektrokimyo zavodining modernizatsiyasi loyihasi bu kabi texnologiyalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga misol bo'la oladi. Mazkur innovatsion texnologiyalardan foydalanish va ishlab chiqarishni modernizatsiyalash loyihasi ekologik ko'rsatkichlarini sezilarli yaxshilash imkoniyatini namoyish etadi. 2022-yilda zavod SO₂ chiqindilarini 25 foizga kamaytiruvchi yangi filtrlash tizimini joriy qildi va shu orqali yondosh hududlardagi havo ifloslanishi birmuncha yaxshilandi [15, p. 34-35].

O'zbekiston atrof-muhit muhofazasiga sarmoya va ilg'or texnologiyalarni jalb qilish bo'yicha ham xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlik qilmoqda. 2022-yilda mamlakat BMT Barqaror taraqqiyot dasturiga qo'shildi va shu orqali ekologik loyihalarni amalga oshirishda texnik va moliyaviy yordam ko'mak olish uchun yangi imkoniyatlar ochdi [16, p. 10-11]. Ushbu dastur doirasida O'zbekiston kelgusi 5 yil ichida atrof-muhit muhofazasi loyihalariga 500 mln. AQSh dollariga teng sarmoya jalb qilishi rejalashtirilmoqda.

O'zbekiston sanoatida ekologik texnologiyalar va innovatsiyalar

O'zbekiston sanoati modernizatsiyasi va barqaror taraqqiyotiga erishishda ekologik texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Bunday texnologiyalarni joriy etish atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirishga yordam berishi bilan birga iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiradi va aholi turmush sifatini yaxshilaydi.

Sanoatni “yashnatish” yo'lidagi muhim qadamlardan biri – sanoatning energiya sarfini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalari ulushini oshirishga qaratilgan 2022-2030 yillardagi “Energiya samaradorligi Davlat dasturi”ning qabul qilinishi bo'ldi [17, b. 22-23]. Dastur doirasida 2030-yilgacha yalpi ichki mahsulotning energiya sig'imini 20 foizga qisqartirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini 25 foizga yetkazish rejalashtirilgan.

Ekologik toza texnologiyalarning muvaffaqiyatli joriy etilishiga Navoiy kon-metallurgiya kombinati (NKMK) modernizatsiyasini ham misol qilish mumkin. 2022-yilda zavod gaz va suvni tozalashning ilg'or tizimlarini joriy qildi va shu orqali issiqxona gazlar tashlanmalarini 30 foizga, suv sarfini esa 25 foizga qisqartirishga erishdi [18, p. 45-53].

To'qimachilik sanoati ham “yashnatish” bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishmoqda. 2022-yilda to'qimachilik klasterlarining biri o'z fabrikalarida aylanma suv tizimini o'rnatib, suv sarfini 40 foizga, oqava suvlarni sizdirishni esa 50 foizga qisqartirdi [19, 34-42].

Metallurgiya sanoati xalqaro investitsiyalar va texnologiyalar tufayli ijobiy o'zgarishlarni namoyish qilmoqda. 2022-yilda Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YTTB) bilan hamkorlik doirasida Bekobod metallurgiya zavodini modernizatsiya qilish boshlandi. Yangi texnologiyalar CO₂ chiqindilarini 35 foizga qisqartirdi [20, p. 14-15].

Ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishning muhim yo'nalishi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish hisoblanadi. Masalan, 2022-2023 yillarda Samarqand viloyatida quvvati 200 MVt bo'lgan quyosh elektr stansiyasi ishga tushirildi. Elektr stansiyasi CO₂ chiqindilarini yiliga 400 ming tonnaga kamaytirishga imkon berdi va shu orqali ekologik yuklamani sezilarli yengillashtirdi [21, p. 14-15]. O'zbekistonda yashil energetikani yanada rivojlantirishga xizmat qiladigan bir nechta shamol elektr stansiyalari, GAES va FES qurish ham rejalashtirilmoqda.

O‘zbekistonda ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish istiqbollari xalqaro hamkorlik va xorijiy sarmoyalarni jalb qilish bilan chambarchas bog‘liq. Xalqaro dastur va loyihalarda ishtirok etish ilg‘or texnologiyalar va ularni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslardan foydalanish imkonini beradi.

Xulosa

O‘zbekistonda sanoatlashtirish va barqaror taraqqiyot mamlakat iqtisodiy siyosatining o‘zaro bog‘liq muhim jihatlari hisoblanadi. Sanoatni rivojlantirish borasidagi muhim yutuqlarga qaramay, O‘zbekiston kompleks yondashuv va ilg‘or texnologiyalarni joriy etishni talab qiluvchi jiddiy ekologik muammolarga duch kelmoqda.

Sanoatlashtirish O‘zbekiston iqtisodiy rivojlanishining asosiy omili bo‘lib, ish o‘rinlari yaratish va aholi turmush darajasini oshirishga xizmat qilmoqda. 2021 yilda sanoat ishlab chiqarishi mamlakat yalpi ichki mahsulotining qariyb 34 foizini tashkil qilib, iqtisodiy faol aholining 20 foizdan ortig‘ini ish bilan ta‘minladi. Tashqi iqtisodiy aloqalarni shakllantirishda sanoat mahsulotlari eksporti muhim o‘rin tutadi, eksport hajmi 2021-yilda 10 milliard AQSh dollaridan oshadi.

Biroq, sanoatlashtirish muhim ekologik muammolarni ham olib keladi. Asosiy muammolar havo, suv va tuproq ifloslanishi va sanoat chiqindilarini yo‘q qilishdan tarkib topgan. 2021-yilda sanoat issiqxona gazlari emissiyasi mamlakat umumiy emissiyasining 25 foizidan ortig‘ini tashkil qildi, suv resurslarining 40 foizga yaqini ham sanoat sababli sezilarli ifloslangan.

Bu muammolarni bartaraf qilish uchun O‘zbekistonda ekologik texnologiyalar va innovatsiyalar faol joriy qilinmoqda. Boshqa muhim yo‘nalish – qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo‘lib, mavjud loyihalarga qo‘shimcha ravishda quyosh, shamol va boshqa manbada ishlaydigan elektr stansiyalarini qurish rejalari mavjud.

Ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishda xalqaro hamkorlik muhim o‘rin tutadi. BMT Barqaror taraqqiyot dasturiga qo‘shilish ekologik loyihalarni amalga oshirishda texnik va moliyaviy yordam olish uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda.

Xulosa o‘rnida ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, xalqaro hamkorlik va davlat ko‘magini o‘z ichiga olgan kompleks yondashuv orqali iqtisodiy rivojlanish va atrof-muhit muhofazasini muvaffaqiyatli uyg‘unlashtirish mumkin. O‘zbekiston bu borada mamlakat ko‘lamida muhim yutuqlarni namoyish etib, barqaror taraqqiyot va aholi turmush sifatini oshirish uchun zamin yaratishga urinmoqda.

Keyingi rivojlanish istiqbollari ekologik toza texnologiyalarni davom ettirish, yashil energiyani rivojlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro tashabbuslarda faol ishtirok etish bilan bog‘liq.

Adabiyotlar ro‘yxati:

- [1] World Bank. (2020). *Industrial Development Report 2020: Industrializing in the digital age*. World Bank Publications, p. 45.
- [2] United Nations Environment Programme (UNEP). (2019). *Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*. Cambridge University Press, p. 67.
- [3] Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., & Fuller, G. (2021). *Sustainable Development Report 2021: The Decade of Action for the Sustainable Development Goals*. Cambridge University Press, p. 23.

- [4] Asian Development Bank (ADB). (2021). *Uzbekistan Country Partnership Strategy 2022–2026*. ADB Publications, p. 58.
- [5] Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике (2021). *Промышленное производство в Узбекистане в 2021 году*, с. 12-13 (<https://stat.uz/en/official-statistics/industry>);
- [6] International Labour Organization (ILO). (2021). *World Employment and Social Outlook 2021*. ILO Publications, p. 77.
- [7] Министерство инвестиций и внешней торговли (2021). *Инвестиционные проекты в промышленном секторе Узбекистана*, с. 45-46;
- [8] Министерство экономики и промышленности Узбекистана (2021). *Отчет о состоянии промышленности Узбекистана в 2021 году*, с. 32-33;
- [9] Asian Development Bank (ADB). (2022). *Waste Management in Central Asia*. ADB Publications, p. 22-23 (<https://www.adb.org/publications/waste-management-central-asia>);
- [10] United Nations Development Programme (2021). *National Report on Greenhouse Gas Emissions*, p. 16-17 (<https://www.undp.org/publications/national-inventory-report-greenhouse-gas-emissions-uzbekistan>);
- [11] O'zbekiston Sog'liqni saqlash vazirligi (2022). *Yillik hisobot 2021*, b. 28-29, Toshkent: SSV.
- [12] World Bank. (2022). *Water Quality in Uzbekistan: Challenges and Solutions*, p. 30-31, (<https://www.worldbank.org/en/publication/water-quality-uzbekistan>);
- [13] O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi (2022). *2021-yilda sanoat chiqindilari boshqaruvi* b. 18-19, (<https://stat.uz/en/official-statistics/environment>)
- [14] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). *National Environmental Protection Strategy 2021-2030*, p. 28-29, Tashkent: Government of Uzbekistan. (<https://www.gov.uz/en/documents/strategy>);
- [15] Environmental Research Letters. (2022). *Modernization of Chirchik Electrochemical Plant: Environmental Impact Assessment*. Environmental Research Letters, 17(4), p. 34-35 (doi:10.1088/1748-9326/ac6a1b);
- [16] United Nations Sustainable Development Goals (2022). *Partnerships for the Goals: Uzbekistan's Participation in Global Environmental Initiatives*, p. 10-11 (<https://sdgs.un.org/partnerships/uzbekistan-global-environmental-initiatives>)
- [17] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2022). *National Energy Efficiency Program 2022-2030*, p. 22-23, Toshkent (<https://www.gov.uz/en/documents/energy-efficiency-program>);
- [18] Mining Journal (2023). *Navoi Mining and Metallurgical Combinat: Advances in Environmental Technology*. Mining Journal, 17(3), 45-53;
- [19] Textile World. (2023). *BCT Textile Group: Sustainable Practices and Environmental Impact*. Textile World, 19(2), 34-42;
- [20] European Bank for Reconstruction and Development (2023). *Bekabad Metallurgical Plant Modernization: Environmental Impact and Efficiency Report*. EBRD Publications, p. 14-15 (<https://www.ebrd.com/documents/environmental-impact-report-2023>);
- [21] Urinov, Bakhrom Jamoliddinovich (2020) "EUROPEAN STANDARDS FOR THE QUALITY OF EDUCATION.," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 7 , Article 77. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss7/77>
- [22] Renewable Energy World. (2023). *Samarkand Solar Power Plant: New Milestone in Green Energy Development*, p. 18-19;

BIZNESNI RIVOJLANTIRISH UCHUN MARKETING MODELINI YARATISHDA SUN’IY INTELEKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Mamanazirova (Ko’paysinova) Sitora Akramjon qizi

Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot(tarmoqlar va shoalar bo’yicha) yo’nalishi magistranti
sitorakopaysinova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda kichik va o’rta biznes faoliyatini rivojlantirishda marketing modelini yaratish uchun sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish uchun ken gusul va yo’llar ko’rib chiqiladi. Shuningdek, mamlakatimizda bu borada mavjud muammolar va ularning yechimlari uchun takliflar ham berib o’tiladi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, biznes, innovatsiya, innovatsion yechim, bines faoliyati, raqobatbardoshlik, samaradorlik, tahlil

Аннотация: В данной тезисе рассмотрены различные методы и способы использования возможностей искусственного интеллекта для создания маркетинговой модели развития деятельности малого и среднего бизнеса. Кроме того, будут даны предложения по решению существующих в нашей стране проблем в этом плане.

Ключевые слова: искусственный интеллект, бизнес, инновации, инновационное решение, деловая активность, конкурентоспособность, эффективность, анализ.

Kirish

Axborot-texnologiyalari tez rivojlanayotgan hozirgi vaqtda, har bir biznes o’z raqobatchilaridan bozorda ustun bo’lishga, ko’proq sotuvlarga erishishga harakat qilishmoqda. Bu esa har bir biznes uchun muayyan bir innovatsiyani kiritishni taqozo qiladi. Bunda esa, hozirgi kunda dolzarb masalalardan biriga aylanib ulgurgan sun’iy intellektning ahamiyati juda muhim hisoblanadi.

Hozirgi kunda O’zbekiston Prezidenti tomonidan kichik biznesni rivojlantirishga qaratilgan “Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo’llab-quvvatlash chora tadbirlari to’g’risidagi” 14.09.2023 yildagi PQ-306-son qarori tadbirkorlarga ko’plab imkoniyatlar uchun eshik bo’lmoqda. Shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.02.2021 dagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to’g’risida” gi PQ-4996 sonli qarorida “Raqamli O’zbekiston — 2030” Strategiyasiga muvofiq sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo’llash, raqamli ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta’minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada, davlat boshqaruvi tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishda yagona talablar, javobgarlik, xavfsizlik va shaffoflikni belgilovchi normativ-huquqiy bazani ishlab chiqish qat’iy belgilab berilgan

Sun’iy intellekt hozirgi kunda nafaqat biznes, balki har bir soha vakili uchun eng kerakli yordamchi bo’la oladi. Xususan, ko’plab korxonalar o’z ma’lumotlar bazalarining haddan tashqari ko’p yuklanishi, resurslarning noto’g’ri taqsimoti, qaror qabul qilishdagi xatoliklar kabi muammolarda samarali yechim topishga muhtojlik sezadilar va ular orasidan eng tez ustunlikka hamda shu kabi muammolarga tezroq yechim topishga intilishi ko’pro bo’lganlari

sun’iy intellekt imkoniyatlaridan tezroq va samarali foydalanishga harakat qiladilar. Bugungi kunda sun’iy intellekt (SI) sog‘liqni saqlash va moliya sohasidan tortib, ishlab chiqarish va chakana savdogacha, avtomobilsozlik va logistikadan tortib ta’lim sohasigacha bo‘lgan ulkan qamrovga egadir.

Biznesda marketing strategiyasini yaratish uchun SI har bir mijoz uchun individual yondashuvning mukammal namunasini oson yo‘llar bilan ko‘rsatib beruvchi va amalga oshirishda yordam beruvchi eng yaxshi vosita sifatida ko‘riladi.²³ Xususan, SI ning biznesda qo‘llaniluvchi eng aniq yo‘li bu – bozorni segmentlash hamda mijozlar bilan aloqada shaxsiy yondashuv. SI korxona uchun o‘z mijozlarining xulq-atvori o‘zgarishi tendensiyalar va ularning afzal ko‘rishlik darajasini aniqlashda yordam beradi va bu korxonadaning bozordagi dizaynining yanada samarali va aniq yo‘naltirgan bo‘lishini ta’minlovchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, SI algoritmlari mavjud yoki potensial mijozni qiziqtirishi mumkin bo‘lgan mahsulot yoki xizmatlarni aniqlash uchun xaridlar hamda onlayn o‘zaro aloqalar haqidagi mavjud tarixiy ma’lumotlarni tahlil qilishi mumkin.²⁴

Sun’iy intellekt, shuningdek, biznesning mavjud mijozlari ma’lumotlar bazasi ortidagi muhimlikni aniqlashda muhim o‘rin tutadi. Masalan, sotib olish tendensiyalarining o‘zgarishiga nafaqat narx yoki ichki omillar, balki iqtisodiy iqlimning o‘zgarishi hamda yangi texnologiyalarning kirib kelishi ham ta’sir qilishi mumkin. SI esa, yuqoridagi ta’sirlarning tahlilini o‘tkazishi hamda eng kerakli muammolarga yechimlarni taklif qilishi mumkin.²⁵

Biznesni rivojlantirishda dolzarb muammolar. Tadqiqotlarga ko‘ra, ko‘pgina chakana savdo biznesi egalari o‘z savdolarini oshirishda ijtimoiy taqmoqlar bilan ishlashni to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olishmagani aniqlandi. Bundan tashqari, marketologlar Facebook, Instagram hamda YouTube dan foydalanishlari haqida ko‘p gapiradilar, lekin unga qilinadigan sarmoya Yevropa va boshqa Osiyo davlatlaridagidan ko‘ra O‘zbekistonda juda ham kam ko‘rsatkichni ko‘rsatadi.

Statcounter sayti ma’lumotlariga ko‘ra, mart oyida O‘zbekiston aholisining 34.81%i Facebook, 34.18%i esa Instagram foydalanuvchisi hisoblansa, YouTube hamda Pinterest foydalanuvchilari aholining atigi 15.12 va 10.17%ini tashkil qilmoqda. (1-rasm)

1-rasm. 2024-yil mart oyida O‘zbekiston aholisining ijtimoiy tarmoqdan foydalanish

ko‘rsatki
chlari²⁶
Y
uqoridag
i
ko‘rsatgi
chlar

umumiy aholi soniga nisbatan keng ko‘lamni tashkil etsada, bu foizlarning juda ham kam miqdori ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchisi hisoblangan biznes egalari tomonidan juda kam

²³ Using Artificial Intelligence (AI) in Developing Marketing Strategies|November 2023. International Journal of Applied Research and Sustainable Sciences 1(3):225-238

²⁴ Teixeira, A. F., Gonçalves, M. J. A., & Taylor, M. de L. M. (2021). How Higher Education Institutions Are Driving to Digital Transformation: A Case Study. Education Sciences, 11(10), 636. <https://doi.org/10.3390/educsci11100636>

²⁵ Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. Journal of the Academy of Marketing Science, 49(1), 30–50. <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9>

²⁶ www.statcounter.com sayti ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

qiziqtirish olganliklari aniqlangan. Bunga qo‘shimcha ravishda, raqamli marketingni qo‘llashda kichik bizneslar tomonidan yo‘l qo‘yilayotgan xatolar va kamchiliklar orasida, kichik budjetning to‘g‘ri taqsimotining yo‘qligi, pulli veb-saytlarni optimallashtirishda konversiya yo‘qligi, kuchli raqobatbardosh bo‘lish uchun ijtimoiy tarmoqlarda tez-tez yoki uzluksiz eslatmalarning tizimli yo‘lga qo‘yilmagani kabi muammolar ham mavjud. Bundan tashqari, raqamli marketing paradigmasini o‘zini yo‘lga qo‘yishlik bilan ham “og‘izdan og‘izga” marketinging yo‘lga qo‘yilmay qolish ehtimoli ham yuqorilashi mumkin. Chunki juda ko‘p hollarda odamlar ijtimoiy tarmoqlar emas, o‘z tanish bilishlari yoki ular ishonchiga kirgan taniqli shaxslarning takliflari orqali mahsulot va xizmatlarni sotib olishga moyil bo‘ladilar. Bu borada ham SI bilan avvaldan prognozlash va shunga doir maxsus yo‘llarni ko‘rib chiqish yanada oson bo‘ladi.

Bundan tashqari, hozirda bizneslar uchun innovatsion yondashuvli hamda aniq ma‘lumotlarga asoslangan kuchli marketing strategiyalari ham juda zarur hisoblanadi. Marketing strategiyasi kuchli prognozlarga asoslangan bo‘lishi hamda iste‘molchilarning o‘zgaruvchan xulq-atvorlarining nazoratini ham qamrab olishi eng asosiy elementlardan biridir. Faqatgina miqdoriy ma‘lumotlarga asoslangan an‘anaviy usullardan farqli ravishda, SI iste‘molchilarning kayfiyati va fikr-mulohazalari kabi sifatli ma‘lumotlar bilan ishlashi va tahlil qilishi mumkin.²⁷

Ma‘lumotlarnin tahlil qilish va iste‘molchi tushunchalari uchun ham SI dan foydalanish biznesda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, SI va ma‘lumotlar tahlili katta ma‘lumotlar to‘plamini qayta ishlashning aniqligi va samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Biroq, sun‘iy intellektga asoslangan algoritmlar katta hajmdagi ma‘lumotlarni tez va aniq boshqarishda ustunlik qiladi. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma‘lumotlar to‘plamini saralab, qaror qabul qiluvchilarning to‘liq va ishonchli ma‘lumotlarga ega bo‘lishini ta‘minlaydi va shu bilan qaror qabul qilish jarayonlarining sifati va ishonchliligini oshiradi.²⁸

Shuningdek, AI orqali shaxsiylashtirish sotuvchilarga individual mijozlarga shaxsiy tajribani keng miqyosda yetkazib berish imkoniyatini beradi. Ushbu bo‘limda veb-saytning dinamik tarkibi, moslashtirilgan elektron pochta marketingi va tavsiyalar mexanizmlari kabi AI tomonidan boshqariladigan shaxsiylashtirish usullari ko‘rib chiqiladi. Kontent yaratish va shaxsiylashtirishda sun‘iy intellektning muvaffaqiyatli qo‘llanilishi Kontent yaratish va shaxsiylashtirishda sun‘iy intellektning muvaffaqiyatli qo‘llanilishini ko‘rsatish uchun real misollar keltirilib, mijozlarni jalb qilish va konversiya stavkalariga ta‘sir ko‘rsatadi.²⁹

Sun‘iy intellektga hozirda talab kuchayib bormoqda va bu, ayniqsa xizmat ko‘rsatish sohasida o‘zining katta ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Minglab mijozlarga bir vaqtning o‘zida inson tomonidan xizmat ko‘rsatish hozirgi vaqtda qiyin maslaga aylangan. Bunga yechim sifatida esa, xizmat ko‘rsatish sohasida sun‘iy intellektidan foydalanish bilan ko‘proq strategik qarorlar qabul qilish mumkin. Chatbotlardan foydalanish ham ma‘lum qulaylikka olib keladi va mijozlarga

²⁷ Tong, S., Luo, X., & Xu, B. (2020). Personalized mobile marketing strategies. Journal of the Academy of Marketing Science, 48(1), 64–78. <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00693-3>

²⁸ E.Blessing, H.Klaus, K.Potter (2023). Utilizing AI and data analytics to derive insights from large datasets, aiding in decision-making processes. www.researchgate.com

²⁹ G.Ismoilova. SUN‘IY INTELLEKTNING MARKETINGDAGI O‘RNI. Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences Hosted online from Toronto, Canada. Date: 5 th June, 2023 ISSN: 2835-5326

tezroq va aniqroq yordam berishi mumkin. Shuningdek, mijoz va ularning faoliyatlari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan ushbu botlar muammoni bilib olishi va tezkor tuzatishni taklif qilishi mumkin³⁰.

Yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda, hozirda ko'plab bizneslar tomonidan qo'llanilayotgan CRM tizimini ham sun'iy intellekt bilan yo'lga qo'yish ham vaqtni, ham ishchi kuchi va unga sarfni tejab qoladi. Mijozlarni segmentatsiyalash, moslashtirilgan marketing, chatbotlar, bashoratli tahlillar va hissiyotlarni tahlil qilish kabi sun'iy intellektga asoslangan usullarni qo'llash orqali korxonalar o'z iste'molchilari bilan chuqurroq va mazmunli munosabatlar o'rnatishlari mumkin. Ushbu ilovalar ma'lumotlarning maxfiyligi va adolatligi kabi axloqiy masalalarga asoslanishi kerak. Giperpersonallashtirish, kengaytirilgan intellekt, suhbatdosh sun'iy intellekt va mijozlar ma'lumotlari platformalarini qo'llaydigan tashkilotlar SIga asoslangan CRM muhiti rivojlanishi bilan ajoyib mijozlar tajribasini taqdim etishda birinchi o'rinda turadi. CRM kelajagi nafaqat ma'lumotlarga asoslangan, balki mijozlarga yo'naltirilgan bo'lib, har bir uchrashuv shaxsga moslashtiriladi va har bir qaror AI tomonidan boshqariladi.³¹

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Sun'iy intellekt nafaqat biznes uchun qimmatli yordam bo'lib xizmat qiladi, balki har bir soha vakili uchun hal qiluvchi rol o'ynaydi. Rivojlanayotgan korxonalarning muammolarini hal qilish, ayniqsa, marketing sohasida, innovatsion va ma'lumotlarga asoslangan marketing strategiyalarini talab qiladi. Marketing strategiyasining kuchi ishonchli bashoratlarga asoslangan va iste'molchilarning o'zgaruvchan didini kuzatishdadir. Faqat miqdoriy ma'lumotlarga asoslangan an'anaviy usullardan farqli o'laroq, AI mijozlar ehtiyojini qondirish va fikr-mulohazalar kabi sifatli ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyatiga ega. Tahlil qilish va mijozlar idroki uchun AI dan foydalanish muhim, chunki u katta ma'lumotlar to'plamlarini qayta ishlash sifati va ishonchliligini yaxshilaydi va oshiradi. AI ga asoslangan algoritmlar katta ma'lumotlar to'plamlarini tez va aniq boshqarishda afzalliklarni ta'minlaydi. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma'lumotlarni saralab, qaror qabul qiluvchilarning to'liq va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlab, qaror qabul qilish jarayonining sifati va ishonchliligini oshiradi.

Bugungi kunda rivojlanayotgan korxonalar duch keladigan qiyinchiliklarni hisobga olgan holda, sun'iy intellekt texnologiyalarida mustahkam poydevorga ega bo'lgan innovatsion va ma'lumotlarga asoslangan marketing strategiyalarini qabul qilish juda muhimdir. Marketing strategiyasining samaradorligi chuqur prognozlash va mijozlarning doimiy o'zgaruvchan xohish-istaklarini kuzatishga tayanadi. Faqat miqdoriy ma'lumotlarga tayanish o'rniga, AI mijozlarning his-tuyg'ulari va fikrlari kabi sifatli ma'lumotlarni tahlil qilishi va ular bilan ishlashi mumkin - AI dan foydalanish nafaqat ma'lumotlarni tahlil qilishda, balki mijozlar tushunchasida ham hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.09.2023 yildagi PQ-306-son. “Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora tadbirlari

³⁰ Rizayeva Farangiz Xoldorovna. Sun'iy Intellekt Tizimlarining Korxonalar Samaradorligini Oshirishga Ta'siri. International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey June 10th 2022

³¹ AI-Driven Customer Relationship Management (CRM): A Review of Implementation Strategies. December 2023 Conference: International Conference on Computing Paradigms (ICCP2023)

to‘g‘risidagi”

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.02.2021 dagi “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida “gi PQ-4996 sonli qarori
3. Using Artificial Intelligence (AI) in Developing Marketing Strategies | November 2023. International Journal of Applied Research and Sustainable Sciences 1(3):225-238
4. Teixeira, A. F., Gonçalves, M. J. A., & Taylor, M. de L. M. (2021). How Higher Education Institutions Are Driving to Digital Transformation: A Case Study. Education Sciences, 11(10), 636. <https://doi.org/10.3390/educsci11100636>
5. Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. Journal of the Academy of Marketing Science, 49(1), 30–50. <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9>
6. www.statcounter.com sayti ma‘lumotlaridan foydalanildi
7. Tong, S., Luo, X., & Xu, B. (2020). Personalized mobile marketing strategies. Journal of the Academy of Marketing Science, 48(1), 64–78. <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00693-3>
8. E.Blessing, H.Klaus, K.Potter (2023). Utilizing AI and data analytics to derive insights from large datasets, aiding in decision-making processes. www.researchgate.com
9. G.Ismoilova. SUN‘IY INTELLEKTNING MARKETINGDAGI O‘RNI. Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences Hosted online from Toronto, Canada. Date: 5 th June, 2023 ISSN: 2835-5326
10. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
11. Rizayeva Farangiz Xoldorovna. Sun‘iy Intellekt Tizimlarining Korxonalar Samaradorligini Oshirishga Ta‘siri. International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey June 10th 2022
12. AI-Driven Customer Relationship Management (CRM): A Review of Implementation Strategies. December 2023 Conference: International Conference on Computing Paradigms (ICCP2023)

O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON TIJORATNING MUHIM ROLI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Mamanazirova Sitora Akramjon qizi
Namangan davlat universiteti magistri

Annotatsiya. Ushbu tezisda O‘zbekistonning iqtisodiy o‘shida elektron tijoratning ahamiyati o‘rganilib, uning salohiyati, dolzarb muammolari va hayotiy yechimlari yoritilgan. Shuningdek, e-tijoratning chakana savdo, moliya hamda logistika kabi turli sohalarga ta‘siri va uni to‘liq amalga oshirish bilan bog‘liq to‘siqlari o‘rganiladi hamda bu to‘siqlarni yo‘qotish uchun yechimlarni taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: elektron tijorat(e-tijorat), iqtisodiy rivojlanish, iste‘molchilar ishonchi, xavfsizlik, infratuzilma, e-tijoriy tarmoqlar.

Абстракт. В данной статье изучено значение электронной коммерции в экономическом росте Узбекистана, выделены ее потенциал, текущие проблемы и возможные пути решения. В

нем также рассматривается влияние электронной коммерции на различные сектора, такие как розничная торговля, финансы и логистика, а также препятствия на пути ее полной реализации, и предлагаются решения для преодоления этих препятствий.

Abstract. In this article, the importance of electronic commerce in the economic growth of Uzbekistan is studied, its potential, current problems and viable solutions are highlighted. It also examines the impact of e-commerce on various sectors such as retail, finance, and logistics, as well as barriers to its full implementation, and suggests solutions to overcome these barriers.

Kirish

Bugungi texnologiya davrida barcha savdo-sotiq amallari ham bosqichma bosqich elektron tizimga o‘tib bormoqda. Elektron tijorat hozirgi onlayn pul o‘tkazmalari bilan amalga oshiriladigan savdo tizimini – xarid qilish va sotish, mobil tijorat, elektron pul o‘tkazmalari, ta’minot zanjirini boshqarish, onlayn marketing, onlayn transaksiyalarni qayta ishlash, elektron ma’lumotlar almashinuvi va inventarni boshqarish tizimlari va ma’lumotlarni yig‘ishning avtomatlashtirilgan tizimlarini o‘z ichiga qamrab oladi.

O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish, ya’ni yashirin iqtisodiyotni yo‘q qilish uchun elektron tizimga o‘tish, ayniqsa tijorat va savdo sanoatida muhim hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030”[1] farmoniga muvofiq, “raqamlashtirish bo‘yicha davlat organlari va tashkilotlar samaradorligi” bo‘yicha bir qator ko‘rsatkichlar berib o‘tilgan. Hamda bu borada prezidentimiz tomonidan qabul qilinayotgan bir qator qaror va farmonlar qatorida O‘zbekiston Respublikasining 29.09.2022 yildagi O‘RQ-792-sonli “Elektron tijorat to‘g‘risidagi”[2] qonuniga ko‘ra raqamlashtirishga doir barcha masalalar keng qamrab olinishi bilan bir qatorda, ko‘plab imkoniyatlar va sharoitlar yaratish to‘g‘risida ham tashabbuslarni qo‘llab quvvatlashda davlatning ko‘maklashishdagi o‘rni yuzaga chiqmoqda.

O‘zbekistonda elektron tijoratning hozirgi holati so‘nggi o‘n yillikda bir necha barobar o‘sganligini ko‘plab misollar bilan izohlash mumkin. Masalan, 2016-2022-yillarda elektron tijoratning yillik savdo hajmi deyarli 2000 barobarga oshganligini ko‘rish mumkin. (1-rasm)

1-
rasm.
O‘zbekis
ton
Respubl
ikasida

Klassifikator	Klassifikator_ru	Klassifikator_en	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
O‘zbekiston Respublikasi	Республика Узбекистан	Republic of Uzbekistan	6,0	12,1	40,9	275,3	1002,5	5978,7	10886,8

elektron tijoratning 2016-2022-yillardagi yillik savdo hajmi (mlrd \$)[3]

Hozirgi kunda O‘zbekiston sharoitida, asosan, kiyim-kechak sanoatida yoki oldi-sotdisida elektron – onlayn savdoning mavjudligini ko‘proq sezish mumkin. Lekin shu bilan bir qatorda, nafaqat kiyim-kechak savdosi, balki umumiy qamrovga ega bo‘lgan elektron tijorat ekotarmoqlari orasida “Uzum” ekosistemi O‘zbekistonda hozirgi eng yuqori ko‘rsatkichlarga erishayotgan ko‘zga ko‘ringan tijorat tizimi hisoblanadi. Xususan, “Uzum” – 2022-yilda yaratilgan elektron xaridlar, fintech yechim hamda oziq-ovqat va bankni o‘z ichiga olgan yosh ekosistema bo‘lishiga qaramasdan, 2023-yil iyul oyining o‘zida uning buyurtmalari

1milliontadan ortiq bo'lgani hamda 400dan ortiq mahalliy filiallarga ega ekanligi O'zbekistonda e-tijorat uchun ochilgan imkoniyatlardan foydalanishdagi eng ilg'or tizim sifatida tan olinmoqda. [4]

Bundan tashqari, xalqaro darajadagi ko'plab nomdor tijorat tizimlari ham O'zbekiston bozoriga jadal kirib kelish harakatini allaqachon boshlab yuborishgan. Yaqqol misol sifatida, “AliExpress” savdo tizimi transchegaraviy elektron tijoratda katta ustunlikka ega bo'lgan bir vaqtda, Rossiyaning mashhur onlayn-retaileri “Wildberries” 2022-yil fevral oyida kirib kelishi bilan ko'plab shov-shuvlarga sabab bo'ldi.

Ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda elektron tijorat va tadbirkorlik uchun ulkan imkoniyatlar mavjud lekin shub bilan birga katta muammolar ham mavjudligini hisobga olish kerak. Bular orasida infratuzilmaviy cheklovlar, to'lov va moliyaviy cheklovlar, iste'molchilarning ishonchi va xavfsizligi bilan bog'liq muammolar mavjud.

O'zbekistonda internet foydalnuvchilari va tezligi yaxshilanib borayotganiga qaramasdan, chekka hududlar, xususan, qishloq joylarda internet tezligi va foydalanish bilan bog'liq muammolar ushbu hududda yashovchi aholining onlayn savdo bilan bog'liq to'siqlariga sabab bo'lmoqda. Yana bir tomondan yetkazib berishning chekka hududlarga nisbatan qimmatlashuvi hamda zanjirdagi uzilishi xaridlarning kechikishi bilan onlayn savdoga nisbatan ishonchsizlikka sabab bo'lmoqda.

Bundan tashqari, ko'plab elektron tijoratni tartibga solish bilan bog'liq qarorlardagi noaniqliklar tartibga solishdagi qiyinchiliklar va ikkilanishlarga sabab bo'lmoqda. Qo'shimcha tarzda, ba'zida soliq va bojxona bilan bog'liq muammolar ham zidlik nuqtai nazaridan import tovarlarning kirib kelishida to'siqlarni keltirib chiqaradi.[5]

Shuningdek, iste'molchilarning ishonchsizligiga sabab bo'ladigan yana bir tomonlardan biri bu – O'zbekistonda kiberxavfsizlik risklarining mavjudligi ham bo'lishi mumkin. Ya'ni ma'lumotlarning maxfiy saqlanishi, onlayn firibgarlik kabi muammolar iste'molchilar ishonchsizligini oshiradi va onlayn xaridlarni amalga oshirishdan to'xtatadi.[6] Hamda onlayn xaridlar orqali sotib olinadigan mahsulotlarning sifat ko'rsatkichlari ko'p hollarda suratda berilgani kabi kelmasligi ham elektron tijorat bilan shug'ullanmaslik uchun katta sabab bo'ladi.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston elektron tijorat rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun, eng avvalo, infratuzilmani yaxshilashga yuqori ahamiyat berishi kerak. Bu onlayn platformalardan keng foydalanishni ta'minlash uchun, ayniqsa, qishloq joylarda internet aloqasini yaxshilashni o'z ichiga oladi. Yuqori tezlikdagi internet infratuzilmasiga sarmoya kiritish va mobil tarmoq qamrovini kengaytirish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Bundan tashqari, transport tarmoqlari va omborxonalar kabi logistika infratuzilmasini mustahkamlash yetkazib berish jarayonini soddalashtiradi, xarajatlarni kamaytiradi va elektron tijorat korxonalari samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, aniq va ravon tarzda bayon etilgan qoidalar elektron tijorat rivojlanishi uchun qulay muhitni yaratishda juda ham zarurdir. O'zbekiston elektron tijoratga moslashtirilgan, onlayn tranzaksiyalar, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, ma'lumotlarning maxfiyligi va intellektual mulk huquqlari kabi muammolarni hal qilish uchun maxsus qonun va qoidalarni qabul qilishni ko'rib chiqishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Elektron tijorat faoliyati bilan bog'liq soliq siyosatiga aniqlik kiritish tadbirkorlik sub'ektlarini qonun doirasida faoliyat yuritishga ham turtki bo'ladi. Bundan tashqari, elektron tijorat amaliyotlarini

nazorat qilish uchun tartibga soluvchi organi tashkil etish bozorda muvofiqlik va adolatli raqobatni ta'minlashi mumkin.

O'zbekistonda elektron tijoratning barqaror rivojlanishi uchun iste'molchilarning xabardorligi va ishonchini oshirish juda muhimdir. Iste'molchilarni onlayn xarid qilish amaliyotlari va nizolarni hal qilish mexanizmlari bilan tanishtirish uchun ta'lim kampaniyalarini tashkil etish ularga ongli qarorlar qabul qilish va raqamli bozorda ishonchli harakat qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, elektron tijorat platformalarini shaffof narxlar, muammosiz qaytarish siyosati va mijozlarga ishonchli yordam kabi sohaning ilg'or amaliyotlariga rioya qilish uchun rag'batlantirish iste'molchilarning ishonchi va sodiqligini oshiradi. Sifat standartlari va xavfsizlik protokollariga muvofiqligini ko'rsatuvchi sertifikatlar yoki ishonch muhrlari ham iste'molchilarni elektron tijorat platformalarining qonuniyligi va ishonchliligiga ishonitirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli “Raqamli O'zbekiston – 2030” farmoni
2. O'zbekiston Respublikasining 29.09.2022 yildagi O'RQ-792-sonli “Elektron tijorat to'g'risidagi” qonuni
3. www.stat.uz sayti ma'lumotlari asosida (2016-2022-yillarda elektron tijoratning yillik savdo hajmi)
4. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
5. Xalqaro savdo adminstratsiyasi ma'lumotlari asosida (www.trade.gov)
6. O'ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNING SOHALARDA RIVOJLANISHI. Usmonova Adiba Azim qizi. Uzbek Scholar Journal Volume- 21, October, 2023
7. Abdullaeva D. K. Narzullaeva D.K International Journal of Business Diplomacy and Economy

UDC: 658.5.011

INVESTITSIYAVIY SALOHİYATNI OSHIRISHDA BIZNES REJADAGI STRATEGIYALARNI QO'LLASH

**Radjabova Sarvinoz Alisherovna,
Magistrant
University of Business and Science**

Аннотация: В этой статье рассматривается важность продуманной инвестиционной политики для обеспечения высоких темпов экономического развития и сохранения макроэкономической стабильности в республике Узбекистан. Инвестиции в экономике рассматриваются, как важный фактор развития, модернизации производства, совершенствования планов, стимулирования технических и технологических обновлений и инноваций. Инвестиции несомненно приведут к созданию новых рабочих мест и к повышению доходов предприятий.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, инвестиционная активность, инвесторы, бизнес-план, инвестиционный потенциал, инвестиционное сотрудничество, модернизация.

Abstract: This article examines the importance of a well-thought-out investment policy to ensure high rates of economic development and maintain macroeconomic stability in the Republic of Uzbekistan. Investments in the economy are considered as an important factor in the development, modernization of production, improvement of plans, stimulation of technical and technological updates and innovations. Investments will undoubtedly lead to the creation of new jobs and to an increase in the income of enterprises.

Keywords: investment attractiveness, investment activity, Investors, Business Plan, Investment potential, investment cooperation, modernization.

Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilish muhim omillardan biri hisoblanib, investitsiya rivojlanishga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida iqtisodiyotni modernizatsiyalash va keng ko'lamli ishlarni amalga oshirish imkonini beradi. Investitsiya so'zi lotincha invest so'zidan olingan bo'lib, iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida o'z mamlakatida yoki chet ellarda turli tarmoqlarga, ijtimoiy iqtisodiy dasturlarga, innovatsiya, tadbirkorlik loyihalariga uzoq muddatli kapital kiritishdir.

Investor - loyihaga investitsiya kirituvchi tomonlar, masalan, kredit yo'li bilan bo'lishi mumkin. Investorlarning maqsadi – loyihani amalga oshirishdan o'z investitsiyalari bo'yicha maksimal foyda olishdir. Agar buyurtmachi va investor bitta shaxs bo'lmasa, unda investor sifatida odatda banklar, investitsion fondlar va boshqa tashkilotlar chiqadi. Investorlar buyurtmachi bilan aloqaga kirishadi, kontraktlar bajarilishini nazorat qiladi va loyihani amalga oshirish bo'yicha boshqa tomonlar bilan hisob-kitoblarni bajaradi. Investorlar loyihaning teng huquqli sherigi va uning mulklari egasi bo'lib, buyurtmachi bilan shartnoma yoki kredit kelishuvi bo'yicha, ularga barcha vositalar to'lanmaguncha, o'z investitsiyalari hisobiga hosil qilinadi.

Investitsiyalar – loyihalarni amalga oshirish uchun sarflanadigan pul mablag'lari, moddiy va nomoddiy aktivlar tushuniladi. Investitsiyalarni jalb etilish darajasi iqtisodiyotni modernizatsiyalash darajasini ko'rsatadi. Iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, investitsiyalar- asosiy va aylanma kapitalni yaratish, kengaytirish yoki rekonstruktsiya qilish va qayta qurollantirish uchun qilinadigan xarajatlardir. Tijorat amaliyotida fizik aktivlar, pul aktivlari va nomoddiy aktivlarga qilingan investitsiyalar o'zaro farqlanadi. Tavakkalchilik darajasi turlicha bo'lishiga ko'ra, samaradorlikni oshirish, ishlab chiqarishni kengaytirish, yalpi ishlab chiqarish va davlat talablarini qondirishga qilinadigan investitsiyalar turlanadi. Investitsiya xarajatlari YaMM tarkibida muhim salmoqqa ega bo'lib, uning manbai jamg'armalar, shu jumladan, Chet el jamg'armalari hamdir. Investitsiyalarga talab hajmini belgilovchi asosiy omillar foiz stavkasi va sof foyda me'yorida. Investitsiyalar, shu jumladan real aktivlarga qilinadigan investitsiyalarning maqsadga muvofiqligini baholashning asosiy mezonlari ularning firma boyligiga qanday ta'sir etishi hisoblanadi.

Bizga ma'lumki, so'nggi yillarda xalqaro iqtisodiy munosabatlarda investitsion hamkorlik tobora rivojlanib bormoqda. Mamlakatimizda iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etish borasida Prezidentimiz tashabbusi bilan keng qamrovli, samarali ishlar olib borilmoqda.

Xususan, so'nggi besh yilda xorijiy investitsiyalar hajmi 3 barobar o'sgan[32]. Buning evaziga yuzlab ishlab chiqarish korxonalari ishga tushirilib, mahsulot va xizmatlar turi ko'paydi, yangi inshootlar qurildi va aholi bandligi darajasi oshdi. Bunday ishlar har bir tarmoq va hududda amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida: “Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo'lsa, o'z iqtisodiyotining barqaror o'sishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri... iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag'a bo'lmaydi.”

Investitsiya bilan birga turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilg'or tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi. Shu o'rinda bir savol tug'iladi: investitsiya deymiz, islohotlar deymiz, modernizatsiya, deymiz. Lekin bu o'zgarishlardan ko'zlangan asosiy maqsad nima o'zi? Yurtimizda yashayotgan har qaysi inson millati, tili va dinidan qat'i nazar, erkin, tinch va badavlat umr kechirishi, bugun hayotdan rozi bo'lib yashashi – bizning bosh maqsadimizdir.

Bu yo'nalishda oldimizda ulkan vazifalar turibdi. Mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligi birinchi navbatda ijtimoiy sohadagi islohotlarimiz samarasi bilan chambarchas bog'liq. “Bu bilan investitsiyalar va investitsiya faoliyati sohasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi bir qator qonunosti hujjatlarni muvofiqlashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 30-apreldagi 264-son “O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “To'g'ridan to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Farmonini amalga oshirish chora-tadbirlari haqida” 2005-yil 2-avgustdagi 180-son qaroriga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida”gi qarorining qabul qilinishi ushbu yo'nalishda erishilgan katta yutuq bo'ldi. Qaror asosida O'zbekiston Respublikasi hukumati bilan chet ellik investor o'rtasida investitsiya shartnomalarini tuzish, o'zgartirish kiritish, tugatish va amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizom yangi tahrirda tasdiqlandi. Mamlakatimiz iqtisodiyotining investitsion jozibadorligini oshirish, mavjud investitsion salohiyatdan samarali foydalanish tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan qator chora tadbirlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Respublika iqtisodiyotiga to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4300-sonli qarorida alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bu borada respublika iqtisodiyotiga to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish faoliyati samaradorligini oshirish, xorijiy investorlarni mamlakatimiz imkoniyatlari va salohiyati to'g'risida xabardor qilish bilan bog'liq vazifalarga ustuvorlik berilgan. Ushbu hujjatlarning qabul qilinishi investorlar faoliyatini sezilarli darajada soddalashtiradi va osonlashtiradi. Respublikaning xalqaro huquqiy sohadagi imidjini yuksaltiradi va xorijiy ishbilarmon doiralarda investitsion jozibadorligini oshiradi. Biz faqat investitsiyalarni faol jalb qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish hisobidan iqtisodiyotimizni jadal rivojlantirishga erishamiz. Iqtisodiyotdagi ijobiy natijalar esa ijtimoiy sohada to'planib qolgan muammolarni tizimli hal etish imkonini yaratadi. Buni hammamiz chuqur tushunib olishimiz va ishimizni shu asosda tashkil etishimiz shart.

Bizdagi asosiy moliyaviy institut bu Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankidir. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki iqtisodiy barqarorlikka erishishda strategik hamkorga aylangan

³² Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021.-B.288.

shariklarimizdan biri hisoblanadi. Bankning mamlakatimizdagi loyihalar portfeli qiymati 4 milliard yevrodan oshgan, shundan 3,3 milliard yevroligi so‘nggi to‘rt yilga to‘g‘ri keladi. Xususan, birgina 2022-yilda O‘zbekistondagi 26 ta loyihaga 900 million yevro investitsiya ajratildi³³. Yangi O‘zbekistonni rivojlantirishdagi say harakatlarimizning asosiy negizi barcha sohalarda hamkorlikni oshirish bo‘yicha ishlab chiqilgan qonun qoidalarda ko‘rishimiz mumkin. Masalan: Valyuta tizimi erkinlashtirilgani, tashqi bozorlarga chiqish to‘siqlari olib tashlangani, 7 mingdan ziyod xomashyo va tovarga bojxona boji bekor qilingani natijasida tashqi savdo aylanmasi ikki karra oshdi. Yillik xorijiy sarmoyalar hajmi 2017-yildagiga nisbatan 3 barobar ko‘paydi. Bunda nainki ajratilgan sarmoya o‘zini oqlashi va vaqtida qaytarilishiga ishonch, balki investorlar uchun yaratilgan huquqiy kafolatdan tortib, tovarlar, xizmatlar, kapital va mehnat bozorlarining erkinlashtirish darajasigacha hisobga olinadi³⁴. Ortiqcha byurokraziyani qisqartirish va korrupsiyaga barham berish bilan bog‘liq jarayonlar ham marketing tadqiqotlari diqqat markazida turadi. Shuningdek, YETTB (Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki) investitsiyalari bugungi kunda o‘ta dolzarb bo‘lgan “yashil” energetika, ichimlik suv, yo‘l-transport infratuzilmasi, jahon standartlariga javob beraoladigan texnika va texnologiyalar, ekologiya kabi sohalarga yo‘naltirilmoqda. Jumladan, qayta tiklanadigan energiya sohasida bankning 600 million yevro mablag‘i ishtirokidagi yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Bunday faol hamkorlik yurtimiz iqtisodiyotiga boshqa xorijiy investorlarni jalb etishda ham katalizator vazifasini o‘tamoqda.

Makro va mikro ko‘lamda iqtisodiyotni rivojlantirishni investitsiyalarsiz tasavur qilib bo‘lmaydi. Investitsiyalar korxonalarini rivojlantirish, mamlakatda iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashning bosh omillaridan biridir. Mamlakatimiz iqtisodiyotining investitsion jozibadorligini oshirish davr talabidir. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy me‘yorlarni tizimlashtirish bo‘yicha katta ishlar olib borildi. Mamlakatimizda O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilindi. Bu investitsiyalar jozibadorligini oshirish bo‘yicha qonunchilikdagi muhim qadam bo‘lib xalqaro hamkorlik aloqalariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. Xorijiy investitsiya va eksport hajmini oshirishda mamlakatimizning chet davlatlardagi elchilari faoliyati ham muhimligi ta‘kidlanmoqda. Hudud va tarmoq rahbarlari istiqbolli loyihalar topib, elchilar bilan birgalikda ularni amalga oshirish amaliyoti ham yo‘lga qo‘yilmoqda. Jahon hamjamiyati va yetakchi moliya tadqiqot institutlari tomonidan O‘zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarning ko‘lami, sur‘ati va izchilligi, iqtisodiyotga xorijiy sarmoyalarni jalb etilishi va samarali loyihalarning amalga oshirilishi yuqori baholanmoqda. O‘zbekiston investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida yetakchi o‘rinda bormoqda. Respublikamizda iqtisodiy rivojlanishni jadal sur‘atlarini ta‘minlash va makroiqtisodiy barqarorlikni saqlab qolishda puxta o‘ylangan investitsiya siyosati muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiyalar iqtisodiyot taraqqiyotining muhim omili sifatida ishlab

³³ Maxmudov N.M., Avazov N.R. “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalardan samarali foydalanish yo‘llari”: Ilmiy-ommabop risola. -T.:TDIU, 2019y. -104 b. rivojlantirishda investitsiyalardan samarali foydalanish yo‘llari”

³⁴ Абдурахмонова Г.К. Малый бизнес в обеспечении занятости населения в Узбекистане. Вестник Российского экономического университета им. Г.В.Плеханова. 2014, №12. - С. 129-136

chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik yangilanishlar va innovatsiyalarni rag‘batlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda korxonalar daromadini oshirishni ta‘minlaydi.

Har qanday biznesni boshqaruv jarayonining asosiy komponenti strategiyadur. Biznes rejani shunday strategiyalardan iborat bo‘lsinki u bilan tanishgan investor uni amalga oshishiga ishonsin. Birinchi o‘rinda biznesni to‘g‘ri tashkil etish, masalan bozorni o‘rganish, raqobatchilarimiz bozorni qancha qismini egallaganligi ish rejimini to‘g‘ri tuzilganligi, ishni to‘g‘ri taqsimlanganligi, resurslardan samarali foydalanish, yangi texnologiyalardan foydalanganda raqobatchilarda qay sohada ustun bo‘la olishidan tortib, ishchi hodimlarning bilimi malakasi ham muhim rol o‘ynaydi. Biznes rejada shu sohadagi bilim, ko‘nikma va tajriba va yutuqlarimiz muhim sanaladi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, investitsiya foliyati bu har qanday jismoniy va yuridik shaxslar, shuningdek xorijiy davlat fuqarolari va yuridik shaxslari kabi investitsiya subyektlari tomonidan daromad olish, mavjud kapitallarni ko‘paytirish yoki boshqa foydali natijalarga erishish maqsadida turli faoliyat sohalariga kapitallarni joylashtirish va ularni boshqarish yuzasidan amalga oshiriladigan amaliy harakatlar majmuidir. Shu nuqtai nazardan aytish joizki, investitsiya faoliyat tushunchasining mazmunida investitsiyalash maqsadi, obyekti va uning yo‘nalishlari, investitsiyalash bilan bog‘liq tashkiliy-huquqiy harakatlar va nihoyat, muayyan ijobiy samara (foyda) olish motivi yotadi. Investitsiya faoliyatining tasniflanishi esa investorlar tomonidan kapital qo‘yilmalarning maqsadini hamda obyektini aniqlashda, kapital qo‘yilayotgan soha yuzasidan aniq tassavurga ega bo‘lishga, ular xususida kengroq obyektiv ma‘lumotlar olishga imkon beradi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yhati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.— T.: “O‘zbekiston”, 2018.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2014-yil 9-dekabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya va pay fondlari to‘g‘risida” Qonuni 2015-yil 29-iyun.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-avgustdagi “O‘zbekiston
6. Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–5495 son Farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Respublika iqtisodiyotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori PQ-4300 son, 2019-yil 29-aprel.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-yanvardagi “Investitsiya va tashqi savdo sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni, PF-5643 son.
9. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.

10. Mustafakulov Sh.I. O‘zbekistonda investitsion muhit jozibadorligini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSC) dissertatsiyasi avtoreferati. –T.: O‘z.R. Bank moliya akademiyasi. 2017-y.;
11. G‘ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes.-T.:Sharq, 2002.-8b
12. M.S.Qosimov, G.Ya. Muxamedjanova. “Investitsiya loyihalari tahlili”. (O ‘quv qo‘llanma). - T., TDIU , 2011
13. Есипов В.Е. и др. Коммерческая оценка инвестиций. Учебное пособие. КНОРУС М: 2009. -348-450 стр.

QISHLOQ XO‘JALIGIDA EKOLOGIK INNOVATSIYALARNI ORGANIK ISHLAB CHIQARISHNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

AGROSANOAT MAJMUASIDA MARKETING FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING ZARURIYATI

Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich,
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrasida dotsenti

Annotasiya: Agrosanoat majmuasi O‘zbekiston iqtisodiyotida asosiy tarmoqlardan biri hisoblanadi. Agrosanoat majmuasini rivojlanishi tarmoqda marketing faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi bilan bog‘liq. Agrosanoat majmuasida marketing faoliyati boshqalardan ajrab turuvchi bir qator xususiyatlarga ega bo‘lib, bu avvalo agrar ishlab chiqarishning xususiyatlari, shuningdek tarmoq bozor mexanizmi faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq.

Kalit so‘zlar: agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq xo‘jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste‘mol tovarlari.

Agrosanoat majmuasi (ASM)da marketing faoliyati boshqalardan ajrab turuvchi bir qator xususiyatlarga ega bo‘lib, bu avvalo agrar ishlab chiqarishning xususiyatlari, shuningdek tarmoq bozor mexanizmi faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq.

Eng avvalo, agrooziq-ovqat bozorlarida taklif etiladigan mahsulotlarning o‘ziga xos xususiyatini ta’kidlash lozim. Bu turdagi mahsulotlarning inson va jamiyat hayoti roli va ahamiyati haqida ortiqcha to‘xtalish o‘rinsiz, chunki ular isnosiz tarzda har bir inson uchun birlamchi ehtiyojlarni – asosan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari orqali qondiriluvchi oziq-ovqatga bo‘lgan ehtiyojlar qondirish vositasi, shuning oziq-sanoati uchun xom ashyo resurslari bo‘lib hisoblanadi. Oziq-ovqatning miqdori, sifati, turli-tumanligi va alohida olingan invidium va jamiyatning xarid qilish imkoniyatlariga qarab farovonlik darajasi aniqlanadi³⁵.

Oziq-ovqat mahsulotlarining miqdori va sifati mamlakat qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishining tabiiy-iqlim sharoitiga chambarchas bog‘liqdir. Tabiiy tarzda tuproqning tabiiy unumdorligi, butun mintaqadagi iqlim sharoitlari, xususan bir yil davomidagidagi ob-havo sharoiti, yer maydonlarini ekspluatatsiyasi intensivligi, yerni qayta ishlash usullari va boshqa omillar agrar tarmoq samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan bevosita bog‘liq. Shu bilan birga muayyan hududlarda yetishtirish maqbul hisoblangan ekinlar, ularning kombinatsiyasi (almashlab ekish), ma’lum bir yildagi o‘simlikchilik tarmog‘ida ishlab chiqarish hajmi va uning sifat darajasi kabi omillar ham faoliyat samaradorligini aniqlashda o‘ta muhim hisoblanadi. Shunday fikrlar mamlakat chorvachilik tarmog‘iga ham tegishli va bu ham asosan iqlim va ob-havo omillariga bog‘lanadi, chunki pirovard natija ko‘p jihatdan tarmoq ozuqa bazasi bilan bog‘liq va muayyan davrlarda hayvonlarning mahsuldorligi va olingan mahsulotlarning sifati bilan uzviy bog‘liq.

Qishloq xo‘jaligining o‘ziga xos xususiyatlari sirasiga ekinga ishlov berish davri bilan ishlab chiqarish davri o‘rtasidagi tafovutni, shunga monand tarzda mahsulot olish davomidagi davriylikni ham kiritish mumkin. Masalan, qishloq xo‘jaligi mahsulotini ishlab chiqarishda yaqqol mavsumiylik aks etadi, hosil odatda yiliga bir-ikki marotaba olinadi, hosil yetishtirishga qaratilgan tadbirlar esa yil bo‘yi, ammo turli xil intensivlik darajasida olib boriladi³⁶. Chorvachilikda mahsulot olishda davriylik ham mavjud, lekin ishlab chiqarish siklining davomiyligi boshqa tarmoqlardan farqlanadi. Bunday ko‘rinishdagi davriylik mahsulotlar

³⁵ Организация сельскохозяйственного о производства (учебник; издание второе, перераб. и доп.) (коллектив авторов; под ред. д-ра экон. наук М.П. Тушканова и д-ра экон. наук А.Ф. Максимова). - "ИНФРА-М", 2021 г.

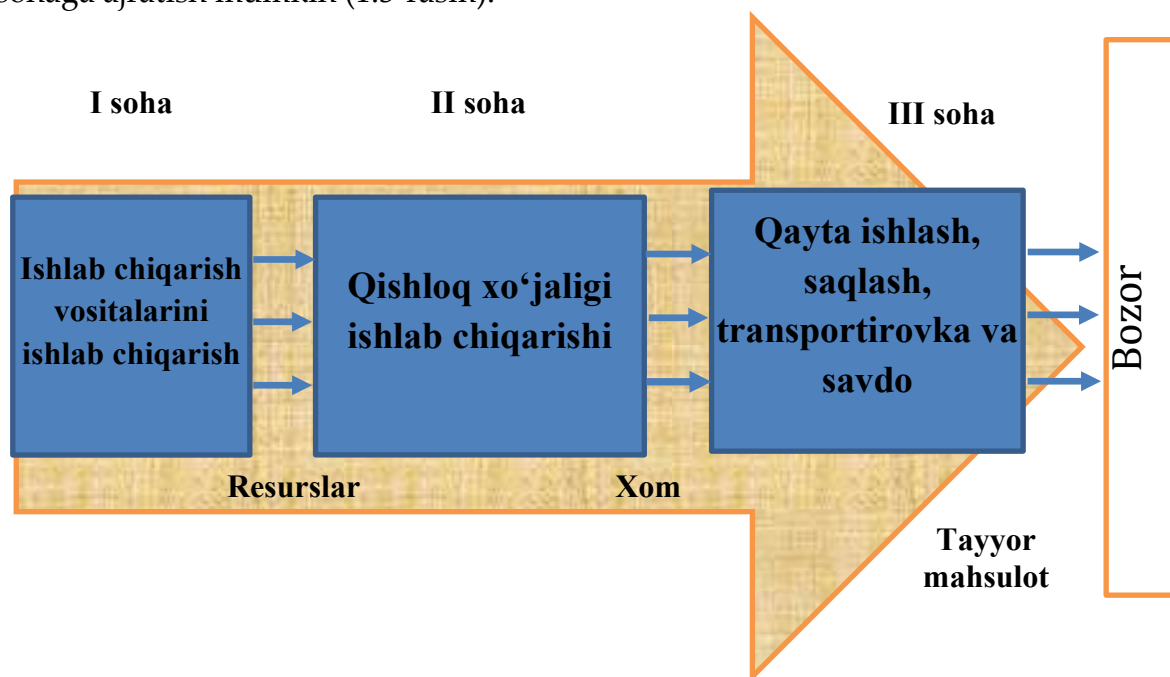
<http://ivo.garant.ru/#/document/77139667>

³⁶ Экономика торговой организации: учебник (Г.Г. Иванов). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77158909>

uchun saqlash va qayta ishlash tizimlarini rivojlantirishni talab etadi. Mahsulotni ohirigi iste'molchiga tomon harakatlanish jarayonini oshiradi, ammo boshqa tomondan-hamma qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarilgan shaklda ohirigi iste'molchiga keltirilishi mumkinmas. Shu sababli qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishi agrosanoat majmuasida o'ziga xos yo'nalishlaridandir. Tarmoq aholining iste'mol ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat qiladi. Qishloq xo'jaligi xom ashyosi asosida mamlakat oziq-ovqat va iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi o'zaro bog'langan tarmoqlar, ishlab chiqarish, faoliyat turlari majmuini o'zida mujassam etadi. Shu bilan birga agrosanoat majmuasining tuzilishini uchta sohaga ajratish mumkin (1.3-rasm).

1.3-rasm. Agrosanoat majmuasi tarkibi.

I soha o'z ichiga qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi tarmoqlarni oladi. Ular jumlasiga, traktor va qishloq xo'jaligi texnikasi ishlab chiqarish, ozuqa va chorvachilik mashinasizligi, sug'orish texnikasi, mineral o'g'itlar, o'simliklarni himoya qilish vositalari ishlab chiqarish, qurilish va qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatuvchi ishlab chiqarish va faoliyat turlari kiritiladi³⁷.

II soha bevosita qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish tarmoqlari, birinchi navbatda asosiy o'rin egallovchi o'simlikchilik va chorvachilikni, shuningdek o'rmonchilik xo'jaliklarini ham qamrab oladi.

III soha qishloq xo'jaligi xom ashyosini qayta ishlash (oziq-ovqat sanoati, yengil sanoat), yakuniy mahsulotlarni xarid qilish, saqlash, tashish va sotishni ta'minlaydigan (qishloq xo'jaligi xom ashyosidan ishlab chiqarilgan) tarmoqlar va tarmoqlarni birlashtiradi³⁸.

³⁷ Организация сельскохозяйственного производства (учебник; издание второе, перераб. и доп.) (коллектив авторов; под ред. д-ра экон. наук М.П. Тушканова и д-ра экон. наук А.Ф. Максимова). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77139667>

³⁸ Экономика торговой организации: учебник (Г.Г. Иванов). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77158909>

Ko'rinib turibdiki agrar sektorda texnologik zanjirning shakllanishi tabiiy tarzda yuzaga kelmoqda, u o'z ichiga qishloq xo'jaligiga kerakli resurslar etkazib berishdan, toki iste'molga tayyor mahsulotni sotishgacha muomalalarni o'z ichiga qamrab oladi. Ushbu zanjirning hamma a'zolari bir-biri bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu avvalo texnologik jarayon, so'ngra iqtisodiy jarayon (masalan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga kerakli resurslar narxining ko'tarilishi, o'z-o'zidan qishloq xo'jaligi tovarlarining narxi o'sishiga, qishloq xo'jaligi xom ashyosining narxi oshishi, qayta ishlovchi korxonalar xarajatlarining ortishiga), uchinchidan tashkiliy o'zgarishlar (ASMning muayyan sohasidagi tashkiliy o'zgarishlar, muqarrar tarzda boshqa sohadagi o'zgarishlarga olib kelishi) bilan izohlanadi. Bu tarzda bog'liqliklar obyektiv ravishda xolding shaklidagi vertikal-integratsiyalashgan tuzilmalar paydo bo'lishiga olib keladi. Bu turdagi tuzilmalar o'z ichiga qishloq xo'jaligi xom ashyosini yetishtirish, ularni qayta ishlash, omborlarda saqlashni tashkil etish, savdo uchun va iste'molga tayyor hisoblangan mahsulot tashish va sotish bilan bog'liq faoliyatni o'z ichiga oladi hamda yagona marketing strategiya asosida ish yuritadilar.

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi jarayonida har bir mamlakat iqtisodiy siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bu – mamlakatning eksport salohiyatini yanada oshirish hamda uning jahon bozoridagi raqobatbardoshligini ta'minlashdan iboratdir³⁹. Chunki eksport salohiyatini yuksaltirish nafaqat muayyan bir mamlakatning, balki har bir tashqi iqtisodiy faoliyat subyekting ham tub manfaatlarini ko'zda tutadi. Buning uchun esa milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida marketing tadqiqotlarini tashkil etish zarur. Ma'lumki, yurtimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning tub zamirida mamlakat obodligi, xalqimiz turmush sharoitining yanada yaxshilanishi va inson manfaatlari mujassamdir⁴⁰. Respublikamiz iqtisodiyotida esa qishloq xo'jaligi sohasi muhim o'rin tutadi. Mustaqil Respublikamizda yildan-yilga sabzavot va mevalar etishtirish ortib bormoqda. Sabzavot va mevalarning sifati, bir tomondan, ularning turi va naviga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan ularni terish va uzish muddatlari hamda ularni saralash, tovar holatiga keltirish, joylash, tashish, saqlash usullariga to'liq rioya qilib borishga ham bog'liqdir⁴¹. Shu sababli qishloq xo'jaligi mahsulotlari realizatsiyasini oshirish borasidagi keng marketing tadqiqotlari olib borish asosiy vazifalardan biridir.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari aholining oziq-ovqatlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish bilan birga, salomatligini saqlash bo'yicha asosiy resurslardan biri bo'lib ham hizmat qiladi. Shuning uchun mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog'ini rivojlantirish kabi masalalar zamonaviy talablar darajasida hal qilinishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Biz hozirgi vaqtda 1,5 - 2 milliard dollar miqdorida meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilmoqdamiz. Lekin ushbu sohada yiliga 10-15 milliard dollar mahsulot eksport qilish

³⁹ Экономика строительно-монтажных организаций (учебник) (В.М. Серов, Е.А. Богомоллова, Н.А. Моисеенко; под общ. ред. В.М. Серова). - "ИНФРА-М", 2021 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77138775>

⁴⁰ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. N 127-ФЗ "О науке и государственной научно-технической политике" (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е. Усанова). - "ЮРКОМПАНИ", 2012 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/58104340>

⁴¹ Организация сельскохозяйственного производства (учебник; издание второе, перераб. и доп.) (коллектив авторов; под ред. д-ра экон. наук М.П. Тушканова и д-ра экон. наук А.Ф. Максимова). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77139667>

imkoniyati mavjud. Mahsulot tayyorlash va eksport qilishda “O‘zagroeksport” aksiyadorlik jamiyati, birjalar, agrokorxonalar va ulgurji kompaniyalar katta rol o‘ynashi lozim.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini samarali realizatsiya qilish juda muhim masaladir. Shu maqsadda fermer xo‘jaliklarida yetishtirilgan mahsulotlar hajmi va miqdori haqidagi ma’lumotlarning yagona bazasini yaratish zarur”⁴².

Hozirgi qishloq xo‘jaligida o‘tkazilayotgan izchil iqtisodiy islohotlar aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabini to‘laroq qondirishi va shu bilan bir payitda bugungi kunning eng katta muammolaridan biri bo‘lgan oziq ovqat xavfsizligining oldini olish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Qishloq xo‘jalik mahsulotlarini yetishtirish miqdori ortib borgan sari ularni saqlash va qayta ishlash ham to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi kerak, buning uchun esa yangi zamonaviy omborxonalar va qayta ishlash korxonalari bunyod etilishi, qolaversa, bu boradagi fan-texnika va ilgor texnologiyalarni tadbiq etish, xorij tajriba yutuqlarini o‘rganib ishlab chiqarishga keng joriy etilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shuning uchun bugungi kunning qishloq xo‘jalik mutaxasislari nafaqat qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish, saqlash va qayta ishlash texnologiyalarini puxta bilishlari, balki marketing borasidagi bilimga ega bo‘lishi katta amaliy ahamiyatga ega. Qishloq xo‘jalik mahsulotlarining bo‘lgan talabni marketing tadqiqotlari asosida bashoratlash, sifatini bilish, standartlash sistemasi bilan tanishish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyasining o‘zlashtirilishi mahsulot sifatini oshiradi va nobudgarchilikni imkoni boricha kamaytiradi⁴³. Hozirgi qishloq xo‘jaligida o‘tkazilayotgan izchil iqtisodiy islohotlar aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabini to‘laroq qondirishi va bu sohadagi ta’minotni tubdan yaxshilab jaxon andozalariga tenglashtirish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Yuqoridagi holatlar qishloq xo‘jaligi mahsulotlari marketingi masalalari dolzarbligidan dalolat beradi.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining eng yirik tarmog‘i qishloq xo‘jaligi bo‘lib, ikki funksiyani bajaradi. Bunda avvalo, oziq-ovqatga bo‘lgan aholi ehtiyojini va sanoatni xomashyoga bo‘lgan talabini qondiradi. Bugungi kunda mamlakat yengil va to‘qimachilik sanoatida ishlatilayotgan tolani 60 foizi paxta tolasi va qolgan qismi jun, kanop, pilla va kimyoviy tolalarga to‘g‘ri keladi. Meva, sabzavot, poliz va yog‘-moy mahsulotlarini, sut va go‘shtni qayta ishlash sanoati ham mamlakatda yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hisobiga faoliyat ko‘rsatmoqda.

Respublika iqtisodiyotining barqaror taraqqiy etishi, aholining turmush sharoitining yaxshilanishi, sanoat va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishi qishloq xo‘jaligi tarmog‘i bilan bog‘liq holda, ushbu soha ko‘p moliyaviy resurslarni talab qilmaydigan yuqori samara beradigan tarmoq hisoblanadi hamda bozor munosabatlarida rivojlanish uchun asosiy omildir. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishni samaradorligini oshib borishi o‘z navbatida bu mahsulotlarni qayta ishlash tizimlarini rivojlantirishni, tarmoq tizimlari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishning obyektiv zaruriyligini keltirib chiqaradi.

⁴²O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisga murojaatnomasi. 2017 yil 22 dekabr.// Xalqso‘zi, 2017 yil 25 dekabr

⁴³ Организация сельскохозяйственного о производства (учебник; издание второе, перераб. и доп.) (коллектив авторов; под ред. д-ра экон. наук М.П. Тушканова и д-ра экон. наук А.Ф. Максимова). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77139667>

Ayni kunda ushbu sohalarning rivoji va muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy bug'in mahalliy xomashyoni qayta ishlovchi tarmoqlar hisoblanib, bevosita bu tarmoqlar rivojlanish negizida boshqa tarmoqlar intensivligini ta'minlash va ularning ta'sir doirasini kengaytirish imkoniyatlari yaratilmoqda.

1.6-jadval.

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	2013-y.	2014-y.	2015-y.	2016-y.	2017-y.	2018-y.	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.
I	2	3	4	5	6	7	8	9	9	9
Yalpi ichki mahsulot (mlrd.so'm)	153 311,3	186 829,5	221 350,9	255 421,9	317 476,4	426 641,0	532 712,5	605 514,9	738 425,2	888 341,7
Aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot (ming so'm)	399 6,3	6 074,2	7 072,2	8 020,1	9 802,1	12 945,7	15 863,8	17 688,5	21 149,2	24 919,7
YAIMda qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi (mlrd.so'm)	42 636,8	53 613,2	64 680,3	74 779,0	90 983,9	113 327,4	129 885,0	150 493,7	181 787,7	208 452,9

1.6-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, Respublika yalpi ichki mahsulot hajmi 2022-yilda 2013-yilga nisbatan 5,8 barobar o'sib, 888341,7 mlrd. so'mga yetdi. Ushbu ijobiy natijaga ko'ra, 2022-yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot 24919,7 ming so'mga to'g'ri kelib, 2013-yilga nisbatan 6,2 barobar o'sgan. Bu esa o'z navbatida mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishi va aholi turmush farovonligini oshayotganligidan dalolatdir.

Yalpi ichki mahsulotda qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 2013-yilda 42636,8 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda 2021-yilga nisbatan 15,1 foizga oshib 208452,9 mlrd. so'mga teng bo'ldi. Natijaning bu holda ijobiyligi albatta, qishloq xo'jaligi sohasi bo'yicha islohotlarning yakdillik bilan amalga oshirilishi va infratuzilmaning rivojlanib borayotganligidan hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi kelajakda faqatgina oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish uchun asosiy manba bo'lib qolmasdan balki, agrosanoat majmuasining barcha tarmoqlarini qo'shib olib borish va eng asosiysi iqtisodiyotning lokomotivi bo'lgan sanoat tarmoqlarining rivojlantirish asosi bo'lib xizmat qiladi⁴⁴.

Harakatlar strategiyasida qishloq xo'jaligini rivojlantirish va qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori tartibga solish, sanoat xom ashyosi va oziq-ovqat bilan ta'minganlik darajasini izchil oshirib borish, uni sifat jihatdan yaxshilash masalalari o'rin egallamoqda. Bu esa o'z navbatida mamlakatimiz qishloq xo'jaligi va ASM tizimini yanada rivojlantirish, qishloq xo'jaligi

⁴⁴ Экономика строительно-монтажных организаций (учебник) (В.М. Серов, Е.А. Богомолова, Н.А. Моисеенко; под общ. ред. В.М.Серова). - "ИНФРА-М", 2021 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77138775>

mahsulotini iste'molchiga qadar yetib borish tizimini takomillashtirish bilan bog'liq majmuaviy vazifalarni qamrab oluvchi dasturlarni amalga oshirishni talab etmoqda⁴⁵.

Ayni paytda, iqtisodiyotni erkinlashtirish va jahon hamjamiyatiga integratsiyaning kuchayib borishi jarayonlari natijasida mamlakatimiz agrooziq-ovqat bozorida raqobat muhiti tobora jiddiylashib bormoqda. Bu esa o'z navbatida narx, sifat, servis va kafolatlar borasida jahondagi yetakchi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari bilan raqobatlashish va unda muvaffaqiyatga erishish uchun mavjud iqtisodiy salohiyatdan to'laqonli foydalanishga zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Qishloq xo'jaligi xom ashyosi, mahsuloti, oziq-ovqat mahsulotlarini tayyorlash mamlakatda marketing faoliyatining taraqqiy etish darajasi va bevosita xaridorlar iste'mol darajasiga bog'liqdir. Ishlab chiqarish va iste'molni uzviy bog'lash tizimi faoliyatini yo'lga qo'yish, ularning o'zaro mutanosib harakatini ta'minlash usullarini takomillashtirib borish, agrooziq-ovqat bozorida faoliyat yurituvchi har bir xo'jalik subyekti uchun hayotiy zaruratga aylanib bormoqda⁴⁶. Shunga monand tarzda agromahsulotlar bozori subyektlari faoliyatida marketing – xo'jalik yuritishning bozor mexanizmlarining muhim dastagi sifatida maydonga chiqadi.

XXI asr boshlari marketingga bo'lgan nuqtayi nazarning keskin o'zgarishi, ya'ni uni biznesni yuritish falsafasi sifatida qarash va undagi vositalar samaradorligini aniqlashni mavjud zamonaviy konsepsiyalarni e'tiborga olgan holda tahlil etish bilan ajralib turadi. Oziq-ovqat bozorining rivojlanishi bilan “marketing” tushunchasi sezilarli darajada kengaydi, chuqur mazmun bilan to'ldirildi va ishlab chiqarish-savdo faoliyatining ixtisoslashuvi bilan bog'liq tarzda diversifikatsiyalandi. Zamonaviy ilmiy va iqtisodiy adabiyotlarda bir qator marketing kategoriyalaridan foydalaniladi jumladan, marketing strategiyasi, marketing rejasi, marketing yangiliklari, marketing axboroti, marketing kvotalari, marketing buyurtmalari, marketing kooperativlari, marketing xizmatlari, mikromarketing, makromarketing, marketing yili, marketing hisobi, marketing qonunchiligi va yana boshqa “marketing” so'zi asosida paydo bo'lgan yangi tushunchalar shular jumlasidandir. Yuqoridagi kategoriyalar xilma-xilligining o'ziyoq marketing bozor funksiyalari o'ta darajada tarmoqlashuvini anglatadi.

Ta'kidlash lozimki, iqtisodiy adabiyotda “marketing” tushunchasining turlicha talqinlari mavjud. Masalan, ayrim mualliflarning fikricha, fan sifatida, marketingning imkoniyatlaridan aniq belgilab berilgan iqtisodiy makondan foydalanish, shu iqtisodiy makonda umumiy va xususiy talab va taklifning u yoki bu ishlab chiqarish tarmog'ida, ayirboshlash, taqsimot hamda tovarlar iste'molidagi nisbatlari qanday kabi savollarga javob izlashi, shu asnoda iqtisodiy subyektning bozordagi holatini belgilash, prognozlash va aniq natijaga erishish yo'llarini tadqiq qilishi lozim.

Zamonaviy hayotning o'ziga xos xususiyatlari iqtisodiy munosabat subyektlaridan agrooziq-ovqat bozorlaridagi jarayonlarni chuqur tahlil etishni talab etadi. Bu jarayonni oqilona tarzda tashkil etish resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash va iste'molchilar

⁴⁵ Организация сельскохозяйственного производства (учебник; издание второе, перераб. и доп.) (коллектив авторов; под ред. д-ра экон. наук М.П. Тушканова и д-ра экон. наук А.Ф. Максимова). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77139667>

⁴⁶ Крапивин О.М., Власов В.И. Социально-трудовые аспекты реструктуризации организаций. - Специально для системы ГАРАНТ, 2013 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/57734721>

ehtiyojlarini yuqori sifatda qondirish bu esa o'z navbatida agrosanoat majmuasini umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi⁴⁷. Kuchli raqobat sharoitlarida oqilona qarorlar qabul qilish uchun korxona ishonchli, o'z vaqtda taqdim etilgan va yetarli darajadagi axborotga ega bo'lishi kerak. Ishlab chiqarilayotgan va ishlab chiqarish ko'zlanayotgan mahsulot bozorlarini, shuningdek marketing asosiy funksiyalaridan biri hisoblangan korxonada rejalashtirilayotgan o'zgarishlarni texnik-iqtisodiy asoslash masalalarini jiddiy tadqiq etilishi lozim.

ASMDa xo'jalik yuritishning yangi shakllarini amaliy o'zlashtirib borilishi, maqsadli bozorlardagi tendensiyalarni tahlil qilish, baholash, aniqlash va bozorning barcha ishtirokchilari imkoniyatlarini baholash, ASM ishtirokchilarining manfaatlarini hisobga olish va uyg'unlashtirish, shuningdek noaniqlik va xatarlarni kamaytirish imkonini beruvchi marketing tadqiqotlari o'tkazish zaruratini ko'rsatib bermoqda.

Ayni paytda, marketing faqatgina ijtimoiy ishlab chiqarishni insonga yo'naltiruvchi vosita sifatida emas, balki qishloq xo'jaligini qayta tiklash va oziq-ovqat sanoatini mustahkamlashning sanoqli va shu bilan birga, samarali usullaridan biri bo'lib qolmoqda. Ko'pchilik agrar mahsulot ishlab chiqaruvchilar amaliy faoliyatda marketing tamoyil va usullarini bevosita tatbiq etgan holda, mahsulot sotish hajmini oshirish, oziq-ovqat mahsulotlari bozorining yangi segmentlarini o'zlashtirish, o'z mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirishga erishmoqdalar⁴⁸. Lekin shunga qaramay, u yoki bu bozorda (u yoki bu oziq-ovqat majmuasida) uning tarkibidagi barcha elementlarni uzviy aloqadorlikda qamrab oluvchi kompleks marketing sistemasini qo'llash haqida fikr bildirish mushkul.

Muayyan darajada bu metodologik va metodik asosning zaifligi, uning amaliy yondashuvni ta'minlay olmasligi bilan bog'liq umumiy xarakteri va aniq bozor yoki oziq-ovqat majmuasining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda amaliy faoliyatda marketing kompleksining barcha vositalaridan foydalana olmasligi bilan bog'liq. Jamg'arilgan bilimlar va amaliy tajribani umumlashtirish, mamlakatdagi iqtisodiy vaziyatning o'zgarishi va boshqa omillar ta'sirida, oziq-ovqat bozoridagi marketingning o'ziga xos o'rniga bo'lgan qarashlar takomillashib bormoqdaki, marketing tahlilini o'tkazish va marketing faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq yangi yondashuvlar shakllanmoqda⁴⁹.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
2. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.

⁴⁷ Крапивин О.М., Власов В.И. Социально-трудовые аспекты реструктуризации организаций. - Специально для системы ГАРАНТ, 2013 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/57734721>

⁴⁸ Экономика торговой организации: учебник (Г.Г. Иванов). - "ИНФРА-М", 2021 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77158909>

⁴⁹ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. N 127-ФЗ "О науке и государственной научно-технической политике" (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е. Усанова). - "ЮРКОМПАНИ", 2012 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/58104340>

3. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
4. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
5. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
6. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo'q. 5. – 707-713-betlar.
7. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
8. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
9. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO'STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz
10. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.
11. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
12. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
13. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.

AGROSANOAT MAJMUASIDA MARKETING KONSEPSIYASI

Tajibayev Komiljon Qurbanovich,
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotasiya: Agrasanoat majmuasida marketingni roli u ishlab chiqarishning talabga muvofiq holga keltirishga ko'maklashishidir. Sohada marketing xizmatlarining sa'yi-harakatlari ijtimoiy talabga javob beradigan mahsulot yoki xizmat yaratishga qaratiladi. Boshqaruvning bozorga xos yondashuvi sifatida maydonga chiqayotgan marketing oldiga qator vazifalari qo'yiladi: bozorni, talabni, iste'molchilar talab-istaklarini batafsil va har tomonlama o'rganish; ishlab chiqarishni mazkur talablarga moslashtirish,

iste'molchilar talablariga javob beradigan tovarlar va xizmatlar chiqarish; korxona manfaatlari yo'lida bozorga va ijtimoiy talabga ta'sir ko'rsatish. Bozor iqtisodiyoti xos mamlakatlarida raqobat kurashi keskinlashuvi bilan marketing orqali amalga oshiriladigan boshqaruvning nazariy asoslarini ham takomillashtirish zarurligi ko'rinib qoldi.

Kalit so'zlar: *agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq xo'jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste'mol tovarlari.*

Zamonaviy agrar bozor uchun ziddiyatli tendensiyalar xos. Qishloq xo'jaligi ko'plab turlari bo'yicha talab va taklif beqaror tarzda tebranib turadi va buning zahirida iqtisodiy va tashkiliy sabablar bilan birga siyosiy sabablar ham yotadi. Mamlakatimizda aholi sonining o'sishi, aholi daromadlari yil sayin ortib borishi, aholi iste'moli tarkibidagi zamonga xos o'zgarishlar qishloq xo'jaligi oziq-ovqat xarakteridagi mahsulotga barqaror talabni ta'minlab beradi. Ayni tashkiliy xarakterdagi omillar, ya'ni qishloq xo'jaligi korxonalarining bozor ko'nikmalariga yetarli darajada emasligi, o'z mahsulotini bozorda ilgari surishni samarali olib borolmasligi talab mavjud mahsulotlardan ham yetarli daromad olinmasligini keltirib chiqarmoqda⁵⁰. Umuman olganda, hozirgi paytda qishloq xo'jaligi mahsuloti, xom ashyosi va oziq-ovqati ishlab chiqarishning samaradorligi muammosi bozordagi real va potensial iste'mol talabni qondirishga qaratilgan marketingni olib borish va rivojlantirish bilan chambarchas bog'langan⁵¹. "Marketing", "marketing faoliyati", "marketing rejalashtirishi" kabi tushunchalar mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq kirib keldi. Biroq, ayniqsa qishloq xo'jaligida, boshqaruv faoliyatida marketing birinchi darajali o'rin egallashi anchagina qiyin kechmoqda. Marketing sistemasini aniq ta'riflash ancha murakkab. Shuning uchun ilmiy va o'quv nashrlarda uni turlicha talqin etadilar va "marketing" tushunchasini "bozor" tushunchasi bilan almashtirib qo'yadilar. Shuning uchun nazariy va amaliy jihatdan "Marketing" tushunchasiga aniqlik kiritib olgan holda u bilan bog'liq turli masalalarni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Marketing alohida elementlari, chunonchi, reklama, sotish, baho siyosati kabilar uzoq davrlardan buyon mavjud. Ko'pchilik olimlarning fikricha, marketingni vujudga kelishi Yevropada XVII-XVIII asrlarda mahsulotni mamlakat ichkarisida sotishda va mahsulotlarni tashqi bozorlarga chiqarishda maxsus tashkil etilgan vositachilardan foydalana boshladilar. Sanoat inqilobi esa bu jarayonlarga ommaviy tus berdi. Ayniqsa, AQSHda XIX asr oxiri va XX asr boshlarida marketing rivojlanishi uchun zarur ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar tashkil topdi. Bu mamlakatda yirik ko'lamli tovar ishlab chiqarish talabni, baholarni, sotishni, mijozlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni taqozo etar edi.

Hozirgi paytda iqtisodiy adabiyotda va amaliy faoliyatda agrar marketing, qishloq xo'jaligi mahsuloti, xom ashyosi va oziq-ovqat marketingi singari kategoriyalar qo'llanilmoqda⁵². Shu bilan birga qishloq xo'jaligi sohasida marketingni talqin etishda turli

⁵⁰ Организация сельскохозяйственного производства (учебник; издание второе, перераб. и доп.) (коллектив авторов; под ред. д-ра экон. наук М.П. Тушканова и д-ра экон. наук А.Ф. Максимова). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77139667>

⁵¹ Николюкин С.В. Посреднические договоры. - Юстицинформ, 2010 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/5833212>

⁵² Организация сельскохозяйственного производства (учебник; издание второе, перераб. и доп.)

(коллектив авторов; под ред. д-ра экон. наук М.П. Тушканова и д-ра экон. наук А.Ф. Максимова). - "ИНФРА-М", 2021 г.

yondashuvlar mavjudligi bilan bir qatorda bu boradagi munosabatlarga nisbatan bu yoki u atamani qo'llashda ham tafovutlar mavjud. Agrobiznes sohasida marketingni ilmiy ta'riflash birinchi marta J.Devis va R.Goldberg tomonidan amalga oshirildi. Ular marketingni birinchi xaridordan to pirovard iste'molchiga bo'lgan marketing harakatlari sifatida xarakterladilar. Shu jihatdan bunday tushunish agrosanoat kompleksida mahsulot harakatlanishi pritsiplariga, agrosanoat marketing faoliyati olib borilishi sohalariga aniqlik kiritdi.

Agrosanoat kompleksi tizimida tovarlarning harakatlanishida ular bir necha marta sotiladi. Agrobiznes marketingni asosiy bosqichi tayyorlovchi va qayta ishlovchi korxonalar qishloq xo'jaligi xom ashyosini ishlab chiqaruvchilaridan sotib olish tizimidir. Aynan u "ilk xaridor" deb qaraladi. Bunday yondashish agrobiznes marketingning eng yirik elementlaridan birini – qishloq xo'jaligi mahsulotini tayyorlash bozordagi marketingni alohida tavsiflashga imkon beradi. Ikkinchi navbatdagi xaridorlarga ulgurji savdo tashkilotlarini, uchinchi tartibga – chakana savdo korxonalarini kiritish mumkin. Mazkur sxemada to'rtinchi tartibdagi xaridorlar aholi bo'lib qoladi. Bu tarzda ajratgan holda yondashish agrobiznes marketingi elementlari sifatida ulgurji va chakana savdo korxonalari bozordagi marketing va iste'mol bozoridagi marketingni ajratib ko'rsatishga imkon beradi. Marketingni yuqorida ko'rsatilgan elementlari bir-birlaridan mazmunan va vazifalari bo'yicha farqlanadilar. Ayni paytda, ularning mustaqilligi nisbiy, chunki ularning barchasi agrosanoat kompleksining bosh maqsadiga – pirovard iste'molchi ehtiyojlarini qondirishga yo'nalganlik asosida o'zaro birlashganlar. Agrosanoat kompleksida marketing zanjirini har bir bo'g'ini ikkiyoqlama tabiatga ega. Bir tomondan, bu iste'molchi va shu jihatdan o'zidan keyingi bo'g'inning marketing sa'yi-harakatlarining obyektidir. Boshqa tomondan esa uning o'zi yuqoriroq bo'g'indagi xaridorlar uchun mahsulot yetkazib beruvchi sifatida marketing subyektidir, chunki yuqori bo'g'in uning sotish bozori bo'lib maydonga chiqadi.

Ta'kidlash lozimki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari qayta ishlangan holda to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarga sotilgan hollarda (sabzavotlar, mevalar va asal) yuqoridagi zanjir qisqaradi. Qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqaruvchining o'zi tomonidan qayta ishlanganda ham xuddi shunday bo'ladi.

Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlariga agrar marketing zamonaviy usullarini ishlab chiqarish uchun yuz yildan ko'proq vaqt kerak bo'ldi. Agar XIX asrning oxirida fermer ishlab chiqargan mahsulotni sotish uchun faqat bozor hududiga uni yetkazib berishi kifoya qilgan bo'lsa, hozirda u mamlakat ichida va uning tashqarisida qishloq xo'jaligi mahsuloti bo'yicha taklif va talab, amaldagi standartlar, baholar, transport tariflari aholining xarid qobiliyati, valyutalar almashish kurslari⁵³, amal qilayotgan davlat dasturlari, qishloq xo'jaligi mahsuloti sotilishi va fermerlar daromadlari tartibga solinishi va boshqa ko'p narsalar haqida axborotga ega bo'lish lozim⁵⁴.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan bog'liq marketing sanoat marketingidan va boshqa sohalaridagidan murakkabroq. Ularning qiyinligi ishlab chiqarilayotgan tovarlar ko'pligi, iste'molchilar uchun maqsadli xizmat qilishi hamda roli xilma-xilligi uchun marketingdagi

<http://ivo.garant.ru/#/document/77139667>

⁵³ Крапивин О.М., Власов В.И. Социально-трудовые аспекты реструктуризации организаций. - Специально для системы ГАРАНТ, 2013г. <http://ivo.garant.ru/#/document/57734721>

⁵⁴ Экономика торговой организации: учебник (Г.Г. Иванов). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77158909>

usullar va yondashuvlar, metodlar xilma-xilligidan kelib chiqadi. Bir xillari tovarlar eng zarur ehtiyojlarni qondirsa, boshqalari ularni to'ldirib turadi, keyingilari esa obro' uchun, estetik ehtiyojlar uchun mo'ljallangan.

Amaliy tajribalardan ma'lumki, alohida olingan marketing xarakatlari, boshqalari bilan to'ldirilgan holda, kerakli natijalarni bera olmaydi. Marketing konsepsiyasi ishlab chiqarish va sotishni bir butun deb qaraydi. Birinchi o'ringa bozor tahlili qo'yiladi, ishlab chiqarish esa shu tahlilning natijalari bo'yicha olib boriladi. Agrar sektorga ham shunday yondashish mumkin, chunki oziq-ovqat mahsulotlari insonning eng birinchi hayotiy ehtiyojlarini qondiradi.

Agrar marketing xususiyatlari qishloq xo'jaligining o'ziga xosligi bilan belgilanadi:

- ❖ iqtisodiy natijalarning tabiiy natijalarga bog'liqligi;
- ❖ oziq-ovqat tovarlarining roli va ahamiyati;
- ❖ ishlab chiqarishda ish davrining mahsulot olish davridan farqlanishi;
- ❖ qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish va mahsulot etishtirishdagi mavsumiylik;
- ❖ xo'jalik yuritish shakllarining xilma-xilligi, qishloqlarda mulkchilik shakllari va ularga jahon bozorining ta'siri;
- ❖ mamlakatning agrosanoat kompleksini va uning etakchi tarmoqlarini rivojlantirishi.

Qishloq xo'jaligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin (1-jadval).

Qishloq xo'jaligida marketingni bosh xususiyati qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida asosiy vositasi sifatida yerdan foydalanilishidir. Yerning sifati va undan intensiv foydalanish agrosanoat kompleksining bir-biri bilan ishlab chiqarish va xo'jalik munosabatlari bilan bog'lanib ketgan ko'p sonli bo'g'inlari va elementlari faoliyati natijalariga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligida yuqori texnologiyalarini maqsadli qo'llanilishi tuproq unumdorlik holatini saqlashi va uni oshirish hamda shu orqali iqtisodiy samaradorlikning oshib borishini ta'minlaydi. Dehqonchilikdagi yem-xashak ekinlarining hosildorligi esa chorvachilikning rivojlanishiga asos bo'ladi.

1-jadval.

**Qishloq xo'jaligida marketing xususiyatlarini
belgilovchi asosiy omillar**

Omillar	Xususiyatlari
Mahsulot xususiyatlari	Mahsulotning tez buziluvchanligi, uning saqlash va tashishning maxsus sharoitlari, mahsulotning turlicha iste'mol xususiyatlari
Ishlab chiqarish sharoitlari	Ishlab chiqarishning mavsumiyliigi; yerdan asosiy vosita sifatida foydalanish; qishloq xo'jaligida va hayvon va o'simliklar fiziologik va biologik xususiyatlari sababli tez takror ishlab chiqarishning chegaralanganligi; mahsulot ishlab chiqarish va qayta ishlashning qishloq xo'jaligida ko'p bosqichdan iboratligi; konsentratsiyalasyuni xilma-xil ekanligi
Tashkiliy-iqtisodiy	Qishloq xo'jaligida ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy holati yetarlicha barqaror emasligi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozoridagi mavsumiylik va beqarorlik, mahsulotlarni realizatsiya qilish bozorlaridagi mavjud monopsopik vaziyat va undagi moliyaviy-iqtisodiy cheklolar

Tashkiliy-huquqiy	Qishloq xo'jaligida bozor infratuzilmalarini talab darajasida rivojlanmaganligi, etishtirilgan mahsulotlar bo'yicha standartlarga rioya etilmasligi, qishloq xo'jaligidagi boshqaruv jarayonlariga davlat organlarining asossiz aralashuvlari, marketing faoliyati rivojlanishining past darajasi

Qayta ishlanadigan xom ashyoning manbai sifatida qishloq xo'jaligi muhim ravishda qayta ishlovchi sanoatning ish natijalarini belgilab beradi, bozorni ekologik toza, sifat standartlariga mos va maqbul baholardagi mahsulotlar bilan to'ldiriladi.

Zamonaviy marketing konsepsiyasi uzoq evolyutsiyani bosib o'tdi. Marketingni dastlabki talqinlarida tovar ta'minoti va sotish kanallarining roli bo'rttirib ko'rsatilib, iste'molchi talabining o'ziga yetarli e'tibor qaratilmas edi. Shu jihatdan hozirda marketing korxonaning iste'molchilar talabini to'la va tez qondirishga qaratilgan tashkiliy-texnikaviy, moliyaviy va tijorat funksiyalari deb qaralmoqda. Qoniqish hosil qilayotgan iste'molchilar har tomonlama korxona uchun maqbuldirlar.

Birinchidan, ularning doimiy mijozlarga aylanishlari ehtimoli juda yuqori. Bu esa yangi xaridorlarni jalb etish uchun reklamaga xarajatlarni tejaydi.

Ikkinchidan, mahsulot sifatiga ishonganlari uchun baholarning biroz oshirilishiga murosa qiladilar.

Uchinchidan, ular o'z tanish-bilishlariga mazkur mahsulotni sotib olishni tavsiya qiladilar.

Marketing faoliyati iqtisodiy qonunlar talablari asosida qurilishi va marketingga xos obyektiv qonuniyatlarni ro'yobga chiqarilishi lozim. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, marketing qonuniyatlarini hozirga qadar ham juda chuqur asoslab berilgan emas va tadqiqotlar izchil davom etmoqda. Korxona faoliyatida aynan marketingning obyektiv qonuniyatlari tobora muhimroq ahamiyat kasb etib bormoqda. Iqtisodiy fanlarning nazariyasi va metodologiyasiga tayangan holda marketingning quyidagi obyektiv qonuniyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- ❖ marketingda maqsad va prinsipining birligi;
- ❖ tashkiliy va ijtimoiy, ishlab chiqarish tizimlarning amalda marketing tizimi real mazmuniga mos aks ettirilishi;
- ❖ marketing tizimining dialektikasi va yaxlitligi;
- ❖ marketing sistemasi dinamikasi optimalligi va statistikasi;
- ❖ marketing jarayonlarining uzluksizligi.

Foydalanilgan adabiyotlar

14. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
15. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
16. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.

17. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
18. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
19. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo'q. 5. – 707-713-betlar.
20. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
21. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
22. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO'STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz
23. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.
24. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
25. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
26. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.

O'ZBEKISTONDA AGROSANOATMAJMUASINING BOZOR SIG'IMI VA UNING POTENSIALI

Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich,
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrasida dotsenti

Annotasiya: Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorini barqaror rivojlantirishning ustuvor shart-sharoitlarini ta'minlash davlat tomonidan ijtimoiy yo'naltirilgan agrar siyosat olib borilishini taqozo etadi. Bu siyosatning maqsadi – qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarning daromadlarini xalq xo'jaligi darajasida bo'lishiga erishishdir. Ma'lumki, bozorning rivojlanishini ikki asosiy kategoriyalarda – talab bilan taklifda ifodalanadi. Agar talab pirovardida asosan aholining to'lov qobiliyatiga va soniga bog'liq bo'lsa, taklif faqat sof iqtisodiy omillar bilangina emas, balki texnik-texnologik omillar bilan ham belgilanadi.

Kalit so'zlar: agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq xo'jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste'mol tovarlari.

Agrosanoat majmuasi mamlakat oziq-ovqat fondining asosiy qismini ishlab chiqarish bilan birga sanoatni zarur xom ashyo bilan ham ta'minlaydi. Shunga muvofiq ravishda, bir tomondan, oziq-ovqat tovarlari ishlab chiqarish hajmlarini ilmiy asoslangan ehtiyojlarni qondira oladigan darajaga olib chiqilishi uchun shart-sharoitlar yaratish hamda aholining oqilona oziqlanish uchun yetarli bo'ladigan to'lovga qobiliyatini quvvatlab turish talab etilsa, ikkinchi tomondan qishloq xo'jalik xomashyosi xaridorlari ham to'lovga qobiliyatli talabga ega bo'lishlari lozim.

Shu nuqtayi nazardan qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorining shakllanishi va rivojlanishi quyidagi ikki yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin:

- mamlakat aholisini yuqori sifatli qishloq xo'jaligi xom ashyosi va oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash maqsadida ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish;
- mamlakatda ichki va tashqi savdoning samarali tizimini shakllantirishda milliy qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan samarali foydalanish.

Bu yo'nalishlar mamlakat iqtisodiy islohotlarning asosiy strategik talablariga muvofiq keladi. Birinchi yo'nalishni amalga oshirish imkoni agrosanoat majmui ustuvor rivojlantirilganda va uni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanganda real mavjud bo'ladi. Ikkinchi yo'nalishni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi esa qishloq xo'jaligi bozorida iqtisodiy munosabatlarga va xalq xo'jaligining yaxlit samaradorligiga bog'liq.

Mamlakatda turli mahsulotlar bozorlarining shakllanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Lekin ularning barchasi ichki qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori hajmini to'ldirish va quvvatlab turish vazifasini bajarishilishiga ham ko'maklashishi lozim. Bu quyidagi qator omillar bilan bog'liq:

- mahsulotlar ishlab chiqarish uchun bazaviy sharoit, imkoniyat va raqobat muhitini borligi;
- mahsulot ishlab chiqarish, ularni qayta ishlash va sotish tizimini rivojlantirishda subyektlarining iqtisodiy erkinligi;
- mahsulotning raqobatbardoshligi va unga bo'lgan talab;
- soliqqa tortishning samarali soliq, bojxona va baho siyosati, inflatsiya sur'atlari, aholining xarid qobiliyati va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish va ularni qayta ishlash sanoatida mahsulot ishlab chiqarish hajmini barqaror darajada ushlab turish va uni yanada oshirish, agrosanoat majmuining imkoniyatlaridan to'la foydalanish uchun quyidagilarga qaratilgan chora-tadbirlar doimiy ravishda amalga oshirib borilishi lozim:

- qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoatini rivojlantirishga investitsiyalarni, shu jumladan davlat byudjeti hisobidan ham oshirib borish;
- fan-texnika taraqqiyotini va mahsulotlarni sifat jihatidan yangi texnologiyalarni belgilab beruvchi yo'nalishlarni qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sanoati, qishloq xo'jalik mahsulotlarini saqlash va realizatsiya qilishda ustuvor rivojlantirish hamda ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;
- chorvachilik, parrandachilik va qayta ishlash sanoatida yuqori samaradorlikka erishayotgan xo'jalik subyektlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;

- urug‘chilik va zotdor chorvachiligi sohalarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash;
- asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini mamlakatning o‘zida ishlab chiqarilishini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, asosiy oziq-ovqat mahsulotlari importiga sarflanayotgan valyuta mablag‘larini shu maqsadlarga qayta yo‘naltirish;
- ishlab chiqarilayotgan qishloq xo‘jalik mahsulotining tovarlilik darajasini oshirish, ulgurji savdoni rivojlantirish va unga bog‘liq infratuzilmani yaratish;
- agrar sektorda ixtisoslashtirilgan moliya-kredit tizimini takomillashtirish va unga tijorat investitsiyalarini jalb etish.

Agrar bozorlarni rivojlantirish yuzasidan amalga oshiriladigan chora-tadbirlarning iqtisodiy mexanizmi quyidagi qator o‘zaro bog‘langan dastaklar va yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1. Narx va kredit siyosati tizimi.
2. Marketingni rivojlantirish va iste‘mol bozorida ulgurji va chakana savdoning samarali shakllarini vujudga keltirish.
3. Bozor tuzilmalarini va samarali bozor munosabatlarini kengaytirish va rivojlantirish.
4. Qishloq xo‘jaligi mahsuloti ishlab chiqaruvchilarining raqobatbardoshligini mustahkamlashga qaratilgan chorlar ko‘rish.
5. Bozor munosabatlarini davlat tomonidan tartibga solib turish va samarali qonunchilik bazasini yaratish.

Agrar bozorlarning hajmi bozordagi talab va taklif, mahsulotlarning olib kirilishi va chetga chiqarilishi hajmlari, shuningdek tovar ishlab chiqaruvchilar barcha kategoriyalari tomonidan ularning ishlab chiqarilishi bilan belgilanadi.

Marketingga tayangan holda prognozlash boshqarishning majburiy vazifasiga aylanishi zarur, chunki boshqarish strategiyasini ro‘yobga chiqaradi, agrosanoat majmui korxonalarining samaradorligini va raqobatbardoshligini oshirishga imkon beradi. Raqobatbardoshlik esa globallashuv, jahon mamlakatlarining o‘zaro bog‘liqligi kuchayishi bilan, agrar korxonalarni boshqarish amaliyotida o‘tmishda mavjud bo‘lmagan vaziyatlarning paydo bo‘lishi bilan dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Ta’kidlash lozimki, O‘zbekistondagi ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlik xorijiy tashkilotlar va kompaniyalarning diqqatini jalb etmoqda, mahalliy hokimiyat organlarining xalqaro aloqalari kuchaymoqdaki, bu imkoniyatlar qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirish uchun ham yanada izchilroq ishga solinishi lozim.

Marketing faoliyatini yo‘lga qo‘yishda vaziyatlarni prognozlash texnologiyasi agrar korxonalardagi ichki vaziyatlarni oldindan ko‘ra olish uchun ham qo‘llanishi mumkin. Bunda axborotning ochiq manbalaridan omilkorlik bilan foydalana olish katta imkoniyatlarni ochib beradi. Ma’lumotlar manbalari qo‘lga kiritilishi imkonini va axborot muhitining barqarorligi uchun prognozlashda hisob-kitoblarning miqdoriy usullariga ko‘proq urg‘u berilishi zarur. Albatta, vaziyatlarni prognozlash muayyan nazariy qoidalarga va tamoyillarga asoslangan bo‘ladiki, prognozlash ularning amalda qo‘llanishini o‘zida namoyon etadi.

Hozirgi paytda mamlakatimida agrosanoat majmuining ochiqlik darajasi hamda jahon iqtisodiyoti bilan o‘zaro bog‘langanligi kuchayib bormoqda. Oqibatda, tashqi muhit omillari agrar sektorga va mamlakatning butun iqtisodiyotiga muhim ravishda ta’sir etmoqda.

Vaziyatlarni prognozlash masalalarining nazariy va amaliy tadqiqotlari agrosanoat korxonalarini boshqarish apparati funksiyalari doirasiga prognozlash funksiyasini kiritish

imkonini beradi. Mamlakat miqyosida prognozlash xizmatini, mustaqil ekspertlar, tahlilchi-prognozchilar guruhini tashkil etish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ular tomonidan ishlab chiqilgan yechimlar esa korxonalar darajasida marketing masalalari yechimlar izlanishini yengillashtiradi. Bunda prognozlashni mamlakatning yaxlit qishloq xo‘jaligi manfaatlarini nuqtai-nazaridan olib boriladi. Mintaqalar darajasida ham prognozlash funksiyalari bajarilishi va buning uchun tegishli xizmatlarning tashkil etish taqozo etiladi.

Bozor munosabatlari sharoitida mamlakatning milliy ishlab chiqarishini yuksaltirish orqali bozorni tovar resurslari bilan to‘yintirish masalasining dolzarbligi ortadi. Tarixian shakllangan tajriba va amaliyot, bundan tashqari xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ASMning qayta ishlash sanoati hamda savdosi bilan integratsiyalashuvi tabiiy va xomashyo resurslaridan oqilona foydalanish, mahsulot nobudgarchiligini kamaytirish, mavsumiy bandlik bo‘yicha ahvolni yaxshilash va rentabellikni oshirish uchun imkoniyatlarni kengaytiradi. Ko‘rinib turibdiki hozirgi paytda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish faqat qishloq xo‘jaligi korxonalarinigina emas, balki yaxlit agrosanoat majmuining ishlab chiqarish salohiyati va samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishidir.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorining konyunkturasi vujudga kelgan iqtisodiy vaziyat bo‘lib, o‘z ichiga talab bilan taklif o‘rtasidagi nisbatni, baholar va tovar zahiralarini harakatini, tarmoqlar bo‘yicha buyurtmalar potrfelini va boshqa iqtisodiy ko‘rsatgichlarni oladi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorining tashkil etilishida taklif va talabning o‘ziga xosligi belgilovchi rol o‘ynamoqda.

O‘ziga kerakli bo‘lgan axborotni to‘plash uchun tadqiqotchi avvaldan ma‘lum bo‘lgan va ishonchli, yangi yaratilgan buyum va vositalardan foydalanishi kerak. Kuzatish va eksperiment usuli xammadan ko‘ra ko‘proq texnik vositalarga tayanadi. Sharh, tahlil uchun ayrim hollarda eksperiment va anketa so‘rovlari o‘tkazishni kerak bo‘ladi.

Ichki bozorni o‘rganish hududlarda qishloq xo‘jaligi rivojlanishi darajasi, ishlab chiqarish imkoiyatlari bilan bir qatorda ichki iste‘mol xususiyatlarini tadqiq etishni ham zarur qilib qo‘yadi.

Mamlakatda aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlashda islohotlar samaradorligini oshirishga amalda tadbir etilayotgan chora-tadbirlar tufayli, qishloq xo‘jaligida ham barqaror iqtisodiy o‘sinh ta‘minlanmoqda. Keyingi yillarda meva-sabzavotchilik tarmog‘ini tubdan modernizatsiyalash va eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirishga qaratilgan muhim choralar amalga oshirilishi natijasida, mamlakatimizning meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash va eksport qilish salohiyati sezilarli darajada oshib bormoqda. Prezident Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlab o‘tganlaridek: “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining 132 ming tonnasi qayta ishlanib, 100 million dollarlik tayyor mahsulot, e‘tibor bering, tayyor mahsulot eksport qilindi. 724 ming tonna ho‘l meva chetga sotildi va bu yurtimizga 856 million dollar valyuta keltirdi. Holbuki, ilgari ming-ming tonna turli shirin-shakar mevalarimiz dalada qolib, chirib ketar, isrof bo‘lardi, eng yomoni, uvol bo‘lar edi⁵⁵”.

ASMDa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish maqsadida, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash, ularni qayta ishlash va chet mamlakatlarga eksport qilishga qaratilgan majmuaviy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirishni intensivlashtirishga oid loyihalarni amalga oshirish uchun intensiv bog‘lar va sabzavot

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқидан. www.press-service.uz/uz/lists/view/1331.

maydonlari sezilarli ravishda oshirilmoqda, meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash va qayta ishlashga mo‘ljallangan quvvatlar ishga tushirilmoqda, investitsiyalar faol ravishda jalb etilmoqda.

Namangan viloyati agrar sohasini rivojlanishi va uning salohiyatidan to‘la foydalanishda qator muammolar mavjudki, u agrar soha samaradorligini oshirishda to‘sqinlik qiladi. Jumladan:

- bog‘dorchilikda mahsulotlar yetishtirishda va unlarni chet mamlakatlarga eksport qilishda bozor mexanizmlarini to‘liq ishlamasligi;

- agrar sohadagi ishlarni tashkil etishda zamonaviy texnika va texnologiyalardan foydalanish;

- bog‘dorchilik va sabzavotchilik uchun yangi turdagi turli kasalliklarga chidamli va serhosil meva navlarni yetishtiruvchi ko‘chatchilik xo‘jaliklari faoliyatini yanada rivojlantirish ehtiyojini yuqoriligi;

- qishloq xo‘jaligida faoliyat ko‘rsatayotgan kadrlarni malka darajasini pastligi, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan kadrlar salmog‘ini oshirish, shuningdek agrar sohasi rivojlangan davlatlar bilan hamkorlik olib borish, tajribalarini borib o‘rganishni dolzarbligi;

- xalqaro agrar sohada o‘tkaziladigan seminarlar va ilmiy konferensiyalarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarni ishtirokini juda pastligi;

- agrar sohada logistikani yanada rivojlantirish va bu orqali yetishtirilgan mahsulotlarni nobudgarchiligini kamaytirish;

- meva-sabzavot, uzum mahsulotlarini saqlash va qayta ishlashni rivojlantirish orqali ularni iste‘mol qilish muddatini uzaytirishga talabni yuqoriligi, provardida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarni moddiy manfaatdorligini pasayib borishini oldini olish zarurligi;

- ilmiy tadqiqotchi olimlar bilan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi ishlovchilarni o‘zaro hamkorligini yaxshi darajada rivojlanmaganligi va shu kabilar.

Namangan viloyati oziq-ovqat bozorining meva-sabzavotchilik, uzumchilik sohasidagi mavjud muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- agrar sohada uzum, meva-sabzavot, yetishtirishda xalqaro aloqalarni, jumladan agroturizmni rivojlantirish;

- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi sub‘ektlarining xalqaro ilmiy-amaliy seminar va ilmiy konferensiyalarga jalb qilishni oshirish, sohadagi innovasiyalarni o‘zlashtirishlariga yordam berish;

- meva-sabzavot, uzum mahsulotlarini yetishtirishda, intensiv bog‘lar maydonini foydalanilmayotgan adirliklarni o‘zlashtirish hisobiga kengaytirish;

- mahalliy iqlimga mos va samarali bo‘lgan zamonaviy texnologiyalarni joriy qilishni kengaytirish;

- meva-sabzavot, uzum mahsulotlarini tashish, saqlash, qayta ishlash korxonalarini texnik tomondan qayta jihozlash;

- meva-sabzavot, uzum mahsulotlarini quritish, qayta ishlash orqali turlarini ko‘paytirish va sifatini yanada yaxshilash;

- meva-sabzavot, uzum mahsulotlarini yetishtirish va eksport qilishda bozor tizimini yanada

takomillashtirish; eksport qilish bo'yicha yangi bozorlarni topish va eksport qilish hajmini oshirish;

- mahsulotlarni sotishni yangi yo'llarini topish va qo'llash;
- yetishtirilayotgan mevalarning hamda, meva ularni qayta ishlangan turlarini sifati va raqobatbardoshligini oshirish orqali mevalar yetishtirishni eksportga yo'naltirish hajmini ko'paytirish.

Keyingi yillarda mamlakatimizda agrar sohada ishlab chiqarishni kengaytirish, meva-sabzavotchilikni intensivlashtirishga oid loyihalarni amalga oshirishga kerakli ekin maydonlari sezilarli kengaytirildi, meva-sabzavot mahsulotlarini etishtirish, saqlash va qayta ishlashga oid qo'shimcha quvvatlar ishga tushirildi, sohaga moliyaviy resurslar, jumladan, xalqaro moliya institutlari kredit mablag'lari faol ravishda jalb etilmoqda. Ayniqsa O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan “Meva-sabzavot mahsulotlarini tashqi bozorlarga chiqarish samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” qarori soha rivojiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

27. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
28. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
29. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
30. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
31. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
32. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo'q. 5. – 707-713-betlar.
33. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
34. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
35. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO'STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz

36. Abduraxmonov S. S. O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 22. – С. 4-16.
37. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
38. Уринов Бахром Жамолiddинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
39. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
40. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – С. 149-151.

QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI XALQARO MARKETINGIDA REKLAMA, MAHSULOTLARNI TAQSIMLASH VA TOVAR HARAKATI KANALLARI

Tajibayev Komiljon Qurbanovich,
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotasiya: Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari jahon bozoriga kirib borish mamlakatdan jahon andozalari mahsulotlar tayyorlashni shart qilib ko‘yadi. Shuning uchun uning agrosanoat kompleksi agrar mahsuloti marketingini qo‘llab-quvvatlashning institutsional shakllarini ko‘rib chiqish ahamiyatlidir. AQSHda Agrosanoat kompleksining agrar mahsulotini ishlab chiqarilishi va sotilishini qo‘llab-quvvatlovchi federal va mintaqaviy dasturlar tizimi keng rivojlangan.

Kalit so‘zlar: agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq ho‘jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste‘mol tovarlari.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari jahon bozorida AQSH ustun mavqega ega. Shuning uchun uning agrosanoat kompleksi agrar mahsuloti marketingini qo‘llab-quvvatlashning institutsional shakllarini ko‘rib chiqish ahamiyatlidir. AQSHda Agrosanoat kompleksining agrar mahsulotini ishlab chiqarilishi va sotilishini qo‘llab-quvvatlovchi federal va mintaqaviy dasturlar tizimi keng rivojlangan. AQSH Qishloq xo‘jaligi vazirligida agrosanoat kompleksini marketingini qo‘llab-quvvatlashning ikki asosiy yo‘nalishlari ichki va tashqi bozorlarda bir paytning o‘zida olib boriladi.

AQSH qishloq xo‘jaligi vazirligining federal marketing dasturlari xalqaro yo‘nalishini jahon qishloq xo‘jaligi prognozlari bo‘yicha kengash (Foreign Agricultural Service – FAS) idora qiladi. Kengash jahon miqyosida oziq-ovqat takliflari va zahiralari monitoringi bilan shug‘ullanadi. Shuningdek, FAS bir necha xizmatlar va dasturlarni boshqaradi.

Savdoga ko‘maklashish va qo‘llab-quvvatlash xizmati (The assistance and Promotion Office – TAPO) qishloq xo‘jaligi mahsulotining xorijiy bozorlari to‘g‘risida axborotga ehtiyoji mavjud yoki hukumat dasturlarga murojaat qilish uchun yordam kerak bo‘lgan kishilar uchun bog‘lanishning birinchi punkti bo‘lib xizmat qiladi. TAPO quyidagilarni bajara oladi:

- “Agro oziq-ovqat tovarlarining chet el bozorlari axborot sharhlari” asosida mamlakatni va tovarlar tarkibini aniqlab berish. Bu sharhlar o‘z ichiga bozorlarning rivojlanishi prognozlarini va distribyutorlar va importchilar haqidagi axborotni oladi;

- “Savdo yetakchilari” “Chet el xaridorlari ro‘yxati” formatlarida yoki “xaridorning tashvish-ehtiyojlari” dasturi orqali chet ellik xaridorlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘lanishlarni o‘rnatish uchun eng qulay vositachi korxonalar bilan eksportchilarga yordam ko‘rsatish uchun aloqani tashkil etish;

- Eksport bo‘yicha aniq masalalarga javob olish uchun asosiy eksport tavsiyasini tuzish va uni qishloq xo‘jaligi vazirligining tegishli rasmiy shaxslariga jo‘natish;

- FAS boshqarayotgan “Bozorlarga ko‘maklashish dasturi”, “Eksportni oshirish dasturi” kabi yoki TAPOning “Kredit kafolatlari” kabi tegishli eksport dasturlari bilan mahsulot eksportchilari aloqasini ta‘minlash;

- Eksport-import bank, Savdo vazirligi va Kichik biznes ma‘muriyati kabi boshqa federal agentliklar tomonidan boshqariladigan eksport dasturlari bilan bog‘liq axborotni olishda yordam ko‘rsatish;

Chet el bozor konyunkturasini o‘rganish dasturi (Foreign Market Research) o‘z qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qilishni rejalashtirayotgan alohida shaxslar yoki kompaniyalardir uchun axborotni taqdim etadi. Bunday axborotga quyidagilar kiradi:

- FAS vakillari tomonidan 130 mamlakat bo‘yicha tayyorlangan mamlakat haqida axborot; kalit so‘zlar, mamlakatlar va tovarlar bo‘yicha axtarish;

- “Savdo yetakchilar” axboroti – FAS ning 75 ta chet el ofislarida amerikalik eksportchilar uchun tayyorlangan agrooziq-ovqat mahsulotini va yog‘och materiallarini chet elda sotishning tijorat imkoniyatlari haqida axborot, axborotni kalit so‘zlar, sanalar tovarlar yoki mamlakatlar bo‘yicha axtarish mumkin;

- jahon bozorlari bo‘yicha savdo prospektlari – har oylik axborotlar amerika qishloq xo‘jaligi eksportining unikal qisqa sharhini ta‘minlab beradi, shuningdek tezkor savdo masalalarining maxsus tanlanmalari mavjud;

- har bir nashr joriy savdo statistikasining qisqacha mazmuni va savdo siyosatidagi o'zgarishlarni hamda marketing hodisalarini o'z ichiga olib, ularning bozorlar va muayyan oziq-ovqat mahsulotlari eksporti bo'yicha chuqur tahlilini beradi;

- ixtisoslashtirilgan bozor axboroti – muayyan davlatlardagi aniq bir mahsulotlarning marketingi bo'yicha to'liq axborot;

- xorijiy xaridorlarning ro'yxati – 80 mamlakatdagi ozuqa mahsulotlari, yog'och materiallari va to'qimachilik mahsulotlarining 20000 dan ortiq xorijiy xaridorlar takliflari haqidagi axborot; xorijiy xaridorlar ro'yxatlarida har bir korxona, vositachilar, manzillar, telefonlar, elektron pochta va import qilinadigan mahsulotlar haqida axborot mavjud (ta'kidlash lozimki, bu ro'yxatlar faqat AQSHda tarqatilishi mumkin);

- eksport dasturlari – FAS qishloq xo'jaligi mahsulotlarining amerikalik eksportchilarga yordam dasturlari to'plamini ta'minlab beradi;

Bozorlarni rivojlantirish dasturi (Emerging Markets Program) 1996-yildagi qishloq xo'jaligini isloh qilish haqidagi qonunchilik hujjatlari asosida ishlab chiqilgan edi. Qonunilik mazkur dasturga amerikacha qishloq xo'jaligi ekspertizasini joriy etib va texnik yordamini ta'minlab rivojlanayotgan bozorlarda qishloq xo'jaligi ekspertizasini joriy etib va texnik yordamni ta'minlab rivojlanayotgan bozorlarda qishloq xo'jaligi eksportinni olg'a surish vakolatini beradi. Qonun 7 yil davomida har yili 10 mln. dollardan qishloq xo'jaligini texnikaviy yordami uchun ajratgan. Bu yordam rivojlanayotgan bozorlardagi "Qo'shma shtatlar qishloq xo'jaligi eksportini rivojlantirish qo'llab-quvvatlash yoki kengaytirish uchun" ko'rsatiladi va oziq-ovqat mahsuloti sifatini oshirilishi va qishloq xo'jaligi biznes tizimlarining raqobatbardoshligini nazarda tutadi⁵⁶. Bunga savdo to'siqlarini qisqartirish imkoniyatlari, bu mamlakatlarda amerika savdosi va investitsiyalarikengaytirilishi kiradi. Dastur AQSHning barcha regionlarini qamrab oli,, tovar krediti korporatsiyasining (Commodity Credit Corporation – CCC) kapitalidan va xizmat ko'rsatish vositalaridan foydalanadi.

1. Eksportni oshirish dasturi (Export Enhancement Program – EEP) – amerikalik fermerlarning raqobatbardoshligini, ayniqsa Yevropa ittifoqi mamlakatlarida, qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Dasturga ko'ra, AQSH Qishloq xo'jaligi vazirligi eksportchilarga muayyan summalarni to'lab beradi va amerika qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xorijda eksportchining xarajatlaridan pastroq baholarda sotishga ruxsat beradi. Dasturning asosiy maqsadlari amerika qishloq xo'jaligi eksportini kengaytirish va AQSH fikriga ko'ra adolatsiz bo'lgan savdo metodlariga javob qaytarishdir.

Hammabop mablag'larni kafolatlash dasturi (Facility Guarantee Program – FGP). Tovlar krediti korporatsiyalari (SSS) AQSHdan eksport qilinayotgan sanoatga mo'ljallangan tovarlar va agro oziq-ovqat tovarlariga yangi bozorlarda xizmat ko'rsatilishi vositalari bilan bog'liq moliyalashni ososlashtiradi⁵⁷. Xizmat ko'rsatishning bunday vositalarini qo'llab-quvvatlab, FAC amerikalik eksportchilarning ularning tovarlari nomonand saqlanishi va qayta ishlanishi bilan bog'liq muammolarning bartaraf etilishiga ko'maklashadi. Xorijiy bozorlarni rivojlantirish

⁵⁶ Экономика торговой организации: учебник (Г.Г. Иванов). - "ИНФРА-М", 2021 г.

<http://ivo.garant.ru/#/document/77158909>

⁵⁷ Вахрушина М.А. Управленческий учёт для менеджеров + еПриложение: тесты (учебник). - "КНОРУС", 2018 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77577620>

(Foreign Market Development Program – FMD) amerika qishloq xo'jaligi tovarlarining uzoq muddatli rivojlantirish, qo'llab-quvvatlash va kengaytirishdir. U hamkorlik dasturi (Cooperator program) deb ham ataladi va FAS tomonidan boshqariladi.

Tovar krediti korporatsiyalari (CCC) kreditlar kafolatlarining eksport dasturlarini (Export Credit Guarantee Programs) boshqaradi. Bu dasturlar amerika qishloq xo'jaligi eksportini tijorat asosida moliyalashtirishga xizmat qiladi. Dastur amerika mahsulotlarini sotish hajmlarini quvvatlash yoki oshirish uchun kredit quvvatlashlari zarur, lekin CCC kafolatlarisiz moliyalashni olib bo'lmaydigan mamlakatlardan eksportni rag'batlantiradi.

2. Yetkazib beruvchi kreditning kafolati dasturiga (Supplier Credit Guarantee Program – SCGP) ko'ra tovar kreditini korporatsiyasi importchilarga amerika qishloq xo'jaligi iste'mol buyumlari va mahsulotlarini xaridi uchun qisqa muddatli moliyalashtirishda (180 kungacha) zarur bo'lgan to'lovlarning bir qismini kafolatlaydi.

Kira olinadigan bozor dasturi (Market Access Program –MAP) yoki bozorni qo'llab-quvvatlash dasturi (Market Promotion Program) tovar krediti korporatsiyasi mablag'laridan foydalanib, amerika tovar ishlab chiqaruvchilarini, eksportchilarni, xususiy kompaniyalarni va turli savdo tashkilotlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlaydi. MAP qishloq xo'jaligi iste'mol buyumlarining eksport bozorlarining rivojlanishi ularga xizmat ko'rsatilishi va kengaytirilishini rag'batlantiradi⁵⁸. Moliyalashtiriladigan sa'y-harakatlarga iste'molni rag'batlantirish, bozor konyunkturasini o'rganish, texnikaviy yordam va savdo xizmati ko'rsatishlar kiradi. Xalqaro marketing qo'llab-quvvatlashning bunday dasturlari rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarning ko'pchiligida ham mavjud.

Shunday qilib, agrosanoat kompleksi sohasida xalqaro marketing faoliyati tahlili ko'rsatmoqdaki, xorijiy mamlakatlarda bunday faoliyatni davlat tomonidan institutsional va moliyaviy qo'llab-quvvatlashning sezilarli salohiyati mavjud. Mamlakatimiz agrosanoat kompleksi uchun ham mazkur tajriba ahamiyatga ega. Chunki agro oziq-ovqat mahsuloti xalqaro savdosining davlat tomonidan barqaror tartibga solinishiga va mamlakatning Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lishiga ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

41. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
42. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
43. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
44. Зайдов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.

⁵⁸ Экономика торговой организации: учебник (Г.Г. Иванов). - "ИНФРА-М", 2021 г.
<http://ivo.garant.ru/#/document/77158909>

45. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
46. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – T. 2. – Yo'q. 5. – 707-713-betlar.
47. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
48. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
49. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO'STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz
50. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 22. – С. 4-16.
51. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
52. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
53. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
54. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – С. 149-151.

QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARNI SOTISH SIYOSATI

Xudoyberganova Shaxnoza Xamidjonovna,
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasi magistranti

Annotasiya: Marketingning eng muhim tarkibiy qismi bu mahsulotni realizatsiya qilish va taqsimlashdir. Bu jarayonda ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotni iste'molchilarga yetkazib berishdagi logistika va moliyaviy masalalarni har tomonlama oqilona hal etishdir. Realizatsiya siyosatini ishlab chiqishda mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib berishning ehtimol tutilgan usullari tahlili va ularning mahsulot taqsimoti shaxobchalarida eng yuqori xo'jalik yuritish samarasiga erishishini ta'min etadigan maqbul usulni tanlab olinadi. Korxona tomonidan tanlangan taqsimot kanallari marketingda qolgan jami boshqa yechimlarga ta'sir etadi.

Kalit so'zlar: agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq ho'jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste'mol tovarlari.

Marketingning eng muhim tarkibiy qismi bu mahsulotni sotish tizimini tashkil etish va takomillashtirishdir. Mahsulot narxлари, transport shartnomasi tuzish, reklama, savdo shaxobchalarini ochish va boshqa tadbirlar shular jumlasiga kiradi. Korxona rahbariyati taqsimot kanallarini tanlashda korxonani istiqboldagi tijorat muhitini ham nazarda tutishi kerak. Bugungi kunda mahsulotlarni taqsimot jarayoni uni tayyorlashning tabiiy ravishda davomi hisoblanadi.

Agrar bozorlarga ixtisoslashgan vositachilar (taqsimotchi)ning kirib borishi mahsulot ayriboshlashni tubdan o'zgartirib yubordi. Taqsimotchilar o'zlarning aloqalari, tajribasi, ixtisoslashuvi hamda o'zlarining faoliyat masshtabi bilan ishlab chiqaruvchi korxona mahsulotlarining harakatlanishini tezlashtiradi. Muhimi moliyaviy resurslar harakatlanishi osonlashadi va tezlashadi. Shuning uchun ko'plab ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini bozorga taklif etishda vositachilar xizmatidan foydalanadilar. Agrar sohada vositachilar xizmatidan keng foydalanadilar.

Mahsulotlar taqsimot kanallari uning ishlab chiqaruvchidan iste'molchi tomon harakatini ifodalaydi va uning ishtirokchilarini ko'rsatib turadi. Taqsimot kanallarining tarkibiy qismlari quyidagi bir qator vazifalarni bajaradi:

- mahsulotni bir yerdan boshqa yerga ko'chishi;
- mahsulotga yoki undan foydalanuvchiga mulk egaligi huquqini berish;
- undovchi faoliyat;
- tovarlar buyurtmasi;
- xavf-xatarni o'z zimmasiga olish;
- muzokaralar olib borish;
- bozor ma'lumotlarini tahlil qilash.

Taqsimot kanalining barcha vazifalarining uch umumiy xususiyati bor: ular kamyob resurslarni sarf qiladi, ixtisoslashgan sharoitlarda bu vazifalar yaxshiroq bajarilishi mumkin, bundan tashqari turli ishtirokchilar tomonidan amalga oshiriladi. Agar belgilangan vazifalarning ko'p qismini ishlab chiqaruvchi tomonidan bajarilsa, korxona xarajatlari ortib ketadi, korxona mablag'lari aylanishi sekinlashadi, demak, bu holatda mahsulot narxi ham yuqori bo'ladi. Agar bu vazifani ixtisoslashgan sub'yektlar tomonidan bajarilsa, xarajatlar bir qanchaga pasayishi mumkin.

Taqsimot kanalining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- axborot funksiyasi – bu marketing izlanishlari natijasida qo'lga kiritilgan ma'lumotlar va bozordagi marketing muhiti to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi;
- siljitish funksiyasi – mahsulot taklifiga bo'yicha axborotlarni reklama qilash va boshqa vositalar orqali tarqatish;
- aloqa funksiyasi – mahsulot iste'molchisi bo'lgan kerakli xaridorlarni izlab topish va ular bilan aloqalarni o'rnatish;
- muvofiqlashtirish funksiyasi – talab va taklifni bir-biriga muvofiqlashtirish;
- muloqotlar funksiyasi – mahsulotlar narxi, ularni yetkazib berish shartlari va taklifining boshqa shartlari bo'yicha muloqotlar o'tkazish;
- jismoniy taqsimlash funksiyasi – tovarni tashish va saqlash;

- moliyalashtirish funksiyasi – taqsimot kanallari faoliyatini ta’minlashga bilan bog‘liq xarajatlarni qoplash
- tavakkalchilikni pasaytirish yoki zimmaga olish funksiyasi.

Birinchi besh funksiya shartnoma tuzishda namoyon bo‘lsa, qolgan uchta esa shartnomani bajarishda yuzaga chiqadi.

Taqsimot kanalining bosqichi - bu tovar va unga egalik huquqini pirovard xaridorga yaqinlashtirish yo‘lida u yoki bu ishni bajaradigan har kanday vositachidan iboratdir. Taqsimot kanalining bosqichlari soni bo‘yicha quidagi turlari bor:

1. Nol bosqichli kanal yoki bevosita marketing kanali ishlab chiqaruvchi va iste’molchidan iborat. Ishlab chiqaruvchi iste’molchilarga o‘z tovarlarini joyma-joy tashib yurib (ko‘chma savdo), junatish yo‘li bilan yoki o‘z firma do‘konlari orqali sotadi.

2. Bir bosqichli kanal o‘ziga ishlab chiqaruvchi, vositachi va iste’molchini qamrab oladi. Iste’mol bozorida, odatda, bu vositachi chakana savdogar (do‘kondor), sanoat mahsulotiga oid tovarlar bozorida esa savdo agenti yoki broker hisoblanadi.

3. Ikki bosqichli kanal o‘ziga ishlab chiqaruvchi, ikki vositachi, iste’molchini qamrab oladi. Iste’mol tovarlari bozorida ulgurji va chakana savdogarlar shunday vositachilar hisoblanadi. Sanoat mahsulotlari bozorida ular sanoat distribyuterlari va dilerlar deb ataladi.

4. Uch bosqichli kanal o‘ziga ishlab chiqaruvchi, uchta vositachi va iste’molchini qamrab, ko‘phollarda ulgurji va chakana savdogarlar o‘rtasida mayda ulgurji faoliyat ko‘rsatadi. U mahsulotni yirik ulgurji savdogar xizmat ko‘rsatmaydigan kichik savdo korxonalariga sotadi.

Bosqichlari ko‘p bo‘lgan kanallar juda kam. Ishlab chiqaruvchi nazari bilan qaraganda, taqsimot kanalida bosqichlar kanchalik ko‘p bulsa, ularni nazorat qilish imkoniyati shu qadar torayadi.

Taqsimot kanallarini nazoratini olib borish va bu kanalning ayrim a‘zolari manfaatlarini yaxshiroq uyg‘unlashtirish vertikal marketing tizimi (VMT) shakllantiriladi. Vertikal marketing tizimi bir yoki bir necha vositachi va ular bilan hamjihat, yagona tizim tarzida ishlaydigan ishlab chiqaruvchilardan tashkil topadi. Bunday holda kanal a‘zolaridan biri qolgan boshqa sheriklariga rahbarlik qiladi yoki ularga savdo imtiyozlari berish huquqiga ega bo‘ladi. Bundan tashqari ularning hamkorligini ta’minlaydigan ustunlikka ega bo‘ladi. Masalan, korporativ vertikal marketing tizimi doirasida ishlab chiqarish yoki taqsimotning ketma-ket bosqichlari yagona egalikda bo‘ladi. Ko‘p vaziyatlarda vertikal marketing tizimi shartnoma munosabatlari bilan o‘zaro bog‘langan mustaqil firmalardan iboratdir. Umumiy ishda muvaffaqiyatni ta’minlashda faoliyat dasturlarini hamkorlikda o‘zaro muvofiqlashtiradi.

Shartnoma asosidagi vertikal marketing tizimi uch tipdan iborat:

1. Ulgurji rahbarlik qiladigan chakana sotuvchilarning ko‘ngilli birlashmalari. Ulgurji mustaqil chakana sotuvchilar faoliyati uchun yagona dastur esa ularning yirik taqsimot tarmoqlari bilan raqobat kurashida uz kuchlarini birlashtirishga yordam beradi (masalan, AQSH da “Mustaqil baqqollar uyushmasi” bor).

2. Chakana sotuvchilar kooperativi (shirkati). Chakana sotuvchilar hamkorlikda yangi mustaqil xo‘jalik birlashmasi tuzishlari mumkin, bu birlashma ulgurji savdo ishlari bilan, ayrim hollarda esa ishlab chiqarish bilan ham shug‘ullanishi mumkin. Birlashma ishtirokchilari o‘zlarning asosiy xaridini shirkat orqali o‘tkazadi, reklama ishlari ham birgalikda tashkil etadi. Olingan foyda kooperativ a‘zolari o‘rtasida ularning kilgan xaridlariga mutanosib ravishda taqsimlanadi.

3. Shartnoma asosida VMTning uchinchi tipi imtiyoz huquqiga ega bo‘lganlarning tashkilotidir. Imtiyozlar egasi deb nomlanadigan a‘zo ishlab chiqarish va taqsimot jarayonlarining qator ketma-ket bosqichlarini o‘z qo‘lida to‘plashi mumkin. O‘z navbatida bunday tashkilotlarning uch kurinishi bor. Birinchisi - ishlab chiqaruvchi homiyligida chakana imtiyoz egalari tizimi. Masalan, Amerikada “Ford” firmasi mustaqil dilerlarga o‘z avtomillari bilan savdo qilish huquqi uchun litsenziya beradi, ular esa realizatsiya qilishda muayyan shartlarga rioya qilish va xizmat ko‘rsatishni tashkil etish ishlariga rozi bo‘ladilar. Ikkinchisi - ishlab chiqaruvchi homiylarning ulgurji imtiyoz egalari tizimi. Masalan, “Koka-kola” firmasi ichimlik quyish zavodlari egalarga (ulgurjilarga) turli bozorlarda savdo qilish huquqi uchun litsenziyalar beradi. Bu zavodlar firmadan ichimlik konsentratini sotib oladi, sungra unga gaz bilan qo‘shimcha ishlov beradi, ichimlikni shishalarga quyadi va mahalliy chakana sotuvchilarga sotadi. Uchinchi - xizmat ko‘rsatadigan firma homiyligida chakana imtiyoz egalari tizimi. Bu holda xizmat ko‘rsatish firmalari iste‘molchilarga xizmatini eng samarali usullarda yetkazib berish maqsadida kompleks tizim tashkil etadi. Masalan, “Makdonalds” firmasining faoliyati. Uning gorizontali ko‘rinishi mahsulotning bir necha vositachilar o‘rtasida taqsimlanishi bilan ajralib turadi.

Firmalar bir yoki bir necha xil realizatsiya bozorlarini egallash uchun ko‘p kanalli marketing tizimlaridan foydalanadilar. Shu jumladan, alohida mahsulot taqsimotining turli kanallari ham bor. Masalan, korxona o‘z mahsulotini bir vaqtning o‘zida firma do‘koni, chakana sotuvchilar, boshqa vositachilar orqali realizatsiya qilishi mumkin. Shuning uchun taqsimot kanalini tanlashda vositachilar tipini, savdo-vositachilik usullarini va vositachi firmalarni tashkil etish shaklini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tovarlarning ishlab chiqaruvchi tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri realizatsiya qilishining ijobiy tomonlari bo‘lgani kabi kamchiliklari ham bor. Firma o‘z mahsuloti savdosini to‘liq nazorat qila oladi. Bu usul orqali oddiy assortimentli tovarlar - tez buziluvchi non, sut, go‘sht, ko‘mir, o‘tin, neft mahsulotlari va hokazolar sotilishi afzalroq. Ammo qolgan tovarlarni realizatsiya qilishda mustaqil ulgurji va chakana savdo firmalarining qatnashishi jahon tajribasida sinalgan samarali yo‘ldir.

Korxona tovar harakatini “Marketing miks” jarayonida rejalashtirishda quyidagilarga ahamiyat berishi lozim:

- realizatsiya qilish siyosatini tovar harakatiga bog‘langan holda aniqlash;
- tovar harakati usullaridan va turlaridan barcha tovarlar va bozor segmentlariga mosini tanlash;
- tovar harakati bo‘g‘inlari va umumiy masofani topish;
- tovar harakati zanjirida qatnashuvchilar - mustaqil vositachilarni aniqlash;
- tovar harakati rahbarlik tizimini yaratish;
- tovar harakatini tashkil etuvchi bosh bo‘g‘inni topish;
- tovar harakati turlaridan eng samaralisini tanlashda turli xillarini bog‘lab, bir - birini to‘ldirishini nazarda tutish.

Foydalanilgan adabiyotlar

55. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили // Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.

56. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
57. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
58. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
59. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
60. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo'q. 5. – 707-713-betlar.
61. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
62. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
63. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO'STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz
64. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.
65. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
66. Urinov, Bakhrom Jamoliddinovich (2020) "EUROPEAN STANDARDS FOR THE QUALITY OF EDUCATION.," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 7 , Article 77.
67. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss7/77>
68. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
69. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.

AGRASANOAT MAJMUASIDA NARX VA MAHSULOT SIYOSATI

Otavaliyev Bobirjon Sobirjon o'gli,
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrası o'qituvchisi

Annotasiya: Agromarketing tizimini rivojlanib borish qishloq xo'jalik mahsulotlarini realizatsiya qilishda savdo madaniyatining shunga mos ravishda tashkil etilishi bilan birga mahsulot ishlab chiqaruvchilar uchun kafolatli bozorni ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida mahsulot yetishtirish hajmini ko'paytirish va uni sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bunday bozorlar tez buziladigan mahsulotlarni sotib olish va sotish hamda boshqa xududlarga olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq ho'jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste'mol tovarlari.

Aholi ehtiyojini qondirishda o'ta muhim bo'lgan qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish va sotish uchun O'zbekiston sharoitida juda ham katta imkoniyatlar mavjud. Bu sohada o'rta va kichik biznesni rivojlantirish, xususiyl tadbirkorlikni yo'lga qo'yish va qo'llab-quvvatlash hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Dehqon bozorlaridagi meva va sabzavot narxlarining tartibsiz shakllanishi bozorning “noma'lum va erkin” bozor degan maxsus xususiyatlarini ifodalaydi. Dehqon bozorining “noma'lumlighi va erkinlighi” shu narsada namoyon bo'ladiki, uning asosiy ishtirokchisi bo'lgan yordamchi va dehqon xo'jalighi egalari o'zlari yetishtirgan meva va sabzavot mahsulotlarni xohlagan yerda va narxda sotishni erkin ravishda tanlaydilar. Ularga xech kim yoki xech qanday idora mahsulotni sotish bo'yicha zarur maslaxat bera olmaydi. Bozorning “erkin” va “noma'lum” ko'rinishda ifodalanishi bu yerda erkin raqobatning ham mavjud bo'lishni taqozo etadi. Bozorda raqobatning kuchayishi mahsulot pul munosabatlarining rivojlanishi uchun juda katta imkoniyatlar yaratadi va umuman bozorni egallash uchun kurashda asosiy vosita hisoblanadi. Shuning uchun ham stixiyali bozor iqtisodiyoti mexanizmlari iqtisodiyot tarmoqlarining ma'lum bir qismida haqiqatan ham real mavjud bo'lib, ayniqsa, dehqon bozorida uning namoyon bo'lishi xar doimo ko'zimizga tashlanib turadi.

Bunday vaziyat mazkur ishlab chiqaruvchilarning tub manfaatlariga mos kelmaydi. Shuning uchun hozirgi paytda ularni bir mahalla – bir mahsulot tamoyili asosida ushtirish choralari ko'rilmogda va bu mazmunan marketingni qo'llashdani iborat. Shu boisdan, dehqon bozorida amalga oshiriladigan marketing faoliyatini to'yingan va rivojlangan bozor uchun qo'llaniladigan tamoyillarni joriy qilish asosida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Demak, dehqon bozoridagi meva va sabzavot mahsulotlarini miqdori, narxi va hajmi turli vaziyatlarda, turli davrlarda turlicha bo'lib, ular asosan bu bozorga tegishli ayrim o'ziga xos xususiyatlar bilan bevosita bog'liq. Qishloq xo'jalik mahsulotlari bozori faoliyatini marketing tamoyili asosida boshqarishni shakllantirish, aholi o'zi yetishtirgan mahsulotning sotilish hajmining bilish bilan ham bilan bevosita bog'liq.. Ammo hozirgi paytda yetishtirilgan mahsulotlarning hajmi, qancha qismi mahsulot holatidalighi, dehqon bozorida necha foizi sotiladi kabi muammolarni hal qilish juda murakkab.

Ma'lumki, korxona darajasida birlamchi narx shakllanishi asosida xarajatlar va resurslardan samarali foydalanish yotadi. Mamlakatimiz qishloq xo'jalighida mehnat, yer, suv moddiy-texnika resurslaridan foydalanishda ularni tejash, resurslar bozorini tashkil etish

muammolariga, ishlab chiqaruvchi korxonalar bilan resurslar ta’minoti bilan shug‘ullanadigan korxonalar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishga bo‘yicha ko‘plab dolzarb muammolarni hal etish muhim ahamiyatga ega. Qishloq xo‘jaligida yer maydonlarini cheklanganligi intensiv rivojlanish usullarini joriy etishlik ya‘ni “Kam xarajat texnologiyasi” dan “Resurslar samaradorligini oshirish texnologiyasi”ni qo‘llashni taqozo qiladi.

Yer qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishida asosiy resurs hisoblanadi. Tuproq unumdorligini oshirish va uni saqlash barcha resurslar samaradorligining asosini tashkil etadi. Tuproq unumdorligining pasayishi, uning ekologiyasining yomonlashuviga, sug‘oriladigan maydon birligiga boshqa resurslar sarfini ko‘payishiga va pirovardidan olinayotgan daromadning keskin kamayishiga olib keladi. Qishloq xo‘jaligidagi ikkinchi hal qiluvchi tabiiy resurs bo‘lgan suvdan foydalanishni ham yaxshi deb bo‘lmaydi. Xususan, 1 gektar paxta maydoniga o‘rtacha 8,5-9 ming kub metr, 1 gektar gallaga 5,5-6 ming kub metr yoki rivojlangan mamlakatlarga nisbatan 2-2,5 barobar ko‘p suv sarflanmoqda. Agrar sohada yer va suv resurslaridan foydalanish jarayonlarining huquqiy asoslarini jahon mamlakatlari tajribalari asosida takomillashtirish zarur. Amaldagi qonunlarimizda yer va suv resurslaridan samarali foydalanganlik uchun iqtisodiy rag‘batlantirish va, aksincha, ulardan yomon foydalanganlik uchun iqtisodiy jazo choralarini yetarli darajada aniq ishlab chiqilmagan. Xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda tegishli qonun hujjatlariga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritilishi zarur.

Mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi subyektlarining barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan mehnat va intellektual resurslardan samarali foydalanishga bog‘liq. Mehnat resurslari samaradorligini ta‘minlash ko‘p jihatdan mehnatni rag‘batlantirishga asoslanadi. Ma‘lumki, intellektual resurs ishni boshqarishda, dehqonchilikni madaniyatini yuksaltirishda va umuman bir qancha moddiy resurslar samarali foydalanishda o‘ta kuchli katalizator vazifasini bajaradi. Sohauchun oliy malakali kadrlar tayyorlashga esa endigina e‘tibor qaratilmoqda.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishni ko‘paytirish va sifatini yaxshilashda moddiy texnika resurslari, jumladan, mineral o‘g‘it, yonilg‘i-moylash materiallari, texnika vositalari va boshqa resurslar bilan ta‘minlash talab darajasida emasligi hosildorlikka, sifatga, narx shakllanishiga ta‘sir qilmoqda.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga narxlar shakllanishi jarayoniga juda kuchli salbiy ko‘rsatayotgan omillarning birinchi guruhi bu mahsulotlar ularni qayta ishlovchilarga qat‘iy belgilangan va faqat hukumat tomonidan o‘zgartiriladigan narxlarda sotilishi bo‘lsa (mazmuni bo‘yicha monopsoniya), ikkinchi guruhi unga sanoatdan resurslar yetkazib beruvchilarning bozordagi monopol mavqeidir. Bu esa narxlar disparitetini keltirib chiqarmoqda.

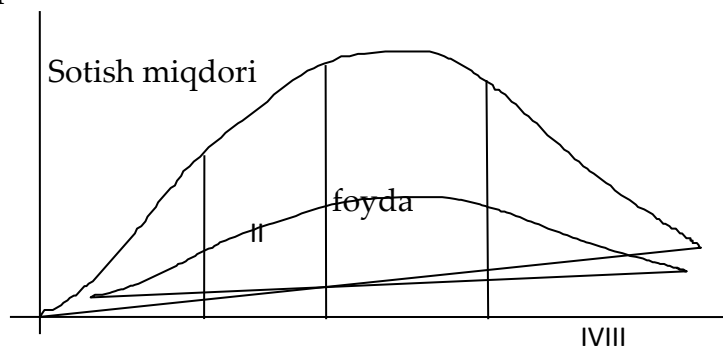
Narxlar tengligini ta‘minlash maqsadida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan sanoat tarmoqlarining hamda xizmat sohasidagi monopollashuvga barham berish uchun kerak bo‘lgan sharoitlar yaratish zarurdir. Tarixan bunday vaziyat o‘tmishdagi ma‘muriy-buyruqbozlik tizimidan meros qilib olingan bo‘lsada, uni barataraf etish juda sekinlik bilan kechmoqda.

Marketing-miks konsepsiyasi korxona uchun bozorga ta‘sir qilishining barcha vositalarining qiymatini va kutilmayotgan samarani hisoblashni albatta talab qiladi. Mana shu yerda bozorga chiqarilayotgan mahsulotning hayotiylik davrini bilish muhimdir.

Bozorga taklif qilingan har qanday mahsulot o‘z hayotiylik davriga ega. Har bir mahsulotning hayotiylik davri bosqichlari bir-biridan keskin farq qiladi (-chizma).

Har bir bosqich uchun o‘ziga xos marketing taktikasi to‘g‘ri keladi. Mahsulotning davriy bosqichlariga bog‘liq holda bozor subyektlari turlicha foyda oladilar. Mahsulotning hayotiylik davri ko‘pgina omillarga bog‘liq. Mahsulot harakatining yaxshi tashkil qilinganligi, mahsulotning hayotiylik davri bosqichlarga mos ravishda uning narxsini tabaqalashtirish orqali mahsulotning hayotiylik davrining o‘ziga ham ta’sir o‘tkazish, ya’ni uni uzaytirish yoki qisqartirish mumkin.

1-chizma. Mahsulotning hayotiylik davri.

Birinchi bosqich, bozorga mahsulotni chiqarish (kiritish) davridir. Mahsulotga talab sekin o‘radi, shuning uchun faol reklamadan, ya’ni qiziqtiruvchi marketing taktikasi talab qilinadi.

Mahsulotning hayotiylik davrining ikkinchi bosqichi - sotish miqdorlarining tez o‘rib borishi kuzatiladigan yuksalish davridir.

Uchinchi bosqich - mahsulotning yetuklik bosqichidir. Bu davrda sotish darajasi ikkinchi bosqichga nisbatan ancha past bo‘ladi.

To‘rtinchi va ba’zi hollarda beshinchi bosqichlarda talab sekin, keyin esa keskin pasayadi.

Shunday qilib, mahsulotning hayotiylik davri bosqichlari o‘zgaruvchan bo‘lib, maqsadli bozorda turli marketing harakatlarini talab qiladi. Mahsulotning hayotiylik davri egri chizig‘i shakli davrlar doimiyliги mahsulotning xususiyatiga, ya’ni uning o‘xshash mahsulotlaridan farq qiluvchi yangi xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Yana mahsulot xususiyati iste’molchilar talabiga javob berishi muhim ahamiyatga ega.

Mahsulotning hayotiylik davri o‘rin almashtiruvchi mahsulotlar soniga va ularning raqobatbardoshligiga ham bog‘liqdir. Egri chiziq shakli bir-birlik mahsulotni ishlab chiqarish xarajatlari bilan ham aniqlanadi. Masalan, zamonaviy elektron texnikalar ishlab chiqarish bugungi kunda jadal o‘rib bormoqda, ammo, zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyasini o‘zlashtirish natijasida unga qilinayotgan umumiy xarajatlar kamaymoqda.

Shunday qilib, marketingli yondashuvda mahsulotning hayotiylik davrining birinchi bosqichlaridan ko‘proq jadal foydalanish va yangi modellar yaratish va ular bozorini rivojlantirishning barcha chora tadbirlarni ko‘rish kerak. Bu faqat sanoat mahsulotlariga talabga xos deb bilish unchalik to‘g‘ri emas. Masalan, uzumning yangi navlari paydo bo‘lishi bilan ularga bo‘lgan bozor talabining tez o‘sishi kuzatildi. Albatta, muayyan qishloq xo‘jaligi mahsulotining hayoti davomiyligini aniqlab olish qiyin bo‘lsada, mahsulotning hayotiylik davriga klassik yondashuvni bu yerda ham qo‘llash mumkin. Sanoatda qator mahsulotlar hayotiylik davrida ikkita bosqich; birinchi bosqichda sotishning keskin o‘sishi va ikkinchi bosqichda xuddi shunday keskin pasayishi bilan ajralib turadi. Boshqacha aytganda, mahsulotni bozorga bosqichma-bosqich kiritish mavjud emas. Bu modaning cho‘qqisi uzoq

emasligi, birdaniga va keskin pasayishi bilan tushuntiriladi. Talab ham kutilmaganda keskin pasayadi. Shuning uchun o'ta modali mahsulotlarni bozorga chiqarish katta tijorat tavakkalchiligi bilan bog'liqdir. Bunday mahsulotlarning narxi birinchi bosqichda juda yuqori bo'ladi. Faqatgina mana shu orqali tavakkalni oqlash va ikkinchi bosqichda talabni keskin pasayishi natijasida ko'riladigan xarajatlarni qoplash mumkin. Ba'zi bir mahsulotlar uch bosqichli hayotiylik davriga ega. Ba'zi bir mahsulotlarga uzaytirilgan mahsulotning hayotiylik davri xosdir. Bunday hollarda talab uzoq bo'lmagan barqarorlashuv va pasayishdan so'ng yana uning oshishi kuzatiladi. Bunday holning kuzatilishiga sabab turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, mahsulotni qo'llanishining yangi sohalari topilganligi, yangi bozor segmenti, narxlarni pasayishi va boshqalar. Quyida biz klassik mahsulotning hayotiylik davrining bosqichlariga narx va foyda bilan birgalikda ularning asosiy xarakteristikalariga to'xtalib o'tamiz.

1. Mahsulotni bozorga (chiqarish) kiritish davri - bu davrda faqatgina mahsulotning hayotiylik davri keyingi bosqichlarining rivoji bilan qoplanadigan ancha xarajatlar qilishiga to'g'ri keladi. Shuning uchun korxona bozorga chiqishdan oldin - xarajat va foydani taxminan hisoblab chiqishi zarur. Agar ishlab chiqaruvchida xarajatlarni qoplashga ishonchsizlik tug'lsa, mablag'larni sarflash shart emas.

Tovarning hayotiylik davri birinchi bosqichida uning sifati va obro'si muhimdir. Marketingning strategik faoliyatida muhim rol mahsulot ishlab chiqarish va bozor konyukturasi masalasida bitimga, yaxshi kvalifikatsiya va tajribaga ega bo'lsa, yutuq o'shaniki. Mahsulot sifatini nazorat qiladigan bo'limlar ishini yaxshi yo'lga qo'yimoq lozim. Chunki mahsulotning sifati raqobatbardoshligini aniqlaydi. Mahsulot sifati mezonlari faqat mahsulotning texnik darajasi bo'lib qolmay, balki mahsulotning estetik, ergonometrik xususiyatlari, narxi, boshqa mahsulotlar bilan almashtirish va to'ldirish nisbati, ularning tejamligi, qayta ta'mirlanish qobiliyati, qadoqlash, xom ashyoning turi, fan-texnika taraqqiyoti va atrof-muhit tozaliligini ta'minlashga javob berish xususiyatlari ham hisobga olinadi. Juda qimmat turuvchi mahsulotlarning sotilishini istiqbollash (prognozlash) uchun sinov bozorlaridan foydalaniladi. Bu mahsulotni bozorga joriy qilishga ko'maklashuvchi omillarni hisobga olishda korxona o'z muvaffaqiyatini (muvaffaqiyatsizligini) narxlash imkonini beradi. Sinovli sotish: mahsulotni xaridorlarning qanday guruhlari qabul qilinishi, qanday narxda, ko'rinishida, qanday bozor segmentida, mahsulotda qanday kamchiliklar aniqlanganligi, qanday reklama vositasi eng samaraligini taxminlashga imkon beradi.

2. Korxona mahsulot turiga va bozor segmentiga qarab narxlarni qo'yadi. Bunday yondashuvni erkin bozor sharoitidagina qo'llash mumkin. Bozor munosabatlari cheklangan yoki korxona o'z mahsulotni erkin tasarruf eta olmasa marketing yondashuvining o'ziniham qo'llab bo'lmaydi. Umuman olgandabozor konyukturasi hisobga olmasdan narxlar borasida qaror qabul qilib bo'lmaydi.

3. Yuksalish davri. Mahsulotning hayotiylik davrining ikkinchi bosqichida birinchi bosqichda qilingan xarajatlarni qaytarilishi lozim. Agar bu holat ro'y bermasa, firma oldida ikkita yo'l bor: birinchi - marketing xarajatlarini keskin kamaytirish va ishlab chiqarishni to'xtatish; ikkinchi - bozorga kiritilgan mahsulotning sifatini yaxshilash bilan bog'liq xarajatlarini oshirish, realizasiya sharoitlarini takomillashtirish va sotish hajmini ko'paytirish ucun narxni pasaytirish. Faqatgina ana shundan so'ng ketgan xarajatlarni qoplash va foyda olish chora-tadbirlarini ko'rish kerak. Bu marketing taktikalaridan birini tanlashdan oldin

kerakli iqtisodiy hisob-kitoblarni qilish, bozorni o‘rganish va reklamani mohirlik bilan qo‘llashni amalga oshirish zarur.

4. Yetuklik davri - bu davrda sotish va foydani o‘lishini ta‘minlash muhimdir. Bu o‘z-o‘zidan sodir bo‘lmaydi. U mahsulotni realizatsiya qiluvchi vositalarga bog‘liq. Marketing xarajatlarini kamaytirish bilan bir vaqtda yangi bozorlarga chiqish yoki mavjud bozorning yangi segmentlariga chiqishni ham unutmazlik kerak. Bu bosqichga yana mahsulotning sifatini yaxshilash va raqobatbardoshligini oshirishni, moslashuvchan narxlar o‘rnatishni, mahsulot xarajati zanjirini takomillashtirishni, sotish shartlari va reklamani ham unutmazlik zarur. Bu bosqichda mahsulot aylanish doirasining imkoniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Endi bozorda yetakchi rolni savdo korxonalari o‘ynay boshlaydi. Albatta, bu yetarli darajada mahsulot taklifi mavjud bo‘lgan holdagina sodir bo‘ladi. Marketing xarajatlarini qoplash savdo korxonalariga va ularga mahsulot yetkazib beruvchilarining o‘ziga bog‘liq bo‘ladi.

Mahsulotning hayotiylik davri yetuklik bosqichida hali sotish o‘lib borayotgan sharoitda korxona, yangi mahsulot turlari va ularni yangi hayotiylik davriga tayyorlash to‘g‘risida o‘ylamog‘i zarur. Pasayish bosqichida - bu to‘g‘risida o‘ylashga vaqt bo‘lmasligi mumkin.

Mahsulotning hayotiylik davrining oxirgi bosqichida, yangi mahsulotning bozordan chiqish davrida, bozorning qisqarilishi sharoitida, asosiy vazifa ishlab chiqarishni qisqartirish, mahsulot zahiralarni jadal realizatsiya qilish, mahsulotni iste‘molchiga yetkazib berish xarajatlarini pasaytirmoq, ko‘p hollarda narxni ham pasaytirish hisoblanadi.

Turli firma va korxonalarning faoliyatidan shu narsa ma‘lumki, mahsulotning hayotiylik davri klassik shaklidan boshqa ko‘rinishlarga ham ega bo‘lishi mumkin. Masalan, samarali marketing faoliyati natijasida mahsulotning hayotiylik davrining birinchi bosqichidanoq sotish va foydaning yuqori sur‘atlariga erishish mumkin va keyingi bosqichlarda bu yuqori bosqichni ushlab turishga harakat qilish chizig‘i orqali tasvirlanishi mumkin.

Mahsulotning hayotiylik davri sotishning keskin o‘lishi va xuddi shunday keskin pasayishini tegishli egri chiziqi shaklida ifodalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
1. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
2. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
3. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
4. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.

5. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – T. 2. – Yo‘q. 5. – 707-713-betlar.
6. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
7. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
8. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO‘STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz
9. Abduraxmonov S. S. O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 22. – С. 4-16.
10. Urinov, Bakhrom Jamoliddinovich (2020) "EUROPEAN STANDARDS FOR THE QUALITY OF EDUCATION.," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 7 , Article 77.
11. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss7/77>
12. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
13. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
14. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – С. 149-151.

○ **ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА АГРОСАНОАТ
ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ РОЛИ**

Сирожиддинов Икромиддин Кутбиддинович

и.ф.н., доцент

Наманган муҳандислик-қурилиш институти

Аннотация: Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда агросаноат мажмуаси ўзига хос ўрин тутadi. Соҳанинг ривожлантиришида қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларини, жумладан ернинг асосий ишлаб чиқариш восита эканлиги, унинг унумдорлигини, ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги, иш вақти билан ишлаб чиқариш даврининг мос келмаслиги каби жиҳатларни эътиборга олиш зарур. Тадқиқотда агросаноат мажмуаси инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари кўриб ўтилган.

Калит сўзлар: агросаноат мажмуи, инфратузилма, аграр ишлаб чиқариш, минтақавий инфратузилма, қишлоқ хўжалиги, қишлоқ хўжалиги корхоналари.

Аннотация: агропромышленный комплекс занимает особое место в обеспечении продовольственной безопасности. При развитии отрасли необходимо учитывать особенности сельского хозяйства, включая такие аспекты, так как земля является основным средством производства, ее продуктивность, сезонность производства, несовместимость производственного периода с рабочим временем. В ходе исследования были рассмотрены направления развития инфраструктуры агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, инфраструктура, аграрное производство, региональная инфраструктура, сельское хозяйство, сельскохозяйственные предприятия.

Abstract: the agro-industrial complex occupies a special place in ensuring food security. When developing the industry, it is necessary to take into account the peculiarities of agriculture, including such aspects, since land is the main means of production, its productivity, seasonality of production, incompatibility of the production period with working time. In the course of the study, the directions of development of the infrastructure of the agro-industrial complex were considered.

Keywords: agro-industrial complex, infrastructure, agricultural production, regional infrastructure, agriculture, agricultural enterprises.

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масаласи кўп жиҳатдан миллий иқтисодийотдаги агросаноат мажмуининг ривожланиш даражасига ва унинг инфратузилмасининг мавжуд талаблар даражасида шаклланишига боғлиқ. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқаришининг пировард натижалари нафақат соҳанинг ривожланиш даражасига балки унга хизмат кўрсатувчи соҳалар ривожланиш даражасига ҳам бевосита боғлиқ бўлади. Аграр соҳадаги ишлаб чиқариш ҳажмларининг ортиши билан пропорционал равишда моддий-техник ресурслар, хом ашё, ёрдамчи материаллар ва бошқа ресурслардан фойдаланиш ҳажми ортади. Хўжаликларнинг электр энергияси, транспорт, алоқа воситалари, маҳсулотни сақлаш иншоотларига бўлган талаби ошади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг моддий-техник таъминот, инженерлик, зооветеринария, агрокимё хизматлари ва бошқа хизматларга бўлган муҳтожлиги юксалиб боради. Шунинг билан бирга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етарли миқдорларда ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи тармоқлар билан бир қаторда маҳсулотдан самарали фойдаланишни таъминлашга ва уни истеъмолчига етказишга хизмат қилувчи ташкилотларнинг ривожланиши ҳам бир хил даражада муҳим

ҳисобланади. Миллий иқтисодиётда фаолият юритувчи юқоридаги сингари тармоқ ва хизматларни инфратузилма деб номланади.

Инфратузилма моҳият жиҳатдан иқтисодий ва ижтимоий тақрор ишлаб чиқариш учун нормал шароитларини таъминлаб беришга хизмат қилувчи тармоқлар ва ишлаб чиқариш мажмуасидан иборат. Инфратузилма АСМни самарали фаолият юритишини ишлаб чиқариш жараёнида юзага келадиган технологик, ишлаб чиқариш, иқтисодий ва ташкилий алоқаларни амалга ошириш йўли билан таъминлаб беради.

Инфратузилма жамият ишлаб чиқариш кучларининг ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади. У корхона ва ташкилотларнинг самарали фаолият юритишини таъминлайди ва агросаноат мажмуасининг йирик ҳажмда ва юқори сифатдаги маҳсулотларини олишга мўлжалланган. Қишлоқ хўжалигининг ялпи маҳсулоти пировард натижада тармоқнинг асосий ишлаб чиқариш воситалари ва айланма маблағлар, техника ва технология, меҳнат ресурслари билан таъминланганлик даражаси билан бир қаторда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларининг ривожланганлик даражасига ҳам боғлиқ. Ушбу хизмат турларининг энг асосийлари сифатида агрокимёвий, зооветеренария, ахборот-маслаҳат ва бошқа шу кабиларни кўрсатиш мумкин.

Инфратузилма қишлоқ хўжалигини интенсификациялаш ва унинг самарадорлигини оширишнинг муҳим омилларидан бири бўлиб ҳисобланади. Хом ашё, материал, тайёр маҳсулотнинг ўз вақтида етказилиши кўп жиҳатдан хўжалик оборотидаги мавжуд маблағлар ҳажмини белгилаб беради.

Инфратузилма тармоқларининг ривожланишининг энг асосий омили мамлакат иқтисодий салоҳиятининг ўсиши бўлиб ҳисобланади. Агросаноат мажмуасининг тез суръатларда ривожлантириш зарурияти унинг таркибига кирувчи тармоқ ва ишлаб чиқариши омилларининг ўзгариши билан боғлиқ.

Саноатлашув даражасининг кучайиши, химиявий воситалардан фойдаланишнинг ортиши, мелиоратив тадбирлар ва ишлаб чиқаришнинг бошқа омилларининг тезкор ривожлантирилиши, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун ишлаб чиқариш восиларини нафақат миқдорий жиҳатдан кўпайишини, балки моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги оширувчи хизматлар тизимини яратишни ҳам кўзда тутати. Бозор муносабатларининг ривожланиб бориши шароитларида инфратузилма тармоқларининг функцияларида сезиларли даражада ўзгаришлар рўй беради. Илгари мавжуд бўлган бу каби тузилмалар асосида ҳозирги кун талабларига мос келувчи хусусий мулкчиликка асосланган инфратузилма тармоқларини ривожлантириш зарурияти туғилади.

Моддий ишлаб чиқаришнинг муҳим вазифаси бўлиб қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатишдан босқичма-босқич озод қилиш ва саъий ҳаракатларини асосий фаолиятга йўналтириш бўлиб ҳисобланади. Инфратузилма қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг ҳажмларини ва сифатини ошириш учун етарли шароитларни яратишга хизмат қилиши лозим.

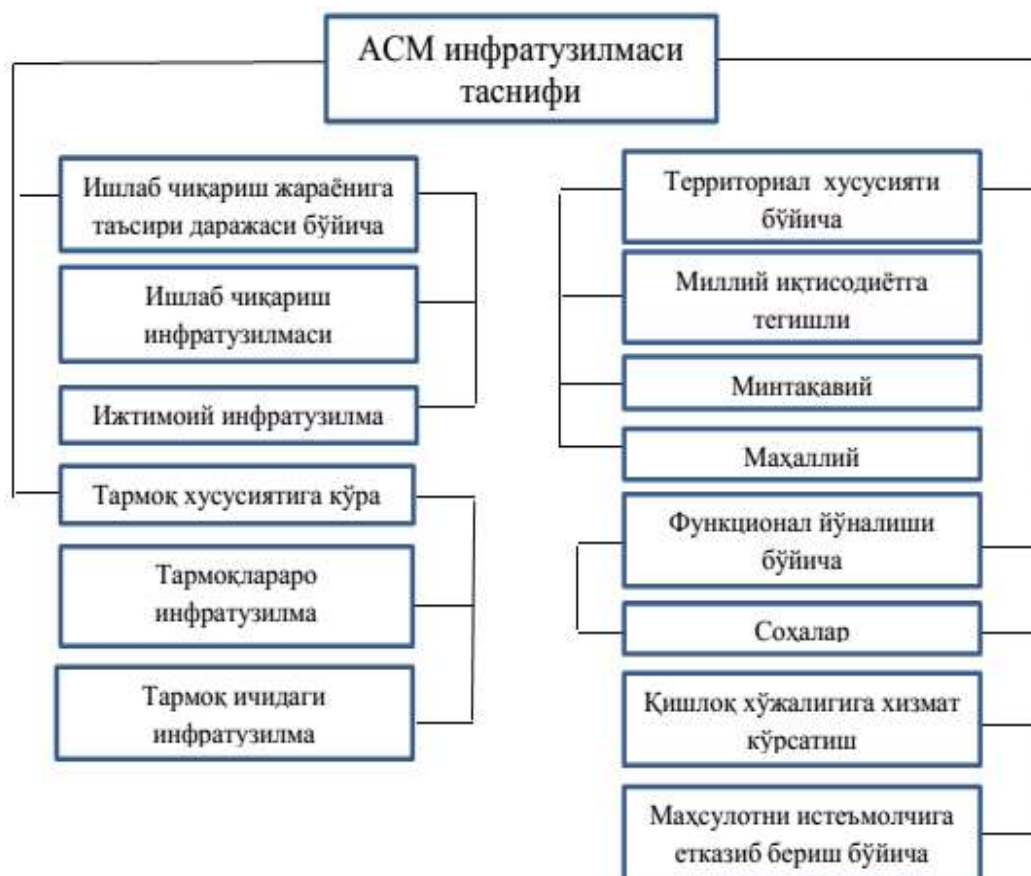
Ўзи мустақил ҳолда пировард маҳсулот яратиш имконияти мавжуд эмаслиги боис, инфратузилма тармоқлари ва хизматлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришининг самарали фаолият юритишини таъминлайди. Шунингдек, инфратузилма АСМ учун кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашга кўмак беради.

Агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг шаклланиши, уларнинг таркиби, ривожланганлик даражаси жуда кўп омилларга боғлиқ. Жумладан, қайта ишлаб чиқариш корхоналарининг ихтисослашганлиги, ерларнинг рельефи, шаҳарлардан узоқ ёки яқин жойлашганлиги, йирик транспорт узелларига яқинлиги ёки узоқлиги ва бошқалар инфратузилманинг нималардан ташкил топиши кераклигини, уларнинг ривожланганлик даражаси қандай бўлиши лозимлигини белгилайди. Масалан, пахтачиликка зарур айрим хизмат ёки иш тури ғаллачиликда керак эмас, ёки жуда кам миқдорда керак. Бундай ҳолларда пахтачилик билан ғаллага ихтисослашган хўжаликларда ҳар хил инфратузилма керак бўлади. Чорвачилик хўжаликлари инфратузилмаси пахтачилик хўжаликларидагидан тубдан фарқ қилади. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришда қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларини (ернинг асосий ишлаб чиқариш воситалигини, ернинг унумдорлиги, тупроқ сифатининг ҳар хиллиги, ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги, иш вақти билан ишлаб чиқариш даврининг мос келмаслиги кабиларни) эътиборга олиш зарур. Ушбу жиҳатлар ҳам инфратузилмани ривожлантиришнинг зарур йўналишларидандир.

Инфратузилма таркибига кирувчи тармоқлар ишлаб чиқариш жараёнига бир хил таъсир кўрсатмайди ва ижтимоий такрор ишлаб чиқариш тизимида ўзига хос ўрни билан ажралиб туради. Шу боис инфратузилма тармоқларини асосий хусусиятлари бўйича таснифлаш муҳим амалий аҳамиятга эга.

Инфратузилмани таснифлаш ижтимоий такрор ишлаб чиқариш тизимида унинг алоҳида элементлари, шунингдек алоҳида олинган тармоқлар ўрнини ҳам белгилаб олиш имконини беради. Таснифлаш воситасида тармоқлараро алоқаларни тадқиқ этиш орқали ишлаб чиқарувчи ва хизмат кўрсатувчи тармоқлар ўртасидаги оптимал нисбатни таъминлаш имкониятлари яратилади. АСМ инфратузилмасининг барча элементларини қуйида келтирилган тўрт йўналишлардаги хусусиятларга кўра таснифлаш мумкин (1-расм).

1-расм.АСМ инфратузилмасининг таснифи

Миллий инфратузилма халқ хўжалиги тармоқларининг самарали фаолият юритишини таъминловчи тармоқлар ва хизматлар тизимини ташкил этади. Бундай йирик инфраструктура мажмуаларига мамлакатнинг электр энергия таъминоти тизими, транспорт тизими, алоқа тизими ва бошқаларни ташкил этади. Бу тармоқлар миллий иқтисодиётнинг юқоридаги хизматларга бўлган эҳтиёжини таъминлаб беради.

Минтақавий инфратузилма алоҳида олинган иқтисодий районлар ривожланиши билан боғлиқ. Масалан Фарғона иқтисодий райони инфратузилмаси. Бу турдаги инфратузилма Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятларига хизмат кўрсатади.

Маҳаллий ёки ишлаб чиқариш инфратузилмаси алоҳида олинган ишлаб чиқариш корхоналари хизмат кўрсатувчи тармоқлар киради. Маҳаллий инфратузилмаларга мисол сифатида қишлоқ хўжалиги техникаси ремонт ва техник хизмат кўрсатиш, энергетик ва омбор хизматлари, йўл қурилишини келтиришимиз мумкин.

Тармоқ хусусиятларига кўра инфратузилмалар тармоқлараро ва тармоқ ичидаги инфратузилмаларга бўлинади. Тармоқлараро инфратузилмалар миллий иқтисодиётдаги барча тармоқларга бирдек хизмат кўрсатади. Транспорт, электр таъминоти ва алоқа каби тармоқлар айнан шулар жумласидандир. Тармоқ ичидаги инфратузилмалар аниқ бир тармоқни ривожлантириш учун хизмат қилади. Масалан қишлоқ хўжалигининг муваффақиятли ривожланиши уруғчилик, наслчилик, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш техника ва ускуналарни ремонт ва соҳалар ривож билан боғлиқ. Ветеринария хизмати чорвачиликнинг тармоқ ичидаги инфратузилмалари ичида муҳим ўрин тутади. Бу турдаги инфратузилмаларга бўлган талаб ихтисослашувнинг

кучайиши жараёнида янада кучаяди. Тармоқ ичидаги инфратузилманинг энг асосий вазифаси тармоқни зарур ускуналар, препаратлар, асбоб-анжомлар билан таъминлаш ҳисобланади.

АСМ инфратузилмасини функционал йўналиши бўйича иккита асосий соҳага ажратиш мумкин: қишлоқ хўжалигига бевосита хизмат кўрсатувчи соҳа ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотини охириг истеъмолчи томони ҳаракатини таъминловчи соҳа. Биринчи соҳага машина ва ускуналар ремонт, шунингдек транспорт, мелиорация, сув таъминоти, ветеринария, ахборот хизмати, моддий техник таъминот хизмати корхоналари киради.

Иккинчи соҳа ўз ичига тайёрлов, транспортировка ва маҳсулотни сақлаш хизматларини олади. АСМ нинг нормал фаолият юритишини етарли миқдордаги маҳсулотни сақлаш бўйича қурилмалар, идишлар, қадоқлаш материалларисиз таъминлаб бўлмайди.

2-расм.АСМ ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркиби

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси ишлаб чиқариш воситаларининг нормал фаолият юритишини таъминловчи ва уларнинг узоқ муддат меҳнатга яроқлилигини таъминлаб берувчи тармоқлардан иборат. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркибига бевосита қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатувчи тармоқлар киритилади (2-расм):

- ишлаб чиқариш йўналишидаги транспорт;
- ремонт устаконалари;

- электр узатиш линиялари;
- техник хизмат кўрсатиш станциялари;
- илмий-ишлаб чиқариш лабораториялари.

Бундан ташқари ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркибига махсус хизмат кўрсатиш бўлинмалари, жумладан ўсимликларни ҳимоя қилиш, агротехник, ветеринария, сунъий уруғлаштириш, юридик ва бошқалар.

Ишлаб чиқариш инфратузилмасида техника воситаларини таъмирлаш ва эҳтиёт қисмлар билан таъминлаш хизмати муҳим ўрин тутди. Чунки йил давомида техника воситаларини иш ҳолатида сақлаб туриш, уларни эҳтиёт қисмлар билан ўз вақтида таъминлаш ва керакли таъмирлаш ишларини сифатли бажариш, фермер хўжаликларининг нормал фаолият юритишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
2. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
3. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
4. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
5. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
6. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo'q. 5. – 707-713-betlar.
7. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
8. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
9. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
10. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING

MEHMONDO'STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz

11. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 22. – C. 4-16.

12. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).

13. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.

14. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.

AGROSANOAT MAJMUASIDA NARX SIYOSATI

To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li,
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrası o'qituvchisi

Annotasiya: *Narxning iste'mol mahsulotlari bozori sig'imiga ko'plab omillar ta'siri bog'langan holda vujudga keladi. Bu omillar qatoriga - ishlab chiqarish imkoniyatlari, uning miqdori va tarkibi, resurslar qiymati, iste'molchi ehtiyojlari, aholining daromadlari, subyektiv va ma'naviy omillar hamda hokazilardir. Aholining kundalik ehtiyoj mahsulotlariga (asosiy oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak va boshqalar) bo'lgan bozor talab doimiy ravishda qondirilib borilishi kerak. Shunga ko'ra, talab - to'lovga qobiliyatli ehtiyojning bozor vositasida namoyon bo'lishi hisoblanadi. Marketing taktikasi va strategiyasida ehtiyoj ham talab singari chuqur o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq ho'jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste'mol tovarlari.*

Firma ishlab chiqarayotgan mahsuloti taklifi va ushbu mahsulotga talab bozorda narxning shakllanish mexanizmi bilan uzviy bog'liqdir. Narx - mahsulotning pulda ifodalangan qiymati sifatida ta'riflanadi. Mukammal bozor qonunlariga ko'ra narx iste'mol bozoriga asosiy ta'sir etuvchi omil hisoblanadi. Narxlar ko'tarilganda mahsulotlarga talabning kamayishi, pasayganda esa talabning o'sishini kuzatish mumkin. Bundan tashqari narxning o'zi ham doimo talab va taklif ta'sirida bo'ladi. Bozor narxlarining haqiqiy (ya'ni, mahsulot qiymatidan) narxlardan chekinishi holati turli mahsulotlar uchun turlicha bo'ladi. Ba'zi turdagi mahsulotlar taklifini talabga moslashishi, ularni muvozanatlanishi qolganlariga nisbatan tez va oson bo'ladi.

Talab, taklif va narx bozorning asosiy elementlari bo'lib, doimo o'zaro dialektik aloqada bo'ladi. Ularning harakati talab va taklif iqtisodiy qonunini o'zida aks ettiradi. Talab va taklif qonunning asosiy mohiyati shundan iboratki - talab va taklifni miqdori va tarkibini bir-biriga mos tushishi, ya'ni ularning muvozanatidir. Bu esa ishlab chiqarishning yuqori rivojini ta'minlashga, bozorga kerib kelgan mahsulotlarning minimal xarajatlar orqali, hech qanday to'siqsiz realizatsiyasini ta'minlashni, ularning o'zaro bir-biriga mos kelishini talab etadi. Talab va taklif o'rtasidagi proporsiya sotsial ishlab chiqarishda ishlab chiqarish vositalari va iste'mol buyumlari, mehnat unumdorligi o'sishi tezligi va aholining daromadlari nisbati, mahsulot

narxlarning umumiy darajasi va bozordagi alohida mahsulotlarning narxi bilan bog‘liqdir. Ushbu proporsiyaga, ehtiyojlarning o‘zib borish qonuni jiddiy ta’sir etadi. Chunki, bu qonun ta’siri natijasida bozorda xaridorlarning mahsulotlar turlari va sifatiga talabi ortadi.

Talab va taklif qonuni, bozor iqtisodiyotiga asoslangan har qanday ijtimoiy-iqtisodiy jamiyat uchun xos jarayondir. Agrar bozorlarda ham bozorning o‘zini-o‘zi tartibga solishi 3 omilning ya’ni talab, taklif va raqobatning o‘zaro bog‘liq ravishda amal qilish natijasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining bozor narxi vujudga keladi. Bularning barchasi bozor iqtisodiyotining o‘zini-o‘zi tartibga solish mexanizmini tashkil etadi.

Ma’lumki, talab eng umumiy tarzda pul bilan ta’minlangan ehtiyojdir. Agar ehtiyoj zarur miqdorda pul bilan ta’minlamasa, u “xohish”, “istak” bo‘lib qolaveradi. Shuningdek, agrar bozorlarda ham talabning narx bilan bog‘liqligini ham etiborga olish zarur. Chunki mahsulotlarning narxi o‘zgarishi bilan ularning sotib olinadigan miqdori ham o‘zgaradi. Mahsulotlarning taklifi esa bozordagi yoki keltirilishi mumkin bo‘lgan miqdorlarni oshiradi. Agrar bozorlarda ham boshqa bozorlardagi singaritalab mahsulotlar taklifiga ta’sir etadi. Talab va taklif birgalikda ehtiyojlar hamda ular qondirish uchun lozim bo‘lgan ijtimoiy ishlab chiqarish tarkibiy elementlari o‘rtasidagi nisbatlarning mutanosibligini ifodalaydi.

Agrar bozorlarning o‘zini-o‘zi tartibga solish mexanizmida raqobat ham muhim o‘rin tutadi. Raqobat ushbu mexanizmida iqtisodiy mutanosibligini ta’minlashda muhim vazifalarni bajarishga imkon beradi.

Agrar bozorlarda ishlab chiqaruvchilar aholini ehtiyojlari, ularning didi, xohishi, daromadi va bozordagi talabini hisobga olib mahsulotlarni ishlab chiqarsagina, foyda olishi va raqobatbardosh bo‘la olishi mumkin. Bozor iqtisodiyotining o‘zini-o‘zi tartibga solish mexanizmida talab va taklif hamda raqobat oqibatida vujudga keladigan narx regulyator vazifasini o‘taydi.

Agrar bozorlarda biron bir mahsulot narxining o‘sishi uni yetishtirishning foydaliligidan dalolat beradi. Buning oqibatida uni yetishtirish va bozordagi taklifi ko‘payadi. Resurs va kapital ushbu tarmoqqa oqib kela boshlaydi. Demak, narx regulyator sifatida resurslar kapital, yaratilgan mahsulot va daromadning iqtisodiyot sohalari tarmoqlari xududlar o‘rtasida taqsimlanishini belgilab beradi.

Agrar bozorlarning o‘zini-o‘zi tartibga solish mexanizmiga amal qilinishining, bozorni harakatlantiruvchi kuch subyektlarning manfaati naf, foyda olishga intilishi hisoblanadi. Xususiylar manfaatiga fermerni tashabbus va tavakkalchilik bilan faoliyat yuritib, yuqori hatto maksimal foyda olishga yo‘naltiradi. Bu esa ishlab chiqaruvchilarning o‘zaro raqobatlashishlariga, ishlab chiqarishda yangi texnika va texnologiyalardan foydalanishga, mahsulot sifat jihatidan takomillashtirishga, resurslar mutanosibligiga erishishga majbur etadi.

Agrar sohada ham energiya resurslari narxlarni tayyor va oraliq mahsulotlar narxlariga nisbatan ustuvor ravishda oshishi:

birinchidan narxlarning nomutanosibligini kuchaytirib ularning iqtisodiy sohalari, tarmoqlar xududlari o‘rtasidagi nisbatlarining nomutanosibligini kuchaytirib saqlanib qolishga;

ikkinchidan narxlar qaytishini vujudga kelib bir tarmoqda, masalan: qishloq xo‘jaligidagi yaratilgan qo‘shilgan qiymat milliy daromadning boshqa tarmoq, masalan, sanoat foydasiga qayta taqsimlanishga olib keladi;

uchinchidan, xom ashyo, yoqilgi energiya materiallari yuqoriligi tufayli milliy ishlab chiqaruvchilar mahsulotlari ichki bozorga turli yo‘llar bilan kirib kelayotgan chetel mahsulotlariga nisbatan qimmatroq bo‘lib qoladi.

Narxlarning erkin amal qilish va o‘zining iqtisodiy regulyator, tartibga soluvchi funksiyasini bajarishi orqali iqtisodiy mutanosiblikni ta‘minlashdagi rolini oshirish uchun quyidagilar etibor qaratilishi lozim:

– tabiiy monopoliyalar tomonidan yoqilgi–energiya resurslari narxlarini, temir va havo yo‘llari orqali yuk tashish xizmati tariflarini tartibga solishni takomillashtirish;

– davlat buyurtmalari asosida tayyorlanadigan mahsulotlarga belgilanadigan davlat xarid narxlarini shakllantirishda real ishlab chiqarish harakatlarini to‘g‘ri hisobga olish hamda ularni, ayniqsa paxta xom ashyosining xarid narxlarini jahon bozorlari narxiga tobora yaqinlashtirish borish;

– bozorda yoqilgi-energetika va moylash materiallari narxlarning tez-tez ozgarib borishi natijasida ayrim milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, mamlakat aholisi turmush darajasini ko‘tarishga xizmat qiladigan muhim mahsulotlarni ishlab chiqarishini rag‘batlantirish maqsadida dotatsiya, subvensiya tizimini joriy etish.

– raqobat muhitini shakllantirish orqali erkin bozor narx tizimining shakllantirish uchun qulay sharoitlar yaratish.

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida sog‘lom raqobat muhitining vujudga keltirilishi tarmoq va sohalar o‘rtasidagi nisbatlarning mutanosibligini hamda bozorning o‘zini-o‘zi tartibga solish mexanizmini qaror topishida ahamiyati katta.

Qishloq xo‘jaligida iqtisodiy munosabatlarining ham boshqarishni tashkil etish tizimining rivojlanishini chuqur tahlil qilish ularni tubdan qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatmoqda. Qishloq xo‘jaligi boshqaruvi tuzilmalarini qayta tashkil etish jarayonida birlamchi qishloq xo‘jalik bo‘g‘ini bozor iqtisodiyoti sharoitida qanday bo‘lishi kerakligini tahlillar ko‘rsatib bermoqda. Qishloqda mulkchilik munosabatlarini isloh qilishdan tashqari, xo‘jalik yuritish mexanizmini takomillashtirishga ham katta ahamiyat berilmoqda:

Birinchidan, umumdavlat ehtiyojlari uchun yetkazib berilayotgan qishloq xo‘jaligi mahsulotiga oqilona xarid narxlar belgilash sohani rivojlantirishda muhim rag‘batlantiruvchi omil bo‘ldi. Ishlab chiqarish shart-sharoitlari o‘zgarib borishi natijasida, agrar soha xodimlarining moddiy turmushni darajasini oshirishning asosiy sharti sifatida ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning narxini oshirish hisoblanadi. Chunki dehqon yetishtirayotgan mahsulotini sotib undan qanchalik manfaatdorligi oshar ekan, uni shunchalik, sifatli, ko‘p, jahon andozasiga mos ravishda ishlab chiqarishga harakat qiladi. Hozirgi vaqtda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining turlariga erkin (kelishilgan) narxlar joriy qilinmoqda. Davlat xarid narxlarini oshirib, keyinchalik ularni erkin narxlarga o‘tkazar ekan, agrar sohaga amaliy yordam ko‘rsatibgina qolmay, ayni paytda sanoat ishlab chiqarishi mahsuloti bilan qishloq xo‘jalik mahsuloti narxlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta‘minlashga harakat qilishi lozim.

Ikkinchidan, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari xarid narxlarini oshirishi bilan bir qatorda davlat ehtiyojlari uchun qishloq xo‘jalik mahsulotini albatta yetkazib berish uchun davlat buyurtmasini belgilash sohasidagi siyosat ham doimo ko‘rib borilishi kerak. Hozirgi vaqtda xo‘jaliklar o‘zi yetishtirgan chorvachilik, sabzavotchilik va uzumchilik mahsulotidan uz xohishicha foydalanmoqda. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilar o‘z mahsulotlarini ixtiyoriy ravishda erkin sotishlari xo‘jaliklarni iqtisodiy jihatdan mustahkamlashga va qishloq

mehnatkashlarining turmush darajasining oshirishgagina xizmat qilib qolmay, balki mahsulotlar yetishtirishni kengaytirish, xo‘jaliklarda ularni qayta ishlovchi korxonalarni rivojlantirish uchun ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, davlat tomonidan qishloq xo‘jalik korxonalarini manzilli holda qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari yanada faol amalga oshirilishi zarur.

Chinakam talab va taklif asosida vujudga keladigan erkin bozor narxlarining amal qilishi bozor iqtisodiyotining g‘oyat muhim bo‘g‘ini bo‘lib, bu bo‘g‘in mahsulot ishlab chiqaruvchilar bilan iste’molchilarning o‘zaro jips ta’sirini ta’minlaydi. Sivilizatsiyalashgan bozor shartlarini vujudga keltirishda erkin narx belgilash mexanizmi mahsulotni ishlab chiqarish, ayriboshlash, taqsimlash va iste’mol qilishda ba’zi mahsulot ishlab chiqaruvchilar, iste’molchilar manfaatlarini eng maqbul holatda uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Narxning iqtisodiyotdagi o‘rni beqiyos bo‘lganidan uning har bir turidan oqilona foydalanish tadbirkorlik uchun muhim ahamiyatga ega. Shu sababli korxonalar narx belgilashga katta e’tibor beradilar. Ular o‘zlarining narx strategiyasini ishlab chiqishda quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydilar:

- mahsulot sotishni ko‘paytirish;
- ko‘proq foyda olish;
- o‘rnini, muayyan mavqeini saqlab qolish.

Mahsulot sotishni ko‘paytirishdan uch natija kutiladi: a) mahsulot sotishni ko‘paytirish orqali bozorda o‘z xissasini oshirish, imkon bo‘lganda bozorni o‘z nazoratiga olish; b) har bir mahsulotni (mahsulot birligini) sotishdan tushadigan foydaning kamayishiga rozi bo‘lgan holda mahsulotlarni ko‘plab sotish orqali keladigan yalpi foydani oshirish; v) mahsulotni ko‘p sotish natijasida uning hajmiga nisbatan savdo-sotiq xarajatlarini qisqartirish.

Bozordan raqiblarni surib chiqarib, o‘z mavqeini mustahkamlash *uchun* firmalar tomonidan maxsus narx qo‘llaydilar, bu usulni ular bozorga kirib olish narxi yoki demping narx deyishadi. Bu narx ba’zan raqobatchilarni sindirishga qaratilganligi uchun davlat tomonidan uni **taqiqlanadi**, shuning uchun firmalar uni yashirin qo‘llaydilar va bu holat ko‘pincha rasmiy narxning bir qismini kechib yuborish ko‘rinishida bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

15. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
16. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
17. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
18. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.

19. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
20. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – T. 2. – Yo'q. 5. – 707-713-betlar.
21. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
22. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
23. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO'STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz
24. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 22. – С. 4-16.
25. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
26. Уринов Бахром Жамолiddинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
27. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
28. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – С. 149-151.

AGROSANOAT MAJMUASIDA MARKETING KOMMUNIKATSIYALARINI BOSHQARISH

To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li,
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasi o'qituvchisi

Annotasiya: Qishloq xo'jaligini tashkil yetishda marketing kommunikatsiyalarini boshqarish jarayoni butunlay aloqa jarayoniga asoslangan bo'lib, o'ziga xos mahsulotlar bilan bog'liq qishloq xo'jaligi majmuasining o'ziga xos xususiyatlarini, talabni shakllantirish, bozor raqobati va boshqa omillar, makro va mikro hisobga oladi. Avvalo, marketing kommunikatsiyalarini boshqarish tanlangan strategiya va taktikaga asoslanadi. Tashkilotda marketing kommunikatsiyalarini boshqarishning integratsiyalashgan yondashuvi-bu muayyan guruhlar manfaati uchun qo'yilgan maqsadlarga erishishdir.

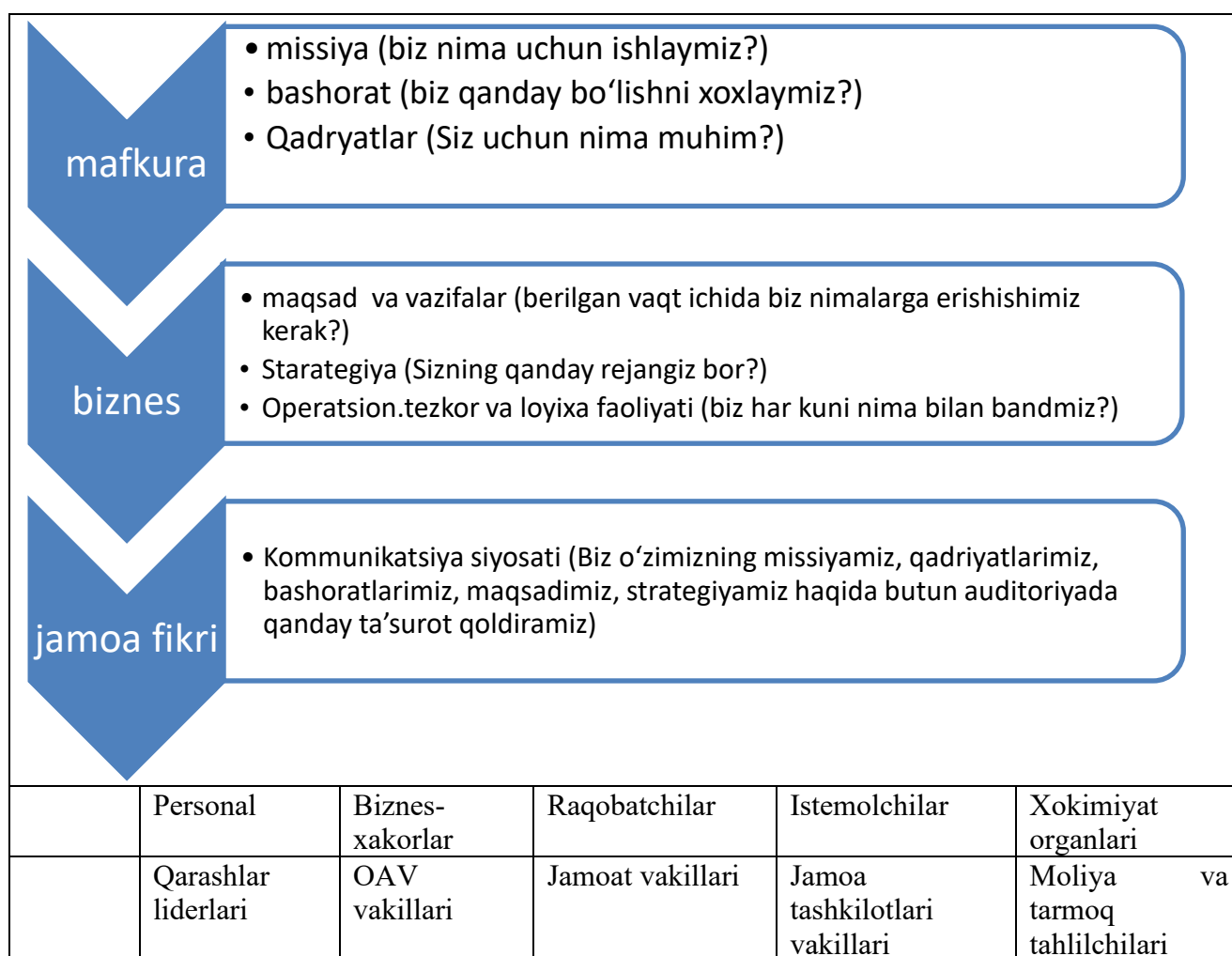

Kalit so‘zlar: agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq ho‘jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste‘mol tovarlari.

Marketing kommunikatsiyalari strategiyasi — uzoq muddatli maqsadlariga erishish uchun tashkilotning axborot-kommunikatsiya tizimlari sohasida nima qilish kerakligini oldindan ko‘ra bilishdir.

Masalan, tashkilotlar va tarkibiy bo‘linmalar rahbarlari quyidagi strategik vazifalarga ega:

- mahalliy mahsulotlarning afzalliklari haqida ma‘lumot tarqatish;
- ichki va tashqi bozorda ichki ishlab chiqaruvchilarning ijobiy obro‘si va imidjini saqlab qolish;
- marketing kommunikatsiyalari talabini rag‘batlantirish usullaridan foydalanib, oziq-ovqat bozoridagi talab darajasini tartibga solish.

1-rasm. Starategik boshqaruvga majmuaviy yondashuv (biznes strategiyasining kommunikatsiya siyosati bilan bog‘liqligi)

Ushbu vazifalarni hal qilish uchun marketing kommunikatsiyalarini rejalashtirish uchun maqsadli harakatlar kerak. Avvalo, marketing kommunikatsiyalarini amalda amalga oshirish muhim xarajatlarni talab qilishini hisobga olib, aloqa vositalarini tanlash (murojaat vositalarini tanlash) muhim ahamiyatga ega.

Aloqa ta’siri muayyan vositalarini tanlash mahsulotning tavsifiga, auditoriyaga, korxonaning tashqi va ichki ta’sir omillariga hamda tashkilotning imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Marketing kommunikatsiyalarining asosiy maqsadlariga erishishni ta’minlash lozim.

Tashkilotning marketing aloqasini boshqarishning asosiy bosqichlari amalga oshirilayotgan marketing strategiyasi samaradorligini baholashni maqsad qilib qo‘yishdan kommunikatsiyalar 7.7-rasmda ko‘rsatilgan.

Keng qamrovli tahlil bozor holati, mahsulotlar, iste’mol va talab hajmlari, asosiy raqobatchilar, makro-va mikro - muhit omillari va boshqalar haqidagi mavjud barcha ma’lumotlarni tizimlashtirish imkonini beradi.

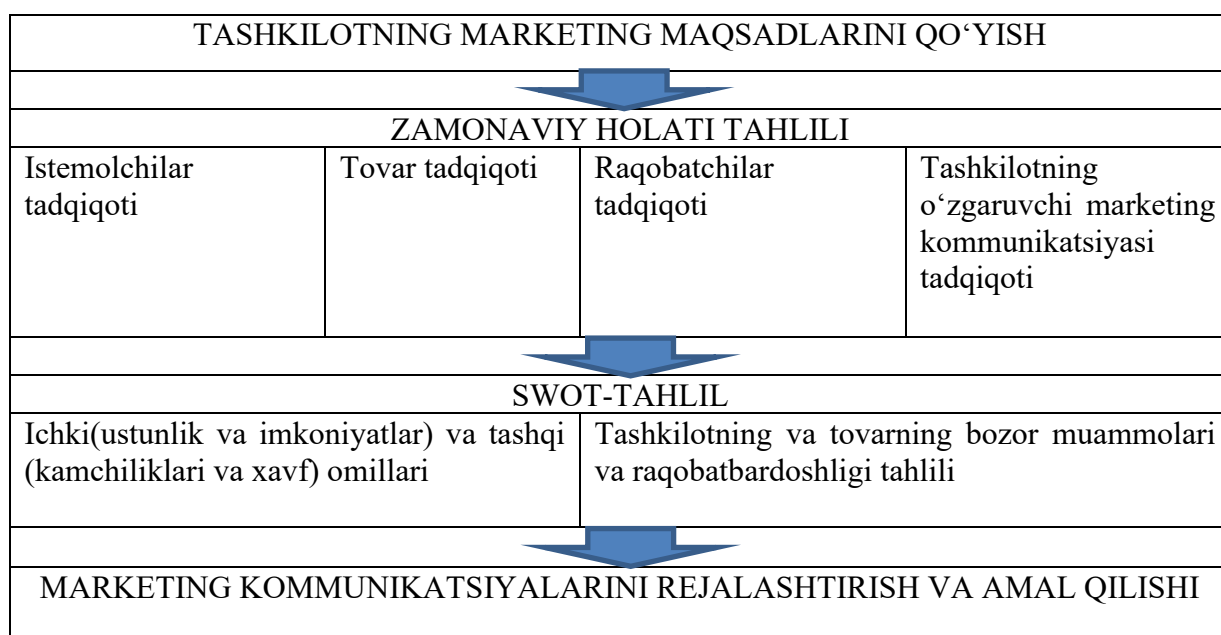
Tashkilotning asosiy maqsadlari (daromadni oshirish, sotish va bozor ulushi) aniq, aniq va erishish mumkin bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, muddatlarni, ijrochilarni va mas’ul shaxslarni aniqlash lozim.

Marketing kommunikatsiyasi kampaniyasini rejalashtirish bosqichida maqsadli auditoriya tarkibini (asosan marketing tadqiqotlari orqali) aniqlash ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari asosida kompaniya rejasi va dasturiga tuzatishlar kiritiladi.

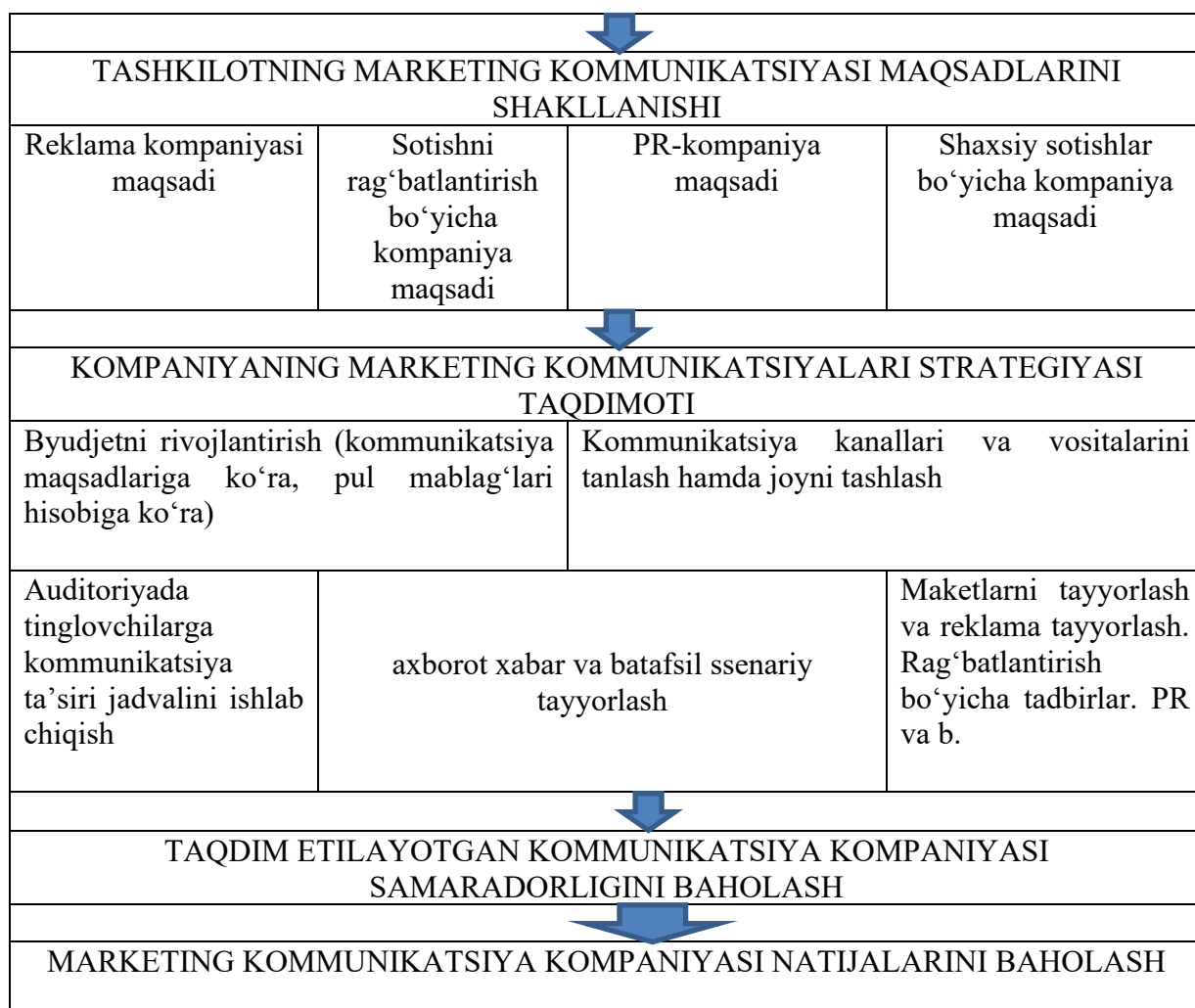
Keyin, kommunikatsiya ta’siri jadvalini ishlab chiqish va asoslash kerak. Marketing kommunikatsiyalari vositalarini birlashtirish va birlashtirish imkoniyatlarini ko‘rib chiqish muhimdir. Bularning barchasi mahsulotning xususiyatlariga, maqsadli auditoriyaga va umuman bozorga bog‘liq.

Bundan tashqari, unga ta’sir etuvchi omillarni hisobga olgan holda marketing kommunikatsiyalari uchun byudjet yaratish lozim. Byudjetni rejalashtirish marketing aloqasining belgilangan maqsadlariga asoslangan va tashkilotning moddiy-texnik va moliyaviy resurslarining mavjudligiga asoslangan⁵⁹.

Reklama byudjetini aniqlashda bir qancha yondashuvlar mavjud. Asosiylarini ko‘rib chiqamiz.

⁵⁹ Крапивин О.М., Власов В.И. Социально-трудовые аспекты реструктуризации организаций. - Специально для системы ГАРАНТ, 2013 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/57734721>

2-rasm. Tashkilotning marketing kommunikatsiyalarini boshqarishning asosiy bosqichlari

1. Belgilangan byudjet usuli. Bu usulni tanlashda tashkilot doimiy bo‘lib qoladigan va uzoq vaqt davomida o‘zgarmaydigan reklama xarajatlari darajasi va miqdorini mustaqil belgilaydi. Bu usulning asosiy kamchiligi shundaki, u tashkilotning ichki va tashqi marketing muhitida doimiy ravishda yuz beradigan o‘zgarishlarga bog‘liq emas,

2. Qoldiq usul. Reklama byudjetini shakllantirish uchun mablag‘lar faqat boshqa barcha xarajatlar qoplangandan so‘ng ajratiladi. Shu bilan birga, byudjet hajmi standartlashtirilmagan va doimiy emas.

3. Reklama byudjetini sotish foizini hisoblash yo‘li bilan aniqlash (eng sodda va arzon usul).

Bu yerda byudjet qiymati o‘tgan davr (oy, chorak, yil) uchun yoki kelgusi davrda sotishning prognozashtirilgan (rejalashtirilgan) qiymatiga sotish ulushi sifatida aniqlanadi hamda bir necha davr uchun o‘rtacha qiymat lekin sotish hajmlariga hisoblanishi mumkin. Foiz qiymati bizning turdagi tashkilotlar uchun o‘rtacha, yoki u sohasida vaziyatga asoslangan, yoki intuitiv o‘rnatiladi⁶⁰.

Avvalo, kelgusi yil uchun savdo prognozini hisoblash kerak. Bu reklama byudjeti quyidagi formula aniqlanadi.

⁶⁰ Вахрушина М.А. Управленческий учёт для менеджеров + еПриложение: тесты (учебник). - "КНОРУС", 2018 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77577620>

$$R_b = Z_r \cdot O_s$$

Bu yerda R_b - reklama byudjeti; Z_r - o'tgan yilgi reklama xarajatlarining ulushi; O_s - kelgusi yil uchun savdo prognozi.

Bu usulning asosiy kamchiligi sabab va oqibatning teskari bo'lishidir, ya'ni reklama xarajatlarining miqdori sotish hajmi bilan belgilanadi va aksincha emas.

Shuningdek, marketing kommunikatsiyalari byudjetini raqobatchilar xarajatlari va o'z bozor ulushidan kelib chiqib, maxsus dasturiy mahsulotlar yordamida aloqa ta'sirini modellashtirish asosida va boshqa ko'plab hisoblash mumkin⁶¹.

Hozirgi kunda umuman marketing kommunikatsiyalari byudjeti va uning alohida elementlarini aniqlashning umumdavlat usuli mavjud emas. Tashkilotlar maqsad va mavjud imkoniyatlardan, shuningdek, bozor holati va ekologik omillar ta'sirini tahlil qilish natijalaridan kelib chiqib, ma'lum bir vaziyat va vaqt uchun byudjetni aniqlashning u yoki bu usulini mustaqil tanlashlari lozim.

Tashkilotlar rahbarlari va yetakchi mutaxassislar mahorat bilan ma'qul sharoitiga muvofiq tashkilotning asosiy maqsadlariga erishish uchun eng munosib vositalari, texnik, chora-tadbirlar va faoliyatini tanlashi kerak. Bundan tashqari qisqa, o'rta va uzoq muddatlarga bashorat qilishni bilishi kerak. Bulanni xammasi faoliyatni takomillashtirish va rivojlantirish uchun eng samarali yo'ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
2. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
3. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
4. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
5. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
6. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo'q. 5. – 707-713-betlar.
7. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.

⁶¹ Николюкин С.В. Посреднические договоры. - Юстицинформ, 2010 г.
<http://ivo.garant.ru/#/document/5833212>

8. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
9. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO'STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz
10. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 22. – C. 4-16.
11. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
12. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
13. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
14. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.

UDK: 631.155.12

**RAQOBAT MUNOSABATLARI ASOSIDA QISHLOQ XO'JALIK MAHSULOTLARI
BOZORINI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI**

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Zaidov Islom Ibragimjonovich

Annotatsiya. Ushbu tezisda qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlari va ularga ta'sir etuvchi omillar o'rganilgan. Raqobatning bozordagi o'rni, ahamiyati tahlil qilingan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlari va uning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi jixatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar. Raqobat, raqobat munosabatlari, qishloq xo'jaligi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori, ishlab chiqarish, sanoat.

Abstract. In this thesis, competitive relations and factors affecting them are studied in the market of agricultural products. The role and importance of competition in the market is analyzed. Competitive relations in the market of agricultural products and aspects influencing its effectiveness are revealed.

Keywords. Competition, competitive relations, agriculture, market of agricultural products, production, industry.

Аннотация. В данной диссертации исследуются конкурентные отношения и факторы, влияющие на них, на рынке сельскохозяйственной продукции. Анализируется роль и

значение конкуренции на рынке. Раскрыты конкурентные отношения на рынке сельскохозяйственной продукции и аспекты, влияющие на его эффективность.

Ключевые слова. Конкуренция, конкурентные отношения, сельское хозяйство, рынок сельскохозяйственной продукции, производство, промышленность.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlarini davlat tomonidan tartibga solish ishlab chiqaruvchilarining rentabelligini oshirish maqsadida amalga oshiriladi. Bu boradagi asosiy vazifalar[1]:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini milliy bozordagi ulushini oshirish;
- narxlarning mavsumiy tebranishini yumshatish va qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini oshirish uchun sharoit yaratish;
- milliy bozorda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini taqsimlash infratuzilmasini rivojlantirish.

Bizningcha, qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida raqobatning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillardan biri – bu bozorga davlat nuqtayi nazaridan ustuvor yo'nalish sifatida qaralishidir. Masalan, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi va aholining turmush darajasi kabi yo'nalishlar qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori bilan chambarchas bog'liq. Bu esa qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozoriga nafaqat iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan, balki siyosiy, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarni e'tiborga olishga majbur qiladi.

Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va takror ishlab chiqarish rentabelligiga bog'liq bo'lgan tendensiyalar ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshlik darajasini oshirishga qaratilgan bo'ladi. Bunda bir tomondan, raqobat bozor iqtisodiyotini tabiiy tartibga solish va bozor sharoitida faoliyat yurita oladigan eng moliyaviy barqaror xo'jaliklarni tanlashning samarali mexanizmi bo'lib hisoblanadi. Boshqa tomondan, yuqori daromad olish va bir hil mahsulot ishlab chiqaradigan xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy kurashini faollashtiradi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining makon jihatidan keng tarqalishi va mahsulotning asosiy iste'molchilarining shaharlarda to'planishi bilan birgalikda raqobat uchun tengsiz imkoniyatlar yaratiladi. Lekin, uzoqda joylashgan ishlab chiqaruvchiga kirish imkoni bo'lmagan bozorning mavjudligi vositachiga obyektiv ehtiyojni keltirib chiqaradi va qo'shimcha xarajatlar talab etiladi. Shu sababli, raqobat ustunliklari bozorlarga yaqinroq joylashganlar, shuningdek, bozor infratuzilmasi yaxshi rivojlangan mintaqalarda qo'lga kiritiladi. Bu ishlab chiqaruvchining faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lmagan afzalliklar hisoblanadi. Shunday bo'lsada, bozor infratuzilmasini rivojlantirish shu qadar kuchli ta'sir ko'rsatadiki, obyektiv zaif tomonlar raqobat ustunliklariga aylanadi.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori ko'proq ikkita mustaqil segmentga bo'lingan. Birinchisi qayta ishlash sanoati va savdosiga kiradigan qishloq xo'jaligi mahsulotlari bo'lsa, ikkinchisi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ulgurji va chakana savdosida ifodalangan yakuniy istyemol bozoridir. Birinchi holatda alohida ishlab chiqaruvchilar va ularning birlashmalari mavsumiy narxlariga ta'sir o'tkazmasa bozor tuzilmasi yanada raqobatbardosh bo'ladi. Shu jihatdan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlashga hissa qo'shadigan bir qator omillar mavjud:

- ishlab chiqarishni konsentratsiyalashuv darajasi;
- raqobat uchun kurashning kuchayishiga olib keladigan talabning mavjudligi;

- sanoatda kapital shaklidagi doimiy xarajatlarning yuqori darajasi;
- sanoat mahsulotlarini yuqori darajada standartlashtirish;
- mintaqa doirasida ilmiy-texnikaviy taraqqiyot yutuqlaridan xo'jaliklarning teng foydalanish imkoniyatlari;

- noaniqlik elementini keltirib chiqaradigan boshqa mintaqalardagi raqobatchilarning (o'rnini bosuvchi tovarlar) xilma-xilligi;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorining jamiyat uchun yuqori ahamiyati.

Yuqoridagilarning barchasi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni pasayishiga yo'l qo'ymaydi va doimiy raqobat munosabatlarini takomillashtirishni talab etadi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida ham raqobat munosabatlarini takomillashtirish bevosita talab qonuni bilan bog'langan bo'ladi. Chunki, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining narxi oshsa, xaridorlar o'rnini bosuvchi mahsulotlar topmaguncha minimal miqdorda sotib olishni davom ettiradilar. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabni belgilovchi omillar amalda boshqa tovarlarga bo'lgan talabni belgilovchi omillar bilan bir xil hisoblanadi. Biroq, ularning ahamiyati va ustuvorlik darajasi o'ziga xosdir. Asosiy omil mahsulotning narxi, keyin esa xaridorning pul daromadi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, individual talab individual daromad bilan, yalpi talab esa umumiy daromad bilan tavsiflanadi [5].

Raqobat munosabatlari asosida qishloq xo'jalik mahsulotlari bozorini shakllanishi va rivojlanishini tadqiq etish bir qator fundamental qoidalarni ilgari surishga imkon beradi, jumladan:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida asosiy yetkazib beruvchilar mahalliy ishlab chiqaruvchilar hisoblanadi;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarining import qilinishi va jahon mamlakatlari o'rtasida rivojlangan savdo aloqalari tabiiy hodisadir;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorini davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlari raqobat vositalari bilan oqilona uyg'unlashtirishga asoslanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kalinicheva Ye.Yu. Formirovaniye rynka selskoxozyaystvennoy produkcii// J. Razvitiye APK – M.: № 31 (166), 2010. – S. 37-43.
2. Kovalenko N.Ya., Agirbov Yu.I., Serova N.A. i dr. Ekonomika selskogo xozyaystva (Uchebnik). - M.: YURKNIGA, 2004. - 384 s.
3. Turyanskiy A.V. Selskoxozyaystvennyye rynki (Uchebnoye posobiye). - Belgorod: BelGSXA, 2014. – 177 s.
4. Xaritonova L.V. Ekonomika i organizatsiya selskoxozyaystvennogo proizvodstva (Kurs leksiy) – Belgorod: BelGSXA, 2016. – 116 s.
5. Zinchuk G.M. Opredeleniye strategii razvitiya prodovolstvennogo rynka // J. Dostijeniya v oblasti nauki i tekhniki APK. – M.: № 4., 2007. – S. 36-38.
6. Ushachev I. Ekonomicheskii rost i konkurentosposobnost selskogo xozyaystva v Rossiyskoy Federatsii // APK: ekonomika, menejment, 2009, № 3.
2. Сирожиiddинов К. И., Хужаханов М. Х. Направления совершенствования экономических основ высшего образования в Республики Узбекистан //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2017. – №. 1-7. – С. 157-160.
3. Солиев И. И., Сирожиiddинов К. И. Благоприятный инвестиционный климат-важный фактор макроэкономического развития //Молодой ученый. – 2015. – №. 17. – С. 461-463.

4. Солиев И.И., Жураев Х.А., Сирожиддинов К.И. Особенности инновационной направленности экономического развития в условиях региона //Современные научные исследования и разработки. – 2017. – №. 4. – С. 275-277.
5. Сирожиддинов К. И., Хужаонов М. Х. Финансовое оздоровление предприятий при поддержке коммерческих банков //Молодой ученый. – 2014. – №. 6. – С. 488-489.
6. Ikromiddinovich S. K., Kurbanovich T. K. Problems Ensuring the Competitiveness of Small Business in Uzbekistan //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – Т. 9. – С. 148-153.
7. Баймирзаев, Д. Н. Особенности количественной оценки рисков в деятельности фермерских хозяйств / Д. Н. Баймирзаев // Экономика и предпринимательство. – 2020. – № 5(118). – С. 779-785. – DOI 10.34925/EIP.2020.118.5.159. – EDN LDQDPJ.
8. Baymirzaev Dilmurod Nematovich & Khoshimova Nazira Hakimjanovna. Ways to minimize yield risks based on the diversification of production in farms. Journal of innovations in economy. 2021. Vol. 4, Issue 4. Pp. 86-93.
9. Баймирзаев, Д. Н. Развитие инновационной деятельности в фермерских хозяйствах – важный фактор преодоления рисков / Д. Н. Баймирзаев // Информационные технологии в образовании и аграрном производстве : сборник материалов III Международной научно-практической конференции, Брянск, 18 марта 2020 года. – Брянск: Брянский государственный аграрный университет, 2020. – С. 8-13. – EDN DMKEUK.
10. Баймирзаев, Д. Н. Минимизации рисков урожайности на основе диверсификации производства в фермерских хозяйствах / Д. Н. Баймирзаев // Актуальные вопросы экономики и агробизнеса : Сборник статей, Брянск, 05–06 марта 2020 года. – Брянск: Брянский государственный аграрный университет, 2020. – С. 12-16. – EDN QVSQIN.
11. Баймирзаев Д. Н. Развитие инновационной деятельности в фермерских хозяйствах – важный фактор преодоления рисков //Информационные технологии в образовании и аграрном производстве. – 2020. – С. 8-13.
12. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
13. Солиев И. И., Сирожиддинов К. И. Use marketing opportunities in the agro-industrial complex //Экономика: анализы и прогнозы. – 2020. – №. 7-8. – С. 106-112.
14. Сирожиддинов К. И., Ботирова Р. А. Агромаркетинг в условиях усиления продовольственной направленности сельскохозяйственного производства.
15. Тажибаев К. К. Значение повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции: исследование рынка //Формула менеджмента. – 2023. – №. 2 (17). – С. 28-34.
16. Заидов И. И. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозорида рақобатбардошликни ошириш йўллари //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
17. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
18. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022).
19. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023).

UDK: 631.152.3

**O‘ZBEKISTONDA QISHLOQ XO‘JALIGIDA SO‘NGGI YILLARDA AMALGA
OSHIRILGAN ISLOHOTLAR.**

Zaidov Islom Ibragimjonovich
Namangan davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda 2020-2023-yillarda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida Amalga oshirilgan islohotlar, qilingan ishlar atroflicha ochib berilgan. Qisqacha natijalar ifodalangan. Joriy etilgan yangiliklar maqsadi va ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi, islohotlar, Qonunlar, Prezident farmonlari, Hukumat qarorlari, fermerlar, dehqon xo‘jaliklari.

Abstract. In this thesis, the reforms implemented in the agricultural sector of Uzbekistan in 2020-2023 and the work done are detailed. Brief results are presented. The purpose and importance of the published news are indicated.

Key words. Agriculture of Uzbekistan, reforms, Laws, Presidential decrees, Government decisions, farmers, farms.

Аннотация. В данной диссертации подробно описаны реформы, реализованные в аграрном секторе Узбекистана в 2020-2023 годах, и проделанная работа. Представлены краткие результаты. Указаны цель и важность публикуемых новостей.

Ключевые слова. Сельское хозяйство Узбекистана, реформы, Законы, Указы Президента, Постановления Правительства, фермеры, фермерские хозяйства.

Yurtimizda qishloq xo‘jaligining rivoji, uni diversifikatsiyalash bugungi kundagi oldimizda turgan dolzarb vazifalardandir. Zero, o‘zaro mahsulot yetkazib berishda “yashil yo‘laklar”ni yanada keng joriy etish qishloq xo‘jaligidagi samarali hamkorlikka yordam beradi. Shuningdek, agrosanoat majmuasi bo‘yicha kengash va MDHning boshqa tuzilmalarining qishloq xo‘jaligi sohasidagi faoliyatini faollashtirish zarur bo‘ladi. So‘nggi yillar aynan qishloq xo‘jaligida sinovli davrlarni boshdan kechirayotganiga qaramay, aholini asosiy turdagi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan uzluksiz ta‘minlashga erishilib kelinmoqda.

So‘nggi vaqtda asosiy oziq-ovqat mahsulotlarining narxi jadal o‘sib borayotgani, dunyoning ba‘zi mintaqalarida aholi keskin oziq-ovqat taqchilligini boshidan kechirayotgani kuzatilmoqda. Bunday tahdidlarni bartaraf etish bo‘yicha xorijiy hamkor mintaqalar o‘rtasida hamkorlikda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash yo‘llarini izlash, BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) shafeligida mamlakatlar qishloq xo‘jaligi vazirlarini uchrashuvlarini tashkil etishni taqozo etadi.

Mamlakatimizda ekin maydonlaridan samarali foydalanish, fermer, dehqon xo‘jaliklari, qishloq xo‘jaligi tashkilotlari va tomorqa yer egalarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini

himoya qilish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq joylarda aholining bandligini ta'minlash va farovonligini yuksaltirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu tezisda 2020-2023-yillarda O'zbekistonning agrar va oziq-ovqat sektorida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar natijalari taqdim etilgan. Shu bilan birga, sohada amalga oshirilgan choralar, erishilgan natijalar hamda davlat siyosatining istiqbolli choralarini o'zida qamrab olgan. Mamlakatimizda agrar va oziq-ovqat tarmog'ini rivojlantirish yakunlarini sarhisob qilishga qaratilgan mazkur tezisda 2020-2023-yillarda sohada amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, 2030-yilgacha qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirish strategiyasi hamda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida belgilangan maqsad va ustuvor yo'nalishlarning maqsadli ko'rsatkichlariga erishish natijalari atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, hisobotda qishloq xo'jaligining holati va istiqbollari qisqa va yaqqol tarzda tavsiflovchi muhim axborot-tahliliy ma'lumotlar Qishloq xo'jaligi vazirligi uchun keyingi qadamlarni belgilashda foydali bo'lishi nazarda tutiladi.

Fermerlar, dehqon xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari tez o'zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan bir paytda davomiy va jiddiy islohotlarni boshlash orqali qishloqdagi dehqon, fermer masalasini hal qilish, og'irini yengil qilish asosiy vazifamiz ekanligini davlat rahbari tomonidan ta'kidlab o'tgan. Jumladan, agrar va oziq-ovqat sohasida investitsion muhitni yanada yaxshilash orqali investitsion jozibadorlikni oshirish, zaruriy qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ekishni rag'batlantirish orqali oziq-ovqat xavfsizligi barqarorligini ta'minlash hamda import qilinadigan mahsulot hajmini bosqichma-bosqich qisqartirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sug'urtalashning ilg'or va samarali tizimini joriy etish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini muvofiqlashtirish asosiy vazifalarimizdan hisoblanadi.

2024-yilda yangi institutsional islohot natijasida respublika qishloq xo'jaligi sohasida yagona davlat siyosatini yuritish va ijro organining yagona tizimi shakllantirilib, amalga oshirilayotgan ishlar to'g'risida keng jamoatchilikni xabardor qilib borishni maqsad qilingan. Tezida hududlar kesimida sohaning asosiy tarmoqlari: Dehqonchilik, chorvachilik, o'rmon xo'jaligi, baliqchilik qishloq xo'jaligida xizmatlar ko'rsatish va ovchilik sohalari holatini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga, shuningdek asosiy amalga oshirilgan islohotlarni umumiy tavsiflash ma'lumotlariga asosiy o'rin ajratilgan.

So'nggi yillarda sohani barqarorligini ta'minlash bo'yicha qabul qilingan ko'plab chora-tadbirlar, tarkibiy islohotlar o'zining ijobiy natijalarini bermoqda. O'tgan yil davomida, jiddiy muammolarga qaramay, bizning oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tizimlarimiz mustahkam va barqaror bo'lib qolmoqda. Bu esa shakllangan sektor tajribasi hamda ta'minot zanjiri tuzilmalarining ishonchliligidan dalolat beradi. Pirovardida, iste'molchilarimiz uchun keng turdagi yuqori sifatli, arzon qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlaridan muntazam foydalanish imkoniyati yaratilmoqda. Vazirlik qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligi sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organi hisoblanishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 9-iyuldagi 571-son qarorining 1-ilovasi bilan belgilab qo'yilgan. Ushbu vakolati doirasida vazirlik tomonidan 2019-2023-yillarda qishloq xo'jaligi sohasiga doir 331 ta normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, 2023-yilda agrar islohotlarni takomillashtirish bo'yicha 14 ta qonun loyihasi, 17 ta Prezident Farmoni loyihasi, 22 ta Prezident Qarori loyihasi, 91 ta Hukumat Qarori loyihalari ishlab chiqilib,

ulardan 55 tasi, jumladan 4 ta Qonun, 8 ta Prezident Farmoni, 16 ta Prezident Qarori, 26 ta Hukumat qarori normativ hujjatlar qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasining qonunlari:

1. 2023-yil 21-avgustdagi “Veterinariya to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirishlar kiritish haqida O'RQ-864-sonli qonuni. Ushbu Qonun bilan Samarqand veterinariya meditsinasi instituti — “Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti”ga o'zgartirildi. Bu bilan sohaga kadrlar tayyorlash ko'lami kengaytirish maqsad qilindi.

2. 2023-yil 23-oktyabrdagi “Yer to'g'risidagi qonunchilik takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida” O'RQ-871 — sonli qonuni. Mazkur Qonun ijara munosabatlari yanada kengayishiga, servitut belgilash bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solishga, yer egalari, yerdan foydalanuvchilar, yer uchastkalari ijarachilari va mulkdorlarining huquqlari ishonchli himoya qilinishiga xizmat qiladi.

3. 2023-yil 9-noyabrdagi “O'simliklarni himoya qilish to'g'risida” O'RQ-877-sonli qonuni. Ushbu Qonunning maqsadi o'simliklarni himoya qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo'lib, o'simliklarni himoya qilish sohasidagi qonuniylik, inson sog'lig'i va atrof-muhit xavfsizligining ustuvorligi, tizimlilik va uzluksizlik, biologik usulni qo'llash ustuvorligi, ochiqlik va shaffoflik kabi asosiy prinsiplar belgilab qo'yildi.

4. 2023-yil 9-noyabrdagi “O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga dehqon xo'jaligini yuritish uchun ajratiladigan yer uchastkalarining o'lchamini oshirishga qaratilgan o'zgartirishlar va qo'shimcha kiritish to'g'risida” O'RQ-876-sonli qonuni. Mazkur Qonun bilan O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksiga va “Dehqon xo'jaligi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga mamlakatning ayrim hududlarida chorva ozuqasi ekinlarini yetishtirish maqsadida dehqon xo'jaligini yuritish uchun ajratiladigan yer uchastkalarining eng ko'p o'lchamini 1 gektardan 5 gektarga oshirishni nazarda tutuvchi o'zgartirishlar va qo'shimcha kiritildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari: 1. 2023-yil 10-yanvardagi “O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 15-dekabrdagi “tashqi bozorlarda mahalliy mahsulotlar eksport qilinishini rag'batlantirish va raqobatdoshligini ta'minlash yuzasidan qo'shimcha chora- tadbirlar to'g'risida”gi PF-5286-son farmoniga o'zgartirish kiritish to'g'risida” PF-1-sonli farmoni. Respublikada parrandachilikni yanada rivojlantirish, bedana go'shti yetishtirishni sanoatlashtirish hamda mahalliy tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini kengaytirishni qo'llab-quvvatlash ko'zda tutildi. 2. 2023-yil 10-yanvardagi “Paxta-to'qimachilik klasterlari faoliyatini qo'llab- quvvatlash, to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini tubdan isloh qilish hamda sohaning eksport salohiyatini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” PF-2-sonli farmoni. Mazkur Farmon bilan keyingi besh yilda paxta tolasini chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo'shilgan qiymatli tayyor mahsulotlar, to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 2,1 baravarga va eksport ko'rsatkichini 2,6 baravarga oshirishni ta'minlash hamda gilam va uy to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni yangi bosqichga olib chiqish maqsadida:

- Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi tomonidan gazlama, trikotaj mato va tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari eksport qiluvchi korxonalarni uzluksiz, jumladan revolver kreditlash asosida aylanma mablag' bilan ta'minlash uchun Eksportni rag'batlantirish agentligi huzuridagi Eksportni qo'llab-

quvvatlash jamg‘armasiga, uning buyurtmasiga asosan 2023-yilda 100 million AQSH dollari va 2024-yilda 150 million AQSH dollari miqdoridagi mablag‘lar 2024- yil avgustdan boshlab 2026-yil 1-yanvarga qadar qaytarish sharti bilan yillik 4 foiz stavkada ajratilishi;

- Tijorat banklarida, ularning buyurtmasiga asosan 50 million AQSH dollari miqdorida, 10 yil muddatga, 3 yillik imtiyozli davr bilan yillik 4 foiz stavkada va qolgan davr uchun yillik 5 foiz stavkada quyidagi mezonlar bo‘yicha gazlama, gilamchilik, bo‘yash-pardozlash, tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish loyihalariga kredit liniyalari ochilishi;

- Andijon, Namangan va Qashqadaryo viloyatlarida to‘qimachilikka ixtisoslashgan kichik sanoat zonalari hamda Toshkent viloyatida to‘qimachilik va charm sanoati mahsulotlarini chuqur qayta ishlashga ixtisoslashgan industrial texnopark hududlari;

- 2026-yil 1-oktyabrga qadar to‘qimachilik va tikuv-trikotaj korxonalari tomonidan O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirishda bojxona bojidan ozod qilinadigan ayrim tovarlar ro‘yxati belgilab berildi.

3. 2023-yil 16-fevraldagi “Yaylovlarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishni ta’minlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-24-sonli farmoni. Farmonda Ispaniya va Portugaliyaning yetakchi kompaniyalari bilan hamkorlikda xalqaro moliya institutlarining 7,8 mln AQSH dollari miqdoridagi grant mablag‘lari hisobidan 2023-yilda Qashqadaryo va Samarqand viloyatlarida yillik quvvati 10 ming tonna bo‘lgan mayda shoxli mollar uchun vitamin va minerallar bilan boyitilgan omuxta yem ishlab chiqaruvchi korxonalar va Samarqand viloyatida Qorako‘lchilik va cho‘l ekologiyasi ilmiy-tadqiqot instituti bazasida Chorva hayvonlari genetik tadqiqoti laboratoriyasini tashkil qilish;

Yaylov xo‘jaligini rivojlantirish uyushmasiga a‘zo qorako‘lchilik-naslchilik xo‘jaliklarida 500 ming bosh mayda shoxli mollarni raqamli identifikatsiya qilish va bunda, ushbu omuxta yem ishlab chiqarish korxonalari tomonidan yomg‘irlatib sug‘orish texnologiyasini joriy etgan holda don yetishtirish uchun Qo‘mitaga qarashli 800 gektar yaylov o‘zlashtirish;

Xalqaro moliya institutlarining jalb etilgan mablag‘lari hisobidan Qo‘mitaga qarashli 500 gektar yaylovda quyosh energiyasida ishlaydigan nasos agregatlari yordamida yerosti suvlarini chiqarish hamda tomchilatib sug‘orish texnologiyasini joriy etish bo‘yicha namunaviy pilot loyihani amalga oshirish uchun jumladan Fransiya taraqqiyot agentligining (chorvachilikni rivojlantirish uchun ajratilgan) grant mablag‘larini ajratish choralari ko‘rish belgilandi.

4. 2023-yil 1-iyundagi “Pillachilik sohasida kasanachilikni qo‘llab-quvvatlash hamda pilla yetishtirish uchun ozuqa bazasini yanada kengaytirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF- 85-sonli farmoni.

Farmonda hududlarda ipak qurtini parvarishlash, yetishtirilgan pilla xom ashyosini xarid qilish, qayta ishlash, qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish, tayyor mahsulotni ichki bozorga yo‘naltirish va eksport qilish bilan shug‘ullanadigan yangi pillachilik klasterlari tashkil etish;

Tut ko‘chatlarini yetishtirish, tutzorlarni barpo qilish, ipak qurtini parvarishlash, pilla xom ashyosini tayyorlash bilan shug‘ullanadigan pillachilik va tutchilik yo‘nalishidagi yangi fermer xo‘jaliklari tashkil etish belgilandi.

5. 2023-yil 10-iyundagi “Ma’muriy islohotlar doirasida qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-90-sonli farmoni. Farmonda Qishloq xo‘jaligi vazirligi faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari;

- Qishloq xo‘jaligi vazirligining tashkiliy tuzilmasi;
- Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo‘mitasining tashkiliy tuzilmasi;

- Ipakchilik va jun sanoatini rivojlantirish qo‘mitasining tashkiliy tuzilmasi;
- O‘simliklar karantini va himoyasi agentligining tashkiliy tuzilmasi;
- Qishloq xo‘jaligida xizmatlar ko‘rsatish agentligining tashkiliy tuzilmasi;
- Agrosanoat majmui ustidan nazorat qilish inspeksiyasining tashkiliy tuzilmasi;
- Qishloq xo‘jaligi sohasida islohotlarni chuqurlashtirish va tizim faoliyatini transformatsiya qilish bo‘yicha “yo‘l xaritasi”;
- Qishloq xo‘jaligi vazirligi va uning tizimidagi xodimlarni moddiy qo‘llab- quvvatlash bo‘yicha choralar belgilab berildi.

6. 2023-yil 19-iyundagi “Qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab- quvvatlash xarajatlarini moliyalashtirishning uzluksizligini ta‘minlash to‘g‘risida” PF-98- sonli farmoni.

Farmonda qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq xarajatlarni moliyalashtirish uchun Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi hisobidan Iqtisodiyot va moliya vazirligiga Qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab- quvvatlash jamg‘armasi uchun 250 million AQSH dollari 12 oy muddatga foizsiz ajratilishi belgilab qo‘yildi.

7. 2023-yil 19-iyundagi “Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallanmagan yer uchastkalariga nisbatan xususiy mulkchilik instituti joriy etilishi va mulk huquqining daxlsizligiga oid qonunchilik takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim hujjatlariga o‘zgartirishlar kiritish, shuningdek, ba‘zilarini o‘z kuchini yo‘qotgan deb hisoblash to‘g‘risida” PF-99-sonli farmoni.

- Farmonda qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallanmagan yer uchastkalarini mulk va ijara huquqi asosida elektron onlayn- auksion orqali berish (realizatsiya qilish);
- Yer uchastkalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ajratishni nazarda tutuvchi tartiblar, imtiyoz va istisnolarni qonunchilikdan to‘liq chiqarib tashlash;
- Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallanmagan yer uchastkalarini xususiylashtirish va ijaraga berishdan tushadigan mablag‘larni taqsimlashning yagona tartibini belgilash;
- Jismoniyoyuridikshaxslargayetkazilgan mulkiy zararlarni kompensatsiya qilish bo‘yicha respublika va hududiy maqsadli jamg‘armalar faoliyatini tartibga soluvchi qonunosti hujjatlarini takomillashtirish;
- Yer to‘g‘risidagi qonunosti hujjatlaridagi o‘zaro nomuvofiqliklarni bartaraf etish belgilandi.

8. 2023-yil 12-dekabrda “Qishloq xo‘jaligida erkin bozor munosabatlarini yanada rivojlantirishning qo‘shimcha chora- tadbirlari to‘g‘risida” PF-205-sonli farmoni.

Farmonda qishloq xo‘jaligida erkin bozor munosabatlarini yanada rivojlantirish, paxta-to‘qimachilik klasterlari va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni bozor tamoyillari asosida takomillashtirish, tarmoqda sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish maqsadida 2024-yil hosilidan boshlab paxta xom ashyosini yetishtiruvchi xo‘jaliklar va klasterlar o‘rtasida paxta xom ashyosini yetkazib berish bo‘yicha fyuchers shartnomalari tuproq hosildorligi normativlari doirasida O‘zbekiston respublika tovar-xom ashyo birjasining “paxta xom ashyosi seksiyasi”da har bir hudud bo‘yicha alohida o‘tkaziladigan savdolar natijalariga ko‘ra tuzilishi belgilandi.

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi Faktlar va tendensiyalar 2023-yil.

Prezident qarorlari:

- Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro institutini tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida;

- Paxta xom ashyosi yetishtiruvchilar faoliyatini yanada qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida;
- Qishloq xo'jaligida aholi bandligini oshirish va yer uchastkalaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida;
- Ipakchilik tarmog'ini yanada rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida;
- Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi (Jica) ishtirokida "Meva-sabzavotchilik tarmog'ida qo'shilgan qiymat zanjiri yaratishni rivojlantirish (2-bosqich)" loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida;
- Agrar sektorni zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikalari bilan ta'minlashni rag'batlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida;
- 2023-yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish, qayta ishlashni kengaytirish va qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida;
- Qishloq xo'jaligi korxonalari dala chetlaridagi yer maydonlarida mahsulot yetishtirish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida;
- Xalqaro taraqqiyot uyushmasi hamda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki ishtirokida;
- "Chorvachilik sohasini rivojlantirish (2-bosqich)" loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida;
- Agrar sohada ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarishni integratsiya qilish orqali sifat va samaradorlikni oshirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida;
- Qishloq xo'jaligi sohasiga ilg'or raqamli texnologiyalarni joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida;
- 2023-2026-yillarda uzumchilik va vinochilik sohasini yanada rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida;
- Baliqchilik xo'jaligi ehtiyojlari uchun suv havzalaridan foydalanish tartibini takomillashtirish hamda baliq ovlash va suv bo'yi turizmi maskanlarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida;
- Chorvachilikda identifikatsiya qilish tizimi va naslchilik sohasini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida.
- Paxtachilikda urug'chilik tizimini rivojlantirish hamda paxta hosildorligini oshirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida;
- Naslchilik xo'jaliklarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida.
- Vazirlar Mahkamasi qarorlari:
- Yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashish tadbirlarini monitoring qilish, baholash va hisobot shakllarini ishlab chiqish hamda ularning natijalarini chop etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida;
- 2023-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasida urug'chilik va ko'chat yetishtirishni rivojlantirish milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida;
- Davlat veterinariya nazorati sohasidagi ruxsat etish xususiyatiga ega ayrim hujjatlarni berish tartibi to'g'risidagi normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida;
- Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer uchastkalari ijarasiga doir huquqiy munosabatlar takomillashtirilishi munosabati bilan vazirlar mahkamasining "qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer uchastkalarini ijaraga berish tartibiga doir normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" 2021-yil 24-noyabrda 709-son qaroriga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida;
- Qishloq xo'jaligi, melioratsiya va yo'l-qurilish texnikalaridan foydalanish sohasida davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida;

- Sirdaryo viloyatida qishloq xo‘jaligi infratuzilmasini rivojlantirish jamg‘armasi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida;
- Buzilgan yerlarni rekultivatsiya qilish, tuproqning unumdor qatlamini saqlash va undan oqilona foydalanishni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida;
- Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan va o‘rmon fondi yerlarining yer fondi toifalarini o‘zgartirish masalalarini ko‘rib chiqish bo‘yicha Hukumat komissiyasi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida;
- 2023-yil hosilidan bug‘doy xarid qilish va ichki bozorda narxlar barqarorligini ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida;
- Asalarichilik tarmog‘ini qo‘llab-quvvatlash va qishloq xo‘jaligi ekinlarini asalari bilan changlatishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida;
- Pillani qayta ishlash va pilla qurti urug‘ini ishlab chiqaruvchi korxonalar tomonidan pilla boquvchilarga yetkazib berilgan ipak qurti urug‘i uchun subsidiya ajratish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida;
- Qishloq xo‘jaligi sohasiga ilg‘or raqamli texnologiyalarni joriy qilishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida;
- Agrar va oziq-ovqat sohalari uchun subsidiya ajratish tizimini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida;
- O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash hamda subsidiya berish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida;
- Paxta xom ashyosini yetishtiruvchilar uchun qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lash hamda hisobga olish muddatlarini muvofiqlashtirish to‘g‘risida;
- Naslchilik xo‘jaligi maqomini berish bo‘yicha davlat xizmatlari ko‘rsatishning ma‘muriy reglamentini tasdiqlash to‘g‘risida;
- Yaylov yerlardan foydalanish sohasidagi qonunchilik hujjatlari takomillashtirilganligi munosabati bilan Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 5-iyuldagi 504-son qarori bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi hududida chegara rejimi to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimcha kiritish haqida;
- Issiqxona xo‘jaliklari va meva-sabzavotlarni eksport qiluvchi korxonalarning faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida;
- Yer resurslarining holati bo‘yicha milliy hisobotni yuritish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida;
- Qishloq xo‘jaligi ekinlari navlari va duragaylarini davlat nav sinovidan o‘tkazilishi hamda sohaga elektron identifikatsiyalash tizimi joriy etilishi munosabati bilan Vazirlar Mahkamasining “Qishloq xo‘jaligi ekinlari navlarini sinash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida” 2021-yil 27-martdagi 158-son qaroriga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi sovitkichli sig‘imlar uyushmasiga a‘zo subyektlarga kooperatsiya tashkil etgan holda, sovitkichli sig‘imlarni qurish va jihozlash hamda qish va bahor oylarida elektr energiyasi iste‘moli xarajatlarining bir qismini qoplash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida;
- Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat xavfsizligi sohasidagi davlat boshqaruvi takomillashtirilganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida;
- Paxta xom ashyosini yetishtirish va paxta yig‘im-terimi xarajatlarini kreditlash hamda ularni realizatsiya qilishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida;

- Chorvachilikda identifikatsiya qilish tizimi va naslchilik sohasi takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida;

- Sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot instituti faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida;

- Fitosanitariya talablari yengillashtirilishi munosabati bilan Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi hududini o'simliklar karantinidagi zararli organizmlardan himoya qilish va o'simliklar karantini sohasida ruxsat berish tartib-taomillaridan o'tish tartibi to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash haqida" 2018-yil 29-yanvardagi 65-son qaroriga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida;

- Hayvonlarni identifikatsiya qilish, ro'yxatga olish va kuzatish tizimining tartib-taomillari takomillashtirilganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida.

Bulardan tashqari o'tgan yilda qabul qilingan Prezident qarorlari hamda Vazirlar Mahkamasining sohaga oid qarorlari ro'yxatini e'tiboringizga havola qilamiz:

Qishloq xo'jaligi deganda, bog'u-ro'g'lar, bepoyon g'alla va paxta dalalari, chorva hayvonlari, to'kin-sochin dasturxonimiz, umuman butun hayotimiz ko'z oldimizda namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda mazkur soha tubdan isloh qilish bo'yicha tizimli tadbirlarni amalga oshirildi va bugungi kunda ilgari kuzatilmagan yuqori natijalar qo'lga kiritilmoqda.

Bugungi kuchli raqobat hamda iqlim o'zgarishlari sharoitida qishloq xo'jaligiga innovatsiya va ilg'or ishlanmalarni, intensiv va resurs tejovchi texnologiyalarni, eng asosiysi ilm izchil tatbiq qilinmoqda.

Keyingi paytda butun dunyoda bo'lgani kabi yurtimizda ham tabiat inijliklari tez- tez kuzatilayotgani, suv resurslarining cheklangani ilm-fan va ishlab chiqarish uyg'unligini yanada kuchaytirdi.

O'z navbatida, omilkor dehqonlarimiz zamonaviy bilimlarni o'rganish barobarida, ko'p yillik boy tajribani qo'llash orqali mahoratini oshirib, alohida azmu shijoat ko'rsatishmoqda.

Bunday jonkuyar insonlarni, o'z ishining haqiqiy ustalarini doimo ardoqlaymiz, ularning mehnatini hamisha qadrlaymiz.

Yil boshidagi anomal sovuq, bahordagi jala va yog'ingarchiliklar, yoz chillasining o'ta issiq kelishi va suvning har yilgidan sezilarli darajada kamligi soha mehnatkashlarini yana bir bor sinovdan o'tkazdi.

Shunga qaramasdan, soha rivojiga qaratilgan alohida e'tibor, yaratib berilayotgan munosib mehnat sharoiti tufayli qishloq xo'jaligining barcha tarmoqlarida barakali hosil yetishtirilib, o'tgan yillarga nisbatan yuqori natijalarga erishildi.

Joriy yilda agrar sohada tizimli islohotlarni amalga oshirishga katta e'tibor qaratilib, ma'muriy islohotlar amalga oshirildi.

Soha boshqaruvidagi tarqoq funksiyalar, vazifalar va vakolatlar yagona tizimga integratsiya qilindi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilarni xususan, chorvachilik va issiqxona xo'jaliklarini, paxta-to'qimachilik klasterlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, hamda uzumchilik va vinochilik sohasini barqaror rivojlantirish, xom ashyo bazasi kengaytirish va eksport hajmini oshirish, agrar sektorni zamonaviy, resurs tejamkor texnikalar bilan ta'minlashni rag'batlantirish bo'yicha yangi mexanizmlar joriy etildi.

Shuningdek, mahsulot yetishtiruvchilarda ixtiyoriylik asosida ekinlarni mustaqil joylashtirish, davlat idoralari aralashuvini bekor qilish, fermerlarga erkinlik berish bo‘yicha qarorlar qabul qilindi.

Ilm va innovatsiyalarga asoslangan zamonaviy agrotexnik tadbirlarni amalga oshirish hamda qishloq xo‘jaligi ekinlarini yetishtirishni moliyalashtirish tizimini tubdan isloh qilinishi o‘z samarasini berdi.

Biz shu kungacha mamlakatimiz geografik joylashuvi dengizga chiqishga imkoniyat bermasligini muammo sifatida qaragan bo‘lsak, qishloq xo‘jaligi nuqtayi nazaridan esa bu katta imkoniyatdir.

Dunyoda sodir bo‘layotgan global iqlim o‘zgarishlari, tabiiy ofatlar ta’siri, avvalambor, dengizga yaqin joylashgan mamlakatlarda suv toshiqini, tuproq unumdor qatlamning yuvilishiga, sho‘rlanish darajasi ortib, degradatsiya jarayonlarini keskinlashuviga va tarkibini buzilishiga olib kelmoqda.

Mamlakatimiz Osiyo materigi markazida ekanligi, bu kabi muammolarni qishloq xo‘jaligiga ta’sirini kamaytiradi. Biroq, suv tanqisligi, qurg‘oqchilik, cho‘llanish va sho‘rlanish holatlari bizlarni ham chetlab o‘tmagan.

Bunday sharoitda tuproq unumdorligini oshirish, yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashish masalasini davlat siyosati darajasiga ko‘tardik va qishloq xo‘jaligi ekotizimini barqarorligini saqlashga qaratilgan sa’y-harakatlarimizni to‘g‘ri ekanini isbotlamoqda.

Biz har bir qarich yerdan hamda har bir tomchi suvdan unumli foydalanadigan, doimo izlanib, o‘ziga xos tajriba yaratgan insonlarni haqiqiy vatanparvar sifatida qadrlaymiz.

Joriy yilda ham mana shundan klasterlar va fermerlar tomonidan 100 ming gektar yerlar foydalanishga kiritilib, oziq-ovqat ekinlari ekildi, mevali bog‘ va tokzorlar barpo etilmoqda.

Iqlim o‘zgarishi, global isish oqibatida mamlakatimizda suv tanqisligini oldini olish uchun 500 ming gektarda suv tejovchi texnologiyalar joriy qilinib, 3 mlrd kub metr suv iqtisod qilindi va qariyb 1 mln gektardan yerlarning suv ta’minoti yaxshilandi. Sohada zamonaviy ilm va innovatsiyalarga asoslangan resurs tejamkor texnologiya va agrotexnik tadbirlarni joriy etish, gumusli bio o‘g‘itlarni qo‘llash hisobiga tuproq sifati yaxshilanib, hosildorlik paxtada 10 foiz, bug‘doyda 20 foiz, sabzavot-poliz ekinlarida 25-30 foizgacha oshdi. Respublikamiz aholisi 36,8 mlndan oshdi. Sarhisob qilinayotgan ushbu yilda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va aholi daromadlarini oshirish va narxlar barqarorligini ta’minlash bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirildi. So‘nggi ikki yilda qishloq aholisi bandligini ta’minlash, kambag‘allikni qisqartirish va oziq-ovqat mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish maqsadida 200 ming gektar paxta va g‘alla maydonlari qisqartirilib, 670 mingta fuqarolarga berildi. Natijada qariyb 2,2 mln nafar mavsumiy va doimiy ish o‘rinlari yaratilib, qo‘shimcha 3 mln tonna mahsulotlar yetishtirildi.

Umuman olganda, 2023-yilda sohada 3 mln nafarga yaqin qishloq aholisining bandligi va daromad manbasi ta’minlandi. Meva-sabzavotchilikda ilm-fan yutuqlari va resurs tejamkor texnologiyalarni qo‘llab, hosildorlik va daromad tobora oshib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligining “o'zbekiston qishloq xo'jaligining yillik hisoboti – 2023” Toshkent. 2023-yil.
2. Сирожиддинов К. И., Хужаханов М. Х. Направления совершенствования экономических основ высшего образования в Республики Узбекистан //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2017. – №. 1-7. – С. 157-160.
3. Солиев И. И., Сирожиддинов К. И. Благоприятный инвестиционный климат-важный фактор макроэкономического развития //Молодой ученый. – 2015. – №. 17. – С. 461-463.
4. Солиев И.И., Жураев Х.А., Сирожиддинов К.И. Особенности инновационной направленности экономического развития в условиях региона //Современные научные исследования и разработки. – 2017. – №. 4. – С. 275-277.
5. Сирожиддинов К. И., Хужаханов М. Х. Финансовое оздоровление предприятий при поддержке коммерческих банков //Молодой ученый. – 2014. – №. 6. – С. 488-489.
6. Ikromiddinovich S. K., Kurbanovich T. K. Problems Ensuring the Competitiveness of Small Business in Uzbekistan //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – Т. 9. – С. 148-153.
7. Баймирзаев, Д. Н. Особенности количественной оценки рисков в деятельности фермерских хозяйств / Д. Н. Баймирзаев // Экономика и предпринимательство. – 2020. – № 5(118). – С. 779-785. – DOI 10.34925/EIP.2020.118.5.159. – EDN LDQDPJ.
8. Baymirzaev Dilmurod Nematovich & Khoshimova Nazira Hakimjanovna. Ways to minimize yield risks based on the diversification of production in farms. Journal of innovations in economy. 2021. Vol. 4, Issue 4. Pp. 86-93.
9. Баймирзаев, Д. Н. Развитие инновационной деятельности в фермерских хозяйствах – важный фактор преодоления рисков / Д. Н. Баймирзаев // Информационные технологии в образовании и аграрном производстве : сборник материалов III Международной научно-практической конференции, Брянск, 18 марта 2020 года. – Брянск: Брянский государственный аграрный университет, 2020. – С. 8-13. – EDN DMKEUK.
10. Баймирзаев, Д. Н. Минимизации рисков урожайности на основе диверсификации производства в фермерских хозяйствах / Д. Н. Баймирзаев // Актуальные вопросы экономики и агробизнеса : Сборник статей, Брянск, 05–06 марта 2020 года. – Брянск: Брянский государственный аграрный университет, 2020. – С. 12-16. – EDN QVSQIN.
11. Баймирзаев Д. Н. Развитие инновационной деятельности в фермерских хозяйствах–важный фактор преодоления рисков //Информационные технологии в образовании и аграрном производстве. – 2020. – С. 8-13.
12. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
13. Солиев И. И., Сирожиддинов К. И. Use marketing opportunities in the agro-industrial complex //Экономика: анализы и прогнозы. – 2020. – №. 7-8. – С. 106-112.
14. Сирожиддинов К. И., Ботирова Р. А. Агромаркетинг в условиях усиления продовольственной направленности сельскохозяйственного производства.

15. Тажибаев К. К. Значение повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции: исследование рынка //Формула менеджмента. – 2023. – №. 2 (17). – С. 28-34.
16. Заидов И. И. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозорида рақобатбардошликни ошириш йўллари //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
17. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
18. Yakubjonov Rahmonjon. “Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions”. Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022).
19. Якубжанов Рахманжон. “Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны”. Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023).

QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o'g'li

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

Namangan davlat universiteti

+998999770946 rahmonjonyoqubjonov@gmail.com

Annotatsiya. Qishloq xo'jaligi uchun raqamli texnologiyalarning yuqori salohiyati oziq-ovqat ishlab chiqarishning kelajagi haqida ishtiyoq uyg'otadi. Raqamlashtirish ba'zan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni yanada barqaror paradigmalariga o'tishni kuchaytirish uchun panatseya sifatida qaralsa-da, kelishuv murakkab bo'lishi mumkin va fermerlikni raqamlashtirishda bir nechta mantiqiy asoslarni o'rganish uchun chuqur tahlillarni talab qiladi. Bugungi kunda raqamlashtirish jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlash uchun fanga ehtiyoj bor.

Kalit so'zlar. Raqamli qishloq xo'jaligi, raqamli texnologiyalar, aqlli fermerlik, oziq-ovqat xavfsizligi, barqarorliklik.

Abstract. The high potential of digital technologies for agriculture inspires excitement about the future of food production. Although digitization is sometimes seen as a panacea to foster the transition to more sustainable paradigms of agricultural production, the trade-off can be complex and requires in-depth analysis to explore multiple rationales for digitizing farming. Today, science is needed to prove that digitization has a positive impact on society.

Keywords. Digital agriculture, digital technologies, smart farming, food security, sustainability.

Аннотация. Высокий потенциал цифровых технологий для сельского хозяйства вселяет волнение по поводу будущего производства продуктов питания. Хотя цифровизация иногда рассматривается как панацея, способствующая переходу к более устойчивым парадигмам сельскохозяйственного производства, компромисс может быть сложным и требует углубленного анализа для изучения многочисленных обоснований цифровизации сельского хозяйства. Сегодня наука необходима, чтобы доказать, что цифровизация оказывает положительное влияние на общество.

Ключевые слова. Цифровое сельское хозяйство, цифровые технологии, умное сельское хозяйство, продовольственная безопасность, устойчивость.

Kirish

Qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish so‘nggi o‘n yillikda ushbu muammolarning yangi yechimi sifatida paydo bo‘lib, oziq-ovqat muammosiga qarshi kurashish uchun ko‘plab imkoniyatlar oynalarini ochib berdi. Qishloq xo‘jaligini raqamlashtirishga qaratilgan sa‘y-harakatlar yangilik emas. Darhaqiqat, Global Positioning Systems (GPS) kabi ba‘zi raqamli vositalar 2000-yildan oldin qishloq xo‘jaligi maqsadlarida ishlatilgan. Bugungi kunda “qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish” atamasi “Internet of Things” orqali bog‘langan sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar, robototexnika, uchuvchisiz aviatsiya tizimlari, sensorlar va aloqa tarmoqlari kabi ilg‘or raqamli texnologiyalarni fermer xo‘jaligi ishlab chiqarish tizimiga integratsiyalash jarayonini anglatadi. To‘rtinchi sanoat inqilobining kichik sohasi sifatida (Sanoat 4.0) bu ishlab chiqarish jarayoniga o‘zaro bog‘langan aqlli, raqamli texnologiyalarni integratsiyalash orqali mashina dominantidan raqamli ishlab chiqarish tizimlariga o‘tish bilan bog‘liq. Raqamli qishloq xo‘jaligi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari kabi qashshoqlikni qisqartirish kabi yuqori maqsadlarga erishish maqsadida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida ilg‘or – mavjud yoki rivojlanayotgan texnologiyalarni qo‘llashga yordam beradi.

Zamonaviy dunyoda qishloq xo‘jaligining rivojlanishi global demografik o‘zgarishlar, oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim o‘zgarishlari va resurslarning cheklanganligi kabi jiddiy muammolar oldida turibdi. XXI asrning eng dolzarb vazifalaridan biri asosiy iste‘mol mahsulotlari ishlab chiqarishni oshirish hamda ularni barqaror va ekologik jihatdan toza tarzda etishtirishdir. Shu maqsadda raqamli qishloq xo‘jaligi — yangi texnologik yo‘nalishning paydo bo‘lishi sohani tubdan yangilash imkonini beradi.

Raqamli qishloq xo‘jaligi — bu GPS monitoringi, tahliliy ma‘lumotlar platformalari, sun‘iy intellekt va katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish kabi zamonaviy raqamli texnologiyalarni qishloq xo‘jaligiga tatbiq etish orqali hosildorlikni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv tuproq, suv va boshqa qishloq xo‘jaligi resurslaridan oqilona foydalanishni ta‘minlash bilan birga, atrof-muhitga yetkaziladigan zararni kamaytirishga yordam beradi.

O‘zbekiston kabi qishloq xo‘jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo‘jaligining joriy etilishi qishloq xo‘jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta‘minlash yuzasidan muhim ahamiyatga ega. «Raqamlashtirish bo‘lmasa, sohada haqqoniy statistika bo‘lmaydi. To‘g‘ri ma‘lumot bo‘lmagach, agroxizmatlar rivojlanmaydi, fermerlar qachon nimani eksa, ko‘proq daromad olishini bilmaydi. Shuning uchun bu jarayonni tezlashtirish kerak», — deydi davlat rahbari. Shuningdek, raqamli qishloq xo‘jaligi yordamida fermerlar va agrobiznes korxonalari zamonaviy ma‘lumotlarga va ilg‘or texnologiyalarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari, bozor talablarini tezda anglashlari va mahsulotlarini sifatli va samarali tarzda yetkazib berishlari mumkin.

Hukumatlar va hukumatlararo tashkilotlar raqamlashtirishni rag‘batlantirish uchun katta miqdorda mablag‘ sarflaydi. Yevropa Ittifoqi 2016–2022 yillarga mo‘ljallangan Horizon tashabbusi orqali qishloq xo‘jaligining raqamli transformatsiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun 192 million yevro sarfladi. Qo‘shma Shtatlar Qishloq xo‘jaligi departamenti fermer xo‘jaliklarini

avtomatlashtirish va raqamlashtirishga qaratilgan tadqiqot loyihalarini ham moliyalashtiradi. Avstraliyada “Qishloq xo'jaligi uchun raqamli asoslar strategiyasi” ham davlat investitsiyalari orqali raqamlashtirishni rag'batlantirishga qaratilgan ulkan loyihadir. Yaponiya hukumati tomonidan boshlangan "Jamiyat 5.0" tashabbusi texnologiya ijtimoiy muammolarni hal qila oladigan insonga yo'naltirilgan jamiyatni rivojlantirish vositasi sifatida uning asosiy ustuvor yo'nalishlari qatoriga qishloq xo'jaligini raqamlashtirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, OECD, FAO va Jahon banki kabi tashkilotlar qishloq xo'jaligini raqamlashtirishni qishloq xo'jaligini o'zgartira oladigan, fermer xo'jaliklari samaradorligini oshirish, agrokimyoviy moddalardan foydalanishni kamaytirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni tezlashtiradigan qulay rivojlanish sifatida ko'rishadi. fermerlarning qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish. Spektrning boshqa tomonida, faollar, fuqarolik jamiyati va notijorat tashkilotlari bunday o'zgarish yangi, ehtimol undan ko'ra xavfliroq muammolarni keltirib chiqarishi mumkinligi haqida ogohlantirmoqda.

Raqamli texnologiya oziq-ovqat muammosiga yechim taklif qila oladigan aktiv sifatida tushuniladi: u ishlab chiqarilgan oziq-ovqat miqdori va sifatini oshirishi mumkin, bir vaqtning o'zida fermerlarga daromadlarni oshirish va yaxshi mehnat sharoitlarini taklif qiladi. Shunga qaramay, raqamli texnologiyalar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni salbiy oqibatlersiz o'zgartira oladigan sehrli tayoqchalar emas. Ular iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy maqsadlar bilan bog'langan.

Qishloq xo'jaligiga raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali yer maydonlari va ekinlarini obyektiv xaritalashga doir ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi va bu orqali qishloq xo'jaligi unumdorligini oshirishga erishiladi. Qishloq xo'jaligi vazirligi, OneSoil, Boston Consulting Group kompaniyalari bilan hamkorlikda O'zbekistonda qishloq xo'jaligida sun'iy yo'ldosh ma'lumotlardan foydalanishga doir bitim imzolandi. Mazkur bitim “Aqlli qishloq xo'jaligi” Konsepsiyasi doirasida qishloq xo'jaligiga raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali O'zbekistondagi yer maydonlari va ekinlarini obyektiv xaritalashga doir ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov Q.H., Imomov V.A. O'zbekistonda mehnat potentsialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. Monografiya. – T.: Akademiya, 2008. – B. 224.
2. Berkinov B., Tashmatov R.X. O'zbekistonda fermer xo'jaliklar va ularga xizmat ko'rsatuvchi bozorinfratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. – T.: TDIU, 2008. – B. 43.
3. Abdug'aniev A.A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. T.: TDIU, 2006. – 283 b.
4. Xusanov R.X. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlar va agrar iqtisodiyot. – T.: Yagi asr avlodi, 2004. – 205 b.
5. O'murzoqov O'.P. va boshqalar. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. T.: “Iqtisod-moliya”, 2008.-87-89 b.
6. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
7. O'zbekiston Respublikasi yillik statistik to'plami 2023 yil.

8. Yakubjonov Rahmonjon. “Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions”. Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
9. Якубжанов Рахманжон. “Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны”. Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
10. "Digitalization of agriculture: A way to solve the food problem or a ..."
(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X21002190>)
10. Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals.
(<https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-022-00792-6>).

MAMLAKATIMIZDA ORGANIK QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARINI ISHLAB CHIQRISHNI KENGAYTIRISH

Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot yonalishi magistranti
Nosirjonova Durdona Murodjon qizi

Аннотация: Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг томонидан органик маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва бу борадаги ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш давлат аграр сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Мақола аграр ишлаб чиқарувчи томонидан органик маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва соҳанинг рақобатбардошлигини оширишдаги масалаларга қаратилган.

Калит сўзлар: органик маҳсулот, Global G.A.P, халқаро стандартлар, мева-сабзавот маҳсулотлари, экспорт, экспорт потенциали, рақобат, қишлоқ хўжалиги

Аннотация: Налаживание производства органической продукции сельскохозяйственными производителями и увеличение производственного потенциала в связи с этим является одним из приоритетов государственной аграрной политики. В статье рассматриваются вопросы производства органической продукции аграрным производителем и повышения конкурентоспособности отрасли.

Ключевые слова: Органический продукт, Global G.A.P., международные стандарты, плодоовощная продукция, экспорт, экспортный потенциал, конкуренция, сельское хозяйство

Fermerlar faoliyatida ilg'or innovatsion texnologiyalarning jalb etilishi, qishloqqa sanoatni olib kirishga, xalqaro sifat standartlarini joriy etib uning shartlariga amal qilgan holda ichki bozorni sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirish imkonini bermoqda. Bugun yurtimizda ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari tomonidan go'sht, sut, makaron hamda un mahsulotlari va boshqa xalq iste'moli mollari sifatli tarzda ishlab chiqarish, aholining o'sib borayotgan oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyojlarini qanoatlantirishda muhim omil bo'lmoqda. Bu esa, o'z navbatida, ichki bozorni ta'minlash, qolaversa, tashqi bozorga eksportbop va xalqaro sifat standartlariga javob bera oladigan raqobatbardosh mahsulotlarni yetkazib berish ko'lamini yanada kengaytiradi. Qishloq xo'jaligida innovatsion yutuqlardan keng foydalanish, intensiv bog'dorchilik, sabzavotchilikni rivojlantirish qish mavsumida sabzavot hamda poliz mahsulotlarini yetishtirishga ixtisoslashgan xo'jaliklarni yanada kengaytirish lozim. Yil

mobaynida qishloq xo‘jalik mahsulotlarining sifatini ta‘minlash uni buzilmasdan, yo‘qotilmasdan saqlashni ta‘minlovchi infratuzilmalarni, zamonaviy texnologiyalar asosida saqlash va elektron savdolar asosida sotish bo‘yicha kompleks tashkiliy-huquqiy choralarni ko‘rishni hamda mahsulotlarni raqobatbardoshligini oshirishda xalqaro sifat standartlarini joriy etib uning shartlariga amal qilgan holda faoliyatini amalga oshirishni yanada kengaytirib, to‘laqonli tarzda ish olib borish lozim.

Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinib turibdiki, mamlakatimizda organik mahsulotlari yetishtirishni hajmini oshirish bo‘yicha keng qamrovli tadbirlar olib borilishi lozim. Joriy 2020 yildan boshlab respublikamizning barcha viloyatlarida bu borada aniq belgilangan tadbirlar amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda. 2020-2025 yillar oralig‘ida organik bog‘, uzumzorlar, sabzavot va poliz ekinlari yetishtirish ko‘paytirish belgilab olingan (1-jadval) [2].

1-jadval

2020 — 2025 yillarda maqbul qishloq xo‘jaligi amaliyoti (Global G.A.P.) xalqaro standarti talablari bo‘yicha sertifikatlanadigan yer maydonlarining asosiy eksportbop ekin turlari bo‘yicha

PROGNOZ KO‘RSATKICHLARI

T /r	Hududlar nomlari	Umumiy maydon, ga	SHu jumladan, yillar bo‘yicha (umumiy maydonga nisbatan foiz hisobida)															
			2020-2021 yillarda				2021-2022 yillarda				2022-2023 yillarda				2023 — 2025 yillarda			
			bog‘	uzum	sabzavot	poliz	bog‘	uzum	sabzavot	poliz	bog‘	uzum	sab-zavot	poliz	bog‘	uzum	sabzavot	poliz
1.	Qoraqalpo g‘iston Respublika si	2341 0	-	-	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3	4	3	5	5
2.	Andijon	3040 4	2	3	4	5	4	5	7	8	7	8	10	10	10	11	12	13
3.	Buxoro	2316 1	2	1	1	2	3	2	3	3	4	3	4	5	5	5	5	5
4.	Jizzax	2059 7	5	4	3	3	7	8	5	5	10	10	7	8	12	12	10	10
5.	Qashqadar yo	3042 0	6	6	3	5	8	8	7	6	10	10	12	15	15	15	15	20
6.	Navoiy	1104 1	2	2	1	1	3	3	2	2	4	4	3	3	5	5	5	5
7.	Namangan	2576 0	8	8	5	5	1 0	10	7	7	12	12	8	8	15	15	10	10
8.	Samarqand	6666 8	7	8	3	2	1 0	12	4	4	13	14	5	5	15	15	7	7
9.	Surxondary o	4154 1	3	3	5	3	6	6	10	6	10	10	15	9	15	12	25	15
10.	Sirdaryo	1637 9	-	-	2	5	1	1	4	10	2	2	6	15	3	3	8	20

T /r	Hududlar nomlari	Umumiy maydon, ga	SHu jumladan, yillar bo'yicha (umumiy maydonga nisbatan foiz hisobida)															
			2020-2021 yillarda				2021-2022 yillarda				2022-2023 yillarda				2023 — 2025 yillarda			
			bog'	uzum	sabzavot	poliz	bog'	uzum	sabzavot	poliz	bog'	uzum	sab-zavot	poliz	bog'	uzum	sabzavot	poliz
1 1 .	Toshkent	6893 7	5	5	4	2	8	8	7	3	12	12	13	4	15	15	20	5
1 2 .	Farg'ona	49 42 0	6	6	4	2	1 0	10	6	3	15	15	8	4	20	20	10	5
1 3 .	Xorazm	1297 0	-	-	1	3	1	1	3	5	2	2	5	7	3	3	8	10
Jami:		420 7 08	4	4	3	3	6	6	5	5	8	8	8	8	10	10	11	10

Mamlakatlarda oziq-ovqat xavfsizligi holati va chegaralarini aniqlashda milliy oziq-ovqat xavfsizligi modelini tashkil etuvchi, turli xususiyat va mezonlarni qamrab oluvchi yetarli va maqbul ovqatlanishning fiziologik me'yor va ko'rsatkichlari asos bo'luvchi uslubiy yondashuvlardan foydalanish maqbulroqdir. Hozirgi paytda yirik xalqaro tashkilotlar tomonidan insonlarning ovqatlanish me'yorlari ishlangan va ochlik hamda to'yib ovqatlanmaslik tushunchalariga ta'rif berilgan. Xalqaro Sog'liqni saqlash tashkilotining bahosiga ko'ra bir kishi kuniga o'rtacha 2400-2500 kkal ovqatlanishi kerak, ba'zi tadqiqotchilar esa, inson normal hayot kechirishi uchun kuniga 2800-2700 kkal kerak bo'ladi. Albatta bu ko'rsatkich kishining yoshi, jinsi, mehnat turi, tabiiy muhit, iqlim va boshqa bir qancha omillarga bog'liq. Agar inson kuniga 1800 kkal dan kam iste'mol qilsa, bu to'yib ovqat yemaslik, 1000 kkal dan kam ovqatlanish esa ochlikni bildiradi[4]. SHu bilan birga ovqat tarkibida oqsil, yog'lar, vitaminlar, mikroelementlarning yetishmasligi ham muammo bo'lib, bunday hol yashirin ochlik deb ataladi. Umuman olganda, mamlakatda oziq-ovqat havfsizligi darajasi quyidagi ko'rsatkichlarni qamrab oladi:

- ovqatlanish ratsionining tarkibi va energetik miqdori bo'yicha fiziologik ehtiyojlarning qondirilishi;
 - oziq-ovqat mahsulotlarining tarkibida mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan zararli moddalarni cheklash me'yorlariga muvofiqligi;
 - oziq-ovqatga jismonan va iqtisodiy jihatdan to'yinish darajasi;
 - mamlakat oziq-ovqat ta'minoti va agrosanoat majmuasi resurslar bilan ta'minlanishining importga bog'liqligi;
 - strategik va operativ oziq-ovqat zahiralarining talab qilinadigan me'yori saqlanib turishi.
- Yuqoridagi amalga oshirishni ta'minlash uchun O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzurida Qishloq xo'jaligini rivojlantirish va oziq-ovqat ta'minoti jamg'armasi faoliyat yurita boshladi.

Ta'kidlab o'tish lozimki, mamlakatimiz aholisi o'rtasida sog'lom turmush tarzini yo'lga qo'yish, uni ommalashtirish, iste'mol uchun xavfsiz va foydali bo'lgan organik mahsulotlarni

targ‘ib etish tadbirlari izchil amalga oshirilmoqda. SHu bilan bilan agroekoturizmni rivojlantirish masalalariga jiddiy ahamiyat berib kelinmoqda. Yuqori turistik salohiyatga ega bo‘lgan shaharlarda organik bozorlar va restoranlar tashkil etish yo‘lga qo‘yilishi ko‘zda tutilmoqda (2-jadval) [1].

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasi hududlarida agroekoturizm jozibadorligini yanada oshirish uchun organik bozorlar va restoranlar tashkil etish bo‘yicha amaliy CHORA-TADBIRLAR REJASI

T/r	CHora-tadbirlar	Ijro muddati	Ijro uchun mas’ullar
1.	Organik bozorlar va restoranlar tashkil etish uchun maqbul yer maydonlarini «E-IJRO AUKSION» savdo maydonchasiga kiritish hamda tadbirkorlar va investorlar o‘rtasida elektron onlayn-auksion tashkil etish.	2020 yil III chorak	Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi
2.	Tanlov natijalariga muvofiq tanlangan yer uchastkalarida zamonaviy-tarixiy uyg‘unlikdagi milliy an‘analimiz aks ettirilgan o‘ziga xos jozibadorlikka ega organik bozor va restoranlar qurilishi ishlarini amalga oshirish.	2020-2021 yillar	Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi, Qishloq xo‘jaligi vazirligi
3.	Organik sertifikatga ega fermer xo‘jaliklarining organik bozorlarda mahsulotlarini sotishlari uchun qulay sharoitlar yaratib berish.	2021 yildan boshlab	Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi, Qishloq xo‘jaligi vazirligi
4.	Organik qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi fermer xo‘jaliklari bilan Toshkent, Qo‘qon, Marg‘ilon, SHahrisabz, Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlaridagi mashhur mehmonxonalar va restoranlar o‘rtasida hamkorlik o‘rnatishini ta‘minlash.	2021 yildan boshlab	Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi, Farg‘ona, Qashqadaryo, Samarqand, Buxoro, Xorazm viloyatlari va Toshkent shahri hokimliklari
5.	Toshkent, Qo‘qon, Marg‘ilon, SHahrisabz, Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlarida organik bozor va restoranlar tashkil etilganligi to‘g‘risida davlat va xorijiy tillarda targ‘ibot va reklama qilish ishlarini tashkil etish.	doimiy	Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi, Farg‘ona, Qashqadaryo, Samarqand, Buxoro, Xorazm viloyatlari va Toshkent shahri hokimliklari

Oziq-ovqat muammosini hal etish faqat oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish bilan emas, balki tabiiy resurslardan maqbul foydalanish, ekologik muammolarni ham e‘tiborga olish muhim hisoblanadi. O‘zbekistonda atrof-muhitni himoya qilish borasida ko‘p ish qilinmoqda. Ekologiya sohasida O‘zbekistonda hal etilishi lozim bo‘lgan milliy vazifalar va davlat dasturlari atrof muhitni hozirgi va kelajak avlod uchun muhofaza qilishga yo‘naltirilishini ta‘minlash va tabiiy zahiralarni asrab-avaylash jarayonini kuchaytirish, toza suvdan va sanitariya xizmatlaridan bahramand bo‘ladigan shahar va qishloq aholisining ulushini ko‘paytirishdan iborat. Milliy chora-tadbirlar bilan birgalikda mamlakatimiz iqlimning o‘zgarishi, biologik rang-baranglik, atrof-muhitni himoya qilish va yerlarning unumdorligi

pasayishi bilan bog‘liq juda ko‘p xalqaro ekologik loyihalarda ishtirok etmoqda va mamlakatdoirasida ham keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirib kelmoqda [3]. Bu borada mamlakatimizda quyidagi yo‘nalishlarda ish olib borilmoqda:

- mahalliy organik mahsulotlarni sotish uchun salohiyatli eksport bozorlarida marketing tadqiqotlari o‘tkazish va ichki bozorlarni rivojlantirish.
- talab yuqori va istiqbolli organik qishloq xo‘jaligi va organik oziq-ovqat mahsulotlari turlarini aniqlash uchun organik mahsulotlar bozorlari kon‘yunkturasini o‘rganish, yirik savdo tarmoqlarida organik mahsulotlarni qadoqlash va tamg‘alash turlarini tahlil qilish.
- organik mahsulot turlari bo‘yicha ichki bozor hajmi va eksport salohiyatini aniqlash.
- salohiyatli investorlarni jalb qilish orqali Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Yaponiya, Janubiy Koreya va AQSH kabi davlatlarga organik mahsulotlarni eksport qilish uchun zarur infratuzilmaga ega bo‘lgan klasterlar, kooperativ va logistika markazlarini tashkil etish.
- organik qishloq xo‘jaligi bilan aloqador sub‘ektlarning sohaga tegishli respublika va xalqaro ko‘rgazma va yarmarkalarda ishtirokini ta‘minlash.
- organik mahsulotlarni iste‘mol qilish orqali aholining sog‘lom ovqatlanish madaniyatini shakllantirish va uni targ‘ib qilish bo‘yicha tadbirlarni o‘tkazish. Bunda, aholining keng qatlamlari bilan birga manfaatdor vazirlik va idoralarning malakali mutaxassislari, meva-sabzavot klasterlari, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar vakillarining ishtirokini ta‘minlash.
- organik qishloq xo‘jaligi harakatlarining xalqaro federatsiyasi bilan aloqa o‘rnatish uchun organik tovar ishlab chiqaruvchilar uyushmasini tuzishga tashkiliy jihatdan ko‘maklashish.
- Organik paxta xom ashyosini yetishtirish, to‘qimachilik mahsulotlarini tayyorlash va eksport qilish bo‘yicha Hindiston, Xitoy, Janubiy Koreya, Turkiya, AQSH va Yaponiya kabi ushbu yo‘nalishlar rivojlangan mamlakatlar tajribalarini o‘rganish va o‘zaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha xalqaro tashkilotlar (FAO, GIZ, USAID, KOPIA, JICA va boshq.)ning texnik ko‘maklari doirasida o‘quv tanishuv safarlarini tashkil etish. Bunda, manfaatdor vazirlik va idoralarning malakali mutaxassislari bilan birgalikda organik paxta-to‘qimachilik klasterlarini tashkil etish imkoniyatiga ega tadbirkorlar va fermerlar ishtirok etishini ta‘minlash.

Global organik to‘qimachilik standarti (Global Organic Textile Standard – GOTS) talablarini hamda xalqaro tajribani chuqur tahlil qilgan holda:

- milliy standartlar ishlab chiqish va ular talablariga muvofiq eksportga yo‘naltirilgan organik to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yiladi;
- eksport geografiyasini kengaytirish hamda to‘qimachilik sohasiga investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshiriladi;
- Textile Exchange faoliyati o‘rganiladi va u bilan hamkorlik yo‘lga qo‘yiladi.
- Turkiyaning EGEDENIZ TEKSTIL A.S bilan hamkorlikda organik to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish va eksport qilish choralari ko‘rish.
- Aholi ixtiyoridagi sut mahsulotlarini qabul qilish, qayta ishlash va sotishni o‘z ichiga olgan kooperatsiya tashkil etish bo‘yicha ilg‘or chet el tajribalarini o‘rganish va ushbu yo‘nalishda kooperativlar tashkil etish choralari ko‘rish.
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Qashqadaryo, Samarqand, Surxondaryo va Navoiy viloyatlarining ixtisoslashgan tumanlarida tashabbuskorlar tomonidan aholi xonadonlarida

organik kurka yetishtirish tajribasini yaratish va yetishtirilgan mahsulotlarni organik sertifikatlashtirib, eksportga yo‘naltirish.

- Respublikamizning kimyoviy ishlov berilmaydigan tog‘ va tog‘oldi mintaqalarida yetishtirilayotgan yong‘oq va boshqa danakli mevalar va rezavorlarni kooperatsiyalar orqali organik sertifikatlashtirish va eksportga yo‘naltirish tadbirlarini tashkil etish.

Organik mahsulotlarni aholi iste‘moli uchun yetkazib berish maslalariga jiddiy e‘tibor qaratishga hali ko‘p vaqt bo‘lmaganiga qaraymay, bu borada xalqaro bozorlarda jiddiy raqobat muhiti shakllanib ulgurdi. SHu bois organik mahsulot va xom ashyolarni ishlab chiqarish doirasidagi ilmiy-tadqiqotlarni kengaytirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda. Buning uchun eng avvalo:

- mintaq va mahalliy darajalarda organik ishlab chiqarishni tashkil etish sharoitlari uchun qishloq xo‘jaligi yer turlarining yaroqliligini kompleks baholashdan o‘tkazish.

-kompleks baholash natijasida organik ishlab chiqarishni tashkil etish uchun hududlarning tuproq-iqlim sharoitlaridan kelib chiqib, viloyatlar va tabiiy-qishloq xo‘jaligi tumanlarining yaroqliligi bo‘yicha xo‘jaliklar sonini aniqlash.

- organik ishlab chiqarishni ta‘minlaydigan texnologik omillar va biologik vositalardan kompleks foydalanishga tayanadigan qishloq xo‘jaligi ekinlarini yetishtirish texnologiyalari, o‘simliklarni himoya qilish, o‘g‘itlar va biopreparatlar qo‘llashning yaxlit tizimlari, tuproqlarga ishlov berish va almashlab ekish (dala va yem-xashak, sabzavot hamda kartoshka) usullarini ishlab chiqish.

- qishloq xo‘jaligi korxonalari, fermer va dehqon xo‘jaliklari hamda tomorqa yer egalarida organik ishlab chiqarishni tasarruf etishning asoslarini shakllantirish.

- klasterlar, fermer va dehqon xo‘jaliklari uchun organik standartlar va organik qishloq xo‘jaligining asosiy tamoyillari bo‘yicha organik dehqonchilik tizimlariga bosqichma-bosqich o‘tish usullarini ishlab chiqish.

- organik chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni tashkil etishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish.

- organik mahsulotlar bozorlarini samarali shakllantirish, ularni sertifikatlashtirish va tamg‘alash bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqish.

- organik paxtachilik va organik to‘qimachilik sohasining ilmiy asoslarini rivojlantirish.

- organik urug‘chilikni tashkil etish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish va jadallashtirish.

- organik ishlab chiqarishga asoslangan o‘simlikshunoslik va chorvachilik sohasidagi fermerlar, dehqonlar va boshqa kichik tadbirkorlik sub‘ektlarini o‘qitish uchun amaliy namoyish maydonchalarini yaratish zarur bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyhati

1. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясини тасдиqlаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. // Халқ сўзи, 2020 йил 20 май. // Халқ сўзи, 2019 йил 25 октябр.
2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сифат ва хавфсизлик кўрсаткичлари халқаро стандартларга мувофиқлигини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар

тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. // Халқ сўзи, 2020 йил 20 май.

3. Б.Бозоров, К.Тажибаев, Э.Ибодуллаев. Аграр соҳани модернизация қилиш орқали маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш йўллари. Бизнес эксперт журнали. 26.06.2019 йил Сон №6. 40-43 б.

4. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.

5. K.I.Sirojiddinov. A.Mirsoliyev. Market transformations in agriculture and expanding export opportunities. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. Vol. 10 Issue 3, March 2020. Pages: **223-228**

TADBIRKORLIK VA KICHIK BIZNESDA "YASHIL" IQTISODIYOT TAMOIYILLARINI QO'LLASH IMKONIYATLARI

TOVAR VA XIZMATLAR BOZORINI SEGMENTLASHNING ZARURLIGI, MOHIYATI, AHAMIYATI VA USULLARI

Siddiqov Anvarbek Mamasoliyevich,

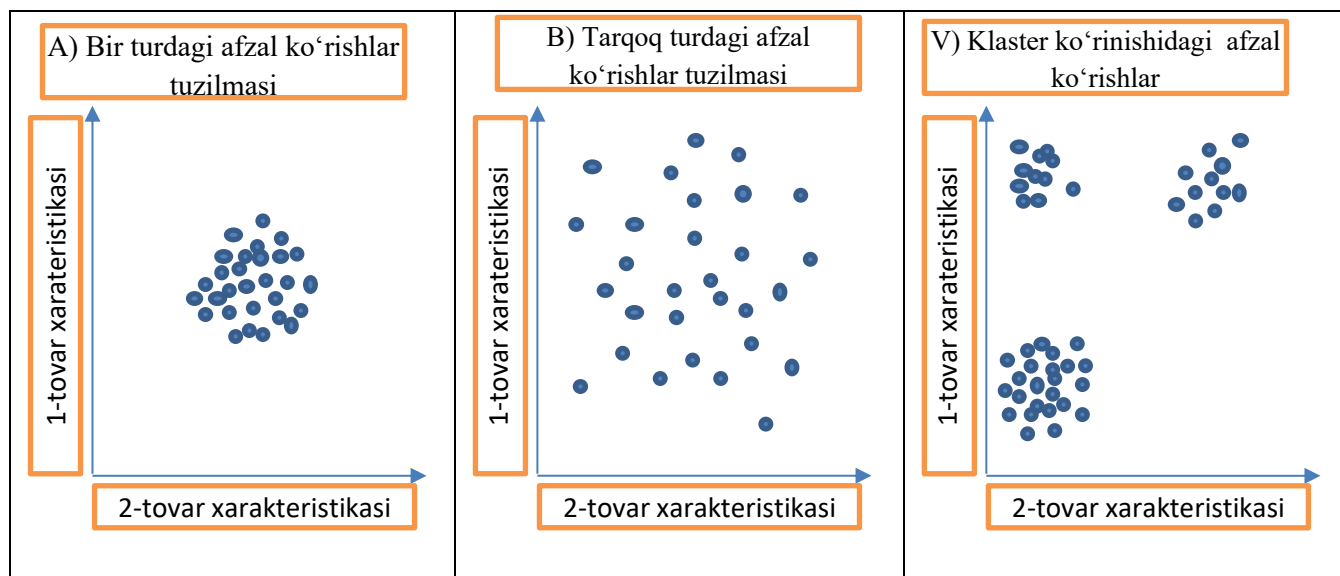
Namangan davlat universiteti

Menejment kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotasiya: Bozor segmentatsiyasi bu ommaviy bozorlarni ehtiyojlari va ehtiyojlari o'xshash bo'lgan guruhlariga bo'lish jarayonidir. Bozor segmentatsiyasining mantiqiy asoslari shundan iboratki, raqobatbardosh ustunlik va yuqori ko'rsatkichlarga erishish uchun firmalar harakat qiladilar.

Kalit so'zlar: agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq ho'jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste'mol tovarlari.

Individlarning o'z ehtiyojlarini to'la qondirish borasidagi harakatining shakllanishi turli-tuman omillar ta'sirida ruy beradi va, shu bois bir-biridan keskin tarzda farqlanadi. Biroq mavjud barcha farqlarga qaramay, biron-bir guruhdagi kishilarda, boshqa guruhdagilardan farqilanuvchi o'ziga xos afzalliklar paydo bo'lishi mumkin. Ehtiyojlar orasidagi tavofutlar, afzalliklar, individlarning xarakteristikasi, harakatiga ko'ra kishilarni guruhlariga ajratish bozor segmentatsiyasi deb nomlanadi. Binobarin, o'zining o'ziga xos xususiyatlari va ishlab chiqaruvchi korxonalar va sotuvchilarning marketing faoliyatiga nisbatan munosabati bilan ajralib turuvchi bozorning alohida bir qismi (individlar guruhi) bozor segmenti deb ataladi.

1-rasm. Afzal ko'rishlarning asosiy tuzilmasi.

Bir biriga o‘xshash ehtiyojlar individlar soni va guruhlar orasida farqlanish, aniq mahsulot bozorida shakllangan afzalliklar tarkibiga bog‘liq. Faraz qilaylik 1-rasmda berilgan nuqtalar bilan bir qator vaziyatlar aks ettirilgan:

- Xaridorlarning afzal ko‘rishlarida sezilarli farqlar yo‘q, o‘z-o‘zidan barcha uchun bir turdagi tovar to‘g‘ri keladi (A);
- Xaridorlarning afzal ko‘rishlari keskin farqlanadi – har bir iste‘molchi unikal, o‘ziga xos tovarni xarid qilishni istaydi (B);

Shubhasiz, bozorda o‘xshash afzal ko‘rishlarga ega bo‘lgan iste‘molchi guruhi mavjud (V). Bu turdagi guruhlar tabiiy bozor segmentlarini aks ettiradi. Bunday vaziyatlarda ishlab chiqaruvchi firma barcha iste‘molchilar guruhi e‘tiborini tortuvchi tovarni taklif etishi yoki o‘zi uchun eng jozibador bo‘lgan segmentga diqqat e‘tiborini qaratishi mumkin. Birinchi hamda ikkinchi variantlar marketingning kompleks sa‘yi-harakatlarini amalga oshirishni talab etib, ularning mazmuni bozor segmentlari o‘rtasidagi tavofutlar darajasi va tavsifini belgilab beradi. Oldin ta’kidlab o‘tilganidek, iste‘molchilarning afzal ko‘rishlariga bir qator omillar ta’sirida shakllanadi, shu asosda aynan bir omilning ehtiyojlar shakllanishi va qarorlar qabul qilinishiga bir xil ta’sir etadi deb hisoblash mumkin. Ana shu asosda marketingda iste‘molchilarni individlarning afzal ko‘rishlarining shakllanishi ta’sir ko‘rsatuvchi omillar ta’sirini aks ettiruvchi, keng qamrovli mezonlar asosida segmentlarga ajratish amalga oshiriladi (1-jadval).

1-jadval.

Iste‘mol bozorini segmentlashning asosiy mezonlari

Mezon	O‘zgaruvchilar
Geografik	- iste‘molchilarning hududiy mansubligi (mamlakat, mintaq, aholi yashash punkti va h.k.); - aholining konsentratsiyalashuv darajasi (5 ming kishigacha, 5-10 ming kishi, 10-20 ming kishi va h.k.); - iste‘molchilar yashash mintaqasidagi iqlim sharoitlari; - transport infratuzilmasining rivojlanish darajasi va h.k.).
Demografik	- yosh; - jins; - oila takibi va hayotiy sikli bosqichi va h.k.
Ijtimoiy	- ijtimoiy mavqe; - ma’lumotlilik darajasi; - faoliyat turi; - millati; - diniy qarashlari; - madaniy an’analar va h.k.
Xulq atvor va sa‘yi-harakatlari	- xaridor sifatidagi roli (tashabbuskor, ta’sir eutuvi, qaror qabul qiluvchi, xaridor, foydalanuvchi); - xarid uchun asos (bayram, yubiley sanasi, tug‘ilgan kun to‘y va h.k.); - olinadigan manfaat (tovardan kutilayotgan ne‘matlardagi farq) - shaxsiy mavqe (foydalanuvchi bo‘lmagan, sobiq foydalanuvchi, potensial foydalanuvchi, yangi foydalanuvchi, doimiy foydalanuvchi); - iste‘molning intensivligi (past, o‘rtacha, yuqori); - xaridorning tayyorlik darajasi (tovar haqida ma’lumotga ega emas, tovar mavjudligi haqida ma’lumotga ega bo‘lish, tovarning iste‘mol xususiyatlaridan xabardorlik, tovarga qiziqish bildiruvchi, sotib olishni istagan, xaridni amalga oshiruvchi); - sodiqlik darajasi – (haqiqiy sodiqlar, nisbatan sodiqlar, beqaror sodiqlar, bir tovar

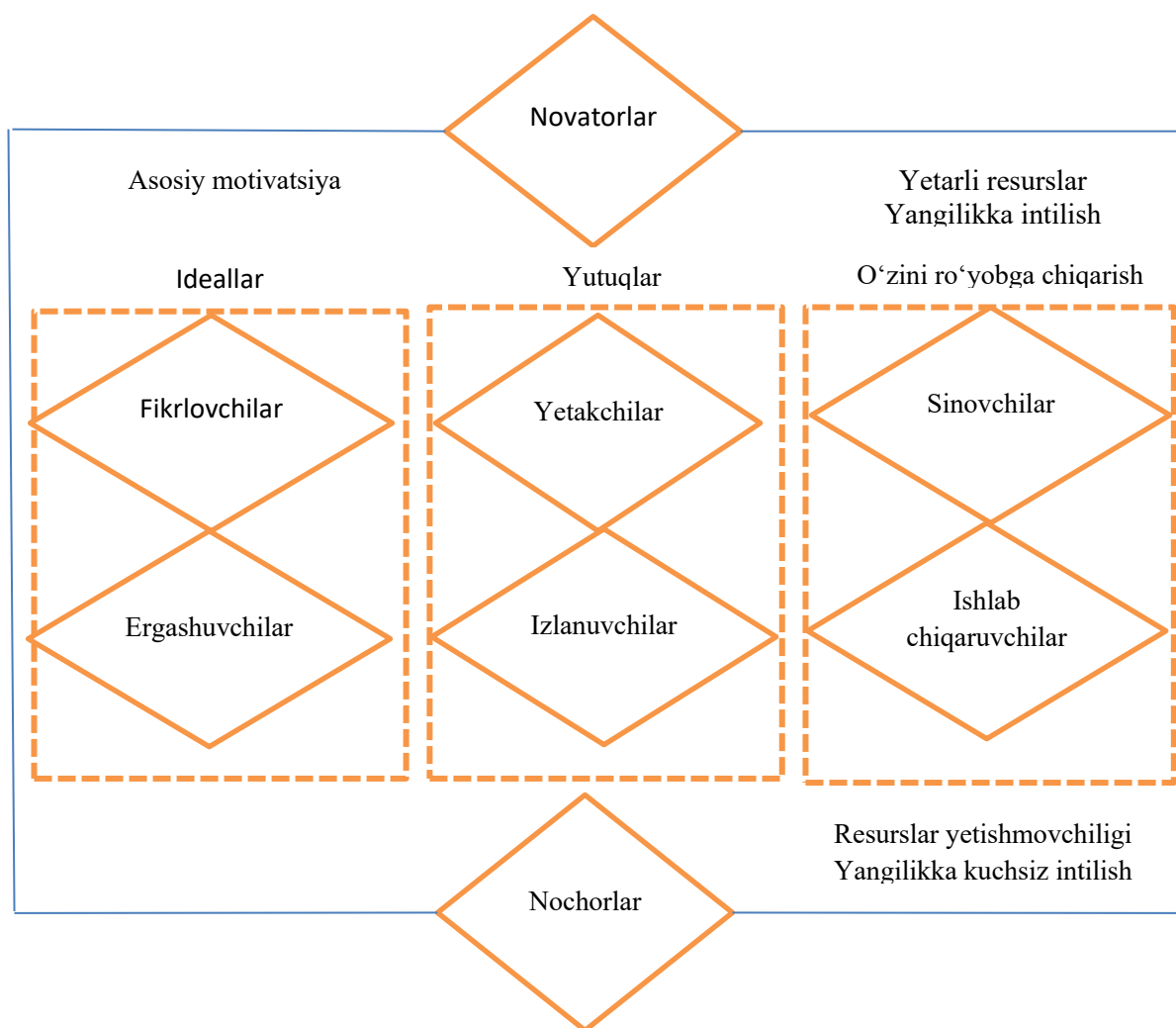
	markasidan boshqasiga doimiy tarzda o‘tuvchilar); - tovarga bo‘lgan munosabatlar (e’tirof, ijobiy, befarq, salbiy, dushmanlik) va h.k.
Psixografik	- hayot tarzi (VALS); - Shaxsiy xususiyatlar va h.k.

Iste’mol bozorini psixografik mezonlar asosida segmentlash haqida alohida to‘xtalib o‘tish joiz. Istemolchilarni tasniflashning eng muvaffaqiyatlilaridan biri SRI Consulting Business Intelligence kompaniyasining VALS usuli hisoblanadi. Maxsus so‘rovnoma savollariga (35 ta savol) berilgan javoblarga asosida taklif etilgan sxemaga muvofiq katta yoshdagi aholi (usul AQSHda sinovdan o‘tgan) 8 guruhga bo‘linadi (2-rasm).

Ishlab chiqarish maqsadlaridagi tovar va xizmatlar bozorida xaridorlar sifatida alohida individlar emas, balki tashkilot va korxonalar maydga chiqqanligi sababli, bozorni segmentlarga ajratish, iste’mol bozorini segmentlarga ajratishdagi mezonlardan sezilarli ravishda farq qiladi. 2-jadvalda ulardan bir nechta keltirilgan.

Bozorni segmentlar bo‘lib olish jarayonini olib borishda (iste’mol, ishlab chiqarish bozori), har bir bozor segmentida quyidagilarni yodda tutish lozim:

- o‘lchanadigan – uning sig‘imi, to‘yinganligini baholash imkoni bo‘lishi lozim;
- ahamiyatli – segment yetarli darajada katta va foydali bo‘lishi, aks holda kichik iste’molchilar guruhi uchun maxsus marketing tadbirlarini ishlab chiqishning hojati yo‘q;

2-rasm. VALS usuli bo‘yicha hayot tarzini segmentlash.

- egallanishi imkoni mavjud – firmaning segmentga chiqish, uni egallash, unda samarali faoliyat yuritish imkoni bo‘lishi lozim.
- tabaqalashgan – segmentlarga kiruvchi iste’molchilar, firmaning marketing tadbirlariga befarq bo‘lmasligi, lekin agar ikki segment bir xil reaksiyani ko‘rsatayotgan bo‘lsa, ularni birlashtirish lozim.
- erishiladigan – firma segmentga kiruvchi iste’molchilarni jalb etish uchun marketing kompleksini ishlab chiqishga tayyor bo‘lishi lozim.

2-jadval.

Ishlab chiqarish maqsadlaridagi tovar bozorlarini segmentlashning asosiy mezonlari

Mezonlar	O‘zgaruvchi omillar
Tashkiliy xarakteristika	Xaridor tashkilotning tarmoq mansubligi. Xaridor tashkilotning mavqei, faoliyat ko‘lami. Xaridor tashkilotning joylashuvi va h.k.
Operatsion xarakteristikalar	Xaridor tashkilotlar tomonidan foydalanilayotgan texnologiyalar. Talab etiladigan tovarlar hajmi. Tovarni (xizmatlar) yetkazib berilishining davriyligi va h.k.
Xaridlar amaliyoti	Ta’minotni tashkil etish. Xaridor tashkilotning tashkiliy tuzilmalari o‘rtasidagi majburiyat va javobgarlikni taqsimlash. Xaridlar to‘g‘risida qarorlar mezonlarining ahamiyatligining nisbati (sifat, narx, ta’minot ishonchliligi va h.k.)
Vaziyatli omillar	Yetkazib berishning muddatligi. Taklif etilayotgan tovarlarning qo‘llanish sohasi. Buyurtmalar hajmi va h.k.
Buyurtmachining shaxsiy xususiyatlari	Xaridor va ta’minotchining faoliyatida tamoyillar va usullarining o‘xshashligi. Xatarga munosabat. Xaridor-tashkilotning sodiqlik darajasi.

Resurslarning muayyan ma’noda har qanday tashkilotda chegaralanganligi (hattoki eng yirik va eng muvaffaqiyatli tashkilotda ham), maqsadli segmentlar tanlovini asoslashga alohida e’tibor va yuksak mas’uliyat bilan yondoshish lozim. Shu bois marketing sohasidagi mutaxassislar tomonidan yetti bosqichdan iborat bo‘lgan bozorni segmentlash protsedurasi tavsiya etiladi (3-jadval). Bunday sxemani amalga oshirish korxona tanlangan bozorni segmentlashga investitsiyalangan mablag‘lar o‘zini oqlashi, marketing bo‘yicha tadbirlar foyda keltirishiga ishonch hosil qilishi uchun zarur. Segmentlash korxona faoliyatini ma’lum bir vektorini yaratadi, mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini oshiradi. Segiyentlashning yana bir muhim xususiyati tovarning hayotiylik davrini muayyan muddatga

cho‘zish imkoniyatini yaratishi bilan ifodalanadi. Albatta bu jarayon ham agrosanoat majmuasida o‘ziga xos jihatlarga ega bo‘lib, agrar tarmoqning o‘ziga xos xususiyatlarini e‘tiborga olishni talab etadi.

3-jadval.

Segmentlash jarayoni bosqichlari

Bosqich	Harakat
Istemolchilarni guruhlariga ajratish	Barcha iste'molchilarni o'xshash afzalliklar asosida guruhlashtirish
Segmentni ajratish	Iste'molchilarning segmentlarning aniq chegaralarga ega bo'lishi va identifikatsiyalanish uchun, har bir guruhining demografik xarakteristikasi, iste'molchining xulq atvori, harakatini, hayot tarzini aniqlash.
Segmentning jozibadorligini aniqlash	Har bir segment jozibadorligini bozor konjunkturasining asosiy ko'rsatkichlari orqali aniqlash: bozorning o'sish dinamikasi, raqobatning intensivligi, bozorga kirish va chiqishdagi to'siqlar va h.k.
Segmentlar pozitsiyani belgilash	O'ziga xos afzal ko'rishlari bilan ajralib turuvchi, har bir segmentdagi iste'molchilar uchun “tovar bahosi – tovar sifati” strategiyasini taklif etish
Segment rentabeligini baholash	Har bir segmentda tovarni poizitsiyalash jozibadorligini tekshirib ko'rish, ya'ni har segmentga sarflangan mablag'larining o'zini oqlashini aniqlash
Segment uchun marketing kompleksini ishlab chiqish	Tanlangan segment (segmentlar) uchun marketing kompleksi ishlab chiqiladi, har bir element atroflicha bayon etiladi (tovar va uning tavsifi, narxi, sotish kanallari, siljitish usullari

Segmentlash jarayonini yakulangandan so‘ng, maqsadli bozor tanlovini amalga oshirish lozim.

Maqsadli bozor – korxona o‘zining marketing kompleksini (foydaning maksimal hajmi, rentabellik darajasi, marketing tadbirlarining samaradorligi) amalga oshirish uchun eng yaxshi imkoniyatlarga bozor segmenti.

Maqsadli bozorlarni aniqlashda, odatda, 3 turdagi usullardan biridan foydalanish ko‘p tarqalgan (3-rasm):

Ommaviy marketing (barcha iste'molchilar uchun yagona marketing kompleksi)	Tabaqalashtirilgan marketing (har bir bozor segmentiga –alohida marketing kompleksi)	Maqsadli marketing (faqatgina bir segment uchun marketing kompleksi)
..... – bozor chegaralari; ----- – ishlab chiqaruvchi korxona manfaatlarini ifodalovchi bozor chegaralari; ---- – ishlab chiqaruvchi korxona manfaatlarini ifodalovchi segment osti (bozor ulushi) chegaralari;		
Tabaqalashtirilmagan marketing (segment ostidagi ja'mi iste'molchilar uchun yagona marketing kompleksi)	Tabaqalashtirilgan marketing (har bir segment ostidagi ja'mi iste'molchilar uchun alohida marketing kompleksi)	Konsentratsiyalashgan marketing (maqsadli segment osti uchun sa'yi harakatlarni jamlash)

3-rasm. Maqsadli bozorni ajratib olishda marketing usullari va turlari.

- ommaviy marketing – agarda iste'mol afzal ko'rishlarida (hattoki demografik xususiyatlari, geografik, ijtimoiy va boshqa mezonlar bo'yicha turli xil gurhlarga mansub bo'lganida ham) sezilarli tafovutlar aniqlanmagan hollarda qo'llaniladi;
- tabaqalashtirilgan marketing (differinsatsiyalangan) - segmentatsiyalash jarayonida iste'molchilarning afzal ko'rinishlaridagi katta tafovutlar aniqlanganda va ajratib olingan segmentlarda marketing kompleksini ishlab chiqishga zarur bo'lgan resurslarga ega bo'lgan hollarida qo'llaniladi;
- taqsadli marketing (eng ko'p tarqalgan) – odatda eng jozibador va eng istiqbolli segment tanlab olinadi va uning uchun marketing kompleksi ishlab chiqiladi.

Maqsadli marketing usulini qo'llagan holda, firma o'z oldiga aniq bozorda maksimal ulushga ega bo'lishi vazifasini belgilab oladi. O'z navbatida ajratib olinadigan segmentlar ahamiyatli bo'lishi, ya'ni iste'molchilarning katta qismini qamrab olishi tabiiy hol. Bu esa segment ichidagi iste'molchilarning afzal ko'rishlaridagi tafovutlarning ham o'sishiga olib keladi. Shuning uchun, maqsadli marketing usullarini amalga oshirishda marketingning quyidagi turlarini qo'llashi mumkin:

- taqabalashtirilmagan marketing – marketing kompleksiga bir xilda munosabat bildiruvchi iste'molchilarning juda katta miqdorlari, katta segmentlarda qo'llaniladi;
- tabaqalashtirilgan marketing – yetarli darajada bir turdagi maqsadli bozorga tegishli;
- jamlanma marketing – resurslarni samarali foydalanib tejab sa'yi harakatlarni bir yo'nalishda jamlash imkonini yaratadi. Lekin jamlanma marketing yuqori xatar darajasi bilan ajralib turadi. Bu raqobatning kuchayishi bilan bog'lanadi, chunki birinchidan, tezlik bilan birdaniga korxonaning bozorda egallagan o'rnini o'zgartirishning iloji yo'q, ikkinchidan tovar turlarini yangidan shakllantirish murakkab jarayondir, uchinchidan, talab o'zgarishiga tezkorlik bilan munosaba bildirish, ya'ni yangi tovarlarni bozorga olib chiqishga kechikish mumkin. Jamlanma marketingni investitsion va moliyaviy resurslarning yetishmovchiligi, rivojlanish imkoniyati past bo'lgan va boshqa resurslarning yetishmovchiligida qo'llash maqsadga muvofiq

Marketingning u yoki bu turi vositasida maqsadli bozorni egallash strategiyasi tanlovini amalga oshirishda quyidagi omillarni hisobga olish lozim:

- korxona resurslari: agar ular chegaralangan bo'lsa, jamlanma marketing qo'llaniladi;
- korxona tovarlarini turdoshlik darajasi: agarda ular bir turda bo'lsa – tabaqalashtirilganmagan; agarda turli xilda bo'lsa – tabaqalashtirilgan;
- tovarning hayotiylik sikli bosqichi: yangi tovar – tabaqalashtirilmagan, yakuniy bosqichlarda – tabaqalashtirilgan;
- bozorning turdoshlik darajasi: turdosh iste'mol kontingenti – tabaqalashtirilmagan marketing.

Maqsadli bozor va uni qamrab olish strategiyasini tanlab olib, tovarni pozitsiyalash protsedurasini amalga oshirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
2. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF

- AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
3. Тажибаев, К. К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
4. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
5. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
6. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo‘q. 5. – 707-713-betlar.
7. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
8. qizi Toxirova, Gavxaroy Tolibjon. "SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT." Innovative Development in Educational Activities 2.23 (2023): 369-382.
9. Soliyeva N.M. THE ROLE OF MARKETING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> 2. Soliyeva N.M. MARKETINGNING MEHMONDO‘STLIK SANOATIDAGI AHAMIYATI. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608 www.sciencebox.uz
10. Abduraxmonov S. S. O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.
11. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
12. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
13. Баймирзаев Д. Н. Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-1 (96). – С. 932-940.
14. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.

KORXONA BOSHQARUV TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA STRATEGIK BOSHQARISH USULINING O‘RNI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali 1-bosqich magistranti

Yusupov Nurillo Ikromjon o‘g‘li

nurillo-yusupov96@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonalarning strategik boshqarish usuli orqali korxona boshqaruv tizimi faoliyatini oshirish, unga ta’sir qiluvchi omillar, korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish yo‘llari hamda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: strategik boshqaruv, korxona faoliyati, raqobatbardoshlik, trend, boshqaruv samaradorligi, ichki va tashqi omillar, innovatsiya, integral ko‘rsatkich, strategiya, baholash, korxona barqarorligi.

Annotatsiya: Annotatsiya: V dannoy statye rassmotreny voprosy povysheniya aktivnosti sistemy upravleniya predpriyatiyem posredstvom metoda strategicheskogo upravleniya predpriyatiyami, faktory, vliyayuyey na nego, puti povysheniya konkurentosposobnosti predpriyatiy, sovershenstvovaniya organizatsionno-ekonomicheskix mexanizmov upravleniya.

Klyuchevyye slova: strategicheskoye upravleniye, deyatelnost predpriyatiya, konkurentosposobnost, trend, effektivnost upravleniya, vnutrenniye i vneshniye faktory, innovatsiya, integralnyye pokazateli, strategiya, osenka, ustoychivostpredpriyatiya.

Abstract: This article examines the effectiveness of strategic management of enterprises, the factors affecting it, methods for increasing the competitiveness of enterprises and the issues of improving the organizational and economic management mechanism.

Key words: strategic management, enterprise activity, innovation, integration indicators, strategy, estimation, sustainability of enterprise.

Kirish

Hozirgi vaqtda korxonalar amaliyotida strategik boshqarishning ahamiyati ortib bormoqda. Bu ularning vakolatini kengayishi hamda o‘zlarining iqtisodiy ahvoli uchun javobgarliklari darajasining oshganligi bilan bog‘liqdir. Zamonaviy boshqarishning sifati korxonalar samaradorligini belgilab beradi. Shu bois korxonalarga eng zamonaviy texnika va texnologiyalarni jalb etish bugungi kundagi ustuvor vazifalardan biri sanaladi.

Hozirgi vaqtda korxonalarning ko‘pchiligi o‘z taraqqiyotining konsepsiyasini, strategiyasini hamda dasturini ishlab chiqishi zarur.

Har qanday korxonaning uzoq muddatli yutuqlari ishlab chiqilgan strategiyaga bog‘liq bo‘ladi. Agar korxonaning rivojlanish strategiyasi bo‘lmasa u yoki bu xatoliklar bilan ishlab chiqilgan

bo'lsa, bu hol korxonaga bozorda barqaror va mustahkam o'rin egallash uchun imkon bermaydi. Zamonaviy ilm-fan va amaliyot strategik rejalashtirish hamda boshqarishning katta tajribasiga ega, ammo ko'pgina strategiyalar haligacha tashqi va ichki muhitning o'zgaruvchan shart-sharoitlariga

moslasha olmayapti. Bu hali hanuzgacha strategik boshqarishning barcha muammolari ham o'z yechimini topmaganligini ko'rsatadiki, bunday hol, birinchi navbatda, korxona rivojlanishi strategik barqarorligining mexanizmlarini ishlab chiqish bilan bog'liq[2].

Strategik boshqaruv tizimida korxonaning kelajak faoliyatining retrospektiv ko'rsatkichlarini o'rganish va ekstropflyasiya usulini qo'llash asosida belgilanishi nazarda tutiladi. Ekstrapolyasiya - bu o'tgan zamonda o'rnatilgan tendensiyalarni kelgusi davr uchun ham joriy etilishidir. Boshqacha aytganda, prognoz ishlab chiqishda, kelgusida korxona faoliyatining shart-sharoitlari yomonlashmaydi, demak, o'tgan davrlarga nisbatan korxona faoliyatining yakuni yaxshi bo'lishligidan kelib chiqiladi. Korxona taraqqiyotini oshiruvchi tendensiya (trend)ning namoyon bo'lishi shundan iboratdir[3].

Korxonaning kelajakdagi barqarorligini baholash uchun rivojlanish tendensiyasini (trendini) ifodalovchi kompleks integral ko'rsatkich ishlatiladi; chuqurroq tahlil qilish va zaxiralarni aniqlash uchun ko'rsatkichlarning kengaytirilgan tizimidan foydalaniladi. Shunday qilib, korxonaning kelajakdagi barqarorligini baholash - korxona faoliyatining turli tomonlarini baholashni nazarda tutadi, buning ustiga, bunday baholash dinamiklikda va makonda amalga oshiriladi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ham «tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish, korxonalar raqobatbardoshligini oshirish hamda eksport salohiyatini yuksaltirish» kabi ustuvor vazifalar belgilangan[1]. Ushbu vazifalarning samarali ijrosi ishlab chiqarish korxonalari innovatsion faoliyatini zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish va samaradorligini oshirishni taqazo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xorijlik olimlardan R.S.Kaplan, D.P.Norton asarlarida strategik boshqaruv tizimida korxonaning samaradorligini oshirish va iqtisodiy faoliyatini rivojlantirish masalalari keng yoritilgan[2]. Bu olimlarning qarashlarida asosiy e'tibor, strategik boshqaruv tizimini korxona va tashkilot uchun asosiy xususiyatlarini, uning samaradorligini baholashga qaratilgan.

I.Ansoffning qarashlarida strategik boshqaruv tizimida korxonaning istiqbollari o'rganish va ularga ta'sir qiluvchi omillarni baholash muhim o'rin tutadi [3]. Uning e'tiborida korxona doim risk bilan ishlashi, uning uzoq muddatli faoliyati uchun prognozlar tuzish, ekstropflyasiya usulini qo'llash zarur.

M.Porter qarashlarida kompaniyalarning rivojlanishida innovatsiyalarning o'рни, ularni qo'llash xususiyatlari, kompaniyaning barqaror rivojlantirilishiga faqat innovatsiyalarni doimiy ravishda joriy etish hamda kompaniyalarning raqobat ustunligiga erishishlarida innovatsiyaning ta'siri masalalari tadqiq etilgan[4],

R.S.Muratov, I.A.Djalolova, S.Sh.Oripov qarashlarida korxona alohida ob'yekt sifatida qaralib, uning mazmun va mohiyati, unga qo'yiladigan talablar, ko'rsatkichlar tizimi, moliyaviy barqarorligi va boshqaruvi masalalari atroflicha yoritib berilgan[5]. Korxonalar boshqaruvi va ularga qo'yiladigan talablar, tamoyillar, boshqaruv shakllari baholab berilgan.

I.O.Ulashev, Sh.A.Atamuradovlarning ilmiy qarashlarida korxonalar faoliyatini boshqarish mexanizmi muammolari, ularni yechish bo'yicha takliflar, boshqaruv usullari,

boshqaruvda optimal variantni tanlash, boshqaruv samaradorligini baholash kabi masalalar yoritib berilgan. [6],

G.Sh.Xonkeldiyeva ilmiy izlanishlarida korporatsiyalarni boshqarish, tashkiliy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini baholash, rag‘batlantirish va samaradorligini oshirish yo‘nalishlari yoritilgan [7]. Xalqaro tajribalar dan kelib chiqib, korporativ boshqaruvni zamonaviy usullaridan foydalanish yo‘llari, milliy tuzilmalarni shakllantirish, iqtisodiy ko‘rsatkichlarni takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratilgan.

R.R.Abduraupov qarashlarida O‘zbekistonda xorijiy investisiyalik korxonalar iqtisodiy salohiyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy yondashuvlarga alohida e‘tibor qaratilgan[8].

Amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlari va olib borilgan ilmiy-nazariy izlanishlarga qaramasdan, aynan bugungi globallashuv va demokratik bozor islohotlari sharoitida strategik boshqaruv tizimida korxonaning samaradorligini oshirish va iqtisodiy faoliyatini rivojlantirishga ta‘sir qiluvchi omillarni baholashga qaratilgan masalalar tizimli holda yoritib berilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolaning nazariy va uslubiy asosi sifatida umumiy iqtisodiy adabiyot hamda ilmiy maqolalar, iqtisodchi olimlarning korxonalarni strategik boshqarish masalalari bo‘yicha izlanishlari, olimlar va soha vakillari bilan suhbat, ularning yozma va og‘zaki fikr-mulohazalarini tahlil qilish, ekspert baholash, jarayonlarni kuzatish, iqtisodiy hodisa va jarayonlarga tizimli yondashuv, muallif tajribalari bilan qiyosiy tahlil o‘tkazish orqali tegishli yo‘nalishlarda xulosa, taklif va tavsiyalar berilgan. Mavzuni o‘rganish jarayonida umumiy iqtisodiy usullar bilan bir qatorda ma‘lumotlarni tizimlash bo‘yicha maxsus yondashuvlar, ya‘ni taqqoslash, nazariy va amaliy materiallarni jamlash hamda tizimli tahlil kabi usullar qo‘llanilgan.

Tahlil va natijalar

Korxona to‘g‘risida tushuncha hosil qilish muhim iqtisodiy ahamiyatga ega. Ko‘pgina adabiyotlarda korxona to‘g‘risida turlicha fikrlar keltirilgan. Masalan R.S.Muratov, I.A.Djalolova, S.Sh.Oripovlarning “Korxona iqtisodiyoti” darsligida korxonaga quyidagicha ta‘rif berilgan. Korxona-ijtimoiy talablarni qondiruvchi va sof foyda olish maqsadida mahsulot ishlab chiqaruvchi, ishlar bajaruvchi, xizmat ko‘rsatuvchi mustaqil xo‘jalik yurituvchi iqtisodiyot sub‘yektidir[5]. I.O.Ulashev, Sh.A.Atamuradovlarning “Korxona iqtisodiyoti va menejmenti” o‘quv qo‘llanmasida esa korxonaga quyidagicha ta‘rif berilgan. Korxona-bu jamiyatning asosiy bo‘g‘ini hisoblanuvchi, aholining talabini qondirish va foyda olish yoki boshqa ijtimoiy funksiyalarni bajarish maqsadida, xususiyl resurslardan foydalanish asosida mahsulotlar ishlab chiqaradigan, ayirboshlaydigan, hamda boshqa ishlarni va xizmatlarni bajaradigan, faoliyati bo‘yicha qarorlar qabul qiladigan va unga javobgar, huquqiy shaxs maqomiga ega bo‘lgan, har xil o‘lchamdagi xo‘jalik yurituvchi sub‘yektdir[6]. Fikrimizcha, huquqiy shaxs huquqiga ega bo‘lgan, mulkchilik huquqi yoki xo‘jalikni to‘la yuritish huquqi bo‘yicha o‘ziga qarashli mol-mulkdan foydalanish asosida mahsulot ishlab chiqaradigan va sotadigan yoki mahsulotni ayirboshlaydigan, ishlarni bajaradigan, xizmat ko‘rsatadigan, bellashuv hamda mulkchilikning barcha shakllari teng huquqliligi sharoitida amaldagi

qonunlarga muvofiq o‘z faoliyatini ro‘yobga chiqaradigan mustaqil xo‘jalik yurituvchi sub‘yekt korxona hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, korxona o‘zining faoliyati davomida davlat, fuqarolar va yuridik shaxslar bilan ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy munosabatlarda bo‘ladi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida o‘zining katta hissasini qo‘shadi.

Hozirgi paytda korxonani rivojlantirishiga faqat innovatsiyalarni uzluksiz ravishda joriy etilishi bilangina erishish mumkin. M.Porter kompaniyalarning raqobatli ustunlikka erishishlarida innovatsiyaning rolini quyidagicha aniqlagan: «....kompaniya raqobatdagi ustunlikni innovatsiyalar vositasida qo‘lga kiritadi. Ular yangi kiritilgan tartib-qoidalarga ham yangi texnologiyalardan, ham yangi ish usullaridan keng ma‘noda foydalangan holda yondashadilar. Kompaniya yangiliklar tufayli raqobatdagi ustunliklarga erishganidan keyin, bu ustunliklarni faqat muntazam ravishda yaxshilashlar yordamida qo‘lda tutib turishi mumkin. Raqobatchilar innovatsiyalarni takomillashtirish va joriy etishdan to‘xtagan har qanday kompaniyani darhol vaalbatta chetlab o‘tib ketadilar»[4].

Korxonaning raqobatbardoshligi deganda, iste‘molchilar uchun raqobatchilarning tovarlariga nisbatan ko‘proq o‘ziga tortuvchan bo‘lgan tovarlar ishlab chiqarish va sotish tushuniladi. Raqobat muhitini uzluksiz nazorat qilib turish –ishlab chiqarishni ehtiyojlarni eng samarali usulda qondirish uchun mo‘ljallangan zarur shartidir. Raqobat muhitining holati haqidagi xulosalar, korxonaning innovasion siyosatini ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi.

Mohiyatan, raqobatchilar ustidan erishilgan ustunlik innovatsiyalar hisobidan bo‘ladi va shuning uchun, korxona faoliyatidagi raqobatchilar ustidan erishiladigan har qanday ustunlikni ta‘minlovchi yangi elementlarni joriy etishga bo‘lgan layoqat, shu korxona raqobatbardoshligining zarur tashkil etuvchisidir.

Korxona barqarorligi, uning davomiylik jihatdan uzoq muddatga mo‘ljallangan samarali faoliyat ko‘rsatishini xarakterlovchi murakkab iqtisodiy kategoriyadir (1-rasm) va korxonaning raqobatbardoshligi, iqtisodiy xavfsizligi hamda iqtisodiy samaradorlik kabi uchta elementga asoslangan. Shuni ta‘kidlash kerakki, bu elementlar o‘zaro chambarchas bog‘liq va birgalikda faoliyat ko‘rsatadi, biroq, turlicha funksional vazifalarga ega. Raqobatbardoshlik – korxona rivojlanishining salohiyatini, barqarorlik esa – korxonaning uzoq muddatli istiqbolini belgilaydi.

Korxonaning barqarorligini vaqtlarga taqsimlangan raqobatbardoshlik, deb aytish mumkin. Vaqtning uncha katta bo‘lmagan intervallarida bu ikkala tushuncha teng kuchga ega bo‘ladi.

Korxonaning ishlab chiqarishni, mehnat va boshqarishni tashkil etishda, uning texnik hamda texnologik imkoniyatlarida ifodalangan ishlab chiqarish salohiyati – innovatsiyalarni o‘z vaqtida ta‘minlab beradigan elementdir. Korxonaning ishlab chiqarish salohiyati qancha yuqori bo‘lsa, mahsulot ishlab chiqarishga va uning sifatiga qilinadigan xarajatlar ulushining darajasi shuncha past bo‘ladi. Ishlab chiqarilayotgan mahsulotning, raqobatchilar tovarlarining sifatidan yuqori turuvchi sifati, innovasion salohiyatning moddiy ifodalovchisidir.

Iqtisodiy tizimlar rivojlanishining innovasion turiga o‘tish zarurati tufayli yuzaga kelgan ob‘yektiv sabablar, butun innovasion-investision jarayonda ilmiy-texnikaviy va iqtisodiy omillarning samarali ravishda o‘zaro hamkorlikda ishlash muammolarini kompleks hal etilishini talab qiladi. Fikrimizcha, texnologik va iqtisodiy salohiyatlarni oqilona

uyg'unlashtirish – innovation- investision jarayonni boshqarishning markaziy masalasini tashkil etadi.

1-jadvalda korxonaning barqarorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarga baho berilgan. Unda korxonalardagi asosiy innovation yo'nalishlar hamda innovatsiyalarni joriy qilishga salbiy ta'sir qiluvchi omillar, shu bilan birga innovatsiyalarni ishlab chiqish hamda qo'llab-quvvatlashni ta'minlovchi omillar tahlil etilgan.

Omillarning ko'pligi, ularni muayyan belgilar bo'yicha tasniflanishini amalga oshirishga imkon beradi.

Korxonaning tashqi omillariga quyidagilar kiradi: iqtisodiyot sohasida davlatning inqirozga qarshi qaratilgan siyosati; mamlakatdagi demografik vaziyat; siyosiy barqarorlik; fan va texnikaning taraqqiyoti; transport infratuzilmasini rivojlanganligi.

Ichki omillar korxonaning ichki muhitida, uning kichik tizimlarida (xodimlar, ishlab chiqarish, marketing, sotish, moliya, tashkiliy tuzilma) shakllanadi. Ichki omillarni boshqarish korxonaga barqarorlikni mustahkamlashning rezervlarini aniqlash va tashqi omillar o'zgargan taqdirda, ishlab chiqarishni tezkor ravishda boshqarish imkonini beradi.

Korxonalar faoliyatining barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillar tahlili

№	Omillar	Omillar ta'siri natijalari
1.	Markazlashish darajasi	Markazlashuv darajasining yuqoriligi quyi pog'ona boshqaruvchilarini ijodiy fikrlash va boshqaruvda ijodiy yondashish imkoniyatini cheklaydi.
	Bilim va ko'nikma	Ishlab chiqarish korxonalarida aynan boshqaruv (bozor iqtisodiyoti qonunlari) bo'yicha bilim va ko'nikmalarni yetishmasligi innovation boshqaruvni joriy qilishga to'sqinlik qiladi.
2.	Innovatsiyalarga bo'lgan qiziqish	Boshqaruvchilar tomonidan innovatsiyalarga bo'lgan qiziqishning pastligi ya'ni boshqaruvdagi egiluvchanlik qobiliyatining kamligi.
3.	Kommunikatsiyatizimi	Kommunikatsiya tizimini yaxshi tashkil qilinmaganligi yoki boshqaruvchini ulardan samarali foydalana olmasligi axborot va yangiliklarni ayrim hollarda o'z vaqtida yetkazish muammosini keltirib chiqarmoqda.
4.	Shartnoma munosabatlari	Boshqaruvchi va xodim belgilangan vazifalarni aniq bilmasligi va ularga amal qilinmasligi boshqaruv jarayonini rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda.
5.	Rag'batlantirish	Boshqaruvda rag'batlantirish tizimini mukammal ishlab chiqilmaganligi innovation boshqaruvni joriy qilishga qiziqishni pasaytiradi.

Korxonaning tizimli rivojlanishi markazlashtirishdan nomarkazlashtirishgacha bo'lgan bosqichlarni birin-ketinlik bilan bosib o'tish orqali amalga oshiriladi. Bu shuni anglatadiki, korxonaning har bir elementi rejalashtirilganlik, tashkillashtirilganlik xususiyatiga ega bo'lib boradi. Mohiyatiga ko'ra, korxona tomonidan boshqarishning nomarkazlashtirilgan sxemasiga o'tish ob'yektga, uni boshqa holatga o'tkazish uchun maqsadga yo'naltirilgan tashqi ta'sir sifatidagi boshqaruv paradigmasining o'zini ham o'zgartiradi. Noma'lum bo'lgan tashqi muhit sharoitida korxona elementlarini mustaqil ravishda qarorlar qabul qilish darajasigacha

rivojlantirish – korxonaning raqobatbardoshligini ta’minlashning zaruratidir. Boshqa tomondan, korxona tashqi muhitdagi yaxlitlik sifatida, maqsadga yo’naltirilgan rivojlanish sifatida muayyan belgilarga ega bo’lishi kerak. Ularning asosiysi – boshqariluvchanlikdir. Shu munosabat bilan bunga o’xshash nomarkazlashtirish xususiyatiga ega bo’lgan korxonani boshqarish, an’anaviy shakldan farq qiluvchi boshqa shaklga ega bo’lib boradi.

Korxonani rivojlantirishning tizimli boshqarilishi, shakllantirilayotgan xususiyatlarning quyidagicha ketma-ketligida amalga oshirilishi mumkin: egiluvchanlik–moslashuvchanlik–raqobatbardoshlik.

Korxonalarni faoliyatiga innovasion texnologiyalarni tatbiq qilish, strategik boshqaruv usullaridan foydalanish samaradorlik ko’rsatkichlari hamda ishlab chiqarish hajmini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalariga ko’ra, korxonalar innovasion faoliyatining strategik boshqaruvini joriy qilish uchun eng avvalo boshqaruvdagi kadrlar bilim ko’nikma malakalarini oshirish, markazlashuv darajasini kamaytirish va bosqichlar orasidagi ma’lumot almashish tizimiga yangi axborot texnologiyalarini joriy qilish, boshqaruvdagi xodimlarni innovatsiyaga bo’lgan qiziqishini oshirish, rag’batlantirish tizimini ishlab chiqish, har bir boshqaruvchini o’ziga yuklatilgan vazifalarni aniq va to’liq tushunishi hamda ularni o’z vaqtida bajarishini ta’minlash, norasmiy muloqotlar darajasini kamaytirish xizmat qiladi[7].

Investisiyalarning iqtisodiy samaradorligi butun ishlab chiqarish samaradorligining tarkibiy qismidir. Turli darajadagi xo’jalik faoliyatida investisiyalarning iloji boricha ko’proq foyda, qaytim keltirishi asosiy vazifa qilib belgilanadi. Bu qoidadan chetga chiqish resurslarni yo’qotish, jamiyatning ilgari va hozirgi mehnatini yo’qqa chiqarishga olib kelishi mumkin.

Investisiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholash zarurati, qo’shimcha kapital qo’yilmalar kiritilishini talab qiluvchi yangi qurilish, mavjud ishlab chiqarishni kengaytirish, qayta tiklash va texnik jihatdan qayta qurollantirish, ishlab chiqarishni zamonaviylashtirish va tashkiliy-texnik chora-tadbirlarni ishlab chiqish kabi barcha hollarda yuzaga keladi. Ba’zan mahsulotlarning yangi turini ishlab chiqarish ham investisiya va boshqa mablag’lar kiritilishini, demak, xarajat va natijalar nisbatini avvaldan baholashni talab qiladi[8].

Investisiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholashda korxonalar ikkita vazifani hal qilishlari lozim:

birinchisi - kapital qo’yilmalarning qoplanish muddati va daromadliligi nuqtai nazaridan, eng maqbul variant tanlash imkoniyatini yaratuvchi investision loyiha samaradorligini baholash;

ikkinchisi - mavjud ishlab chiqarishga kiritiluvchi investisiyalar samaradorligini baholash (qo’shimcha mahsulot ishlab chiqarish, tannarxni kamaytirish, foydani oshirish va hokazo).

Insonning ilmiy-texnik faoliyati natijasida yangi mahsulotlar ishlab chiqarish yoki ilgari mavjud bo’lgan turlarini takomillashtirish bilan bog’liq bo’lgan jarayon innovasion faoliyat hisoblanadi. Innovatsiyani joriy etish natijalari kompaniyalarga raqobatda muhim ustunlikka ega bo’lish imkonini beradiki, bu, korxona uchun muhim rag’batlantiruvchi omil bo’ladi.

Jahon tajribasi ko’rsatishicha, korxonalar ilm fanidagi ilg’or resurs tejamkor ishlanmalarni joriy qilishidan manfaatdor ekanligini, ikkinchidan bu global tadbir natijasida respublikamiz korxonalari salohiyatini yanada rivojlantirish orqali uning investision jozibadorligini oshirish,

uchinchidan, korxonalarda chuqur diversifikatsiyalash tadbirlarini amalga oshirish orqali barqaror va sifatli tovar mahsuloti ishlab chiqarish hamda samaradorlikni tubdan oshirish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Strategik boshqaruv faoliyatning o‘ziga xosliklari tufayli korxonalarni barqaror rivojlantirishni moslashuvchan tizimini yaratish uchun resurslarni boshqarishda yangicha kompleksli yondashuv ishlab chiqish zarur (2-rasm).

Korxonalarda resursni tejovchi texnologiyalarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishning asosiy shartlaridan biri – resursni tejovchi texnologiyalarni

joriy etish jarayonini boshqarishga nisbatan ularni qo‘llash sharoitlariga hamda korxonalarining rahbarlari va mutaxassislari tomonidan qabul qilinishining o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtirish yo‘li bilan ushbu texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishga doir xorijiy tavsiyalari asosida ishlab chiqilgan kompleks yondashuv zarur

Resursni tejovchi texnologiyalarni joriy etish jarayonini boshqarishga nisbatan kompleks yondashuv to‘rtta asosiy yo‘nalish bo‘yicha tizimli ishni nazarda tutadi: ishlab chiqarish tuzilmasini maqbullashtirish, korxonaning texnologik tizimini takomillashtirish, ishlab chiqarishning moddiy-texnika bazasini modernizatsiya qilish va zamonaviy tashkiliy-boshqaruv innovatsiyalarini qo‘llash. Kompleks yondashuv resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etishning barcha yo‘nalishlari bo‘yicha tizimli ishni nazarda tutadi.

Faqat shundagina korxona tabiiy resurslarning saqlanishi va tiklanishi; mehnat, moddiy va moliyaviy resurslarning tejallishi; ishlab chiqarish barqarorligi va samaradorligining oshishida o‘z ifodasini topadigan sinergetik samaraga erishish mumkin.

Respublikamiz korxonalarini barqaror rivojlanishi va boshqarishni o‘ziga xos jihatlari amaliyotda keng foydalanib kelinayotgan SWOT-tahlil asosidabaholanadi (2-jadval).

SWOT-tahlil strategik rejalashtirish usuli hisoblanib, tashkilotning ichki va tashqi muhitlardagi mavjud omillarini aniqlashga yo‘naltirilgan. Ular to‘rtta kategoriyaga ajratiladi, ya’ni Strengths (kuchli tomonlari), Weaknesses (bo‘sh tomonlari), Opportunities (imkoniyatlari) va Threats (xavf-xatarlari)

Korxonalar rivojlanishining SWOT tahlili

Kuchli tomonlari	Kuchsiz tomonlari
Korxonalarni rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturlari ishlab chiqilganligi	Korxonalarda zamonaviy xizmat turlarini rivojlantirish bo‘yicha kadrlar yetishmasligi
Korxonalarga berilayotgan moliyaviy imkoniyatlar	Mahsulot va xizmatlarni eksport qilishda infratuzilmalar yetishmasligi
Korxonalarda eksport qilishimkoniyatlarining yuqoriligi	Mahsulotlarni sotish va saqlashdagi muammolarning mavjudligi
Imkoniyatlari	Xavf-xatar yoki tahdidlari
Korxonalarda mahsulot va xizmatlarni diversifikatsiyalash imkoniyatlari	Ichki va tashqi bozorlarda narx navoning o‘zgarishii
Ichki bozordan foydalanish imkoniyatlari	Jahon bozorida raqobatning kuchayishi
Xorijiy bozorlarga chiqish imkoniyati	Davlatlardagi iqtisodiy-siyosiy vaziyat o‘zgarishi

Keltirilgan jadvaldan ko'rinib turibdiki, korxonalar faoliyatini boshqarishda kuchli tomonlar bilan bir qatorda, zaif tomonlari ham mavjud ekan. Shuning uchun boshqaruv va xo'jalik sub'yektlari rahbarlari bo'sh tomonlarga alohida jiddiy e'tibor berishlari kerak, aks holda kutilgan iqtisodiy samaradorlikka erishib bo'lmaydi. Oxir-oqibatda korxona faoliyati iqtisodiy rivojlanishning omili emas, balki uning teskarisiga aylanishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, korxonani boshqarishda samaradorlikka erishish uchun, avvalo, boshqaruvning maqsadlari, shuningdek, vositalari va unga erishish usullarini aniq belgilab olish zarur. Yuqori sifatli va raqobatbardosh mahsulotlarni eng kam xarajatlar asosida ishlab chiqarish eng ko'p daromad olishni ta'minlab, inqirozga uchrashdan saqlaydi hamda har bir korxonaning asosiy vazifasi hisoblanadi. Boshqaruvning barcha vazifalari ushbu maqsad amalga oshirishga xizmat qilishi lozim. Boshqaruvning samaradorligiga ko'p jihatdan korxona oldiga qo'yilgan maqsadlar va bajariluvchi vazifalarning o'zaro munosabatlari yordamida erishiladi.

Korxonalarning faoliyat ko'rsatish tendensiyalari va qonuniyatlarini tahlil qilish hamda strategik boshqaruv tamoyillari asosida uning raqobatbardoshligini oshirish zarurligi baholanadi. Barqarorlik - korxona faoliyatining natijadorligidan, raqobatbardosh salohiyatini amalga oshirishdan, raqobatbardoshlik esa - korxonaning ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish hamda raqobatbardosh mahsulotni sotishdagi imkoniyatini belgilashdan iborat bo'lganligi uchun, bu tushunchalarning birga qo'shilishini hisobga olish, korxonaga o'z raqobatbardoshligini oshirishning optimal strategiyasini shakllantirish imkonini beradi.

Strategiya ustuvorliklarni hisobga olib, korxona xarakteristikasini hamda mahsulot raqobatbardoshligini integratsiyalovchi yig'ma ko'rsatkichni aniqlashga asoslanadigan korxonaning raqobatbardoshligini baholash uslubidan keng

foydalanish zarur. Korxonaning raqobatbardoshligini baholash - ishlab chiqarilayotgan tovarlar, amalga oshirilayotgan ishlar, ko'rsatilayotgan xizmatlar bozorida klaster ishtirokchilarining barqarorligini oshirish uchun, ilg'or texnologiyalarni joriy etishning innovasion dasturi bilan birlashgan korxona va sub'yektlarning barqaror hudud-tarmoq sherikchiligi asosida klaster yondashuvdan samarali foydalanish imkonini beradi.

Innovatsiyalar asosida korxonaning barqarorligini oshirishga yondashuv belgilangan bo'lib, turli tarmoqlarga mansub bo'lgan o'zaro bog'liq korxonalar guruhidagi vaziyatni tizimli ravishda ko'rib chiqishga hamda innovasion strategiyasini optimallashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, klaster tuzish: tayyorgarlik ko'rish, analitik, strategik, joriy etish va istiqbolli rivojlanishni prognozlash kabi bosqichlardan o'tiladi.

Korxonalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hozirgi kunda iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biridir. Aholining mahsulotlarga bo'lgan talabi yildan-yilga oshib bormoqda. Bu talabni qondirish korxonalar ishlab chiqarishiga innovasion texnologiyalarni qo'llash, yetarli hajmda investisiyalar kiritish va yangi usullardan foydalanish hamda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi

PF-4947-sonli Farmoni. O'zR Qonunchilik hujjatlari to'plami. 2017 yil. 6-son, 70-modda.

2. Ulashev I.O., Atamuradov Sh.A. Korxona iqtisodiyoti va menejmenti. O'quv qo'llanma. Toshkent-2013, 24-b.
3. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.
4. Xonkeldiyeva G.Sh. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korporatsiyalarni boshqarishning ilmiy-metodologik asoslari. Iqt.fanlari doktori ilm.daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoref.-Toshkent, 2018-71 b.
5. N.I.Yusupov. Korxona boshqaruv tizimi samaradorligini baholashning zamonaviy usullari.Namangan, Ilmiy axborotnoma 2023 yil. 12-son-757-761 b.

O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING ISTIQBOLDAGI RIVOJI

Usmanova Gulida Valiyevna

Namangan davlat universiteti Menejment kafedrası o'qituvchisi

Email: bibisoraozodbek@gmail.com

tel: +998905531376

Annotasiya. Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish va moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlarini uni istiqboldagi rivojini kuzatishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, istiqboldagi rivojini, iqtisodiyotini rivojlantirish, yalpi ichki mahsulot, loyihalar.

БУДУЩЕЕ РАЗВИТИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В данной статье мы можем отслеживать дальнейшую разработку мер по дальнейшему усилению финансовой поддержки малого бизнеса и частного предпринимательства и совершенствованию системы финансовой поддержки.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, финансовая поддержка, перспективное развитие, экономическое развитие, валовой внутренний продукт, проекты.

FUTURE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN UZBEKISTAN

Abstract. In this article, we can monitor the future development of measures to further strengthen financial support for small business and private entrepreneurship and improve the financial support system.

Key words: small business, private entrepreneurship, financial support, future development, economic development, gross domestic product, projects.

Milliy iqtisodiyotda amalga oshirilayotgan bozor islohotlari xar bir kishining tadbirkorlik xususiyatlariga ega bo'lishligini ob'ektiv tarzda taqozo etish bilan birga, tadbirkorlikni mazkur islohotlarning muvaffaqiyatini ta'minlashda bosh omil ekanini alohida ta'kidlamokda. Makroiqtisodiy barqarorlikga erishishi va rivojlanish strategiyasi nuqtai nazaridan o'tkazilayotgan institutsional - tarkibiy o'zgarishlar, eng avvalo mulkchilikning davlat sektorida yoki xususiy sektorda bo'lishligidan kat'iy nazar ma'lum bir tavakkalchilik asosidagi tadbirkorlik faoliyatini bozor munosabatlarini xarakatga keltirishning asosiy sharti sifatida talqin etiladi.

Ma'lumki, har qanday davlatning iqtisodiy rivojlanishida kichik va o'rta biznes muhim o'rin tutadi. Bu innovatsiyalar dvigateli bo'lib, yangi ish o'rinlari yaratish, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish, aholi turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi. 2023-yilning yanvar-sentyabr oylaridagi statistik ma'lumotlarga ko'ra, kichik va o'rta biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 51,2 foizni tashkil etdi.

Biroq, tadbirkorlar o'z salohiyatini to'la ro'yobga chiqarishi uchun ularni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash zarur. Davlatimiz tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish masalasiga katta e'tibor qaratilgan.

Bundan tashqari, Prezidentning 2023-yil 10-noyabrdagi qaroriga asosan, hududlarda keng jamoatchilikning tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash maqsadida mikromoliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish dasturini amalga oshirish ko'zda tutilganligini ko'rishimiz mumkin.

Prezidentimiz 2023-yil 10-noyabrdagi “Kichik va o'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-193-son qarori ma'lumotlariga ko'ra, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi aksiyadorlik jamiyati (keyingi o'rinlarda Jamiyat deb yuritiladi) shaklidagi “Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish kompaniyasi”ga aylantirildi. Jamiyatning ustav kapitali 300 milliard so'm miqdorida shakllantiriladi. Belgilangan vazifalarni bajarish uchun kompaniyalar tomonidan 10 yil muddatga 1,2 trillion so'm miqdorida foizsiz byudjet ssudasi ajratiladi. Shuningdek, kompaniya xalqaro moliya institutlarining 100 million dollarlik mablag'larini jalb qiladi deb aytib o'tilgan edi.

Qarorga muvofiq: 2024-yil 1-martdan boshlab kompaniya tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash choralari ko'rila boshlandi, jumladan:

o'rta biznes uchun ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish loyihalari uchun:

loyihalar qiymatining 15 foizi miqdorida, lekin ustav kapitalining 20 foizidan yoki 3 milliard so'mdan ko'p bo'lmagan miqdorda ko'chmas mulk, asbob-uskunalar va ulushlarning boshqa shakllari ko'rinishidagi tashabbuskorlarning ustav kapitaliga qo'shadigan hissasi;

ko'chmas mulk va asbob-uskunalarining 70 foizi miqdorida, lekin 10 milliard so'mdan ko'p bo'lmagan miqdorda mol-mulk sotib olish va uni qarzning qolgan qismiga yillik foizlarni hisoblash sharti bilan xizmatlar garovi asosida tashabbuskorga o'tkazish. Markaziy bankning asosiy stavkasidan 4 foiz punktga oshadigan stavka, 7 yilgacha muddatga yoki bo'lib-bo'lib to'lash;

kichik va o'rta biznes loyihalari uchun:

kreditlar (lizing) ajratish uchun tijorat banklarida, mikromoliyaviy va lizing tashkilotlarida milliy va xorijiy valyutadagi moliyaviy resurslarni joylashtirish;

tijorat banklari, mikromoliyaviy va lizing tashkilotlari tomonidan milliy va xorijiy valyutada berilgan kreditlar, lizinglar, bank kafolatlari va akkreditivlar bo'yicha umumiy qiymati 5 milliard so'mdan oshmaydigan kafolatlar berish;

Jamiyatning tijorat banklari bilan tuzilgan mablag'laridan foydalanish bo'yicha vositachilik shartnomalari asosida belgilangan limit, umumiy miqdor va shartlar doirasida kreditlar bo'yicha kafolatlar (portfel kafolatlari) taqdim etish;

2024–2026-yillarda kichik biznes subyektlariga milliy valyutada ajratilgan 5 milliard so'mgacha bo'lgan kreditlar uchun 3 yildan ortiq bo'lmagan muddatga Markaziy bankning asosiy stavkasining 40 foizigacha miqdorda kompensatsiya to'lash asosiy stavka 4 foiz punktiga va asosiy garovning 1,75 barobaridan ko'p bo'lmagan.

Bunda:

24 oydan ortiq faoliyat yuritayotgan va kamida 50 kishini doimiy ish bilan ta'minlagan o'rta biznes sub'ektlari o'rtasida Kompaniya tomonidan o'tkaziladigan ochiq tanlov orqali aniqlangan loyihalar uchun ulushli badal va xizmatlar garovi ko'rinishidagi moliyaviy yordam ko'rsatiladi. bir yil davomida odamlar;

Kompaniya o'rta biznes loyihalarida aktsiyador sifatida qo'shgan ulushini loyiha tashabbuskorlariga yoki boshqa potentsial investorlarga 7 yil ichida bozor qiymatida sotadi;

“Yaxshi” va “a'lo” kredit tarixiga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'yektlarga qo'shimcha ajratilgan kreditlar bo'yicha, ilgari olingan kreditlar bo'yicha kafolatlardan foydalanganliklaridan qat'i nazar, belgilangan umumiy miqdor doirasida kafolat beriladi.

Shuningdek, kompaniya:

tadbirkorlik sub'ektlari yaratiladigan yangi ish o'rinlari soni bo'yicha rejani bajargan va mahsulot (xizmatlar) sotishdan tushgan tushumni soatiga 2009 yil 2000 foizga oshirgan taqdirda kredit (lizing)ning birinchi yili uchun “1+2” tamoyili bo'yicha kompensatsiya to'lashni ta'minlaydi. kamida 15% - keyingi 2 yilda ularni ta'minlashda davom etadi;

Kreditlar bo'yicha foizlarni qoplash jamg'armasi orqali, Davlat budjetidan ajratiladigan transfertlar hisobidan kompensatsiya to'laydi va Jamg'arma mablag'larini boshqarish huquqiga ega.

Jamiyat faoliyatini monitoring qilish va tartibga solish vazifalari Markaziy bank zimmasiga yuklangan.

Yakka tartibdagi tadbirkorlar shug'ullanishi mumkin bo'lgan faoliyat turlari ro'yxati ham kengaytirildi:

qayta ishlangan jundan kiyim va boshqa mahsulotlarni tikish;

uyda loydan tandir qilish;

atlas va adras ishlab chiqarish;

boncuklar yasash (munchoqlar);

uyda do'ppi mahsulotlarini tayyorlash;

uyda temirchilik mahsulotlarini tayyorlash;

asalarichilik, shuningdek, asalari uyalari va ularning ramkalarini ishlab chiqarish;

ko'ylaklar, "kurpa" (adyollar), ko'rpa-to'shaklar patchwork usuli yordamida tikish;

qo'ziqorinlarni yig'ish, uyda etishtirish va sotish;

pichoqlarni ishlab chiqarish, charxlash va sotish;

qog'oz qutilar, posilkalar ishlab chiqarish;

uyda issiqxona mahsulotlarini etishtirish;

tayyor mahsulotlarga teg yopishtirish;
uyda bolalar o'yinchoqlarini yasash;
uyda supurgi etishtirish va tayyorlash;
tekis oyoqli bolalar uchun poyabzal yasash;
milliy zargarlik buyumlarini ishlab chiqarish;
zarb etish, uyda mis mahsulotlarini ishlab chiqarish;
dag'al jundan gilam, ko'rpa, yostiq yasash.

O'zbekistonda kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash bo'yicha kompleks dastur amalga oshirilgan. Buning uchun yangi Biznesni rivojlantirish banki javobgar bo'ladi. Tashabbusni 2026-yilgacha amalga oshirish uchun xalqaro institutlardan 6 trillion so'm va 1,2 milliard dollar yo'naltirilgan.

Kichik biznes subyektlarini uzluksiz qo'llab-quvvatlash bo'yicha kompleks dastur ishga tushirish. Uni amalga oshirish uchun mas'ul tayanch bank “Biznesni rivojlantirish banki” (sobiq “Qishloq qurilish bank”) hisoblanadi.

2023-2026-yillarda dasturni amalga oshirish uchun hukumat tomonidan 6 trillion so'm davlat byudjeti mablag'lari ajratilgan. Xalqaro moliya institutlaridan qo'shimcha 1,2 milliard dollar jalb qiligan.

2024 yilda 2 mln aholini tadbirkorlikka jalb qilish bo'yicha quyidagi tizim joriy etildi:

a) aholi va tadbirkorlarni o'qitish, loyihalarni amalga oshirishga ko'maklashish va shu orqali “oilaviy tadbirkor – mikro biznes – kichik biznes – o'rta biznes” zanjiri yo'lga qo'yiladi;

b) “Biznesni rivojlantirish banki” ATB, “Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi” AJ va boshqa hamkor tijorat banklaridan iborat yaxlit moliyaviy tizim asosida kichik va o'rta biznes loyihalari moliyaviy qo'llab-quvvatlanadi. Xususan:

- oilaviy tadbirkorlik dasturiga – 10 trln so'm (Xalq banki va Mikrocreditbank);
- mikromoliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish dasturiga – 3 trln so'm va 100 mln dollar (Mikrocreditbank va Xalq banki);
- “Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash” dasturiga – 6 trln so'm va 800 mln dollar (Biznesni rivojlantirish banki);
- “O'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturi” ga – 1,5 trln so'm va 100 mln dollar (Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi) ajratildi.

v) kichik biznesga ko'maklashish markazlari va Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasida hamda tadbirkorlik bo'yicha elektron platformalarda tadbirkorlikka o'qitish, loyihalarni moliyalashtirish va barcha bosqichlarda hamrohlik qilish yo'lga qo'yildi.

Bundan tashqari, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasidan kichik biznes loyihalarini moliyalashtirish uchun Biznesni rivojlantirish bankiga jami 300 mln dollar, shu jumladan, 75 mln dollar bankning ustav kapitalini oshirishga va 225 mln dollar 15 yil muddatga 5 foiz stavkada subordinar qarz sifatida mablag'lar ajratildi.

Biznesni rivojlantirish banki – 150 ming kichik tadbirkorlar faoliyatini yo'lga qo'yish va kengaytirishga mas'ul bo'ldi va buning uchun xalqaro moliya tashkilotlaridan 800 mln dollar jalb qilindi, shuningdek, 300 mln dollar yevrobond chiqarildi.

Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi – o'rta biznesni 2,5 baravarga (10 mingdan 25 mingga) oshirishga mas'ul bo'ldi va buning uchun moliyaviy xizmatlar 8 trln so'mdan 14 trln so'mga yetkazildi, 300 mln dollar yevrobond chiqariladi hamda 450 ta korxonaga ulush kiritildi va xizmatlar ipotekasi berildi.

2024 yil 1 yanvardan 2026 yil 1 yanvargacha davlat ishtirokidagi yirik korxonalar bilan kooperatsiya asosida tashkil qilingan kichik tadbirkorlarga ishlab chiqargan mahsulotini davlat buyurtmachilariga bir yilda 10 mlrd so‘mgacha to‘g‘ridan to‘g‘ri shartnomalar asosida sotishga ruxsat berildi.

Hozirgi paytda ushbu sohalarni nafaqat iqtisodiyotning o‘shish sur‘atlarini jadallashtirishda, balki mamlakatimiz uchun nihoyatda muhim bo‘lgan bandlik va aholi daromadlarini oshirish masalalarini hal etishda ham yetakchi o‘rin tutmoqda. Shu sababli, kichik biznes sub’ektlari faoliyatini o‘rganish va sohalarda mavjud muammolarni yechish yo‘llarini tadqiq qilish va ularning samaradorligini oshirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/kak_podderjat_malyi_i_sredniy_biznes
2. Valiyevna U. G. O ‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. – 2024. – T. 4. – №. 01. – C. 101-106.
3. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
4. Sulaymanqulovich T. A. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH USTUVOR YO‘NALISHI //Scientific Impulse. – 2024. – T. 2. – №. 20. – C. 792-794.

GREEN BUSINESS AS A DRIVING POWER OF THE GREEN ECONOMY

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich

saidali.asqaraliyev1990@gmail.com

Abstract: *Modern businesses are characterized by their engagement in various environmentally friendly practices, ensuring that their operations, products, and production processes effectively address environmental issues. This form of business, known as "green business," integrates sustainability principles into its operations, providing eco-friendly products and services, committing to environmental responsibilities, and playing a vital role in fostering a sustainable economy. This article aims to emphasize the crucial role that green businesses play in advancing and nurturing a green economy. Countries that embrace and implement green economy principles will transition their economies into hubs of sustainability, equipping themselves to tackle the challenges of the 21st century. The environmental performance of businesses can be assessed using tools like the Green Index.*

Keywords: *green business, green economy, eco-label, eco-labeling system, Green Index.*

Introduction

The term "green business" has gained significant traction in both global and domestic contexts, emerging at the close of the 20th century in response to heightened concerns among stakeholders involved in global socio-economic progress. The inception of environmentally conscious economic practices stemmed from a growing interest in environmental issues by international organizations. The formal establishment of this novel economic model on the

world stage was solidified during the 2012 United Nations Conference, commemorating the 20th anniversary of the 1992 Rio Conference, a pivotal event focusing on environmental sustainability and development. This conference introduced a fresh challenge - the concept of the green economy - within the realm of sustainable development and poverty reduction, while also endorsing pioneering policy directives for green business practices and implementing strategies for sustainable development financing.

The authorities of the Republic of Uzbekistan have embraced this new concept, demonstrating a committed effort in advancing and fostering a green economy across the entire nation in recent years. This is evident through the endorsement of declarations of intent aimed at coordinating efforts across all institutions to facilitate sustainable and eco-friendly development. In particular, President Shavkat Mirziyoyev put forward a number of "green" initiatives at the Samarkand Summit of the Organization of Turkic States, and within the framework of the "Green Space" project, a planting ceremony was held in Registan Square.

Businesses are an essential component of the green economy, as they have adopted emerging trends in sustainability and have gradually started adjusting their technological processes and overall operations to incorporate efficient and sustainable utilization of available resources, thereby embracing the concept of green business.

Also, the need to transform the business into a green one resides in the permanent concern for what surrounds us and the orientation towards reducing the damage caused to the environment in terms of climate change, biodiversity, waste management, water and resource use, pollution, by undertaking a series of measures leading to: reduction of green house gas emissions and atmospheric pollutants; improving energy and water efficiency; reducing the level of waste and opting for reuse and recycling; the use of renewable resources; reduction of hazardous waste; reduction of toxic and dangerous substances.

The objectives pursued in this research are:

- approaching the subject proposed for research, defining the terms “green economy” and “green business”;
- clarifying the components of green business;
- identifying strategies that can lead to the “greening of the business”;
- presentation and description of the Green Index indicator.

Applied methods

In order to achieve the proposed goal and the mentioned objectives, the present work is based on theoretical research and quantitative empirical research. Critical analysis of national and international specialized literature, synthesis, description and comparison were used as research methodology. International and national environmental protection legislation was researched, the analysis of the “Green Index” index was used, and the main trends in the Republic of Uzbekistan in the field of economic greening were reviewed.

Results and discussion

While the concept of a "green economy" has been increasingly emphasized as a crucial focus for many countries worldwide in the past decade, there remains a lack of a universally agreed upon definition. Various definitions exist, all generally revolving around the core idea of promoting sustainability and reducing environmental risks. This paper adopts the definition put forth by the United Nations Environment Program, which describes the green economy as a

framework that enhances human well-being and social equity while mitigating environmental challenges.

The green economy aims to advance sustainable development principles and alleviate poverty through improved governance and integration of environmental considerations across all sectors of socio-economic progress. Given that green business plays a key role within the green economy, this paper will delve into elucidating this concept and exploring strategies for facilitating this multifaceted transformation process.

Green business embodies a fresh approach to organizing and managing entrepreneurial operations, tailored to the current phase of economic growth. It encompasses principles of engaging stakeholders, including consumers and producers, in fostering awareness and consensus on mitigating the adverse environmental impact of economic endeavors.

The idea behind green business is to encourage the efficient utilization of resources and diminish the detrimental human-induced effects of business operations on the environment. It originated in reaction to contemporary issues related to the depletion of natural resources, the escalation of global poverty, and the hastening and broadening of global crises.

A green business is characterized as an organization that follows principles of ecological harmony in its operations, strives to utilize renewable resources, and aims to mitigate the adverse effects of its activities on the environment. This definition may benefit from further elucidation:

- A green business meets the mandated environmental performance standards, yet goes further by implementing additional measures to reduce its environmental footprint.
- A green business may offer both traditional and innovative products and services while incorporating practices that lessen environmental impact.
- A green business endeavors to utilize resources and energy in a manner that reduces their environmental impact.

Different authors in specialized literature present a range of perspectives on this concept, as demonstrated in table 1, where they seek to explore the broader implications of the impact stemming from entrepreneurial endeavors.

Table 1

Definition of the concept of “green business”

Author	Definitions
Cooney S.	<i>which “has made an enduring commitment to environmental principles in its business operations”</i>
Brown D. T. și Ratledge E. C.	<i>“an establishment that produces green output”</i>
Makower J. și Pyke C.	<i>“a green business requires a balanced commitment to profitability, sustainability and humanity”</i>
Croston G.	<i>“Green Businesses have more sustainable business practices than competitors, benefiting natural systems and helping people live well today and tomorrow while making money and contributing to the economy”</i>
Slovik K.	<i>“A “green business” can be defined as an organization that uses renewable resources (environmentally sustainable) and holds itself accountable for the human resource aspect of their activities (socially responsible)”</i>

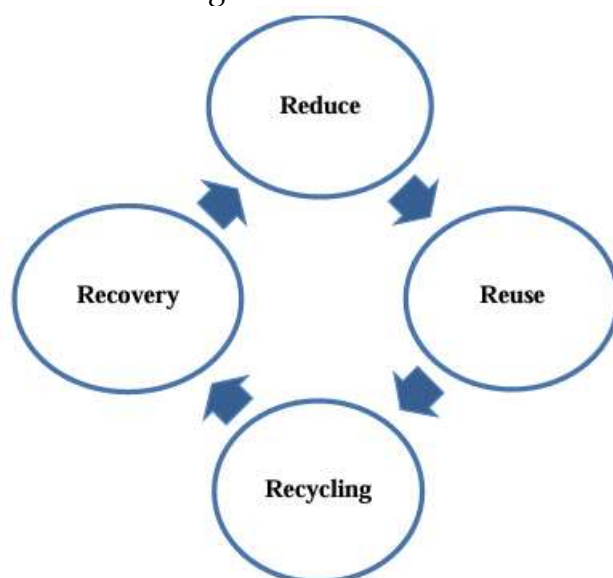
Source: developed by the author after [12, pp. 75-76]

The Business Dictionary outlines green business as an enterprise that functions in a manner that does not adversely affect the local or global environment, community, or economy. Additionally, a green business actively participates in developing future environmental and human rights policies.

To illustrate the points mentioned earlier, green businesses encompass entrepreneurial initiatives focused on preventing pollution, employing technologies for resource conservation and environmental preservation, utilizing biotechnology for environmental enhancement, promoting recycling, generating and utilizing renewable energy, producing organic food, purifying water, constructing eco-friendly parks, managing waste disposal, etc.

Regrettably, the adoption and implementation of green business practices are not universally embraced by all organizations worldwide for several reasons. One primary factor is the misconception among entrepreneurs regarding the financial challenges associated with adopting environmentally friendly practices. Another factor pertains to national distinctions such as cultural norms, developmental status, and political and economic disparities.

To address these concerns, it is recommended that entrepreneurs incorporate at least one aspect of the "4R" concept as illustrated in figure 1.

The 4R concept represents a hierarchy, arranged in increasing order of their negative impact on the environment from low to high. “R” stands for the acronym of the English words: reduce, reuse, recycling, recovery. It should be noted that this concept is based on the debutant 3R concept, where the element of recovery was not found. As such, everything is constantly evolving and the 3R concept has evolved and can be found in the following forms:

5R – reduce, reuse, recycle, recover, residual;

6R – reduce, reuse, recycle, recover, residual/redesign, remanufacture;

7R – rethink, reuse, repair, recycle, recover, residual/redesign, refuse; but, in the present paper, we will refer to the

4Rs:

"Reduction" element serves as the primary strategy for making a business more environmentally friendly. It involves directing the company's efforts towards diminishing the consumption of resources and energy, such as reducing electricity usage by transitioning from traditional (incandescent) lamps to more energy-efficient LED (fluorescent) lamps. It also entails lowering carbon dioxide emissions and other harmful components by minimizing transport movements, utilizing eco-friendly modes of transport (bicycles, scooters), and enhancing public transport systems. In addition, it involves opting for renewable energy sources like solar, wind, and water energy over non-renewable sources such as diesel and coal, as well as reducing freshwater consumption and utilizing rainwater for industrial purposes.

"Reuse" aspect involves the utilization of consumables that have already served their purpose, either for their original function or for a different purpose. This includes practices like using recycled paper or utilizing paper on both sides to reduce the need for new paper production and minimize deforestation. It is important to explore ways to reuse various items before considering their replacement, such as making the switch from disposable plastic bags to reusable alternatives like fabric or paper bags.

Recycling involves the proper collection and handling of waste to create new materials. This includes practices like segregating garbage into categories such as paper, plastic, glass, household waste, and industrial waste, as well as appropriately disposing of office equipment.

Recovery serves as the final element in the hierarchy and focuses on reclaiming waste at the collection site by converting waste into resources utilizing thermal and biological methods. This strategy should only be implemented after exhausting all other alternatives.

The varied range of initiatives undertaken by companies to implement environmentally sustainable practices is reinforced by both community regulations and national legislation. These regulations explicitly address the management of diverse waste categories such as packaging, batteries, electronic equipment, used tires, and plastics. This supportive framework facilitates producers in transitioning to the use of organic and biodegradable materials, as well as natural or organic ingredients essential for their products or services.

An essential aspect of incorporating sustainability into business operations is the adoption of a production and product management policy that holds manufacturers accountable for reducing industrial waste, promoting recycling, and utilizing renewable materials. This strategy is commonly employed by multinational and international corporations like McDonald's, and we can also observe local entities such as Kaufland in our country implementing this practice. By implementing this policy, manufacturers can provide consumers with information regarding the environmental impact of their products, including details on the production process and waste management procedures. This transparency not only enhances brand recognition but also helps in attracting a larger customer base and securing a favorable public image.

The public positioning of the company is supported and enhanced through the use of environmental statements, which aim to influence the market in favor of the company. To this end, the International Organization for Standardization (ISO) offers entrepreneurs the ISO 14020:2022 family of standards that provide principles and requirements for communicating environmental aspects and the impact of products on the environment, as follows:

ISO 14020: common terms and definitions, general principles and requirements for all environmental claims and associated programs that enable the communication of environmental aspects and the impact of products on the environment;

- ISO 14021: requirements for environmental labels and declarations;
- ISO 14024: requirements for environmental declarations in the form of environmental labels known as eco-labels of type I;
- ISO 14025: requirements for environmental declarations in the form of environmental product declarations;
- ISO 14026: requirements for environmental statements in the form of footprint communications;
- ISO/TS 14027: requirements for product category rules that support the use of life cycle assessment as a method for compiling and evaluating information that is used as a basis for drawing up environmental statements;
- ISO/TS 14029: requirements for mutual recognition of environmental product declarations, fingerprint communications and associated programs

Entrepreneurs can also employ the use of eco-labeling as a method to promote sustainability. Eco-labeling typically consists of a visual symbol or brief descriptive text placed on products or packaging, often included in accompanying informational materials. This labeling provides consumers with information on the environmental impact of the product in terms of up to three categories. Eco-labeling serves as a tool to differentiate products or services based on their overall environmental performance within their respective categories, as determined through life cycle analysis. By awarding eco-labels to products deemed less harmful and more environmentally friendly compared to others in the same product group, the eco-labeling system helps consumers make informed choices. This internationally practiced method of certifying environmental performance offers a voluntary means for companies to demonstrate their commitment to sustainability.

The Blue Angel, an ecological product labeling system, was initially established in Germany in 1978 in response to increasing consumer environmental awareness. Subsequently, several other European countries, including Denmark, France, England, Spain, Holland, and Great Britain, adopted this ecological labeling system. In 1990, Germany also introduced the

first eco-labeling system for packaging known as "Der Grüne Punkt." This system is designed to oversee and fund the collection and recycling of products.

In 2019, the development of Uzbekistan's own environmental labeling system began. Support in the development was provided by specialists from the NGO Ecological Union, the operator of the international eco-label "Vitality Leaf".

The partnership agreement was signed in Tashkent by the Deputy Chairman of the State Committee for Ecology and Environmental Protection of the Republic of Uzbekistan Zhusipbek Kazbekov and the head of the Ecological Union certification body Evgenia Kuznetsova.

Uzbekistan started developing a national eco-label in 2019. The best option was considered to be a life cycle eco-label, which takes into account all stages of production - from the receipt of raw materials to the disposal of packaging. Uzbek specialists requested assistance from Russian specialists through the Global Ecolabelling Association. In Russia such a certification system "Vitality Leaf" has been successfully operating for 20 years already.

Ecological Union specialists have already conducted two stages of training for their Uzbek colleagues. The training program includes information on which products it is better to develop eco-standards for, how to promote eco-labeled products on the world market, and so on.

At the end of 2021, we developed criteria for 10 product groups for Uzbekistan and together adapted them for Uzbekistan. They will go through the necessary procedures in Uzbekistan and will be formalized in their national standards.

Eco-labeling systems are designed to sway consumer choices toward environmentally friendly products, thus encouraging organizations to prioritize and manufacture such products. Consequently, eco-labeling serves as a promotional tool for products that stand out for their ecological attributes, potentially influencing purchasing decisions in the midst of a wide range of options.

Conclusions

In conclusion, based on what was researched above, we can state the following:

1. The green economy represents the model of socio-economic development worldwide, thus, the countries that will engage in this process of sustainable transformation will face the multiple challenges of this century, such as:

high degree of urbanization, lack of resources, climate change, the existence of waste in large quantities, etc.

2. Green business is a new management model of entrepreneurial activity and a new approach to business, which focuses its activity on the use of sustainable materials and progressive environmental policies, in order to reduce the negative impact on the environment.

3. Green business is an integral part of the green economy and it aims to reduce, reuse, recycle, recover resources and energy, it also leads to the minimization of the company's pressure on resources and contributions to climate change.

4. The process of transforming the business into a green one involves the use of several tools, such as: various concepts – 4R, 5R, 6R, 7R;

production and product management policies;

environmental statements; ecological marking systems, etc.

5. The performance achieved in the field of business greening can be evaluated with the help of the Green Index.

References

1. Anderson, R. (2018). The green economy: Environment, sustainability, and economics. Routledge.
2. WBCSD (World Business Council for Sustainable Development). (2018). Business solutions for a sustainable world www.wbcsd.org
3. UNITED NATIONS. Conferences: Environment and sustainable development: official webpage [online].
4. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
5. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Sixty-sixth session. Resolution 66/288. The future we want [online]. Adopted by the General Assembly on 27 July 2012.
6. Ivanova, D., & Hertwich, E. G. (2016). The life cycle carbon footprint of oil revenue. Environmental Science & Technology, 50(2), 926-934.

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING IQTISODIY MAZMUNI VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası, stajyor o‘qituvchisi.

saidali.asqaraliyev1990@gmail.com

Namangan davlat uiversiteti

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotda monopolistik jarayonlarning rivojlanishiga to‘siq bo‘lib, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirishga, milliy iqtisodiyotda va uning mintaqalarida tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish ro‘lining dolzarb masalalari. Maqolani yoritishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikga oid xorijiy va mamlakatimiz olimlarining nazariy va amaliy yondashuvlari asosida shakllantirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Kichik biznes, tadbirkorlik, individual (xususiy) tadbirkorlik, korporativ (birlashgan)- xususiy tadbirkorlik, jamoa tadbirkorligi, davlat tadbirkorligi.*

Ingliz klassik iqtisodiy maktabi ta’limotiga ko‘ra, tadbirkor – bu kapital mulkdori bo‘lib, u foyda olish maqsadida tavakkalchilikka boradi. Bu ta’limotda tadbirkorlik jamiyat uchun foydali faoliyat turi bo‘lishining shart sharoitlari ko‘rsatib o‘tilgan. Bu tadbirkorlarni jamiyat ehtiyojlariga mos keladigan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarishga, bozor raqobati muhitiga moslashishga va foyda olishdan manfaatdor bo‘lganliklari uchun ularni ma’lum me’yorlarga amal qilishga majbur qiladi.

Avstriya iqtisodiy maktabining vakillaridan biri bo‘lgan F.Vizerning xulosalariga ko‘ra tadbirkorning yetakchiligi unda korxona tashkil etish g‘oyasining tug‘ilishidan boshlanadi: u nafaqat kapitalni ta’minlab beradi, shu bilan birga yangi g‘oyani taklif etadi, rejani aniqlashtiradi va mutaxasislarni jalb etadi. Korxona tashkil etilganida esa tadbirkor nazariy va tijorat masalalari bo‘yicha boshqaruvchiga aylanadi.

I.Shumpeterni olsak, uning kontseptsiyasiga ko‘ra tadbirkorning asosiy vazifasi texnik ixtirochilikdan yoki tovar ishlab chiqarishning turli imkoniyatlaridan foydalangan holda yangi xom ashyo manbalarini, mahsulot sotish bozorlarini topish, ishlab chiqarishni qayta tashkil etish va boshqalar orqali ishlab chiqarishni isloh etish va rivojlantirishdan iborat. Tadbirkorlik

faoliyatining mohiyati ishlab chiqarish va muomala omillaridan foydalanishda, uning “turli yangi innovatsion kombinatsiyalarini vujudga keltirishi”da nomoyon bo‘ladi. I. SHumpeter tadbirkorlikning quyidagi besh muhim tomonini keltiradi:

- iste’molchilarga noma’lum bo‘lgan, yangi tovarlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish
- yangi texnologiyalarni jalb etish orqali tovarlarning tijoratbobliligini ta’minlash;
- yangi tovarlarni ishlab chiqarishni o‘zlashtirish;
- yangi xom ashyolardan foydalanish;
- soha faoliyatini takomillashtirish.

Shuningdek, u «Tadbirkor mulkdor bo‘lishi shart emas, u yollanuvchi bo‘lishi ham mumkin. Tadbirkor yangi innovatsion kombinatsiyalarni amalga oshiruvchi shaxsdir», - deb ta’kidlaydi.

1940 yilda Garvard shahrida tashkil etilgan tadbirkorlik tarixini tadqiq etish markazi mutaxassislari, tadbirkorlikni individ yoki assotsiatsiyalashgan kishilar guruxlarining, pul yoki boshqa shakldagi foyda ko‘rish maqsadida qaror qabul qilishda sezilarli erkinliklarni amalga oshirib, uning ichki jarayonlari va o‘rnatilgan tartiblariga itoat etib, hamkorlikda harakat qilib iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy shartlarga bo‘ysungan holda, korxonani tashkil etish va qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan faoliyat sifatida baholaydilar.

A.Xosking tadbirkorlikni birinchi navbatda, boshqa insonlar xohish irodalariga bo‘ysunishini inkor etuvchi, inson erkinligi nuqtai nazaridan tadqiq etgan. SHaxs mustaqilligi insonga o‘zining iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkonini beradi. A.Xoskingning fikricha, tadbirkorlikning mohiyati - yangi iqtisodiy imkoniyatlarni izlash va tadqiq etish bo‘lib hisoblanadi. Bizningcha, uning nazariyasida eng asosiy va qimmatli xulosa shuki, tadbirkorlik u yoki bu faoliyat turi emas, balki xulq tasnifidir, xulqi bo‘yicha izlanish usuli bilan farqlanuvchi barcha individlar esa, bo‘lishi mumkin bo‘lgan tadbirkorlardir[1].

Bunday omillarning yuzaga chiqishining ikki jihati mavjud bo‘lib, ular mulkiy jihat va mehnat tavsifi jihatlarida namoyon bo‘ladi. Mulkiy jihatdan tadbirkorlikni quyidagilarga ajratish mumkin:

- individual (xususiy) tadbirkorlik;
- korporativ (birlashgan)- xususiy tadbirkorlik;
- jamoa tadbirkorligi;
- davlat tadbirkorligi.

Bugungi kunda iqtisodiy fan rivojlanishida tadbirkorlik, makromuhit bilan bog‘liqlikda, yarim funktsional faoliyat turi sifatida baholanmoqda. Tadbirkorlik tushunchasi esa ikki asosiy yondashuv nuqtai nazaridan tadqiq etilmoqda. Birinchisi, vaqt omilida ob’ektiv va o‘zgarmas sifatida tashqi muhitning aniq shart-sharoitida qabul qilinib, tadbirkorlik va uning faoliyatiga urg‘u beriladi. Ikkinchi yondashuv tadbirkorlik faoliyatining ichki muhit bilan bog‘liqligiga ko‘proq e’tibor qaratadi. Bu ikki yondoshuvning bir biriga nisbatan ustunligi tadqiqot oldiga qo‘yilgan maqsad va vazifalarga bog‘liqdir. Korxonani saqlab qolish va rivojlantirish masalalari tadqiq etilganida chiziqli yondoshuvdan foydalanish maqsadga muvofiq. Korxonaning rivojlanish tendentsiyalari tahlilida esa chiziqli yondoshuvdan foydalanish uning maqsadiga mos kelmaydi. Bizning tadqiqotlarimizga ko‘ra, tadbirkorlik faoliyati mohiyatini to‘la yoritishda, uning samaradorligiga ta’sir etuvchi ichki va tashqi muhit bilan o‘zaro aloqalarini ifoda etuvchi dialektik yondoshuv zarur.

Tadbirkorlikning mohiyatini yoritishda tadbirkorlik kontsepsiyasi mualliflari uning natijasi bo‘lgan foydaga asosiy e‘tiborni qaratadilar. Tadbirkorlikning mohiyatini ochib berish – foydaning vujudga kelishi manbayini yoritishdan iborat. Tadbirkorlik foydasi masalasiga urg‘u berishda boshqacha yondashuv zarur va bu nisbatan aniq va to‘g‘ri yondoshuv bo‘ladi. Ya‘ni foyda olishning samarasi va muvaffaqiyatiga (uzoq muddatga) tadbirkorlik faoliyatini yuritishning zaruriy sharti sifatida qarashdir. SHu bilan birga tadbirkorlik faoliyatini yuritishning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga faqat foyda olish deb qarash ham to‘g‘ri emas, chunki u mavjud dalillarga qarama-qarshidir, xususan, xususiy korxonalarning asosiy qismi o‘z faoliyatining kamida bir yili davomida foyda olish imkoniyatlariga ega bo‘lmaydilar.

Bozor iqtisodiyoti rivojlanishining postindustrial bosqichida korxona va tashkilotlar xo‘jalik yuritishi faoliyatining asosiy shakli sifatida bozor noaniqliklarni yengish uchun samarali muqobil variantlarni qidirishdan iborat. Korxona “ratsionalizatorlik ruhiyati” asosida shakllanadi, uning mohiyati bozor noaniqliklariga qarshi rejali faoliyat ko‘rsatayotgan korxonani vujudga keltirishdan iborat.

Shuni ta‘kidlab aytish mumkinki, amaliyotda ko‘p hollarda tadbirkorlik faoliyatining natijasi, bu yangi ishlab chiqarilgan mahsulot hisoblanadi. Hozirgi kunda iqtisodiyotda raqobat muhitini shakllantirish, yangi ish faoliyatini yo‘lga qo‘yayotgan tadbirkorlar o‘z ishidan yuqori foyda olishga intilishi, aholining kundan kunga o‘sib borayotgan ehtiyoji va boshqalarni talab etadi. Jahonda keng rivojlangan innovatsion tadbirkorlikning mazmuni, fan sig‘imi yuqori bo‘lgan mahsulot va yuqori texnologiyalarni yaratishda ifodalanadi. Rivojlangan davlatlarda innovatsion faoliyatni olib boruvchi firmalarning mamlakat eksportdagi ulushi 30 % dan ko‘proqni tashkil etmoqda.

Bizning fikrimizcha, tadbirkorlik funktsiyalarini aniqlashda asosiy mezon sifatida uning faoliyat natijalarini hisoblab chiqishi kerak. Yuqoridagi keltirilgan mezonga tayanib tadbirkorlikning asosiy funktsiyasi bu – aholining har doim yangi, rivojlanib borayotgan tovar va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishdan iborat. Tadbirkorlik faoliyatining ushbu asosiy funktsiyasi hamda boshqa funktsiyalari, ya‘ni tovar va xizmatlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va yangi ish o‘rinlari yaratish, davlatning byudjet daromadini rivojlantirish va boshqalar bilan bog‘liq.

Texnologik qayta qurish mulk munosabatlari evolyutsiyasida keskin burilish yasadi. G‘arb mamlakatlari uchun bugungi kunda mulk va xo‘jalik yuritish shakllarida plyuralizm xosdir. Yirik korporatsiya tizimi o‘rta va kichik tadbirkorlik bilan integratsiyasi rivojlanmoqda. XX asrning 70-yillari o‘rtalariga va 80-yillar boshlariga kelib moddiy ishlab chiqarish sohasidagi ishchilar sonining kamayishi va aksincha ijtimoiy sohadagi ishchilari sonining o‘sib borishi jarayoni boshlandi. Jahon iqtisodiyotida integratsion jarayonlar intensivlashdi. Iqtisodiyotda texnologik sakrash natijasida postindustrializm vujudga keldi. Bugungi kunda ko‘pgina xodimlar personal kompyuterlarga ega bo‘lib, ular internet tizimidan foydalana oladilar. Ular bu tizimdan o‘zlariga kerakli barcha axborotlarni topa olishlari, xohlagan tovarlarni va xizmatlarni sotib olishlari va uni qayta sotib daromad olishlari ham mumkin. XXI asrga kelib informatsion-axborot jamiyatining shakllanishida axborot uning muhim tashkiliy qismi bo‘lib hisoblanadi. Bu davrda tadbirkorning axborotdan qanday foydalanishiga qarab u egalik qilayotgan korxonaning bozordagi raqobatbardoshligi belgilanadi. Informatsion texnologiya bu oddiy kompyuterlarga nisbatan kengroq ma‘noni ifoda etadi. Informatsion texnologiyalar kompyuterlardan tashqari axborotlarni o‘rganish va o‘qish uskunalari, kommunikatsiya

texnologiyalari, korxonani avtomatlashtirish va boshqa apparat vositalari va xizmatlar demakdir.

Axborot texnologiyalari raqobatga quyidagi uch yo‘nalishda sezilarli darajada ta’sir etadilar:

- tarmoq tarkibini o‘zgartiradilar va yangi raqobat qonuniyatlarini belgilaydilar;
- kompaniyalarga raqobatchilarga nisbatan ishlab chiqarishda o‘tib ketish imkoniyatlarini berish hisobiga raqobat ustunligini vujudga keltiradilar;
- yangi biznes faoliyati turlarini yaratadilar;

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari kompaniyalar faoliyatini yuritish uslublarini o‘zgartiradi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari mahsulot ishlab chiqarish jarayoniga ta’sir etib, ishlab chiqarilgan tovarlar, xizmatlarni va mavjud axborotlarning jismoniy mazmunini o‘zgartiradi.

Shakllanayotgan postindustrializmning o‘ziga xos salbiy tomonlari ham mavjud bo‘lib, uning eng asosiysi jamiyatda aholining keskin tabaqalanishiga olib keladi. Masalan, bugungi kunda AQSH aholisining 20% mamlakatning milliy boyligining 80% ni nazorat qiladi. Texnologiyalarning rivojlanishi ishlab chiqarishni avtomatlashtirishga olib keladi. Bu o‘z navbatida kelajak istiqbolda ishlab chiqarish sohasida mehnatga layoqatli aholining 20% band bo‘lishini ta’minlaydi[2].

Ekspertlarning baholashlariga ko‘ra dunyoning beshta yirik transmilliy korporatsiyasi jahon miqyosida ishlab chiqariladigan uzoq muddat davomida foydalaniladigan tovarlar: samolyotlar, avtomobillar, elektron asbob-uskunalar va boshqalarning yarmidan ko‘proq qismini nazorat qilmoqdalar. Oltita gigant sanoat korxonasi jahonda qazib chiqarilayotgan neftning 4/3 qismiga egalik qilmoqdalar va 95 % temir rudasini qazib chiqarmoqdalar. “Tarmoqdagi ishlab chiqarish kontsentratsiyasining bunday yuqori darajada bo‘lishi axborot texnologiyalari bilan bog‘liqdir”[3]. Bugungi kunda transmilliy korporatsiyalarning iqtisodiy quvvati o‘rtacha rivojlanish darajasidagi mamlakatlarning yalpi ichki mahsulotiga tenglashmoqda. Masalan, 2008 yilda “Microsoft” kompaniyasining bozor kapitalizatsiya darajasi Xindistonning yalpi ichki mahsuloti hajmiga yaqinlashib borgan edi.

Elektron texnologiyalar moliyaviy globalizatsiya jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqdalar. Xalqaro moliyaviy kompyuter tizimi orqali nooddiy yengillik bilan dunyoning bir chekkasidan boshqa bir chekkasiga juda katta hajmdagi moliyaviy resurslar o‘tkazilmoqda. Ushbu trantsaksiyalarning bir kunlik hajmi bir trilion dollarga tenglashmoqda. Natijada real savdo sohasidan moliyaviy resurslar harakatining uzoqlashuvi jarayoni yuz bermoqda.

Tadbirkorlik iqtisodiy kategoriya sifatida o‘z taraqqiyotining barcha davrlariga xos nazariy yechimiga va tegishli ta’riflariga ega bo‘lishini taqozo qiladi. Hozirgi kunda qator iqtisodchi olimlarning tadbirkorlik tushunchasi bo‘yicha bildirgan fikr - mulohazalarini umumlashtirgan holda tadbirkorlikning quyidagi talablarini inobatga olish lozim.

Birinchidan, tadbirkorlik faoliyatini tadbirkorlik sub’ektlari tomonidan amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, tadbirkorlik hamisha yangiliklarni, yangi imkoniyatlarni ishga soluvchi, ularni izlab topishga qaratilgan faoliyat bo‘lib hisoblanadi.

Uchinchidan esa, tadbirkorlik tashabbuskorlik hamda talabchanlik bilan tavakkalchilik asosida, o‘z mulkiy javobgarligi ostida aholining ayni damdagi ehtiyojiga mos tovarlar va

xizmatlarni ishlab chiqaradigan, sotadigan va shu yo'l bilan o'zining foyda olishini ta'minlashga qaratilgan faoliyat sifatida namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirishda informatsion-axborot texnologiyalari muhim ishlab chiqarish omiliga aylanib bormoqda.

Iqtisodiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan tadbirkorlikning rivojlanish tarixi va bugungi kunda uning shakllanish nazariyasini tadqiq etish asosida biz murakkab iqtisodiy kategoriya sifatidagi tadbirkorlikning mohiyatini ochib beruvchi mustaqil mualliflik ta'rifimizni ishlab chiqdik.

Tadbirkorlik bu resurlarni taqsimlash va qayta taqsimlash bilan bog'liq bo'lgan, boshqa sub'ektlar bilan qonunlar doirasida aloqa qiladigan, ma'lum darajada tavakkalchilikka bog'liq holda shaxsiy va jamoaviy tashabbuskorlikka asoslangan, to'la mulkiy javobgarligi asosida jamiyat ehtiyojlariga mos bo'lgan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va sotish orqali daromad (foyda) olishni ta'minlaydigan faoliyatidir.

Ta'kidlash lozimki, yuqorida tadbirkorlikka berilgan ta'rif, jamiyatda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor munosabatlari shakllangan bo'lsagina dolzarb bo'lib hisoblanadi. SHu bilan birga tadbirkorlikning ushbu maqsadli funktsiyasi ba'zi hollarda e'tiborga olinmay qolmoqda. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlaktlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, undagi yirik va kichik xo'jalik sub'ektlari bozorga jamiyatning to'la ta'minlangan va kam ta'minlangan aholi qatlamlari uchun ham talab etiladigan tovaralar va xizmatlar taqdim etmoqda. Nisbatan yaqin davrlarda iqtisodiyotda bozor islohotlarini amalga oshirayotgan mamlakatlarda tamoyili jihatidan muhim natija – ko'p sonli mulkdorlar sinfi shakllandi.

Tadbirkorlik faoliyati ko'p qirrali ko'rinishda bo'lib, uning turlari moddiy va ijtimoiy ishlab chiqarish sohasining barcha sohalarini qamrab oladi. SHu nuqtai nazaridan uning turlari va shakllarini tasniflash zaruriyati tug'iladi. CHet el va respublikamiz iqtisodiy adabiyotida bu muammoga ma'lum darajada e'tibor qaratilmoqda. Tadbirkorlik faoliyatining qaysi tarmoqlari va sohalarida mavjud bo'lishini tasniflashdan tashqari, tadqiqotchilar tadbirkorlikni turli mulk shakllari bo'yicha tasniflamodalar. Bu yerda tadbirkorlikning xususiy, jamoa va davlat shakllari to'g'risida gap bormoqda. Masalan, xususiy tadbirkorlik bu- xususiy mulkga asoslanib jismoniy shaxs manfaatlari yo'lida faoliyat olib borishdir. Tadbirkorlikning jamoa shaklida faoliyatning xuquqiy asosi sifatida (boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ishtirok etish) mulk egaligi emas, balki mehnat jarayonida ishtirok etish hisoblanadi. Ushbu muhim belgi jamoa tadbirkorligining jamoaviy shaklda amalga oshiriluvchi xususiy tadbirkorlikdan farqini belgilab beradi. Tadbirkorlik faoliyatini tasniflashning keyingi mezon sifatida tadbirkorlik sub'ektining hajmi olinadi. Ushbu mezon bo'yicha tadbirkorlik yirik va kichik turlarga bo'linadi. Turli tashkiliy-huquqiy shakldagi korxonalarda hisobot davrida ishlayotgan ishchilar soni mezon ko'rsatkichi sifatida qabul qilingan va uning asosida kichik tadbirkorlik sub'ektlari aniqlanadi. Ba'zi ilmiy ishlarda esa kichik tadbirkorlik uncha katta bo'lmagan kishilar guruhi yoki yagona mulkdor tomonidan boshqariladigan korxona sifatida baholanmoqda.

Ma'lumki raqobat kurashining keskinlashuvi jarayonida ishlab chiqarish xarajatlarining past bo'lishiga erishgan korxonalargina bozor sharoitida o'z o'rinlarini saqlab qolishi mumkin. Va aksariyat ishlab chiqarish xarajatlari yuqori bo'lgan korxonalarining raqobatbardoshligi esa, so'nib boraveradi. Buning oqibatida, ayrim korxonalar o'z foydalarining bir qismini ishlab chiqarishni kengaytirishga sarflab, yirik korxonalarining vujudga kelishiga zamin tayyorladi.

Tarixan ishlab chiqarish kuchlari rivojlanishida yuz bergan yirik o‘zgarishlar ham ishlab chiqarish va kapitalning markazlashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Yangi turdagi mashinalarning yaratilishi, energetika, texnologiyada yuz bergan ijobiy o‘zgarishlar yirik ishlab chiqarishni rivojlantirishni rag‘batlantirdi. Bularning barchasi kichik biznes ahamiyatini pasayishiga olib keldi va yirik korxonalarning afzalliklari, eng avvalo, ularning texnika bilan ta‘minlanishida o‘z aksini topdi.

Fikrimizcha, XXI asr boshlariga qadar yirik korxonalarning ustun darajada rivojlanishi texnika-texnologiyalarining yirik hajmda ekanligi va shu asnoda ishlab chiqarishning ham keng ko‘lamda tashkil etishni taqozo etilishi, ularga bo‘lgan narxlarning yuqoriligi esa, kichik korxonalar tomonidan texnika-texnologiyalarni sotib olish imkoniyatini cheklab qo‘yishi bilan namoyon bo‘ldi. Yuqori narxli texnika va texnologiyalar faqat ommaviy ishlab chiqarish sharoitida o‘z-o‘zini oqlashi natijasida esa, imkoniyati cheklangan korxonalarning raqobatbardoshlik darajasi pasayib, ularda ishlab chiqarish samaradorligini oshib ketishi intellektual salohiyatli mutaxassislarning yirik korxonalarga intilishi bilan izohlanadi.

Kichik biznesning iqtisodiy inqirozlarga tez moslasha olishini ta‘minlash XX asr so‘ngida Osiyoda boshlanib, keyinchalik butun dunyoni qamrab olgan moliyaviy inqiroz natijalari ham yaqqol isbotladi. Kichik biznes iqtisodiyotda nisbatan ustun o‘ringa ega bo‘lgan mamlakatlar (Malayziya) inqirozdan eng kam zarar bilan chiqqan bo‘lsa, yirik korxonalarga ustuvorlik bergan mamlakatlar (Janubiy Koreya) eng ko‘p zarar ko‘rdi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning globallashuv va xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari kuchayishi sharoitida mavqei oshib borishini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

Birinchidan, iqtisodiyot rivojlanishining yangi bosqichida iste‘molchilar korxonaning hajmi (katta-kichikligi) bilan belgilanuvchi miqdoriy ko‘rsatkichlardan ko‘ra, mahsulot, xizmat, sifat ko‘rsatkichlarini afzal bila boshladilar. Bunday sharoitda qat‘iy tarkibga ega bo‘lgan yirik korxonalarga qaraganda, bozor muhitiga tez moslashuvchan kichik korxonalar iste‘molchilar talablariga mos tovarlarni ko‘proq ishlab chiqaradilar;

Ikkinchidan, fan-texnika taraqqiyotining yangi bosqichi ishlab chiqarishning ixtisoslashuvini kengaytirish, ko‘plab tarmoqlarda korxonalar hajmini oqilona kichraytirish, turli xildagi tovarlar va xizmatlarni taklif etib, taklifning individuallashuvini ta‘minlash bilan birga, kichik korxonalarni ularning hajmiga muvofiq keluvchi texnika bilan ta‘minladi. Mikroprotessorlar, mini uskunarlar, mini EHMLar va boshqalar ana shunday texnikalar jumlasidandir. Buning asosida esa, bugungi kunda doimo yirik ishlab chiqarish tarmog‘i hisoblangan metallurgiya sohasida ham yirik korxonalar bilan bimalol raqobatlasha oladigan kichik biznesni tashkillashtirish odatiy tusga aylanmoqda.

Uchinchidan, hozirgi kunda iste‘molchining psixologiyasi tovar va xizmatlarni iste‘mol qilishga nisbatan o‘zgardi. U bugungi kunda standart mahsulotlar sotib olishni, bir xil kiyim kiyishni, bir xil mashinada yurishni istamaydi, ya‘ni talab kundan-kunga differentsiyalashib bormoqda, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shu bois, hozirgi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yirik korxonalarning raqobatchisi, ishlab chiqarish va butun iqtisodiyotning rivojlanishining ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan to‘yintirishning muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Quyidagi 3-jadvalda dunyoning turli mamlakatlari iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o‘rni to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirilgan.

2022 yilda dunyoning ba’zi mamlakatlari iqtisodiyotida kichik biznesning o‘rni [4]

Mamlakatlar	Kichik biznesning ulushi, foiz hisobida	
	Jami ish bilan bandlikda	Yalpi ichki mahsulotda
AQSH	54	50-52
Evropa Ittifoqi mamlakatlari	72	63-67
Buyuk Britaniya	49	50-53
Germaniya	46	50-54
Italiya	73	57-60
Frantsiya	54	55-62
Yaponiya	78	52-55
Rossiya	9,6	10-11
O‘zbekiston	74,4	56-57

3-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning 50-67 foizi kichik biznes hisobiga to‘g‘ri keladi. Bu ko‘rsatkich AQSHda 50-52 foizni, Yevropa ittifoqi mamlakatlarida 63-67 foizni, Yaponiyada 52-55 foizni tashkil qiladi. MDH mamlakatlarida kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi rivojlangan mamlakatlarga nisbatan pastdir.

Kichik biznes bandlik muammosini hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yerda kichik biznesning klassik mamlakatlari hisoblangan Yaponiya (78 foiz) va Italiya (73 foiz) eng yuqori ko‘rsatkichlarga ega. Kichik biznesning jami bandlar sonidagi ulushi bo‘yicha O‘zbekiston ancha yuqori ko‘rsatkichga ega bo‘lsa, Rossiyada mazkur ko‘rsatkich anchayin past.

Barcha rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes korxonalarining umumiy soni juda katta bo‘lib, ular jami korxonalarning 95-99 foizini tashkil qiladi. Biroq, faqat kichik biznes va xususiy tadbirkorlik umumiy sonidan kelib chiqib fikr yuritish maqsadga muvofiq emas. Agar har ming kishiga to‘g‘ri keladigan kichik biznes sub’ektlari bo‘yicha mulohaza yuritadigan bo‘lsak, u holda bu ko‘rsatkich bo‘yicha AQSH (74 korxona) yetakchi o‘rinda ekanligining guvohi bo‘lamiz. AQSHda kichik biznes korxonalari jami korxonalarning 99 foizini tashkil etadi. Bu korxonalarning asosiy qismi juda kichik, mitti korxonalar bo‘lib, oila mehnatiga asoslanadi. Jami kichik korxonalarning 80 foizida ish bilan band bo‘lganlarning soni 10 kishidan oshmaydi.

Mazkur ko‘rsatkichlar bo‘yicha keyingi o‘rinlarni Italiya (68 korxona) va Yaponiya (49,6 korxona) egallaydi. Germaniyada har ming kishi hisobiga to‘g‘ri keladigan kichik korxonalar soni kamligi (37 korxona) SHarqiy va G‘arbiy Germaniyaning birlashishi bilan bog‘liq. Ma’lumki, SHarqiy Germaniyada Ikkinchi jahon urushidan so‘ng kichik biznes deyarli rivojlanmadi. Hozirgi paytda esa Germaniya yerlarida kichik biznesni rivojlantirish bo‘yicha hukumat tomonidan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, kichik biznes iqtisodiyotda muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni bajaradi. Ushbu vazifalarni asosi shundan iborat bo‘lib, kichik biznes jamiyat hayotida siyosiy, ijtimoiy hamda iqtisodiy barqarorlik va farovonlikni ta’minlovda o‘rta

bo‘g‘inning shakllanishiga olib keladi. Bundan ko‘rinib turibdiki jamiyatning iqtisodiy rivojlanishida kichik biznes sohasi o‘ziga xos o‘rin tutadi.

Bugungi kunda keng rivojlanmagan kichik biznesiz zamonaviy iqtisodiyotni tasavvur etib bo‘lmaydi. U, bir tomondan, qandaydir darajada yirik korxonalar bilan raqobatda bo‘ladi. Va, shu nuqtai nazardan, iqtisodiyotning bozor kon‘yunkturasi o‘zgarishlariga, moda va iste‘molchilar didi tez-tez almashib turishiga, iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurishga yordam beradi. Ikkinchi tomondan, kichik biznes korxonalarining katta qismi yirik biznes bilan hamkorlik qilishi oson, ularni to‘ldiradi va mustahkamlaydi, ularga xos bo‘lgan texnik konservatizmni bartaraf etishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Kichik biznesning ijtimoiy vazifalari ham muhim ahamiyatga ega. Kichik biznes kishilarning tadbirkorlik, ishbilarmonlik, ijodkorlik salohiyatlarini namoyon etish uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Unda yirik korxonalardan farqli o‘laroq, ishlab chiqarish natijalari va ishlovchilar manfaatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik yaqqol ko‘rinib turadi.

Tarixdan ma‘lum, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari tovar hamda xizmatlarning mahalliy bozoriga jalb etilgan mustaqil xo‘jalik faoliyatidan tarkib topgan bo‘lib, uning sarmoyalari chegaralanib, mulkdor va tadbirkorlik bir shaxsning o‘zi edi. Bunday sub‘ektlar yirik sarmoyaga tobe emasdi, soliqlar to‘lardi, davlat ko‘magiga ehtiyoj sezmasdan, bir-birlari bilan hamkorlik qilishmasdi. Keyinchalik mehnat taqsimlanishining chuqurlashgani, sarmoya to‘plangani va transport xizmatlari tobora arzonlashgani sayin yirik firmalar vujudga keldi.

An‘anaviy kichik biznes faoliyatining tarkibi – tovarlarni oz miqdorda hamda yakka tartib asosida ishlab chiqarish, chakana savdo, qurilish, transport, mehmonxona xo‘jaligi, umumiy ovqatlanish va sog‘liqni saqlashdir.

Kichik biznesning ikkinchi o‘rindagi ommaviy va keng tarqalgan turi – bu yirik korxonalarga butlovchi qismlar va xizmatlarni yetkazib berishdan iboratdir. Ma‘lumki, eng yirik elektrotexnika, elektron, avtomobil monopoliyalarining yuz minglab ta‘minotchilari, shu jumladan, kichik va xususiy tadbirkorlik firmalaridan iboratdir. Bundan tashqari, dunyodagi millionlab kichik kompaniyalar turli yo‘nalishlarda xizmat ko‘rsatadi. Kichik tadbirkorlikning mazkur turi nafaqat iqtisodiyotning mo‘‘tadilligi uchun zarur, balki ishlab chiqarish o‘sishi, mehnatning taqsimlanishi va fan-texnika taraqqiy etishi barobarida ham uning miqyosi kengayaveradi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining o‘ziga xos jihatlaridan biri ular moliyaviy barqarorlik, mahalliy bozor va ta‘minotchilarni ko‘zlagan holda ish tutishidan iboratdir. Bularning barchasi kafolatlangan, chunki ta‘minotchilar, ko‘pincha xaridorlar ham shu korxonalarning egalaridir. Shirkat korxonalarining kichik biznesdagi ulushi ortishini kutmasa ham bo‘laveradi. Chunki, rivojlangan mamlakatlarda bu korxonalar o‘z bo‘shlig‘ini to‘ldirib bo‘lgan.

Kichik biznes korxonalarini rivojlantirishni yo‘nalishlaridan biri, mazkur sohaga davlat tomonidan katta imtiyozlar yaratishdir. Bunday holat rivojlangan mamlakatlarda keng tarqalgan. Bundan maqsad – sarmoyani kengaytirilgan holda takror ishlab chiqarish emas, balki faqat kamroq soliq to‘lashdir. Imtiyozlardan foydalanish uchun sarmoya kiritish, xodimlarni ishga olish va sotuv bozorlarini izlash shart emas. Mavjud kompaniyani yiriklashtirib, undan huquqiy ravishda eng foyda berayotgan bo‘linmalarni ajratib olib, kichik va xususiy tadbirkorlik kabi ro‘yxatdan o‘tkazishning o‘zi kifoya. Natijada daromad yangi firmalar orasida taqsimlanib, to‘la yoki qisman soliqqa tortilishdan ozod etiladi. Kichik korxona asosiy

sarmoyaning tezkor amortizatsiyasidan foydalanib qoladi, bu esa yirik korxona uchun taqiqlangan.

Pirovardida davlat iqtisodiy siyosatining rasmiy maqsadlariga erishiladi: kichik biznes sub'ektlari soni ko'payadi. Qayta ro'yxatdan o'tkazish hisobiga ularning umumiy asosiy jamg'armalari ko'payadi, bandlilik va balans daromadlari ortadi.

Xulosa

Har qanday mamlakatning iqtisodiy salohiyatida kichik biznesning roli g'oyatda kattadir. Boshqacha qilib aytganda, u davlatning muvaffaqiyatli rivojlanishi va gullab-yashnashining garovidir. SHuning uchun O'zbekistonda kichik biznes, yakka tartibdagi tadbirkorlik, fermer va dehqon xo'jaliklari rivojlanishini rag'batlantirishga katta e'tibor qaratilgan. Ko'pgina xorijiy mamlakatlarda kichik biznesning vujudga kelishi va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi davlat yordami vositasida ta'minlanadi. Ularda bu ishda juda katta ijobiy tajriba to'plangan bo'lib, undan bizning sharoitlarimiz va xususiyatlarimizni hisobga olgan holda foydalanish mumkin.

Tadbirkorlik funktsiyalarini aniqlashning asosiy mezoni bo'lib uning faoliyati natijasi hisoblanishi kerak. Ushbu mezonga asoslanib biz tadbirkorlikning asosiy funktsiyasi bu – jamiyatning doimo o'sib, shakllanib boruvchi tovarlar va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishdan iborat. Tadbirkorlikning ushbu asosiy funktsiyasi uning boshqa funktsiyalari, ya'ni tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish yangi ish o'rinlari yaratish, byudjetning daromad qismini ko'paytirish va boshqalar bilan bog'liq.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning globallashuv va xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari kuchayishi sharoitida mavqei oshib borishini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

Birinchidan, iqtisodiyot rivojlanishining yangi bosqichida iste'molchilar korxonaning hajmi (katta-kichikligi) bilan belgilanuvchi miqdoriy ko'rsatkichlardan ko'ra, mahsulot, xizmat, sifat ko'rsatkichlarini afzal bila boshladilar. Bunday sharoitda qat'iy tarkibga ega bo'lgan yirik korxonalarga qaraganda, bozor muhitiga tez moslashuvchan kichik korxonalar iste'molchilar talablariga mos tovarlarni ko'proq ishlab chiqaradilar;

Ikkinchidan, fan-texnika taraqqiyotining yangi bosqichi ishlab chiqarishning ixtisoslashuvini kengaytirish, ko'plab tarmoqlarda korxonalar hajmini oqilona kichraytirish, turli xildagi tovarlar va xizmatlarni taklif etib, taklifning individuallashuvini ta'minlash bilan birga, kichik korxonalarni ularning hajmiga muvofiq keluvchi texnika bilan ta'minladi. Mikroprotessorlar, mini uskunarlar, mini EHMLar va boshqalar ana shunday texnikalar jumlasidandir. Buning asosida esa, bugungi kunda doimo yirik ishlab chiqarish tarmog'i hisoblangan metallurgiya sohasida ham yirik korxonalar bilan bimalol raqobatlasha oladigan kichik biznesni tashkillashtirish odatiy tusga aylanmoqda.

Uchinchidan, hozirgi kunda iste'molchining psixologiyasi tovar va xizmatlarni iste'mol qilishga nisbatan o'zgardi. U bugungi kunda standart mahsulotlar sotib olishni, bir xil kiyim kiyishni, bir xil mashinada yurishni istamaydi, ya'ni talab kundan-kunga differentsiyalashib bormoqda, desak mubolag'a bo'lmaydi. SHu bois, hozirgi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yirik korxonalarning raqobatchisi, ishlab chiqarish va butun iqtisodiyotning rivojlanishining ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan to'yintirishning muhim yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хоскинг А. Курс предпринимательства. - М.: “Международные отношения”, 1993. С- 18.

2. Мартин Г.П., Шуман Х. Западная глобализации. Атака процветания –М.:ИД Альпина 2001.-С. 20.
3. Хорос В.Г. Постиндустриальный мир - ожидание и реальность (к постановке проблемы) -М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 13.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlarlari.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 июндаги “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги ПҚ-3777- сонли Қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 24 октябрдаги «Оилаий тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастурлари доирасида амалга оширилаётган лойиҳаларни кредитлаш тартибини такомиллаштиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4498- сонли қарори.
7. Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари. – Т.: Меҳнат, 2010. - 349 б.
8. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.
9. Болтабаев М.Р., Қосимова М.С., Эргашходжаева Ш.Ж., Ғойибназаров Б.К., Самадов А.Н., Ходжаев Р. Кичик бизнес ва тадбиркорлик: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2010. – 275 б.
10. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo‘q. 5. – 707-713-betlar.
11. Abduraxmonov, Sherali Sharifjonovich. "O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI." SCHOLAR 1.22 (2023): 4-16.

UDK 339.16

ВЛИЯНИЕ «ЗЕЛеной» ЭКОНОМИКИ НА РАЗВИТИЕ «ЗЕЛеного» РИТЕЙЛА

Сапарова Мохира Алишер кизи-

Ургенчский государственный университет,
студентка экономического факультета

Аннотация. В статье рассмотрены основные направления развития «зеленой» экономики. Выявлены мировые тенденции использования экоподходов в розничной торговле сформулированы основные этапы перехода торговых организаций к «зеленому» ритейлу.

Ключевые слова: розничная торговля, ритейлер, ответственное потребление, «зеленая» экономика, «зеленый» ритейл, экопродукция.

Annotation. This article discusses the main directions of the development of the “green” economy. The global trends in the use of eco-products in retail trade are revealed, the main stages of the transition of trade organizations to “green” retail are formulated.

Key words: retail, retailer, responsible consumption, “green” economy, “green” retail, eco-products.

На сегодняшний день успешный торговый бизнес не может оставаться в стороне от общего направления движения мирового рынка в сторону экологизации. На фоне заинтересованности состоянием окружающей среды, меняющегося климата и моды на здоровый образ жизни фактор экологичности товара становится важным при принятии решения о покупке, а экологическая ответственность бизнеса – важной при выборе поставщика услуг и даже работодателя.

Республика Узбекистан придерживается курса развития «зеленой» экономики, что прежде всего отражено о мерах повышению эффективности реформ, направленных на переход Республики Узбекистан на «Зеленую» экономику до 2030 года. В целях реализации задач в Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы является повышения эффективности принимаемых мер по обеспечению «зеленого» и инклюзивного экономического роста в рамках Стратегии перехода Республики Узбекистан на «зеленую» экономику [1].

Так же глобальные финансовые и энергетические кризисы обуславливают острую необходимость поиска новых моделей экономического роста, ориентированных на устойчивое развитие при стабилизации потребления материальных благ, не подвергающих при этом будущие поколения значительным экологическим рискам. Развитие «зеленой» экономики подразумевает решение экологических проблем при одновременном обеспечении экономической безопасности, социальной стабильности и формировании дополнительных условий для возобновления устойчивого экономического роста.

Кроме того, решение проблемы обеспечения устойчивого развития актуально для бизнеса любого сектора экономики, особенно такого значимого, как ритейл. Ритейл играет огромную социальную роль в жизни общества. Являясь посредником между производителем и конечным потребителем, ритейл может существенно повлиять на развитие экологического производства эко-товаров, на формирование и удовлетворение спроса на эко-продукцию, на формирование, продвижение и становление основных принципов «зеленой» экономики. На современном этапе необходима глубокая и всесторонняя модернизация розничной торговли, которая должна войти в группу инновационных видов деятельности и внести весомый вклад в динамику и эффективность национальной экономики [2].

Таким образом, развитие «зеленой» экономики оказывает влияние на формирование нового направления развития и нового формата в розничной торговле – «зеленого» ритейла. Введение принципов «зеленого» ритейла в деятельность торговых объектов выступает в качестве ответа на запросы всего рынка и потребителей в частности, когда одним из критериев выбора товара, услуги, партнерства, является аналогичные взгляды поставщика, партнера, потребителя на экологию[3].

Так же идея развития «зеленого» ритейла помимо экологических целей охватывает множество положительных изменений торгового бизнеса.

Содержание концепта «зеленого» магазина можно рассматривать в следующих аспектах:

- 1) новый бизнес-менталитет: инновационная концепция продаж, целью которой является забота об окружающей среде как фактор, обеспечивающий потребительскую лояльность, их приверженность бренду, и, как следствие, дополнительную прибыль;
- 2) экологичность торгового пространства: соответствие помещения, оборудования, инвентаря, принципов организации торгово-технологического процесса магазина экологическим требованиям;
- 3) логистизация ритейла: одновременное достижение двух целей – оптимизации затрат на выполнение операций, которые в свою очередь определяют вклад в экологию окружающей среды;
- 4) стратегическое партнерство: взаимовыгодное сотрудничество всех участников товаропроводящей цепи, всех стейк холдеров в области экологической стабильности[4].

При ориентации торговой компании на ценности «зеленой» экономики важно не просто поменять сложившийся менталитет ритейлеров, направленный традиционно на получение прибыли. Впрочем, и маркетинговой ориентации сегодня также недостаточно.

Так же достижение максимальной удовлетворенности потребителей предполагает охват нынешнего и будущего поколения, которому, помимо качественного и экологически чистого товара, необходимо осознание своей общественной роли, удовлетворенности от ее исполнения. Сравнение с мировой торговой практикой подтверждает заметное отставание развития ответственных практик и ассортимента в отечественной розничной торговле. Среди причин такого сдерживания – низкая информированность населения и розничных сетей о трендах «зеленой» экономики. Соответственно, совместные усилия производителей и ритейлеров должны быть направлены на развитие потребительской культуры с высокой экологической ответственностью.

Вместе тем при формировании «зеленого» ассортимента и управлении им ритейлу следует обратить внимание на проблемы так называемого гринвошинга – «зеленого отмывания» производителями своей продукции, имеющей отдаленное отношение к экологическим принципам. Гринвошинг – результат недобропорядочного маркетинга производителей, пытающихся позиционировать свою продукцию в соответствии с требованиями современного общества, однако не имеющих никакого основания для подобных действий[5].

Так же сам ритейл может при внимательном изучении оказаться вовсе не «зеленым», гринвошинг зачастую распространяется не только на товары, но и на компании в целом и их услуги. Гринвошинг не всегда предполагает ложное

экологическое обещание компании, вполне возможен вариант, когда все же вклад в поддержание благоприятной окружающей среды делается, однако он может быть крайне незначителен или вовсе никоим образом не влиять на ее состояние.

Вместе с тем зеленый ритейл является активным участником и инфлюенсером экономики замкнутого цикла. Наряду с прямой цепочкой поставок налаживается обратный материальный поток. Магазины не просто организуют сбор и переработку упаковки и старых товаров, но и финансово стимулируют участие покупателя, предоставляя ему скидку при покупке нового товара. Вместе с тем упаковка как носитель рекламной информации производителя также может становиться невольным участником гринвошинга.

В потребительской среде сложились определенные стереотипы, ассоциации, манипулируя которыми производитель выделяет свои продукты среди конкурентов в пространстве розничного торгового предприятия. Это может быть, например, зеленый цвет упаковки, традиционно ассоциирующийся с натуральным составом, компонентами органического происхождения. Результативность реализации принципов «зеленой» экономики определяется совместными усилиями участников цепи товародвижения. В этой связи, по нашему мнению, одним из элементов экологической политики ритейла должно стать увеличение объема требований к закупаемым товарам.

Цифровизация ритейла не только упрощает продажу товаров в любом времени и географическом пространстве, но и поддерживает идеи сокращения торговых и складских площадей, содействуя декарбонации деятельности компании. Поддержание благоприятной экологической среды – ответственность не только ритейлера. Все цели устойчивого развития могут быть достигнуты только совместно с сознательными покупателями и заинтересованными партнерами. Несмотря на то, что экологическая инициатива исходит от розничного торговца, ее реализация возможна только при поддержке всех стейкхолдеров.

Таким образом, развивая экологические инициативы в любом секторе деятельности ритейла, все стейкхолдеры получают комплекс выгод: от очевидных экономических до качественных условий жизни в будущем. Экологическая трансформация торгового пространства реальна, хотя и требует затрат, однако в долгосрочной перспективе ритейлер приобретает неоспоримое конкурентное преимущество и, как следствие, высокую прибыль [6].

В итоге, концепт «зеленого» ритейла – относительно новый тренд, однако можно отметить положительную тенденцию к его принятию крупными игроками рынка. Экологическая ответственность рассматривается сегодня уже не просто как элемент маркетинговых коммуникаций, она создает конкурентное преимущество и ключевой критерий выбора ритейлера для экологически осознанных покупателей, число которых растет год от года. Понимание и поддержка нового мышления потребителей создает их особую эмоциональную связь с ритейлом, максимально укрепляя лояльность к его бренду. Ценовая конкуренция отходит в прошлое. На передний план выходит совместный труд поставщиков, ритейла и потребителей во благо нынешнего и будущего поколений. «Зеленый» ритейл выходит за пределы экономических достижений, дополняя их развитием в социальном и экологическом аспекте.

Использованные литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан О мерах по повышению эффективности реформ ,направленных на переход республики Узбекистан на «Зеленую» экономику до 2030 года .02.12.2022 г. № ПП-436.
2. Зеленая экономика: как эко-товары завоевывают рынок FMCG. – Текст : электронный.– URL: <https://www.nielsen.com/ru/ru/insights/article/2019/zelenaya-ekonomika-kak-ekotovary-zavoevuyayut-rynok-fmcs/> (дата обращения 09.04.2021).
3. Зеленый» ритейл: первые шаги в России и в мире. – Текст : электронный. – URL:<https://www.retail.ru/articles/zelenyy-riteyl-pervye-shagi-v-rossii-i-v-mire/> (дата обращения 14.04.2021)
4. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.
5. Green retail: environmental sustainability and commitment at the point of sale. Text : electronic. – URL: <https://www.evvoretail.com/en/green-retail-sostenibilidad-y-compromisomedioambiental-en-el-punto-de-venta/> (дата обращения 14.04.2021).
6. Зеленый» ритейл: первые шаги в России и в мире. – Текст : электронный. – URL:<https://www.retail.ru/articles/zelenyy-riteyl-pervye-shagi-v-rossii-i-v-mire/> (дата обращения 14.04.2021)
7. Bennett, A. What is green retailing? / A. Bennett. – Text : electronic. – URL: <https://www.ukpos.com/knowledge-hub/what-is-green-retailing>, (дата обращения 14.04.2021).

UDK indeks 2964

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA INNOVATSION FAOLIYATGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Ibrohimov Boburmirzo Baxtiyor o‘g‘li
Namangan muhandislik texnologiya institute
“Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti” ixtisosligi bo‘yicha
2-kurs tayanch doktoranti.
Tel:+998975251009
24mirzobobur@gmail.com

Annotatsiya : Ushbu maqolada O‘zbekistonda Tadbirkorlik subyektlarida innovatsiyalarga ta’sir etuvchi turli omillar o‘rganilinadi. Hukumat siyosati, iqtisodiy sharoitlar va texnologik infratuzilma tadbirkorlik subyektlarning innovatsion imkoniyatlariga qanday ta’sir qilishini o‘rganilib, ichki va tashqi omillarni o‘rganiladi. Tadqiqot shuningdek, innovatsiyalar uchun qulay muhitni yaratishda inson kapitali, tashkiliy madaniyat va moliyaviy resurslarning rolini ta’kidlanadi. Bundan tashqari, u xorijiy investitsiyalar va sherikliklarning yangi texnologiyalar va amaliyotlarni o‘zlashtirishga ta’sirini baholaydi. Ushbu omillarni tahlil qilish orqali maqola O‘zbekistondagi innovatsion muhitini har tomonlama tushunish, innovatsion faollikni oshirish bo‘yicha potentsial strategiyalar haqida tushuncha berishni maqsad qilingan. Topilmalar, ayniqsa, siyosatchilar, biznes rahbarlari va innovatsiyalar orqali iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdan manfaatdor tomonlar uchun dolzarbdir. Tadqiqot O‘zbekistonda tadbirkorlik sub’yektlarining innovatsion salohiyatini oshirish uchun qo‘llab-quvvatlovchi me’yoriy-

huquqiy baza, ta'lim va kadrlar tayyorlashga sarmoya kiritish hamda hamkorlik tarmoqlarini yaratish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, Tadbirkorlik subyektlari, Biznes, O'zbekiston, Omillar, Davlat siyosati, Iqtisodiy sharoitlar, Texnologik infratuzilma, Inson kapitali, Investitsiyalar.

Аннотация: В данной статье изучаются различные факторы, влияющие на инновации в субъектах предпринимательства Узбекистана. Изучается, как государственная политика, экономические условия и технологическая инфраструктура влияют на инновационные возможности субъектов предпринимательства, изучаются внутренние и внешние факторы. В исследовании также подчеркивается роль человеческого капитала, организационной культуры и финансовых ресурсов в создании благоприятной среды для инноваций. Кроме того, он оценивает влияние иностранных инвестиций и партнерств на внедрение новых технологий и практик. Анализируя эти факторы, статья призвана дать представление о комплексном понимании инновационной среды в Узбекистане, потенциальных стратегиях повышения инновационной активности. Результаты особенно актуальны для политиков, лидеров бизнеса и заинтересованных сторон, способствующих экономическому росту посредством инноваций. В исследовании подчеркивается необходимость инвестирования в благоприятную правовую базу, образование и обучение, а также создание сетей сотрудничества для повышения инновационного потенциала субъектов предпринимательства в Узбекистане.

Ключевые слова: Инновации, Субъекты бизнеса, Бизнес, Узбекистан, Факторы, Государственная политика, Экономические условия, Технологическая инфраструктура, Человеческий капитал, Инвестиции.

Abstract: In this article, various factors affecting innovation in business entities in Uzbekistan are studied. How government policies, economic conditions, and technological infrastructure affect the innovative capabilities of business entities are studied, and internal and external factors are studied. The study also highlights the role of human capital, organizational culture and financial resources in creating an enabling environment for innovation. In addition, it assesses the impact of foreign investments and partnerships on the adoption of new technologies and practices. By analyzing these factors, the article aims to provide insight into the comprehensive understanding of the innovation environment in Uzbekistan, potential strategies for increasing innovation activity. The findings are particularly relevant to policy makers, business leaders and stakeholders in driving economic growth through innovation. The study highlights the need to invest in a supportive legal framework, education and training, and create cooperation networks to increase the innovative potential of business entities in Uzbekistan.

Keywords: Innovation, Business subjects, Business, Uzbekistan, Factors, State policy, Economic conditions, Technological infrastructure, Human capital, Investments.

Kirish

Innovatsiyalar bugungi globallashgan dunyoda iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikning hal qiluvchi omilidir. Boy tarixga va strategik geografik joylashuvga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi uchun tadbirkorlik sohasida innovatsion faollikni qo'llab-quvvatlash uning uzluksiz rivojlanishi va jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi uchun juda muhimdir. Ushbu maqola O'zbekistondagi tadbirkorlik sub'yektlari o'rtasida innovatsion faoliyatga ta'sir etuvchi omillarni o'rganilib, tadbirkorlik subyektlarining innovatsiyalarga

intilishida duch keladigan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni har tomonlama tushunishga qaratilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 24.07.2020 yildagi -630-son qaror bilan qonun tasdiqlandi. Ushbu Qonunning maqsadi innovatsion faoliyat sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat[1]. Ushbu sa'y-harakatlarga qaramay, mamlakat hali ham innovatsion salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiluvchi ko'plab to'siqlarga duch kelmoqda. Ushbu to'siqlarni tushunish va innovatsiyalarni rag'batlantirish yoki to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan asosiy omillarni aniqlash siyosatchilar, biznes rahbarlari va mamlakatning iqtisodiy ko'rsatkichlarini oshirishga qaratilgan manfaatdor tomonlar uchun juda muhimdir.

O'zbekistonda tadbirkorlik sub'yektlarining innovatsion faoliyatiga bir qancha ichki va tashqi omillar ta'sir ko'rsatadi. Ichkarida inson kapitali, tashkilot madaniyati va moliyaviy resurslar kabi omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Malakali va ma'lumotli ishchilarning mavjudligi innovatsiyalar uchun asos bo'lib, ijodkorlik va tavakkalchilikni rag'batlantiradigan korporativ madaniyatning mavjudligi. Moliyaviy manbalar, jumladan, moliyalashtirish va investitsiyalardan foydalanish ham tadbirkorlik subyektlarga tadqiqot va ishlanmalarga sarmoya kiritish va yangi texnologiyalarni joriy etish imkonini berishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tashqi tomondan, tartibga solish muhiti, iqtisodiy sharoitlar va texnologik infratuzilma innovatsiyalarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlovchi, intellektual mulk huquqlarini himoya qiluvchi va innovatsiyalarni rag'batlantiradigan davlat siyosati biznesning rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishi mumkin. Iqtisodiy barqarorlik va o'sish tadbirkorlik subyektlar uchun ortiqcha xavf-xatarsiz tajriba va innovatsiyalar o'tkazish uchun zarur bozor sharoitlarini ta'minlaydi. Bundan tashqari, kuchli texnologik infratuzilma, jumladan, yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy aloqa tarmoqlari tadbirkorlik subyektlar uchun yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va rivojlantirish uchun zarur.

Qolaversa, xorijiy investitsiyalar va xalqaro hamkorlikning rolini ham kamaytirib bo'lmaydi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar nafaqat kapital, balki innovatsiyalarni rag'batlantirishi mumkin bo'lgan yangi texnologiyalar va boshqaruv amaliyotlarini ham olib keladi. Xalqaro firmalar bilan hamkorlik va global qiymat zanjirlarida ishtirok etish mahalliy tadbirkorlik subyektlarni ilg'or tajribalar va yangi g'oyalar bilan tanishtirishi, innovatsiya madaniyatini oshirishi mumkin.

Ushbu maqolada O'zbekistondagi innovatsion muhitining nozik ko'rinishini taqdim etish uchun so'nggi ma'lumotlar, amaliy tadqiqotlar va ekspert tahlillariga asoslanib, ushbu omillarni batafsil o'rganamiz. Innovatsiyalar yo'lidagi asosiy omillar va to'siqlarni aniqlash orqali biz O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik sub'yektlarining innovatsion faolligini oshirishga yordam beradigan samarali strategiyalar va siyosatlar haqida tushuncha berishni maqsad qilganmiz. Shuningdek, yanada innovatsion biznes sohasini rivojlantirish O'zbekistonning barqaror iqtisodiy rivojlanishi va jahon miqyosida raqobatbardosh bo'lishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik sub'yektlarida innovatsion faoliyatga ta'sir etuvchi omillar mavzusidagi kichik tadqiqotimizda mamalaktadagi yetakchi tadqiqotchil olimlar Jo'rayev D, Baxronkulovich, B. S., G. XAMDAMOVA, O. ASTANAKULOV, A.

MATCHANOV, Esanovich, R. A. adabiyotlar tahlili va metodologiyasida O‘zbekiston biznes muhitida innovatsiyalar bo‘yicha mavjud tadqiqotlarning ko‘rinishini o‘rganib chiqilgan. Tahlillarda innovatsiyalarning ko‘p qirrali tabiati va uning belgilovchi omillari haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadigan keng ko‘lamli ilmiy maqolalar, hisobotlar va tadqiqotlarni sintez qilingan.

Adabiyotlarni o‘rganish natijasida innovatsion faoliyatga ta‘sir qiluvchi ichki va tashqi omillarni o‘rganish asosiy o‘rin tutadi. Inson kapitali, tashkilot madaniyati va moliyaviy resurslar kabi ichki omillar innovatsiyalarning hal qiluvchi omili sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar tadbirkorlik subyektlarda innovatsiya madaniyatini oshirishda malakali ishchi kuchi, qo‘llab-quvvatlovchi yetakchilik va moliyalashtirishdan foydalanish muhimligini doimiy ravishda ta‘kidlaydi. Bundan tashqari, tahlil tashqi omillar, jumladan, tartibga solish muhiti, iqtisodiy sharoitlar va texnologik infratuzilmaning rolini o‘rganiladi. Barqaror iqtisodiy sharoitlar va mustahkam texnologik infratuzilma bilan bir qatorda ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarni rag‘batlantiradigan hukumat siyosati innovatsiyalarning asosiy omillari sifatida belgilangan.

Shuningdek, tahlilda xorijiy investitsiyalar va xalqaro hamkorlikning mahalliy innovatsiyalarga ta‘sirini o‘rganadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar nafaqat kapital, balki mahalliy firmalarda innovatsiyalarni rag‘batlantiradigan yangi texnologiyalar va boshqaruv amaliyotlarini ham olib keladi. Xalqaro hamkorlar bilan hamkorlik bilim almashish va ilg‘or jahon amaliyotlari bilan tanishish, innovatsion imkoniyatlarni yanada oshirish imkonini beradi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlilida O‘zbekistondagi innovatsion muhitning nozik manzarasini chizib, turli omillarning o‘zaro ta‘sirini va ularning biznes va siyosatchilar uchun ta‘sirini yoritiladi. Turli manbalar va istiqbollarni umumlashtirgan holda, tahlil innovatsion faoliyatga ta‘sir etuvchi omillarni keyingi tahlil qilish uchun mustahkam asos yaratadi, tadqiqotchilar, amaliyotchilar va O‘zbekistonda innovatsiyalar va iqtisodiy rivojlanishga sarmoya kiritgan manfaatdor tomonlar uchun qimmatli tushunchalarni taqdim etadi.

Tahlil va natijalar

Sohani rivojlantirishda mamlakatdagi asosiy qadamlarimizdan biri “2022-2026 yillarda O‘zbekistonning innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi prezident farmoni qabul qilindi.

2022-2026 yillarda O‘zbekistonning innovatsion rivojlanish strategiyasi tasdiqlandi. Kichik tadbirkorlikning innovatsion faolligini oshirish orqali hududlar ijtimoiy-iqtisodiy jadal o‘rishini ta‘minlash strategiya asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Strategiyani amalga oshirishning maqsadli ko‘rsatkichlari hamda hududlar kesimidagi maqsadli ko‘rsatkichlar tasdiqlandi. Maqsadli ko‘rsatkichlar doirasida:

- innovatsion faoliyat sub‘yektlari soni 613 tadan 2 250 tagacha yetkaziladi;
- innovatsion infratuzilma sub‘yektlari soni 3 baravarga oshiriladi;
- innovatsion tadbirkorlik natijasida yaratiladigan yangi ish o‘rinlari soni 4 baravarga oshiriladi.

2022 yil 1 avgustdan innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni tashkil etishda “tarmoq-hudud-ilmiy/oliy ta‘lim tashkilot” zanjiri yaxlit tizimi joriy etildi.

2022 yil 1 avgustdan “tubdan yangilovchi” innovatsiyalar yaratishni rag‘batlantirishning quyidagi tizimi joriy etildi:

mahalliy ilmiy tashkilotlar va tadbirkorlik subyektlarga innovatsion tovarlar bo‘yicha davlat organlari bilan shartnomalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri imzolash huquqi berildi;

ustav fondida 50 va undan ko‘p foiz davlat ulushi bor xo‘jalik jamiyatlarida foyda solig‘ini to‘lagungacha uning 10 foizgacha ajratmalaridan Innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi tashkil etildi. Bunda:

1. mablag‘lar “tubdan yangilovchi” innovatsiyalarni yaratishga va joriy qilishga yo‘naltiriladi;

2. jamg‘arma mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan loyihalar portfeli Innovatsion rivojlanish vazirligi bilan kelishiladi[2].

Shunday qadamlardan so‘ng oxirgi yillarda mamlakatimizda Tadbirkorlik subyektlarini Yalpi ichki mahsulotdagi ulushida katta o‘zgarishlarga erishilmoqda.

O‘zgarishlarni quyidagi 1-jadvalda batafsilroq ko‘rishimiz mumkin : O‘zgarishlar tahlil qilishimiz natijasida ko‘rishimiz mumkinki ulushlar qisman kamayib, ma‘lum davrlarda o‘lishga erishilmoqda va shuni ham takidlash joizki YaIM ulush oshirishda tizimli o‘zgarishlarda davom etsak sohani yetuk darajadi rivojlantrishga erishamiz.

1-Jadval

Tadbirkorlik subyektlarini YaIM dagi ulushi

	Hududlar kesimida	020	021	022	023	024-Q1
	O‘zbekiston Respublikasi	54,8	4,1	1,8	1,2	2,7
	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	8,3	6,3	6,6	8,7	9
	Andijon viloyati	0,1	2,2	9,5	6	6,4
	Buxoro viloyati	5,7	5,9	4,1	1,7	2,2
	Jizzax viloyati	3	0,1	8,4	3,7	5,6
	Qashqadaryo viloyati	1,6	9,9	8,1	8,4	7,6
	Navoiy viloyati	5,7	7,1	6,8	6	8,6
	Namangan viloyati	4,7	3,8	2,8	2,8	4,4
	Samarqand viloyati	4,3	4,1	1,4	2,8	8,2
0	Surxondaryo viloyati	7,2	7	6,8	5,9	9,5
1	Sirdaryo viloyati	0,7	9,1	5,4	3,6	2,3
	Toshkent					

2	hkent viloyati	9,5	5,6	6,5	8,7	5,2
3	Farg 'ona viloyati	0,7	9,8	8,9	9,5	4
4	Xora zm viloyati	6,2	3,7	1,6	9,7	3
5	Tos hkent shahri	1,5	8,8	6,8	9,8	9,7

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentli ma’lumotlari asosida tadqiqotchi tomonidan yaratildi.

O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik sub’ektlarida innovatsion faoliyatga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish natijasida bir qancha fikrlar aniqlandi. Ushbu natijalar innovatsiyalarning ko‘p qirrali xususiyatini va turli ichki va tashqi omillarning o‘zaro ta’sirini ta’kidlanadi.

Ichki omillar: 1. Inson kapitali: Malakali va bilimli kadrlarning mavjudligi innovatsiyalarning muhim omili sifatida namoyon bo‘ldi. Yaxshi tayyorlangan ishchi kuchiga ega bo‘lgan tadbirkorlik subyektlari innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanish ehtimoli ko‘proq edi. Biroq, tadqiqot ta’lim natijalarini bozor ehtiyojlariga moslashtirishda bo‘shliqni aniqladi va bitiruvchilarni zamonaviy iqtisodiyot talablariga yaxshiroq tayyorlash uchun o‘quv dasturlarini isloh qilish zarurligini ko‘rsatdi[3].

2. Tashkiliy madaniyat: Ijodkorlik, tajriba va tavakkalchilikni rag‘batlantiradigan korporativ madaniyatga ega firmalar innovatsiyalarning yuqori darajasini ko‘rsatdi. Bu madaniyat ko‘pincha innovatsion tashabbuslarni qadrlaydigan va qo‘llab-quvvatlagan rahbariyat tomonidan tarbiyalangan.

3. Moliyaviy manbalar: Tegishli mablag‘lardan foydalanish innovatsiyalarning hal qiluvchi omili bo‘ldi. Moliyaviy salomatligi yaxshi bo‘lgan kompaniyalar tadqiqot va ishlanmalarga sarmoya kiritish va yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishga ko‘proq qodir hisoblanadi. Biroq, ko‘plab kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlar zarur mablag‘larni ta’minlashda jiddiy muammolarga duch kelishmoqda[4].

Tashqi omillar: 1. Regulyativ muhit: Hukumat siyosati innovatsion muhitini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Ilmiy-tadqiqot ishlari uchun soliq imtiyozlari, grantlar va subsidiyalar kabi qo‘llab-quvvatlovchi siyosat innovatsion faoliyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Aksincha, byurokratik qog‘ozbozlik va tartibga soluvchi noaniqlik asosiy to’siq bo‘lmoqdi.

2. Iqtisodiy sharoitlar: Barqaror iqtisodiy sharoitlar innovatsiyalar uchun qulay deb topilmoqda. Iqtisodiy beqarorlik yoki pasayish ko‘pincha innovatsiyalarga investitsiyalarning kamayishiga olib kelmoqda, chunki tadbirkorlik subyektlar uzoq muddatli o‘sisdan ko‘ra qisqa muddatli omon qolishni birinchi o‘ringa qo‘yishadi[5].

3. Texnologik infratuzilma: Innovatsiyalar uchun kuchli texnologik infratuzilma, jumladan, yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy aloqa tarmoqlari muhim ahamiyatga ega edi. Yaxshi infratuzilmaga ega bo‘lgan hududlarda tadbirkorlik subyektlari o‘rtasida innovatsion faoliyatning yuqori darajasi kuzatildi[6].

4. Xorijiy investitsiyalar va hamkorlik: Tadqiqot to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TDI) va xalqaro hamkorlikning ijobiy ta’sirini ta’kidlaydi. Ushbu hamkorlik nafaqat kapitalni olib keldi, balki mahalliy innovatsiyalarni rag‘batlantirgan bilimlarni uzatishni osonlashtirgan yangi texnologiyalar va boshqaruv amaliyotlarini joriy qildi.

Xulosa

O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik sub’yektlarida innovatsion faoliyatga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish mamlakatda innovatsiyalarni rivojlantirishning murakkabligi va ko‘p qirraliligini ta’kidlaydi[7]. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ichki va tashqi omillar tadbirkorlik subyektlarning innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanish qobiliyati va istagiga sezilarli darajada ta’sir qiladi.

Ichki omillar: Inson kapitali muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi, bu esa ishchi kuchi malakasini bozor talablariga moslashtirish uchun ta’lim va kasb-hunar ta’limiga katta mablag‘ sarflashni talab qiladi. Ijodkorlikni, tavakkalchilikni va uzluksiz o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydigan korporativ madaniyatni rag‘batlantirish ham bir xil darajada muhimdir. Bundan tashqari, maqsadli moliyalashtirish tashabbuslari orqali, xususan, kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlar uchun moliyaviy cheklovlarni hal qilish ko‘proq tadbirkorlik subyektlarga tadqiqot va ishlanmalarga sarmoya kiritish va yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish imkonini beradi.

Tashqi omillar: Tartibga solish muhiti innovatsiyalarga imkon berish yoki to‘sqinlik qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Byurokratik jarayonlarni soddalashtirish, tartibga solish barqarorligini ta’minlash va soliq imtiyozlari va grantlar orqali ilmiy-tadqiqot ishlarini mustahkam qo‘llab-quvvatlash innovatsion muhitni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Iqtisodiy barqarorlik yana bir muhim omil hisoblanadi, chunki tadbirkorlik subyektlar iqtisodiy barqarorlik davrida innovatsiyalarga ko‘proq sarmoya kiritadilar. Bundan tashqari, yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy aloqa tarmoqlariga doimiy sarmoya kiritish zarurligini ta’kidlab, yangi innovatsiyalarni o‘zlashtirishni osonlashtirish uchun yaxshi rivojlangan texnologik infratuzilma zarur.

Xorijiy investitsiyalar va hamkorlik: To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va xalqaro hamkorlikning mahalliy innovatsiyalarga ijobiy ta’sirini ortiqcha baholab bo‘lmaydi. Xorijiy investitsiyalarni jalb qiluvchi va himoya qiluvchi siyosat, xalqaro hamkorlikni rag‘batlantiruvchi tashabbuslar bilan birgalikda innovatsiyalar madaniyatini yuksaltirib, yangi texnologiyalar va boshqaruv amaliyotlarini joriy qilishi mumkin.

Strategik tavsiyalar: Rivojlanayotgan innovatsion ekotizimni yaratish uchun O‘zbekiston yaxlit yondashuvni qo‘llashi kerak. Ta’lim orqali inson kapitalini oshirish, qo‘llab-quvvatlovchi tashkiliy madaniyatni rivojlantirish va moliyaviy resurslardan foydalanishni yaxshilash muhim qadamdir. Shu bilan birga, barqaror tartibga solish muhitini rivojlantirish, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, texnologik infratuzilmaga sarmoya kiritish innovatsiyalar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Xorijiy sarmoyalarni jalb qilish va xalqaro hamkorlik bu sa’y-harakatlarni yanada kuchaytirib, barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi va global raqobatbardoshlikni oshiradi.

Umumiy qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekiston ana shu serqirra omillarni har tomonlama bartaraf etish orqali o‘zining innovatsion faolligini sezilarli darajada oshirishi, pirovardida mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti va jahon integratsiyasiga hissa qo‘shishi mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 24.07.2020 yildagi -630-son qaror
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 06.07.2022 yildagi PQ-307-son

3. Jo'rayev D. Toshkent moliyani instituti "bitiruv malakaviy ish" : Mavzu: «INNOVATSION TADBIRKORLIKNI TASHKIL ETISH VA UNI BOSHQARISHNI RIVOJLANTIRISH » , Toshkent -2016
4. Innovatsion menejment: Darslik / G. Xamdamova, O. Astanakulov, A. Matchanov; - T.: «Iqtisod-Moliya», 2018. - 434 b.
5. Baxronkulovich, B. S., & Qizi, Q. D. Z. D. (2023). RAQAMLI IQTISODIYOTI SHAROITIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI. Journal of marketing, business and management, 2(7), 9-15.
6. Esanovich, R. A. (2023). TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA INOVATSION TEXNOLOGIYALARNING ROLI. Journal of new century innovations, 24(1), 25-32.
7. MINTAQADA BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHNI TA'MILASHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI RIVOJLANTIRISH. . Nizomiddin O'g'li, X. U. 2022 r., Journal of new century innovations, 11(8), ., стр. 18-25.

O'ZBEKISTONDA KICHIK VA O'RTA BIZNESNI RIVOJLANTIRISHNI RAG'BATLANTIRISH

Toreshov Maxmud Kenesbay Uli,
Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti doktoranti,
Qaraozek agroiqtisodiyot texnikumi fan oqituvchisi

Annataciya: Ushbu tesizda mamlakatimizda biznesni ragbatlantirish va jamiyatda biznes tashkil etish, korporativ boshqaruvni joriy etish va rivojlantirishda milliy yondashuvlar va rivojlanayotgan mamlakatlarning milliy iqtisodiyotlari uchun kichik biznesning roli ko'rsatilgan, bandlik, makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi kichik biznesning tuzilishi, byudjet va byudjetdan tashqari jamg'armalarni to'ldirishda kichik biznesning hissasi kabi xususiyatlar bo'yicha qiyosiy tahlil o'tkazilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, yakka tartibdagi tadbirkor, turmush darajasi, mehnat faoliyati, o'z-o'zini ish bilan ta'minlash, motivatsiya, ta'lim, bandlikning moslashuvchan shakllari.

СТИМУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннатасия: в данной диссертации показаны национальные подходы к стимулированию бизнеса в нашей стране и организации бизнеса в обществе, внедрение и развитие корпоративного управления и роль малого бизнеса для национальных экономик развивающихся стран, проведен сравнительный анализ таких особенностей, как занятость, структура малого бизнеса по макроэкономическим показателям, вклад малого бизнеса в пополнение бюджета и внебюджетных фондов.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, индивидуальный предприниматель, уровень жизни, трудовая деятельность, самозанятость, мотивация, образование, гибкие формы занятости.

PROMOTION OF THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN UZBEKISTAN

Abstract:: *this dissertation shows national approaches to stimulating business in our country and organizing business in society, the introduction and development of corporate governance and the role of small business for the national economies of developing countries, a comparative analysis of such features as employment, the structure of small business according to macroeconomic indicators, the contribution of small business to the replenishment of the budget and extra-budgetary funds.*

Keywords: *small business, entrepreneurship, individual entrepreneur, standard of living, work activity, self-employment, motivation, education, flexible forms of employment*

Kichik biznes va o'rta biznes- bu ishlab chiqarish va iqtisodiy munosabatlarning eng mukammal shakllari bo'lgan bozor iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, unda tadbirkor to'liq iqtisodiy mustaqillik va mulkiy javobgarlik sharoitida ishlaydi va haqiqiy egasiga aylanadi.

2023 yil 15 iyun kuni O'zbekistonda kichik va o'rta tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha yig'ilish bo'lib o'tdi. Bu yig'ilishda "O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bu yil tuzatildi va hozirda dasturni moliyalashtirish hajmi qariyb 30 mlrd so'mga ko'paytirildi" degan maqsadli dastur haqida xabar berdi. [1]

Pul yo'llar qurish, shifoxonalar, maktablar qurish, mintaqaning muhandislik, transport, ijtimoiy infratuzilmasini modernizatsiya qilish va, albatta, O'zbekistonning kichik biznesi katta darajada bog'liq bo'lgan turizmni rivojlantirishga sarflanadi. Ayni paytda yirik banklar O'zbekistonda ishlamayapti, bu esa 'O'zbekistonlik tadbirkorlarning arzon kreditlar olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Bundan tashqari, o'zbekistonlik tadbirkorlar uchun jahon huquqiy muhitiga integratsiyalashish qiyin. Boshqa soliqqa tortish, sug'urta mukofotlari to'g'risidagi boshqa qonunchilik, ruxsatnomalarni olish, ro'yxatdan o'tkazish bilan bog'liq muammolar, alkogol sanoatida litsenziyalash bo'yicha qat'iy qoidalar va shu bilan birga – kam ma'lumotga ega bo'lish O'zbekiston tadbirkorlarining ishini yanada qiyinlashtiradi. O'zbekistonning haqiqiy izolyatsiyasi qo'shimcha muammo bo'ldi. Dam oluvchilar sonining pasayishi tufayli o'z bizneslarini yopishga majbur bo'lgan tadbirkorlarning daromadlari ham kamaydi. [2]

Umuman olganda, O'zbekiston tadbirkorlari transport logistikasi sezilarli darajada murakkablashgani, bank tizimi yomon ishlayotgani, dollarning o'sishi va tovarlarni o'zbekistonga yetkazib berish bilan bog'liq muammolar tufayli yetkazib beruvchilarning narxi oshib borayotganini ta'kidlamoqda. Muammoni transport aloqasi va sayyohlik biznesini falaj qilmasdan hal qilish kerak. Darhaqiqat, o'tgan yilgi ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda yakka tartibdagi tadbirkorlar soni 2024 yil davriga nisbatan 5 baravar kamaydi. Bu mutlaqo tabiiy jarayon-hamma ham yangi qonunchilikka muvofiq qayta ro'yxatdan o'tmagan, ko'pchilik biznes aloqalarini yo'qotganligi sababli o'z faoliyatini to'xtatishga qaror qilishgan, kimdir koronavirus tufayli o'z hisob raqamlarida katta miqdordagi mablag'ni yo'qotgan, bu esa biznesni bekor qilishga majbur qilgan. Biroq, bu yil allaqachon jarayon faollashdi. Iqtisodiy rivojlanish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, yilning dastlabki to'rt oyida ro'yxatdan o'tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar va ko'b yuridik shaxslari soni 70 foizga oshdi. 2023 yil may oyiga kelib 86 mingta kichik va o'rta biznes sub'ekti ro'yxatga olingan, shu jumladan 56 mingta O'zbekistonning yakka tartibdagi tadbirkorlari. O'zbekiston EIZ rezidenti sifatida ro'yxatdan o'tishda ham muammolar yuzaga keldi. Hozirda u yerda faqat 15 nafar EIZ ishtirokchisi

ro'yxatdan o'tgan. O'zbekiston ishlari vazirining so'zlariga ko'ra, asosiy muammo bitimning bir qismi bo'lgan murakkab investitsiya deklaratsiyasi bo'ldi. Aprel oyida bu soddalashtirildi, bu nazariy jihatdan tadbirkorlarning EIZda ro'yxatdan o'tishga bo'lgan qiziqishini oshirishi kerak. Biroq, ro'yxatdan o'tishda qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda.

O'zbekistonda tadbirkorlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash sifatida taklif etilayotgan narsalar o'tgan yili O'zbekiston hukumati O'zbekistondagi kichik va o'rta tadbirkorlikka qariyb 200 mln so'mlik davlat tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Erkin zonaning dastlabki uch yilida ro'yxatdan o'tgan kompaniyalar uchun davlat byudjetdan tashqari jamg'armalariga sug'urta mukofotlarining pasaytirilgan stavkalari taqdim etiladi (ular 30% dan 7,6% gacha kamayadi). Bundan tashqari, O'zbekistonda erkin bojxona zonasi rejimi joriy etildi, O'zbekistonda hozirda 23 ta tijorat banki faoliyat ko'rsatmoqda, ularning bir qatorida ko'zni qo'llab-quvvatlash dasturi mavjud. Ammo kichik va o'rta biznesga berilgan kredit portfelining hajmi juda kichik va avvalgidan kichikroq – O'zbekiston Respublikasi bo'yicha taxminan 1 milliard 700 million, mintaqalar bo'yicha 850 million. Buning sabablari bor: kredit tashkilotlarining kamligi, resurs bazasining kamligi, garovlarning etishmasligi, chunki korxonalar qayta ro'yxatdan o'tmagan va aktivlarning o'zi (garov predmeti) ko'p hollarda. Kompensatsiya davlat moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimi orqali taklif etiladi. O'tgan yili O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armalari, tadbirkorlikni mikromoliyalashtirish jamg'armasi va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash kafolat fondi tashkil etildi. Kichik va o'rta biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi uchun federal byudjetdan 170 million summa aniqlandi, bu o'tgan yilga nisbatan 30 foizga ko'pdir. Shu bilan birga, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash markazi 19 mln so'm oladi., kafolat fondi -50 mln so'm, mikromoliya tashkilotlari fondi - 61 mln so'm, sub'ektlarini grantlar orqali qo'llab – quvvatlash-25 mln so'm va kreditlar bo'yicha foiz stavkasini subsidiyalash - 15 mln so'm. Sevastopolga kichik va o'rta biznesni qo'llab – quvvatlash dasturi uchun 122,6 mln so'm mablag' ajratiladi, shuningdek, qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari bo'yicha taqsimlanadi.

O'zbekistonda tadbirkorga qanday qilib kredit va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash kerak yuqorida aytib o'tilgan barcha mablag'lar haqiqatan ham O'zbekistonda mavjud, tegishli me'yoriy hujjatlar qabul qilingan va pul ajratilgan. Lekin juda oz. Vazirning so'zlariga ko'ra, o'tgan yili tadbirkorlarga atigi 10 ta grant ajratilgan. Buning bir qancha sabablari bor. Birinchisi, hamma ham huquqiy sohada ishlamaydi: faqat O'zbekistonda soliq qarzlari bo'lmagan va kredit qarzlari bo'lmagan rasmiy ro'yxatdan o'tgan tadbirkorlar yordam olishlari mumkin. Bundan tashqari, garov bilan bog'liq muammolar mavjud – hamma ham uni ta'minlay olmaydi. Hujjatlarni rasmiylashtirishga qo'yiladigan talablar yuqori. Yana bir muammo shundaki, ko'pchilik oddiy narsaga ishonishlarini va O'zbekistonda biznesni rivojlantirish uchun qanday qilib subsidiya, grant, kredit olishlarini bilishmaydi. Ammo siz yordam olishingiz mumkin. Bugungi kunda O'zbekistonda biznesni rivojlantirish uchun aylanma mablag'larni to'ldirishning bir nechta variantlari mavjud:

1) 1-mln so'mgacha mikrokredit olish. O'zbekiston tadbirkorlikni mikromoliyalashtirish jamg'armasida. Aylanma mablag'larni to'ldirish va kichik investitsiyalar (masalan, asbob-uskunalar sotib olish) uchun kreditlar 36 oygacha beriladi va kichik va o'rta tadbirkorlik sub'ektlariga, shu jumladan dehqon (fermer) xo'jaliklari va qishloq xo'jaligi iste'mol kooperativlariga beriladi. Mikrokredit summasi 150 ming so'mdan ortiq bo'lsa, sizga garov

kerak bo'ladi, bu avtomobillar yoki qishloq xo'jaligi texnikalari bo'lishi mumkin. Kreditlar yiliga 18-20% miqdorida beriladi.

2) O'zbekistonlik tadbirkorga grant olish. Grantlar yoki subsidiyalar 500 ming so'mgacha miqdorda beriladi. (o'tgan yili marjinal summa 300 mingni tashkil etdi. so'm) Ajam tadbirkorlarga (ham yuridik shaxslarga, ham yakka tartibdagi tadbirkorlarga) bepul asosda. Ya'ni, bu pulni qaytarish shart emas. Ammo, albatta, siz ular uchun hisobot berishingiz kerak bo'ladi. Grantlar tanlov asosida beriladi. Grant olish uchun O'zbekistonda ro'yxatdan o'tgan va davlat ro'yxatidan o'tgan paytdan boshlab bir yildan kam ishlagan, tadbirkorlik faoliyati asoslari bo'yicha o'quv kurslarini tugatgan (oliy yuridik yoki iqtisodiy ma'lumotga ega bo'lganlar bundan mustasno), biznesni boshlash xarajatlari tasdiqlangan biznes-rejaga ega bo'lgan, ishchilarga ish haqini eng kam ish haqidan kam bo'lmagan miqdorda to'laydigan va ustuvor vazifalarni bajaradigan boshlang'ich tadbirkorlar murojaat qilishlari mumkin. [3]

Bundan tashqari, kichik va oilaviy korxonalarda korporativ boshqaruvning asosiy tamoyillarini joriy etish va faol ravishda qo'llash bevosita iqtisodiy samara berishi mumkin. Mamlakatimiz iqtisodiyotida kichik va o'rta biznes korxonalarining rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirishda korporativ boshqaruv elementlarini joriy qilish, nafaqat korxonalarning moliyaviy barqarorligini oshirishda ko'makchi bo'ladi balki, mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanishida ham zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. “Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2022 yil 26-apreldagi O'RQ-327-son
2. Urinov B.N., Kenjaeva U.F. KORPORATIV BOSHQARUVNING ILG'OR AMALIYOTI VA MODELLARI // “Iqtisodiyot va ta'lim” ilmiy jurnali-78
3. Zhamoliddinovich, Urinov B. "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
4. O'rmonov N.T., Ismailov A.R. “Korporativ boshqaruv: prinsiplar, siyosat va amaliyot”. – T.: Iqtisodiyot, 2019 y. – 254

Yo‘ldashev Bekzodjon Sherzodjon o‘g‘li
Namangan muxandislik-texnologiya instituti,
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda mintaqalarda kichik biznes korxonalari va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda, yalpi ichki maxsulotda ulushini oshirishda yangi innovatsion kichik korxonalarini tashkil etish muammolari, o‘ziga xos xususiyatlari va nazariy tomonlari bo‘yicha ma’lumotlar berilgan.

Annotation: In this study, information is given on the problems, characteristics and theoretical aspects of the creation of new innovative small enterprises in the development of small business enterprises and private entrepreneurship in the regions, increasing their share in the gross domestic product.

Аннотация: В данном исследовании дана информация о проблемах, особенностях и теоретических аспектах создания новых инновационных малых предприятий в развитии малого бизнеса и частного предпринимательства в регионах, увеличении их доли в валовом внутреннем продукте.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, yangi kombinatsiyalar, iqtisodiy rivojlanish nazariyasi, risk, noaniqlik va foyda, kichik biznes, yalpi ichki maxsulot, kichik innovatsion korxonalar, globallashuv, yangi texnologiya, modernizatsiya, diversifikatsiya, yangi biznes modellar, integratsiya, raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar.

Bugunki kunda “innovatsion tadbirkorlik” iborasi aniq berilgan ta’rif mavjud emas, ammo fan-texnika taraqqiyotining tezlashishi natijasida innovatsion tadbirkorlik iboralarini rivojlanishiga, unga oid mexanizmlarning murakkablashishiga, bunday faoliyat turlarini tashkil va moliyalashtirish muammolarini rivojlanishiga olib keldi.

“Innovatsiya” atamasini I.A.Shumpeter 1911 yilda o‘zining “Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi” kitobida yoritib o‘tdi, Shumpeter ularni “yangi kombinatsiyalar” yoki “narsa va kuchlar” deb atadi [1]. Shu bilan birga boshqa yoki yangi deb ta’rif berdi, bunday yangi kombinatsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yuqori bosqichga olib chiqadi, iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi drayveri sifatida qaraladi. Bundan tashqari ular orqali iqtisodiyotda qo‘shimcha daromad manbalari shakllanadi, ijtimoiy farovonlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Y.Shumpeter aslida iqtisodiy taraqqiyotning mohiyatini rivojlanish - innovatsiya – tadbirkorlik shaklidagi uchlik bilan yoritib berdi [2]. Y.A.Shumpeter “Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi” haqiqatda dunyoda yangi yo‘nalish shakllanishining boshlanishi bo‘lib xizmat qildi, tadbirkorlik faoliyati esa doimiy ravishda barcha iqtisodchilarni diqqat markazida bo‘ldi. Undan o‘n yillardan keyin amerikalik tadqiqotchi Frenk Xeyneman Nayt o‘z tadqiqotlarini iqtisodiy rivojlanish nazariyalariga bag‘ishladi, o‘zining fundamental asarini nashr etdi, uni “Risk, noaniqlik va foyda” deb nomladi, bunda tadbirkorlik faoliyati taraqqiyoti, uni takomillashtirishga sarmoya kiritish jarayoni sifatida taqdim etiladi, ishlab chiqarishni yangidan tashkil etish, yangi ehtiyojlarni shakllantirish kabilar esa ilmiy tadqiqotni markazida bo‘ldi [3]. “Innovatsiya” (innovatsion) atamasi 1939 yildan keyin shakllana boshladi, yangi

mahsulotlarni ishlab chiqish va yangi bozorlarni yaratish, yangi texnika-texnologiyalarni ishlab chiqarilishi va tashkilotlardagi tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirilishi kabilar orqali innovatsiya iborasi o'z mohiyatini tubdan ochib berdi. Innovatsiya iborasi lotincha innovationem so'zidan olingan bo'lib, o'zgarish, o'zgartirish, yangilik kiritish ma'nolarini beradi [4]. Polshalik tadqiqotchi M. Huchek o'z davrida innovatsion muammolarga o'z e'tiborini qaratdi, innovatsiyalar ilmiy-texnika taraqqiyoti bilan bog'liq degan xulosaga keldi [5]. "Innovatsiya" atamasini tushunishda ma'lum birlik mavjudligiga qaramay, mavjud kelishmovchiliklar saqlanib qolmoqda. Innovatsiya atamasiga ko'plab mualliflar tomonidan berilgan ta'riflar mavjud, ular tomonidan berilgan ta'riflar esa xilma-xil, hamda bir-biriga qarama-qarshi fikrlar xam mavjud. Bunday qarashlar R.A. Fatxutdinov, A.B. Krutik, V.I. Vinokurovlarni ilmiy tadqiqotlarida ko'zga tashlanadi, bunday muammolarni mavjudligi doimiy ravishda ta'kidlanib kelinadi va L.V. Krasnov, T.F. Gareeva, E.Yu.Blinova, L.L. Yakovleva, M.I. Abuzyarova va boshqalarni ilmiy tadqiqotlari natijalarida berilgan. Hozirgacha yozilgan ko'plab adabiyotlarda innovatsiyada innovatsiya ham jarayon sifatida namoyon bo'ladi deb ta'rif berilgan va Gvishiani G.M., Kabakov V.S., Koyre A., Makarov V.L., Pinigs I.P., Rappoport V., Santo B., B. Twisslar esa innovatsiyaga ma'lum bir natija sifatida e'tibor qaratishgan. N.I. Lapin innovatsion tizim deb, F. Valenta, Yu.V. Yakovetslar uchun – innovatsiya o'zgarish, N.I. Lapin fikriga ko'ra innovatsiyani "yangi usullarni qurish" deb ta'riflagan [6]. Shuningdek, innovatsion jarayon ichki jarayonlarga o'tish jarayoni sifatida xam qaralgan, yangi holatdagi ishlab chiqarish mexanizmi sifatida ta'rif berilgan [7].

Shunday qilib, bunday ko'plab yondashuvlar mavjud, qaysi innovatsiyalar yoki ijodkorlik natijasi sifatida qoraladi, ayrimlari jarayon yoki innovatsiyani o'zi joriy etish jarayoni sifatida qaraydi. Ko'plab mualliflar o'rtasida yakdil bo'lgan narsa shundaki, innovatsiyalar yaqin ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, tadqiqot va ishlanmalar bilan bog'liqligini tasdiqlaydi.

M.Huchek «Korxonalarda innovatsiyalar va ularni joriy etish» kitobida taraqqiyot bilan innovatsiyalar bog'liqligi yagona narsa ekanligini ta'kidladi [5]. Deyarli 30 yil o'tdi, ammo bu mulohazaning o'zi hali ham o'z ma'nosini to'liq yo'qotgani yo'q dolzarbligi. Shu bilan birga, innovatsiya tushunchasi ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, ilmiy-tadqiqot ishlari va tajriba-konstruktorlik loyihalari bilan chambarchas bog'liq bo'lishiga qaramay, ayrim mamlakatlarda bu masalalarga e'tibor pastligicha qolmoqda.

Aksariyat innovatsiyalar nazariy kashfiyotlar yoki amaliy fanlar yutuqlarni tag zaminida yangi bilimlar turadi, innovatsiya ixtirosiz mumkin va ixtirolar innovatsiyaga olib kelishi shart emas va o'z-o'zidan ishlab chiqara olmaydi va iqtisodiy samara bermasligi mumkin. Innovatsiya va ixtiro o'rtasida aniq farq bo'lishi kerak, ixtiro yordam beruvchi omil bo'lishi mumkin, shu orqalm innovatsiyalarni yaratish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2008. – 132 ст.
2. Основы предпринимательской деятельности : учебное пособие / Д.В. Гашко, Е.В. Ялунер. – СПб. : Изд-во СПбГЕУ, 2017. – 248 ст.
3. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003. – 360 с.
4. Под редакцией Н.П.Иващенко. Экономика инноваций. Учебное пособие. Москва. 2016, 8-ст

5. Хучек М. Инновации на предприятиях и их внедрение. [Перевод] – М.: Луч, 1992. – 148 с.0.0
6. Лапин Н.И. Системно - деятельностная концепция исследований 141 нововведений // Диалектика и системный анализ [Сб. ст.]. - М.: Наука, 1986. – С. 273 – 284
7. Валента Ф. К новому синтезу воспроизводственного процесса и хозяйственного механизма в экономической теории [Реферат]. – М.: ИНИОН, 1986. – 11 с
8. Кенжаев И. Э., Балтабаев М. Т., Абдурахманов Ш. Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.
9. Siddikov A. M., Baltaboev M. T., Abduraxmonov S. S. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 76-80.
10. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
11. Abdulxakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.
12. Abduraxmonov S. S. O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.

XIZMATLAR SOHASIDA RAQOBAT MUHITINI YARATISHDA “YASHIL” IQTISODIYOT TALABLARINI AHAMIYATI

Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot yo‘nalishi magistranti
Qushmatov Azizbek

Keyingi yillarda jahonda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda. Iqtisodiyotning turli sohalarida bo‘lgani kabi xizmatlar sohasida ham bu jarayonga jiddiy e‘tibor qaratilmoqda. Mamlakatimiz xizmatlar sohasida tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, soha tarmoqlarini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash hamda hududlarda xizmatlar sohasini rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqdaki, bu sohani rivojlantirishda “yashil” iqtisodiyot talablarini hisobga olish asosiy masalalardan biriga aylandi. O‘zbekistonda “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish zaruriyati milliy iqtisodiyotda iste‘mol qilinayotgan energiya ning aksariyat qismitiklanmaydigan tabiiy resurslardan foydalanib ishlab chiqarilayotganligi, ushbu resurslar zaxirasining cheklanganligi, sanoatning jadal sur‘atlarda rivojlanishi oqibatida atrof-muhitning ifloslanishi, suv tanqisligi, Orol dengizining qurib borishi bilan bog‘liq ekologik muammolarning keskinlashib borayotganligi bilan izohlanadi. O‘zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish, tarkibiy o‘zgarishlarning uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqish ichki va global jarayonlar hamda muammolarni hisobga olishni taqozo etadi⁶².

Xizmatlar sohasida raqobatchilik muhitini ko‘plab bozor ishtirokchilarining sonini ortishi va ular tomonidan zamonaviy xizmat ko‘rsatish texnologiyalarini jalb qilish jarayonlarining

⁶² Яшил иқтисодиёт: Дарслик./А.В.Вахабов, Ш.Х.Хажикабиева бошқалар.—Тошкент.: “Universitet”, 2020.— 228 бет

ortib borisi sohada raqobat muhitining takomillashib borishiga olib kelmoqda. Ma’lumki, O‘zbekistonda mustaqillikka erishilgandan so‘ng birinchi navbatda xizmatlar sohasida xususiylashtirish islohotlari olib borildi. Xususiylashtirish natijasida beriladigan mulk o‘z egalari qo‘liga topshirilishi sohada raqobat muhitini vujudga kelishiga olib keldi. Respublikamizda xizmatlar sohasi eng yuqori darajada xususiylashtirilgan va raqobat eng yuqori darajada rivojlangan soha hisoblanadi. Albatta bu uning ishtirokchilari o‘rtasida raqobat muhitini huquqiy asoslarini takomillashtirib borishni taqozo qiladi.

Shunday kilib, O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining xizmatlar sohasida raqobatchilik muhitini vujudga keltirishning asosiy yuli, bu raqobatni inkor qiluvchi davlat monopoliyasidan nodavlat turli xo‘jalik shakllarining mavjudligiga asoslangan va iloji boricha erkin raqobatni taqozo etuvchi bozor tizimi hisoblanadi. X

izmatlar sohasida raqobatchilik munosabatlarini shakllantirishda raqobatchilik muhitini yaratishda mamlakatimizda konunchilik asoslarini yaratishga katta e’tibor qaratildi.

Boshqa sohalarda bo‘lgani kabi xizmatlar sohasida raqobatning amal qilishi ma’lum shart-sharoitlar mavjud bo‘lishini taqozo qiladi. Buday shart-sharoitlar faqat bozor munosabatlari qaror topgan muhitda bo‘lishi mumkin. Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda raqobatchilik muhiti uzoq davr davomida o‘z-o‘zidan tadriijiy yul bilan vujudga kelgan.

Xizmatlar sohasida «yashil» iqtisodiyotga o‘tishda quyidagilarga asosiy e’tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, xizmatlar sohasini texnologik modernizatsiyalash va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;

Ikkinchidan, xizmatlar sohasidagi davlat investitsiyalari va xarajatlarining ustuvor yo‘nalishlariga ilg‘or xalqaro standartlarga asoslangan «yashil» mezonlarni kiritish;

Uchinchidan, xizmatlar sohasida davlat tomonidan rag‘batlantirish mexanizmlarini, davlat-xususiylashtirish sherikchilikni rivojlantirish hamda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni faollashtirish orqali «yashil» iqtisodiyotga o‘tish yo‘nalishlari bo‘yicha tajriba-sinov loyihalarini amalga oshirishga ko‘maklashish;

To‘rtinchidan, xizmatlar sohasida etuk mutaxassislarni tayyorlashga e’tibor qaratishi maqsadida ta’limga investitsiyalar kiritishni rag‘batlantirish, etakchi xorijiy ta’lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlari bilan hamkorlikni rivojlantirish hisobiga «yashil» iqtisodiyotdagi xizmatlar sohasi bilan bog‘liq kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish;

Beshinchidan, yalpi ichki mahsulotning uglerod sarfi hajmini kamaytirish, sof va ekologik xavfsiz texnologiyalar va sanoat jarayonlarini qo‘llagan holda sanoat korxonalari infratuzilmasi(xizmat ko‘rsatish)ni modernizatsiyalash;

Oltinchidan, xizmat ko‘rsatish sohalarida energiya samaradorlik ko‘rsatkichlarini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, ekologik jihatdan yaxshilangan tavsiflarga ega motor yoqilg‘isini ishlab chiqarishni va undan foydalanishni kengaytirish, zamonaviy, arzon va ishonchli energiyadan foydalanish imkoniyati bilan ta’minlash;

Yettinchidan, uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatishda suvdan foydalanish samaradorligini oshirish va uning isrofgarchiligini oldini olish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish;

Sakkizinchidan, xizmatlar sohasida «yashil» iqtisodiyotni joriy etish bo'yicha tadbirlar amalga oshirilishini ekologik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish va ta'minlash hamda atrof tabiiy muhit holati monitoringi natijalarini umumlashtirish.

Tiklanadigan energiya manbalariga investitsiya sarflashning PPA manbasi “yashil energiya”ni yirik korxonalar tomonidan avvaldan xarid qilishlarini nazarda tutadi. Ekologik jihatdan toza elektrenergiyani sotib olishni hohlagan kompaniyalar oldida turli tanlov yo'llari mavjud. Jumladan, o'z binolari tomlariga quyosh panellarini o'rnatishlari yoki tiklanadigan energiya manbalariga sertifikatlarni sotib olishlari mumkin. Biroq bu turdagi investitsion loyihalarga faqatgina Google, Microsoft va Amazon kabi axborot texnologiyalari sohasidagi yirik korporatsiyalargina qiziqish bildirmoqda. Bloomberg tadqiqotlariga ko'ra, 2020 yilning 1 choragida Yevropada qirg'oq bo'ylariga o'rnatilgan generatorlardan olinadigan shamol energiyasining eng past PPA narxi Shvesiyada 1 MVt-s/30,5 evro, quyosh energiyasi eng arzon narxi esa Ispaniyada qayd etilgan bo'lib, 1 MVt-s/30,5 evroni tashkil etdi⁶³. Albatta xizmatlar sohasida raqobat muhitini yaratishda avvalo davlat tomonidan monopoliyaga qarshi siyosat olib borilishi, iqtisodiyotni monopoliyadan chiqarish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilishi, bu yo'nalishda qonunchilik bazasi yaratilishi lozim. Bir so'z bilan aytganda, bir paytning o'zida raqobatga keng yo'l ochish va monopoliyani imkon qadar qisqartish yaxshi samara beradi. Mamlakatimizda ham keyingi yillarda bu masalaga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Sohada raqobat muhitini shakllantirishda avvalo xizmatlar narxini kamaytirish, xizmatlar sifatini yaxshilash orqali erishishiladi. Xizmatlar sohasini rivojlantirishda “Yashil” iqtisodiyot talablarini hisobga olish hozirgi kundagi asosiy masalalardan biri hisoblanadi. “Yashil” iqtisodiyotda qo'yiladigan talablardan biri sohani rivojlanishida uning atrof muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish, ikkilamchi resurslardan foydalanish va imkoniyat darajasida chiqitsiz texnologiyalarni joriy etishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бобилев С.Н., Кирюшина П.А., Кудрявцева О.В. Зеленая экономика и сели устойчивого развития для России. МГУ им.М.В.Ломоносова 2019, с. 283.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 20 oktyabrdagi “2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanishni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” 841-sonli qarori.
3. Давид Уиллиам Пеарсе, Анил Маркандя, Эдвард Бурр Барбиер, Эдвард Барбиер Блуепринт фор а Грeen Эсономй Лондон: Эартхссан, 1989. – 192 п.
4. Башорина О.В., Темкина И.М. Переход к “зеленой” Экономике как фактор устойчивого развития и преодоления бедности. – Урал, 2012. – 201 с.
5. Неверов А.В., Водопянова Т.П. Экономика природопользования. – Минск, 2019. – 117 с.
6. “Зеленая” экономика-главный тренд нового есятилетия. – М., 2021. С. 7-13.
7. Яшалова Н.Н. “Зеленая” Экономика: региональный аспект. – Санкт-Петербург, 2014. – 194 с.

⁶³ <https://about.bnef.com/blog/sweden-spain-the-cheapest-european-markets-for-wind-and-solar-corporate-ppas-bnef-survey-finds/>

8. Пискунов Н., Пахомов Н.В. Анализ мирового опыта перехода к “зеленой” Экономике. – М., 2022. – 213 с.
9. Vahobov A.V. va boshq. “Yashil” iqtisodiyot. Darslik. – T., 2020. – 295 b.
10. Transport departamenti statistikasi. 2021 yil yanvar holati. – 167 b.
11. “Зеленые” решения для бизнеса. – М.: Экоера, 2022. Стр. 17-21.
12. “Innovatsiyalar iqtisodiyoti” jurnali. – London, 2020 y. S. 67.
13. 2011 yil YuNEP tashkiloti hisobotida
14. Экологические проблемы Узбекистана. Экология. [хттс://еволйелиум.сом](https://evoljeliu.com). 2021.
15. “Зеленая” экономика: определение и современная модел. – Вестник УФУ, 2020 г. С. 14-17.
16. Анализ мирового опыта перехода к зеленой экономике. – М., 2021 г. – 76 с.
17. Введение в зеленую экономику. Монография. Коллектив-авторов. – Казан, 2020 г. С. 33.
18. Экономические механизмы и условия перехода к зеленой экономике. – Санкт-Петербург, 2019 г. – 71 с.
19. Зеленая экономика. М.Г.У. – М., 2019 г. С. 97.
20. Jamoliddinovic, U. B. . (2022). Origins, Dynamics and Logics Bologna Process. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 239–245. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/254>
21. Исманов И.Н. Модерн Тхреатс анд Энвиронментал Проблемс ин тхе Сонтхт оф Эсономис Глобализатион. Интернатионал Жоурнал он Интегрated Эдусатион. Волуме 5, Иссеу 12. Дес. 2022. П. 314-319.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROTIDA FRILANSERLIK KOMPANIYALARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich

Namangan davlat universiteti “Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes”

kafedrasi katta o'qituvchisi (PhD)

Annotasiya: *Dunyo mamlakatlarida va O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida frilanserlik faoliyatini rivojlantirishning xususiyatlari va asosiy yo'nalishlariga e'tibor qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *pandemiya, frilans, frilanserlik saytlari, frilasn-rekrutment, virtual, frilans-xizmatlar bozori, pandemiya, frilans, frilanserlik saytlari, virtual, frilans-xizmatlar bozori.*

Dunyo mamlakatlarini ko'pchiligi 2008 yildagi inqiroz davrida frilanserlik faoliyatini rivojlantirishgan, biz ham 2020 yildagi pandemiya va pandemiyadan keyingi iqtisodiyotni tiklanish davrida frilanslar va frilanserlik kompaniyalari jadal rivojlantirishimiz zarur. “Ko'plab frilanserlik saytlari (SuperJob.ru, Free-Lance.ru ma'lumotlariga ko'ra, moliyaviy inqiroz paytida ko'proq dizaynerlik faoliyatiga murojaat ko'p bo'lgan, ular orasida ayollar ko'pchilikni tashkil etgan. Yuqoridagi frilans portal saytlarida 35-40 mingdan ortiq loyihalar amalga oshiriladi”. Bunday loyihalarning ko'p bo'lishi o'z navbatida bo'sh ish o'rinlarini ko'paytirib, frilanslarga bo'lgan ehtiyojlarni ortishiga sabab bo'ladi.

Rabota.ru Rossiya frilanserlik sayti ma’lumot-lariga ko’ra esa AT – mutaxassislariga ehtiyojning ortishi, frilasn-rekrutment bo’yicha tadqiqotlardagi ishtirok etgan. Frilanslar birorta ish joyi bilan bog’liq bo’lmaydi, bir vaqtda bir necha mijozlar bilan ishlash imkoniyatlari yuqoridir.

Shuningdek, bir necha yillik tadqiqotlardan shuni anglash mumkinki, virtual, onlayn ishlayotgan frilanslarni xarakterli belgilarini aniqlashga erishildi, ijtimoiy-psixologik belgilar yaqqol tashlanib tura boshladi, bu esa zamonaviy frilanslarning asosiy xarakterlarini belgilab berdi. Asosiy erkaklar ishlovchi frilanserlik faoliyati yo’nalishlari ishlab chiqilgan, ularga dasturlash xizmatlari, veb-dizayn, injiniring, audio-vidoe xizmatlari, marketing, konsalting xizmatlari kiradi.

Shu bilan birga, erkaklar orasida dizayn, grafika kabi frilans kasblar uchraydi va ular keyingi yillarda ko’payib bormoqda. Ayol frilanslarning ko’pchiligi tarjima xizmati, foto-xizmatlar kabilar bilan shug’ullanishadi. Hamda frilanserlik faoliyati bilan shug’ullanuvchilarni o’rtacha yoshi 18-30 yoshni tashkil etadi va ko’plab frilanser-lar oliy ma’lumotlidir 80 foiz frilanslar, ular ichida bir necha yo’nalish bo’yicha oliy ma’lumot olganlari bo’lsa, ayrimlarida hatto ilmiy darajaga ega bo’lganlar ham uchraydi.

Frilans-xizmatlar bozorini nazorat qilish, uni qo’llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, bu sohani rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko’tarish, ularni rivojlantirish ichki va tashqi siyosatda aks etishi zarur. Hukumat tomonidan yagona davlat siyosatida barcha hududlarni rivojlantirish siyosatida aholi bandligini oshirish turadi va shu tomondan frilanserlik faoliyatini jadal rivojlanirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Bugungi kunda frilans-xizmatlar bozorini rivojlantirish, frilanserlik faoliyatini tashkil etish, huquqiy normalar ishlab chiqishda alohida e’tibor qaratiladi. Shu bilan birga beriladigan ish haqlari ularni qanoatlantirmasligi, bandlikni yangi shakllari va turlarini rivojlanishiga sabab bo’ladi. Hamda frilanslarni faoliyatini rivojlantirish uchun barcha normativ hujjatlarda ularni xuquq va majburiyatlarini belgilab beruvchi normalar ishlab chiqilishi kerak. Xususan, fikrimizcha, Mehnat kodeksining yangicha tahririni ishlab chiqishda frilanslar, frilanserlik faoliyati bo’yicha aniq me’yorlar belgilanishi zarur bo’ladi.

Bizningcha, O’zbekiston Respublikasida frilanserlik faoliyatini 2022-2030 yillarda rivojlantirish strategiyasi”ni ishlab chiqish zarur, bu orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, tashkilotlar hamkorligi, texnologik platformalar faolligi oshishi, internet-servislarni barqaror rivojlantirish imkoniyatlari ochiladi.

“Shu bilan birga “Digital Uzbekistan” loyihasida o’zbek frilanseri to’g’risida ma’lumot berib o’tildi, Nabijonov Jasurbek o’zbek frilanseri hi-soblanadi, u 3000-4000 AQSh dollari miqdorida daromad topib bormoqda. U asosan AT, dasturlar sohasi mutaxassisi hisoblanadi”. Mamlakati-miz yoshlari o’rtasida bunday frilanslar asta sekinlik bilan ko’payib bormoqda, navbatdagi beriladigan imtiyozlar va preferensiyalar esa ular miqdorining oshishiga sabab bo’ladi. Bizda asosan ishsizlik muammosi ko’p uchraydigan qishloq aholi o’rtasida frilanslik keng targ’ib etish va ularni sohaga qiziqtirish ishlarini majmualar tarzda barcha hududlarga olib borishi kerak bo’ladi.

“Loadash” startup loyihasi asoschisi Bobur Meliev frilanserlik bo’yicha o’z tajribalari bilan o’rtoqlashdi, qanday ro’yxatdan o’tish, banklarni tanlash, to’lovlar qilish, soliqlar to’lash bo’yicha ma’lumotlar berdi”.

Bugungi kunda an'anaviy iqtisodiyot tarmoqlarida jiddiy o'zgarishlar raqamli texnologiyalar ta'sirida o'zgarib bormoqda, axborot, intellektual bilimlar, raqamlashtirish iqtisodiyotning zarbdor uchligiga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, dunyo xo'jaligidagi chuqur tarkibiy o'zgarishlar va inqirozlar ta'sirida an'anaviy iqtisodiyot jiddiy o'zgarishlar ta'siriga tushib qoldi.

Bugungi kunda frilanserlik faoliyatiga bo'lgan qiziqish kuchayib bormoqda, ko'plab mamlakatlar uni rivojlantirish uchun ko'plab loyihalarni amalga oshirib, o'zlarini rivojlanish strategiyalarida frilanslar uchun imkoniyatlar, sharoitlar yaratishni maqsad qilishgan. G'arbiy Evropa va AQShda frilans-xizmatlar misolida keng tarqalgan bo'lib, frilans uchun oliy ma'lumot olish shart emas, barcha fuqarolar uchun bu ochiq hisoblanadi, mutaxassislik bo'yicha cheklovlar mavjud emas, kompyuter texnikasi va internetdan yaxshi foydalana oladimi, bimalol frilans bo'la oladi. Ko'plab frilanslar uchun bo'sh vaqtdan unumli foydalanish, qo'shimcha daromad imkoniyatlarini yaratadi.

G'arbiy Evropa mamlakatlaridagi ko'plab frilans kompaniyalarni misol qilib keltirish mumkin, 2008 yilda AQShlarining Boston shahrida tashkil etilgan "Txteagle" Keniya davlatidan ko'plab aholini ish bilan ta'minladi, frilans-xizmatlarni taklif etdi, u erdan 10 000 ortiq ishchi-frilanslar ro'yxatdan o'tgan. Bu kompaniya tomonidan Keniya davlati misolida ularda ta'lim olish, tarjima xizmati, Keniya davlati bozor iqtisodiyoti-ni qisqacha ta'rifini bir necha tillarga tarjima qilib, Keniya iqtisodiyot jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi. Qo'shma shtatlar umumiy uchyotini boshqarish (The United States Government Accountability Office) tomonidan berilgan bahoga e'tibor qaratadigan bo'lsak, vaqtinchalik ishlar sekretar-kotiblik, o'z-o'zini band etish sohalarida har uchinchi ishchi kuchi shu sohada band deb hisoblanmoqda. G'arb mutaxassislari fikricha, frilans bu o'z-o'zini band etish shakllaridan biri deb hisoblaydi. D.Pink fikricha, olib borilgan tadqiqotlarining ko'rsatishicha, AQShdagi 33-43 mln. kishi iqtisodiyotda o'z-o'zini band etgan, bu mamlakatdagi barcha band aholining 25-30 foizini tashkil etadi.

Rivojlangan mamlakatlarda o'z-o'zini band etish turli-tuman darajada, Norvegiyada 5,6 foiz, Lyuksemburgda 5,8 foiz, AQShda 6,8 foiz, Daniyada 6,9 foiz, Fransiyada 7,1 foiz, Meksikada 25,3 foiz, Gresiyada 24,8 foiz, Italiyada 24,2 foiz, Koreyada 23,9 foiz, Turkiyada 23,2 foizni tashkil etgan. Bu mamlakatlardagi aholini frilanserlik faoliyati tuga kirishlariga asosiy sabab sifatida qo'shimcha daromad topish, mehnat faoliyatini turli-tuman bo'lishi, o'zi bajargan ishdan qoniqish hissi, o'ziga ma'qul kelgan buyurtmani qabul qilishi va shu orqali mehnat faoliyatini qiziqarli bo'lishi kabi omillarni ko'rsatmoqdalar.

Bundan tashqari turli sabablarga ko'ra ishdan bo'shagan, farzand tuqqan, salomatligini tiklash maqsadida asosiy doimiy ish joyiga ega bo'lmaganlar xam frilanserlik faoliyatiga kirib kelishgan. Korxona va tashkilotlarda ishlovchilar bilan frilanslik bilan shug'ullanuvchilar o'rtasida katta farq mavjud, ular ijtimoiy hayotda, psixologik ko'nikmalarga asosan ko'zga tashlanadi. Frilanserlik faoliyati bo'yicha ma'lumotlar ko'plab mamlakatlarning mehnat kodekslarida, mehnat bilan bog'liq qonunlarida o'z aksini topgan. Xususan, Qozog'iston Respublikasi Mehnat kodeksida yollanma ishchilar nomi bilan kiritilgan va masofali mehnat tushunchalari bayon etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Чаплашкин Н.В. Фриланс как новое социальное явление и его последствия. Диссертации на соис. учён.степ. кандидата социологических наук. Нижний

Новгород. 2013 г., 113 ст.

2. Пинк Д. Нация свободных агентов: как новые независимые работники меняют жизнь Америки. / Пер. с англ. - М.: Издательский дом «Секрет фирмы», 2019.
3. Шевчук А.В. Самозанятость в информационной экономике: основные типы и понятия // Экономическая социология. - 2018. №1 Электронный журнал «Экономическая социология»: сайт. - URL: <http://ecsoc.hse.ru/data/670/587/1234/ecsoc29nl.pdf> (дата обращения: 28.10.2019).
4. Никуткина К.М, Привалова А.О. Западные количественные исследования фрилансеров: профессиональный обзор. Экономическая социология
5. С.Д.Бодрунов, Дж.К. Гелбрейт. Концепция нового индустриального общества: история и развитие. Учебно-методическое пособие. Екатеринбург.2018, 37 с
6. Тоффлер Э. Третья волна. М.1999 г
7. Ahmed Z (2017). Pakistan is ranked no.4.in the freelancing industry Report (July 24). Retrieved Ahmed Z (2017). Pakistan is ranked no.4.in the freelancing industry Report (July 24). Retrieved
8. Ahmed Z (2017). Pakistan is ranked no.4.in the freelancing industry Report (July 24).Retrieved
9. Mamasoliyevich N. K. Current issues of formation of information culture in youth. – 2021
10. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.

TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANISHINI NAZARIY MASALALARI

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqalarda kichik biznes korxonalari faoliyatini rivojlantirishda yangi innovatsion kichik korxonalarni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari va nazariy tomonlari bo'yicha ma'lumotlar berilgan bo'lib, hamda kichik innovatsion korxonalardagi innovatsion faoliyatni olti bosqichli sxemasi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, mintaqalar, potensial, kichik biznes, yalpi ichki maxsulot, kichik innovatsion korxonalar, globallashuv, yangi texnologiya, modernizatsiya, diversifikatsiya, yangi biznes modellar, integratsiya, raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, Small and Medium Enterprise.

Annotation: This article provides information on the specific features and theoretical aspects of the organization of new innovative small enterprises in the development of small business enterprises in the regions, and a six-stage scheme of innovative activities in small innovative enterprises is proposed.

Аннотация: В статье представлена информация об особенностях и теоретических аспектах организации новых инновационных малых предприятий в развитии предприятий

малого бизнеса в регионах, а также предложена шестиэтапная схема инновационной деятельности на малых инновационных предприятиях.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyoti munosabatlarini shakllanib va rivojlanib borishi sharoitida, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish bilan bog'liq jarayonlarda davlat bilan jamiyat a'zolari o'rtasida yangidan-yangi munosabatlarni shakllanishi sodir bo'lib, pirovard natijada aholining moddiy-farovonligi va mamlakatning iqtisodiy salohiyatini yanada rivojlanishi uchun zamin tayyorlanadi. Ayniqsa, hozirgi sharoitda mahsulot va xizmatlar sifatiga bo'lgan talab va bunda raqobat munosabatlarining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi juda ham muhim bo'lib, bu jarayonga keyingi yillarda O'zbekistonda ham katta e'tibor berilmoqda.

Tadbirkor - bu doimo o'z ishining fidoiysi, bilimdonidir. Tadbirkorlik qilish uchun esa nafaqat dastlabki bilimni olish balki faoliyati davomida hamisha izlanishda bo'lishi talab etilib, katta bilimga ega bo'lish kerak.

Tadbirkor – bu kapital egasi, xususiy ish egasi, uni boshqaradigan ba'zan ko'pincha xususiy kapital (ish) faoliyat ko'rsatishi birinchi bosqichida mulkdor funksiyasini shaxsiy ishlab chiqarish mehnat faoliyati bilan qo'shib olib boradi. Shu o'rinda bir qator xorijiy olimlarni “Tadbirkor” tushunchasiga bergan ta'riflarini keltirib o'tish lozim. Jumladan:

- *Richard Cantillon* 1725 y. Tadbirkor – bu risk sharoitida harakat qiluvchi kishi bo'lib, kapitalni taqdim etish funksiyasi tadbirkorlik funksiyasidan farq qiladi;

- *Joseph Schumpeter* 1934 y. Tadbirkor – bu yangi texnologiyalar ishlab chiqadigan novatordir;

- *David McClelland* 1961 y. Tadbirkor – bu sezilarli risk sharoitida harakat qiladigan haratchan odam;

- *Peter Drucker* 1964 y. Tadbirkor – bu har qanday imkoniyatdan maksimal foyda bilan chiqadigan va uni amalga oshirishga harakat qiladigan odamdir;

- *Albert Shapiro* 1975 y. Tadbirkor – bu tashabbus ko'rsatadigan, ijtimoiy iqtisodiy mexanizmlarni tashkil etadigan odam bo'lib, u noaniqlik sharoitida harakat qilib, yuzaga keladigan muvaffaqiyatsizlikka to'liq javobgarlikni o'z zimmasiga oladi;

- *Karl Vesper* 1980 y. Tadbirkor iqtisodchi, psixolog, boshqa tadbirkorlar va siyosatchilar nigohida yana bir boshqa ko'rinishida namoyon bo'ladigan ishbilarmon insondir;

- *Robert Xizrich Robert Husrich* 1985 y. Tadbirkorlik – bu qiymatga ega yangi nimanidir yaratish jarayonidir, tadbirkor esa – bularning hammasiga zarur vaqt va kuch sarflaydigan, mukofotga pul va erishilgan yutuqdan qoniqish olib, butun moliyaviy, psixologik va ijtimoiy tavakkalchilikni o'z zimmasiga oladigan shaxsdir.

Yuqoridagi iqtisodchi olimlar va iqtisodiy adabiyotlarda keltirilgan ta'rifu tavsiflarni e'tiborga olgan holda bizningcha, “Tadbirkor– qonun doirasidagi tadbirkorlik faoliyatini boshlanishining noaniqligi bilan yuzaga keladigan barcha tavakkalchilik turlarini o'z zimmasiga olgan holda minimal yo'qotishlar hisobiga maksimal foyda olish uchun harakat qiladigan xo'jalik yurituvchi sub'ekt” –deb ta'rif berish maqsadga muvofiqdir.

Bundan ko'rinadiki, tadbirkor eng avvalo, tadbirkorlik faoliyatini qanday amalga oshirishni, qanday sharoitda amaliy harakat qilishni, tadbirkor oldida uchraydigan to'siqlarni hal qilish yo'llarini va qanday yutuqlarga erishishni iloji boricha oldindan baholay olishi kerak. Tadbirkordan ishlab chiqarishni tashkil etishni hamda mahsulot sotishni, bozor munosabatlari

sharotida yuzaga keladigan aniq sharoitlarni baholashni va to'g'ri yo'l tanlashni anglab yetishni talab etiladi. Chunki, hech kim hech qachon tadbirkorga nima qilishni o'rgatmaydi, og'ir paytlarda yoniga kelmaydi va bu esa o'z navbatida har bir tadbirkorni faqat o'z kuchiga, bilimiga hamda zakovatiga ishonishiga va suyanishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi Farmonida [1] keltirib o'tilganidek, mamlakatni 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasida uy xo'jaliklarini rivojlantirish, har bir oila tadbirkorlik dasturi doirasida fuqarolarda tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, hududlarda aholi tadbirkorligini rivojlantirish maqsad qilingan.

Shu vazifalardan kelib chiqqan holda, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda eng avvalo mamlakat iqtisodiyotida tadbirkorlikning yangi shakllarini joriy etish, raqamli tizimlar asosida faoliyat olib boruvchi ob'ektlarni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Tadbirkorlik tushunchasi uzoq davrlar boshlab qo'llanilib kelingan bo'lib, ko'plab olimlar tomonidan ta'riflar berilgan. Masalan: R.Kantilon, A.Tyurgo, F.Kene, A.Smit, J.Seylar shular jumlasidandir. Ye.F.Borisovning fikricha, tadbirkorlik, bu tashabbuskor shaxs bo'lib, boylik yaratish uchun zarur bo'lgan ishlab chiqarish omillaridan foydalanadi. Tadbirkor yakka mulk egasi, shirkat paylariga ega bo'lgan shaxslardir [4]. M.A.Sajina, G.G. Chibrikovlar esa tadbirkorlikga quyidagicha ta'rif berishgan: Tadbirkor o'zining tashabbuskorligini mehnat va kapital resurslarni tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishga umumlashtirgan holda ish yuritish bilan bog'liq bo'lgan qiyin vazifalarni bajarish uchun qarorlar qabul qiladi [5]. Bizning fikrimizcha, tadbirkorlik – bu yuqori daromad olish maqsadida ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish sohalariga o'z mablag'larini yo'naltirilgan, bu mablag'larni tadbirkor tomonidan erkin nazorat qilinadigan va erkin ishlatiladigan faoliyat turidir.

Ayollar ish kuchining iqtisodga kirib kelishi. AQShda 80 yillarning o'zidagina 2 mln. ayollar o'z ish joylarini ochdilar. Hozir AQShda 4,6 mln. korxona ayollarga tegishli bo'lib, ular mamlakatdagi jami kichik korxonalarning 30 foizini tashkil etadi. Bu tendensiya davom etsa yaqin kunlarda kichik va xususiy tadbirkorlikda ayollar va erkaklar ulushi tenglashadi. Yirik ishlab chiqarishda xodimlarning qisqarishi, bu ayrim jihatdan demografik omillar bilan bog'liq. Jumladan, "demografik portlash" davrida tug'ilganlar hozirda 30-40 yoshga. Ya'ni o'z ishini mustaqil boshlash yoshiga yetganlar. Bundan tashkari, yirik korxonalarda ish o'rni uchun kurash, o'rta bo'g'in xodimlarining qisqartirilishi bevosita xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Yangi korxonalar ochish sur'atini oshirish. Bu borada AQShda har yili o'rtacha 200 mingga yaqin aholi o'z firmasini ochadi. Ularning yarmidan ko'pi 20 ming AQSh dollaridan kam oborot bilan o'z faoliyatlarini boshlaydilar. qariyb 75 foizi o'z firmalarida haftasiga 50 soat ishlaydilar, 25 foizi esa 70 soat va undan ortiq mehnat qiladilar. 2/3 qismi yangi biznesni boshlovchilar yangi yoki boshlayotgan kompaniyalar hisoblanadilar. Ya'ni, ular amalda ishlayotgan korxonalarni sotib olmay, yangidan o'zlari xususiy biznesni boshlaydilar. Ularning 80 foizdan ko'prog'i o'z ishlarini o'ta samarali g'oyalarini emas, balki oddiy ishlarni tartibli hal qilish bilan baholaydilar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkink, xususiy tadbirkorlik o'z ko'lami jihatidan iqtisodiyotni uzluksizligini va barqarorligini ta'minlashda katta o'rin egallaydi. Xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotga ta'sir ko'lami bir qator iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy va

boshqa jihatlarni o‘z ichiga oladi. Iqtisodiy jihatdan muhim bo‘lgan xususiyatlar quyidagilardan iboratdir:

Birinchidan, ish joylarini tashkil etishdagi mavqeining yuksakligi. O‘tgan davr mobaynida AQShda kichik biznes bo‘yicha boshqarma axborotiga ko‘ra yangi ish o‘rinlarining yarmidan ko‘pi 100 kishidan kam xodimlar ishlayotgan korxonalar hissasiga to‘g‘ri keladi. Tez o‘sovchi firmalar yangi firmalarning 27 foizini tashkil etib, ular 60 foiz yangi ish joylarini hosil qilishda qatnashmoqdalar.

Ikkinchidan, yangi tovarlar va xizmatlarni tadbik qilish, AQSh milliy fondining hisoblariga ko‘ra, 98 foiz yangi mahsulot xususidagi tadqiqotlar kichik biznesda yaratilgan. Bu o‘ta muhim ko‘rsatkichdir. Vaholanki, ular mamlakat bo‘yicha izlanishlar va tadqiqotlarga aniq mablag‘ning atigi 5 foizdan kamrog‘ini sarflaydilar. Eng yirik kashfiyotlar: xavfsiz ustalar, elektron soatlar, vertalyotlar, zanglamas po‘lat va boshqa tovarlar ko‘lami bevosita kichik biznesda yaratilgan.

Uchinchidan, yirik korporatsiyalar ehtiyojini qondirish ularni mahsulotlarini sotish, uni bozor talablari asosida shakllanishida kichik korxonalarning roli kattadir. O‘z navbatida yirik rivojlanuvchan firmalar o‘z iqtisodiy strategiyalarida mayda ta‘minotchilar bilan aloqa o‘rnatishni samarali hisoblaydilar. Chunki ular moslashuvchanlik xususiyatiga egadir.

To‘rtinchidan, maxsus tovarlar va xizmatlar bilan ta‘minlash vazifasi-kichik korxonalar mijozlarining o‘zgacha maxsus ehtiyojlarini qondirishda yetakchi o‘rinni egallaydilar. Chunki, birinchidan maxsus talabning ommaviy tusga ega emasligi va uni yirik ishlab chiqarish orqali amalga oshirish samarali bo‘lmasligi sabab bo‘lsa, ikkinchidan esa boy xaridorlarning o‘ziga xos istaklarining mavjudligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevralda “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida ko‘zda tutilgan mamlakatni 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasi.-T.: O‘zbekiston, 2017
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Koronavirus infeksiyasi tarqalishiga qarshi qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 176-sonli Qarori, 2020 yil 23 mart.
3. www.aa.com.tr/ru
4. Борисов Е.Ф. Основы экономической теории.-М.:Новая Волна,1996.-118 с.
5. Сажина М.А, Чибриков Г.Г. Основы экономической теории.-М.:Экономика,1995.-83 с.
6. Кенжаев И. Э., Балтабаев М. Т., Абдурахманов Ш. Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.
7. Urinov, Bakhrom Jamoliddinovich (2020) "EUROPEAN STANDARDS FOR THE QUALITY OF EDUCATION.," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 7 , Article 77.
8. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss7/77>
9. Siddikov A. M., Baltaboev M. T., Abduraxmonov S. S. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 76-80.

10. Abdulxakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.
11. Уринов Бахром Жамолiddинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>
12. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.

**КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИНИ МИКРОМОЛИЯЛАШТИРИШНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ ВА УНДАН ЎЗБЕКИСТОН
АМАЛИЁТИДА ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ**

Баратов Махсудали Назиралиевич,
мустақил изланувчи,
Наманган давлат университети

Аннотация. Мақолада микромолиялаштиришнинг илмий-назарий асослари ва дунё бўйлаб микромолиявий хизматлар бозорининг шаклланиши ва тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари очиқ берилган. «Grameen Bank»нинг микромолиялаштириш бозоридаги тажрибалари ўрганилган ҳамда ривожланиш даражаси паст бўлган, ривожланаётган ва тараққий этган мамлакатлар иқтисодиётида микромолиялаштиришнинг роли ёритилган. Тадқиқот натижалари асосида Ўзбекистонда кичик бизнес субъектларини микромолиялаштиришни такомиллаштиришга йўналтирилган илмий асосланган таклиф-тавсиялар тишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: микрокредит, микроқарз, микромолиявий ташкилотлар, камбағаллик, тadbirkorlik, кичик бизнес, фоиз ставкаси, микромолиявий хизматлар, микромолиявий дастурлар, Grameen Bank, қарз олувчилар.

Аннотация. В статье раскрываются научно-теоретические основы микрофинансирования и особенности формирования и развития рынка микрофинансовых услуг по всему миру. Были изучены эксперименты «Граммин Банка» на рынке микрофинансирования и освещена роль микрофинансирования в экономике развитых, развивающихся и стран с низким уровнем развития. По результатам исследования разработаны научно обоснованное предложение и рекомендации, направленное на совершенствования микрофинансирования субъектов малого бизнеса в Узбекистане.

Ключевые слова: микрокредит, микрозайм, микрофинансовые организации, бедность, предпринимательство, малый бизнес, процентная ставка, микрофинансовые услуги, программы микрофинансирования, Граммин Банк, заемщики.

Abstract. The article reveals the scientific and theoretical foundations of microfinance and the features of the formation and development of the microfinance services market around the world.

«Grameen Wapk's» experiments in the microfinance market were studied and the role of microfinance in the economies of developed, developing and low-level countries was highlighted. Based on the results of the study, a scientifically based proposal and recommendations have been developed aimed at improving microfinance for small businesses in Uzbekistan

Key words: microcredit, microloan, microfinance organizations, poverty, entrepreneurship, small business, interest rate, microfinance services, microfinance programs, grameen bank, borrowers.

Жаҳон амалиёти тасдиқлашича, иқтисодий жиҳатдан турли даражада тараққий этган мамлакатларда микромолиялаштириш дастурларининг самарали, муваффақиятли амалга оширилганлиги ҳамда оширилаётганлиги бўйича кўплаб мисоллар мавжуд ва улардан Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг ўзига хос хусусиятлари ва тадбиркорлик субъектларининг микромолиявий хизматларга бўлган эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш кичик бизнес субъектларини микромолиялаштириш амалиётини такомиллаштириш бўйича амалий тавсияларни бера олади. Халқаро амалиётда микромолиявий хизматлар бозори – бу маълум бир давлатнинг турли шароитларига мослаштирилган ижтимоий йўналтирилган бизнес сифатида намоён бўлади. Жаҳон банкининг маълумотларига кўра, «дунёда 140 миллиондан ортиқ киши турли хил микромолиявий хизматлардан фойдаланади ва микромолия ташкилотларининг умумий портфели 124 миллиард АҚШ долларида ошади» [1]. Шу нуқтаи назардан мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш, янги иш ўринларини яратиш, камбағалликни камайтириш, аҳолининг реал даромадларини оширишда микромолиялаштириш амалиётини ривожлантириш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Иқтисодий ривожланишнинг паст даражаси (лотин Америкаси, Африка, Жануби-Шарқий Осиё) билан биргаликда молиявий ва кредит хизматларидан четлаштирилган аҳоли қатлами ҳамда камбағал аҳолининг улуши катта бўлган мамлакатлар (шунинг алоҳида қайд этиш зарурки, «2022 йилда Ўзбекистонда камбағаллик даражаси 14 фоизни ташкил қилди» [2] ва бу Ўзбекистонда янги иш ўринларини яратиш, кичик тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш, аҳолининг реал даромадларини ошириш ва камбағаллик даражасини пасайтиришда микромолиялаштиришнинг ўзига хос мақомини янада кучайтиради) микромолиявий дастурларни амалга оширишда энг катта муваффақиятларга эришдилар. Бинобарин, микромолиялаштиришнинг аниқ ижтимоий йўналиши ривожланаётган мамлакатларда намоён бўлмоқда, чунки микромолиявий институтлар фаолияти анъанавий молия бозорининг тўлиқ эмаслиги ва номукаммаллигини тўлдиради.

«Микромолиялаштиришнинг энг машҳур тажрибаларидан бири – бу 1976 йилда профессор Мухаммад Юнус томонидан дунёдаги энг суст ривожланган мамлакатларнинг бирида кам таъминланган (асосан, аёлларни) аҳолининг иқтисодий фаоллигини қўллаб-қувватлаш мақсадида бошланган Бангладешнинг Грамин (Grameen Bank) лойиҳаси тан олинган» [3]. Бунда микромолиявий дастурларнинг, нафақат, иқтисодий, балки ижтимоий мақсадларга эришиш учун аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашга йўналтирилганлиги муҳим аҳамиятга эга. Дастлаб, 40 нафар қарз олувчининг ҳар бирига 40 АҚШ долларини ҳеч қандай гаров ва кафилларсиз паст фоиз ставка билан, лекин бизнес очиш ва уни кенгайтириш шарти билан, қоида тариқасида, камбағал оилаларга

тақдим этилган ва бу билан Мухаммад Юнус ҳеч нарса йўқотмаган. «Менга қарз маблағини олган камбағал оилалар уни ҳеч қачон қайтариб бера олмаслиги ҳақида огоҳлантиришди. Бироқ, мен риск қилишга тайёр эдим, дейди у. Энг ажабланирлиси шундаки, мен қарз маблағи берган барча оилалар ушбу қарз маблағини охириги центигача қайтаришди» [4]. Шунини алоҳида қайд этиш зарурки, Мухаммад Юнуснинг ғояси жуда оддий – аҳолининг кам таъминланган қатламларига тадбиркорлик ҳисобидан даромадларини шакллантириш учун реал имконият яратиб, ўзининг фаровонлик даражасини ошириши мумкин. Бунинг учун дастлабки (бошланғич) сармоя (инвестиция) зарур бўлади ва буни, айнан, микромолиялаштириш таъминлайди. Бир қарашда, бу оддий ғоя бўлиб, амалиётда ҳаётий ва етарлича яшовчан бўлиб чиқди. Мухаммад Юнуснинг лойиҳаси доирасида одамларга тадбиркорлик мақсадлари учун 25 АҚШ доллари ҳажмида микроқарзлар берилди ва бизнесни юритиш бўйича консултация хизматлари кўрсатилган. Биринчи олинган қарз маблағларини ўз муддатида қайтарган мижозларга каттароқ миқдорда қарз олиш имконияти яратилган.

1983 йилга келиб, Grameen Bankда бу борада етарлича тажриба тўпланди ва асосан кам таъминланган аҳоли қатламига, айниқса аёлларга микромолиявий ёрдам кўрсатишга ихтисослашган мустақил банкка айлантириш истиқболи аниқланди. «Экспериментал босқичда мижозлар сони дастлаб 100 нафарга ҳам етмаган Grameen Bankнинг мижозлар сони 1983 йилга келиб 45 мингдан ортди ва XXI аср бошларида Grameen Bank томонидан 4 миллиондан зиёд микрокредитлар берилган» [5]. Шундай қилиб, Grameen Bank микромолиялаш соҳасида муваффақиятли бизнес-схема яратишга муваффақ бўлди.

Grameen Bankнинг кам таъминланган ва ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламини фаол ҳаётга жалб қилиш ва тадбиркорлик билан шуғулланишларини таъминлаш мақсадида микромолиявий қўллаб-қувватлаш лойиҳасининг муваффақияти бошқа мамлакатларда ҳам микромолиялаштиришни ривожлантиришга туртки берди (ундади).

Сўнгги йилларда иқтисодий жиҳатдан сустривожланган бир қатор мамлакатлар аҳолининг заиф, кам таъминланган ва ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларининг ҳаётийлигини таъминлаш ва қўллаб-қувватлашга йўналтирилган микрокредитлаш дастурларини ишлаб чиқиш бўйича ўз саъй-ҳаракатлари ва имкониятларини бирлаштирмоқда. Monetaire Иттифоқига аъзо бўлган саккизта Африка мамлакати (Union Monetaire Quest Africain - Бенин, Того, Буркина-Фасо, Нигер, Кот-д'Ивуар, Сенегал, Мали, Гвинея-Биссау) ҳудудий (минтақавий) Марказий банк назорати остида амалга оширилаётган микромолиявий ташкилотлар фаолиятини норматив-ҳуқуқий тартибга солиш тизимини шакллантириш мақсадида ягона ва умумий ёндашувларни ишлаб чиқиш доирасида ўз саъй-ҳаракатларини бирлаштирди. Масалан, қишлоқ жойларда ҳаёт кечирувчи камбағал аҳоли қатламларига мўлжалланган микромолиявий хизматлар кўрсатувчи махсус дастурлар (CB DIBA-ONG) амалиётга татбиқ этилди. Мазкур дастурлар доирасида микромолиявий хизматларга қўшимча тарзда истеъмолчиларнинг молиявий саводхонлигини ошириш тадбирлари ҳам амалга оширилади.

Покистонда камбағал ва кам таъминланган қишлоқ аҳолисини молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида ҳукуматга қарашли бўлмаган «САНГИ» Тараққиёт фонди ташкил этилган бўлиб, ушбу фонд қуйидаги услубият асосида микромолиявий хизматлар кўрсатади: кредит (ссуда)-жамғарма схемаси бўйича ишлайдиган «қишлоқ» ташкилоти

шакллантирилади ва унинг фаолияти «САНГИ» Тараққиёт фондининг ҳудудий (минтақақий) вакили томонидан тартибга солинади (мувофиқлаштирилади); микрокредитларни бошқариш бўйича қўмита ташкил этилади; қиймати 90 АҚШ центини ташкил этадиган ва гуруҳнинг барча аъзолари учун мажбурий бўлган бадал банк ҳисобрақамига жойлаштирилади; микрокредитлар гуруҳнинг ҳар бир аъзосига алоҳида-алоҳида 6 ойдан 24 ойгача 150 АҚШ доллари миқдорида берилади (тақдим этилади) ва ушбу кредитлар даромад келтирадиган тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун мўлжаллангандир.

Кичик бизнес субъектларини микромолиялашнинг ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига таъсири даражаси ижобий бўлиб, микромолиялаш ва микромолия ташкилотлари мижозларининг уй ҳўжаликлари ҳолати ўртасидаги ўрнатилган муносабатлар микромолиялашнинг индивидуал ва жамият даражасида самарали молиявий восита эканлигини, самараси юқорилигини кўрсатади. Микромолиялаш орқали камбағаллик даражасини камайтириш ва даромадлар тенгсизлигини («даромадлар тенгсизлиги» даражаси бир нечта усуллар орқали ўлчанади. Улар орасида энг кенг тарқалган ҳамда энг кўп қўлланувчи кўрсаткич ёки коэффицент – Джини (Gini) коэффиценти ҳисобланади. Ушбу коэффицент (Gini index, Gini coefficient) 0 (мутлақ тенглик)дан 1 (мутлақ тенгсизлик)гача оралиқдаги сон билан ифодаланади, яъни 1 га яқин кўрсаткич тенгсизликнинг юқори даражасини, 0 га яқин шакллангани эса тенгсизликнинг паст даражасини ифода этади. 2017 йилдан бошлаб қайтадан расмий равишда эълон қилина бошлаган Джини коэффиценти 2020 йилгача ҳеч қандай ўзгаришга учрамаган ва 0,26 даражада сақланиб қолган. Аммо, 2021-2022 йилларда бу кўрсаткич ўртача 0,32 даражани ташкил қилган [6].) бартараф этиш унинг молиявий имкониятларини кенгайтириш функциясига мос келишини ҳисобга олиб, микромолиялашнинг иқтисодий ривожланишга таъсирини молиявий имкониятларнинг умумий тоифаси орқали баҳолаш мумкин. Бир вақтнинг ўзида кичик бизнес субъектларининг микромолиявий хизматлардан фойдалана олиш имкониятларининг мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволини яхшилашга амалий таъсирини таҳлил қилиш Камбағалларга ёрдам бериш бўйича маслаҳат гуруҳи (CGAP – Consultative Group to Assist the Poor) томонидан амалга оширилади. CGAPнинг ҳисобот маълумотларида қайд этилишча, баъзи ҳолатларда, «молиявий ривожланиш, камбағаллик даражаси ва даромадлар тенгсизлиги даражасини пасайиши (қисқариши) ўртасида ўзаро боғлиқлик аниқланган ҳамда банк филиалларининг кенгайиши ва молия секторининг ривожланиши қишлоқ жойларда камбағалликни камайтириши мумкин» [7]. Бунинг тасдиғи сифатида бир қанча тадқиқот натижаларини мисол қилиб келтириш мумкин. Хусусан, Ҳиндистонда тадқиқотчилар микромолиявий банк хизматларидан фойдалана олиш имкониятининг мавжудлиги 2004-2013 йилларда иқтисодий ўсишга ҳисса қўшган. Ҳудди шундай ҳолат 1990-2013 йилларда Ислон ҳамкорлик ташкилоти мамлакатларида ҳам кузатилган. Тадқиқотчиларнинг ҳисоб-китобларига кўра, «Кенияда пул ўтказмалари хизматлари ва тўлов хизмати провайдерларини микромолиялаш 2007 ва 2013 йилларда аҳоли жон бошига даромадлар даражаси 10 фоизга ўсган» [8].

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, микромолиялаштириш кўлами билан иқтисодий ўсиш суръатлари ўртасида ўзаро боғлиқлик мавжуд. Микромолиялаштириш ушбу хизмат турларидан (микрокредит, микроқарз) фойдаланган тадбиркорлик

субъектларининг, уй хўжаликларининг турмуш фаровонлигига, ҳаёт даражасига ижобий таъсир кўрсатган.

Хитойда микромолиялашдан камбағалликка қарши курашиш воситасида сифатида ҳам фойдаланилади. Шуниси диққатга сазоворки, Хитойда микромолиялаш дастурлари 1993 йилда ташкил этилганидан бери фақат давлат томонидан молиялаштирилган ва 2005 йилгача давлатнинг жиддий назорати остида амалга оширилган. 2005 йилдан сўнг микромолиялаштириш Хитойнинг молиявий имкониятлари паст бўлган энг қолоқ ҳудудларида камбағалликка қарши курашнинг самарали воситаси сифатида тан олинди ва шунинг учун қишлоқ хўжалиги кредит кооперативларини ривожлантиришни рағбатлантириш сиёсати ишлаб чиқилди. Бундай шароитда, маҳаллий ҳокимият органлари кўмагида микромолиялаш фаолияти тез суръатларда ривожланди ва аста-секин микромолия ташкилотларининг кенг тарқалган шакли ҳисобланган тижорат банклари, қишлоқ тижорат банклари ва қишлоқ кредит кооперативлари томонидан бозор тамойиллари асосида микромолиявий хизматлар кўрсатила бошланди. Бундай хизматлар, асосан кичик бизнес вакиллариغا, микрофирмаларга, якка тартибдаги тадбиркорларга ва фермерларга кўрсатилди. Натижада, «2018 йил охирига келиб, микромолия институтларининг умумий портфели ҳажми 13,39 триллион юанни ва йиллик ўсиш суръати 13,8 фоизни ташкил этди» [9].

Бенин, Руанда, Сенегал ва Танзания каби мамлакатларда микромолиялаштириш, асосан, норасмий секторда банд бўлган (ишлайдиган) аҳолининг камбағал қалами учун қарз маблағларидан фойдаланишнинг муҳим манбаи ҳисобланади. Аҳолининг учдан бир қисми кунига 1,25 АҚШ долларидан кам даромадга эга бўлган Бенинда қишлоқ хўжалиги қолоқ бўлган ҳудудларда микрокредит дастурларини амалга ошириш учун Миллий микромолия жамғармаси ташкил этилган. Шунини қайд этиш зарурки, Африкадаги микромолия ташкилотлари қарз олувчиларининг 60 фоизи қишлоқ аҳолиси ҳисобланади. «Руандада микромолия секторининг ўсиш суръати расмий банк секторининг ўсиш суръатидан юқоридир» [10]. Бу эса Руандада аксарият тадбиркорлик субъектлари, кам таъминланган аҳоли, уй хўжаликлари, oilалар микромолиявий хизматлардан фаол фойдаланаётганлини кўрсатади ва мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, камбағалларни молиявий ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш, аҳолининг реал даромадларини ошириш ҳамда турмуш фаровонлигини яхшилаш нуқтаи назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

Микромолиялаштириш ва иқтисодий ривожланиш ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўрганиш мақсадида Франциядаги Ренн университетининг бир гуруҳ олимлари 2016 йилда ривожланаётган 52 мамлакатдаги макроиқтисодий маълумотлар ва микромолия ташкилотлари фаолияти тўғрисидаги маълумотларни таҳлил қилдилар. Тадқиқот натижасида 16 та Жанубий Америка мамлакатларидан 14 таси (Колумбия, Бразилия, Боливия, Коста-Рика, Доминика Республикаси, Сальвадор, Эквадор, Гватемала, Панама, Мексика, Никарагуа, Парагвай, Аргентина ва Перу)да микромолиялаш ва даромадлар тенгсизлигини камайтириш ўртасида кучли боғлиқлик мавжудлиги аниқланди. Бошқа минтақаларда камбағаллик ва микромолиялаштириш ўртасида узвий боғлиқлик борлиги исботланди. Шарқий Европа ва Марказий Осиёдаги 11 та мамлакатдан 7 таси (Арманистон, Грузия, Қозоғистон, Қирғизистон, Руминия, Тожикистон ва Россия)да микромолиявий хизматлар мижозлари ва микроқарзнинг ўртача миқдори нисбатан

юқори. Микрокредит олиш имконияти чекланган ва ўртача микрокредит ҳажми паст бўлган мамлакатларда камбағаллик даражаси анча юқори, масалан, Аргентинада. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, микрокредит ва микроқарзларнинг миқдори ёки ҳажми камбағаллика қарши курашишда микромолиялаштириш муваффақиятининг муҳим мезони ҳисобланади, чунки кредит миқдори қанча юқори бўлса, кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлаш қўлами шунча кенг бўлади.

Тадқиқот натижалари ва халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, мамлакатимизда микромолиялаштириш тизимини янада ривожлантириш ва ушбу секторнинг аҳоли тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашдаги ролини кучайтириш учун: биринчидан, Ўзбекистонда кичик бизнес вакилларига берилаётган микрокредитлар миқдорини ошириш мақсадга мувофиқдир, масалан, ҳозирги 300,0 млн сўмдан 600,0 млн сўмга ёки БХМ нинг 1 500-2 000 баробарига. Бу ҳол истиқболда Ўзбекистонда камбағаллик даражасини камайтириш имкониятини яратиш, аҳолини бизнесга кенг жалб қилиш, янги иш ўринларини яратиш, аҳолининг реал даромадларини кўпайтириш ва уларнинг турмуш фаровонлигини янада яхшилашга хизмат қилади; иккинчидан, кичик бизнес субъектларига бериладиган микрокредитлар миқдорини ошириб бориш билан бирга ушбу микрокредитларнинг ажратилиш жараёнларини тўла рақамлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Microfinance-Barometer-2019_web-1.pdf (convergences.org);
2. <https://kun.uz/news/2023/01/25/ozbekistonda-kambagallik-darajasi-14-foiz-ekani-malum-qilindi?ysclid=lgvzydhfka357262885>;
3. Цхададзе Н.В. Микрофинансирование за рубежом: опыт решения социальных задач // За рубежом. № 1/2017. – С. 102. mikrofinansirovanie-za-rubezhom-opyt-resheniya-sotsialnyh-zadach.pdf;
4. Мухаммад Юнус. URL: <http://www.for-real-man.info/content.php?id=97>.
5. Богатова А.А., Зотова А.И. История зарождения и развития микрофинансирования в зарубежных странах. istoriya-zarozhdeniya.pdf (scientificjournal.ru);
6. <https://review.uz/oz/post/ocenka-urovnya-bednosti-v-uzbekistane-za-2022-god-infografika?ysclid=lrq5yx1dfp243679223>;
7. <https://www.reuters.com/article/us-china-regulations-loans/china-cracks-down-on-online-micro-lending-firms-with-new-rules-idUSKBN1DV4OU>;
8. Ferrari A., Macetti O., Ren D. Marginal Interest Rates: Theory and Practice / Policy Research working paper; no. WPS 8398. Washington, D.C.: World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/244551522770775674/Interest-rate-caps-the-theory-and-the-practice>;
9. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
10. Shahidur R.K., Khalily B.M.A., Hussain A.S. Beyond Ending Poverty: The Dynamics of Microfinance in Bangladesh. Directions in Development. Washington, DC: World Bank. 2016. DOI: 10.1596/978-1-4648-0894-4. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24669>;

11. MIX Report 2017-2018. URL:

https://static1.squarespace.com/static/5db8891e058ab7204b4e9088/t/5dea83f380f97670d487de8e/1575650294671/MIX+Market_Global+Outreach+%26+Financial+Benchmark+Report_2017-2018.pdf.

UDK: 338.46 (575.1)

O‘ZBEKISTONDA BANK-MOLIYA XIZMATLARI RIVOJLANISHINING QISQACHA TAVSIFI

Serjanov Aymurat Medetbaevich
Qoraqalpoq davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotasiya: Maqolada O‘zbekistonda bank moliya tizimini isloh qilish yuzasidan amalga oshirilayotgan tizimli ishlar va chora tadbirlarning ustuvor yo‘nalishlari hamda ular mazmun mohiyati yoritilgan. Xususan, tijorat banklar tomonidan kredit berish, depozit operatsiyalari, kassa va hisob-kitob xizmatlari va boshqalar kabi taqdim etilayotgan an‘anaviy bank xizmatlarinining 2021-2023 yillar uchun iqtisodiy tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: bank moliya tizimi, islohotlar ustuvor yo‘nalishlari, kredit berish, deposit operatsiyalari, kassa va hisob xizmatlari, iqtisodiy tahlil.

Аннотация: В статье описаны приоритеты системной работы и меры, реализуемые в Узбекистане в связи с реформированием банковско-финансовой системы, а также их содержание. В частности, был проведен экономический анализ традиционных банковских услуг, оказываемых коммерческими банками, таких как кредитование, депозитные операции, расчетно-кассовое обслуживание и т.д., за 2021-2023 годы.

Ключевые слова: банковская финансовая система, приоритеты реформ, кредитование, депозитные операции, расчетно-кассовое обслуживание, экономический анализ.

Abstract: The article describes the priorities of systematic work and measures being implemented in Uzbekistan in connection with the reform of the banking and financial system, as well as their content. In particular, an economic analysis of traditional banking services provided by commercial banks, such as lending, deposit operations, cash and settlement services, etc., for the years 2021-2023 was carried out.

Key words: banking financial system, priorities of reforms, lending, deposit operations, cash and account services, economic analysis.

O‘zbekistonda bank tizimini isloh qilish hal qiluvchi bosqichga ko‘tarilgani O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020-2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-son farmonida yaqqol dalolat beradi. Farmonda tijorat banklari oldiga qo‘yilgan asosiy vazifa ularni kapitallashtirish va davlat ulushi bo‘lgan banklarni, asosan, xorijiy investorlarga xususiylashtirishdan iborat. Mazkur farmon asosida “2020–2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi”⁶⁴ tasdiqlandi. Strategiya 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishga oid Davlat dasturiga muvofiq ishlab chiqilgan. Xususan, mamlakatimizni 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi doirasida o‘tgan davr mobaynida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun, 4 mingdan ziyod O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilindi. Shuningdek, milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, bank-moliya va soliq siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta‘minlash bo‘yicha ta‘sirchan choralar ko‘rildi⁶⁵.

“Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da, shuningdek, Jahon bankining mamlakat bank tizimining bugungi holatini o‘rganish natijalari bo‘yicha asosiy xulosa va tavsiyalarini inobatga olgan holda, albatta. Strategiyada bank tizimini rivojlantirishning maqsad, vazifalari va ustuvor yo‘nalishlari, xorijiy davlatlar va moliya sektoridagi global tendensiyalarni hisobga olgan holda 2020–2025-yillarda bank tizimini o‘zgartirish va isloh qilish yo‘nalishlari, moliya sektorini o‘zgartirish tajribasidan kelib chiqib, mumkin bo‘lgan yechimlarni topish yo‘llari belgilab berilgan. 2017 yilda boshlangan bank sohasidagi islohotlarning faol bosqichi valyuta bozorini liberallashtirish, bank faoliyatidagi eskirgan cheklovlarni olib tashlash va banklarni ular uchun noodatiy funktsiyalardan ozod qilish, bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

Agar 2020 yilgacha O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi 28 ta tijorat bankini o‘z ichiga olgan bo‘lsa, 2021 yildan boshlab ularning soni 30 dan oshdi, 2023 yilga kelib esa 35 taga yetdi. Ushbu banklarning barchasi kredit berish, depozit operatsiyalari, kassa va hisob-kitob xizmatlari va boshqalar kabi an‘anaviy bank xizmatlarini taqdim etadi (1-jadval).

1-jadval

O‘zbekistonda banklar infratuzilmasi va kredit tashkilotlari soni⁶⁶

№	Ko‘rsatkichlar	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023	01.01.2024
1.	Kredit tashkilotlari jami, shu jumladan:	263	292	328	335
2.	Tijorat banklari, jumladan:	30	32	33	35
	- davlat ishtirokidagi banklar	13	10	10	10
	- boshqa banklar	17	22	23	25
3.	Boshqa moliyaviy tashkilotlar jami, shu jumladan:	223	260	295	300

⁶⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son “2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://www.lex.uz>.

⁶⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://www.lex.uz>.

⁶⁶ O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats> sayti ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

- lizing tashkilotlari	30	33	34	38
- sug‘urta tashkilotlari	40	42	41	38
- fuqarolarning bankdagi omonatlarini kafolatlash fondi (FBOKF)	1	1	1	1
- mikromoliya tashkilotlari	63	70	85	84
- lombardlar	64	73	81	84
- ipotekani qayta moliyalashtirish kompaniyasi (IQMK)	1	1	1	1
- to‘lov tashkilotlari	20	35	47	49
- to‘lov tizimi operatorlari	2	3	3	3
- fond va valyuta birjalari	2	2	2	2

1-jadval ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, 2021-2023 yillardagi nobank jami boshqa moliyaviy tashkilotlar soni 77 taga oshgan. 2024-yil 1-yanvar holatiga boshqa moliyaviy tashkilotlarning jamlanma yalpi moliyaviy aktivlari 29,1 trln. so‘mni tashkil etib, 2020 yil yakuniga nisbatan 3,4 barobarga oshgan. Bunda, lizing tashkilotlari moliyaviy aktivlari ushbu davrda 2,2 barobarga, sug‘urta tashkilotlari 2,6 barobarga, mikromoliya tashkilotlari 6,4 barobarga va FBOKF 3 baravarga o‘sgan. 2020 yildan IQMKning tashkil etilishi hisobiga boshqa moliyaviy tashkilotlarning moliyaviy aktivlari bo‘yicha taqsimlanishida tarkibiy o‘zgarishlar kuzatilgan. Xususan, lizing tashkilotlarining boshqa moliyaviy tashkilotlar jami moliyaviy aktivlaridagi ulushi 2020 yil yakunidagi 45,6 foizdan 2023 yil yakunida qariyb 30 foizga, sug‘urta tashkilotlarida 31,2 foizdan 24,1 foizga pasaygan bo‘lsa, mikromoliya tashkilotlarida esa 8,1 foizdan 15,2 foizga, to‘lov tashkilotlarida 0,4 foizdan 6 foizga oshgan.

Shuningdek, IQMKning ulushi 2020 yil yakunidagi 3,8 foizdan 2023 yil yakunida qariyb 12 foizga yetgan. Bu o‘z navbatida, boshqa moliyaviy tashkilotlar jami moliyaviy aktivlarining moliya tizimidagi ulushi 2020 yildagi 3,3 foizdan 4,5 foizga yetishiga hissa qo‘shgan. Ushbu davrda boshqa moliyaviy tashkilotlarning jami moliyaviy aktivlarida chet el valyutasidagi aktivlarining ulushi pasayuvchi trendga ega bo‘lib, 2023 yil yakunida 8 foizni tashkil qiladi. Bunda, 2020-2023 yillar oralig‘ida chet el valyutasidagi aktivlar ulushi lizing tashkilotlarida 7 foiz darajasida o‘zgarishsiz qolgan bo‘lsa, sug‘urta tashkilotlarida ushbu ko‘rsatkich 33 foizdan 23 foizgacha pasaygan.

Xulosa qilib moliyaviy instrumentlar bo‘yicha qaralganda, chet el valyutasidagi moliyaviy aktivlarning asosiy qismi lizing tashkilotlarida kredit mablag‘lari hamda avans to‘lovlaridan, sug‘urta tashkilotlarida esa depozitlar, aktsiyalar hamda boshqa kapitalga investitsiyalar va kredit mablag‘laridan iborat. Ushbu tahlil boshqa moliyaviy tashkilotlar aktiv operatsiyalarining asosiy qismini boshqa sektorlar (iqtisodiyotning real sektori) hamda bank tizimiga bo‘lgan moliyaviy talablar tashkil qilishini ko‘rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son “2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://www.lex.uz>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://www.lex.uz>.

3. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 149-151.

UDK: 338.46 (575.1)

**BANK XIZMATLARI KO‘RSATISHNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY MAMLAKATLAR
TAJRIBALARI QIYOSIY TAHLILI**

Serjanov Aymurat Medetbaevich
Qoraqalpoq davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotasiya: Maqolada mamlakatimizda bank xizmatlarini ko‘rsatishni rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar tajribasi qiyosiy tahlil qilingan. Xususan AQSh, Yaponiya, Yevropa va MDH mamlakatlarida banklar tomonidan ko‘rsatiladigan bir qator xizmatlar turlari haqida yoritib o‘tilgan. O‘zbekistonning xalqaro moliyaviy va bank xizmatlari bozoriga qo‘shilishi bir qator masalalar bilan bog‘liq ekanligi va ushbu sohani isloh qilish zarurligi qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy xizmatlar, chakana xizmatlar, joriy va jamg‘arma hisobvaraqlari, to‘lov kartalari, xorijiy kapital, sanoati rivojlangan mamlakatlar.

Аннотация: В статье сравнивается опыт зарубежных стран по развитию банковских услуг в нашей стране. В частности, освещен ряд видов услуг, предоставляемых банками США, Японии, Европы и стран СНГ. Было отмечено, что выход Узбекистана на международный рынок финансовых и банковских услуг связан с рядом проблем и необходимостью реформирования данного сектора.

Ключевые слова: финансовые услуги, розничные услуги, текущие и сберегательные счета, платежные карты, иностранный капитал, промышленно развитые страны.

Abstract: The article compares the experience of foreign countries in the development of banking services in our country. In particular, a number of types of services provided by banks in the USA, Japan, Europe and the countries of the former Soviet Union were highlighted. It was noted that Uzbekistan's entry into the international financial and banking services market is connected with a number of issues and the need to reform this sector.

Keywords: *financial services, retail services, current and savings accounts, payment cards, foreign capital, industrialized countries.*

Kirish

Bugungi kunda O‘zbekiston bank tizimi faoliyati rivojlanishining nazariy va amaliy jihatlariga tadqiqotchilar va amaliyotchi ekspertlar tomonidan katta e‘tibor qaratilayotganiga qaramasdan, mamlakatimiz bank tizimi bilan bog‘liq bank xizmatlari bozorining zamonaviy rivojlanishini optimallashtirish bo‘yicha hal etilishi lozim bo‘lgan qator masalalar ko‘rib chiqilishini taqozo etmoqda. Ma‘lumki keng mijozlar bilan bank operatsiyalarini amalga oshirish jahon bank tizimi rivojlangan barcha mamlakatlarda zamonaviy bank ishining muhim xususiyati hisoblanadi. Masalan, Buyuk Britaniyadagi eng yirik tijorat banklari (kliring banklari) o‘z mijozlariga xizmat ko‘rsatish uchun 100 ga yaqin, AQSH tijorat banklari 150 dan ortiq, Yaponiya banklari esa 300 ga yaqin turdagi operatsiyalarni amalga oshiradilar. Taqqoslash uchun shuni ta’kidlash mumkinki, O‘zbekistonda misol uchun O‘zsanoatqurilish bank, Agrobank, Asakabank va yoki boshqada banklar (jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha uchtalikdagi yetakchilardan biri) an’anaviy ravishda katta hajmdagi bank operatsiyalari va xizmatlarini amalga oshiradi, atigi 50 ga yaqin bank operatsiyalari va xizmatlarini amalga oshiradilar. Respondentlarning 33 foizi ushbu banklar xizmatlaridan foydalanmoqda va 10 foizi boshqa banklarning avvalgi mijozlaridir. Bank mijozlarining 60 foizga yaqini faqat bitta bank xizmatlaridan foydalanadi, 30 foizi esa ikkita va undan ortiq bank xizmatlaridan foydalanmoqda.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda bank xizmatlari bozorida mahsulot turlarini rivojlantirish va kengaytirish xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish bilan birga bank muassasalarining ishonchliligi va barqaror ishlashini ta’minlashning muhim sharti sanaladi. Moliya va bank xizmatlari turlarini diversifikatsiya qilish va moliya-bank bozorida faoliyatni universallashtirish darajasini oshirish, bu esa moliya institutlarining tashkiliy shakllari evolyutsiyasini belgilab beradi. Ya’ni bank bir vaqtning o‘zida “moliyaviy do‘kon”dan “moliyaviy supermarket”ga asoslanadi, sug‘urta va moliyaviy operatsiyalar, ko‘chmas mulk, qimmatli qog‘ozlar, konsalting xizmatlari va boshqalar kabi sohalarning kombinatsiyasi hozirgi tendentsiyani belgilaydi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, 2016–2019 yillardan buyon O‘zbekistonda elektron to‘lov tizimi faol rivojlanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentabrdagi “Milliy to‘lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3945-son qaroriga⁶⁷ muvofiq 2018-yilning IV choragida Milliy banklararo protsessing markazi tashkil etildi. 2019 yilning birinchi choragida esa Humo to‘lov tizimi ishga tushirildi.

Zamonaviy sharoitda iqtisodiyoti o‘zgaruvchan Yevropa mamlakatlarida bank xizmatlari bozorida xorijiy kapital tomonidan boshqariladigan banklarning roli ortib bormoqda (xorijiy kapital tomonidan boshqariladigan banklar - bu ustav kapitalining 50% dan ko‘prog‘i norezidentlarga tegishli bo‘lgan banklardir). Ba’zi tadqiqotchilar ushbu banklarning mavjudligi aholining umuman bank tizimiga bo‘lgan munosabatiga qanday ta’sir qilishini baholashga harakat qilmoqdalar.

⁶⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.09.2018-yildagi PQ-3945-son “Milliy to‘lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. <https://www.lex.uz>.

Ular Markaziy va Sharqiy Yevropadagi o‘tish davri iqtisodiyotidagi tendensiyalarni solishtiradilar. Xususan Vengriya va Polshadan tashqari, o‘tish davridagi aksariyat mamlakatlarda xorijiy kapital banklarning asosiy qismini, shu jumladan jamg‘arma va chakana bank muassasalarini nazorat qiladi. Eng yirik chakana yoki omonat kassalarining egalari quyidagi strategik xorijiy investorlardir: Chexiya va Slovakiyada - Avstriyaning Erste, Xorvatiyada - Italiyaning UniCredito, Bolgariyada - Vengriya OTR, Litvada - Shvetsiya SEB, Estoniyada - Shvetsiyaning Swedbanki, Sloveniyada - Belgiyaning KBC⁶⁸. O‘zlarining mustaqil asosda rivojlangan va dastlab yirik korporativ mijozlarga e‘tibor qaratgan xorijiy banklar, keyinchalik, qoida tariqasida, jismoniy shaxslarning mablag‘lari bilan ham ishlay boshladilar. Binobarin, ushbu bozor segmentida chet el ishtirokining darajasi butun mamlakat bank sektoridagi ulushga mos keladi.

MDHning aksariyat boshqa mamlakatlari va Rossiyada, shuningdek, ba‘zi Markaziy Osiyo mamlakatlarida vaziyat bir muncha boshqacha. Birinchidan, bu yerdagi omonat kassalari chet el nazoratiga o‘tmagan va asosan davlat qo‘lida saqlanib qolgan. Ikkinchidan, o‘z rivojlanishining dastlabki bosqichida aksariyat xorijiy banklar jismoniy shaxslar bilan ishlashga qiziqish bildirmay, korporativ mijozlarga xizmat ko‘rsatish va tashqi iqtisodiy faoliyatga ko‘proq e‘tibor qaratdilar. 1998 yildagi moliyaviy-bank inqirozidan keyin chet el ishtirokidagi bir guruh banklar o‘z xodimlariga va korporativ mijozlar bo‘lgan kompaniyalar xodimlariga ma‘lum chakana bank xizmatlarini (joriy va jamg‘arma hisobvaraqlari, to‘lov kartalari) ko‘rsatishga urg‘u berdilar. Shundan so‘ng, yangi ming yillik bo‘sag‘asida banklarning 75 foizi chakana sektorni xizmatlar bozorida o‘zining ustuvor yo‘nalishi deb hisobladi va shundan beri manfaatdor ishtirokchilar soni doimiy ravishda ortib bormoqda.

Agar biz rivojlanishi transformatsion iqtisodiyotga ega bo‘lgan mamlakatlar uchun ko‘rsatkichlarni solishtiradigan bo‘lsak, u holda MDHning aksariyat mamlakatlari va Rossiyada shu jumladan, shuningdek Markaziy Osiyo mamlakatlarida xususiy bank depozitlarining YaIMdagi ulushi Vengriya, Polsha, Chexiya va boshqa Yevropa mamlakatlari bilan solishtirganda sezilarli darajada past bo‘ladi. Ushbu mamlakatlarda sanoati rivojlangan mamlakatlardan orqada qolish sezilarli darajada mavjud, chunki G‘arbda moliyaviy vositachilikning boshqa turlari ham nisbatan ancha rivojlangan. Masalan: pensiya, sug‘urta va pay investitsiya fondlariga investitsiyalar Yevrozona mamlakatlari aholisining barcha jamg‘armalarining yarmidan ko‘pini (56%), postsotsialistik mamlakatlarda esa atigi 31% ni tashkil qiladi.

Xorijiy kredit resurslari va kapitalidan foydalanish rolining ortib borishi milliy iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o‘zgarishlar va ishlab chiqarish salohiyatini texnologik yangilashni jadallashtirish zarurati bilan bog‘liq. Shu bilan birga, O‘zbekistonning xalqaro moliyaviy va bank xizmatlari bozoriga qo‘shilishi bir qator masalalar bilan bog‘liq bo‘lib, ularni isloh qilmasdan milliy bank tizimining hamkorligi kutilgan samara bermasligi mumkin.

Bizning fikrimizcha, O‘zbekistonning xalqaro moliyaviy va bank xizmatlari bozoriga kirishining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat. Birinchidan, O‘zbekiston bank tizimini boshqa mamlakatlar bank tizimlari bilan integratsiya qilish bo‘yicha davlat siyosatining nisbatan ehtiyotkorligi. Bu ikki tomonlama vaziyatda namoyon bo‘ladi: bir tomondan, ichki va

⁶⁸ Владимир О. Шляхи зміцнення позицій вітчизняних банків на ринку банківських послуг України [Електронний ресурс] // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2014. – Вип. 1(10). – С. 221–232. <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14vombpu.pdf>.

tashqi protektsionistik omillarning yo'qligi davlatning bank tizimiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag'batlantirish uchun deyarli qator sharoitlar taqdim etishini va shu bilan birga bu jarayonga sezilarli darajada to'sqinlik qilmasligini anglatadi. Bunga mamlakatimizdagi xorijiy kapital ishtirokidagi banklarning faoliyat yuritishini buning yaqqol dalili desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, xulosa sifatida aytganda iqtisodiyoti rivojlanayotgan mamlakatlarning (shu jumladan O'zbekiston) moliyaviy va bank xizmatlarining milliy bozorlari hali ham jahon moliya tizimini shakllantirishning global jarayonida to'laqonli teng shartlarda ishtirok eta olmayapti. Aksariyat mamlakatlar bank tizimlarining raqobatbardoshligining pastligi, jahon va Yevropa moliya bozorlariga yetarli darajada integratsiya qilinmaganligi, bank xizmatlarini ko'rsatish mexanizmlari va vositalarining cheklanganligi bunga asosiy sabablardir. Vaziyatni rivojlantirish va tubdan o'zgartirish nazarimizda quyidagi yo'nalishlarda ishlab chiqish va amalga oshirishni taqozo qiladi:

1) raqobat kuchaygan moliyaviy vositachilik vakillari o'rtasida nosimmetrik rivojlanishni bartaraf etish bo'yicha huquqiy bazani takomillashtirish, ular orasida moliya va bank xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi;

2) moliyaviy va bank xizmatlari bozorida mintaqaviy hududiy muvozanatni ta'minlash, yangi texnologiyalarni joriy etish, mijozlarga ko'rsatilayotgan xizmatlarni rivojlantirish va diversifikatsiya qilish, milliy iqtisodiyotga xizmat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan kapitallashuvning o'sishi bilan birga;

3) moliyaviy va bank xizmatlari bozorlari talablarini moslashtirish orqali transformatsion iqtisodiyotga ega har bir mamlakatning bank tizimini jahon moliya makoniga integratsiyalashuvi uchun shart-sharoitlar yaratish;

4) moliyaviy va bank xizmatlari bozorida asosiy vositachilar kapitallashuvini oshirish orqali bozorda xizmatlarni har tomonlama rivojlantirish va diversifikatsiya qilishga e'tiborni jamlash imkonini beradigan ham bank, ham parabank moliya institutlarining moliyaviy konsolidatsiyasini ta'minlash;

5) korporativ boshqaruv sifati va ishonchliligini oshirish hamda moliya-bank xizmatlari bozorida yetakchilik olg'or xorijiy tajriba va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda aks ettirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.09.2018-yildagi PQ-3945-son “Milliy to'lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori. <https://www.lex.uz>.
2. Владимир О. Шляхи зміцнення позицій вітчизняних банків на ринку банківських послуг України [Електронний ресурс] // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2014. – Вип. 1(10). – С. 221–232. <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14vombpu.pdf>.
3. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>

OCHIQ IQTISODIYOTDA PUL-KREDIT SIYOSATI

То'rayev Asrorbek Akmaljon o'g'li

Namangan davlat universiteti “Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası o'qituvchisi

e-mail: turayevasror91@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida davlatning pulkredit siyosati o‘rganish asosida uni takomillashtirish, hamda global iqtisodiy inqirozda pul – kredit siyosatining ahamiyati xususida fikr yuritilgan.

MONETARY CREDIT POLICY IN OPEN ECONOMY

Annotation. This article discusses the importance of monetary and credit policy in the global economic crisis, as well as its improvement based on the study of the monetary and credit policy of the state in the context of modernization of the economy.

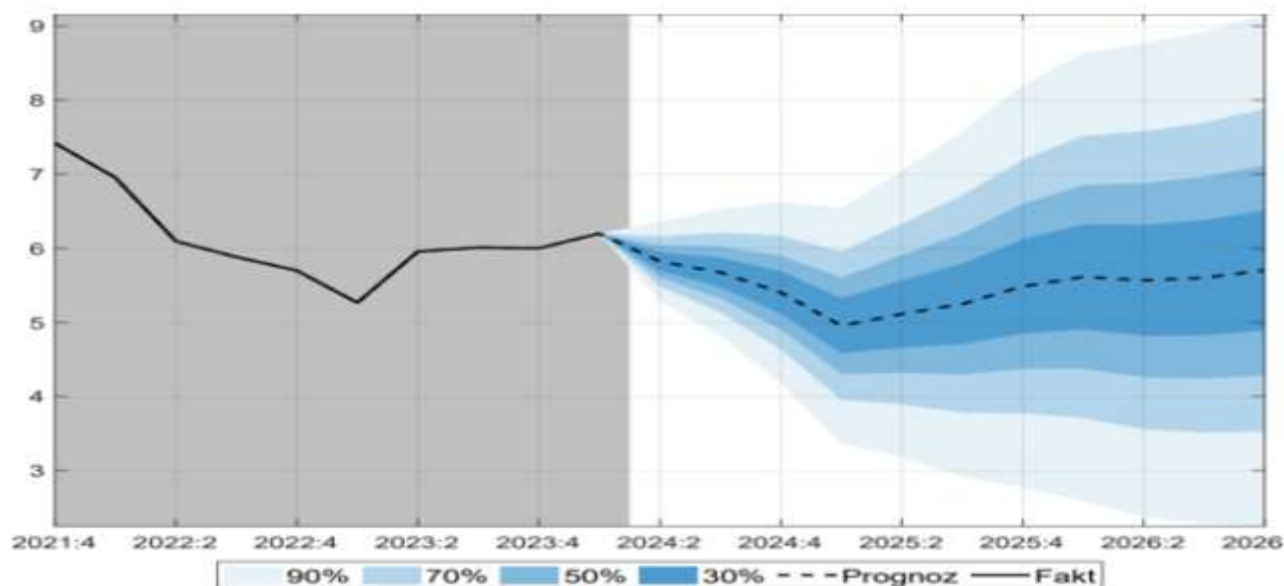
ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА В ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКЕ

Абстрактный. В данной статье рассматривается значение денежно-кредитной политики в условиях мирового экономического кризиса, а также ее совершенствование на основе изучения денежно-кредитной политики государства в условиях модернизации экономики.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, мировой экономический кризис, национальный продукт, учетная ставка.

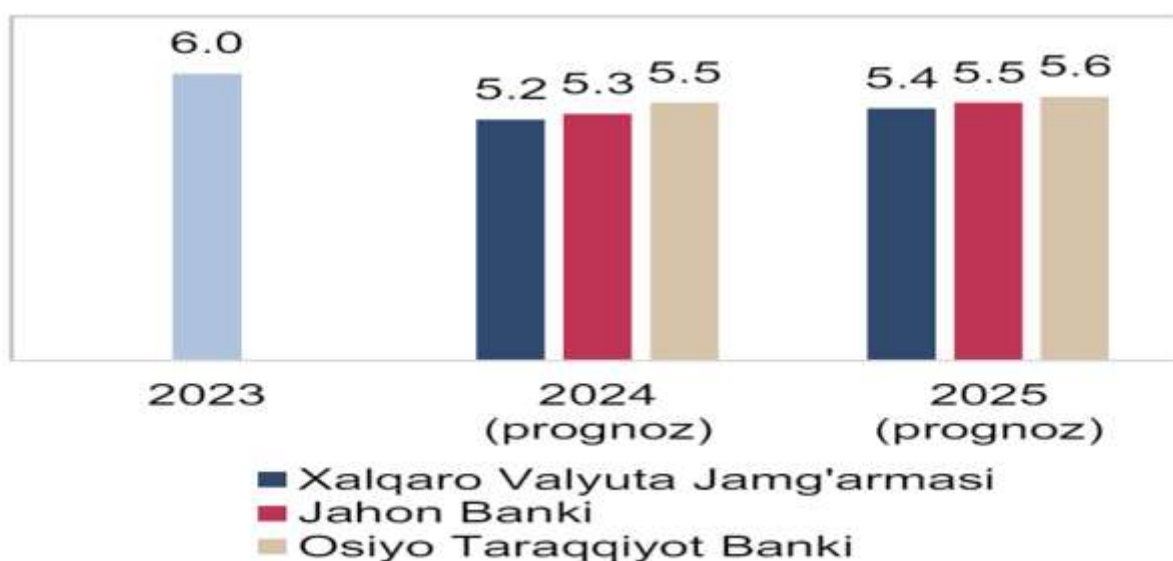
2024-yilning I choragi yakunlari bo‘yicha iqtisodiyotdagi yalpi talab va taklif darajasi, aholi va tadbirkorlik subyektlari xarajatlaridagi tarkibiy o‘zgarishlar hisobiga kelgusida iste’mol talabining ma’lum ma’noda maqbullashishi bo‘yicha kutilmalar, hamkor davlatlar iqtisodiyoti bo‘yicha prognozlar, asosiy eksport va import tovarlarining jahon narxlari bo‘yicha kutilmalarini inobatga olgan holda Markaziy bank tomonidan o‘rta muddatli makroiqtisodiy rivojlanish prognozlari qayta ko‘rib chiqildi.

Yangilangan prognozlarga ko‘ra, 2024-yilda iqtisodiy o‘sish 5,2-5,7 foiz atrofida bo‘lishi kutilmoqda. Ushbu ko‘rsatkich joriy yil yanvardagi hisob-kitoblarga nisbatan biroz pasaydi (1.1-rasm). Iqtisodiy o‘sish prognozi qayta ko‘rib chiqilishi, asosan, aholi va tadbirkorlik subyektlarining xarajatlaridagi tarkibiy o‘zgarishlar hisobiga kelgusida iste’mol talabining ma’lum ma’noda maqbullashishi bilan ifodalanadi.

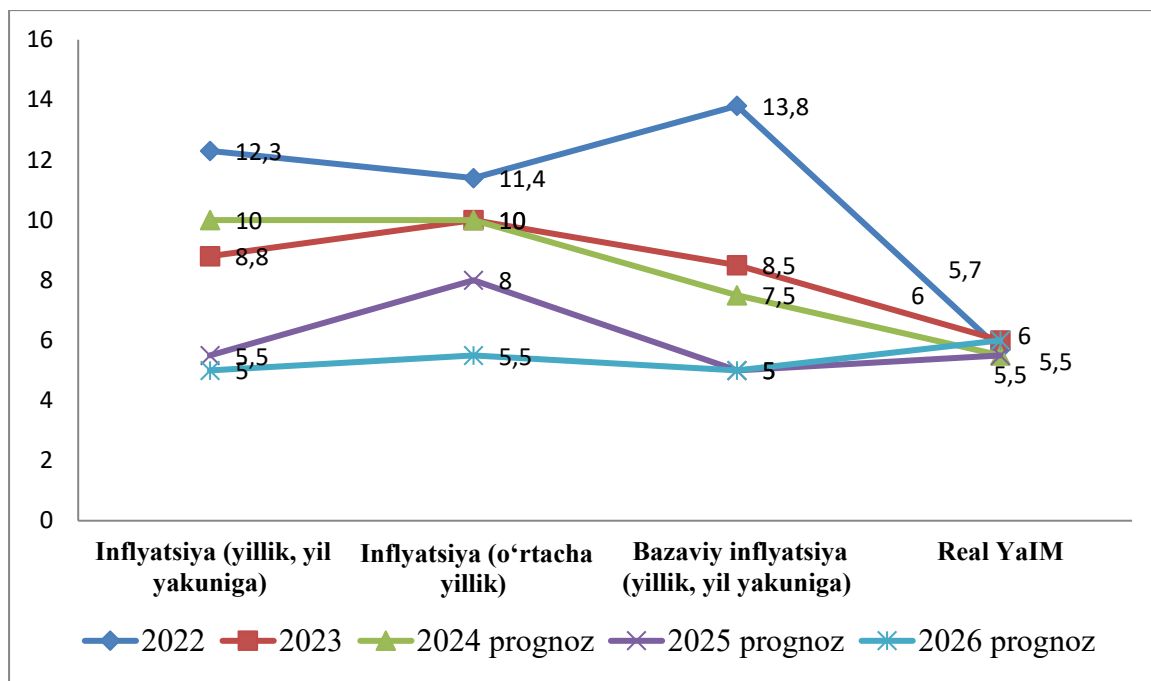
1.1-rasm. YaIM o'sishi prognozi (foizda)

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi va Jahon banki tomonidan yangilangan prognozlarga ko'ra, 2024-yilda O'zbekiston iqtisodiyotining o'sishi mos ravishda 5,2 va 5,3 foizni tashkil etishi prognoz qilinmoqda (1.2-rasm).

1.2-rasm. Xalqaro moliya tashkilotlarining O‘zbekiston YaIMi o‘shishi bo‘yicha prognozi, foizda

Iqtisodiy o‘shishning yanvar oyidagi prognozlarga nisbatan biroz (0,2-0,3 foiz bandga) pasaytirilishi global talabning qisqarishi fonida fiskal konsolidatsiya jarayonlari va savdo-hamkor davlatlarga eksport o‘shishining ma’lum darajada kamayishi bilan izohlangan.

1.1-jadval. Asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar

Yuqoridagi jadvallardan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston Respublikasida inflyatsiya darajasi 2022 yilda 12,3 foizni, 2023 yilda 8,8 foizni, 2024 yil prognoz ko‘rsatkichlariga ko‘ra 10 foizni, 2025 yilda 5,5 foizni, 2026 yilda esa 5 foizni tashkil etishi kutilmoqda. Bu ko‘rsatkichlar albatta bazaviy inflyatsiyani yillik ko‘rsatkichlarini kamayishiga olib kelmoqda. Ya’ni bazaviy inflyatsiya 2022 yilda 13,8 foiz bo‘lgan bo‘lsa, 2023 yilda 8,5 foizni, 2024 yilda prognoz ko‘rsatkichlariga ko‘ra 7,5 foizni, 2025 yilda 5,0 foizni, 2026 yilda ham 5,0 foizni tashkil etmoqda.

Avvalo, Markaziy bank faoliyatining asosiy maqsadi sifatida iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta’minlash zarurligi qat’iy belgilab qo‘yildi. Shuningdek, tegishli Prezident farmoni va xalqaro tajribadan kelib chiqib, pul-kredit siyosatini inflyasion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich muvofiqlashtirib borish vazifasi yuklatildi.

Ta’kidlash joizki, pul-kredit siyosatini inflyasion targetlash rejimiga o‘tkazish borasidagi sa’y-harakatlar 2017 yildan boshlanib, Markaziy bankning dastlabki qadamlari pul-kredit siyosati yo‘nalishida tarkibiy tuzilmalar o‘zgarishini amalga oshirish va xodimlar salohiyatini oshirishdan iborat bo‘ldi. Xususan, inflyasion targetlash rejimining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri, bu – keng qamrovli makroiqtisodiy tahlil va prognozlarni asosida qaror qabul qilish jarayoni bo‘lib, ushbu yo‘nalishda Xalqaro valyuta jamg‘armasi, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Shveysariya markaziy banki va Koreya banki mutaxassislari ko‘magida Markaziy bank xodimlarining tahliliy prognozlash salohiyati oshirib borildi. Ekonometrik modellar natijalari

bo‘yicha olingan prognozlardan Markaziy bankning kelgusi pul-kredit siyosati, xususan asosiy stavka bo‘yicha qarorlar qabul qilishda samarali foydalanilmoqda.

O‘z navbatida, ushbu rejim tamoyillarini joriy etishda o‘zgartirishlarning ketma-ketligini to‘g‘ri tanlash maqsadida dastlabki paytlarda xorijiy ekspertlar jalb etildi. Xalqaro valyuta jamg‘armasining bir qator texnik ko‘mak dasturlari orqali pul-kredit va valyuta operatsiyalari bo‘yicha chora-tadbirlar belgilab olindi.

Xususan, Chexiyaning «OG Research» konsalting kompaniyasi «Inflyasion targetlash rejimiga o‘tishning yo‘l xaritasi»ni ishlab chiqishda ko‘maklashdi. Shuni ta’kidlash joizki, inflyasion targetlash rejimida kommunikatsiya siyosatining o‘rni muhim ahamiyatga ega. Markaziy bank o‘z faoliyatida, shu jumladan pul-kredit siyosati bo‘yicha qarorlar qabul qilishda shaffoflikni ta’minlagani holda, tegishli tarkibiy bo‘linmalarni tashkil etdi va «kommunikasion ochiqlik»ni ta’minlashni muhim masalalardan etib belgiladi.

2019 yilda Prezident Shavkat Mirziyoyevning «Inflyasion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o‘tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to‘g‘risida»gi Farmoni qabul qilindi. Farmonda Markaziy bank 2020 yildan pulkredit siyosati mexanizmlarini inflyasion targetlash rejimi standartlariga bosqichma-bosqich muvofiqlashtirib borishi belgilangan bo‘lib, inflyasiya uchun oraliq target sifatida 2021 yilda 10 foizdan oshmasligini ta’minlash va doimiy targeti sifatida 2023 yildan uning 5 foizlik darajasiga erishish belgilandi.

Xususan, 2020 yilda inflyasiya darajasi 11 foizgacha pasaytirilgan bo‘lsa, 2021 yil yakunida yillik umumiy inflyasiya 10 foizni tashkil etib, belgilangan oraliq targetga erishildi. Inflyasiyaning 5 foizlik doimiy targeti qamrovli tahlillar, mamlakat makroiqtisodiy holatining prognozlari, asosiy savdo hamkorlarda shakllangan inflyasiya darajasi, inflyasion targetlarni belgilash bo‘yicha rivojlanayotgan davlatlar tajribasi asosida belgilangan.

Bunda Markaziy bank inflyasiya darajasini pasaytirish va uning barqaror past darajasini ta’minlashda mutasaddi vazirlik va idoralar bilan birgalikda choralarni ko‘rib boradi. Inflyasiyani yuzaga keltiruvchi omillar monetar va nomonetar omillarga bo‘linib, Markaziy bank pulkredit siyosati instrumentlarini faol qo‘llash orqali monetar omillarning inflyasiyaga ta’sirini minimallashtirib boradi.

Biroq, pul-kredit siyosatining nomonetar omillarga ta’siri yo‘qligi sababli boshqa vazirlik va idoralarning ham o‘z vakolati doirasida inflyasiya omillarini bartaraf etishi va shu orqali yagona umumiy maqsad mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashi muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda Markaziy bank iqtisodiyotda narxlar o‘zgarishini doimiy ravishda monitoring qilib bormoqda. Bunda, narxlari nisbatan yuqori oshayotgan tovar va xizmatlar guruhi bo‘yicha chuqur o‘rganish amalga oshirilib, mazkur omillarning inflyasiyaga salbiy ta’sirini bartaraf etish bo‘yicha takliflar Hukumatga kiritib borilayapti.

Inflyasiya bo‘yicha targetga erishish pulkredit siyosatining qat’iylashtirilishidan tashqari samarali fiskal siyosat va tarkibiy islohotlarni amalga oshirib borishni ham talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, fiskal siyosat sohasida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tadbirlar rejasi ham ishlab chiqilgan bo‘lib, bunda byudjet taqchilligini bosqichmabosqich qisqartirib borish va fiskal konsolidatsiyaga erishish, qarz olishga nisbatan cheklangan yondashuvni qo‘llash, davlat byudjeti mablag‘lari, byudjetdan tashqari fondlar, shu jumladan Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘laridan foydalanishning yillik parametrlarini qonun bilan

tasdiqlash mexanizmini joriy etish, byudjet intizomiga rioya etilishi ustidan samarali nazoratni olib boorish kabi choralar ham belgilangan.

O‘z navbatida, tarkibiy islohotlar sohasida tartibga solinadigan narxlarni erkinlashtirish jarayonlarini yakunlash, zamonaviy ishlab chiqarish va transport infratuzilmasini yaratish, butun mamlakat hududini uzluksiz energoresurslar bilan ta‘minlash, raqobat muhitini yaxshilash va teng ishbilarmonlik imkoniyatlarini yaratish, xususiyl investisiyalarni oqimining o‘sishi va moliya bozorining rivojlanishi hamda ishlab chiqarish omillari samaradorligini oshirish kabi yo‘nalishlarda ta‘sirchan choralar ko‘rilishi rejalashtirilgan.

2021 yilda ham Markaziy bankning operatsion mexanizmi va pul-kredit siyosati instrumentlarini takomillashtirish va inflyatsion targetlash rejimi standartlariga muvofiqlashtirish bo‘yicha ishlar faol davom ettirildi. Xususan, 2021 yildan Markaziy bank va Moliya vazirligi tomonidan muomalaga chiqariladigan obligatsiyalar bo‘yicha choraklik grafikni oldindan e‘lon qilish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi. Endilikda tijorat banklari muomalaga chiqarilishi rejalashtirilgan davlat qimmatli qog‘ozlarining hajmini, muddati va turini oldindan bilishlari hamda likvidlikni boshqarishda e‘tiborga olishlari mumkin bo‘ldi.

Shuningdek, pul-kredit operatsiyalari o‘tkazilish vaqtiga ham tegishli o‘zgartirishlar kiritildi. Xususan, auksionlarni kun boshida o‘tkazish va overnait operatsiyalarni kun davomida (soat 10:00 dan 16:00 gacha) amalga oshirish yo‘lga qo‘yildi. Bunda, overnait operatsiyalarning kun davomida ochiq bo‘lishi banklarning likvidlik bo‘yicha kutilmalarini muvozanatlashtirib, pul bozori foiz stavkalariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Bank tizimida likvidlik tarkibiy profisitining o‘shib borishi hamda banklararo pul bozoridagi sharoitlarning sezilarli darajada yumshashi sharoitida Markaziy bank foiz koridori ta‘sirchanligini oshirish maqsadida overnait depozit operatsiyalari bo‘yicha limitlarni to‘liq bekor qilish va doimiy ravishda cheklanmagan miqdorda amalga oshirishni hamda pul-kredit siyosati instrumentlariga tegishli o‘zgartirishlar kiritishni taqozo etdi.

Xususan, Markaziy bankning foiz koridori ± 2 foiz bandgacha kengaytirildi va ushbu o‘zgartirish banklarning pul bozoridagi faolligini oshirish va natijada banklar o‘rtasida umumiy likvidlikning samarali qayta taqsimlanishini ta‘minlash maqsadida kiritildi.

O‘z navbatida, tijorat banklariga ichki valyuta bozorida erkin savdo qilish imkoniyati berildi. Tijorat banklarining mijozlar nomidan banklararo valyuta savdosida qatnashish amaliyotidan voz kechildi va ularga o‘z ochiq valyuta pozitsiyalari doirasida chet el valyutasini erkin sotib olish va sotish imkoniyatlari yaratildi.

Ushbu holat banklarning valyuta kursini aniqlashdagi ishtirokini rag‘batlantiradi va muvozanatli valyuta kursi shakllanishiga yordam beradi. Bundan tashqari, ichki valyuta bozoridagi oldi-sotdi amaliyotlari bo‘yicha hisobkitoblar xalqaro standartlarga muvofiqlashtirildi hamda «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2021–2025 yillarga mo‘ljallangan valyuta intervensiyalari strategiyasi» tasdiqlandi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, Markaziy bank pul-kredit siyosati mexanizmlarini inflyatsion targetlash rejimiga muvofiqlashtirish bo‘yicha ishlarni faol davom ettirib kelmoqda. Asosiy maqsad esa, ta‘sirchan pul-kredit siyosatini yuritish orqali o‘rta muddatli istiqbolda narxlar barqarorligini ta‘minlash va inflyatsiya darajasini maqsadli ko‘rsatkichga qadar pasaytirishdan iborat. Bunda, albatta pul-kredit siyosatining mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashdagi ahamiyati ham ortib boradi.

Tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'ldiki, J.M.Keynsning quyidagi ilmiy xulosalari hozirgi zamon amaliyoti uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi:

1. Pullarga bo'lgan talab va foiz stavkasi o'rtasidagi o'zaro munosabat beqaror ko'rsatkich hisoblanadi, chunki, foizning «mo'tadil» stavkasi miqdori individuumning o'ziga bog'liq va turli vaqt oraliqlarida har xil holatlar ta'sirida o'zgarib turadi. Ushbu beqarorlik tufayli, moliya organlari foiz stavkalarining maqbul darajasiga erishishda pul massasini zarur darajada o'zgartirish uchun yetarli bo'lgan oraliq me'yorlarini tanlab ololmaydi. Agar bunga foiz stavkasi va umumiy talab o'rtasidagi o'zaro munosabatlardagi noaniqlik qo'shilsa, unda byudjet instrumentlariga asosiy e'tibor qaratishning asosiligi namoyon bo'ladi

2. Ma'lum sharoitlarda foiz stavkasi yetarli darajada elastik bo'lmay qolishi mumkin. Masalan, moliya organlari foiz stavkalarini pasaytirishga harakat qilganlarida ma'lum darajadagi qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ushbu qiyinchiliklar muomaladagi pul massasining sezilarli darajada o'sishi foiz stavkalariga nisbatan zaif tarzda ta'sir qilganda yuzaga keladi, ya'ni, pullarga bo'lgan talabning foiz stavkalariga nisbatan elastiklik darajasining pastligi «mo'tadil» foiz stavkasi to'g'risidagi, shuningdek, qimmatli qog'ozlar bozor kursi ko'zda tutilgan evolyusiyasi xususidagi tasavvurlarning o'zaro keskin farqlanishiga olib keladi.

3. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari passivlari umumiy hajmida markazlashgan kreditlarning juda kichik salmoqqa ega ekanligi Markaziy bankning qayta moliyalash siyosati orqali tijorat banklari kreditlari va depozitlarining foiz stavkalariga ta'sir etish imkoniyatini cheklab qo'yadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faol pul-kredit siyosatini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan quyidagi muammolar aniqlandi.

-O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ekspansionistik pul-kredit siyosatini amalga oshirish orqali uning ichki talabni rag'batlantirishdagi rolini oshirishning talab darajasida emasligi;

-iqtisodiy adabiyotda yetakchi pul-kredit konsepsiyalari hisoblangan monetarizm va keynschilik nazariy oqimlarining asosiy qoidalaridan pul-kredit siyosatining asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqilishida foydalanilmayotganligi;

-tijorat banklarining kreditlash imkoniyati sezilarli darajada chegaralab qo'yilganligi;

-respublika tijorat banklari barqarorligi va to'lovga qobilligi ta'minlanishidagi kamchiliklarning mavjudligi;

- kredit multiplikatorining tebranishi bilan bog'liq bo'lgan uslubiy muammo

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi: No 03/19/582/4014.
2. Мишкин, Ф.С. (2013). Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. Пер. с англ. (п.485). Мoscow: ООО «I.D. Williams».
3. Taylor, J. (1993). The Robustness and Efficiency of Monetary Policy Rules as Guidelines for InterestRate Setting by European Central Bank. Journal of Monetary Economics, Vol. 43. Issues, b. 655-679.

4. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
5. Karaliyev Sherbek “Markaziy bankning faol pul-kredit siyosatini shakllantirish masalalari”. Dissertatsiya ishi 2011 yil

TA'LIMDA XALQARO HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYALARI VA YONDASHUVLARI

URINOV BAHROM JAMOLIDDINOVICH

Annotatsiya. Jahon miqyosidagi ta'lim jarayoni taraqqiyotidagi umumiy muammolar, yo'nalishlardan kelib chiqib aytish mumkinki, insoniyat ma'lum qiyinchiliklar va qarama-qarshiliklarga qaramasdan, fan va texnika yutuqlariga, umumiy savodxonlik va madaniyatga tayangan holda XXI asrga dadil kirib bordi. Bu o'rinda ta'lim sohasida tobora kengayib borayotgan xalqaro hamkorlik ahamiyatini alohida ta'kidlash joiz. Masalan, hozirgi mavjud tarixiy sharoitda Yevropa kasb ta'limi fondi tomonidan amalga oshirilayotgan tadbirlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Yevropa kasb ta'limi fondi Yevropa Ittifoqi organlari tizimidagi mustaqil tashkilot bo'lib, bunday tashkilotlarning paydo bo'lishi qator o'ziga xos muammolarni yechish zaruratidan kelib chiqdi. Ushbu maqolada yuqoridagi masalalarga yechim topishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar. Xalqaro hamkorlik, integratsiya, ta'lim almashinuvi, xorijiy tajriba, ta'lim tashkilotlari.

Kirish.

Respublikamizda zamonaviy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarga ega, innovatsion fikrlaydigan yangi avlod mutaxassislarini tayyorlash, ta'lim, fan va innovatsiya natijalarini tijorotlashtirish, oliy ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishga doir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. “Oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish, oliy ta'limning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xorijiy ta'lim va ilm-fan texnologiyalarini jalb etish”⁶⁹ kabilar oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilangan. Bu esa, iqtisodiy fanlarni o'qitish sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi kompleks omillarni aniqlashtirish; iqtisodiy ta'lim jarayoniga ilg'or xorijiy tajribalarni tatbiq etishning adaptiv-integratsion modelini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Adabitotlar tahlili

Hamkorlik pedagogikasi, “Case-study” uslubi, professional pedagogik mahorat, ta'limda ilg'or xorijiy tajribalar, O'zbekistonning xalqaro hamkorliklari, xorijiy oliy ta'lim muassasalarida sifat va raqobatbardoshlikni ta'minlash masalalari, ta'lim sifatini boshqarish,

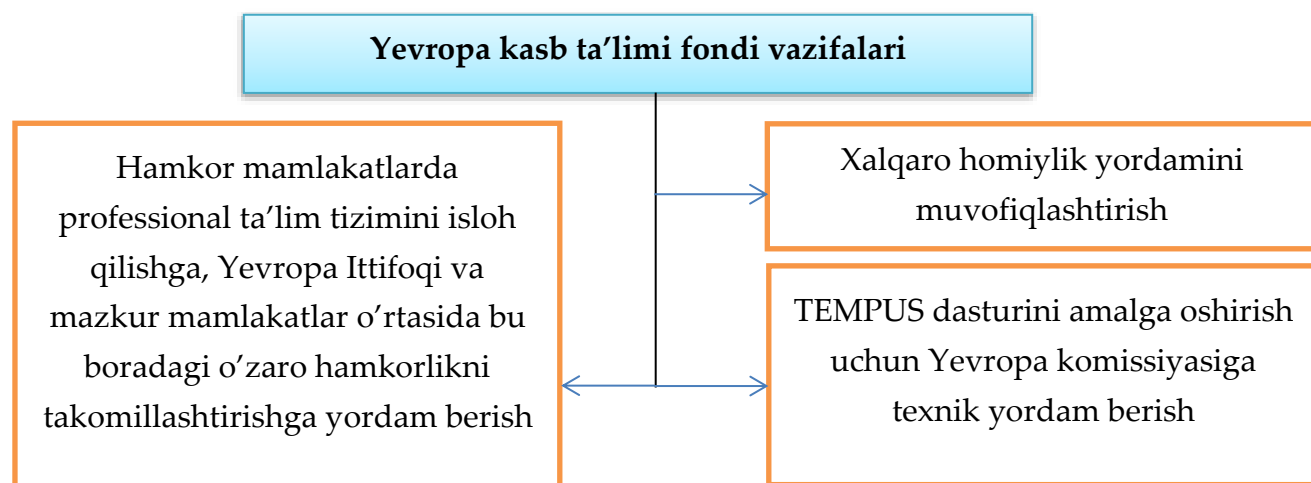
⁶⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон; 30.04.2020 й., 06/20/5987/0521-сон.

sifatli va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, oliy ta’lim taraqqiyotining qiyosiy o‘rganilishi respublikamiz olimlaridan H.T.Omonov, O.D.Raximov, Sh.A.Abdullayeva, A.A.Abduqodirov, F.A.Astanova, F.A.Abduqodirova, I.Isayev, M.Mutalipova, M.Imomov, E.Z.Nuriddinov, Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov, P.M.Lutfullayev, M.M.Yakubbayev kabilar tomonidan o‘rganilgan. Tahlillar va natijalar

Yevropa kasb ta’limi fondining ma’muriyati Italiyaning Turin shahrida joylashgan bo‘lib, o‘z faoliyatini 1995-yil-yanvar oyidan boshladi. U Yevropa Ittifoqining 1990-yil 7-maydagi 1360-90 raqamli Qaroriga muvofiq ta’sis etildi.

Keyingi 2063-94 raqamli qaror avvalgisiga ayrim o‘zgartirishlar kiritdi. Yevropa kasb ta’limi fondining asosiy vazifasi – Markaziy va Sharqiy Yevropada, yangi mustaqil davlatlar va Mo‘g‘ulistonda professional ta’lim borasida islohotlarni amalga oshirish, hamkorlik va o‘zaro yordamni muvofiqlashtirishdir. Bundan tashqari, Yevropa kasb ta’limi fondi TEMPUS dasturi, ya’ni oliy ta’lim sohasida Yevropa Ittifoqi va mazkur mamlakatlar o‘rtasida hamkorlik dasturini hayotga tatbiq qilishda texnik yordam uyushtiradi. Yevropa kasb ta’limi fondi direktorlar Kengashi tomonidan boshqarilib, bu Kengashga Yevropa Ittifoqiga a’zo mamlakatlarning va Yevropa Komissiyasining vakillari kiradilar va keyingilari majlisga raislik qiladilar. Direktorlar Kengashi bir-yilda ikki marta kengashib Yevropa kasb ta’limi fondining-yillik ish dasturi loyihalarini va byudjetini tasdiqlaydi. Pirovardida, bu hujjatlar (Yevropa Ittifoqi byudjeti doirasida) Yevropa Parlamenti tomonidan tasdiqlanadi.

Yevropa Ittifoqi Phare va Tacis singari global dasturlar orqali Markaziy va Sharqiy Yevropada, yangi mustaqil davlatlarda hamda Mo‘g‘ulistonda hamkorlik tadbirlarini amalga oshiradi. Bu mamlakatlarning har biri o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, hamkorlikni ham o‘z ehtiyojlariga ko‘ra tashkil qilsalar-da, ularni quyidagi guruhlariga bo‘lish maqsadga muvofiq:

- Yevropa Ittifoqiga a’zo bo‘lishga tayyorgarlik ko‘rayotgan mamlakatlar (Bolgariya, Chexiya, Estoniya, Vengriya, Latviya, Litva, Polsha, Slovakiya, Sloveniya).

- Albaniya va sobiq Yugoslaviya Respublikasi mamlakatlari (Makedoniya, Bosniya);

- yangi mustaqil davlatlar: Armaniston, Ozarbayjon, Gruziya, Qozog‘iston, Belarus, Qirg‘iziston, Moldova, Rossiya Federatsiyasi, Tojikiston, Turkmaniston, Ukraina, O‘zbekiston va Mo‘g‘uliston.

Yevropa kasb ta’limi fondi, asosan, Yevropa Ittifoqi va hamkor mamlakatlarga yordam va ko‘maklashuv dasturlari hisoblanuvchi Phare va Tacis dasturlari orqali ish yuritisa-da,

bundan tashqari, u ko'plab dastur va loyihalarning amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlaydi. Bu borada Yevropa kasb ta'limi fondi amalga oshirayotgan tadbirlarning ko'lami keng: boshlang'ich professional ta'lim berishdan tortib, malaka oshirish, yoshlar va kattalarni qayta kasbga o'rgatish, menejerlar tayyorlash va boshqalar. Jumladan, Yevropa kasb ta'limi fondiga xos asosiy xizmatlar quyidagilardan iborat:

- kasb ta'lim sohasida talab va ustivor yo'nalishlarini aniqlashga yordamlashuv;
- bajarilayotgan ishlar va kelajakda tug'ilishi mumkin bo'lgan ehtiyoj hamda talablar haqida ilmiy axborotlar tayyorlash;
- bu borada qo'shma loyihalar tuzish imkoniyatlarini aniqlash va ularni amalga oshirish;
- dasturlarni amalayotga tatbiq qilish;
- uyushtiriladigan hamkorlik yordamini nazorat qilish va baholashga yordamlashish;
- ilmiy axborot tarqatish va tajriba almashuv.

Yevropa kasb ta'limi fondining asosiy vazifasi hamkor mamlakatlarga professional ta'lim sohasini rivojlantirish, isloh qilishga yordam berishdan iborat. Bu tadbirlar asosan:

- 1) ilmiy axborot tarqatish;
- 2) ta'lim siyosati bo'yicha maslahat berish;
- 3) loyihalarni amalga oshirish;
- 4) o'zaro hamkorlik qilish kabi shakllarda ro'yobga chiqariladi.

Hozirgi paytda Yevropa kasb ta'limi fondi Yevropa Ittifoqi mamlakatlari doirasida islohotlarni amalga oshirishga yordamlashuvchi, ilg'or tajribalar haqida axborotlar tarqatuvchi (SEDEGOR ishtirokida) yirik markazga aylandi. U, ayniqsa, professional ta'lim muammolarini hal qilishda, sohani hamkor mamlakatlarda isloh qilish borasida faol ish yuritmoqda. Bu maqsadlarda hamkor mamlakatlarda ilmiy kuzatish xizmatlari tuzilgan. Ularning asosiy vazifasi bu borasidagi milliy siyosatini va xalqaro hamkorligini muvofiqlashtirish uchun zarur axborot to'plashdir. Bundan tashqari, milliy kuzatish shoxobchalari to'plangan axborotlarni tahlil qiladi. Kasb ta'limi sohasida boshqa hamkor mamlakatlarda o'tkazilayotgan tadbirlar va davlat siyosati haqida axborot tarqadi, o'z mamlakatlarida faoliyat ko'rsatayotgan kasb maktablarining rivojlanishi, mutaxassislar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimlarining faoliyatidagi sifat va miqdor ko'rsatkichlari haqida ma'lumotnomalar tayyorlaydi va tarqatadi. Yagona yo'riq asosida tayyorlanadigan bunday ma'lumotlarda quyidagilar aks ettiriladi:

- kasb ta'limi bo'yicha muayyan mamlakatning milliy siyosatini baholash;
- joriy tadbirlar o'tkazish jarayonidagi taraqqiyotini kuzatish;
- muayyan mamlakat uchun bu boradagi talab va ustivor yo'nalishlarini aniqlash, ularni hal qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;
- homiylik tadbirlarini o'zaro muvofiqlashtirishga ko'maklashish. Kuzatish xizmatlarini va boshqa manbalardan tushgan ma'lumotlar asosida Yevropa kasb ta'limi fondi har bir mamlakatga oid qisqa tahliliy ma'lumotlar tayyorlaydi. Bunda asosiy e'tibor eng muhim masalalarga, ya'ni hamkor mamlakatlardagi kasb ta'lim hamda kadrlar tayyorlash tizimi talablariga, uning ustivor yo'nalishlariga qaratiladi. Yevropa Kengashining maxsus qaroriga binoan Yevropa kasb ta'limi fondining Maslahat Kengashi ham tuzilgan. Uning faoliyatida hamkor mamlakatlardan, Yevropa Kengashiga a'zo bo'lgan davlatlardan, shuningdek, ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlardan vakillar ishtirok etadilar. Maslahat Kengashi Yevropa kasb ta'limi fondining boshqaruv organi sifatida asosiy axborot manbai vazifasini ham bajaradi. Maslahat Kengashi yillik ish rejasi yig'ilishlari o'tkazadi. Maxsus masalalar bilan

shug‘ullanuvchi kichik guruhlarining yig‘ilishlarini ham tashkil qiladi. Uning asosiy vazifalaridan biri Yevropa kasb ta’limi fondining-yillik ish dasturlarini muhokama qilish va tegishli tavsiyalar ishlab chiqishdir. O‘zaro milliy axborotlar ayirboshlash, tajriba almashuvlar, yetakchi mutaxassislar ishtirokida boshqa tarmoqlarda ham tashkil qilinadi. Mazkur hamkor mamlakatlar va Yevropa Ittifoqi davlatlarida mutaxassislar ma’lum joylarda doimiy uchrashuvlar o‘tkazib turadilar. Bunday tarmoqlar qatoriga Phare dasturi bo‘yicha olib boriladigan ishlarni boshqaruvchi organlar, Tacis dasturi bo‘yicha olib boriladigan faoliyatni muvofiqlashtiruvchi guruhlar, hodimlar malakasini oshirish shahobchalari (Staff Development), TEMPUS dasturi bo‘yicha ishlarni muvofiqlashtiruvchi milliy xizmatlarni kiritish mumkin.

Yevropa kasb ta’limi fondi hamkor mamlakatlarning iltimoslariga binoan kasbiy ta’lim va kadrlar tayyorlash muammolariga bag‘ishlangan tavsiyanomalar tayyorlaydi. Bunday tavsiyanomalar alohida mamlakat yoki Yevropa komissiyasi boshqa homiy tashkilotlar talabiga binoan ham tayyorlanishi mumkin. Masalan, Phare va Tacis dasturlarini amalga oshirish samaradorligini oshirish borasidagi tavsiyanomalar shular jumlasidandir.

Hozirgi paytda Yevropa kasb ta’limi fondi amalga oshirayotgan loyihalarni ikki asosiy turga bo‘lish mumkin:

1. Yevropa kasb ta’limi fondi sinov tajriba loyihalari. Ularning asosiy maqsadi yangi talab va takliflarni qondirish hamda Phare va Tacis dasturlari asosida tuziladigan keng miqyosli loyihalarni amalga oshirishga zamin tayyorlashdir. Bunday tajriba loyihalari, bevosita, Yevropa kasb ta’limi fondi mablag‘lari yoki manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

2. Keng ko‘lamli milliy yoki ko‘p tomonlama manfaatlarini hisobga oluvchi loyihalar (Phare va Tacis dasturlari mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladi).

Bu loyihalar butunlay mustaqil yoki keng qamrovli dasturning bir qismi bo‘lishi mumkin. Masalan, mintaqaviy taraqqiyot dasturi doirasida “kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash” loyihasini shu jumlagi kiritish mumkin.

Xalqaro hamkorlik doirasida Yevropa kasb ta’limi fondi quyidagi tadbirlarni amalga oshirayapti:

- qo‘shma loyihalar ishlab chiqishda boshqa homiylar bilan bevosita hamkorlik aloqalarini o‘rnatish;
- turli homiy tashkilotlar aksiyalarini muvofiqlashtirishga ko‘maklashish;
- kasb ta’limi va kadrlar tayyorlash borasidagi axborotlarni hamma manfaatdor muassasalarga yetib borishini yo‘lga qo‘yish.

TEMPUS Yevropa Iqtifoqiga a‘zo hamda hamkor davlatlar o‘rtasida oliy ta’lim sohasida hamkorlikni amalga oshiruvchi dastur hisoblanib, asosiy maqsadi Lissabon strategiyasi va Boloniya jarayonini amalga oshirishda oliy ta’lim sohasidagi hamkorlikni kengaytirishdan iborat. Bunda Yevropa Ittifoqi universitetlari o‘z nou-xaulari va ilg‘or tajribalarni targ‘ib qiladilar.

TEMPUS doirasida dastur amalga oshirilayotgan davlatlarda oliy ta’lim sohasini rivojlantirishni, zamonaviy o‘quv dasturlari, rejalari va adabiyotlarni shakllantirishga, shuningdek, hamkor davlatlar oliy o‘quv yurtlari boshqaruvini takomillashtirish borasida amalga oshirish ko‘zda tutilgan loyihalarga asosiy e‘tibor qaratiladi. 1999-yil 29-aprelda Yevropa Ittifoqi Vazirlar kengashi 2000-2006-yillarga mo‘ljallangan “TEMPUS – III” dasturini

qabul qildi. Bu davrda dastur orqali quyidagi masalalar hal qilinishi ko'zda tutildi:

- oliy ta'lim tizimi va muassasalarini, ularni boshqarishni isloh qilish;
- ustivor yo'nalishlar bo'yicha o'quv dasturlari tayyorlash;
- ma'muriy-idora tizimlarini takomillashtirish (institutsional qurilish) davlat organlarida, xususi korxonalarda, kompaniyalarda va nodavlat tashkilotlarida ishlovchi hodimlar tayyorlashning normativ bazasini yaratish va uni resurslar bilan ta'minlash;
- iqtisodiy islohotlar sharoitida mutaxassislar saviyasiga qo'yiladigan aniq talablarga va amaliy ehtiyojlarga mos keladigan ta'limning yangi shakl va usullarini ishlab chiqish, bunda oliy ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yaxshilash va kengaytirishni hisobga olish;
- Janubi-Sharqiy Yevropada, shuningdek, yangi mustaqil davlatlarda, Mo'g'ulistonda mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash, muayyan loyiha bo'yicha bir necha mamlakatlar ishtirokini qo'llab-quvvatlash.

Ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorliklar boshqa sohalardagi xalqaro hamkorliklardan tubdan farq qilishini ta'kidlash joiz. Darhaqiqat, maorif sohasidagi hamkorliklar xalqaro hamkorlikning eng jadal va mustahkam yo'llari orqali amalga oshirilmoqda. Odatda bunday hamkorlik turli yoshdagi hamma odamlar, ma'lumoti turli darajadagi barcha kasb egalarining talab va ehtiyojlariga hamkorlik qiluvchi davlatlar yuritayotgan siyosatga moslashtirilganligi, manfaatdor davlatlar hukumatlarining qisqa vaqtda yuzaga keluvchi manfaatlariga aloqador emasligi, tashkiliy va voqelanishi jihatidan ham vaqt talab qilishi, iqtisodiy jihatdan yuqori samaradorligi bilan o'ziga jalb qiladi.

Shunday qilib, mohiyatiga ko'ra xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan va ayni paytda “xilma-xillik ichida hamjihatlik” formulasiga mos keladigan umumjahon maorif maskani barpo qilinadi. Yevropa oliy ta'limi sohasidagi olib borilayotgan islohotlar maqsadlari mazkur sohaning ikkita asosiy omillari ya'ni – Boloniya jarayoni hamda Lissabon strategiyalarining amalga oshirilishi bilan bog'liq.

Bugungi kunda 46 dunyo davlatlaridan bir qator xalqaro tashkilotlar yordami bilan UmumYevropa oliy ta'limi maydonini yaratishga qaratilgan Boloniya jarayonida ishtirok etmoqda. Ushbu jarayonning maqsadlari muntazam ravishda (har ikki yilda) qayta o'rganilgan holda, 1999-yilda boshlangan jarayon faoliyati rivojlanib bormoqda (2001 – Praga, 2003 – Berlin, 2005 – Bergen, 2007 – London). 2009-yilning-aprel oyida ta'lim vazirlarining navbatdagi uchrashuvi Belgiyaning Lyoven shahrida bo'lib o'tdi.

London shahrida 2007-yilning may oyida bo'lib o'tgan navbatdagi vazirlar uchrashuvi natijasida «UmumYevropa oliy ta'limi maydonini yaratish yo'lida: globalizatsiya da'vatlariga javoblar» bayonoti joriy etildi.

London shahrida joriy etilgan bayonot asosida erishilgan natijalar va keyingi ikki yilga belgilangan yo'nalishlar bo'yicha asosiy maqsadlar quyidagicha:

- Safarbarlik – shaxsiy o'sish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, oliy ta'lim va ilmiy tadqiqot sohalarida sifat ta'minlash madaniyatini yuksaltirish kabi masalalarga qaratilgan Boloniya jarayonining asosiy elementlariga kiradi. Muhojirlik, diplomlarni tan olish, moliyaviy rag'batlarning kamligi va nafaqa to'lash tizimining ixchamsizligi bilan bog'liq muammolarni yechish bo'yicha faoliyatning davom ettirilishi ko'zda tutilgan.

- Uch sikldan iborat oliy ta'lim tizimiga o'tish jarayonida ahamiyatli taraqqiyotga erishildi. O'quv dasturlarni mehnat bozori ehtiyojlari va keyingi ta'lim olishning maqsadlariga

muvofiq ravishda takomillashtirish hamda ishga joylashish darajasini ko'tarish zarurligi qayd qilindi.

- Oliy ta'lim kvalifikatsiyalari va dastlabki olingan ta'lim va o'quv davrlarni obyektiv ravishda tan olish masalalari UmumYevropa oliy ta'limi maydonini muhim elementlari qatoriga kiradi. Tan olish masalalari bo'yicha maxsus ishchi guruh faoliyatini yanada takomillashtirish uchun guruh a'zolarining zimmasiga milliy faoliyat rejalarini tahlil qilish va ilg'or tajribani ENIS/NARIS tizimlari orqali tarqatish yuklatildi.

- Kvalifikatsiya tizimlari UmumYevropa oliy ta'limi maydonini rivojlanish markaziy elementlar va ta'limning taqqoslana olishlik va tiniqligini ta'minlash mexanizmlari qatoriga kiradi. Ushbu tizimlar oliy ta'lim muassasalariga modul va o'quv dasturlarini ishlab chiqishga va dastlabki barcha shakllarda olingan ta'lim hamda kvalifikatsiyalarni tan olishga yordam beradi. UmumYevropa oliy ta'limi maydoni doirasida tasdiqlangan davomiy, uzluksiz o'qish uchun mo'ljallangan va Yevropa Komissiyasi tomonidan taqdim etilgan.

- To'plangan hisobot ma'lumotlariga ko'ra, hayot davomida uzluksiz ta'lim olishning ayrim elementlari barcha mamlakatlarda mavjud, lekin ixcham o'quv trayektoriyalarini ishlab chiqilishi zarurligi ko'rib chiqildi.

- UmumYevropa oliy ta'limi maydoni doirasidagi sifat ta'minoti bo'yicha Bergen shahrida tasdiqlangan standartlar va maslahatlar keng ravishda qo'llab-quvvatlandi, shu bois sifat ta'minlash jarayonida ishtirok etayotgan talabalar soni oshdi. Kvalifikatsiyalarni o'zaro tan olish va akkreditatsiya masalalari bo'yicha xalqaro hamkorlik davom etadi. Oliy ta'limda sifat ta'minlash, Yevropa agentliklar ro'yxatini tuzish to'g'risida kelishildi.

- Umumyevropa oliy ta'limi maydoni va Yevropa ilmiy tadqiqotlar maydoni o'rtasidagi hamkorlikni yuksaltirish – muhim masalalar qatoriga kiradi. Universitetlar va institutlar oliy ta'limdan keyingi ta'lim dasturlarini o'zlarining tashkiliy maqsadlariga muvofiqlashtirish, izlanuvchi va tadqiqotchilar faoliyatlarining samaradoriligiga e'tibor qaratishlari kerak.

- Ijtimoiy o'lchov jihatidan jamiyat birligini ta'minlash, tengsizlikni kamaytirish va fuqarolarning bilim va mahoratlar saviyasini ko'tarish kabi masalalarda oliy ta'limning hissasini yuksaltirish zarur. Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan barcha mamlakatlarning talabalarida, ularning millati, ijtimoiy va iqtisodiy ahvolidan qandayligiga qaramay, oliy ta'lim olishi uchun imkoniyatlar yaratib berilishi shart.

- Yevropa oliy ta'lim maydoni butun dunyo jihatidan bir qator mamlakatlarda Boloniya jarayonining doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar jiddiy qiziqishga ega bo'lganligi alohida belgilandi. Mazkur islohotlar Yevropa va xalqaro hamkorlar o'rtasida barcha masalalar bo'yicha muzokaralarga sabab bo'ldi. Axborot ta'minotini mukammallashtirish hamda UmumYevropa oliy ta'limi maydoni jozibadorligini va raqobatbardoshligini yuksaltirishga, shuningek, raqobatbardoshlik asosida tashkil topgan hamkorlikni va siyosiy dialogini kuchaytirishga, oliy ta'lim kvalifikatsiyalarini tan olish qoidalarini takomillashtirishga qaratilgan faoliyat davom etish zarur – ushbu qismni Lyovendagi so'nggi ma'lumotiga asoslanish yoki almashtirish mumkin.

2009-yilda bo'lib o'tgan vazirlar uchrashuvining natijasiga ko'ra, “Boloniya jarayoni – 2020” Lyoven dasturi qabul qilindi va unda quyidagilar ko'rib chiqildi:

- keyingi-yillarga mo'ljallangan Boloniya deklaratsiyasi va siyosat oldiga qo'yilgan masalalarning dolzarbligini tasdiqlaydi;

- Boloniya deklaratsiyasini amalga oshirishdagi xarakatlarning zarurligini ta'kidlaydi;

-“Yevropa bilimi – ijod va innovatsiya”sini yaratish jarayonida keyingi-yillarga oliy ta’limning rolini aniqlaydi. Uning roli va taklifi, shu qatorda Yevropaning ham bu masalada to’qnashayotganini hisobga olgan holda, oliy ta’lim ijtimoiy mablag’ sarflash bilan ustuvor yo’nalish ekanligi e’tirof etildi.

Oliy ta’lim sohasining asosiy ustuvor yo’nalishlar quyidagilardan iborat:

- ijtimoiy o’lchovning keyingi rivojlanishi: hamkor-davlatlar aholining ko’p qismini qamrab olish bo’yicha milliy o’lchov maqsadlarini hamda, ayniqsa guruh, aholi qatlamlariga yetarli darajada taqdim etilmaganligini aniqlaydi;

- hayot davomida ta’lim olish – bu ta’lim tizimining asosiy qismi bo’lishi zarur: hamkorliklar orqali qiziqish bildirgan tomonlar bilan hayot davomida ta’lim olish siyosatini amalga oshirish va milliy kvalifikatsiya tizimlarini ishlab chiqish;

- bandlilikka yordam: dastlabki kvalifikatsion xususiyat va yordam, yuqori kvalifikatsiyaga ega mehnat resurslarini yangilash kabi aniq maqsadlar qo’yildi.

Lissabon strategiyasi 2000-yilning iyun oyida Lissabonda bo’lib o’tgan Yevropa Ittifoqi davlatlarning katta yig’ilishida joriy etildi. Mazkur strategiya dunyoda eng raqobatli Yevropa Ittifoqi bozorini 2010-yilga qadar yaratilishi ko’zda tutilgan. Lissabon strategiyasi ilmiy tadqiqot, innovatsion faoliyat va raqobatbardoshlik sohalarida oliy ta’lim muassasalari o’rtasida hamkorlik vazifasini amalga oshiradi.

Lissabon strategiyasini Yevropa Ittifoqiga a’zo bo’lgan 27 davlatlari qamrab olingan bo’lib, ya’ni kichik Yevropa Boloniya jarayoniga jalb qilingan (46 davlatlar) tashkil qiladi. Lissabon strategiyasining boshqaruvi Yevropa Komissiyasi va Yevropa Ittifoqiga a’zo davlatlarning mas’ul shaxslar tomonidan bajariladi.

Lissabon strategiyasiga asosan ilmiy tadqiqotlarga, yangi innovatsiyalarga, zamonaviy usulda ish yuritishga, jamiyat ichida ilmiy xodimlarning hissasini tan olish va ularga ilmiy tadqiqotni rivojlanishi uchun zarur bo’lgan imkoniyatlarni yaratish orqali Yevropa oliy ta’lim muassasalari raqobatlik saviyasini ko’tarish bo’yicha faoliyati davom etilishi rejalashtirilgan.

Bolon jarayoni – oliy ta’limda yagona Yevropa tizimini vujudga keltirish maqsadida Yevropa davlatlari ta’lim tizimini bir-biriga yaqinlashuvi va moslashish jarayonidir. Bolon jarayonining rasmiy boshlanish vaqti Yevropaning 29 davlati tomonidan 1999-yil 19-iyunda Bolon deklaratsiyasini qabul qilinishi hisoblanadi. Bolon jarayonining boshlanish tarixi 1970-yillarda Yevropa Ittifoqi vazirlar Kengashining ta’lim sohasidagi birinchi rezolyutsiyasini qabul qilinishi bilan belgilanadi. 1998-yilda Yevropaning 4 ta davlati (Fransiya, Germaniya, Buyuk Britaniya va Italiya) ta’lim vazirlari Parij universitetining 800-yilligini nishonlash vaqtida, oliy ta’limdagi turli tizimlar Yevropada fan va ta’limni rivojlanishiga to’siq bo’layotganligi to’g’risida bir fikrga kelishdi va Sorbon deklaratsiyasini imzolashdi. Deklaratsiyaning maqsadi Yevropada oliy ta’lim tizimini standartlashtirish maqsadida umumiy qoidalar ishlab chiqishdan iborat edi. Sorbon deklaratsiyasi maqsadi 1999-yilda Boloniya deklaratsiyasining imzolanishi bilan o’z tasdig’ini topdi va Yevropaning 29 davlati o’z xohishi bilan, ixtiyoriy ravishda ushbu deklaratsiyani imzoladilar.

Bolon jarayonining asosiy maqsadi ta’lim jarayonidagi yagona Yevropa standartlarni amalga oshirishda namoyon bo’ladi. Jumaladan, Yevropada yagona oliy ta’lim tizimini vujudga keltirishi natijasida abituriyetnlarda istalgan oliygohga kirish imkoniyatlari paydo bo’ladi. Bu orqali Bolon jarayoniga a’zo oliy ta’lim muassasalarida sifatning ortishiga erishish mumkin bo’lsa, boshqa tomonda talabalar hamda professor-o’qituvchilarning oliy ta’lim muassasalari

orasida almashinuv dasturlarini amalga oshirish osonlashadi.

Bolon deklaratsiyasiga yutuq tomonlaridan yana biri bitiruvchilarning ish bilan ta’minlash masalasi barcha oliy ta’lim muassasalari tomonidan bir xil kvalifikatsiyadagi ma’lumotning berishi natijasida mehnat bozorlarida ishga yollash jarayonlarining muammosiz amalga oshirilishidadir.

1-jadval

Davlatlarning BOLON deklaratsiyasiga qo’shilish davrlari

1999	Avstriya	Ispaniya	Belgiya	Italiya	Vengriya	Lixtenshteyn
	Bolgariya	Latviya	Buyuk Britaniya	Litva	Gretsiya	Lyuksemburg
	Daniya	Malta	Irlandiya	Gollandiya	Islandiya	Norvegiya
	Polsha	Portugaliya	Ruminiya	Slovakiya	Sloveniya	Finlyandiya
	Fransiya	Chexiya	Shveysariya	Shvetsiya	Estoniya	
2001	Kipr	Turkiya	Xorvatiya			
2003	Albaniya	Andorra	Bosniya va Gersegovina	Makedoniya	Rossiya	Serbiya
2005	Ozarbajjon	Armaniston	Gruziya	Moldava	Ukraina	
2007	Chernogoriya					
2010	Qozog’iston					

Boloniya deklaratsiyasining asosiy tamoyillari bir xil akademik darajadagi diplom berish va bu orqali bitiruvchilarni ish bilan ta’minlash muammosini hal etish, tayanch va bitiruvchi pog’onalari o’qitishini tashkil etish, oliy ta’lim muassasalari o’rtasida talabalar va professor-o’qituvchilar almashinuvini ta’minlash, ta’lim sifatini ta’minlash maqsadida Yevropa ittifoqi davlatlariga yordamlashish, ta’lim sifatini baholashda ichki monitoring va iste’molchilar yondashuvlariga asoslanish, hamkorlik asosida yangi o’quv dasturlari, o’quv rejalari ishlab chiqish orqali Yevropa an’alarini yaratish hisoblanadi.

Bolon deklaratsiyasi doirasida har ikki yilda bir marta a’zo davlatlar ta’lim vazirlari ishtirokida konferensiya tashkil etiladi (2001-yil – Praga, 2003-yil-Berlin, 2005-yil – Bergen, 2007-yil – London, 2009-yil – Lyoven (Belgiya), 2010-yil-Budapesht va Vena). Shuningdek, ushbu jarayon doirasida tashkiliy forumlar (1-tashkiliy Bolon forumi -2009-yil Lyoven shahrida, 2-tashkiliy Bolon forumi – 2010-yil Venada) o’tkazilshgan.

Ta’limning bakalavr va magistr pog’onalari ajratilishi, oliy ta’lim muassasalarida yagona ECTS tizimining joriy etilganligi hamda universitetlar va o’quv dasturlarini akkreditatsiyalashning Yevropacha yondashuviga asoslanilishi oliy ta’lim muassasalari kelajagini aniqlashda katta rol o’ynaydigan tamoyillar hisoblanadi.

Bolon jarayonida talabalar mobilligini va ta’lim dasturlarini muvofiqligini ta’minlash maqsadida Yevropa kredit o’tkazish va jamg’arish tizimi ECTS (European Credit Transfer System) joriy etildi. ECTS tizimi maqsadi tizim joriy etilgan oliy ta’lim muassasalarida ta’lim va o’quv kurslari shaffofligini ta’minlash vositasi sifatida xizmat qilishdir. Bu tizim talabalar o’qishlarini bir hududdan boshqasiga oson ko’chirishlari va yangi hududda ko’chirilgan talaba o’quv ma’lumotlarini tan olinishini ta’minlaydi. Talaba tomonidan olingan kreditlar barcha oliy ta’lim muassasasida o’qigan malakasiga hisoblash imkonini beradi.

ECTS Yevropa oliy ta’lim zonasining aksariyat mamlakatlari tomonidan milliy kredit tizimi sifatida qabul qilingan va boshqa mamlakatlarda tobora ko’proq foydalanilmoqda.

ECTS tizimini oliy ta'lim muassasalari amaliyotda qo'llash bir qator shartlarni qo'yadi:

- Ushbu tizimga asoslangan o'quv rejalarida fanlarga ajratilgan kreditlar va ularni o'zlashtirish uchun belgilangan soatlar xalqaro kelishuvlar doirasida shakllantirilishi kerak. Shuningdek, o'quv rejasida keltirilgan kurslar, ularning tarkibi, talabalarning semestrlar davomidagi o'quv yuklamalari hamda kurs yakuni aniq ifodalanishi lozim;

- Boshqa oliy ta'lim muassasalari tomonidan beriladigan akademik hamda ixtisosliklar bo'yicha ma'lumotlarni tan olish shart;

- Oliy ta'lim muassasasi o'z mustaqilligiga tayangan holda talabalarning mobilliklari va o'quv jarayonlari bo'yicha qarorlar qabul qilishi kerak.

ERASMUS dasturi doirasida amalga oshirilgan samarali natijalardan biri ECTS tizimining vudujga kelishi bilan ifodalanadi. 1992-1993 akademik yillardan boshlab – Yevropa hamjamiyatiga a'zo davlatlar va Ozod Yevropa savdo assotsiatsiyasi (EFTA) doirasida ta'lim natijalarining tan olinishi talabalarga o'z tahsillarini boshqa davlatlar oliy o'quv yurtlarida davom ettirishga imkoniyatini berdi va talabalar mobilligini rivojlanishiga sharoit yaratdi.

Foydalailgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш контсепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон; 30.04.2020 й., 06/20/5987/0521-сон.
2. Omonov H.T. va boshqalar. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat”. Darslik. – T.: Iqtisod va moliya, 2009 y. – 142 b.
3. Raximov O.D. Ta'lim sifati va hayot sifati. Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Qarshi filiali. – Qarshi, 2015, – 12 b.
4. Abdullayeva Sh.A. Hamkorlik pedagogikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2017. – 178 b.
5. Abduqodirov A.A, Astanova F.A, Abduqodirova F.A. “Case-study” uslubi: Nazariya, amaliyot va tajriba. –T.:Tafakkur qanoti, 2012. – 131 b.
6. И.Исаев. Профессионально-педагогическая культура преподавателя. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
7. Mutalipova M, Imomov M. “Ta'limda ilg'or xorijiy tajribalar” moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi. – Toshkent, 2017, – 187 b.
8. Нуриддинов Э.З. Международное сотрудничество Республики Узбекистан со странами Европы. – Ташкент: Чулпон, 2002
9. Qurbonov Sh, Seytxalilov E. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi: pedagogik ilmiy tadqiqot muammolari va yo'nalishlari. – Toshkent: Fan, 1999. – 144 b.
10. Lutfullayev P.M. Xorijiy oliy ta'lim muassasalarida sifat va raqobatbardoshlikni ta'minlash yo'llari: ped. fan. bo'yicha fals. dok. ... avtoref. – Namangan, 2018. – 51 b.
11. Yakubbayev M.M. Talabalarda millatlararo tolerantlikni rivojlantirishning etnopedagogik asoslarini takomillashtirish (nofilolog ta'lim yo'nalishlari misolida). Pedagogika fanlari bo'yicha fals. dok. ... diss. – Namangan, 2021. – 148 b.

12. Urinov, Bakhrom Djamoliddinovich (2020) "THE QUALITY OF EDUCATION AND THE MAIN FACTORS AND CRITERIA THAT DETERMINE IT," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 6 , Article 84.
13. Уринов Бахром Жамолиддинович. (2022). ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6553514>

TADBIRKORLIK VA KICHIK BIZNESDA YASHIL IQTISODIYOT TAMOYILLARINI QO‘LLASHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI VA RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich
Namangan davlat universiteti taynch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada tadbirkorlik va kichik biznes subyektlari faoliyatida “yashil” iqtisodiyot tamoyillarini qo‘llashning nazariy-uslubiy asoslari, iqtisodiy samaradorligi hamda amaliy imkoniyatlari tadqiq etilgan. Yashil iqtisodiyotning energiya samaradorligi, resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, ekologik innovatsiyalarni joriy etish va barqaror ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida kichik biznes subyektlarining ekologik mas’uliyatini oshirish, yashil texnologiyalarni joriy etish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini yashillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, tadbirkorlik, kichik biznes, ekologik innovatsiyalar, energiya samaradorligi, resurs tejamkorligi, yashil texnologiyalar, barqaror rivojlanish, ekologik boshqaruv, yashil investitsiyalar, uglerod izi, raqamli transformatsiya.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations, economic efficiency, and practical opportunities for implementing green economy principles in entrepreneurship and small business activities. The role of the green economy in improving energy efficiency, rational use of resources, waste reduction, implementation of eco-innovations, and sustainable production development is analyzed. Based on the research findings, scientific and practical recommendations are developed to enhance environmental responsibility among small businesses, promote green technologies, and improve government support mechanisms. Furthermore, organizational and economic mechanisms for greening entrepreneurial activities are proposed.

Keywords: green economy, entrepreneurship, small business, eco-innovation, energy efficiency, resource efficiency, green technologies, sustainable development, environmental management, green investment, carbon footprint, digital transformation.

Аннотация: В статье исследованы теоретико-методологические основы, экономическая эффективность и практические возможности применения принципов «зеленой» экономики в деятельности предпринимательства и малого бизнеса. Проанализирована роль зеленой экономики в повышении энергоэффективности, рациональном использовании ресурсов, сокращении отходов, внедрении экологических инноваций и развитии устойчивого производства. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по повышению экологической ответственности субъектов малого бизнеса, внедрению зеленых технологий и

совершенствованию механизмов государственной поддержки. Также предложены организационно-экономические механизмы экологизации предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: зеленая экономика, предпринимательство, малый бизнес, экологические инновации, энергоэффективность, ресурсосбережение, зеленые технологии, устойчивое развитие, экологический менеджмент, зеленые инвестиции, углеродный след, цифровая трансформация.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanishni ta'minlash, ekologik muammolarni kamaytirish hamda iqtisodiy o'sishni tabiiy resurslardan samarali foydalanish bilan uyg'unlashtirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonlarda “yashil” iqtisodiyot konsepsiyasi iqtisodiy taraqqiyotning yangi modeli sifatida shakllanib, ekologik xavfsizlik, energiya samaradorligi va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashning muhim vositasiga aylanmoqda[1].

O'zbekiston Respublikasida ham iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish, energiya tejoychi texnologiyalarni joriy etish va ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat yalpi ichki mahsulotining muhim qismini shakllantirayotganligi sababli ushbu sektorda yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish iqtisodiy samaradorlik va ekologik muvozanatni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi[2].

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, innovatsion texnologiyalarning keng qo'llanilishi va global ekologik talablarning kuchayishi tadbirkorlik subyektlaridan ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish jarayonlarini ekologik jihatdan takomillashtirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, tadbirkorlik va kichik biznesda yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo'llash imkoniyatlarini o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Yashil iqtisodiyot nazariyasining shakllanishida D.Pirs, E.Barbier, N.Stern, J.Stiglitz kabi iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari muhim o'rin tutadi. Ularning tadqiqotlarida iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asoslab berilgan[3].

Jozef Shumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omili sifatida baholab, texnologik yangiliklarning ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi rolini ta'kidlagan. Mazkur yondashuv yashil innovatsiyalarni tadbirkorlik faoliyatiga joriy etishning nazariy asoslaridan biri hisoblanadi[4].

Porter va Van der Linde tomonidan ishlab chiqilgan “Porter gipotezasi”ga ko'ra, ekologik standartlarning kuchayishi korxonalarni innovatsion faoliyatga undaydi va ularning raqobatbardoshligini oshiradi[5]. Ushbu yondashuv kichik biznes subyektlarida ekologik texnologiyalarni qo'llash nafaqat xarajatlarni kamaytirishi, balki yangi bozor imkoniyatlarini yaratishini ko'rsatadi[6].

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan ham yashil iqtisodiyotning institutsional asoslari, energiya samaradorligi va ekologik boshqaruv masalalari o'rganilgan. Biroq tadbirkorlik va kichik biznes subyektlarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari hali ham chuqur tadqiq etishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning zamonaviy usullaridan foydalanildi. Jumladan:

- tahlil va sintez usuli orqali yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari o‘rganildi;
- induksiya va deduksiya usullari yordamida ilmiy xulosalar shakllantirildi;
- tizimli yondashuv asosida tadbirkorlik va kichik biznesning yashil transformatsiyasi mexanizmlari baholandi;
- qiyosiy tahlil usuli orqali xalqaro tajribalar va milliy amaliyot solishtirildi;
- iqtisodiy-statistik yondashuvlar asosida mavjud tendensiyalar umumlashtirildi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda kichik biznes subyektlarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo‘llash quyidagi asosiy yo‘nalishlar orqali amalga oshirilmoqda:

- energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish;
- chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish;
- ekologik menejment standartlarini tatbiq etish;
- raqamli texnologiyalar asosida resurslardan samarali foydalanish.

Tadbirkorlik subyektlarining yashil iqtisodiyotga moslashuvi kompleks tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni talab etadi.

1-rasm. Xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish mexanizmining tarkibiy elementlari.

Institutsional muhit va davlat siyosati. Yashil tadbirkorlikni rivojlantirishda normativ-huquqiy baza muhim rol o‘ynaydi. Davlat tomonidan ekologik standartlar, soliq imtiyozlari va

subsidiyalar tizimining joriy etilishi tadbirkorlarni yashil investitsiyalar kiritishga rag‘batlantiradi. Institutsional muhitning takomillashuvi biznes yuritish xarajatlarini kamaytirib, innovatsion loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi. Yashil loyihalarning aksariyati dastlabki investitsiyalar talab qilishi sababli moliyalashtirish masalasi muhim hisoblanadi. Yashil kreditlar, ekologik fondlar, grant dasturlari va xalqaro moliyaviy institutlar mablag‘lari kichik biznesning ekologik modernizatsiyasini jadallashtiradi.

Raqamlashtirish va innovatsiyalar. Raqamli texnologiyalar resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Sun‘iy intellekt, IoT texnologiyalari (IoT (Internet of Things) texnologiyalari — bu internet orqali o‘zaro bog‘langan turli qurilmalar, sensorlar va uskunarlar tarmog‘i bo‘lib, ular ma‘lumotlarni yig‘adi, uzatadi va avtomatik ravishda qayta ishlaydi.), elektron monitoring tizimlari energiya sarfini nazorat qilish va ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishga xizmat qiladi. Natijada korxonalar ekologik va iqtisodiy samaradorlikka erishadi.

Yashil texnologiyalar va ekologik boshqaruv. Quyosh panellari, energiya tejoychi uskunarlar, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va ekologik sertifikatlash tizimlari korxonalar faoliyatining barqarorligini oshiradi. Bu esa mahsulotlarning xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

Inson kapitali va tadbirkorlik kompetensiyasi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida malakali kadrlar tayyorlash va ekologik madaniyatni shakllantirish muhim omil hisoblanadi. Tadbirkorlarning ekologik boshqaruv, yashil marketing va barqaror ishlab chiqarish bo‘yicha bilimlarini oshirish ushbu jarayonning samaradorligini ta‘minlaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo‘llayotgan kichik biznes subyektlarida energiya xarajatlari qisqaradi, mahsulot tannarxi pasayadi, ekologik xavflar kamayadi hamda eksport salohiyati ortadi. Shu bilan birga, bunday korxonalar investorlarda yuqori ishonch uyg‘otib, uzoq muddatli barqaror rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik va kichik biznesda yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo‘llash iqtisodiy samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta‘minlashning muhim omili hisoblanadi. Yashil transformatsiya korxonalarining raqobatbardoshligini oshirib, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Birinchidan, kichik biznes subyektlari uchun yashil texnologiyalarni joriy etishga yo‘naltirilgan imtiyozli kreditlar va subsidiya mexanizmlarini kengaytirish zarur.

Ikkinchidan, energiya samaradorligi va ekologik menejment bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlarini tashkil etish hamda tadbirkorlarning malakasini oshirish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, kichik biznes korxonalarida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rag‘batlantiruvchi soliq imtiyozlarini joriy etish lozim.

To‘rtinchidan, yashil innovatsiyalarni tijoratlashtirish va startaplarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maxsus institutsional platformalarni rivojlantirish zarur.

Beshinchidan, korxonalarda ekologik audit va yashil sertifikatlash tizimlarini keng qo‘llash orqali xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini oshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
3. Barbier E.B. A Global Green New Deal: Rethinking the Economic Recovery. Cambridge University Press, 2010.
4. Porter M.E., Van der Linde C. Green and Competitive: Ending the Stalemate // Harvard Business Review. – 1995. – Vol. 73(5). – P. 120–134.
5. Stern N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press, 2007.
6. Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J.P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris, 2009.
7. UNEP. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. United Nations Environment Programme, Nairobi, 2011.
8. OECD. Green Growth Strategy. Paris: OECD Publishing, 2017.
9. World Bank. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. Washington DC, 2012.
10. Abduraxmonov Sh.Sh. Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy yo‘nalishlari va istiqbollari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2025. – №4. – B. 112–120.

MOLIYAVIY SAVODXONLIK TUSHUNCHASI VA UNING TARKIBIY KOMPONENTLARI

(Oliy o‘quv yurtida noiqtisodiy yo‘nalish talabalari misolida)

Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi,

Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich,

Abrorjonasqarov86@gmail.com

Orsid-0009-0005-8505-3391

Annotatsiya. XXI asr boshlariga kelib, jahon iqtisodiyotida insoniyat taraqqiyotining avvalgi davrlariga xos bo‘lmagan yangi tendensiyalar vujudga keldi. Aniqrog‘i, iqtisodiyotning mazmuni va mohiyati tubdan o‘zgardi. Fikrimizcha, masalan maktablarda amaldagi ta‘lim standartlari hamda o‘quv dasturlari asosan o‘quvchining ta‘limning navbatdagi bosqichiga tayyorlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularni erkin fikrlash va mustaqil xayotga tayyorlash masalasi e‘tibordan chetda qolmoqda. Jumladan, moliyaviy savodxonlikni o‘rgatuvchi alohida dasturlar yo‘q yoki u juda kam o‘qitilmoqda, o‘quvchilarga real hayotda qanday moliyaviy qarorlarni qabul qilish haqida ko‘proq o‘rganish lozim bo‘lsada, lekin ko‘p hollarda nazariy usullarga tayanib qolinyotganligi, hozirgi kunda zamonaviy texnologiyalar va moliyalashtirish usullari yaqqol rivojlangan, ammo bunday yangiliklar maktab kurslariga kiritilmaganligi, moliyaviy savodxonlik ko‘pincha oddiy bilim soha sifatida ko‘rilib, ammo yoshlar uchun interaktiv, qiziqarli va amaliyotlarga asoslangan o‘quv metodikalar hali-hanuz yaratilmaganligi muhim,

shu bois ham Prezidentimiz oliy o‘quv yurti talabalari o‘quv jarayonida iqtisodiy bilimga, moliyaviy savodxonlikka ega bo‘lishlari muhimligiga barcha nutqlarida alohida e‘tiborni qaratmoqdalar. Ushbu maqolada aynan talabalarni moliyaviy savodxonligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari haqida batafsil ma‘lumotlar berilgan.

Аннотация. К началу XXI века в мировой экономике возникли новые тенденции, не свойственные предыдущим периодам развития человечества. Точнее, содержание и сущность экономики кардинально изменились. Частности, отсутствуют отдельные программы, обучающие финансовой грамотности, или она преподается очень мало, хотя учащимся необходимо больше узнать о том, как принимать финансовые решения в реальной жизни, но во многих случаях они полагаются на теоретические методы, в настоящее время современные технологии и методы финансирования явно продвинуты, но такие инновации не включены в школьные курсы, финансовая грамотность часто рассматривается как простая область знаний. просмотр, но интерактивный для молодежи полагаются на теоретические методы, в настоящее время современные технологии и методы финансирования явно продвинуты, но такие инновации не включены в школьные курсы, финансовая грамотность часто рассматривается как простая область знаний. просмотр, но интерактивный для молодежи, Важно, что до сих пор не созданы интересные и практико-ориентированные методики обучения, поэтому во всех своих выступлениях наш Президент уделяет особое внимание важности того, чтобы студенты высших учебных заведений в процессе обучения приобретали экономические знания и финансовую грамотность. В данной статье подробно рассматриваются научно-теоретические основы повышения финансовой грамотности студентов.

Abstract. By the beginning of the 21st century, new trends had emerged in the world economy that were not characteristic of previous periods of human development. More precisely, the content and essence of the economy had changed fundamentally. We believe that, for example, the current educational standards and curricula in schools are mainly focused on preparing students for the next stage of education, while the issue of preparing them for free thinking and independent life is overlooked. In particular, there are no separate programs that teach financial literacy, or it is taught very little, although students need to learn more about what financial decisions to make in real life, but in many cases rely on theoretical methods, modern technologies and financing methods are now clearly developed, but the fact that such innovations are not included in school courses, financial literacy is often seen, It is important that interesting and practice-based teaching methods have not yet been developed, which is why our President emphasizes in all his speeches the importance of students of higher education institutions acquiring economic knowledge and financial literacy in the learning process. This article contains a list of famous people who died as a result of an accident.

Kalit so‘zlar: moliyaviy savodxonlik, moliyaviy savodxonlikni rivojlanish evolyusiyasi, moliyaviy tafakkur, pul-mas’uliyati, iqtisodiy madaniyat, moliyaviy savodxonlik darajasi

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ““Har bir oila - tadbirkor” g‘oyasini izchillik bilan hayotga tatbiq etish, jamiyatda faol tadbirkorlik madaniyatini shakllantirish, maktabdan boshlab oliy ta’lim muassasalarida ham tadbirkorlik to‘g‘risida darslar o‘tish, to‘garaklar tashkil etish, jumladan, Tadbirkorlar akademiyasi”ni, sohaga qiziqayotgan yoshlar uchun esa konsalting markazlarini tashkillashtirish hozirgi kundagi bizning dolzarb vazifalarimizdan biridir.”[1] deb ta’kidlagan.

Shu bilan birga, davlatimiz rahbari iqtisodiyotda yetakchi sinf yoki kuch bo'lgan tadbirkorlikka bo'lgan munosabatni o'zgartirish haqida fikr yuritarkan "Maktablarda "vazir soati", "tadbirkor va bankirlar sabog'i" kabi dars amaliyotlarini joriy qilish lozim. Ularda ijro organlari rahbarlari, salohiyatli tadbirkorlar, malakali bank xodimlari dars o'tishi kerak.." deb ta'kidladi va ushbu muammoni mamlakatimiz uchun o'ta dolzarbligini qayd qilarkan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev bugun maktablarda aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi murakkab tuzilgani, ularda nazariy bilimlar amaliyot bilan bog'lanmaganini, o'quv dasturlarida uzviylik yo'qligi, darsliklarning mazmuni va sifati qoniqarsiz ekanligini va bu haqli e'tirozlarga sabab bo'layotganligi to'g'risida alohida urg'u berib o'tdilar.

D.Yu.Razumovskiy tadqiqotida moliyaviy qarorlar (uy xo'jaligi resurslari tuzilmasi, qarz, jamg'arma, investitsiya) uchun mexanizm va davlat, institutlar ta'siri modellashtirilishi haqida o'z fikrini bildiradi. Shuningdek, talabalarda moliyaviy qaror qabul qilish yetarlicha shakllanmaganligi, moliyaviy savodxonlikka qo'shimcha ravishda riskka moyillik, ishonch, haddan ortiq ishonch, tejamkorlik, isrofgarchilik kabi xususiyatlar ham hal qiluvchi ekanligini alohida ta'kidlab o'tadi. Buning uchun xususiyatlar o'zaro bog'liqligi ochib berib va talabalarni klasterlarga (tiplarga) ajratadi, keyin ularga mos ta'lim-tarbiya choralari taklif etadi.[4]

Umuman olganda, iqtisodiy madaniyatni shakllantirish jarayonini ikki bosqichga bo'lish mumkin — iqtisodiy savodsizlikni yo'q qilish va iqtisodiy madaniyatni shakllantirish. Iqtisodiy savodxonlik iqtisodiy madaniyatning asosidir, shuning uchun uning shakllanishini mustahkam poydevordan, batafsil bilimlar bazasidan boshlash kerak, shuningdek, aholining barcha qatlamlari va yoshlarda moliyaviy-iqtisodiy madaniyatni rivojlantirish zarur hisoblanadi.

Iqtisodiy madaniyat - bu insonlar va jamiyatlarning moliyaviy resurslarni boshqarish, sarflash va ularni samarali boshqarish qobiliyati hisoblanadi. Bu, moliya bilan bog'liq tushunchalar va odatlarni, xususan, pulni boshqarish, investitsiyalarni tushunish, qarzlarni qayta tiklash, budget tuzish va moliyaviy yo'nalishlarda sof qarorlar qabul qilish kabi masalalardagi bilim va ko'nikmalarni qamrab oladi.

A.V.Boranukovning dissertatsiya ishida iqtisodiy madaniyat (qadriyat, axloqiy-me'yoriy me'yorlar, "pul-mas'uliyat" munosabati) moliyaviy qarorlarning poydevori sifatida qaraladi.[2]

Iqtisodiy madaniyat, shuningdek, insonning o'z moliyaviy maqsadlariga erishish uchun to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini ta'minlaydi. Bu nafaqat shaxsiy, balki keng jamiyat uchun ham muhim. Moliyaviy madaniyatni oshirish, aholining iqtisodiy qobiliyatlarini yaxshilash va qarzlardan o'z vaqtida foydalanishning ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Fikrimizcha, ko'pincha hayotda qiyin kombinatsiyalangan qarorlar qabul qilinishi kerak bo'lgan holatlar mavjud bo'ladi. Bu holatlarda har-bir inson uchun moliyaviy qarorlarni qabul qilish uchun zarur bo'ladigan omillar konsentratsiyasi zarur bo'ladi.

Adabiyotlar taxlili. Tarixga nazar tashlasak, buyuk mutafakkir va allomalarimiz tomonidan diniy va dunyoviy bilimlarga asoslangan holda yaratilgan bebaho asarlarda insondagi boylikka, mol-mulkka bo'lgan munosabat hamda uning iqtisodiy tafakkurini shakllantirish masalasi yechimi – iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning mahsuli ekanligi bayon qilingan.(1.1.1-jadvalga qarang)

Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Amir Temur, Abu Hamid al-G'azoliy, Ibn Taymiyya va boshqa allomalarimiz

asarlarida iqtisodiy tafakkur jarayonini shakllanishida shaxs hayotida moddiy ne‘mat va boylikning roli tushunarli, sodda tilda tushuntirib berilgan.

Masalan, Abu Nasr Farobiy har bir inson kishilik jamiyati taraqqiyotida mulkdor bo‘lishning xosiyati, xarajat va taqsimot to‘g‘risida muhim fikrlar bildirgan.[3]

1.1.1-jadval.

Moliyaviy savodxonlikni rivojlanish evolyusiyasi

№	Mutafakkirlar ismi va familiyasi, tug‘ilgan yillari	Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha bildirgan fikrlari ⁷⁰	Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha hissalari
1	Aristotel (384–322 mil. avv.)	Boyligni ikki turga ajratgan: xrematistika (pul yig‘ish uchun pul) va iqtisodiyot (ehtiyojlarni qondirish uchun mablag‘ boshqarish). Pulni ayriboshlash vositasi sifatida tahlil qilgan. Sudxo‘rlikni tabiatga zid deb hisoblagan.	Pulning vazifasini ilk ilmiy tahlil qilgan, iqtisodiyot va axloqni birlashtirgan.
2	Abu Yusuf (731–798)	Soliq siyosatida proporsional (hosildan) soliqni ustun qo‘ygan. Davlat moliyasi, qishloq xo‘jaligi, soliq markazlashtirish va korrupsiyaga qarshi kurashni ta‘kidlagan. Daromadlarni ijtimoiy infratuzilmaga yo‘naltirishni taklif qilgan.	“Kitob al-Xaroj” asari orqali soliq siyosatining havasmandlashtiruvchi jihatlarini ilk o‘rgangan, import tariflari va o‘lim solig‘ini taklif qilgan.
3	Abu Nasr Farobiy (872–950)	Ehtiyojlar jamiyat shakllanishining asosiy sababi. Adolatli taqsimlash farovonlik asosi ekanligini ta‘kidlagan. Inson kapitali va mehnatni iqtisodiy qiymat sifatida o‘rgangan.	“Fozil odamlar shahri” asari iqtisodiy hamkorlik nazariyasiga asos bo‘lgan.
4	Abu al-Hasan al-Movardiy (972–1058)	Davlatning iqtisodiy rolini ta‘kidlagan. Iqtisodiyotda axloq ustuvor, din, iqtisod va siyosat munosabatlarini o‘rgangan. Tadbirkorlik ruhi va motivatsiyani muhim deb hisoblagan.	Farovonlik davlati konsepsiyasini ishlab chiqqan, daromad manbalarining yetti turini ajratib ko‘rsatgan.
5	Abu Ali ibn Sino (980–1037)	Tejamkorlik va uy xo‘jaligini boshqarish oila mustahkamligi garovi. Xarajatlarni rejalashtirish va daromadni to‘g‘ri taqsimlash zarur.	“Tadbiri manzil” asarida shaxsiy moliyaning ilk tavsiyalarini bergan.
6	Abu Hamid al-G‘azoliy (1058–1111)	Pul vosita, maqsad emas, qiymati ishonchga bog‘liq. Qalbaki pulni zulm deb hisoblagan. Bozorda axloqiy raftar tarafdori.	Iqtisodiyotni metafizika, etika va psixologiya bilan bog‘lagan. Gresham qonunining ilk versiyasini taklif qilgan. Islomiy moliyaga ta’sir qilgan.
7	Ibn Taymiyya (1263–1328)	Adolatli narxlar, bozor, foyda, ish haqi va pul almashinuvi konsepsiyalarini ishlab chiqqan. Pul savdosining barcha shakllariga qarshi. Inflyatsiya va pul massasini o‘rgangan.	Normativ yondashuvni ta‘kidlagan; davlat moliyasida uch xil daromad turini ajratgan; pul qadrsizlanishi haqida ilk fikrlar.
8	Ibn Xaldun (1332–1406)	Iqtisodiy o‘sish aholi o‘sishi, mehnat taqsimoti va savdo bilan bog‘liq. Mehnat qiymati nazariyasi. Soliq yuqoriligi imperiya qulashiga olib keladi	Iqtisodiyotning otasi, ozod bozor tarafdori, makroiqtisodiy kuchlarni (aholi, inson

⁷⁰ <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15495781868230.pdf>

		(Xaldun-Laffer egri chizig‘i). Ta‘minot-talab narxlarini belgilaydi.	kapitali) ilk o‘rgangan.
9	Al-Maqriziy (1364–1442)	Pul miqdori nazariyasi bo‘yicha ortiqcha pul inflyatsiyaga olib keladi. Yaxshi pulni yomon pul haydaydi. Pulni faqat oltin-kumushga asoslashni taklif qilgan.	Iqtisodiy inflyatsiyani ilk tahlil qilgan va natijada pul siyosatiga ta‘sir qilgan.
10	Amir Temur (1336–1405)	Soliq xalqni xonavayron qilmasligi kerak. To‘g‘ri byudjet nazorati va adolatli soliq tizimi davlat qudrati hisoblanadi.	“Temur tuzuklari”da differensial soliq tizimini joriy qilgan.
11	Alisher Navoiy (1441–1501)	Boyluk butun xalq manfaati uchun xizmat qilgandagina ezgulikdir. Mehnat (ayniqsa dehqonchilik) boylukning halol manbai.	O‘z mablag‘larini vaqf orqali xayriya va ijtimoiy loyihalarga yo‘naltirgan.

Sharqning yana bir mutafakkir olimi Abu Rayxon Beruniy fikriga ko‘ra, kishilar o‘zlarining zaruriy ehtiyojlarini qondirish uchun uyushgan holda yashash va ishlashga majburlar. U davlatning paydo bo‘lishini ham ehtiyojdan deb hisoblaydi. Barcha qimmatli narsalar inson mehnati bilan yaratiladi. Insonning qadr-qimmatini uning avlod-ajdodlarining kim bo‘lganligi bilan emas, balki uning mehnati bilan belgilanadi.[3]

Bizning fikrimizcha, har bir zamonning o‘ziga hos qonun-qoidalar bor. Unga hamma rioya qilishi kerak, aks holda nizom va bir xillik yo‘qolsa, tartib ham yo‘q bo‘ladi. Bu borada, Abu Rayxon Beruniy o‘z ilmiy qarashlarida inson ehtiyojini faqat pul, mol-dunyo bilan emas, balki mehnat, izlanish, yaratish, qurish, bunyod qilish, ilm olish, bilish orqali qondirish lozimligini ta’kidlaydi.[4]

Alisher Navoiy ham shaxsda iqtisodiy tarbiya masalasi haqidagi qarashlari o‘ziga xos alohida ahamiyat kasb etadi. Allomaning iqtisodiy g‘oyalari “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub” va boshqa asarlarining mazmunida o‘z ifodasini topgan. Uning fikricha, mehnat – jamiyatning asosiy belgisi, uni ishlab chiqaruvchilar rivojlantiradi. Shuning uchun ularga ortiqcha soliqlar solinmasligi, savdo-sotiqning rivojlanishi uchun bozorlardagi mahsulotlar bahosi me‘yorida bo‘lishni ta‘minlash lozim. “Shahar olib sotarlari, – deb yozgan edi Alisher Navoiy, xiyonatchi, o‘z foydasini ko‘zlagan holda qahatchilik tilaydi”. Chunki qahatchilik bo‘lsa, uning ishi yurishadi, molini bekitib sotib, yuqori bahoda pullaydi, maqsadi elga ziyon yetkazish, orzusi arzon olib qimmatga sotishdir. U shoyini bo‘z deb kamsitadi, sotishda bo‘zni shoyi deb ataydi” [5]

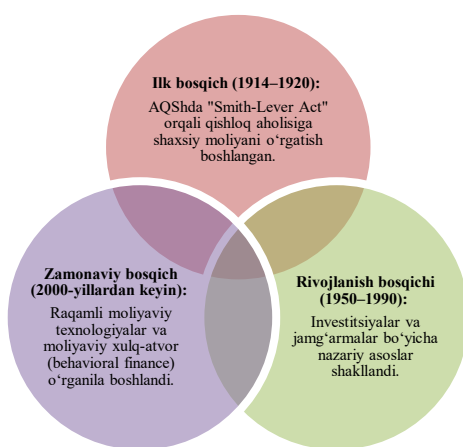
Jadidlarning yetuk vakillaridan biri bo‘lgan, Abdulla Avloniy yoshlar tarbiyasiga, ayniqsa, iqtisodiyot ilmini o‘rganishga alohida diqqat qaratadi. Masalan, “Bolaga pulni tejash, halol mehnat qilish va yurt rivoji uchun foyda keltirishni o‘rgatmasak, vatan rivojlanmaydi.”, deb ta’kidlaydi, U iqtisod haqida shunday fikrlarni ilgari suradi: “Iqtisod deb pul va mol kabi nematlarning qadrini bilmakni aytilur. Mol qadrini biluvchi kishilar o‘rinsiz yerga bir tiyin sarf qilmas, o‘rni kelganda so‘mni ayamas. Saxovatning ziddi baxillik o‘ldigi kabi iqtisodning ziddi isrofdir.” Shundan ham ko‘rish mumkinki, meni fikrimcha, Abdulla Avloniy yoshlarni moliyaviy bilimi shaxsiy moliyasini tashkil etishi uchun juda muhim ekanligiga urg‘u bermoqda.

Har zamonda insoning maqsadi erkin va farovon yashashdir. Ayniqsa, “buzamonda maqsadga yetmak uchun, – deb yozadi Abdulla Avloniy, o‘z maishatiga xizmat qilmoq maqbul bo‘lmak uchun ilm va mol lozimdir.

Olamdagi millatlarning hol va qudratlari mol va boyliklardandir. Har yerda boy millatlar og‘ir kelib, faqirlarga yengil kelib qul va asir bo‘lib qoladir.”

Iqtisod ilmidan boxabar bo‘lgan kishilar har doim qiladigan sarf xarajatlarining samara berishini oldindan hisob-kitob qiladilar. Olimlar misol keltirib aytadiki, ilmdan yaxshi xabardor bo‘lgan amerikalik va yevropaliklar iqtisodiy bilimliligi tufayli, farovon to‘q yashaydilar. U “Bobolarimizning bo‘lsa bo‘lar, bo‘lmasa g‘ovlab ketar” zamonlari o‘tib, o‘rniga “bilg‘on bitar, bilmagan yutar” zamoni keldi. Amerikaliklar bir dona bug‘doy ekib, yigirma qadoq bug‘doy olurlar. Yevropaliklar o‘zimizdan olgan besh tiyinlik paxtani kelib, o‘zimizga 25 tiyinga sotadilar” deb ko‘rsatadi. Dunyoda moliyaviy savodxonlikni rivojlanishining asosiy bosqichlari va rivojlanish tendensiyalarini ilk bosqich (1914-1920 yillar), rivojlanish bosqichi (1950-1990 yillar), zamonaviy bosqichi (2000 yillardan keyin) davrlarga to‘g‘ri keladi. (1.1.1-rasm)

1-rasm. Moliyaviy savodxonlik rivojlanish bosqichlari

Metodlar. Keltirilgan fikrlar moliyaviy savodxonlikni rivojlanishining asosiy bosqichlari va rivojlanish tendensiyalarini bilan uzviy bog‘liq hisoblanadi. Yuqoridagi fikrlarda juda chuqur iqtisodiy ma‘no yashiringan: birinchidan, muallif pulni ne‘mat ya‘ni mehnat bilan yaratilgan ma‘lum qiymat, uning ifodasi, degan ilmiy fikrni bildirsa; ikkinchidan, pul tadbirkorni ishbilarmonni yoqtirishi, faqat ana shunday kishilar qo‘lida pul, mol-dunyo ko‘payishini tushuntiradi. Ushbu fikrlarni uning moliyaviy fikrlarini qanchalik teranligini ya‘ni “Isrof insonni nochor qiladi. Har bir sarfning joyini bilish — ilmdir, tarbiyadir.” deb izohlaydi.

Amir Temur esa yashab, iqtisodiy faoliyat yuritib boshlaganidan keyin qariyb ikki asrcha vaqt o‘tgandan keyin “Siyosiy iqtisod” fani yuzaga keldi. Ushbu fan nomining ixtirochisi fransuz yozuvchisi Antuan Monkreten edi.

U “maxsus nazariy bilimlarga ega bo‘lmagan holda iqtisodiyotning o‘ta murakkab va ziddiyatli muammolarining to‘g‘ri yechimlarini topa bilish qobiliyati yaratganning Sohibqironga in‘om etgan buyuk iqtisodiy tafakkurning amaliy hosilasidir.” deb ta‘kidlaydi. Qolaversa, uning ibratga loyiq, puxta o‘ylangan, mukammal va dono iqtisodiy siyosati qudratli imperiyani barpo etishning va mustahkamlashning poydevori bo‘lib xizmat qildi. [6]

Talabalar yuqoridagi turli xil iqtisodiyot modellariga xos jarayonlarni o‘z dunyoqarashi va qobiliyatidan kelib chiqqan holda idrok qilishadi. Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tish davrida yuzaga keladigan sotsial-iqtisodiy shart-sharoitlar jarayonida ular o‘zlari uchun

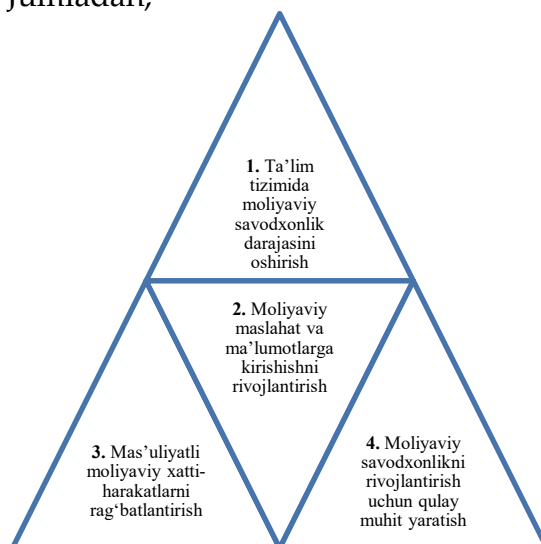
mutlaqo yangi bo'lgan iqtisodiy voqeyliklar va muammolar bilan to'qnash kelib, yangicha hayotiy faoliyat sharoitlariga ko'nikma hosil qilish zaruratini anglab borishadi.

Masalan, moliyaviy madaniyat odamlarga tartibga solinmagan tashkilotlardan kredit olish xavfini tushunishga yordam beradi. “Fishing” elektron pochta (bu kiberjinoyat bo'lib, unda maqsadli elektron pochta, telefon yoki matnli xabar orqali qonuniy muassasa sifatida namoyon bo'lgan shaxs tomonidan jismoniy shaxslarni shaxsiy identifikatsiyalash mumkin.) xabarlarining asosiy belgilarini bilish soxta havolalarni bosishdan qochadi.

Bizningcha yuqoridagi holatlardan kelib chiqib, talabalarining moliyaviy savodxonligini oshirish firibgarlik harakatlarining oldini olish va barqaror moliyaviy tizimni yaratishda asosiy vositadir.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov “Odamlarning bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalarini bilishi, o'z mablag'larini to'g'ri yo'naltira olishi mamlakat barqarorligining garovi ekanini ta'kidlagan.”[7]

Muhokama. Zamonaviy sharoitda barcha talabalar yoshi, jinsi, kasbi, ijtimoiy mansubligi va hokazolardan qat'i nazar, moliyaviy madaniyatga ega bo'lishlari kerak. Biroq, hozirgi kunda talabalarining moliyaviy tafakkurini shakllantirishning asosiy yo'nalishlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin. Jumladan,

2-rasm. Talabalarining moliyaviy tafakkurini shakllantirish piramidasi

Talabalarining moliyaviy tafakkurining asosiy afzalliklarini alohida quyidagi tushunchalar orqali izohlashimiz mumkin (2-jadvalga qarang).

Dunyoda 800 milliondan ortiq kattalar hali ham o'qish va yozishni bilishmaydi. Savodsiz aholi mamlakatlarning rivojlanishiga sezilarli darajada to'sqinlik qilmoqda. Rossiya va boshqa MDX mamlakatlari olimlarining ilmiy tadqiqotlarida ta'lim tizimida moliyaviy savodxonlikni oshirish masalasiga alohida e'tibor berilgan. Ularning umumiy tendensiyalari quyidagicha tahlil etiladi. Jumladan, tadqiqotchilardan A.I.Bulatova,[8] Ye.N.Lavrenchuk, D.A.Kirpishikovlar[9] (2020) o'z tadqiqotlarida moliyaviy bilimni nafaqat iqtisodiy, balki kasbiy va shaxsiy rivojlanishning muhim qismi deb hisoblaydi. Qolaversa, aholining umumiy farovonligi, hududiy investitsiya jozibadorligi va mamlakat iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatishiga alohida urg'u berib o'tilgan.

Masalan, AQShda savodxonlik darajasi past bo'lgan odamlar eng kam maosh oladigan odamlar guruhida, shuningdek, davlat yordamini olish ehtimoli 16,5 baravar ko'p (Federal

mehnat statistikasi byurosi ma'lumotlari). Bu savodxonlik darajasi va moliyaviy farovonlik o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikni ko'rsatadi.

So'nggi ikki asrda dunyoda savodxonlik darajasi sezilarli darajada oshdi. Har bir yangi avlod avvalgisiga qaraganda yaxshiroq ma'lumotga ega. Endi eng yomon vaziyat Afrika mamlakatlarida kuzatilmoqda.

2-jadval.

Talabalarining moliyaviy tafakkurining asosiy afzalliklari

№	Omillar nomi	Natija
1.	Asoslarni tushunish	Moliyaviy bilimlar bilan talaba qanday kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar biznes yuritish yoki samarali sarmoya kiritishning bir necha usullarini ko'rishi ancha oson bo'ladi.
2.	Farovonlikni yaxshilash	Talabada moliyaviy savodxonlik qanchalik mustahkam bo'lsa, farovonlik shunchalik yuqori bo'ladi. Bu marotaba o'sishi yoki ish haqining oshishi bilan ifodalanishi shart emas
3.	Samaradorlikni oshirish	Talaba moliyaviy tizim qanday ishlashi haqida qancha ko'p ma'lumotga ega bo'lishi natijasida, qanday qadamlar nimaga olib kelishini tushunishi osonroq bo'ladi. Ushbu yondashuv talabaga kamroq qaror qabul qilish yoki kamroq ma'lumotlarni tahlil qilish imkonini beradi, lekin oxir-oqibat ko'proq samaradorlikka erishadi
4.	Xarajatlarni kamaytirish	Moliyaviy jihatdan savodli talaba marketologlar va reklama beruvchilarning hiyla-nayranglariga kamroq duch keladi, uni shoshqaloq xarajatlarga jalb qilish qiyinroq bo'ladi. Qanday qilib, samarali to'plash va investitsiya qilishni biladigan talaba o'zining barcha xarajat turlarini yaxshi biladi.
5.	Xatarlarni kamaytirish	Moliyaviy savodsizlik falsafiy til bilan izohlanganda yalang'och ko'z bilan ko'rinadi. Agar talabaning shaxsiy moliyasiga kirish imkoniyatiga ega bo'lgan har bir kishi undan foydalanishga harakat qiladi.

Bu zamonaviy dunyoning jadal rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, bu o'z navbatida moliyaviy savodxonlikni oshirishning milliy strategiyasini ishlab chiqish muammosini yanada dolzarblashtiradi. Markaziy vazifa maktabgacha yoshdan boshlab boshlang'ich moliyaviy savodxonlik sifatini ta'minlash, shuningdek, moliyaviy bilimlar, munosabatlar, standartlar va ko'nikmalarning birligi sifatida moliyaviy vakolatli xatti-harakatlarning asoslarini shakllantirish va nihoyat, moliyaviy farovonlikka erishish hisolanadi.

Masalan, Ye.A.Sushko dissertatsiya ishida moliyaviy jarayonlarning “makro” oqibati sifatida hudud iqtisodiy barqarorligi va investitsiyaviy jozibadorligiga ta'sir masalasi qo'yiladi. Muammo shundaki, aholi moliyaviy savodxonligi pastligi hudud iqtisodiyotida salbiy tendensiyalar keltirib chiqarayotgani izohlanib, shuning uchun ta'sirni teoretik-metodik jihatdan asoslash va amaliyotga tavsiya ishlab chiqishni taklif qiladi. Buning yechimi sifatida hududlarni moliyaviy savodxonlikni faollik bo'yicha ranjirlash, hududning investitsiyaviy jozibadorligini baholash ko'rsatkichlari tizimini taklif qilish kabi amaliy mexanizmlar bayon qilinadi[10] deb izohlaydi.

Menimcha vazifaning qiyinligi ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, moliyaviy iqtisodiy munosabatlarning murakkab dunyosida birinchi qadamlarini qo'yadigan maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. So'nggi yillarda biz jahonda moliyaviy-savodli munosabatlarning mustahkamlanishini, shuningdek, insonlarning moliyaviy arifmetika bo'yicha bilimlarini, moliyaviy mahsulotlarning tavakkalchilik va rentabellik nisbatlarini tushunishini ko'rdik.

Biroq, ulardan amaliy foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lmasdan, moliyaviy savodxonlik darajasini pasaytirish xavfi saqlanib qolmoqda. Shuning uchun ta'lim tashabbuslariga moliyaviy jihatdan malakali xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlashga va ulardan foydalanishning haqiqiy ta'sirini ko'rishga yordam beradigan turli xil amaliyotga yo'naltirilgan vazifalar spektri (keng assortiment)ni kiritish muhim hisoblanadi.

Moliyaviy savodxonlik tushunchasi moliyaviy qarorlar qabul qilishda asosiy rol o'ynaydigan murakkab va ko'p qirrali konsepsiya bo'lib, u shaxsiy moliyani boshqarish, iqtisodiy farovonlikka erishish va jamiyatdagi iqtisodiy faollikni ta'minlash bilan bog'liq.

O'zbek tilida "moliyaviy savodxonlik" deb tarjima qilinadigan bu atama xalqaro olimlar va tashkilotlar tomonidan turli jihatlardan ta'riflangan bo'lib, u nafaqat bilim, balki ko'nikmalar, munosabat va xatti-harakatlar majmuini o'z ichiga oladi. Quyida ushbu tushunchaning to'liq tahliliy ta'rifi keltirilgan bo'lib, u olimlarning fikrlari va tasdiqlangan manbalariga asoslangan.

Moliyaviy savodxonlikning eng keng tarqalgan va xalqaro miqyosda qabul qilingan ta'riflaridan biri Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti (OECD) tomonidan taklif etilgan. OECD ta'riflariga ko'ra, moliyaviy savodxonlik "moliyaviy kontseptsiyalar va xavflarni bilish va tushunish, shuningdek, bunday bilim va tushunchani qo'llash uchun ko'nikmalar va munosabatlar majmui bo'lib, u moliyaviy kontekstlar doirasida samarali qarorlar qabul qilish, shaxslar va jamiyatning moliyaviy farovonligini yaxshilash hamda iqtisodiy hayotda ishtirok etish imkonini beradi".[11] Bu ta'rif moliyaviy savodxonlikni faqat nazariy bilim bilan cheklab qo'ymay, uni amaliy qo'llash va ijtimoiy ta'sir bilan bog'laydi, chunki u shaxsiy qarorlardan tortib, jamiyatdagi iqtisodiy ishtirok etishgacha bo'lgan keng doirani qamrab oladi.[12]

Amerikalik olimlar ya'ni Stanford Universiteti (AQSh) Iqtisodiy siyosat bo'yicha tadqiqot institutida (SIEPR) katta ilmiy xodim va Moliyaviy qarorlar qabul qilish tashabbusi direktori Annamaria Lusardi va Pensilvaniya Universiteti (AQSh) Varton maktabida Xalqaro xodimlar imtiyozlari fondi professori, sug'urta va risklarni boshqarish, biznes iqtisodiyoti va siyosati professori Olivia S.Mitchell moliyaviy savodxonlikni "odamlarning iqtisodiy ma'lumotlarni qayta ishlash va moliyaviy rejalashtirish, boylik to'plash, qarz va pensiya haqida ma'lumotli qarorlar qabul qilish qobiliyati" deb ta'riflaydilar.[13]

Ularning fikricha, bu tushuncha inson kapitaliga sarmoya kiritish shakli bo'lib, u umr bo'yi davom etadigan moliyaviy qarorlarning asosini tashkil etadi. Lusardi va Mitchellning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlik darajasi past bo'lgan shaxslar murakkab moliyaviy vositalar (masalan, ipoteka yoki investitsiyalar) bilan ishlaganda ko'proq xatolarga yo'l qo'yishadi, bu esa iqtisodiy farovonlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi.[14]

Hozirgi kunda talabalarda moliyaviy bilim va ko'nikmalarini kamayishi yoki yo'qotilishi kuzatilmoqda. Bu holat, moliyaviy boshqaruv va rejalashtirish sohasidagi noto'g'ri qarorlar, moliyaviy savodxonlikni o'sishini cheklash yoki uning yo'qolishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Natijada bu talabalarni ko'pincha iqtisodiy muammolarga, kam ma'lumotga ega bo'lishga yoki

moliyaviy tahlil va rejalashtirish qobiliyatlarining pasayishiga olib kelmoqda. Misol uchun, talabalar qarzlarini to'g'ri boshqara olmasliklari, uzoq muddatli moliyaviy rejalarni tuza olmasliklari yoki investitsiyalarning qanday ishlashini tushunmasliklari mumkin, bunday holatlarni Moliyaviy savodxonlik degradatsiyasi deb fanga yangi tushunchani kiritish mumkin bo'ladi. Moliyaviy savodxonlik degradatsiyasi-bu raqamli iqtisodiyot va agressiv iste'mol madaniyati ta'sirida shaxsning moliyaviy resurslarni samarali boshqarish ko'nikmalarini yo'qotishi hamda iqtisodiy xavflarni baholash qobiliyatining tizimli ravishda pasayishi jarayonidir. Ilgari talabalar cheklangan resurs bilan yashashni mashq qilishgan bo'lsa, hozirgi tezkor kreditlar va muddatli to'lovlar davrida yoshlarda moliyaviy immunitet pasayib ketmoqda.

Degradatsiya natijasida talabalar o'z moliyaviy muammolari uchun mas'uliyatni davlat, banklar yoki ota-onasiga yuklab qo'yishadi bu jarayonni moliyaviy infantilizm deb ataladi. Talabalarning tanqidiy fikrlashining yo'qolishi ularning marketing tuzoqlarini (masalan, «0% komissiya») moliyaviy foydadan ajrata olmaslik ko'nikmalarini hosil qiladi. Natijada, degradatsiyaga uchragan ong uzoq muddatli (pensiya, investitsiya) rejalardan ko'ra, bir lahzalik «shok-iste'mol»ni ustun qo'yadi.

Boshqa Amerikalik olim Texas Tech Universiteti (AQSh) Shaxsiy moliyaviy rejalashtirish bo'limida professor va Personal Financial Planning (PFI) dasturi direktori Sandra J.Huston moliyaviy savodxonlikni "shaxsning shaxsiy moliya bilan bog'liq ma'lumotlarni qanchalik yaxshi tushunishi va undan foydalanishi mumkinligini o'lchovchi ko'rsatkich" deb izohlaydi.[14] Uning ta'kidlashicha, bu nafaqat bilim o'lchovi, balki qaror qabul qilishda qo'llaniladigan qobiliyat va ishonchni ham o'z ichiga oladi. Hustonning tahlillariga ko'ra, moliyaviy savodxonlik shaxsiy moliyani boshqarishda asosiy rol o'ynaydi, chunki u byudjetlashtirish, jamg'arma va qarzlarini samarali boshqarishga yordam beradi.

Oregon Universiteti (AQSh) jurnalistika va aloqa bo'limida (School of Journalism and Communication) professor va public relations bo'yicha yordamchi professori David L.Remund esa moliyaviy savodxonlikni "shaxsiy moliyani boshqarishda asosiy moliyaviy kontseptsiyalarni tushunish darajasi, qisqa muddatli qarorlar qabul qilish va uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirishda qobiliyat va ishonchni o'z ichiga olgan o'lchov" deb ta'riflaydi.[15] Uning fikricha, bu tushuncha hayotiy voqealar (masalan, oila qurish yoki ish joyini o'zgartirish) va iqtisodiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda shakllanadi, bu esa uni dinamik va kontekstga bog'liq qiladi.

Komponentlar va olimlarning fikrlarini taxlillari shuni ko'rsatmoqdaki, Moliyaviy savodxonlikning tahliliy ta'rifi uni quyidagi asosiy komponentlarga bo'lish mumkin.

Bilim va tushuncha moliyaviy savodxonlikning asosiy poydevori bo'lib, byudjet, foizlar, investitsiya va xavflarni tushunishni o'z ichiga oladi. Lusardi va Mitchellning modellari shuni ko'rsatadiki, bu komponent insonning umr bo'yi moliyaviy qarorlarida hump (bukri)-shaklida o'zgaradi: yoshlikda oshadi, pensiya yoshida pasayadi.[16] OECD ham bu jihatni ta'kidlab, moliyaviy xavflarni bilishni muhim deb hisoblaydi, chunki u shaxsiy va jamiyatlardagi iqtisodiy farovonlikni yaxshilaydi.

Moliyaviy savodxonlikda faqat nazariy emas, balki ko'nikmalar va ularni qo'llay olish juda katta samarali bo'ladi. Masalan, Presidents Advisory Council on Financial Literacy (PACFL) ga ko'ra, u "bilim va ko'nikmalarni umr bo'yi moliyaviy farovonlik uchun samarali boshqarish qobiliyati" deb ta'riflanadi.

Texas Tech Universiteti (AQSh) Shaxsiy moliyaviy rejalashtirish bo'limida (Personal Financial Planning Department) professori Sandra J. Huston va boshqalar bu komponentni qaror qabul qilishda ishonch bilan bog'laydilar, chunki past savodxonlik darajasi firibgarlikka va noto'g'ri investitsiyalarga olib kelishi mumkin.

OECD ta'rifida ta'kidlanganidek, moliyaviy savodxonlik munosabat va xatti-harakatlar orqali namoyon bo'ladi, bu esa ratsional qarorlar qabul qilish va moliyaviy maqsadlarga erishishga yordam beradi. Turin universiteti iqtisodiyot bo'limida dotsent (associate professor). G53 Financial Literacy and Personal Finance Network tadqiqotchisi Fornero va Lo Prete kabi olimlar bu jihatni fuqarolik va iqtisodiy islohotlarga bog'laydilar, chunki yuqori savodxonlik jamiyatdagi iqtisodiy ishtirokni oshiradi.

Lusardi va Mitchellning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlik boylik tengsizligini kamaytiradi va iqtisodiy farovonlikni oshiradi, ayniqsa kam ta'minlangan guruhlarda (ayollar, past daromadlilar) juda katta samaradorligi yuqori bo'ladi. Ularning modellarida moliyaviy savodxonlikka erta sarmoya kiritish (masalan, maktabda) jamiyat uchun iqtisodiy foyda keltiradi, chunki u pensiya tizimi va investitsiyalarni yaxshilaydi.

Yuqoridagi olimlarning fikrlariga asoslanib, moliyaviy savodxonlikni quyidagicha to'liq tahliliy ta'riflash mumkin:

Moliyaviy savodxonlik-bu shaxsiy va jamiyatdagi iqtisodiy farovonlikni ta'minlash uchun moliyaviy kontseptsiyalar, xavflar va vositalarni bilish, ularni qo'llash ko'nikmalari, ratsional qarorlar qabul qilish munosabati va xatti-harakatlar majmui bo'lib, u hayotiy voqealar va iqtisodiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda shaxsiy moliyani samarali boshqarishga asoslanadi.

Albatta, moliyaviy savodxonlik teng o'yin sharoitlari emas. Kam daromadli odamlar moliyaviy jihatdan kamroq savodli bo'lishadi va yuqori daromadli odamlar ko'proq moliyaviy savodxonlikka ega bo'lishadi-ammo bu hammasi emas. Moliyaviy savodxonlikka nisbatan geografik joylashuvga asoslangan juda katta tafovut mavjud. Standard and Poor Global moliyaviy savodxonlik tadqiqotidan moliyaviy jihatdan savodli mamlakatlarning o'ntaligiga va Qo'shma Shtatlardagi moliyaviy savodxonlikning tahlillarini kuzatamiz.

Moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga qaratilgan dasturlar, tushunchalar va strategiyalarni amalga oshirayotgan mamlakatlarning aksariyati, asosan, aholining yoshi kattalar qismining moliyaviy ta'limi iqtisodiyotda iste'mol va tejashni muvozanatlash va tadbirkorlik faoliyati darajasini oshirishga yordam beradi.

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, aholining moliyaviy qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish hamda shaxsiy moliyani samarali boshqarishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu sababli dunyoning ko'plab davlatlarida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda bu jarayon maxsus milliy strategiyalar, ta'lim dasturlari va institutsional mexanizmlar orqali amalga oshirilmoqda.

1.1.3-jadval.

Xorijiy mamlakatlarda va O‘zbekiston Respublikasida moliyaviy savodxonlikni oshirish bo‘yicha milliy strategiyalarning solishtirma tahlili

Davlat	Milliy strategiya qabul qilingan yil	Mas’ul tashkilotlar	Asosiy dasturlar	Maqsadli guruhlar	Asosiy yo‘nalishlar
Australia	2011 yil (2014–2017 yil yangilangan)	Australian Securities and Investments Commission	Moneysmart, Start smart, \$20 Boss, Moneyminded, Saver plus	O‘quvchilar, kattalar, ayollar, mahalliy aholi	Moliyaviy ta’limni maktablarda joriy qilish, jamg‘arish madaniyatini rivojlantirish
Xindiston	2012–2013 yil (NSFE)	Moliyaviy barqarorlik va rivojlanish kengashi	Moliyaviy savodxonlik qo‘llanmalari, Onlayn platformalar	Yoshlar, qishloq aholisi, pensionerlar	Aholini moliyaviy xizmatlarga jalb qilish
Angliya	2006 yil (2015 yil Financial Capability Strategy)	Money and Pensions Service	Learning money matters, Money doctors	O‘quvchilar, talabalar, ishchilar	Moliyaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish
Rossiya	2011 yil (2017–2023 strategiya)	Ministry of Finance of the Russian Federation	Moliyaviy savodxonlik haftaligi, Ta’lim o‘yinlari	Bolalar, yoshlar, kattalar	Byudjet rejalashtirish va moliyaviy madaniyat
Niderlandiya	2008 yil	Money Wise Platform	Managing Money, Moneymanager	Bolalar, kattalar	Qarzдорlikni kamaytirish
AQSh	2006-2011 yil	Financial Literacy and Education Commission	Money Smart, Money as You grow, Paying for college	Bolalar, talabalar, kattalar	Moliyaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalari
Yaponiya	2008 yil (1946 yildan jamg‘arish siyosati)	Central Council for Financial Services Information, Japan Financial Services Agency	Agenda for Finance education	O‘quvchilar, talabalar, aholi	Jamg‘arish madaniyati
O‘zbekiston	2021-2023 yillar	O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda Oliy ta’lim, fan va inovatsiyalar vazirligi, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi	Davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasi (2025–2030 yillar), "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi, Markaziy bankning "Finlit.uz" ta’lim loyihasi, Moliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish milliy strategiyasi	O‘quvchilar, talabalar, aholi, ayollar	Moliyaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalari, jamg‘arish madaniyati

Jumladan, Australia moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish sohasida yetakchi mamlakatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda 2011 yilda Milliy moliyaviy savodxonlik strategiyasi qabul qilingan bo‘lib, uni amalga oshirishda Australian Securities and Investments Commission muhim rol o‘ynaydi. Ushbu strategiya aholining turli qatlamlari, xususan,

o‘quvchilar, yoshlar, kattalar va mahalliy aholi uchun moliyaviy ta’limni rivojlantirishga qaratilgan. Maktablarda MoneySmart, Start Smart va \$20 Boss kabi ta’lim dasturlarining joriy qilinishi yoshlarda moliyaviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga kattalar uchun MoneyMinded va Saver Plus kabi dasturlar amalga oshirilib, aholi o‘rtasida jamg‘arish madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Hindistonda esa moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha muhim qadamlardan biri sifatida Milliy moliyaviy ta’lim strategiyasi (NSFE- National Strategy for Financial Education) ishlab chiqilgan. Ushbu strategiya aholining katta qismini moliyaviy ta’lim bilan qamrab olishni maqsad qilgan bo‘lib, asosan yoshlar, qishloq aholisi va pensionerlarga qaratilgan. Dastur doirasida moliyaviy savodxonlik bo‘yicha qo‘llanmalar, ta’lim kitoblari va elektron platformalar ishlab chiqilgan. Shu bilan birga davlat organlari, banklar va nodavlat tashkilotlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish orqali moliyaviy ta’limning ommaviyligi ta’minlanmoqda.

Angliyada moliyaviy savodxonlikni oshirish bo‘yicha ilk milliy strategiya 2006 yilda qabul qilingan. Keyinchalik 2015 yilda Financial Capability Strategy ishlab chiqilgan bo‘lib, u aholining moliyaviy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu strategiya doirasida maktab o‘quvchilari uchun Learning Money Matters, talabalar uchun Money Doctors va ishchilar uchun moliyaviy maslahat seminarlari tashkil qilingan. Bu dasturlar aholining moliyaviy qaror qabul qilish qobiliyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

AQShda moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha milliy siyosat 2003 yilda qabul qilingan qonun asosida shakllangan. Ushbu qonun doirasida Financial Literacy and Education Commission tashkil etilgan bo‘lib, mamlakatda moliyaviy ta’lim dasturlarini muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi. AQShda bolalar, yoshlar va kattalar uchun alohida ta’lim dasturlari ishlab chiqilgan. Masalan, Money Smart, Money as You Grow va Paying for College dasturlari aholining turli yosh guruhlari uchun mo‘ljallangan.

Yaponiya tajribasi ham moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mamlakatda aholining jamg‘arish madaniyatini shakllantirish siyosati 1946 yildan boshlangan. Keyinchalik 2008 yildan boshlab moliyaviy ta’limni rivojlantirish bo‘yicha milliy strategiya amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda Central Council for Financial Services Information va Japan Financial Services Agency asosiy tashkilotlar hisoblanadi. Ular tomonidan maktab va universitetlarda moliyaviy ta’lim dasturlari joriy qilinib, aholi uchun turli o‘quv materiallari ishlab chiqilgan.

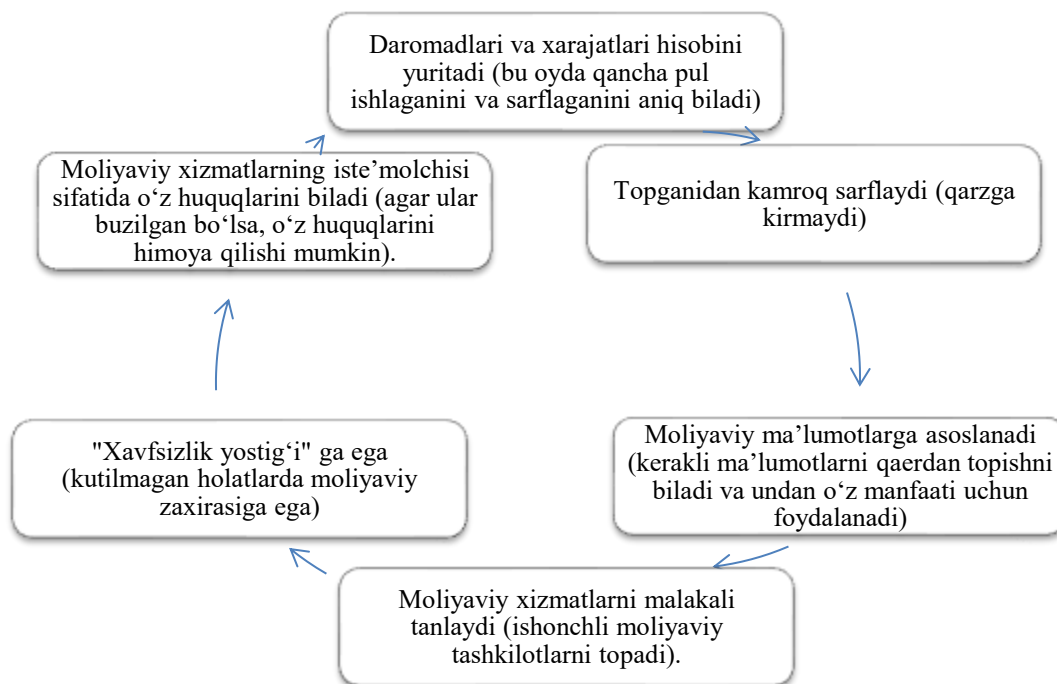
Shuningdek, Nedrlandiya va Kanada kabi mamlakatlarda ham moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturlar amalga oshirilmoqda. Niderlandiyada Money Wise Action Plan dasturi orqali aholining moliyaviy mas’uliyatini oshirish va qarzdorlik darajasini kamaytirish maqsad qilingan.

Yuqorida keltirilgan tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy savodxonlikni oshirishda bir qator umumiy yondashuvlar mavjud.

Birinchidan, moliyaviy ta’lim maktab va oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilingan.

Ikkinchidan, aholining turli guruhlari uchun maqsadli ta’lim dasturlari ishlab chiqilgan.

Uchinchidan, davlat organlari, moliyaviy institutlar va nodavlat tashkilotlar o‘rtasida samarali hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan.

3-rasm. Moliyaviy savodli odamda paydo bo'ladigan hislatlar

Buning uchun inson hayotiy maqsadlarni aniq shakllantirishi kerak bo'ladi. Bizning nuqta nazarimizda talabalardagi moliyaviy savodxonlik yetishmasligini asosiy omillari quyidagilarni tashkil etadi.

1. Ota-onalar farzandlari bilan oilaviy budjetni rejalashtirmagan, ya'ni shirinliklar yoki rezavorlar misolida pulni nimaga ketayotganini ko'rsatishni istashmaydi yoki bilishmaydi, shuning uchun mavhum tushunchalar bola uchun aniq bo'lmagan. Farzandiga imkoniyatlar doirasidan tashqarida biror narsa sotib olishni so'raganda, oy uchun budjetni birgalikda ajratganligini eslatib qo'ymagan;

2. Ota-onalar farzandiga cho'ntak pulni reja bilan ajratishmaydi, unga katta xaridlar uchun tejash imkoniyati haqida aytib berishmaydi. Pulni tejash uchun ularga o'xshash mahsulotlarni arzonroq tanlashni o'rgatishmaydi. Bolaning cho'ntak pulni olib bo'lmaydi yoki sen hali pul olishga yoshsan deb o'rgatishadi. Shunday qilib, bola pulni boshqarish uchun hali yosh ekanligini tushunib yetadi. Bu bolani katta bo'lganda moliyaviy vujudga keladigan muammolarni bartaraf etishida juda ko'p qiyinchililarga duch kelishi zamin yaratiladi;

3. Ota-onalar farzandlari bilan "Monopoliya", "Cashflow" o'yinlarni o'ynamaydi, fikrimizcha monopol stol o'yini bolaga pulning funksiyalari va imkoniyatlarini mukammal namoyish eta oladi;

4. Ota-onalar farzandlariga pul ishlashga o'rgatishmaydi, lekin ota-onalar bolaning o'z vazifalarini bajarish uchun unga pul to'lashadi buni ularni rag'bat uchun deb o'ylashadi aslida bu shart emas. Ya'ni, ularning joylariga qo'yilgan o'yinchoqlar uchun pul to'lash va tishlarini yuvish kerak emas. Bu bolaning nazarida ishonchni osongina yo'qotishi mumkin. Boshqa pullik faoliyat bilan shug'illanishlari mumkin. Masalan, rezavor mevalarni yig'ish, turli-hil yumushlarni bajarish va boshqalar shular jumlasidandir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, naqd pulsiz to'lovlar va masofaviy xizmat ko'rsatish xizmatlariga yo'naltirilgan mijozlar moliyaviy savodxonlikni o'rgatishga ko'proq moyil. Ammo ularning ba'zilar ma'lumotni himoya qilish, ularning huquqlari yoki firibgarlikni aniqlashda boshqa fuqarolar singari moliyaviy savodsizlikni ko'rsatadilar.

Turli mamlakatlarda moliyaviy savodxonlikni o'rgatish nafaqat to'g'ridan – to'g'ri, balki bilvosita-seriallar, tok-shoular, dasturlar va hatto multfilmlar orqali ham amalga oshiriladi. Turli avlod fuqarolari uchun tematik konferentsiyalar o'tkaziladi, interaktiv loyihalar va o'yinlar yaratiladi. Bu usullar moliyaviy savodxonlikni o'rgatishda juda samarali natija beradi.

Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 8 iyun “2020-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi VM-365-sonli Qarori

2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2025 yil 26-iyun “O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining 2024 yildagi faoliyati to'g'risidagi hisoboti haqida”gi SQ-148-V-sonli qarori

3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2025 yil 18-martdagi “O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini 2024 yilda amalga oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturida belgilangan vazifalarning ijrosi hamda 2025 yilda amalga oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to'g'risida”gi SQ-102-V-sonli qarori

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi ““Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yilida ustuvor yo'nalishlar bo'yicha islohotlar dasturlari va “O'zbekiston-2030” Strategiyasini amalga oshirish bo'yicha davlat dasturi to'g'risida”gi PF-22-sonli Farmoni

Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

5. Mirziyoev Sh.M. “Yangi O'zbekiston strategiyasi”, Toshkent - 2021. 143, 226, 227-6

6. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari / 1-jild. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1992. – 298 b.

7. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – Toshkent: O'zbekiston, 1995.

8. A.Navoiy, Mahbub ul-qulub. – Toshkent: 1983. – B. 37–51.

9. A.Avloniy, Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.– 160 b.

10. Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” Yangi Asr Avlodi, 320 bet, 2016

11. Ал. Фаробий. Математические трактаты. Алма-ата: Илм, 1972, стр, 327, 328.

12. OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies, © OECD 2016,

13. Gary Rabbior, Money and youth, Canadian Foundation for Economic Education 1997, 2002, 2006, 2012, 2015, 2016, 2018, E-mail: mail@cfee.org; Web: www.cfee.org +

14. D.Tojiboeva. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. –T.: «Fan va texnologiya», 2007. 541 bet.

15. Н.Э.Бровкина, И.А.Ризванова, Финансовая грамотность: проблемы и пути решения, Экономика и управление, www.Эта.фа.ру, Т.15, № 2022

16. А.Г.Худокормов, А.Ю.Ставнийчук, Новые исследования современной экономической мысли, Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал. 2022. Том 14. Выпуск 2 (44)

17. Sh.Ibragimova, Moliyaviy savodxonlikning aholi farovonligiga ta'siri, Vestnik KGU im. Berdaxa. № 2(56) 2022, 57-62-bet

18. Yu.S.Tokareva, N.V. Kononenko, N.Yu.Zarechnov, G.D.Tonkix, Aktualnye problemy obrazovaniya v vysshey shkole, Uchyonye zapiski ZabGU. 2022. Tom 17, № 3
19. M.R.Obilov Aholining moliyaviy savodxonligi: mazmuni, ahamiyati va asosiy jihatlar, E-mail: obilovmirkomil@mail.ru, “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali, №1, yanvar-fevral, 2019
20. C.B.Бровчак, М.А.Селиванова, Е.Н.Сочнева, О.В.Фирсанова, А.А.Сыганов, В.Г.Шубаева, Вопросы повышения финансовой грамотности студентов высших учебных заведений финансово-экономической направленности, Интернационал Ссиентифис Электронис Жоурнал, Перспективы Науки и Образования. 2019. 5 (41)
21. С.Д.Резник, О.А.Сазыкина, М.В.Черниковская “Повышение финансовой грамотности студентов: особенности и возможности региональных вузов”, Интеграция образования. Т. 27, № 3. 2023, <http://edumag.mrsu.ru>
22. A.Menberu, Technology-mediated financial education in developing countries: a systematic literature review, <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2294879>, Cogent Business & ManageMent 2024, VoL. 11, no. 1, 2294879
23. Белехова Г.В., Калачикова О.Н «Век живи – век учис»: концептуальный дискурс о финансовой грамотности населения, Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз Том 11, № 6, 2018
24. Бляхман Л.С. “Перестройка экономического мышления”. – Издательства политика литературы, 1990 - Economics - 270 pages
Foydalanilgan boshqa adabiyotlar
25. Е.А.Сушко, Влияние финансовой грамотности населения на развитие экономики региона, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Волгоград-2018
26. Д.Ю.Разумовский, Формирование решений финансового характера на основе профилей финансового поведения населения, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Екатеринбург-2022
27. Е.А.Салахова, Формирование цифровой финансовой грамотности студентов вузов, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, Челябинск – 2022
28. N.Z.Sayfullaeva, Talabalarda iqtisodiy tafakkurni innovasion texnologiyalar asosida rivojlantirish, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) dissertatsiyasi avtoreferati, Samarqand – 2022
29. F.M.Sadriddinova, Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining intellektual-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlari, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiyasi avtoreferati, Jizzax – 2022
30. O.S.Dusmuxamedov, Aholi moliyaviy savodxonligini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish (Tijopat banklari misolida), Toshkent – 2022
31. B.J.Urinov, Xorijiy tajribalar asosida talabalarga iqtisodiy fanlarni o'qitish sifatini oshirish metodikasi, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiyasi avtoreferati, Namangan – 2023
Internet ma'lumotlari
32. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing/>

33. <https://asic.gov.au/regulatory-resources/financial-literacy/national-financial-literacy-strategy>, <https://moneysmart.gov.au>
34. <https://asic.gov.au/regulatory-resources/financial-literacy/national-financial-literacy-strategy>, <https://moneysmart.gov.au>
35. R.Kiyosakiyoshlar doim qiladigan xatolar- dan saboqlar, https://youtu.be/cZeemapRShE?si=zL_06S9prahunouI

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA MOLİYAVIY SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY- METODOLOGIK OMILLARI

(Oliy o'quv yurtida noiqtisodiy yo'nalish talabarlari misolida)

Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi,

Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich,

Abrorjonasqarov86@gmail.com

Orsid-0009-0005-8505-3391

Annotatsiya. Agar ilgari biz moliyaviy ta'limga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bugungi kunda bu vazifani amalga oshirish qiyinroq kechmoqda. Hozirgi kunda moliyaviy tafakkurni shakllantirish lozim. Talabalarni to'g'ri tanlov qilishga, kelajagini rejalashtirishga o'rgatish kerak. Faqat shu tarzda moliyaviy farovonlik faqat insonga bog'liq bo'lgan jamiyatni qurish mumkin bo'ladi. Rivojlanayotgan davlatlarda rasmiy moliyaviy xizmatlarning cheklanganligini mavjudligi, qashshoqlik darajasining ko'tarilishi va moliyaviy infratuzilmaning yetarli emasligi kabi noyob moliyaviy to'siqlarga duch kelmoqdalar. Masalan, 2024 yili rivojlanayotgan mamlakatlarda kattalarning 40% rasmiy moliyaviy hisoblarga pul jamg'argan. Bu 2021 yilga nisbatan 16 foizli o'sishni anglatib, bu ko'rsatkich o'n yildan ortiq davrdagi eng tez o'sish hisoblanadi. [1] Yuqorida aytib o'tilgan muammolar samarali moliyaviy ta'lim tashabbuslarini amalga oshirish zarurligini ko'rishimiz mumkinligini taqozo etmoqda. Ushbu maqolada talabalarining moliyaviy savodxonligini rivojlantirishning iqtisodiy metoldogig asoslarini aniq tahlil etiladi.

Аннотация. Если мы теряем из виду важность образования, сегодня гораздо сложнее выполнить эту задачу. Сегодня необходимо мышление. Ученика нужно научить делать правильный выбор, покупать свое будущее. Только на этой силе можно будет построить общество, в котором процветание зависит исключительно от человека. В развивающихся странах уровень бедности определяется тем, насколько компетентно они действуют и двигаются. Например, в 2024 году 40% взрослого населения развивающихся стран имели сбережения на официальных счетах. Это на 16 процентов больше по сравнению с 2021 годом, и этот показатель является самым быстрым ростом за более чем десятилетие. Вышеупомянутые проблемы требуют от нас осознания необходимости внедрения эффективных образовательных инструментов. Три статьи анализируют экономико-методологические основы развития грамотности учащихся.

Abstract. If we are losing focus on education, it is much more difficult to achieve this task today. Today, thinking is necessary. The student must be taught to make the right choice, to buy his future. Only on this strength will it be possible to build a society in which prosperity depends only on the person. In developing countries, how competently they move and act, the

level of poverty is shown. For example, in 2024, 40% of adults in developing countries had money saved in formal accounts. This is a 16 percent increase compared to 2021, and this figure is the fastest growth in more than a decade. The above-mentioned problems require us to see the need to implement effective educational tools. Three articles analyze the economic methodological foundations of developing student literacy.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik degradatsiyasi, adaptatsiyasi, vizualizatsiyasi, aglomeratsiyasi, integratsiyasi, identivligi, navigatori, diagnostikasi, elastikligi, determinantlari, konsentratsiyasi, diffuziyasi, informatori, transformatsiyasi, regulyatori, indikatori, sinergetikasi

Kirish. Jamiyatning bozor munosabatlariga o'tishi bilan, demokratik boshqaruv tuzilmalarining shakllanishi, shaxsning moliyaviy tafakkurini rivojlantirishda ko'plab konseptual yondashuvlarning o'zgarishi oliy ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida moliyaviy tafakkur rivojlantirishga yangicha yondashuvlarni talab qiladi.

Masalan, tadqiqotchi N.Sayfullaeva tadqiqotlarida "talabalarda iqtisodiy tafakkurni rivojlanganligining joriy darajasini tahlili natijalariga ko'ra talabalar ularning bo'lajak faoliyati va umuman mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun iqtisodiy bilimlar va iqtisodiy madaniyat muhimligini aniq anglashligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin. Shu bilan birga ularning aksariyati bugungi kunning voqeligida harakat qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda, chunki ular tahsil olayotgan ta'lim tizimi amaliy ko'nikmalar yetishmasligi tufayli ularning intellektual salohiyatini to'la miqdorda ochib bermaydi. Juda kam talabalar o'zlarining g'oya va loyihalari uchun texnik-iqtisodiy asosnomani hisoblashga qodir. Talabalarining ko'pchiligi iqtisodiy mazmunli qonunchilik hujjatlar ma'nosini yetarlicha tushunmaydi. Talabalarining 70% jamiyat rivojlanishining iqtisodiy modellarini yangilashni ma'qullaydi." [12] deb ta'kidlaydi.

Muhokama. Bizni fikrimizcha, bu tushunchalar asosli deb o'ylayman chunki, moliyaviy ta'limni yengillashtirish uchun pedagogik texnologiyadan foydalanish moliyaviy bilimlardagi nomutanosiblikni bartaraf etish va ushbu aniq sohalarda shaxslarga imkoniyat berishning istiqbolli strategiyasi sifatida paydo bo'ladi.

Ushbu dasturlar talabalarni moliyaviy farovonligini oshirish va oxir-oqibat keng iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan jihozlashga qaratilgan.

Bizni fikrimizcha, insonning moliyaviy savodxonligi rivojlanish daraxti, odatda, bolalikdan boshlab kattalikka qadar bosqichma-bosqich rivojlanadigan ierarxik tuzilma sifatida tasvirlanadi. Bu "daraxt" metaforasi orqali asosiy tushunchalardan (ildiz) murakkab ko'nikmalarga (shoxlar va barglar) o'tishni ko'rsatadi. Ko'pgina manbalar, xususan, bolalar va o'smirlar uchun moliyaviy savodxonlikni yosh guruhlari bo'yicha bosqichlarga bo'lishadi, chunki bu ko'nikmalar hayot davomida shakllanadi.

Mamlakatimizda hozirgi paytda yoshlarga ta'lim va tarbiya berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim-tarbiya hamisha jamiyat taraqqiyotining asosi bo'lgan. Chunki, inson jamiyatdagi barcha munosabatlar, aloqalarning markazida turadi. Fantexnika va axborotdagi inqilob inson va uning ilmiy-ma'rifiy potensialini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylantirdi.

Menimcha, jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi uchun iqtisodiy o'sish omillarining sifat jihatdan takomillashib borish jarayoniga xosdir. Fan-texnika taraqqiyotining ilg'or

natijalarini qo‘llash, ishlab chiqarishni intensivlashtirish, yuqori samarali texnika texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, eng muhimi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bu boradagi muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Barqaror iqtisodiy o‘rinishni ta‘minlash, xalqaro mehnat taqsimotida munosib o‘rin egallash, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta‘minlash muammolari ko‘p jihatdan ish kuchining bilimi, malakasi, vaziyatga qarab ish tuta olishiga bog‘liq. Kelajakda erishishimiz lozim bo‘lgan buyuk maqsadlarga yetishish uchun eng avvalo yuqori malakali, zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlar tayyorlashimiz kerak.

Hozirgi davrda o‘quv jarayonini tashkil etish o‘qituvchidan faqat chuqur bilimgina emas, balki pedagogik mahoratga ega bo‘lishlarini, dars berishning turli metodlarini bilishni hamda o‘z ustida tinmay ishlashni talab qiladi.

Har bir insonning hayotiy asosini iqtisodiy faoliyat tashkil qilar ekan, tabiiyki har bir insondan iqtisodiy fikrlashni o‘rganish talab etiladi. Bozor iqtisodiyotiga o‘tish bilan bu talab yanada kuchaydi.

Yoshlarni yoshlikdan moliyaviy fikrlay olishi uchun, mamlakatimizda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 26 maydagi “Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-79-sonli Qarorining 2-bandiga asosan umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarining o‘rta sinflarida o‘quvchilarning moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan darslar joriy etishga kirishildi. Bu yoshlarni moliyaviy savodxonligini oshirish uchun amalga oshirilgan juda katta qadam bo‘ldi. Qolaversa, 2024 yil davomida noiqtisodiy yo‘nalishdagi oliy o‘quv yurtlari talabalarining moliyaviy savodxonligini oshirish maqsadida iqtisodiy yo‘nalishdagi oliy o‘quv yurtlarining 190 nafar talabalarini volontyor-trenerlar sifatida tayyorlandi va ular tomonidan o‘tkazilgan 88 ta seminar-treninglarda jami 8 057 nafar talabalar ishtirok etdi. [3]

Oliy o‘quv yurtlarining, ayniqsa, noiqtisodiy yo‘nalishdagi o‘quv yurtining talabalarini esa iqtisodiy fikrlashnigina emas, keng doiradagi o‘z kasbining iqtisodiy muammolarini aniqlash, tahlil qilish, iqtisodiy rivojlanish tendensiyalariga baho berish, bu o‘zgarishlar kelajakda qanday natijaga olib kelishi mumkinligini his qila bilishi, ko‘z o‘ngiga keltira bilishni o‘rganishi zarur. Buning uchun esa Moliyaviy savodxonlik asoslari fanlarini chuqur bilish talab qilinadi.

Taxlil. Oliy ta‘lim muassasalari talabalarida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish masalasi zamonaviy iqtisodiy va pedagogik sharoitlarda o‘ta dolzarb bo‘lib, u nafaqat individual moliyaviy barqarorlikni, balki jamiyatning umumiy iqtisodiy immunitetini ta‘minlashga xizmat qiladi. Moliyaviy savodxonlik talaba o‘z pul mablag‘larini boshqarish, byudjet tuzish, investitsiya qilish, qarz olish, pensiya va sug‘urta tizimlaridan foydalanish, shuningdek, raqamli moliya (bank ilovalari, kriptoaktivlar, onlayn savdo) vositalarini tushunish va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyati sifatida ta‘riflanadi. Ushbu bo‘limda moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishning asosiy iqtisodiy-metodologik omillari tizimli ravishda ko‘rib chiqiladi. Bunda klassik moliyaviy bilimlardan farqli o‘laroq, yangi kontseptual zanjir – moliyaviy savodxonlik degradatsiyasi → adaptatsiyasi → vizualizatsiyasi → aglomeratsiyasi → integratsiyasi → identivligi → navigatori → diagnostikasi → elastikligi → determinantlari → konsentratsiyasi → diffuziyasi → informatori → transformatsiyasi → regulyatori → indikatori → sinergetikasi – taklif etiladi. Bu zanjir iqtisodiy omillarni (pulning virtualizatsiyasi, qarzga bog‘liqlik, iste‘mol madaniyati) metodologik omillar (interdistsiplinarn yondashuv,

innovatsion texnologiyalar) bilan uyg‘unlashtirib, talabalarda moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishning yangi modelini shakllantiradi.

Moliyaviy savodxonlik degradatsiyasi – bu talabalarning mavjud moliyaviy bilim va ko‘nikmalarining zamonaviy muhit ta‘sirida susayishi yoki yo‘qolishi jarayonidir. Bu shunchaki «bilmaslik» emas, balki bor ko‘nikmalarning yomonlashishi va fikrlash doirasining torayishidir. Iqtisodiy jihatdan bu jarayon to‘lovlarining haddan tashqari osonlashuvi (bir klik bilan sotib olish, muddatli to‘lovlar), pulning virtualizatsiyasi va «hozir iste‘mol qil, keyin to‘la» modeli natijasida yuzaga keladi. Natijada talabalarda moliyaviy infantilizm (mas‘uliyatni davlat, banklar yoki ota-onaga yuklash), tanqidiy fikrlashning yo‘qolishi va kelajakni inkor etish (bir lahzali «shok-iste‘mol» ustunligi) kuzatiladi.

Metodologik jihatdan bu degradatsiya ta‘lim tizimining an‘anaviy statik yondashuvlari va texnologik qulayliklarning (agressiv marketing, inflyuenserlar) ta‘siri bilan bog‘liq.

Moliyaviy savodxonlik adaptatsiyasi klassik statik bilimlardan farqli o‘laroq, doimiy o‘zgaruvchan muhitga (raqamli aktivlar, blokcheyn, sun‘iy intellekt, inflyatsiya, global risklar) moslashish qobiliyatini ifodalaydi. Bu «financial agility» (moliyaviy chaqqonlik) tushunchasiga yaqin bo‘lib, texnologik moslashuv, inqirozli vaziyatlarda elastiklik va psixologik adaptatsiyani o‘z ichiga oladi.

Iqtisodiy omil sifatida talabalarning kredit va muddatli to‘lovlarga munosabatini to‘g‘ri shakllantirishni ta‘minlaydi, metodologik jihatdan esa raqamli gigiyena, kiberxavfsizlik va global tendensiyalarga (yashil moliya, ijtimoiy mas‘uliyatli investitsiyalar) moslashuvni o‘rgatadi. Adaptatsiya to‘xtasa, degradatsiya boshlanadi bu zanjirning asosiy qonuni hisoblanadi.

Moliyaviy savodxonlik vizualizatsiyasi murakkab moliyaviy ma‘lumotlarni (foizlar, investitsiya portfeli, risk darajasi) infografika, heatmaps, dinamik grafiklar va interaktiv dashboardlar orqali soddalashtirishdir. Bu talabalarning tahlil vaqti va qaror sifatini oshiradi, hissiy bog‘liqlik (Vision Board) orqali motivatsiyani kuchaytiradi.

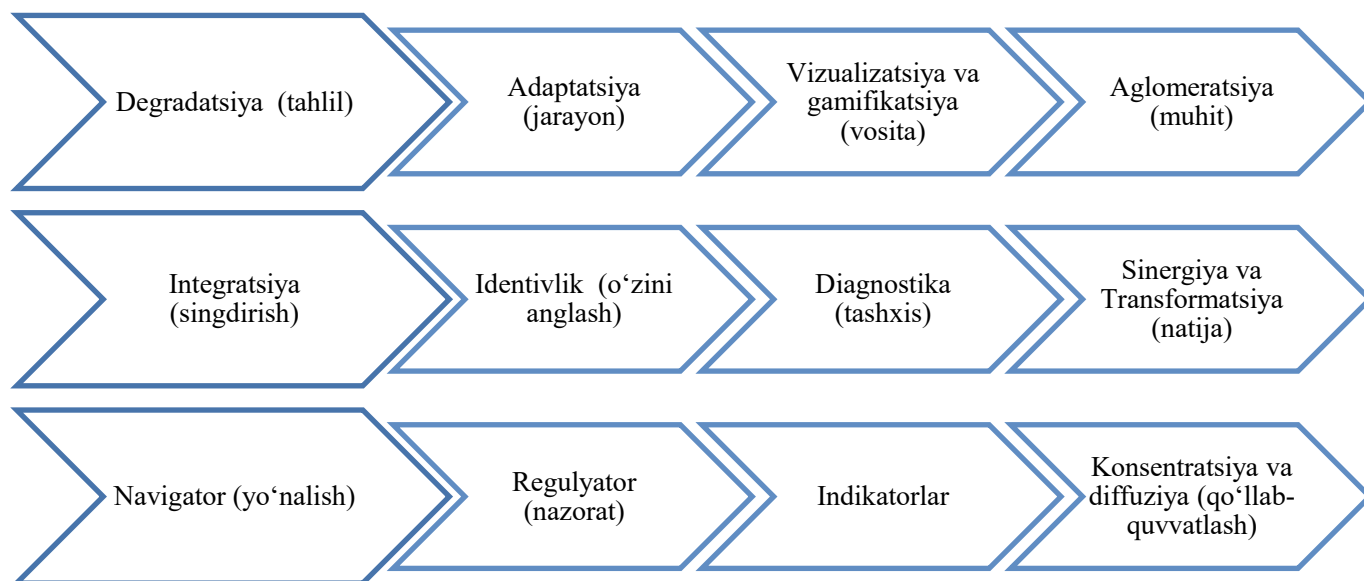
Moliyaviy savodxonlik aglomeratsiyasi esa resurslar, bilim va imkoniyatlarning bir nuqtada (universitet huzuridagi «talabalar moliyaviy hubi») jipslashuvi va sinergiya effekti hosil qilishidir. Bu ta‘lim + bank + davlat + texnologiya to‘rtligini birlashtirib, talaba atrofida yagona ekotizim yaratadi. Iqtisodiy jihatdan bu moliyaviy degradatsiyaga qarshi «qalqon» bo‘lsa, metodologik jihatdan peer-to-peer (tengdoshdan-tengdoshga) muloqot va jamoaviy investitsiya klublari orqali bilimning «yuqumli» tarqalishini ta‘minlaydi.

Moliyaviy savodxonlik integratsiyasi moliyaviy bilimlarni talabaning ta‘lim, ish faoliyati, raqamli muhit va kundalik turmushining ajralmas qismiga singdirish jarayonidir. Bu nafaqat nazariya-amaliyot uyg‘unligi, balki ijtimoiy-iqtisodiy mas‘uliyatni ham o‘z ichiga oladi. Moliyaviy savodxonlik identivligi (identikligi) talabaning o‘z moliyaviy «Men»ini shakllantirishi, tashqi manipulyatsiyalardan mustaqillik va moliyaviy portret (kredit tarixi, tranzaksiyalar madaniyati)ni anglashidir. Moliyaviy savodxonlik navigatori esa maqsadni belgilash, xavflarni chetlab o‘tish, qayta hisoblash va axborot filtrini ta‘minlovchi dinamik mexanizmdir. Bu identivlik va adaptatsiyaning amaliy ifodasi bo‘lib, talabaga «qaerga va qanday ketayotganini» ko‘rsatadi.

Moliyaviy savodxonlik diagnostikasi (salomatlik diagnostikasi) talabaning joriy holatini «rentgen» qilish, degradatsiya nuqtalarini topish va stress-test o‘tkazishdir. Moliyaviy savodxonlik elastikligi iqtisodiy zarbalarga tez moslashish va tiklanish qobiliyatidir. Moliyaviy

savodxonlik determinantlari (ijtimoiy-demografik, ta’lim-kognitiv, psixologik, texnologik va iqtisodiy omillar) savodxonlik darajasini belgilovchi asosiy sababchilardir. Moliyaviy savodxonlik konsentratsiyasi resurslarni strategik maqsadga jamlaydi, diffuziyasi bilimning jamiyatga tabiiy tarqalishini ta’minlaydi, informatori axborotni filtrlab beradi, transformatsiyasi butun moliyaviy dunyoqarashni yangilaydi, kartasi vizual roadmap vazifasini o‘taydi, regulyatori (ichki psixologik va tashqi texnologik) xulq-atvorni nazorat qiladi, indikatorlari (miqdoriy, sifat, dinamik, stress) holatni o‘lchaydi, nihoyat, sinergetikasi barcha elementlarning 1+1=3 effekti orqali yuqori samaradorlik hosil qiladi.

1-rasm. Talabalarning moliyaviy savodxonligini iqtisodiy-metodologik model zanjiri

Natijada talabalarda nafaqat bilim, balki moliyaviy identivlik, elastiklik va sinergetik ekotizim shakllanadi. Bu yondashuv oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishning iqtisodiy-metodologik asosini tashkil etadi va keyingi bo‘limlarda empirik tadqiqotlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu model degradatsiyani bartaraf etib, adaptatsiya va sinergetika orqali talabalarda barqaror moliyaviy madaniyatni shakllantirish imkonini beradi.

Nazarimda, murakkab xo‘jalik dunyosini aks ettiruvchi Moliyaviy savodxonlik asoslari fanlarini o‘rganish uchun to‘g‘ri metod tanlash muhim ahamiyatga ega. Dars o‘tishda to‘g‘ri metod tanlanmasa, nazariy jihatdan o‘qituvchining bilimi yuqori bo‘lishidan qat’i nazar, kutilgan natijani bermaydi. O‘qituvchining bilimi pedagogik mahorati bilan qo‘shilgandagina o‘quv jarayonini samarali tashkil etishi mumkin.

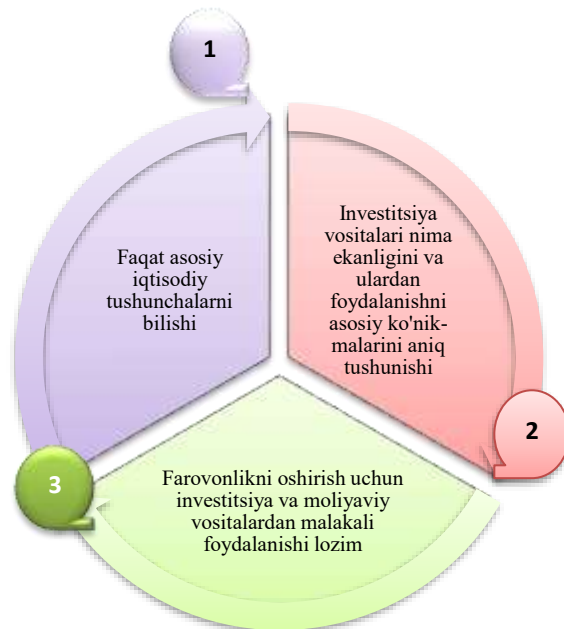
Meni fikrimcha, moliyaviy savodxonlikni o‘qitish quyidagilarga asoslanishi lozim bo‘ladi.

- Ijtimoiy hayotning iqtisodiy hodisalari va jarayonlari. Pul va inflyatsiya
- Daromad va xarajatlar. Shaxsiy byudjet va moliyaviy rejalashtirish
- Hisob-kitoblar va to‘lovlar
- Inson hayotidagi tejamkorlik
- Kreditlar va qarzlar
- Investitsiyalar

- Shaxsiy xatarlarni boshqarish va shaxsiy moliya sohasida sug‘urta
- Soliqlar
- Pensiya ta‘minoti va shaxsiy uzoq muddatli jamg‘armalarni shakllantirish
- O‘z biznesingizni yaratish va rivojlantirish uchun moliyaviy vositalar
- Moliyaviy xizmatlar iste‘molchilari va ularning huquqlari.

Shartli ravishda moliyaviy savodxonlik noldan boshlab 3 bosqichga bo‘linadi:

2-rasm. Moliyaviy savodxonlikni rivojlanish bosqichlari

Buning uchun o‘quv jarayonini tashkil etishning turli metodlari va ularni qo‘llashni bilishi lozim. Moliyaviy savodxonlik asoslari fanini o‘qitish metodikasi (uslub iyyati) aynan ana shu maqsadga qaratilgan. U iqtisodiy fanlarni o‘rganish metodlari va uni dars jarayonida qo‘llash yo‘llarini o‘rgatadi.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tish, iqtisodiyotga davlat aralashuvining qisqarib, nodavlat tarmoqlarning rivojlanishi, mamlakatimizni jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyasi ta‘lim tizimini ham isloh qilish, hozirgi zamon ta‘lim tizimi oldida turgan masalalarni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etdi. Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, yoshlarni moliyaviy savodxonligini oshirish muhim masalalardan biri bo‘lib qoldi.

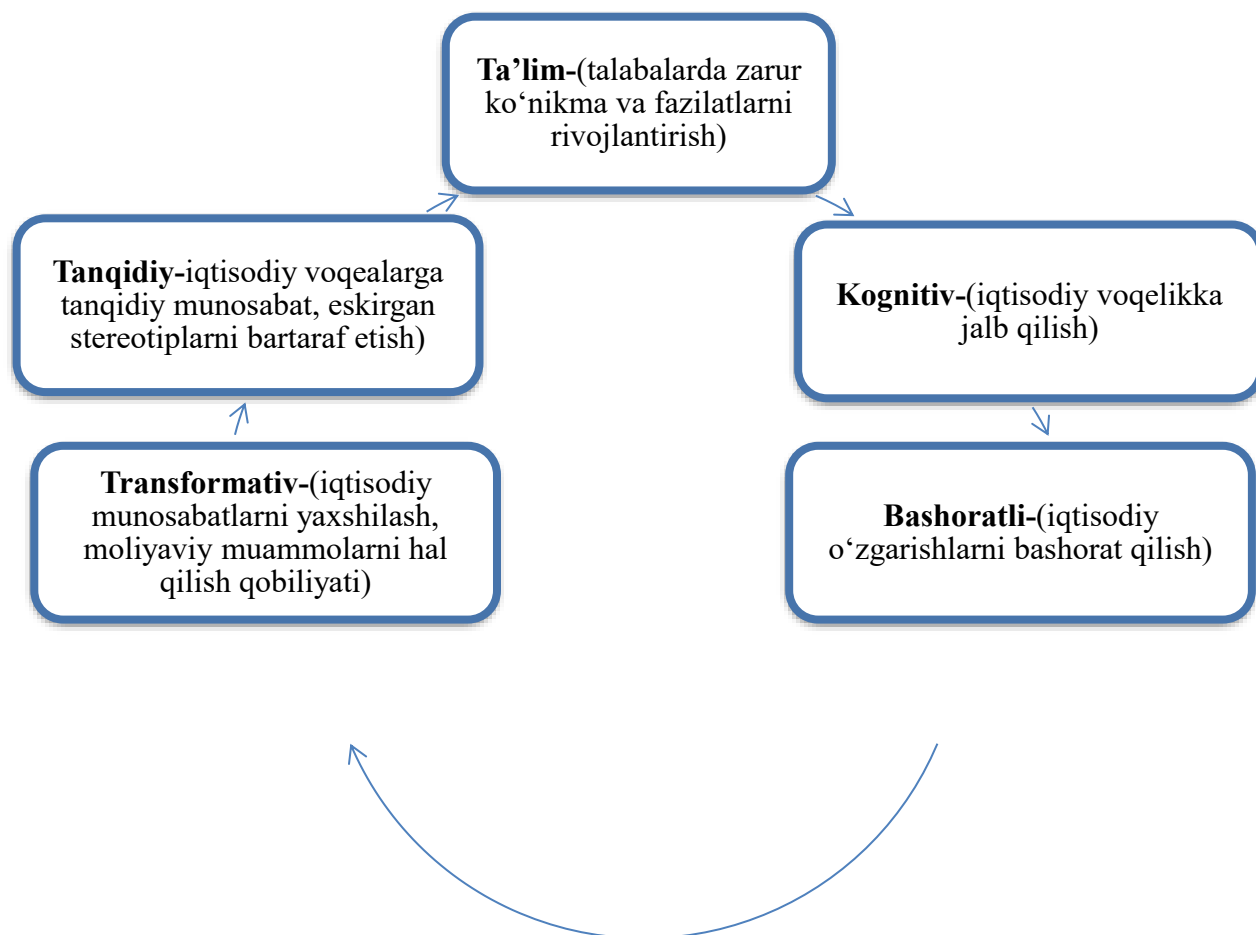
S.V.Brovchak, M.A.Selivanova, Ye.N.Sochneva, O.V.Firsanova, A.A.Syganov, V.G.Shubaevalarning (2019) tadqiqotlarida o‘tkazilgan so‘rovnomalarini natijalarini tahlil etib, talabalarda moliyaviy ko‘nikma yetishmasligi, lekin o‘rganish istagi borligi, talaba moliyaviy bilim olishga tayyor bo‘lsa ham, dasturda yetarli imkoniyat berilmaganligini ta‘kidlashadi. Talaba zararli yoki noto‘g‘ri tushuntirilgan moliyaviy mahsulotni sotib oladi. Talabalarga “Moliyaviy marketing va iste‘molchi himoyasi” keyslarini berish orqali ularni moliyaviy qaror qabul qilishdagi faolligini oshirish muminligini ko‘rsatishadi. OTM o‘quv dasturlarida moliyaviy savodxonlik yetarlicha aks etmagan, nazariya va hayotdagi moliyaviy xulq o‘rtasida uzilish borligi izohlanadi. [12]

Shuning uchun ham mamlakatimizda moliyaviy ta‘lim-tarbiya berishga maktabdan boshlab alohida e‘tibor qaratilmoqda. Barcha kasb ta‘limi yo‘nalishidagi bakalavrlar uchun «Moliyaviy savodxonlik asoslari fanlarini o‘qitish metodikasi»ni o‘rganilishi zarur bo‘lgan asosiy predmetlardan biri hisoblanadi.

O.S.Dusmuhammedov, Sh.A.Dusmuxamedovalar (2020) tadqiqotida Moliyaviy savodxonlik darajasini aniqlashda metodologiyalar (OECD/Jahon banki) va indikatorlar muhimligini ta’kidlashadi. Talabalarni o‘qitdik deyish oson, ammo natija o‘lchanmasa samarasi noaniq bo‘lishi haqida izohlaydi. Bu bo‘yicha OTMda doimiy natijaga qarab monitoring olib borish orqali diagnostika (bilim+ko‘nikma+xulq) qilish ijobiy samara beradi.

Moliyaviy savodxonlik asoslari fani faqatgina nazariy emas, amaliy fandir. Ular bevosita amaliyotga tayanadi, aniq ma’lumotlar, dalillar, raqamlar hisob kitoblarga asoslanadi. Shuning uchun iqtisodiy bilimlarni o‘rganish, iqtisodiy tafakkurni shakllantirish, real iqtisodiy jarayonlar asosida amalga oshiriladi.

3-rasm Iqtisodiy fikrlashning funksiyalari

Nazariyotchilarning fikriga ko‘ra, iqtisodiy fikrlash muayyan turdagi funksiyalarni bajaradi. Ular orasida eng muhimlari:

Barcha funksiyalar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida iqtisodiy fikrlash tarkibida quyidagi tarkibiy qismlarni ajratish mumkin.

Bularni har-biri talabada quyidagi kompetnesiyalarni hosil qiladi. Jumladan,

1. Muqobilik- bu dastlabki iqtisodiy ma’lumotlarning to‘liqligini baholash, muammoning turli yechimlarini topish, so‘ngra ularning iqtisodiy samaradorligini baholash qobiliyati.

2. Moslashuvchanlik- bu muammoni hal qilish jarayonida aniqlangan shartlarga javob bermasa va boshidanoq hisobga olinmasa, uni hal qilishning mo‘ljallangan yo‘lini o‘zgartirish qobiliyati.

3. Muvofiqlik-bu obyektlar va hodisalarning turli xil aloqalarini aniqlash, ma’lumotlarni tasniflash va tuzish, olingan natijalarni umumlashtirish va xulosalar chiqarish qobiliyati.

4. Iqtisodiy samaradorlik-bu amaliy foyda va istiqbollarni hisobga olgan holda muammoni hal qilishning oqilona usuli.

4-rasm Iqtisodiy fikrlashning tarkibiy qismlari piramidasi

5. Tanqidiylik-bu aqliy faoliyat natijalarini qat’iy baholash, ularni tanqidiy baholash, noto’g’ri qarorni rad etish, agar ular vazifa talablariga zid bo’lsa, boshlangan harakatlardan voz kechish qobiliyati hisoblanadi.

6. Mustaqillik–bu tashabbuskorlik, tanqidiylik, o’zini o’zi qadrlash va ularning faoliyati va xatti-harakatlari uchun shaxsiy javobgarlik hissi bilan namoyon bo’ladigan umumlashtirilgan shaxsiy xususiyat.

Meni o’ylashimcha, talabalarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirish texnologiyasi-bu talabalarning iqtisodiy bilimlari, ko’nikmalari va tafakkurini shakllantirishga qaratilgan o’qitish va tarbiyalash usullarini o’z ichiga oladi. Uning maqsadi talabalarni iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda aniq va oqilona yondashuvlarga o’rgatish, ularga pulni boshqarish, investitsiyalar qilish, byudjetlashtirish va moliyaviy xavf-xatarlarni hisobga olish kabi mavzularda bilimlar berish hisoblanadi.

Iqtisodiy fikrlashni rivojlantirish va ta’lim standartida belgilangan boshqa vazifalarni hal qilish, fikrlashning yangi darajasini ta’minlaydigan interfaol o’qitish usullaridan foydalanishni talab qiladi, bunda insonning turli muammoli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati hisobga olinadi.

Bizni fikrimizcha, iqtisodiy fikrlaydigan talabani shakllantirish nazariy va amaliy komponentlar orqali amalga oshiriladigan rivojlanish mashg’ulotlari orqali amalga oshirilishi kerak.

Jahonning yetakchi oliy ta’lim muassasalari tajribasi hamda ilmiy izlanishlarimiz shuni ko’rsatdiki, noiqtisodiy yo’nalish (masalan, muhandislik, tibbiyot yoki ona-tili adabiyot) talabalari uchun moliyaviy savodxonlikni o’qitishda faqatgina raqamlar va formulalarga asoslangan an’anaviy yondashuvlar yetarli samara bermaydi. Bunday auditoriya uchun o’quv jarayonini hayotiy va amaliy ko’nikmalarga bog’lash talab etiladi. Shu boisdan, tadqiqotimizda moliyaviy savodxonlik – bu oliy ta’lim muassasasi talabasining jamiyatdagi murakkab ijtimoiy-

iqtisodiy munosabatlarda mustaqil va mas'uliyatli qarorlar qabul qila olish salohiyati bo'lib, u quyidagi uchta o'zaro bog'liq komponentning dinamik majmuasi sifatida talqin qilindi.

Pedagogik-psixologik komponent – bu talabaning shunchaki bilimlar yig'indisi emas, balki talabaning iqtisodiy tafakkur refleksiyasi, moliyaviy madaniyati va xulq-atvori (stereotiplardan xoli bo'lishi) hamda o'zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish (adaptatsiya) qobiliyatidir.

Iqtisodiy-texnologik komponent – bu talabaning an'anaviy moliya bilan birga, innovatsion raqamli texnologiyalardan (fintex, kripto-aktivlar, onlayn-banking) samarali foydalana olish, resurslarni optimallashtirish va moliyaviy risklarni (inflyatsiya, defolt, firibgarlik) oldindan tahlil qila olish kompetensiyasidir.

Mantiqiy-dinamik komponent – bu talabaning mantiq qonunlariga (sabab-oqibat bog'liqligi, deduksiya va induksiya) tayanib, shaxsiy va jamiyat darajasidagi iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini anglash hamda moliyaviy maqsadlarni strategik rejalashtirish jarayonidir.

Хулофа. Kelajakda erishishimiz lozim bo'lgan buyuk maqsadlarga yetishish uchun eng avvalo yuqori malakali, zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlar tayyorlashimiz kerak.

Metodologik jihatdan bu degradatsiya ta'lim tizimining an'anaviy statik yondashuvlari va texnologik qulayliklarning (agressiv marketing, inflyuenserlar) ta'siri bilan bog'liq.

Iqtisodiy jihatdan bu moliyaviy degradatsiyaga qarshi «qalqon» bo'lsa, metodologik jihatdan peer-to-peer (tengdoshdan-tengdoshga) muloqot va jamoaviy investitsiya klublari orqali bilimning «yuqumli» tarqalishini ta'minlaydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 8 iyun “2020-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi VM-365-sonli Qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2025 yil 26-iyun “O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining 2024 yildagi faoliyati to'g'risidagi hisoboti haqida”gi SQ-148-V-sonli qarori
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2025 yil 18-martdagi “O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini 2024 yilda amalga oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturida belgilangan vazifalarning ijrosi hamda 2025 yilda amalga oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to'g'risida”gi SQ-102-V-sonli qarori
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi ““Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yilida ustuvor yo'nalishlar bo'yicha islohotlar dasturlari va “O'zbekiston-2030” Strategiyasini amalga oshirish bo'yicha davlat dasturi to'g'risida”gi PF-22-sonli Farmoni
5. M.R.Obilov Aholining moliyaviy savodxonligi: mazmuni, ahamiyati va asosiy jihatlar, E-mail: obilovmirkomil@mail.ru, “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali, №1, yanvar-fevral, 2019
6. С.В.Бровчак, М.А.Селиванова, Е.Н.Сочнева, О.В.Фирсанова, А.А.Сыганов, В.Г.Шубаева, Вопросы повышения финансовой грамотности студентов высших учебных

заведений финансово-экономической направленности, Интернационал Ссиентифис Электронис Журнал, Перспективы Науки и Образования. 2019. 5 (41)

7. С.Д.Резник, О.А.Сазыкина, М.В.Черниковская “Повышение финансовой грамотности студентов: особенности и возможности региональных вузов”, Интеграция образования. Т. 27, № 3. 2023, <http://edumag.mrsu.ru>

8. A.Menberu, Technology-mediated financial education in developing countries: a systematic literature review, <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2294879>, Cogent Business & Management 2024, VoL. 11, no. 1, 2294879

9. Белехова Г.В., Калачикова О.Н «Век живи – век учис»: концептуальный дискурс о финансовой грамотности населения, Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз Том 11, № 6, 2018

10. Е.А.Сушко, Влияние финансовой грамотности населения на развитие экономики региона, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Волгоград-2018

11. Д.Ю.Разумовский, Формирование решений финансового характера на основе профилей финансового поведения населения, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Екатеринбург-2022

12. N.Z.Sayfullaeva, Talabalarda iqtisodiy tafakkurni innovasion texnologiyalar asosida rivojlantirish, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) dissertasiyasi avtoreferati, Samarqand – 2022

13. Internet ma'lumotlari

https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/07/16/mobile-phone-technology-powers-saving-surge-in-developing-economies?utm_source=chatgpt.com

14. https://cbu.uz/oz/press_center/news/621205/

MUNDARIJA

YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING XALQARO TAJRIBASI VA UNDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

1	Международный опыт развития зеленой экономики	
	Эрметов А.И., Курбанбаев Ж.М.....	3
2	Yashil energetikani rivojlantirish va samaradorligini oshirish manbalari.	
	Radjabova S.A.....	7
3	Barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishda “yashil” iqtisodiyotning ahamiyati	
	Shomirzayev A.A.....	9
4	Yashil iqtisodiyotga o‘tish uchun davlat siyosatlari	
	Toyirov A.Y., Sadullayev O.T.....	11
10	Yashil iqtisodiyotning global miqyosidagi roli va ahamiyati	
	Sadullayev O.T., Toyirov A.Y.....	14
11	Yashil iqtisodiyotga o‘tishda hududlarda o‘sinh markazlari va o‘sinh qutblari rivojlanishi	
	Abdulxakimov Z.T.....	17
12	“Yashil iqtisodiyot” ga o‘tish milliy iqtisodiyot taraqqiyotining yangi davri	
	G‘aniyev M.X.....	21
13	Yashil iqtisodiy tiklanishda ekoturizm imkoniyatlari	
	Yokubjonova X.Y.....	26
14	O‘zbekistonda iqtisodiy o‘sinhni ta‘minlashning yashil omili	
	Siddiqov A.M.....	30
15	Исламские принципы финансирования: путь к зелёной экономике	
	Мирзаев Ш.А.....	37

MINTAQA VA TARMOQLAR BARQAROR RIVOJLANISHI MUAMMOLARI: IJTIMOY-IQTISODIY VA EKOLOGIK JIHATLAR

1	Oliy ta‘limda ta‘lim sifatini oshirishda tyutorlarni tutgan o‘rni	
	Turdimuhammadova Z.Sh.....	50
2	Korxonada mahsulot sifatini yaxshilash va sifatga ta‘sir etuvchi omillar	
	To‘xtayev Z.E.....	52
3	Bugungi kunda sayyoramizdagi asosiy ekologik muammolar	
	Abduraximov B.B.....	55
4	Iqlim o‘zgarishining ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik tasirlari	
	Toyirov A.Y., Nasimov Sh.V.....	59
5	Ta‘lim xizmatlari:uning mohiyati, afzalliklari va uning iqtisodiy-ijtimoiy hayotdagi	

	o'rni va ahamiyati.	
	Karimjonova M.....	62
6	O'zbekiston mintaqalarida qishloq xo'jaligini rivojlantirish yo'nalishlari	
	Yoqubjonov R.R.....	66
7	Tadbirkorlik faoliyatida mahsulotlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish masalalari	
	Mirzabayev X.....	77
8	O'zbekistonda aloqa va axborotlashtirish xizmatlari sohasida raqobatbardoshlik muhitini ta'minlashda bosqichma bosqich rivojlanish yo'llari: muammolar, taklif va yechimlar	
	Qushmatov A.....	85
9	Sanoat chiqindilarini kamaytirish va qayta ishlashning iqtisodiy samaradorligi	
	Toyirov A.Y., Nasimov Sh.V.....	88
10	Turizm sohasini barqaror rivojlanishida madaniy meros resurslaridan foydalanishning roli	
	Shukurov F.T.....	92
11	"Towards sustainable development: harnessing the potential of circular economy principles"	
	Ataxanov U.O.....	96
12	Barqaror investision muhitni yaratishning strategik yo'nalishlari	
	Tojiboyev D.M.....	101
13	Mintaqalarda kichik innovatsion korxonalarni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	
	Axmadjanov I.I.....	109
14	O'quvchilarni matn bilan ishlashga o'rgatishda multimediali vositalardan foydalanishning ijtimoiy mohiyati	
	Qurbanova Z.K.....	113
15	Yoshlar tadbirkorligida qadriyat yo'nalishlarining o'rni	
	Mirzatov B.T.....	115
16	Инвестиции в будущее: как потребление и сбережение формируют зеленую экономику	
	Мирзаханова И.Р., Мирзаев Ш.А.....	119
17	Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligini rivojlantirish omillari	
	Bekmirzayev M.A.....	125
18	Хизмат кўрсатиш соҳасида яшил иқтисодиёт тамойилларини қўллаш масалалари	
	Муродхўжаева Ф.М.....	129
19	Turizm sohasini barqaror rivojlanishida madaniy meros resurslaridan foydalanishning roli	
	Shukurov F.T.....	131
20	Ijtimoiy sohalarni moliyaviy ta'minlashning zarurligi	
	Talapova N. B.....	135
21	Turizm sohasini barqaror rivojlantirishning muammolari va yechimlari	

Yunusova S.A	141

KICHIK BIZNESDA EKOLOGIK INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH VA TABIATNI MUHOFAZA QILISH TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IQTISODIY SAMARADORLIGI

1	Sanoatlashtirish va barqaror taraqqiyot: o‘zbekiston iqtisodiy rivojlanishi va ekologik xavfsizligi orasidagi muvozanat	
	Abdujabborov A.A.....	144
2	Biznesni rivojlantirish uchun marketing modelini yaratishda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish	
	Mamanazirova S.A.....	150
3	O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda elektron tijoratning muhim roli: muammolar va yechimlar	
	Mamanazirova S.A.....	155
4	Investitsiyaviy salohiyatni oshirishda biznes rejadagi strategiyalarni qo‘llash	
	Radjabova S.A.....	158

QISHLOQ XO‘JALIGIDA EKOLOGIK INNOVATSIYALARNI ORGANIK ISHLAB CHIQARISHNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

1	Agrosanoat majmuasida marketing faoliyatini tashkil etishning zaruriyati	
	Sirojiddinov K.I.....	163
2	Agrosanoat majmuasida marketing konsepsiyasi	
	Tajibayev K.Q.....	171
3	O‘zbekistonda agrosanoatmajmuasining bozor sig‘imi va uning potentsiali	
	Sirojiddinov K.I.....	176
4	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari xalqaro marketingida reklama, mahsulotlarni taqsimlash va tovar harakati kanallari	
	Tajibayev K.Q.....	182
5	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarni sotish siyosati	
	Xudoyberganova Sh.X.....	186
6	Agrasanoat majmuasida narx va mahsulot siyosati	
	Otavaliyev B.S.....	190
7	ОЗИҚ-ОВҚАТ хавфсизлигини таъминлашда агросаноат инфратузилмасининг роли	
	Сирожиiddинов И.Қ	196
8	Agrosanoat majmuasida narx va mahsulot siyosati	

	To‘xtaxo‘jayev M.A.....	202
9	Agrosanoat majmuasida marketing kommunikatsiyalarini boshqarish	
	To‘xtaxo‘jayev M.A	206
10	Raqobat munosabatlari asosida qishloq xo‘jalik mahsulotlari bozorini shakllanishi va rivojlanishi	
	Zaidov I.I.....	211
11	O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligida so‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar.	
	Zaidov I.I.....	215
12	Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash	
	Yoqubjonov R.R.....	225
13	Mamlakatimizda organik qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish	
	Nosirjonova D.M.....	228

TADBIRKORLIK VA KICHIK BIZNESDA "YASHIL" IQTISODIYOT TAMOIYLLARINI QO‘LLASH IMKONIYATLARI

1	Tovar va xizmatlar bozorini segmentlashning zarurligi, mohiyati, ahamiyati va usullari	
	Siddiqov A.M.....	235
2	Korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishda strategik boshqarish usulining o‘rni	
	Yusupov N.I	243
3	O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning istiqboldagi rivoji	
	Usmanova G.V.....	251
4	Green business as a driving power of the green economy	
	Asqaraliyev S.R.....	255
5	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiy mazmuni va o‘ziga xos xususiyatlari	
	Asqaraliyev S.R.....	261
6	Влияние «зеленой» экономики на развитие «зеленого» ритейла	
	Сапарова М.А.....	271
7	Tadbirkorlik subyektlarida innovatsion faoliyatga ta’sir etuvchi omillar	
	Ibrohimov B.B.....	274
8	O'zbekistonda kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni rag'batlantirish	
	Toreshov M.K.....	281
9	Innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy masalalari	
	Yo‘ldashev B.Sh.....	284
10	Xizmatlar sohasida raqobat muhitini yaratishda “Yashil” iqtisodiyot talablarini ahamiyati	
	Qushmatov A.....	287

11	Raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik kompaniyalari faoliyatini rivojlantirishning oʻziga xos xususiyatlari	
	Lutpidinov Sh.Z.....	290
12	Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari	
	Abduraxmonov Sh.Sh.....	293
13	Кичик бизнес субъектларини микромолиялаш тизимини такомиллаштириш бўйича хориж тажрибаси ва ундан Ўзбекистон амалиётида фойдаланиш имкониятлари	
	Баратов М.Н.....	297
14	Oʻzbekistonda bank-moliya xizmatlari rivojlanishining qisqacha tavsifi	
	Serjanov A.....	303
15	Bank xizmatlari koʻrsatishni rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar tajribalari qiyosiy tahlili	
	Serjanov A	306
16	Ochiq iqtisodiyotda pul-kredit siyosati	
	Toʻrayev A.A	309
17	Taʼlimda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish konsepsiyalari va yondashuvlari	319
	Urinov B.J.....	
18	Tadbirkorlik va kichik biznesda yashil iqtisodiyot tamoyillarini qoʻllashning ustuvor yoʻnalishlari va rivojlantirish mexanizmlari	328
	Abduraxmonov Sh.Sh.....	
19	Moliyaviy savodxonlik tushunchasi va uning tarkibiy komponentlari	332
	Asqarov A.H.....	
20	Oliy taʼlim muassasalari talabalarida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishning iqtisodiy- metodologik omillari	348
	Asqarov A.H	